

До 150-річчя
від Дня народження
Івана Франка

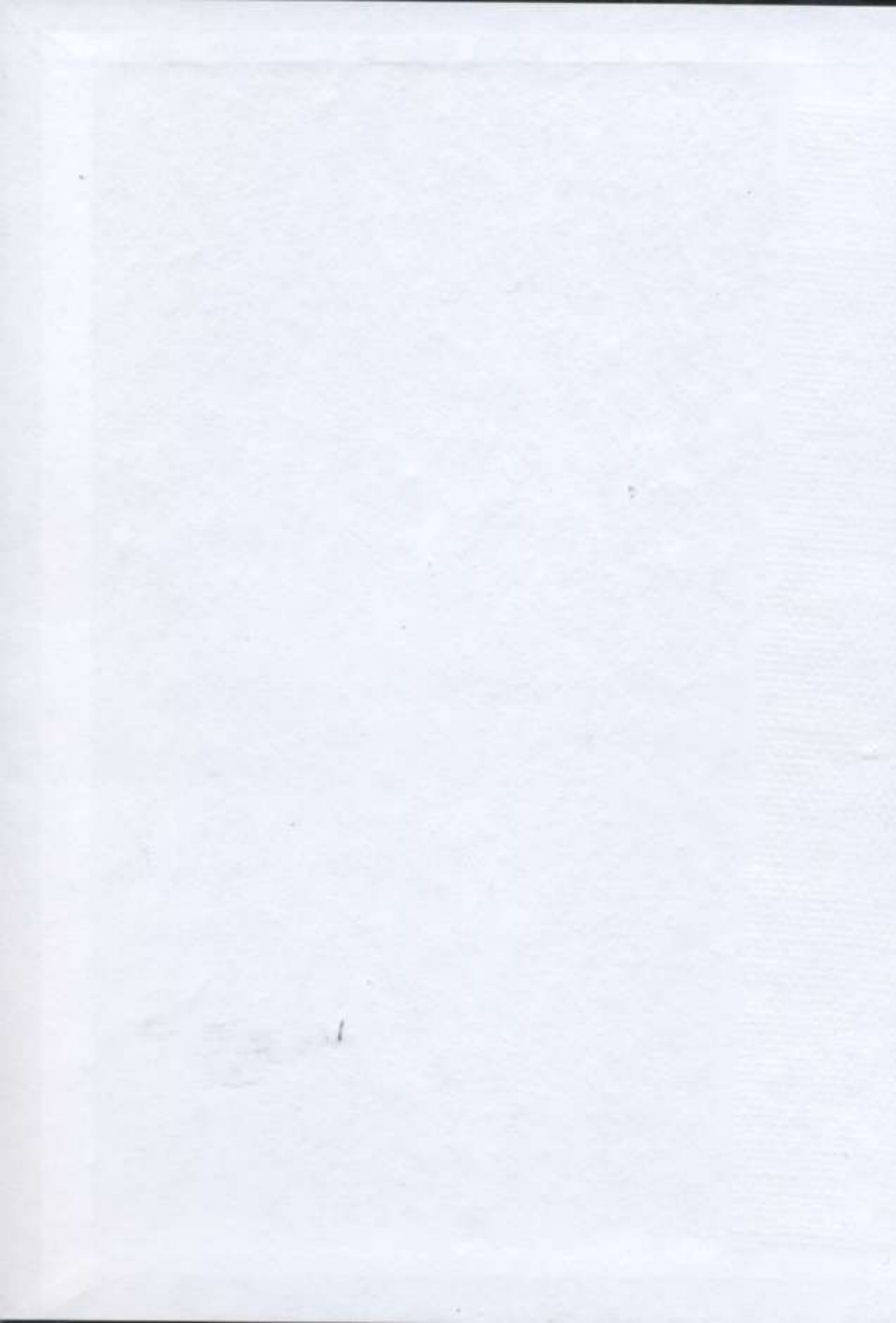
Роман Горак
Ярослав Гнатів

Львівський національний університет
імені Івана Франка

ІВАН ФРАНКО

книга четверта

У НІВЕРСИТЕТ

ИВАН ДРАЖКО

УЧЕБНИК

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ЛЬВІВСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІВАНА ФРАНКА

Роман ГОРАК, Ярослав ГНАТІВ

ІВАН ФРАНКО

КНИГА ЧЕТВЕРТА

УНІВЕРСИТЕТ

Львів

Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка

2004

Рекомендували до друку:

Вчена рада

*Львівського національного університету імені Івана Франка
(Протокол № 16/2 від 25 лютого 2004 р.)*

та

Науково-методична рада

*Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка
(Протокол № 1 від 27 січня 2004 р.)*

Горак Р., Гнатів Я.,

Іван Франко/Ки. четверта. Університет. — Львів, 2004. — 472 с.

Дослідження "Університет" є четвертою книгою з серії біографічного циклу книг про Івана Франка. Воно охоплює час, коли письменник навчався у Львівському університеті. Ця сторінка Франкового життя найболючіша і найтрагічніша.

У книзі, крім відомих матеріалів з історії Львівського університету, вперше використано цілу низку не введених у науковий обіг документів, які зберігаються в архівах Львова. Ці документи суттєво доповнюють історію єдиного на той час вищого навчального закладу Східної Галичини, висвітлюють початки боротьби за національний характер Львівського університету. У книзі читач знайде згадки про професорів та викладачів, які навчали молодого Франка, а також про те, яку роль відіграли у його навчанні університетська бібліотека, семінари. Описано долі студентів, які вчилися разом з Франком.

У книзі показано велику громадську діяльність Каменяра, пов'язану із студентськими товариствами, напружену редакторську та літературну роботу в молодіжному журналі "Друг", захоплення науковою теорією соціалізму, стосунки з М. Драгомановим, перший арешт і суд. У дослідженні знайшло відображення перше кохання поета, яке він пережив з Ольгою Рошкевич.

Готується до друку п'ята книга серії "Іван Франко" — "Не пора".

ISBN 966-7086-84-4

ББК Ш5(2=Ук)5-4 Франко 2

Розділ I

ЗАСІВ НЕНАВИСТИ

Якщо невдалий замах на Франца Йосифа I у Відні 1852 року дав цісарсько-королівському містові Дрогобичу гімназію, яку 1875 року закінчив Іван Франко та яка на відміну від більшості гімназій в Австро-Угорщині, що утримувались за державний кошт, субсидувалась містом, котре принаймні могло потішитись у даній ситуації тим, що той же цісар ласкаво дозволив цьому ж місту назвати цю ж гімназію своїм іменем, то замах в сотні разів могутніший не тільки на цісаря, але й на основи його імперії в час революції 1848 року призвів до того, що Львів був позбавлений найвищого учбового закладу — університету, який на той час став центром отих революційних подій. Аби остаточно позбутися його, цісарський генерал наказав знищити будівлю університету, зовсім не задумуючись над тим, під яку загрозу ставить цим своїм наказом репутацію цісаря як патрона науки та освіти, якого досі не бачила піднебесна.

Це був той самий університет, який заклав у Львові своїм великим цісарським патентом від 27 листопада 1784 року попередник теперішнього цісаря Йосиф II. На той час, тобто час загарбання західноукраїнських земель Австрією та перетворення їх в одну з одинадцяти провінцій імперії під назвою Королівство Галиції та Лодомерії, це був єдиний у краю університет. Через двадцять років після цієї події наступник цісаря Йосифа II цісар Франц I своїм декретом від 8 серпня 1805 року об'єднав Львівський університет із Краківським. Це сталося після того, як 1795 року Австрії внаслідок третього поділу Польщі дістався Краків, у якому вже був університет, і новий цісар, вважаючи, що для Галичини два університети як два гриби в борщі, ліквідував Львівський університет, замість якого було організовано ліцеї із чотирма відділами: богословським, юридично-політичним, медико-хірургічним і філософським. Залишено Львову й Академічну гімназію. Утворені відділи називались студіями. Ліцею, правда, декретом надвірної канцелярії від 3 липня 1806 року було надане право присвоювати ступінь доктора наук теоло-

гам та філософам, а також ступінь магістра хірургії із врученням відповідних дипломів і регалій.

Такі "привілеї" Львову, позбавленому офіційного університету, не вельми подобалися, і в наступні роки місто виборювало собі його повернення, бо ніхто тоді не міг уявити, що Львів не буде університетським містом. Очевидно, боротьба була б безхосенна, якби не допомогла сама історія. 1815 року Краківський край було проголошено республікою, і тепер виходило, що Королівство Галиції і Лодомерії таки не має свого університету, що було справжнім неподобством. Уряд ще два роки думав над ситуацією, що склалася, і 7 серпня 1817 року цісарським дипломом повторно було відкрито Львівський університет. Аби виправдатись за те, що сталося, цісар ласкаво дозволив назвати Львівський університет іменем Франца. Інаугурація університету відбулася 7 серпня 1817 року. Правда, відновлений Львівський університет був позбавлений медичного відділу, оскільки бажаючих навчатись у ньому або не було зовсім, або ж була мізерна кількість. Залишались лише три відділи: богословський, юридичний і філософський з медико-хірургічним курсом і шестикласовою Академічною гімназією. І вважали, що всього цього для "Королівства" аж забагато.

Дипломи, привілеї, розпорядження надвірної канцелярії пізніше дуже ускладнять дослідникам роботу над встановленням віку Львівського університету. Одні дослідники твердо дотримуватимуться дати 1784 рік і від неї вестимуть відлік віку університету. Інші ж, навпаки, твердитимуть, що Львівський університет є одним із найстаріших у Європі, і роком його створення називатимуть 1661 рік, бо саме того року, 20 січня, король Старої Польщі Ян Казимир через свою канцелярію видав акт фундації академії або університету у Львові, щоб зрівняти місто в правах з Краковом та правами тамтешньої Ягеллонської академії.

Ян Казимир заснував університет у Львові з надією підняти престиж міста — Львів дуже потерпів від відвідин його військами Богдана Хмельницького. (Польські історики обов'язково при цьому зазначають, що місто після цих небезпечних відвідин було спустошене, хоча насправді міщани від цього відкупились, а русинів міста підло винищили).

Навчання в університеті носило схоластичний характер, і спроби Йосифа II та його матері Марії-Терези зробити в ньому якісь зміни в напрямку практичного навчання нічого не дали. Таким воно залишалося до 1848 року. Проти схоластичних форм навчання почала бунтуватись молодь, тим більше, що в Європі і методика, і форму навчання вже почали змінювати. Змінили її і в університетах Пруссії та Баварії. Але в Австрії все залишалося по-старому. Ті ж обов'язкові підручники,

дозволені Міністерством освіти та віросповідань, та ж шкільна дисципліна, та ж обов'язкова задача екзаменів через кожних півроку. Не влаштувало студентів і те, що навчання велось німецькою мовою. Все це розумів і цісарсько-королівський уряд Австрії, а тому час від часу своїми указами та декретами вносив у процес навчання якісь зміни. Але молодь домагалась не тимчасових ін'єкцій, а радикальних змін.

Врешті прийшли події, які були названі революцією 1848 року. Вона почалась у Відні. Вістка про неї дійшла до Львова 19 березня. За римо-католицьким календарем це був день святої Юзефи, і саме того дня "офіційно" прилітали до рідних гнізд лелеки. На цей раз лелеки, як тоді та й опісля писали поети, принесли в своїх дзьобах вістку про початок революції.

Того ж таки дня перед своєю альма-матер зібрались студенти. Щоб виділитись серед іншого народу, що висипав на вулиці з нагоди гарного весняного дня і снував то туди, то сюди, збираючись у більші чи менші групи та активно обговорюючи останні події, студенти університету вирішили вишикуватись у колону рядами по чотири. Довго не знали, що робити, поки провід тою вишикуваною колоною не взяв у свої руки Францішек Стронський, про якого в "Історії Львівського університету" доктора Людвіка Фінкеля, виданій 1894 року, сказано, що це одна з найсимпатичніших постатей університету за період до 1848 року, про що, без винятку, посвідчить кожен, хто знав Стронського особисто. Доктор Фінкель твердить, що спогади сучасників про цього великого мужа цілком відповідають офіційним актам, що трапляється дуже рідко. Костянтин Вурцбах, автор великої монографії, який протягом п'яти років "мав щастя служити під тим шляхетним і незабутнім ученим", відгукується про нього в тоні ентузіастичної апології: "Була то особистість, яку в житті можна надібати рідко..."

Молодь за ним ішла у вогонь та воду. Такий мав серед неї авторитет. Слово його для неї було наказом, і за свого професора, як твердить один з його колег професор Олександр Завадський, студенти готові були загинути. Як поляк, не мав він тієї свободи, яку мав, наприклад, Йозеф Мавс, і не раз переживав з того приводу різного роду прикрості, які в результаті призвели до того, що він по двох роках завідування кафедрою філософії залишив її і став директором бібліотеки. Сталося це у 1836 році. Францішкові Стронському було тоді 33 роки. Професором він був іменований 4 березня 1834 року...

Отже, нічого дивного, що в той бурхливий день Францішек Стронський очолив вишикувану перед університетом колону студентів і Краківською вулицею вивів її на Ринок, а звідти повз кафедральний со-

бор — до редакції часопису “Щоденник Мод”, де юрмилися люди. Там збирали підписи під петицією до трону. Дану петицію мали віднести до губернії тодішньому губернаторові Королівства Галиції і Лодомерії графові Стадіонові. Студенти, які прибули під готель Жоржа, в якому і містилась редакція, взялись наводити порядок, щоб не допустити до небажаних випадків. Серед тодішніх студентів було і чимало українців, які, хоча й називали себе русинами, але чулися відвертими поляками, і проблеми поляків їх турбували так, як власні. В петиції до цесаря було висловлено цілий ряд “побажань”, чи, точніше, вимог, які цесар повинен був виконати для “своїх коханих народів”, як він офіційно ласкаво називав завойовані й зігнані ним під один дах імперії народи. Серед тих “побажань” було і побажання запровадити в школах, судах та політичних урядах польську мову. Була обрана делегація, котра мала ті “побажання” віднести графу Стадіону. До її складу увійшов і Франц Стронський. Наступного дня Франц Стронський разом з асистентами Гроссом та Рубенбауером зі студентів університету, які були особливо активними напередодні під готелем Жоржа, утворили групу “охоронців революції”. Обов’язком студентів було ходити вулицями неспокійного міста і, на зразок народної гвардії, створеної в час подій 1848 року у Відні, слідкувати за порядком, тобто за тим, щоб розбурхані маси народу часом не повісили на вуличному ліхтарі якогось австрійського достойника, як це було у Відні. Щоб можна було відразу впізнати тих сторожів революції, всі вони були удекоровані пишними кокардами. Аби надати революційним подіям пишності, інспектор університетського будинку Стефан Козьма прикрасив університет свічками, вартість яких, як потім було підраховано, становила 34 флорини 27 крейцерів. 786 свічок горіли рівно півгодини, після чого будинок знову заглибився у темін. Цієї півгодини було достатньо, щоб маса народу, яка привалила дивитись на ту ілюмінацію, прочитала зроблену польською мовою вівіску — “Львівський університет”. Історики твердять, що це був перший напис, “написаний по-польськи”.

Події, приправлені свічками і студентами з кокардами, стривожили львівського губернатора, і на третій день революційних подій у Львові він прибув до університету, щоб роздати студентам — захисникам революції — зброю, попередньо взявши з них клятву на вірність трону Габсбургів та цесарю Францу Йосифу. Цю зброю захисники революції мали використати проти тих, хто насмілювався б якимось “непевним способом” виступити проти того трону і цесаря. Одночасно губернатор просив, аби вже 27 березня, тобто через тиждень, студенти сіли за парти та почали науку. Проте ніхто й не думав про це. Всі рвались до рево-

люційних дій, тим більше, що сам цїсар кликав "свої кохані народи" творити народні гвардії, які мали б захистити його та імперію від посягань ворогів. Ті гвардії мали творитись вже починаючи з 8 квітня. Правда, хитрий Стадіон оголосив заклик цїсаря ставати на його захист децю пізніше, 16 квітня, проте це ніскільки не образило львівських студентів, і вони організували гвардію, яку назвали на латинський лад "легією академічною", зауваживши, що вона є частиною міської гвардії. Легія складалась з шести компаній, у кожній з яких було більш-менш по 180 студентів. Наляканий таким розвитком подій Франц Стронський склав зі себе повноваження керівника, заявивши, що не зможе командувати такою "армією" роз'юшених студентів.

У той час, коли львівські студенти вибирали нових провідників, у Відні поспішно працювали над тим, аби якимось чином запобігти розгортанню, як тоді казали, конфлікту. Міністерство освіти та віросповідань видало розпорядження змінити ті закостенілі форми навчання, проти яких виступали студенти у своїй петиції до уряду. 22 квітня граф Стадіон прислав університетському Сенатові розпорядження про дозвіл доцентам університету викладати польською мовою, що відразу викликало бурю незадоволення серед німецьких професорів, які на той час мали в університеті значну перевагу. Розпорядження Стадіона реалізувалось лише частково. Польською мовою було дозволено викладати тільки історію політекономії асистенту Альбіну Рубінгеру. Перша його лекція відбулася 6 травня 1848 року, і це стало в історії Львівського університету подією.

Серед старих професорів зчинився переполох. Більшість із них, як і слід було чекати, були проти змін. Вони категорично вимагали повернутись до старих методів та форм навчання. На хвилі загального підйому граф Стадіон поспішно створив так звану прибічну раду, до складу якої увійшли перемишльський єпископ Григорій Яхимович, ксьондз Лукаш Баранецький, граф Маврицій Дідушицький, граф Агенор Голуховський та багато інших достойників світської та духовної аристократії тодішнього суспільства. Саме ця рада і мала зайнятись питанням практичного впровадження польської мови в Галичині. Однак до цього так і не дійшло. Той короткий період, який був названий "весною народів" (для українців-русинів також), тривав дуже коротко і був силоміць поборений військовою силою — основою основ імперії Габсбургів. Спочатку навели порядок у Відні, звідки все й почалося, а потім взялися за Львів, де ще була гвардія і де студенти з "легії академічної" надалі парадувались на вулицях у пишних кокардах — символах революційності. У Львові навів порядок командуючий військом Гаммерш-

тейн. За його розпорядженням піхота зайняла Ринок, вулицями потяглися гусари, гармати встановлено там, де це було найбільш потрібне, тобто напроти університету по вулиці Вірменській та біля Домініканського собору. Батарейо ракетників, згідно з планом пана командуючого, було розміщено на Високому замку — саме в тому місці, звідки середмістя і прибічні райони були як на долоні.

На цю акцію студенти першого листопада відповіли тим, що почали озброюватись та будувати барикади, використавши університетські меблі. Роз'юшених студентів намагався заспокоїти новий намісник Галичини Вацлав Залеський, який 19 липня 1848 року замінив графа Стадіона. Це був той самий Вацлав з Олеська, який свого часу опублікував польські та русинські пісні галицького люду з нотами Кароля Ліпінського, причинившись до появи "Руської трійці" на чолі з Маркіяном Шашкевичем, про якого вже вдячні "сограждане" потрохи забували. Врешті губернатору таки вдалось зібрати комісію, яка мала врегулювати конфліктну ситуацію, що виникла між військом і студентами. І ця комісія вже повинна була приступити до роботи, але на вулицях вчинилась веремія і бійка між студентами та військом.

Командуючий дав наказ бомбардувати місто. Ранком 2 листопада було обстріляно університет і ратушу. Почалась пожежа. Вузьке Краківське передмістя заповнилось димом та вогнем. У місті почалась паніка. Університет перетворився на центр опору. Від бомбардування загорівся старий порфінитарський будинок, перероблений у 1825—1828 роках під університетську бібліотеку, котра славилась тим, що в ній було чимало цінних книжок та рукописів. Рятувати палаючу бібліотеку було просто неможливо. Пожежа лютувала з боку Жовківського передмістя, де, окрім бібліотеки, знаходилась університетська канцелярія. Звичайно, не бракувало відчайдухів, які пробирались усередину і через вікна викидали на вулицю книжки, рукописи, документи та меблі, але й тут врятоване досягав вогонь, і що не згоріло всередині, тепер догоряло на вулиці.

Університетському майну було завдано непоправної шкоди. Ще перед тим з усіх приміщень винесли на вулицю меблі, які стали барикадами і тепер горіли і задимлювали ціле місто так само, як і будинок університету. Багато майна розкрали мародери, а таблиці, на яких колись писали крейдою, забрало військо, аби розвішувати на них оголошення військової влади для мешканців міста. Пропали чи були знищені майже всі дорогоцінні речі, серед них відзнаки та клейноди університету.

Оповідують, що найбільш активно рятував університетське майно сам Стронський, який замість того, щоб рятувати від пожежі власне майно, яке ще вціліло, кинувся рятувати бібліотеку. З 51082 томів, які на

той час були на обліку в бібліотечі, він витягнув тільки 13 тисяч. Власне його майно згоріло, він залишився тільки в цьому, що було на ньому.

Рятував майно і Стефан Козьма, і йому теж вдалось зробити чимало. Зокрема йому вдалось перенести з лівого крила будинку на праве у своє помешкання експозицію економічного музею, частину експозиції фізичного, а також чимало документації університету: акти, книгу протоколів та матрикули. Неушкодженими залишились тільки анатомічний та патологічний музеї. Все інше згоріло. Зрозуміло, що будинок після пожежі став непридатним для експлуатації. 8 листопада 1848 року Стефан Козьма писав у реляції до губернії, що будинок у плачевному стані. В університет легко могли проникнути злочинці, які й не забарились. 20 листопада будинок упав. Залишився стирчати тільки один кут, де знаходилась канцелярія та помешкання університетської служби. За розпорядженням намісництва навчання було призупинене на півроку. 2 листопада "академічна легія" з пишними кокардами капітулювала і склала зброю, припинивши таким чином своє героїчне існування.

Бомбардування Львова і спалення університету аж ніяк не сприяли встановленню спокою в місті та університеті. Особливо гостро стояло питання про впровадження в навчальний процес університету польської мови як навчальної. Як не дивно, але саме цю проблему вважали найголовнішою серед тих, які мала вирішити революція 1848 року. Принаймні так про це писали тогочасні польські історики, хоча насправді ця проблема була далеко не першою. На першому місці стояли соціальні питання, зокрема щодо панщизняного права. Уряд передбачив, що в "найближчий час" на порядку денному стане питання мов, тому, намагаючись випередити події, робив завбачливі кроки. Зокрема 20 вересня 1848 року, тобто ще до початку бомбардування Львова та знищення Львівського університету, Міністерство освіти та віросповідань видало розпорядження про якнайшвидше впровадження крайової мови в навчальний процес як в університеті, так і в політехніці, а також у гімназіях. Питання крайової мови спровокувало цілий ряд подій і було лише однією стороною геніальної політики цесаря і його принципу "devide et impera".

Русини ще перед проголошенням конституції та створенням Головної Руської Ради написали петицію до цесаря Фердинанда, яку подали 18 квітня 1848 року. В ній були побажання, щоб у всіх народних школах Галичини, де переважала руська людність, викладали по-руськи, а також щоб у тих округах, де живуть русини, у вищих школах було надано більше прав руській мові. У петиції також було висловлене прохання, щоб у тій частині Галичини, де проживають русини, цесарські накази та розпорядження оголошувались по-руськи. Для цього бажа-

ним було б, щоб урядники в тій частині Галичини знали руську мову. Священиків бажано навчати викладати науку віри та моральності руською мовою, а також бажано греко-католицьких священиків зрівняти у всіх правах, привілеях та достоїнствах з римо-католицькими. Це просили русини дати їм можливість займати відповідні місця та посади при урядах. Цю петицію опублікувала "Зоря Галицька" у другому номері за 1848 рік, а Міністерство надіслало відповідь буквально через місяць. Воно дозволяло "вживати" руську мову в народних школах, але тільки в тих округах, де людиність "чисто руска" або ж тої людиності "е більшої часті". Що ж до введення руської мови у викладання в університеті, то Міністерство відповіло, що робити цього зараз не можна, позаяк руська мова є недостатньо розвинута, аби нею викладати вищі науки, а тому доцільніше буде перше створити в університеті кафедру руської мови, аби студенти мали можливість ґрунтовно вивчити цю мову. Дозволяло Міністерство навчати руської мови і кандидатів у духовний стан. Так, наприклад, вихованці семінарії мали мати вправу "в ріднім язичі". Міністерство обіцяло рівність усіх конфесій в імперії, а також обіцяло надати русинам можливість займати відповідні пости в уряді. Обіцяно, що всі розпорядження та декрети цесаря та цесарської канцелярії будуть "ся голосити" по-руськи.

Все складалось для русинів добре (так вважають історики-русини), поки губернатором у краю був граф Стадіон. Але все докорінно змінилось, коли його зняли, а замість нього цесар поставив Вацлава Залеського. Граф Стадіон покинув Львів 4 червня 1848 року, а його наступник з'явився у Львові 25 жовтня. Як годиться, Руська Рада вибрала представників, щоб привітати шановного нового губернатора, побажати йому гарної праці, а також висловити свої прохання. Головним промовцем було обрано Івана Жуковського, пароха церкви Петра і Павла, який згадав у промові заслуги нового губернатора перед руським народом Галичини та його збірку пісень, випущену під псевдонімом "Вацлав з Олеська". Отець Жуковський висловив надію, що новий губернатор буде й надалі прихильним до руської народності. У відповідь Вацлав Залеський по-руськи заявив, що він народився на руській землі, що руська мова довгий час була мовою його дитинства і що він подбає, щоб руському народові не діялась жодна кривда. Про це повідомила "Зоря Галицька" у 25 номері за 1848 рік.

Лише опісля шановна депутація дізналась, що ще 29 вересня 1848 року Міністерство освіти та віросповідань за поданням галицького губернатора видало розпорядження, щоби в університеті та у всіх гімназіях негайно ввести викладовою мовою польську мову.

Дізнавшись про це, Головна Руська Рада вирішила при кінці жовтня вислати до ще діючого цесаря Фердинанда двох представників, щоб вони розповіли про чинені руській народності прикрості. Було обрано Михайла Куземського та Івана Борисікевича. Наляканий революційними подіями цесар на той час перебував в Оломоуці. Тоді ж і з тих же причин з Відня до Кромєрижа перенесли конституційний сейм, у засіданнях якого брали участь і русини, які приєднались до депутації зі Львова. Цесар прийняв депутатів 6 листопада. Вони склали на руки цесарю петицію з вимогами, які широкій публіці стали відомі з "Зорі Галицької" № 27, 30 та 31. Депутація просила цесаря поділити Галичину на руський та польський край, а для захисту руського краю створити "страж народну"; у всіх школах без винятку і у всіх урядах ввести руську мову. Депутація просила також замінити уповноважених у відповідних урядових установах, створити комісії для вирішення суперечок стосовно лісів, пасовищ та ґрунтів між громадами та колишніми власниками. Крім того була й вимога не допускати до урядів тих, хто ненавидить руську народність, а діючих урядовців перевести в інші краї. Восьмим пунктом петиції було прохання зрівняти греко-католицьких священників у їх правах та достоїнствах з римо-католицькими та шанувати в державі й руські свята.

Цесар, як і годиться помазаним на земне царство, вислухав претензії одного з "коханих своїх народів" і обіцяв, що побажання русинів врахує і накаже своєму Міністерству їх невдовзі впровадити в життя.

На цьому і стало.

Вацлав Залеський після бомбардування Львова та революції, яка, як виявилось, звелась до парадкування студентів в кокардах містом і шарпанини між двома світськими чоловіками та трьома артилеристами, ніби нічого й не було, просив Головну Руську Раду звернутись до русинів, аби вони не бунтувалися і черговий раз виявили свою відданість трону. Русинам черговий раз були обіцяні всілякі блага, а польські товариства, як заявив губернатор, розпущено.

Однак події свідчили, що нічого доброго русинам за їхню відданість та послух не світить. 2 грудня цесар Фердинанд зрікся престолу, його місце посів Франц Йосиф I. Русини порахували, що всі їхні прохання, висловлені попередньому цесареві, втратили свою вагу, а тому потрібно їх викласти новому цесарю наново. На початку 1849 року русини знову вислали делегацію до Оломоуца. Очолив цю депутацію єпископ Григорій Яхимович. Він читав прохання перед цесарем по-руськи, а перекладач перекладав їх на німецьку мову. Молодий цесар обіцяв, що русини займуть серед інших народів у його імперії те місце, яке їм належиться.

Враховуючи побажання русинів, 6 листопада 1848 року Міністерство затвердило у всіх гімназіях руської частини Галичини навчальною німецьку мову. Цією мовою мали навчатись до тих пір, поки не вивчатись вчителі, які зможуть викладати руською мовою. Де вчителі та студенти мали навчатись тої мови, розпорядження не вказувало. Однак передбачалось, що наука релігії для греко-католиків може вестись руською мовою. Руську мову визнано предметом, який повинні знати і поляки, і русини. Міністерський декрет передбачав, що німецька мова у Львівському університеті буде навчальною до тих пір, поки не виростуть, так би мовити, національні кадри, тобто доки не з'являться руські доценти. Тим декретом і скористались німецькі професори Львівського університету, які були категорично проти впровадження польської мови як навчальної. Вони звернулись у Міністерство освіти з пропозицією зробити навчальною і руську мову. Невідомо, які тоді спрацювали важелі, але у відповідь на ті побажання Міністерство анулювало своє розпорядження від 28 вересня 1848 року і зобов'язало впровадити німецьку мову. Русинам черговий раз було обіцяно впровадити руську мову, коли вона "виробиться" настільки, що нею можна буде навчати студентів.

І поляки, і русини залишились при своїх інтересах. Ні польської, ні руської мови Міністерство у той час не збиралось запроваджувати в університеті. Боротьба тільки починалась...

Зрештою, не було приміщення під університет і не було кого навчати. 4 травня 1849 року Міністерство видало розпорядження, щоб студенти здавали екзамени, а професори їх приймали не беручи грошей, бо й так через відомі події викладачі байдикували, але плату брали. Канікули на юридичному та філософському факультетах тривали до січня 1850 року. І Міністерство у Відні, і намісництво цесаря у Львові гарячково підшукували приміщення під університет. Врешті було вирішено тимчасово розмістити університет у ратуші. Для нього було винайнято на третьому поверсі 13 з 27 кімнат. Решту кімнат зайняли Реальна школа і Техніка. З тих тринадцяти кімнат три зайняла канцелярія, чотири кімнати було відведено для юридичного відділу, дві — філософії, дві кімнати було виділено для вольних, а в решті кімнат розмістились кабінети фізики, рільництва і натуральної історії. Річний чинш за винаймувані приміщення виносив 3600 золотих. Для теологів було додатково винайнято дві зали, за котрі платилось щорічно 400 золотих. Контракт найму приміщень у ратуші був затверджений Міністерством 28 листопада 1849 року.

Чимало клопоту принесли руїни старого університету, що залишились після пожежі. Тепер вони лякали мешканців міста. Там гніздився міський люмпен, який перетворив колишню твердиню науки в тверди-

ню криміналітету. Руїни треба було розібрати, а в міста на такі справи, як завжди, не було грошей. Врешті комусь спала на думку геніальна ідея — подарувати ті руїни русинам в особі Руської Народної Ради за те, що ті русини виявились такими вірними короні Габсбургів і не виступили проти Австрії разом із поляками. Тепер русини повинні були клопотатись тим, як розібрати ці руїни. Було вирішено побудувати на них нову церкву та дім для священників, що її обслуговуватимуть.

Винайняте в ратуші приміщення не могло надовго задовільнити університет. Зали були замалі, на окремі лекції збиралось стільки студентів, що лекцію доводилось читати двічі. Не було місця для бібліотеки, яку тимчасово примістили в Домініканському соборі, а за винайм приміщення платили 460 золотих. Не хотів і магістрат надовго віддавати свої стіни університету і тому шукав найменшої причини, щоб відмовити винаймачам у приміщенні. Нарешті справою приміщення для університету серйозно почав займатись тодішній намісник цесаря в Галичині Агенор Голуховський, який зайняв цю посаду після Вацлава Залеського. Він зупинив свій вибір на будинку при костьолі святого Миколая, що колись належав до фундації Гловінського, але після єзуїтського конвікту спорожнів, і в ньому розташувалось військо, яке не мало де поміститись та й, зрештою, не дуже хотіло звідси випроводжуватись.

Поки велись приготування до зайняття цього приміщення, з Міністерства освіти вийшло чимало наказів та розпоряджень, які стосувались навчання і які суттєво змінювали саму організацію навчального процесу. Замість старих директоратів вводились професорські колегії на чолі з деканом. Сама ж колегія складалась з професорів звичайних, надзвичайних і делегатів-доцентів, а декани, їх заступники, ректор та проректор складали академічний сенат. Слухачі стади називатися академіками. Для них були визначені відповідні норми, а підкорятись вони повинні були дисциплінарній владі сенату. Врегульована була і зарплата для викладачів. Професор у Відні отримував 1600 золотих, у Празі — 1300, а у Львові — 1200 золотих. Професор теології відповідно отримував 1100, 1000 і 900 золотих. Професор філософії — 1100 золотих. Суттєві зміни були внесені в організацію гімназійного навчання. Змінювались і кадри. 1849 року пішов на пенсію старий Йозеф Маус, ксьондз Франціск Амтман перейшов на парохію в Жидачеві, Едвард Тангль пішов до Грацу, Франціск Туна, ректор 1846/47 навчального року, — до Праги. 30 червня 1850 року помер ректор університету у 1848/49 навчальному році професор Яків Геровський, опікун української молоді, невдовзі після нього помер отець Венедикт Левицький, якого прозвали "іродом". Завідуючим канце-

лярії став герой революційних днів 1848 року Стефан Козьма, якого опісля піднесли до рангу університетського секретаря.

1850/51 шкільний рік застав студентів університету ще в ратуші. Не було ні аулі, тобто актового залу, ні професорських беретів, ні мантій, ні відзнак. Тільки 2 січня 1851 року після довгих суперечок та сварок військова влада покинула будинок. З фундацією Гловінського, з якої опісля буде брати стипендію Іван Франко, було підписано договір про винайм будинку на десять літ із щорічною орендною платою конвікту, яка повинна була сплачуватись вже починаючи з 1 листопада 1851 року. План перебудови будинку для потреб науки із солдатських кошар представив університетський Сенат 24 січня 1851 року.

Розташування аудиторій у будинку було таке ж, як і в старому університеті. На самому долі знаходилися секційний зал та трупарня (опісля там було розміщено архів), далі — приміщення для занять хімією, анатомією і канцелярія бібліотеки. Конференційний зал знаходився на першому поверсі.

Через три роки будинок вже був повністю обладнаний. Заняття у ньому почались у 1850/51 навчальному році.

Нові навчальні плани для теологічного та правового факультету Міністерство освіти затвердило вже у 1850 році. Вони справді були новими, але кардинально не відрізнялись від попередніх планів. Нові навчальні плани філософського відділу, який раніше трактувався як підготовчий відділ для навчання на інших факультетах, навпаки, були абсолютно зміненими. Новий навчальний план перетворював філософський факультет в абсолютно самостійний відділ в повному значенні цього слова. Якщо на інших факультетах, зокрема правовому, для того, щоб перейти на вищий курс студент обов'язково повинен був відвідувати семінари та просемінари і здавати екзамени, то на філософському відділі щодо того була абсолютна свобода. Відділ надавав право випускникам після складання відповідних іспитів викладати у середніх школах. Філософський відділ охопив найрізноманітніші галузі гуманітарних наук. Кількість студентів на ньому, в порівнянні з іншими факультетами, була меншою; була вона меншою і в порівнянні зі старим університетом. Що ж до кількості кафедр, то нова форма сприяла щорічному відкриттю нових.

Давня філософія, яку перед тим викладали в університеті, перейшла у плани гімназій, організація яких була 1849 року опрацьована Боніцом і Екснером. Гімназії були повністю відділені від університетів; замість колишніх шести гімназійних класів було введено вісім, а сама гімназія ділилась на нижчу та вищу. За взірць організації гімназій, як і взагалі науки, були взяті пруські школи. Реформувалося і викладання латин-

ської мови. Вона перестала бути навчальною, але її продовжували вивчати як предмет, що "вишколює умисл, а також дає ключ для розуміння стародавньої літератури та культури".

Після реформи навчальних планів на перше місце у навчальному процесі висувалась філологія. Велике значення в навчальному процесі тепер відігравали семінари на взір вже давно існуючих семінарів у Пруссії. У Львівському університеті вони були впроваджені розпорядженням Міністерства освіти від 23 вересня 1852 року, ділились на два види — філологічний та історичний. Керували ними відповідно професор історії та професор філології. Сам семінар складався зі звичайних членів і надзвичайних. Звичайних членів було шість, кожен з яких мав зарплату 60 флоринів, а якщо всі місця були заповнені, то 80 флоринів. У семінарі можна було брати участь тільки протягом двох років. Семінари виявились досить ефективними у підготовці студентів з різних наукових дисциплін.

Кафедра філософії була організована 6 вересня 1848 року. Очолив її колишній ад'юнкт (асистент) філософії з 1834 року, а відтак професор філософії у Тарнові доктор Микола Липинський. Він був 1807 року народження, походив зі Львова і був сином Адальберта і Терези з Бобецьких. Закінчив Львівський університет, а від 3 жовтня 1835 року став доктором філософії. Основною його працею була книжка "Нарис антропології психічної або психології емпіричної для користування дорослої молоді", що вийшла у Львові 1867 року. Липинський відзначався працьовитістю, належав до вчених старої дати, тобто енциклопедистів, мав величезний авторитет серед молоді, і все було б добре, коли б через хворобу, яка нищила його протягом десяти років, він не втратив свої позиції на філософському факультеті. Він першим на філософському факультеті почав викладати польською мовою. Це сталося в зимовому півріччі 1868/69 року. Педагогіку на факультеті викладали ксьондз Людвик Малиновський, а опісля ксьондз Францішек Костек.

Історію спочатку викладав одіозний Йозеф Маус, а потім — доктор Антоній Вахольц, який народився в Білій під Бельськом 6 лютого 1814 року, вчився в Бохні та у Львові. Він, як і Липинський, був ад'юнктом на філософії з 1837 року, а опісля — професором філології та загальної історії у Тарнові та Чернівцях, деякий час працював заступником професора в Кракові, а 4 січня 1850 року був переведений до Львівського університету. Д-р А. Вахольц належав до професорів старої школи. Мав запальний характер, був наполегливим у своїх домаганнях, багато конфліктував з іншими професорами. За суперечку, яка переросла в бійку, з професором Леопольдом Пібалем був переведений

назад до Кракова. Там і помер 18 липня 1873 року, а його місце у Львові зайняв Готфрід Майс, який за те, що часто робив "екскурсії в народ", потрапив під дисциплінарне слідство і невдовзі покинув університет, у результаті чого від початку 1861/62 н. р. до квітня 1863 року у Львівському університеті взагалі не було професора історії. Австрійську історію для правників викладав Фердинанд Бішоф, а стародавню історію для філологів — Густав Лінкер. 26 червня 1863 року Міністерство освіти на посаду професора історії прислало з Відня Генрика Зайсберга. Він розгорнув в університеті дуже активну діяльність, залучив багатьох учнів до активної наукової праці над історією Польщі, для якої використовувались в основному документи з бібліотеки Оссолінських. Однак у 1871 році він був покликаний на роботу в Інсбруцький університет. Генрик Зайсберг став найвідомішим і найпочеснішим істориком Львівського університету, був нагороджений найрізноманітнішими відзнаками найрізноманітніших польських наукових товариств.

У 1869 році була відкрита кафедра австрійської історії. Очолив її 10 червня 1869 року Едвард Рослер, доцент Віденського університету, який у кінці 1870/71 навчального року був переведений на роботу до Грацу на кафедру географії. Там він передчасно помер у 1874 році. (Народився 1836 року).

Двох сильних професорів мала в тому часі й філологія. По короткому перебуванні у Львівському університеті Бернарда Югля, який займав посаду надзвичайного професора філології, завідувачем кафедрою був легендарний Едвард Тангль, а після нього — Вільгельм Кергель, який перед тим працював в Оломоуці. Він не тільки викладав, але й вів філологічний семінар. Кергель свій предмет знав дуже ґрунтовно, жив для науки, не вступав у суперечки, які постійно роздирали філологічний відділ, не обстоював кулаками першість польської мови, а тому його у 1871 році перенесли до Грацу.

У 1861 році була введена ще одна посада професора філології. Її зайняв Вільгельм Лінкер. Він працював до 1870 року, а потім перейшов працювати у Прагу. Викладав латинську літературу. Однак не зумів прижитися в університеті, конфліктував з Кергелем, громадськість його не сприймала. Він організував навколо себе німецьких студентів, які очолили боротьбу проти впровадження польської мови. Місцем збору цих противників на чолі з професором Лінкером був готель Лянга. Студенти шанували його за знання, але боялись за надмірну суворість.

"Бажаючи" допомогти "руській народності" якнайскоріше "виробити" свою мову і зробити її придатною для викладання в університеті, австрійський уряд відкрив кафедру руської мови та літератури і цісарським

декретом від 13 грудня 1848 року іменував її професором Якова Головацького. Ця кафедра стала для польських шовіністів сіллю в оці. Яків Головацький мав найнижчу тарифну ставку, яка лише на 50 золотих була вищою від ставки возьного. Правда, через рік уряд підняв ставку професорові Головацькому до 800 золотих, однак вона залишалась найнижчою з усіх професорських ставок університету.

Людвик Фінкель, автор двотомної історії Львівського університету, яка вийшла в друкарні Е. Віняжа у Львові 1894 року, згадує, що професор Головацький писав дуже багато, але російською мовою, а написані ним речі були надто слабими, просякнутими політикою і не мали наукового значення. Головацький (тобто Гловацкі) не мав ні наукових здібностей, ані широкого світогляду, ані наукового методу. Та, незважаючи на це, його часто підвищували у званні і навіть обрали ректором (було це в 1863/64 навчальному році). У 1863 році він був нагороджений російським орденом святого Володимира, згодом став агентом російського уряду і посилав йому своїх здібніших учнів. Пійманий на цій ганебній акції, в 1866 році виїхав до Росії і отримав посаду у Вільні. Після нього очолив кафедру священник Омелян Огоновський.

Людвик Фінкель наводить список робіт Якова Головацького: "Вінок русинам на обжинки", 1846, 1847; "Три предповідання о руской словесности", "Грамматика руского языка", "Розправи о язиці южно-руском", 1849; "Істор. очерк руской Матици", 1850; "Juridisch-polit. Terminologie fuer die slav. Sprachen Oesterreichs" ("Правничо-політична термінологія для слов'янських мов у Австрії"), 1851; "Ueber ... Welteszug" ("Про ... світовий рух"), 1854; "Хрестоматія", 1854; "Чин літургії в греко-католицькій церкві", 1858; "Очерк слов'янского баснословія"; "Львовская руская епархія перед стома літи"; "Russisches Lesebuch" ("Руська читанка"), "Начало львов. ставропігійского братства", 1860; "Порядок школьний ставропіг.", 1863; "Нісколько о бібліі Скорини", 1865; "Львовское ставропігійское братство і князь Острозький", 1863; "Паміятки диплом. і судечно ділового языка", 1867.

Чи мали ті праці якусь наукову цінність? "Ні", — відповідав Людвик Фінкель, що вчився разом з Іваном Франком на філософському факультеті.

14 листопада 1848 року Міністерство призначило для викладання руської пасторальної теології суплентом священника Антона Юзичинського, який був префектором Львівської духовної семінарії. Його платня становила 450 флоринів. У 1849—1858 роках руською мовою викладав догматику префект духовної семінарії священник Яків Ціпановський. З 1853 по 1859 рік катехитику та методику читав руською

мовою священник Антон Чайковський. Викладання релігії руською мовою велось в університеті недовго, оскільки латинські ієрархи домоглися викладання цього предмета мовою римської церкви, тобто латинською. У 1856 році суплентом пастирського богослов'я було призначено Франца Костека, якого в 1864 році іменовано професором.

Згідно з цісарським декретом від 23 березня 1862 року на правничому відділі повинні були відкрити дві надзвичайні кафедри предметів, котрі входять до судового державного іспиту. В тому декреті зазначалось, що на цих кафедрах повинні бути чотири професори, але поки що русинам треба задовольнитись однією або двома кафедрами. Це рішення було виконане тільки 27 березня 1882 року, коли звичайним професором австрійського приватного права було іменовано Олександра Огоновського.

З усього обіцяного русинам в університеті треба було задовільнитись трьома руськими кафедрами: літератури та мови на філософському факультеті, пастирського богослов'я на теологічному факультеті та кафедрою австрійського права на юридичному відділі.

У 1851 році відкрито кафедру німецької мови, яку 3 вересня 1851 року очолив надзвичайний професор Ян Глох, до цього часу гімназіальний професор, чоловік дуже скромних здібностей. Принаймні так пише про нього Людвик Фінкель. Бо для нього кожен, хто не був поляком, був дурним, з малими здібностями, шпіоном, продажним, буйним і т. п. Тільки одні поляки були здібними і геніями. (Так оцінили появу монографії Л. Фінкеля тодішні непольські вчені)... В кінці 1865 року Ян Глох став звичайним професором, а в кінці 1871 року його звільнили. Він не мав жодного впливу на студентів. У 1860 році на його курс не записався жоден зі слухачів.

Не пощастило кафедрі польської літератури. Так багато було бажаних очолити її, що не знали кого й поставити, бо всі кандидати були прекрасні, а тому аж 1856 року вона дісталась Антону Малецькому.

Інших мов навчали платні вчителі. Так у 1853–1858 роках у Львівському університеті французьку мову вчив Кароль Пехорський, який переклав польською мовою граматику французької мови Гіршля і Орелі. У 1851–1853 роках італійської мови навчав Якоб Шокліз.

Математичні та природничі науки у перші роки викладали професори "старої дати". Математики вчив Ігнаці Лемох (до 1870 року), а кафедру фізики поза конкурсом, оголошеним 1847 року, очолив Олександр Завадський. Він походив з Бельська, вчився в Тішині, Оломоуці та у Львові, особливо захоплюючись ботанікою, збирав рослини, редагував цілий ряд природничих журналів, серед яких "Lemberger Zeitung", "Miscellen", "Mnemosyne". Помер у Берні на 70 році життя 5 травня

1868 року. Завадський був слухачем Львівського університету, асистентом філософського факультету в 1827 і 1828 роках, а з 1829 року став доктором, отримавши дозвіл навчати студентів вдома, тобто бути так званим "домовим професором" при семінарії у Львові. З математичних та природничих наук найбільше його цікавила ботаніка, тому саме їй він приділяв найбільше уваги. Брав участь у різних ботанічних експедиціях, конференціях, з'їздах. Фізика його цікавила якнайменше, заняття із студентами на вчительське звання він не проводив, хоча сам запропонував такі заняття і багато про них писав до Міністерства, за що йому підвищили платню. За свою "фізичну" діяльність був притягнутий до відповідальності і перенесений на початку грудня 1852 року до Берна. На його місце прийшов Віктор П'єрре, доктор філософії та медицини, народжений 19 грудня 1819 року у Відні, асистент фізики Віденського університету з 1844 року, а з 1851 року — професор технічної академії у Львові. У 1853 році П'єрре отримав номінацію звичайного професора. Кажуть, що в його особі університет придбав неабияку наукову силу, однак довго тішитись нею не міг, бо в 1857 році він був переведений на роботу у Прагу. Викладав для слухачів запровадженого на філософії у 1853 році фармацевтичного курсу, вів заняття для кандидатів на вчительське звання. Він створив і фізичний кабінет. Після відходу П'єрре на його місце прийшов доцент математичної фізики Войцех Урбанський. Він розпочав роботу у 1850 році. Народився у 1820 році, вчився у Бережанах, Тернополі в Єзуїтів, у Станіславові, Львові та Відні. Урбанський був охоронцем університетської бібліотеки. Після того, як Стронський, відомий герой подій 1848 року, у 1859 році переїхав на роботу до Кракова, його хотіли іменувати професором, але вийшло так, що іменували директором університетської бібліотеки. Кафедру фізики очолив Алоїзи Гандль, відомий на той час учений. Народився у 1837 році, вчився у Відні та Грацу. У 1859 році отримав у Відні ступінь доктора, після чого став працювати у Львівському університеті заступником професора, а від 1862 року — звичайним професором. Кафедра фізики стараннями попередніх завідувачів постійно отримувала додаткові дотації по 200 золотих на рік, а завдяки Гандлю ці дотації зросли до 300 золотих. Гандль був плідним ученим, читав популярні лекції для населення. Його діяльність отримала дуже високу оцінку польських науковців та істориків університету, бо він виступав проти ворогів поляків — німців. 2 вересня 1872 року Гандль став професором фізики цісарсько-королівської військової академії у Вінер-Нойштадті, а 23 липня 1876 року за заслуги перед німцями був іменований професором фізики в ново-відкритому німецькому університеті в Чернівцях.

Натуральна історія була представлена в університеті однією кафедрою та одним професором. Був ним від 10 листопада 1850 року Ґіацінт Лобажевський, ботанік за професією та дослідник рослинного світу Польщі. Протягом усього свого життя він збирав матеріали для монографії про рослинний світ Польщі, але так її і не написав. Проте заклав біля університетського корпусу ботанічний сад. Сталося це 1852 року. Від 1855 року для цього саду навіть було виділено посаду городника з платнею 400 золотих на рік. Тим городником був відомий віденський садівник Кароль Ванер. Ґіацінт Лобажевський був учителем Емерика Турчинського, вчителя натуральної історії Дрогобицької гімназії, про якого з такою теплотою писав у своїх спогадах Іван Франко.

У 1852 році від кафедри Лобажевського відокремили зоологію. Спеціально для неї було іменовано професором Максиміліана Германа Шмідта. З 1868 по 1870 рік він виконував обов'язки завідувача кафедри мінералогії і мав у цій галузі цінні здобутки. 6 січня 1862 року помер Ґіацінт Як Конти Лобажевський (1818 року народження), а на його місце був призначений Адольф Вейс. Він народився у 1837 році у Фрайвальдені на Шльонську. А. Вейс відкрив на галицьких теренах і описав не одну рослину, досі не зафіксовану в науці. Сучасникам запам'ятався тим, що саме при ньому зацвіла Агава *Jacquiniana*, яка цвіте тільки раз у житті. Вона розквітла 18 липня 1864 року. 1871 року Вейса перевели до Праги, де він і помер 17 березня 1894 року. Саме Вейс домігся повного розквіту ботанічного саду, нав'язав плідні контакти з усіма ботанічними садами світу. Після Шмідта мінералогію у Львівському університеті очолив Фердинанд Віркель, який потім став професором у Лейпцигу.

Все це були особи високоосвічені, але багато добра для Львова так і не зуміли зробити, бо не залишили по собі учнів.

Історики Львівського університету стверджують, що життя в новому корпусі розпочалось щасливо. Як-не-як, а 18 листопада 1851 року молодий на той час монарх Франц Йосиф під час своїх відвідин Галичини і Лодомерії відвідав і університет, який тільки-но почав діяти. Його, як і належить, приймали пишно й урочисто. Особливо гарними були промови тодішнього ректора Францішка Коттера. Цісар вписав своє ім'я в книгу почесних відвідувачів університету, оглянув фізичний кабінет, на обладнання якого кожного року доводилось виділяти все більше і більше субсидій, а також відвідав щойно заснований університетський ботанічний сад, де підлив на пам'ять про відвідини кілька пожовклих листків тюльпанового дерева. Легенда каже, що саме Францу Йосифу I судилось зіграти неабияку роль у розвитку Львівського університету, зо-

крема щодо впровадження в навчання польської мови, а також створення, а відтак і виділення в самостійний інститут медичного факультету.

Більшість професорів Львівського університету на той час ще не сприймали нових віянь, які принесла революція 1848 року. Ці професори були людьми консервативними, а тому не дивно, що в перші роки під час виборів ректора та деканів факультетів вони вели жорстоку боротьбу зі своїми противниками. Хоча у 1851/52 навчальному році ректором університету був досить легко обраний "старий" і "легендарний" професор Йозеф Маус. Проте теологічний відділ протягом декількох років ніяк не міг вибрати ані декана, ані електорів. Неможливо було вибрати ректора на 1852/53 навчальний рік. На філософському факультеті дійшло до того, що у вибори декана мусило втрутитись Міністерство освіти, а 20 вересня 1852 року намісник Галичини відрядив для вияснення цієї справи радника Селіга. Виявилось, що професори філософського відділу байдуже ставляться до своїх обов'язків, не дотримуються планів викладання предметів, а то й зовсім не з'являються на лекції. Почалось дисциплінарне розслідування, в результаті чого перед самим Різдвом 1852 року з Міністерства надійшло розпорядження про заборону викладати деяким професорам, у тому числі й професорам Олександрові Завадському та Стефанові Козьмі. На їх місце прийшли нові люди. Завадський 1853 року був переведений у Берн. Козьма на деякий час повернувся на попереднє становище, опісля перейшов на роботу в Техніку, але порядку так і не навчився.

Вибори ректора 1853/54 навчального року були невдалими. Найбільше набрав голосів професор Едвард Гербст, і міністр призначив його ректором, що викликало протести решти професорів. Міністерство освіти дуже різко ставилось до будь-яких проявів демократії в університеті й різко реагувало на будь-який сигнал, що поступав. Тільки у 1854 році було дозволено прийняти на навчання тих студентів, які скомпроментували себе в революційних подіях 1848 року. А таких було чимало.

Кількість студентів в університеті зростала поволі. У 1851/52 році їх було 610, у 1854/55 році — 638. Філософський відділ у ці роки нараховував відповідно 49 і 32 студенти. У 1855 році студенти університету мали намір створити товариство "Братня Поміч", мотивуючи тим, що подібні товариства існують у Відні, Чернівецькій гімназії. Їх мета — допомагати бідним студентам. Ініціатори того товариства навіть передбачали, що вести таке товариство буде ректор, але Міністерство було категорично проти цього, як і взагалі проти будь-яких "товариств", і радило шукати іншого способу допомогти бідним студентам, а не згромаджувати їх у товариства. Боялось,

Не гладко проходили вибори ректорів і в наступні роки. Церемонія возведення ректора на посаду постійно нагадувала про втрату церемоніальних ознак у вогні 1848 року, а прохання справити нові не знаходили в уряді зрозуміння. Вихідні дні та тривалість канікул були врегульовані тільки 1 лютого 1858 року. Міністерство ліквідувало вільні від навчання четверги, як було раніше, а вводило протягом року 47 вільних днів.

Якщо не враховувати заснування нових лабораторій, ботанічного саду та зоологічного музею, який 1852 року поповнився частиною колекції із закритого закладу в Оломоуці, всюди панували збайдужіння і застій.

Бібліотека, врятована Францішком Стронським, була приведена до порядку, і вже у 1852 році нею користувались професори та студенти університету. Кількість книжок у ній росла дуже швидко. У 1850 році бібліотека поповнилась зібранням Курцмейєра, уряд виділив тоді ж на розвиток бібліотечної справи три тисячі золотих. На той час бібліотека нараховувала до 40 тисяч книжок. 3 листопада 1858 року університетський Сенат проводжав Фелікса Стронського до бібліотеки Ягеллонського університету в Кракові. На його місце прийшов Войцех Урбанський.

Чи не найбільше радості, як твердять польські історики університету, в ті роки викликало налагодження роботи кафедри польської мови, посада завідувача якою була вакантною вже декілька літ. Її першим професором був Микола Міхалевич. Коли в 1844 році він захворів, його заступив Ян Шляхтовський, що був охоронцем бібліотеки Оссолінських. У 1847 році його було іменовано професором. Він був львів'янином. Народився 30 жовтня 1816 року, брав активну участь у подіях 1848 року і, зрозуміло, був палким польським патріотом. Все це спричинилось до того, що невдовзі він втратив посаду в бібліотеці, а Міністерство у своєму розпорядженні вимагало, щоб він залишив і кафедру польської мови, якою завідував від 1852 року. На його місце факультет мав вибрати достойного кандидата. Вибір упав на Августа Бельовського, який був членом екзаменаційної комісії для гімназійних вчителів. Він написав чимало наукових праць, але мав той недолік, що, як і попередній завідувач, брав участь у подіях 1848 року, хоч, на відміну від попередника, відзначався поміркованим характером. Останнє достоїнство не переконала міністра освіти Туна, й він не затвердив кандидатури Бельовського. Допоміг у цьому директор поліції Польберг. На думку міністра освіти, посаду завідувача має зайняти людина, яка повинна "зв'язати в одне слов'янські мови і знайти їх зв'язок зі старослов'янською мовою", а тому міністр запропонував послати на два роки до Праги на посаду надзвичайного професора, яку до того займав недавно померлий Пра-

вослав Кавбек з оплатою 600 золотих, Генріха Сухецького, щоб він поглибив свої знання в галузі цих слов'янських мов. Нічого з того не вийшло, і розпорядженням цісаря від 22 серпня 1856 року було іменовано професором польської літератури доктора Антона Малецького, який до того був професором класичної філології в Інсбруку. Це призначення було несподіванкою і для самого Малецького, і для університету, і для тодішнього намісника Агенора Голуховського.

Антон Малецький народився у 1821 році на Познанщині, вчився в Познані та Берліні, де у 1844 року отримав ступінь доктора наук, після чого став викладачем Познанської гімназії. У 1850 році був запрошений на посаду професора класичної філології. Був одним з найплідніших дослідників класичної та польської літератур. У 1853 році спеціальним декретом був усунений з професорства. Відтак почались для нього неприємні пригоди та переводи з місця на місце, аж поки після розмови міністра Туна з Міклошичем справа не закінчилась щасливо і Антон Малецький не опинився у Львові, де йому довелось долати шалений опір німецьких професорів, поки не здобув серед інших викладачів, студентів та громадськості визнання. Саме він підніс кафедру польської мови Львівського університету. У 1859 році він написав граматику польської мови і подав її на конкурс, а в 1862 році отримав запрошення на кафедру польської мови у Варшаві, але, розуміючи, що він потрібніший у Львові, залишився тут. У 1864 році їздив до Італії на студії і повернувся до Львова саме тоді, коли боротьба за польську мову була в розпалі. Бажаючих слухати його лекції було так багато, що він змушений був звернутись до Сенату, щоб для них виділили більшу аудиторію. Ця вимога стала предметом дискусій у Сенаті, і врешті було вирішено, що на лекції Малецького допускати лише слухачів університету, а не всіх, хто хоче. Краків на той час отримав право викладати предмети по-польськи, а Львівський університет такого права не мав. Змиритись з тим ганебним становищем Львів аж ніяк не хотів.

Італійська війна 1859 року, відставка кабінету Баха спричинились до загострення боротьби за польську мову в Галичині. Університет надалі був німецьким. Між професорами поляками та німцями доходить до відкритої ворожнечі. Міністерство вимушене постійно втручатись у суперечки між викладачами. Міністр Тун у серпні 1860 року за ті сварки виносить колеги університету сувору догану. Проте і ця догана не допомогла: на теологічному факультеті виник новий скандал через виступ Віктора Черлюнчакевича щодо православного обряду та його трактування в книжках, призначених для науки релігії. Скандал розгорівся через те, що студентам не дозволили брати участь у панахиді за душу

Т. Шевченка в "шизматичській" православної церкві, а відправити па-нахиду в католицькій церкві теж було заборонено. Перевірка виявила великий непорядок в університетській канцелярії. Гостра боротьба точилась між німцями та поляками і за місця деканів та в Сенаті. Підкупам, інсинуаціями, шантажем, "марисеньками" поляки часто досягали свого.

Сварки та скандали, однак, не заважали поповнювати новими надбаннями вже відомі колекції університету та лабораторій. У 1864 році виникає питання відповідного приміщення для мінералогічного музею університету, оскільки до старих фондів за 2600 золотих закуплено гарну колекцію мінералів у кількості 2880 штук. У 1867 році було заплановано будівництво теплиці в ботанічному саду, підвищено платню садівничому Байєру, завдяки якому ботанічний сад виходить на рівень європейських садів. Великі дотації отримує бібліотека. У 1864 році університет нарешті одержав нові відзнаки та декорації на зразок старих, втрачених у революції 1848 року.

Молодь, що напливала до університету, прагла знань і рвалася до праці. У 1868 році кількість слухачів університету становила 991. Молодь хотіла створювати організації та вести товариське життя, яке раніше заборонялось. 3 квітня 1860 року до Сенату було внесено прохання про закладення "Академічної читальні", але Сенат був проти цього товариства. Повторно прохання внесли 1862 року, проте знову отримали відмову. З подібними проханнями Сенат атакувала "Братня поміч". На відміну від попередніх прохачів вона дозвіл таки отримала. Її статuti були затверджені намісництвом 29 грудня 1865 року. "Академічна читальня" отримала дозвіл на існування тільки 26 лютого 1867 року.

Після італійської та пруської війн політичні справи змінились на користь полякам — прийшла ера, яку називали ерою розвитку конституційних свобод. Для поляків. Не для українців. Виразником вимог поляків став Агенор Голуховський, відомий українофоб. Головним аргументом польських професорів у справі впровадження польської мови було те, що русини вже від 1862 року мали в університеті заступників професорів, які викладали руською мовою. Поляки довгий час домагались такого права надармо. Уряд відвернувся від їх прохань, вважаючи поляків своїми ворогами; русинів же було названо вірними "тирольцями Сходу". Агенор Голуховський вимагав справедливості та реабілітації. Він написав до міністра Белькреді, що руська мова є звичайним міфом і ніхто її ніде не вживає: ні в купецтві, ні в судах. Граф Голуховський вимагав в ім'я поступу цивілізації викинути з голови "тен рускі ензик" і впровадити у Львівському університеті польську мову. Голу-

ховський постійно атакував уряд своїми листами, повними злоби й ненависти до українців, і врешті переконав уряд і цісаря, що навчальною мовою в університеті має бути тільки польська, а не німецька і, тим паче, не русинська, яка не має жодних перспектив для розвитку. Хіба це мова? Може, до худоби і до гною... Цісарськими розпорядженнями від 25 і 26 лютого 1867 року у Львівському університеті вводилася як навчальна польська мова. Ніхто не виступив в обороні української мови. Не було кому. Згуртування поляків було настільки сильним, що зламало й опір німецьких професорів та німецькомовної бюрократії. З усіх кафедр почали активно виганяти старі кадри і обставляти їх новими, патріотично-шовіністичними силами.

4 липня 1871 року згідно з розпорядженням міністра освіти та віросповідань намісництво Галичини видало наказ, у якому говорилося, що "всі обмеження, які були до того часу на перешкоді проведення польських та українських викладів на правничому та філософському факультеті Львівського університету, мають бути цілковито усунені, а на викладачів тих факультетів можуть бути покликані лише такі особи, які вільно можуть викладати предмет в одній або двох крайових мовах". "Тільки завдяки цісарю Францу Йосифу, — писали д-р Людвік Фінкель та д-р Станіслав Стажинський в "Історії Львівського університету", — давні польські землі отримали другу найвищу школу, з розвитком якої можуть і мусять єднатися духом і серцем". Справді, дякувати було за що. Два роки перед тим Варшавський університет став російським університетом. Перестав бути польським університетом і університет у Вільні. В Галичині поляки мали два університети: Краківський та Львівський. Українці — жодного.

Всі, хто претендував на викладацьку роботу, повинні були пройти габілітаційні лекції тільки польською мовою.

4 червня 1869 року Найясніший видав розпорядження про впровадження польської мови в судах та адміністрації Галичини.

У 1872 році вийшла постанова, що ректором університету може бути тільки поляк. Тим першим ректором у 1872/73 навчальному році став Антоній Малецький.

А далі все пішло, як і мало йти. У 1873 році університет дуже урочисто відзначив перше польське свято — річницю народження Миколая Коперника.

1875 року Львівський університет відвідав міністр освіти д-р Стемейер, який їхав на відкриття Чернівецького університету. У тому ж році було встановлено і канікули для студентів університету, які повинні були тривати протягом двох місяців — липня та серпня. Тільки у 1876

році було визначено тривалість навчальних семестрів: зимовий — від 1 чи 15 вересня до 31 січня або 15 лютого, літній — від 1 чи 15 лютого до 30 червня чи 15 липня. Однак до впровадження цього не дійшло з різних причин, аж поки за справу не взявся академічний Сенат. Тривалість навчального року, що складався з двох семестрів була встановлена тільки у 1886 році. Навчальний рік повинен був тривати від 1 вересня до 30 червня.

Університет продовжував сіяти зерна ненависти між поневоленми-українцями і поневолювачами-поляками, які робили все, щоб знищити народ, котрому з Божої ласки належала ця земля, щедро зрошена його потом і кров'ю.

Розділ II

РІК ПЕРШИЙ

Отже, чекати чогось нового в порівнянні з Дрогобицькою гімназією, особливо у ставленні уряду до українців, які вперто називали себе русинами і гонорово заявляли, що нічого спільного ні з великоросами, тобто "правдивими москалями", ні з поляками — "ляхами" — не мають і мати не хочуть, було даремною справою. Навіть ректором університету того року, коли його слухачем став Іван Франко, був його колишній добрий знайомий по Дрогобицькій гімназії крайовий інспектор гімназій Евзебій Черкавський. Він постійно завдавав чимало клопотів усім гімназіям, які інспектував, але особливо досаджував гімназії у Дрогобичі, яка мала в краю таку славу, що тут за кошт міста та округи виховувались ярі польські патріоти, готові за свою вітчизну піти на бій і всілякі подвиги. Однак, як виявляв інспектор Евзебій Черкавський (між собою його називали "пан Зибцьо"), ці патріоти ні в зуб ногою з латини (таке враження, ніби її бачать і чують вперше), не вміють добре рахувати і показати на мапі імперію Його Величності Франца Йосифа I, а директори гімназій, особливо директор Дрогобицької гімназії, опісля виправдовувались тим, що шановний пан інспектор був надто вимогливим до гімназистів. Останнє виявилось справедливим, бо по відході пана Зибця із посади крайового інспектора на іншу посаду успішність учнів Дрогобицької гімназії виросла настільки, що її при новому панові інспектору почали ставити за приклад іншим гімназіям.

Посада ректора у Львівському університеті, як і, зрештою, в інших європейських університетах, була виборною. Ректора вибирали тільки на один навчальний рік, а наступного року він, як правило, ставав проректором, щоб за той час новообраний ректор мав можливість увійти в курс справ. Це, правда, ще не означало, що не можна було обирати одну і ту ж особу на два або на кілька термінів поспіль, як і правда те, що у Львівському університеті таке трапилось тільки з Францом Кодешем (Державний архів Львівської області — ДАЛО, фонд 26, опис 5, справа 882), який ректорував у 1815/1816 та 1816/1817 навчальних роках,

і Евзебієм Черкавським (Там само, спр. 2059), який був ректором у 1875/1876 та 1876/1877 навчальних роках. Через десять років, тобто у 1887/1888 навчальному році, він знову став ректором Львівського університету, тобто загалом був ректором тричі, і в цьому відношенні був у порівнянні з тими, кому теж випала честь очолювати Львівський університет, поза конкуренцією.

У 1875/1876 навчальному році Евзебій Черкавський змінив на цій посаді Мавриція Кабата (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 773), який на час каденції Евзебія Черкавського замість того, щоб стати його заступником, тобто проректором, став деканом юридичного факультету (в ті часи цей факультет називали правовим віділом), а в наступну каденцію став його продеканом. Як декан Маврицій Кабат залишився членом університетського Сенату. Він був доктором права, звичайним професором австрійського цивільного судового права, був іменований кавалером цісарсько-королівського ордена Залізної Корони третього класу, віцепрезидентом урядової (крайової) екзаменаційної комісії, крайовим адвокатом, членом крайового сейму та віденського парламенту (ним він ставав автоматично як ректор університету), а також був директором університетської канцелярії.

Перелік титулів та заслуг Е. Черкавського був значно довшим, і кожного року цей список поповнювався чимось новим. Як вже не було що додавати, той список бодай продовжувався переліком міст, яких пан Зицьо був "гоноровим обивателем", тобто почесним громадянином.

Був Евзебій Черкавський дивовижною особистістю і пострахом не тільки всіх галицьких гімназій, їх директорів та вчителів і суплентів, але й студентів університету. На диво і на відміну від інших пристаркуватих і відповідно призабудькуватих професорів, він прекрасно знав кожного студента і довго пам'ятав кожен його крок, особливо коли цей крок належав до так званого розряду нерозважливих кроків. Він так і ніколи, до самої гробової дошки (помер 1896 року у Львові), не позбувся свого "об'єктивного" ставлення до українців, тобто був шаленим польським шовіністом, якими можуть бути тільки перекинчики та зрадники своєї нації, бо таки був Евзебій (українські видання пишуть — Євзевій) Черкавський українцем, тобто чистокровним русином. Він народився 4 лютого 1822 року в селі Тучапах Ярославського повіту, де його батько Тимофій Черкавський був греко-католицьким парохом при тамтешній церкві Бориса і Гліба. Походив Тимофій Черкавський зі старих священицьких родів, був 1791 року народження, 1819 року був покладений у священицький сан, і село Тучапи стало його першою самостійною парохією, в якій він виконував душпастирські обов'язки до

1833 року, а відтак був покликаний митрополією до Львова на посаду викладача Львівської духовної семінарії, де довго не протримався, 1835 року повернувшись на старе місце праці, де й працював до самої смерті, яка прийшла до нього 15 березня 1865 року. У 1842–1862 роках він був деканом Судововишнянського деканату, куди адміністративно належала й церква Бориса і Гліба в Тучапах. Ця церква була однією з найстаріших на Ярославщині. Як вважають, була збудована 1682 року. Вона стала сіллю в оці для польських ревних католиків, і тому вони стерли її з лиця землі.

Початкову освіту Евзебій Черкавський отримав удома, відтак навчався у шестикласній Перемишльській гімназії, але два останні — “філософічні” — класи закінчував у Львові. У 1840 році став слухачем правового відділу Львівського університету, на якому навчався три роки. Ступінь доктора права отримав у Львівському університеті у 1842 році. Від 21 листопада 1843 року до 24 лютого 1845 року виконував обов'язки асистента кафедри філософії Львівського університету, а через деякі непорозуміння вимушений був піти у Тарновську гімназію на посаду викладача вищих гуманітарних класів. У 1847 році він став заступником директора цього закладу і був на цій керівній роботі до вересня 1848 року, а після реформи середньої освіти, коли замість цих “гуманітарних” класів уведено сьомий та восьмий звичайні гімназійні класи, Евзебій Черкавський перейшов працювати до Львівської академічної гімназії, де викладав філологію та історію до кінця 1849/1850 навчального року. Опісля був переведений на посаду виконуючого обов'язки інспектора крайових гімназій, а з 1855 року став дійсним шкільним радником для Львівського адміністративного округу та Буковини. З 1860 року віддано під його нагляд усі гімназії Західної Галичини, до котрої відносився і Дрогобич.

У 1862 році його запросили взяти участь у реорганізації університетської бібліотеки, і він подав чимало “слухних” зауважень, внаслідок яких у тій бібліотеці годі було знайти українську книжку. У 1864 році він був призначений інспектором середніх шкіл Сирії та Каринтії, але у 1868 році його повернули на попереднє становище, довіривши на цей раз усі учбові заклади не тільки Західної, але і Східної Галичини.

Евзебій Черкавський зробив блискучу кар'єру, якої не спромігся зробити жоден з русинів того часу. Правда, і русинського в ньому не залишилось нічого, хоча в коментарях до 50-томника творів Івана Франка його називають “громадським діячем ліберально-буржуазного напрямку”. Навіть сам факт “русинського” походження Евзебій Черкавський старанно скривав, і його біографи робили те саме.

У 1870 році Е. Черкавському було присвоєно найвищий клас шкільного інспектора, а найвищою, тобто цісарською, постановою від 29 липня 1871 року він був іменованій звичайним професором Львівського університету і перебував на цьому становищі до 1892 року. Але, оскільки Найясніший своїм розпорядженням від 9 квітня 1870 року заборонив викладати професорам, які досягли 70-літнього віку, 12 серпня 1892 року ображений Черкавський, твердо переконаний, що міг би ще вірою і правдою послужити цісарю та польській шляхті, вийшов на емеритуру.

З 1871 року він був директором екзаменаційної комісії для всіх тих, хто хотів стати викладачем гімназії. На цій посаді він також був до виходу на емеритуру, зробивши все можливе і неможливе, щоб якнайменше русинів допустити до викладання у гімназіях.

Крім того, що Евзебій Черкавський тричі був ректором Львівського університету, у 1878/1879 навчальному році під час ректорства Леона Білінського (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 117) він був проректором, а також був проректором і в 1888/1889 навчальному році під час ректорства Леонарда П'єнтака (Там само, спр. 1479). Під час ректорства Антона Малецького (Там само, спр. 1178) у 1872/1873 навчальному році, тобто незабаром після того, як був прийнятий на роботу у Львівський університет, він став деканом філософського факультету. Був ним і наступного 1873/1874 навчального року. Відтак став ректором, а від 1875 по 1884 рік був членом Крайової Шкільної Ради як делегат від міста Львова.

6 вересня 1885 року Евзебій Черкавський отримав титул надвірного радника, був кавалером ордена Леопольда та Франца Йосифа, а також був почесним громадянином міст Львова, Бережан, Тернополя, Бжезька та Калуша. Свою політичну кар'єру розпочав у 1866 році, коли від Чортківського виборчого округу був обраний до Крайового сейму. Відтоді його постійно обирали до сейму аж до 1889 року, але вже як делегата від міста Львова. Як визнають польські науковці, тільки завдяки невсипущій діяльності цього видатного мужа польська мова стала панівною мовою в школах, гімназіях, урядах, судах та адміністрації. Тогочасна преса не скупилась на опис труднощів, які доводилось долати цьому невтомному борцеві. Ця боротьба так захопила його, що він не залишив по собі більш-менш цінних наукових праць. В "Історії Львівського університету" Л. Фінкеля та С. Стажинського згадуються тільки чотири його праці, що стосуються реформи австрійської системи навчання. Більше цей учений не написав нічого. Не мав часу.

Помер Евзебій Черкавський, як повідомляла "Gazeta Narodowa" ("Народна газета") від 24 вересня 1896 року, покинутий всіма, як справжній самотник, 21 вересня 1896 року. Ця ж газета повідомляла,

що покійник жив самотньо у будинку № 10 на вулиці Красіцьких, був парафіянином костюлу святої Анни, тому й ховав його ксьондз з того костюлу в асисті двох прислужників. Падав дощ. Народу зібралось небагато. З дому жалоби фірма "Конкордія" спеціальним похоронним фаетоном відвезла прах покійного на Личаківський цвинтар і згідно з дозволом магістрату міста Львова за № 56787 від 22 вересня 1896 року поховала у попередньо збудованому гробівці на 68 полі (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 43, арк. 18). За послуги Львівський університет заплатив даній похоронній фірмі 48 золотих.

Цього ж дня на дошках оголошень були вивішені жалобні клепсидри із повідомленнями про смерть заслуженої для Польщі людини.

Багато некрологів не було. Найбільше смертю Евзебія Черкавського перейнялась "Gazeta Narodowa", редактором якої на той час був Альберт Фогель. Вона нагадала своїм читачам, серед яких міг трапитись і такий, що забув, яке добро покійник приніс польському народові, що він був серед тих, хто закладав фундаменти "нашої" автономності, причому автономності народної, а його ім'я завжди буде стояти поруч з іменами таких великих мужів, як Агенор Голуховський, Микола Зиблікевич, Адам Потоцький, Корнель Кшечунович. Газета також писала, що саме Евзебію Черкавському треба дякувати за реформу шкіл "в дусі народнім" і за те, що він за підтримки тодішнього намісника Агенора Голуховського почав очищати "наші школи" від німців і що саме завдяки йому в школах на посадах учителів опинились "наші люди". Ще писалось у некролозі, що він не був особливим оратором, але коли промовляв на засіданні парламенту, то було що слухати, бо на відміну від промов інших ораторів його виступи відзначались стоїчністю, взірцевою мовою, а головне — логікою, яку не так часто можна надібати в інших виступах. Тих декілька його промов — твердить газета — можуть бути взірцем для парламентарів.

Окрім цих заслуг Евзебій Черкавський відзначився і тим, що зробив усе, що міг, щоб у Львівському університеті створити медичний відділ, якого досі не було.

Варто додати, що ця ж газета від 24 вересня 1896 року повідомила читачів, що у зв'язку з коңчиною Евзебія Черкавського Академічна читальня замість вінка на його могилу внесла 10 золотих у фонд польської гімназії в Цішині. 10 золотих з цією ж інтенцією внесло і Товариство братньої допомоги на підтримку фонду імені Подковича. Так віддячили польські патріоти своєму вірному служі.

29 вересня 1898 року, через два роки після смерті Евзебія Черкавського, на 76 році життя померла його дружина Людвіка. Була

похована в гробівці, де спочивав її чоловік (Там само, арк. 18). У цьому ж гробівці похована і їх дочка Євгенія, 1843 року народження, яка померла 26 червня 1938 року на 95 році життя, та її син доктор Леон Поплянський, 1878 року народження, який помер 20 червня 1935 року.

Особова справа доктора Евзебія Черкавського збереглась у фондах Державного архіву Львівської області (ф. 26, оп. 5, спр. 2059). Ця справа налічує біля 500 аркушів рукописного і друкованого матеріалу, що досить добре висвітлюють ту роль, яку зіграв Евзебій Черкавський як в університетському, так і в громадському та політичному житті Галичини. Його роль в ополяченні Галичини безсумнівна. Але важливе інше. Іван Франко писав, що згадка про лекції Евзебія Черкавського викликала у нього "холодні дрижаки".

У цьому ж архіві зберігся його зошит-конспект лекцій з педагогіки (Там само, арк. 219–295), історії філософії (арк. 296–338), логіки (арк. 166–189), спеціальної етики (арк. 190–210), спеціальної економіки (арк. 133–162), а також цілої низки спецкурсів з виховання у стародавніх греків (арк. 54–72), спеціальної логіки (арк. 87–129), чи — іншими словами — тих лекцій, які Іван Франко слухав, навчаючись у Львівському університеті. На основі цих конспектів можна судити про рівень лекцій Евзебія Черкавського.

На Личаківському цвинтарі Евзебій Черкавський похований майже поруч з прототипом отця Нестора з повісті Івана Франка "Основи суспільності" Яном Тхуржницьким. Гарний кований залізний хрест і гарна кована залізна огорожа. І хрест, і огорожа давно поіржавіли, а на могилі — бур'яни, яких нікому зірвати. Тепер патріоти типу Евзебія, як маври, вже не потрібні тим, для кого так старалися.

У польській науковій літературі Евзебій Черкавський завжди згадується як герой, якому польська нація має бути зобов'язана тим, що в університеті, школах, судах та урядах була впроваджена польська мова, врешті, ще й тим, що саме Евзебій Черкавський у 1876 році врятував університет від закриття...

Ім'я Евзебія Черкавського часто згадується у творах та статтях Івана Франка. Найчастіше — з викривальною метою. "Це сьогодні беруть мене холодні дрижаки при згадці про педантичні, безглузді лекції Венцлевського, Черкавського, Огоновського, про тяжке переживання мертвої книжкової вченості, про це рабське додержання друкованих зразків і словесних формул", — так писав Іван Франко у спогаді "Як це сталося" про його другий арешт у 1880 році. Цей спогад вперше було надруковано у 167 номері віденського тижневика "Die Zeit" за 1903 рік. Це був своєрідний коментар до оповідання Івана Франка "На

дні", яке з'явилося на сторінках цього ж видання у 1903 році (№ 164—165) у перекладі на німецьку мову Карла Гельбіха. "Треба додати, — писав у згаданому спогаді Іван Франко, — що тоді в Львівському університеті не викладали ні філософії, ні психології, ні славістики, ні романістики. А психологія, філософія і педагогіка були в руках одного професора Євзебія Черкавського, українця родом, польського шовініста за пристрасстю і політика за професією. Як депутатові лишалось йому мало часу для університету, а буваючи там, мав звичку читати страшним гробовим голосом з старих зошитів яке-небудь пусте верзіння, що не мало ні початку, ні кінця, — мабуть, це був курс, який він розтягав не на семестр, а на ціле п'ятиліття".

Про підлу діяльність Евзебія Черкавського проти українського народу, його провокаційні заходи щодо виникнення азбучних війн, які відволікали і так нечисленні українські сили від справи, його намагання ввести в український правопис латинку, тобто латинський алфавіт, його постійне переслідування гімназистів, у яких пробуджувалось національне українське чуття, а також про переслідування українських студентів Іван Франко писав і в статті "Іван Гушалевич", що вперше була опублікована в журналі "Літературно-науковий вісник", т. 23, кн. 8 та т. 24, кн. 11 за 1903 рік, і в статті "Професор Омелян Огоновський", де розповів, яку підлу роль відіграв Евзебій Черкавський, "професор і перекинчик з русинів", разом із тодішнім намісником Галичини Агенором Голуховським у шельмуванні та шантажі професора руської мови та літератури Львівського університету. Причиною того шантажу було те, що професор Огоновський рішуче обстоював самостійність української мови та літератури, не визнаючи залежності їх від польської мови та літератури, і вже аж ніяк не хотів визнати думки пана Зибця, що ця мова є діалектом польської мови. Ця стаття вперше була надрукована в журналі "Народ", № 20 за 1894 рік, і в ній Іван Франко вперше так різко виступив проти свого колишнього професора та його злодіянь. У статті "Галицьке краєзнавство", надрукованій польською мовою в газеті "Kurjer Lwowski" № 219—226, ідеться про те, як ще до прийняття конституції між чеським істориком, професором Празького університету Костянтином Іречеком та Черкавським спалахнула суперечка щодо питання про український алфавіт. Про це у книзі "Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage" ("Питання рутенської мови і шрифту" — нім.) розповів Яків Головацький, за що й поплатився посадою у Львівському університеті саме завдяки Евзебію Черкавському.

Найбільш повну характеристику Евзебію Черкавському дав Іван Франко у праці "Азбучна війна в Галичині 1859 р.", яка вперше була

опублікована в "Записках Наукового Товариства ім. Шевченка" за 1913 рік. У цій "азбучній війні" Евзебій Черкавський, колишній гімназійний учитель, а тодішній інспектор для гімназій усієї Галичини, зіграв дуже важливу роль, написавши статтю "Bericht des galic. Statthalterei-Praesidiiums vom 27 April 1829 an die oberste Polizeibehoeerde in Wien" ("Повідомлення Галицької Президії Намісництва від 27 квітня 1829 року Вищому поліційному управлінню у Відні"). У тій же праці Іван Франко показав весь підлий механізм дій Евзебія Черкавського в боротьбі проти введення руської мови в школи, гімназії, університет та суди. Більше того, саме Черкавському — доказує Іван Франко — мали українці завдячувати усунення з університету Якова Головацького і намагання поставити на його місце "свого" кандидата Зигмунта Савчинського, "родовитого поляка, що пізніше зробився досить видним діячем у напрямі колонізації наших шкіл".

Проректором у першій половині 1875/1876 навчального року був доктор Альберт Філярський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1949), який за своїми поглядами не уступав Евзебію Черкавському, проте, на відміну від нього, був не українцем, а поляком. У 1873/1874 навчальному році він був ректором Львівського університету. Він працював на теологічному відділі, був 1831 року народження, походив з Перемишлян, філософські та теологічні студії відбув у Львові, вишкіл продовжив у науковому закладі святого Августина у Відні, докторат дістав у Львівському університеті, а у 1865 році став заступником професора моральної теології, будучи одночасно віце-ректором Львівської римо-католицької семінарії. У 1867 році він склав екзамен на звання професора і 15 вересня 1869 року на основі цього звання та докторату став звичайним професором Львівського університету. У 1883 році став керівником митрополичої капітули. Декілька разів був деканом теологічного факультету. Ні в статтях, ні в спогадах Іван Франко про нього не згадує. В університетському архіві, що знаходиться в ДАЛО, збереглась справа Альберта Філярського (Там само, спр. 1949), але вона не містить якихось поважних документів, які б висвітлювали його позицію у діяльності Львівського університету, не кажучи вже про громадську. Як і будь-який ксьондз, Альберт Філярський був неодруженим, помер 26 липня 1898 року у віці 67 літ і похований на 22 полі Личаківського цвинтаря у Львові (Там само, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 231). Могила його не збереглась.

Наступник Філярського на посаді проректора 1875/1876 навчального року Фердинанд Зрудловський (Там само, ф. 26, оп. 5, спр. 752), який був юристом за фахом, народився 13 січня 1843 року в селі Молоде на Буковині, гімназійні студії відбув у Чернівцях та Станіславові, а

правничі студії — у Львівському університеті. Ступінь доктора прав отримав у Краківському університеті. У 1866 році був допущений до викладання австрійського приватного права у Львівському університеті, однак, отримавши урядову стипендію, вирішив продовжити навчання. У 1867 році отримав дозвіл викладати цивільне право польською мовою в якості суплента. Завдяки підтримці шовіністичних польських кіл у 1868 році був номінований на надзвичайного професора австрійського права з дозволом викладати цей предмет польською мовою. У 1872 році професору Зрудловському Міністерство дозволило викладати польською мовою і римське право, а в кінці цього року він був іменованим звичайним професором цього предмета. Міністерським рескриптом від 25 жовтня 1889 року професор Зрудловський був відправлений на емеритуру. "Один з найздібніших учителів того часу, — писав Іван Франко в "Як це сталося", — Ф. Зрудловський мав звичку після того, як перейшов на пенсію, щоразу приходячи до нового товариства, рекомендуватися так: "Я є той Зрудловський, що протягом тридцяти літ забивав памороки молоді римським правом, а коли нарешті прояснилося мені в голові, то не мали мене за злочинця, а тільки за божевільного". Помер Фердинанд Зрудловський невдовзі по виході на пенсію на 51 році життя 20 грудня 1894 року, похований у власному гробівці, що на четвертому полі Личаківського цвинтаря (Там само, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 14, арк. 26).

В університетському фонді збереглась особиста справа професора Фердинанда Зрудловського (Там само, ф. 26, оп. 5, спр. 572), яка містить 242 аркуші. Конспекти лекцій, як у випадку з Евзебієм Черкавським, не збереглись. Був одружений з Францішкою Флоссер, яка народилась 14 червня 1850 року в Брно, мав трьох синів: Франца (1878 р. н.), Станіслава (1881 р. н.) і Ладіслава (1883 р. н.). Всі вони стали військовими (Там само, арк. 164). Сталось так, що, будучи в армії, Станіслав став умислово хворим, і вдова довго оббивала пороги, щоб у Міністерстві освіти та віросповідань вибити пенсію на його утримання (Там само, арк. 151—233), а відтак випрошувала їх у нової влади (Там само, арк. 233—239).

На чолі правління університету стояв ректорат, який складався з ректора, що обирався на кожен навчальний рік, проректора, деканів трьох факультетів (теологічного, правничого та філософського), посади яких також були виборними на кожен рік, та їх заступників, яких називали продеканами. Склад ректорату постійно оновлювався. Ректор, а також декан наступного року ставали проректорами та продеканами і залишались у складі ректорату. Деканом теологічного факультету того року був монах Костек Франціск Серафим (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 933),

а його заступником (продеканом) — Йозеф Делькевич (Там само, спр. 555). Деканом правничого виділу був Маврицій Кабат (Там само, спр. 773), а його заступником — професор австрійського права та давнього польського права Анджей Фангор (Там само, спр. 1940, 1941). Деканом філософського виділу був Зигмунт Венцлевський (Там само, спр. 239), а його заступником — Фелікс Кройц (Там само, спр. 969). Саме Венцлевського та його "педантичні, безглузді лекції" згадував Іван Франко у спогаді "Як це сталося", і не тільки у цьому спогаді. Про Венцлевського як свого вчителя Франко пише в автобіографії для особистої справи претендента на докторське звання у Віденському університеті. Ця автобіографія зберігається в архіві Віденського університету. Вперше вона була опублікована у щорічнику Інституту слов'янської філології Віденського університету "Wiener slawistisches Jahrbuch" ("Віденський славистичний щорічник" — нім.) за 1960 рік. У автобіографічному листі до М. Драгоманова, який пізніше був надрукований як передмова до збірки "В поті чола", Іван Франко писав, що позіхав, слухаючи лекції Зигмунта Венцлевського. Опісля, оправдовуючись за те, що колись писав про університетські лекції, які зовсім його "не зайняли" і не дали йому "нічогісінько — ані методу, ані здобутків", Франко зауважував, що в тих його словах "не було тенденції уймити що-небудь науковій вартості викладів професорів, а тільки було зазначено, що я не найшов у них того, що мені бажалося, т. є. методу і здобутків, не найшов відповіді на такі основні питання: що се за наука, яке її значення в ряду других, яка її зв'язь з нашим життям і його інтересами, як тепер люди працюють на тім полі і що треба зробити, щоб і самому прилагодитися до наукової праці, а замість усього того найшов тільки масу подробиць і догматичних правил та формулок, котрі приходилось для colloquium-ів витверджувати напам'ять".

Тогорічний декан філософського факультету Зигмунт Венцлевський народився 1 травня 1824 року в Межиріччі, гімназійний вишкіл отримав у Познані, опісля був слухачем Вроцлавського університету. У 1848 році перед спеціальною комісією склав екзамен на гімназійного вчителя і від цього часу аж до 1863 року працював ним, аж поки не отримав ступінь доктора філософії в Галльському університеті і запрошення на роботу звичайним професором у Варшавському університеті. Працював там аж до 1869 року, коли даний університет став царським російським університетом. У 1869 році російський уряд відправив його на пенсію, з чим Зигмунт Венцлевський не хотів змиритись. 27 листопада 1872 року його запросив на працю Львівський університет, іменувавши професором класичної філології.

Під час своєї професури З. Венцлевський виконував чимало посадових обов'язків. У 1875/76 навчальному році був деканом філософського факультету, у 1876/77 — продеканом цього ж факультету, у 1877/1878 навчальному році став ректором Львівського університету, а наступного навчального року під час ректорства Леона Білінського був проректором. Помер Зигмунт Венцлевський 19 серпня 1887 року.

Поховали його на 68 полі Личаківського цвинтаря (Там само, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 43, арк. 3). В гробівці, що зберігся, похований його син Тадеуш, 1864 року народження, який помер 30.12.1942 року.

Про семінар Зигмунта Венцлевського Іван Франко згадує в статті “Професор Омелян Огоновський”: “Пок(ійний) Венцлевський мав семінарію для класичної філології, і власне ця семінарія ще більше ніж самі виклади відбила у мене охоту до сього студіум. Семінарія та обмежувала на відчитуванні і критиці письмових праць слухачів. Професор давав тему — звичайно вияснення одної або кількох глав із якогось класика. Треба було зібрати до того місця всі можливі коментарі, схолії та інтерпретації, виказати всі різниці писання тексту і всі контрверсії по поводу їх і в кожному разі прихилитися до такої або іншої версії, мотивуючи, для чого се чиниться. Вироби писалися і дискусія над ними велася по-латині, а се мало такий наслідок, що в дискусії забирали голос звичайно тільки два або три найстарші слухачі, котрі й нищили всякого новика — не за саму річ, а за кепську латину. Та ось проф. Огоновський взяв мої слова за докір собі і в своїй “Історії літератури” ... вважав потрібним відповісти на них те, що “...пок(ійний) В(енцлевський) був професором тямущим і відтак з його школи вийшло чимало добрих учителів класичної філології” (учений-філолог не вийшов ані один, треба б тут зараз додати!)...”

Цей семінар (чи — як каже Іван Франко — семінарія) виник ще у 1852 році як семінар філологічно-історичного напрямку, але міністерським розпорядженням від 29 квітня 1873 року був розділений на два самостійних семінари: історичний та класичної філології. Це через деякий час другий семінар був розділений на два виділи: семінар латинської філології та семінар грецької філології. На чолі класичного семінару ще до розподілу стояли Вільгельм Кергель (Там само, ф. 26, оп. 5, спр. 837), що був ректором університету у 1866/1867 навчальному році, та Густав Лінкер (Там само, спр. 1106). Опісля керували семінаром Вільгельм Кергель та Ян Врубель (Там само, спр. 316), і нарешті Зигмунт Венцлевський та Людвік Цвіклінський (Там само, спр. 2019).

Продеканом філософського виділу 1875/1876 навчального року був доктор Фелікс Крейц (Там само, спр. 969) — відомий мінерало-

лог, котрий народився 19 листопада 1844 року в Новому Сончі, і хоч у тому місті була своя гімназія, гімназійну науку закінчив у Львові. Університетські студії розпочав на філософському відділі у Львові, відтак продовжив їх у Ягеллонському університеті в Кракові, який закінчив у 1867 році, і відразу став асистентом кафедри мінералогії. З 1868 року протягом двох наступних літ навчався у Відні та Тюбінгені. Навчання поєднував з добровільною роботою в Державному геологічному музеї та Двірцевому музеї у Відні, а під час канікул з науковою метою подорожував Альпами та Карпатами під керівництвом таких відомих професорів, як Суец чи Гаєр та Гохстеттер. У 1870 році габілітувався в Ягеллонському університеті як приватний доцент, а через декілька місяців, 10 вересня 1870 року, був номінований надзвичайним професором мінералогії Львівського університету, а також призначений директором тамтешнього Мінералогічного музею. Свій предмет від 1871 року викладав польською мовою. У 1873 році був іменований звичайним професором мінералогії, а в 1887 році перейшов на роботу в Ягеллонський університет. У 1887 році був обраний членом-кореспондентом Краківської академії наук. Протягом багатьох років був членом екзаменаційної комісії рільничої школи Галицького товариства господарників і Вищої рільничої школи в Дублянах. У 1878 році став членом Крайової Гірничої Ради, а також членом її геологічної комісії. У 1887 році був покликаний Крайовою Шкільною Радою на експерта в укладанні шкільних книжок, довгі роки очолював польське Товариство природознавців імені Коперника, одним із засновників якого був. З 1881 року був головою комісії Педагогічного товариства для середніх шкіл. Він є автором досить солідної кількості праць з мінералогії, написаних по-польськи та по-німецьки.

Окрім деканів та проректорів до університетського Сенату входили і так звані делегати від кожного відділу. Було їх троє — від кількості факультетів. Теологічний факультет представляв Клеменс Сарницький (Там само, ф. 26, оп. 5, спр. 1688). Він був доктором теології, ченцем монашого Василіянського чину та русином, чи, принаймні, вважався ним. Народився у 1832 році, після закінчення гімназії вступив до новіціату отців Василіян у Добромилі. Закінчивши його, як клерик був учителем народних шкіл у Бучачі від 1851 до 1854 року. Склавши екзамен зрілості в Станіславові, протягом 1854—1858 років навчався на теологічних студіях у Відні. У 1857 році отримав вищі духовні свячення, у 1859 році склав перші вищі теологічні екзамени, а ступінь доктора отримав у 1863 році. Від 1861 року був ад'юнктом при Львівському теологічному відділі. До 1864 року викладав Новий закон та біблію Старого завіту.

Міністерським розпорядженням від 15 вересня 1869 року іменованій звичайним професором цього предмета, а також професором семітських мов. Був ректором університету у 1875/76, 1880/81 та 1889/1890 навчальних роках. У 1871/72, 1882/83 та 1891/1892 роках займав посаду декана теологічного факультету, декілька разів був заступником декана, а в 1876/77, 1881/82, 1890/91 роках — проректором університету. Був також настоятелем ордену Василіян у Галичині. Автор багатьох статей, опублікованих у часописах "Руський Сіон", "Душпастир", дописів з історії релігії до деяких енциклопедій, а також книг та декількох перекладів книг на біблійну тематику. Написав підручник з єврейської мови для студентів університету. Був затятим українофобом і активним учасником окатоличування українців, уперто вважаючи, що православ'є є шизмою. Не далеко від цього втекла, на його думку, і греко-католицька віра.

Як не дивно, але особу Клеменса (Клима) Сарницького Іван Франко не обійшов увагою. У журналі "Нове зеркало" за 1884 рік за підписом "Не-Давид" він надрукував свою сатиру під назвою "Перший псалом" (цей твір включений до другого тому 50-томного видання творів Івана Франка під заголовком "Праведні й неправедні"), в якій гостро критикував "змартвихвстанську" позицію цього монаха, його "целібат" з, як кажуть примітки до публікації, "хазайкою і фавориткою" на ім'я Бронця. Проте в праці "З історії Брестського Собору 1596 р.", надрукованій польською мовою у "Kwartalniku Historycznym" 1895 року, № 1, він назвав ім'я Сарницького серед тих молодих русинів-уніатів, які — на відміну від попередніх дослідників — доказували у своїх працях, що саме унія з Римом була первісною вірою русинів, а Брестська унія була лише завершенням прадавньої традиції для Русі...

Помер Клеменс (Климентій) Карло Сарницький 9 жовтня 1909 року у Львові і похований на 12 полі Личаківського цвинтаря (Там само, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 16, арк. 48).

Відпоручником до Сенату університету від правового віділу був Гризецький Щасний (Фелікс) (Там само, ф. 26, оп. 5, спр. 514), доктор прав, надзвичайний професор австрійського права і карного процесу, а також сучасного державного права, член екзаменаційної комісії для судових урядників. Народився у 1837 році, гімназійні та правничі науки закінчив у Львові, звідкіль був родом. У 1859 році, закінчивши університет, вступив на судову службу спочатку як авскультант (найнижчий ранг судового урядника — авт.). У грудні 1861 року здав суддівський екзамен і у 1862 році отримав у Львівському університеті ступінь доктора прав. У 1864 році вступив на службу в прокуратуру, в Золочеві та

Станіславові виконував функції громадського обвинувача. Опісля став судовим ад'юнктом у Львові, а у 1867 році — заступником завідувача кафедри права і карної процедури. Викладав свій предмет польською мовою. Найвищою постановою від 11 червня 1870 року був іменований надзвичайним професором права і карного процесу. У 1872 році габілітувався на загальне політичне право і викладав цей предмет до 1889 року. Найвищою постановою від 13 червня іменований звичайним професором. Від 1883 року він член та делегат Львівської міської ради, в 1886 та 1887 роках — перший делегат, а відтак до 1889 року — перший віце-президент міста. У 1894/1895 роках був деканом правового відділу, а наступного року — продеканом цього ж відділу...

Згадок про Щасного Гризецького ні у статтях, ні в епістолярії Івана Франка нема.

Відпоручиком філософського відділу до університетського Сенату 1875/1876 навчального року був Францішек Ксаверій Ліске (Там само, спр. 1111), один з найвідоміших польських істориків. "Я пристрасно прагнув знання, — писав Іван Франко у спогаді "Як це сталося", — але одержав тільки мертвий крам, а його треба було проковтнути, якщо бажалося дістати цісарсько-королівську посаду. Студіювання ради хліба, а не науки — це було гасло тодішнього Львівського університету, може, крім єдиного винятку, — історика проф. Ліске, але я не ходив на його лекції". Предмети професора Ліске потрібні були найперше тим, хто спеціалізувався в історії. Проте це не означає, що Іван Франко не був ознайомлений з працями цього історика. Цинив їх і називав його ім'я серед таких обдарованих вчених, як Бельовський, Стадницький, Шайноха, Шуйський, що багато причинилися до вивчення історії рідного краю і мали великий вплив на молодих учених. Професор Ліске був одним із найсолідніших тогочасних вчених університету. Він народився 18 жовтня 1838 року в Шльоскові Познанського воєводства, ходив до гімназії в Лешні, екзамени зрілості склав у 1859 році. У 1859—1864 роках студював у Вроцлавському університеті, був активним учасником опору, за участь у створенні ним же у 1863 році підпільної організації був ув'язнений, своє покарання відсидів у берлінській тюрмі Моабіт і відбув кількамісячну військову службу, після якої в 1864—1867 роках студював історію у Берлінському університеті. У 1867 році отримав ступінь доктора філософії, захистивши дисертацію в Лейпцигу. До Львова прибув у кінці 1868 року на запрошення Крайового відділу для організації видання архівних актів, що в Бернардинському костьолі (цією справою займалася новостворена фундація імені графа Адама Стадницького). У Львові Ліске не мав проблем з нострифікацією свого закордонного

диплому і в 1869 році розпочав свої лекції в університеті. Правда, викладав по-німецьки, що не вельми подобалось польським патріотам, тим більше, що про місце у Львові для Ліске постарався Антон Малешський. Професор Ліске це зрозумів і 5 липня 1869 року вніс подання до Міністерства освіти з проханням дозволити йому викладати польською мовою. Міністерство освіти та віросповідань позитивно поставилось до прохання Франца Ліске і своїм розпорядженням від 5 вересня 1869 року дозволило викладати по-польськи, що викликало велике обурення серед німецьких професорів, однак перемогли прибічники польської мови, і Франц Ліске читав свій предмет польською мовою. Найвищим розпорядженням від 30 листопада 1871 року він іменований надзвичайним професором, а таким же розпорядженням від 25 грудня 1872 року — звичайним професором загальної історії. Відтоді працював ще десять років, незважаючи на те, що його здоров'я було підірване тюрмою та солдатчиною 1863 року. Коли вже не міг ходити на працю в університет, обмежився спеціальними викладами та семінарськими вправами, які вів у своєму помешканні, лежачи у фотелі чи в ліжку.

За час роботи в університеті був його ректором в 1879/1880 році, а в 1876/1877 навчальному році — деканом філософського віділу. В наступному році став заступником декана цього ж віділу. В 1880/81 навчальному році під час ректорства Клеменса Сарницького займав посаду проректора університету. Був дійсним членом Академії наук у Кракові, засновником та дожиттєвим головою Історичного товариства у Львові, директором Крайового архіву гродських та земських актів у Львові, консерватором центральної цісарсько-королівської комісії для утримання та збереження пам'яток історії та мистецтва у Відні. Мав чимало нагород, зокрема був кавалером шведського ордена Північної Зірки. Як ректор Ф. Ліске був членом сейму, референтом у справі відкриття кафедри польського права у Львівському університеті. Він є автором численних робіт з історії Польщі, які друкувались як в наукових виданнях, так і в популярних, а також у пресі Галичини. Чимало творів написав по-німецьки, по-іспанськи та по-шведськи. Людвік Фінкель у своїй історії Львівського університету писав, що Польща ніколи не забуде свого великого професора хоч би через те, що, коли 18 березня 1867 року Бісмарк заявив у сеймі, що Польща "видерла" Пруссію і долучила її до себе, він зумів стати на оборону честі та гонору Польщі, опублікувавши свою статтю із спростуванням і роздавши її всім польським послам, а також через те, що тільки завдяки Ліске у 1876 році не був розформований Львівський університет, коли проти нього так різко й категорично виступив посол Е. Суец. Разом з Антоном Каліною та

Йозефом Шуйським, професором Ягеллонського університету, Франц Ліске став засновником так званої нової польської історичної школи. Мав прекрасні організаторські здібності, заклав у Львівському університеті польську історичну школу.

14 жовтня 1886 року Ліске заснував Історичне товариство, яке в 1887 році почало видавати "Історичний кварталник". У ньому друкував свої праці й Іван Франко. "Історичний кварталник" виходить ще й сьогодні у Варшаві як орган Академії наук Польщі.

Професор Ліске виховав чималу когорту й талановитих українських істориків.

Помер у Львові 27 лютого 1891 року (Там само, ф. 26, оп. 5, спр. 1111, арк. 70), маючи 53 роки. Жив на вулиці Длугоша, 13 (тепер Кирила і Мефодія). Був одружений з Ядвігою Старорипінською. Його ховали 1 березня з храму Миколая, що біля університету. На його смерть відгукнулись майже всі тодішні польські часописи. Великі некрологи про нього надрукували "Dziennik polski" (№ 59), "Dziennik poznański" (№ 50), "Gazeta Lwowska" (№ 52), "Kraj" (в додатку "Przegląd literacki" № 8), "Kurjer Lwowski" (№ 59), "Kurjer poznański" (№ 49), "Muzeum" (березень, с. 215–220), "Niwa" № 6, "Prawnik" № 93, "Przegląd sądowy i administracyjny" (березень, с. 127–131), "Przegląd" (№ 49), "Nowa reforma" (№ 49), "Wędrowiec" (№ 10), "Учитель" (№ 6), "Kwartalnik Historyczny", "Ateneum" (квітень, с. 172–179), "Przegląd polski" (квітень, с. 1–21, червень, с. 566–592). Про його смерть сповістили майже всі європейські історичні товариства.

У ДАЛО (спр. 1111) збереглися конспекти лекцій професора Ліске з курсів "Історичний огляд польської літератури" (арк. 77а–153), "Література грецька" (арк. 154–233), "Історія мистецтва Греції" (арк. 234–303), "Історія середніх віків. Дипломатика" (арк. 305–352) та курсу "Порівняльна граматики" (арк. 353–374) і "Естетика" (арк. 375–410).

Збереглась у справі Ліске докладна автобіографія — "Cuniculum vitae" (арк. 38–39), написана 28.06.1870 року, а також свідоцтво про одруження (Там само, арк. 31), яке відбулось у храмі Марії-Магдалени у Львові 11 травня 1869 року. Із свідоцтва дізнаємося, що доктор Ліске був сином Адольфа Ліске та Цецилії Михальської, а його дружина Ядвіга Старорипінська — родом з містечка Летичів Подільської губернії — була дочкою Карла і Марії Старорипінських. Народилася пані Ядвіга у 1845 році (ДАЛО, ф. 3152, оп. 1, спр. 46, арк. 21).

Похований Ксаверій Ліске на полі № 77 у власному гробівці на шість місць. Разом з ним похована його дружина Ядвіга, яка в другому заміжжі писалась Лозинська і яка померла 3 грудня 1918 року.

Там же похований його син Антоній, який народився 1870 року і помер 8 липня 1941 року.

До складу університетського Сенату входив також секретар. Цю посаду обіймав Стефан Козьма (Там само, ф. 26, оп. 5, спр. 893), який окрім того був нотарем університетського референта економічних справ академічного сенату, заступником професора математики, членом екзаменаційної комісії з математики, членом рільничого товариства і краєзнавчого товариства в Берні, товариства садоводів у Львові.

На філософському відділі 1875/1876 навчального року колегія професорів складалася із 14 звичайних професорів, одного надзвичайного, трьох приватних доцентів, чотирьох учителів. Серед професорів виділу були доктор філології, професор руської мови та літератури Омелян Огоновський (Там само, спр. 1396), Евзебій Черкавський, професор математики Вавжинець Жмурко (Там само, спр. 675а), професор ботаніки Теофіл Цісельський (Там само, спр. 2029), професор загальної історії Франц Ксаверій Ліске, професор фізики Тома Станецький (Там само, спр. 1798), професор німецької мови Євгеній Янота (Там само, спр. 2091), професор австрійської історії Ізидор Шараневич, професор загальної і фармацевтичної хімії Броніслав Радзішевський (Там само, спр. 1584), надзвичайний професор математики та фізики Оскар Фабіан (Там само, спр. 1934), доцент історії польської літератури Роман Пілат (Там само, спр. 1512), приватний доцент анатомії рослин Едвард Тангль, приватний доцент загальної і неорганічної хімії, асистент кафедри хімії Юліан Грабовський, учитель стенографії Любін Олевінський, учитель англійської мови Йозеф Кропивницький (Там само, спр. 976), учитель французької мови Ян Амборський (Там само, спр. 17), доктор медицини, вчитель гімнастики Валенти П'ясецький.

На першому році навчання 1875/1876 навчального року було 31 звичайний студент і семеро надзвичайних, тобто 38 студентів, на фармацевтичному курсі навчалось 14 надзвичайних студентів. Таким чином на першому курсі філософського факультету разом з фармацевтичним курсом було 52 студенти. На другому курсі було 47 студентів, з них — 11 фармацевтів, на третьому — тільки 32 студенти без фармацевтів, які навчалися тільки два роки, на четвертому — 21 студент. Тобто в загальному у 1875/1876 році на філософському відділі навчалось 152 студенти, з них — 25 фармацевтів, 33 надзвичайних студентів і 119 звичайних студентів. Це був найменший університетський виділ.

На першому курсі теологічного факультету було 53 слухачі, в тому числі 11 римо-католиків та 42 греко-католики, які одночасно були питомцями, тобто вихованцями греко-католицької семінарії. Загалом на

теологічному факультеті навчалось 200 чоловік, з них тільки 39 належали до римо-католицького обряду, а 161 — до греко-католицького, тобто переважна кількість студентів-теологів були українцями.

На правничому відділі, який був найбільшим, нараховувалось 566 слухачів, у тому числі на першому навчальному році — 208 чоловік.

Неважко підрахувати, що цього року в університеті навчалось 918 слухачів.

Що ж до національного складу, то на цей навчальний рік даних немає. Орієнтовно в цьому питанні можуть служити дані з 1869/1870 року: поляків на світських виділах, тобто філософії та правничому, із 1067 студентів було 419 чоловік, а на теологічному — 61, тобто разом 480. Русинів у цьому році було всього 442 чоловіки, тобто на 38 чоловік менше. На світських відділах навчався в цьому році 151 чоловік, а на теологічному — 291, тобто на світських виділах було поляків майже в п'ять разів більше. Німців було тільки 145 чоловік. Інші національності представляли 19 чоловік, євреїв було 51 чоловік. Наступна статистика, яка дозволяє прослідкувати динаміку слухацького складу, стосується 1893/1894 навчального року. В цьому році загальна кількість студентів університету становила 1279 чоловік. З них 1157 були звичайними студентами, а 122 — надзвичайними. З Королівства Галіції і Лодомерії, як офіційно і пишню іменували в Австро-Угорській імперії Галичину, було 1236 чоловік, а з інших країв — 43 студенти. З них поляків було 863 чоловіки, тобто більше 70 відсотків, русинів — 414 чоловік та інших народностей — 2. Що ж до віросповідання, то той поділ виглядав так (якщо, звичайно, вірити достовірності польських джерел): римо-католиків було 601 чоловік, греко-католиків — 422 чоловіки, представників інших віровизнань — 12 чоловік, мойсеєвої віри — 244 чоловіки. Окрім того відомо, що чесне, тобто платню за навчання, платило 757 чоловік, половину платили 12 чоловік, а звільнених від оплати було 410. З них тільки на теологію припадав 321 чоловік. На фармацевтичному курсі навчалися 79 чоловік.

При університеті на час вступу до нього Івана Франка діяло декілька студентських товариств.

Найважливішим, аде не найстаршим з них було засноване в 1867 році товариство "Читальня академічна". Воно покликане було дбати про розумовий та духовний розвиток студентів та їх освіту. Це було найбільш популярне університетське товариство, з якого міг винести користь кожен студент. Воно об'єднувало студентів різних народностей та віросповідань. Історію цього товариства описав у своїй розвідці "У двадцять п'яту річницю заснування Читальні академічної

у Львові” Константин Войцеховський. Розвідка вийшла у Львові у 1892 році, звичайно, польською мовою. В товаристві були найрізноманітніші гуртки для спеціального наукового спілкування та освіти, а також літературний, історичний, філологічний, правничий, гурток природознавців, краєзнавців. Були гуртки любителів шахів, музики, хористів та інші. На 1 червня 1894 року “Читальня академічна” налічувала 240 членів і 108 почесних членів — переважно професорів університету. Читальня передплачувала чимало періодичних видань політичного, літературного та наукового характеру за зниженими цінами. Основний фонд товариства налічував 1130 золотих. Голову товариства вибирали з-поміж найбільш авторитетних та заслужених членів студентської громади. У 1892 році університет урочисто відзначив 25-ліття існування цього товариства. З цієї нагоди було обрано ювілейний комітет із студентів та професорів університету. У нього увійшли й особи, які не належали до університету. Очолив комітет Броніслав Радзішевський, один із найвпливовіших університетських професорів, який подбав, щоб в університеті навчалось якнайменше українців, приглушуючи будь-який вияв українства у цьому навчальному закладі. Цей ювілей виявився ще одним заходом польського характеру, а саме відзначення перетворилось у відзначення чергової річниці від дня народження Адама Міцкевича. З тією метою винайняли залу в ратуші. Урочистість, як писала преса, відбувалася з великою помпою. Наступного дня в кафедральному костюлі відправили за душу Адама Міцкевича урочисту Службу Божу. Русинам товариство нічого не давало і не збиралося давати.

Найстарішим товариством в університеті було товариство під назвою “Товариство Братньої Допомоги”. Воно виникло на основі статуту, затвердженого 28 грудня 1865 року, хоча старання про створення такого товариства почались ще у 1861 році, але уряд та Сенат університету, налякані революціями, побоялись дати згоду на його відкриття. У 1894 році товариство нараховувало 149 звичайних і надзвичайних членів, 55 почесних членів, а основний фонд товариства становив 7142 золоті й 1000 марок. Метою товариства була допомога студентам різного роду випозичанням грошей з каси, а також допомога вбогим студентам у пошуку якогось заробітку, опіка над хворими та поховання померлих. Всього маєток товариства у 1894 році становив 51635 золотих та 1000 марок. Дохід складав на той час 4600 золотих, а розхід — 2194 золотих.

У 1875 році, тобто на час вступу в університет Івана Франка, виникло товариство слухачів права, яке, як сказано в його статуті, надавало слухачам права можливість вправлятись у своїй майбутній професії, а

також мало на меті скуповувати та випозичати підручники та літературу з правознавства. Основний фонд товариства становив 671 золотий, книжковий — 3732 книжки. Товариство складалось з 86 звичайних членів та 17 надзвичайних.

Руська молодь замість ліквідованого "Дружнього лихваря" заснувала товариство "Академічне братство" ("Академический кружок"), яке ґрунтувалось на принципі взаємодопомоги — як моральної, так і матеріальної. Воно мало читальню та бібліотеку, а також відділ допомоги.

У 1889 році виникло "Товариство філоматів", яке мало на меті згуртувати своїх членів, культивуючи серед них віру, працелюбність та цноту і влаштуовуючи розваги, які сприятимуть фізичному розвиткові її членів.

У 1891 році засновано товариство "Klub szermierzy" ("Клуб фехтувальників" — польськ.), яке об'єднувало християнську молодь для плекання рицарського духу і тіла. Товариство налічувало 60 членів.

У тому ж році виникло "Львівське коло фармацевтів", яке створили фармацевти, що навчались в університеті у складі філософського факультету. Воно було засноване під патронатом доктора Броніслава Радзішевського. Тоді ж було створене товариство для русинів "Ватра". Воно теж повинне було дбати про моральний, науковий та фізичний розвиток його членів.

У 1893 році засновано товариство "Корпус львівських академіків". Його завданням було об'єднати студентів університету, які хотіли "вправляти студентську честь", не зважаючи на народність, віровизнання та політичні погляди, а також дбати про фізичний та розумовий розвиток його членів.

У 1894 році одне з найстаріших студентських об'єднань — "Академический кружок" — було розпущене. За москвофільство.

Розділ III

СЕМІНАРИ

Однією з найбільш ефективних форм навчання у Львівському університеті, як і, зрештою, в усіх університетах Австро-Угорської імперії після реформи навчання, проведеної внаслідок революції 1848 року, були наукові семінари. Їх проводили найкращі спеціалісти, які були відомі своїми науковими працями і давали своїм учням можливість науково розвиватись.

Це була нова форма навчання, яка приживалась не так легко, як і не все гладко йшло і в самому навчанні таким методом, а тому не дивно, що її так різко критикував Іван Франко у своєму спогаді "Як це сталося". "Було це, — писав він, — в 1875 році, коли я, зелений абітурієнт з провінційного міста Дрогобича, яке не виділялось ні своїм духовним рівнем, ні світським товариством, ні взагалі як-небудь, прийшов до Львова в університет. Львівський університет не був тоді світочем у царстві духа; що більше, його можна було б порівняти з закладом для культури безплідності *in spiritualibus* (в духовності — лат.). Я пристрасно прагнув знання, але одержав тільки мертвий крам, а його треба було проковтнути, якщо бажалося дістати цісарсько-королівську посаду. Студіювання ради хліба, а не науки — це було гасло тодішнього Львівського університету"... А в статті "Професор Омелян Огоновський" він піддав різкій критиці семінар, який вів професор Зигмунт Венцлевський, про що говорилося раніше.

Найперші семінари виникли на філософському відділі. Одним з перших був організований філологічно-історичний семінар (статут від 23 вересня 1852 року). Відтак на основі побажання самого Сенату університету і згідно з розпорядженням Міністерства освіти та віросповідань від 29 квітня 1873 року його розділили на самостійні семінари. Історичний семінар мав два відділи: один для загальної історії, а другий для вивчення історії Австрії. Те ж розпорядження надавало йому самостійний статус, на основі якого й базувалась вся його діяльність. Проводили семінар професори, які читали даний предмет, а слухачі, які записувались

на семінар (їх називали членами семінару), ділились на звичайних (вони брали в кінці кожного курсу за участь у роботі семінару 30 флоринів) і надзвичайних. За статутом кількість перших не могла бути більшою ніж шість чоловік у відділі загальної історії та чотири у відділі історії Австрії. За особливо цінні роботи можна було нагородити члена семінару окремою премією. Одноразовою премією можна було нагородити і надзвичайного учасника. У семінарі можна було працювати тільки два курси. Очолював роботу семінару загальної історії відомий історик професор Генрик Цейссберг (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 2022) аж до 1871 року, тобто до часу, коли його запросили на працю в Інсбруцький університет.

Генрик Цейссберг народився у 1839 році у Відні. Не був поляком, а тому рано чи пізно був змушений покинути стіни Львівського університету. Свою викладацьку та наукову кар'єру починав у Львові, де 1865 року був іменований звичайним професором і працював ним до 1871/1872 навчального року, а відтак перейшов на роботу в Інсбруцький університет. Опісля він став професором історії Віденського університету. Після від'їзду Цейссберга семінаром став керувати професор Ксаверій Ліске. 27 лютого 1891 року Ліске помер, і міністерським розпорядженням від 17 березня 1891 року керівником семінару був призначений доктор Тадей Войцеховський, який був чистокровним поляком, патріотом і порядною людиною, що зазначав сам Іван Франко.

Народився Тадей Войцеховський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 288) у Кракові 13 червня 1838 року, там же закінчив гімназію, далі навчався в Краківському університеті на правничому відділі, а відтак у Віденському університеті на філософському відділі. У 1865 році отримав ступінь доктора філософії і від 1867 року урядував у бібліотеці Краківського університету як емануент. У 1875 році став скриптором бібліотеки Львівського університету. Найвищою постановою від 18 лютого 1883 року був іменований надзвичайним, а таким же рескриптом від 15 жовтня 1887 року — звичайним професором польської історії Львівського університету. У 1881 році був вибраний дійсним членом Краківської академії наук. Від 1886 року був її віце-президентом, а від 1891 року — керівником Історичного товариства. У 1890 році Т. Войцеховський був іменований кореспондентом цісарсько-королівської комісії охорони пам'яток мистецтва та історії. У 1889/1890 році був деканом філософського відділу, а на 1895/1896 навчальний рік був вибраний ректором Львівського університету. Іван Франко габілітувався саме за ректорства Т. Войцеховського. В "Історії моєї габілітації", яка вперше була опублікована в "Ділі" № 251 за 1912 рік, писав: "... мій габілітаційний виклад компетентні вчені признали добрим. Визначні польські професори

Тадей Войцеховський і Людвік Цвіклінський, яким я склав візити в їхніх помешканнях по моїй габілітації, виявили для мене багато прихильності й заохочували мене зробити дальші потрібні кроки для досягнення *verisa legendi*".

Тадей Войцеховський помер 21 листопада 1919 року (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 142, арк. 12) на 81 році життя і похований у власному гробівці № 38 на 67 полі Личаківського цвинтаря. Разом з ним поховані дружина Марія, яка померла 14 вересня 1915 року на 68 році життя, та дочка Олександра, яка померла 2 лютого 1912 року.

Про смерть Т. Войцеховського широко писалося в пресі, і з усіх вузів Австро-Угорщини надійшли на руки родини та університету телеграми співчуття. Професори Львівського університету замість квітів на могилу внесли у фонд допомоги академічній молоді 590 корон (Там само, ф. 26, оп. 5, спр. 288, арк. 59).

Семінаром з австрійської історії керував Ізидор Шараневич (Там само, ф. 26, оп. 5, спр. 2091), який в особистій трагедії Івана Франка відіграв не останню роль. Він був однокурсником та товаришем Михайла Рошкевича, батька нареченої Івана Франка Ольги Рошкевич. Коли у 1877 році Івана Франка заарештували і про нього ширились різні чутки, о. Рошкевич поїхав "на консультацію" до свого товариша Ізидора Шараневича, і той пояснив йому, що таке соціалізм та чого хочуть ті соціалісти, внаслідок чого отець Рошкевич примусив свою дочку повернути Франкові слово, що вона стане його дружиною. Ізидор Шараневич за своїми поглядами спочатку був прихильником того, що русини є "заблудшими" та зіпсованими поляками, потім переметнувся у табір москвофілів і твердив, що ті ж русини "согласно новейших научных исследований" "заблудлі" "настоящие русские", тобто був типовим галицьким москвофілом. Іван Франко назвав його типовим представником галицького безхребетного племені ботокудів і присвятив йому кілька слів у вірші "Ботокуди", який вперше був опублікований у книзі "З вершин і низин" 1893 року. Про те, як Іван Франко оцінював творчість Ізидора Шараневича, можна судити на основі статті "Огляд української літератури за 1880 рік", опублікованій у журналі "Світ" № 2 за 1881 рік. "Згадаємо, — писав Франко, — хіба про дві роботи д-ра Шараневича, з котрих одна "Стародавній Галич" — має інтерес більше антикварський, а друга "Гальшка княгиня Острозька", хоч більше історична, все-таки при обробленні і широті історичного погляду стоїть далеко поза працями других українських істориків (Костомарова, Антоновича і др.)". А у статті "Мистерия страстей Христових", опублікованій у журналі "Киевская старина" за 1891 рік, І. Франко оповів, що цю пам'ятку

старовини він, Іван Франко, знайшов серед хламу, викинутого Ізидором Шараневичем. Однак, наголошує письменник, він вдячний І. Шараневичу за заходи, внаслідок яких Ставропігійський інститут у Львові набув деякі твори Івана Вишенського, і їх вперше Іван Франко використав у своєму дослідженні "Іван Вишенський і його твори", що вийшли окремою книгою у Львові 1895 року. Часто Іван Франко сперечається з Ізидором Шараневичем, як у статті "Вірша єпископа Й. Шумлянського про події 1683—1686 року", вперше опублікованій у "Записках Наукового товариства ім. Шевченка", книга 1 за 1895 рік. Найчастіше Іван Франко пише про Ізидора Шараневича як про чоловіка, якого "пожвакало і виплювало наше москвофільство" (стаття "Іван Гушалевиц", "Літературно-науковий вісник", т. 23, кн. 8, 1903 р.), чи згадує про притаманні йому австрофільські погляди. Отримавши кафедру в Львівському університеті, І. Шараневич писав і викладав тільки по-німецьки та по-польськи. Доносить Іван Франко до читаючої публіки і громадянства відомості про діяльність І. Шараневича в Ставропігійському інституті, зокрема про його фінансову діяльність ("Фінансові справи українських інституцій" — "Przegląd społeczny", № 10, 1886 р.), проте вміє оцінити і справжню історичну цінність його праць, про що свідчить стаття "Галицьке краєзнавство", опублікована у "Kurjerze Lwowskim" за 1892 рік, чи рецензія на працю І. Шараневича "Іосиф Шумлянський, руский єпископ Львовський от г. 1667 до г. 1708", що вийшла у Львові у 1896 році. Про неї І. Франко писав: "Ся невелика праця, написана більше для популярної, ніж для чисто наукової цілі, буде корисна й для науки" (ЗНТШ, т. 22, кн. 2, 1898 р.). Чимало згадок про І. Шараневича знаходимо в епістолярній спадщині Івана Франка. Його ім'я згадується в різних контекстах.

Зберігся лише один лист Івана Франка до Ізидора Шараневича, який датується кінцем травня 1888 року і, напевно, дуже точно відображає ставлення Івана Франка до адресата. "Вступлення, — писав у ньому Іван Франко, — на престол Австрії цісаря Франца Іосифа вважаєте Ви, вельмишановний пане професоре, фактом, обіч хрещення Русі, найважливішим в нашій історії. Даруйте моїй ігноранції, але я абсолютно не бачу, на якій підставі се зроблено. Чим заслужився Франц Іосиф для нашого народу? для Русі? Адже ж панщину дарував Фердинанд I, а Франц Іосиф через свій декрет о індемнізації, т. є. повернув ту ж панщину, тільки в іншій формі. Адже ж конституцію дав той же Фердинанд I, а Франц Іосиф тільки скасував її, а коли по тяжких 10 літах був змушений її повернути, то учинив се в формі голуховщини й шмерлінговщини" (Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах,

т. 49, с. 164). У фонді Івана Франка, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України (ф. 3) знаходяться два ще досі не опубліковані листи Ізидора Шараневича до Івана Франка. Один — з 1888, а другий — з 1889 року.

Народився Ізидор Шараневич (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 2091) в селі Козарі на Бережанщині 16 лютого 1829 року. Закінчив Бережанську гімназію старого типу, відтак навчався на дворічних філософських курсах у Львові, був слухачем теології Віденського університету, але по році навчання перевівся на теологію у Львів, де й познайомився з Михайлом Рошкевичем. Свячень не прийняв, а по закінченні теології перейшов на філософський факультет. У 1864 році отримав ступінь доктора наук. У 1855 році здав кваліфікаційний екзамен на вчителя географії та історії з правом викладання цих предметів руською та німецькою мовою у всіх класах гімназії. Від 1855 до кінця 1856 року був на службі заміним суплента при гімназіях у Перемишлі та Львові, тобто його викликали на підміну тих вчителів, які з якихось причин певний час не могли працювати. В грудні 1856 року він був іменованій вчителем Академічної гімназії у Львові. Згодом його запросили на роботу у Львівський університет. У 1871 році він габілітувався у Львівському університеті як приват-доцент крайової історії Галичини та Лодомерії на підставі праці з історії Галичини, що вийшла друком у 1871 році у Львові, а відтак був іменованій заступником професора австрійської історії. Найвищим розпорядженням від 27 червня 1873 року був іменованій звичайним професором історії Австрії в тому ж університеті. У 1882/1883 навчальному році І. Шараневич був продеканом філософського факультету, а в 1881/1882 — деканом. Більше ніяких адміністративних посад в університеті не займав. Був членом екзаменаційної комісії для кандидатів на вчителів гімназійних та реальних шкіл, діяльним членом Академії в Кракові від 1873 року, а також членом комісії охорони пам'яток історії та мистецтва у Відні; був почесним доктором Київського університету святого Володимира, а також членом ради міста Львова. Від 1882 року його щорічно обирали сеньйором Ставропігійського інституту, в якому він у 1889 році заснував музей пам'яток церковної культури. Брав участь у греко-католицькому синоді, який відбувся у Львові в 1891 році, а в 1889 році був нагороджений папським почесним орденом "Pro ecclesia et pontifice". Згідно з розпорядженням Міністерства освіти від 27 липня 1899 року (Там само, арк. 21) у кінці вересня цього ж року Ізидор Шараневич був відправлений на пенсію. На основі розпорядження за № 88773 від 18 вересня 1899 року йому було призначено пенсію в розмірі 4800 золотих річно. Ізидор Шаране-

вич помер 4 грудня 1901 року на 72 році життя (ДАЛО, ф. Р-3251, оп. 11, арк. 21) і похований на Личаківському цвинтарі у власному гробівці (№ 146), котрий у доброму стані зберігся до наших днів. Там же поховані дружина Анна, яка померла на 72 році життя 1 червня 1912 року, та дочка Марія, яка померла 2 лютого 1909 року на 25 році життя.

У 1875/1876 навчальному році на семінарі загальної історії на першому курсі було 25 студентів, а на другому — двадцять. У 1876/1877 році було відповідно 20 і 18 студентів, наступного року — по 27 на кожному. У 1880/1881 навчальному році на першому році навчалося 30, а на другому — 21. Значно менше бажаючих брали участь у семінарі австрійської історії. Так у 1871/72 навчальному році на першому курсі було 6 студентів, а на другому — 14. Наступного року стало відповідно 23 і 27. Під час навчання Івана Франка у 1875/76 навчальному році на першому курсі було 15, а на другому — 18 чоловік. У наступному році на обох курсах було по десять чоловік, а ще в наступному, тобто 1877/1878 році, було відповідно 11 та 12 чоловік. Кількість бажаючих навчатись на семінарі загальної історії була великою — чи не вдвоє більшою порівняно із тими, хто хотів працювати на семінарі австрійської історії. У 1878/79 та в наступному році ця кількість становила відповідно 18 і 21 чоловік та 18 і 15. У наступних роках кількість студентів трималась у межах десяти.

Семінар таки мав успіх, багато робіт учасників семінару було надруковано, чимало праць, які опирались на джерельних матеріалах, увійшли в поважні наукові дослідження. Зі стін семінару вийшло немало поважних учених, у тому числі Освальд Бальцер (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 53), Генрік Бігеляйзен, добрий і щирий друг Івана Франка, Фердинанд Бостель, Мечислав Блажовський, Віктор Чермак, Людвік Фінкель (Там само, спр. 1952, 1953), Тадей Громницький, Еміль Калитовський, Корнило Заклинський, Францішек Зих, Болеслав Маньковський, Болеслав Червенський, Ізидор Зарицький та багато інших.

Від колишнього філологічно-історичного семінару пізніше відокремився семінар класичної філології, яким від 1872 року керував Зигмунт Венцлевський і роботу якого так різко критикував Іван Франко, твердячи, що така метода семінару класичної філології, до якої вдавався Зигмунт Венцлевський, відбила в нього охоту до наукової роботи та навчання. Після смерті Зигмунта Венцлевського у 1887 році цим семінаром керував Людвік Цвіклінський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 2019), який перед тим керував грецьким відділом цього семінару.

І хоч організація грецького відділу семінару нічим не відрізнялась від організації латинського відділу, яким керував Зигмунт Венцлевський,

про Людвіка Цвіклінського у Франка залишилися зовсім інші враження, хоча їх і не так багато. Він називає Л. Цвіклінського як свого викладача в автобіографії для Віденського університету, згадує його і Тадея Войцеховського у спогаді "Історія моєї габілітації" як професорів, які підтримали його під час габілітації та яким він наніс візити після габілітаційної лекції у 1895 році. У Цвіклінського Франко слухав курси "Грецькі старожитності", "Пояснення "Одіссеї" Гомера" і працював у грецькому семінарі. Результатом цієї праці є семінарський трактат "Лукіян і його епоха, як він її описав у своїх творах, зокрема в "Розмовах богів", "Розмовах у царстві мертвих" і "Морських розмовах" з використанням також інших творів". Цей трактат зберігається в університетському фонді ДАЛО (ф. 26, оп. 2, спр. 507). Вперше його було надруковано в перекладі українською мовою у книзі "Іван Франко. Статті і матеріали", зб. II, Львів, 1964 рік (автор публікації та перекладу з латинської мови — професор Львівського університету Йосиф Кобів). Опісля ця праця під назвою "Лукіян і його епоха" була включена до 45 тому п'ятдесятитомника творів Івана Франка. Це чи не єдиний документ, у якому Франко, ще молодий чоловік, аналізуючи твори Лукіяна, мимоволі викладає і свої погляди на світ, зокрема на суспільні функції релігії.

Ці думки Івана Франка, висловлені ще до першого арешту, варто порівняти з аналогічними після його виходу з тюрми та із захопленням утопічним комунізмом, яке, зрештою, також минуло.

Людвік Цвіклінський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 2019), керівник латинського семінару, був виходцем з Великого Князівства Познанського, де народився 17 липня 1853 року в Гнізні. Свідоцтво зрілості отримав у Гнізнівській гімназії в 1870 році, протягом двох півріч — літнього 1870 та зимового 1870/71 — навчався у Вроцлавському університеті, а наступні шість півріч — у Берлінському університеті старожитньої і сучасної історії, географії, філософії, а також слухав деякі правничі виклади. В кінці 1873 року Л. Цвіклінський отримав ступінь доктора філософії, протягом 1874 року в Берліні склав екзамен на вчителя вищих шкіл і отримав свідоцтво першого ступеня з правом навчання латинської і грецької філології, історії та географії в цілій гімназії, німецької та французької мов в середніх класах гімназії та реальних шкіл. У тому ж 1874 році був іменований членом педагогічного семінару для вчителів берлінських шкіл, яким керував Боніц, а опісля Кейселінг. У 1875 році протягом кількох місяців працював у одній з промислових шкіл Берліна як вчитель історії та географії, зимою 1875/1876 навчального року перебував у Тиролі (Північна Італія). У 1876 році за дорученням Берлінської академії наук деякий час працював у рим-

ських архівах та бібліотеках та відвідував археологічні студії. В травні 1876 року Л. Цвіклінський був іменований надзвичайним професором класичної філології Львівського університету, а невдовзі — директором філологічного семінару та членом цісарсько-королівської екзаменаційної комісії для кандидатів на учительське звання в гімназіях. Протягом 1878/1879 навчального року заступав в університеті професора німецької мови та літератури, а від 1878 до 1884 року виконував обов'язки екзаменатора цього предмета в різних екзаменаційних комісіях для гімназійних та реальних шкіл. У 1879 році був іменований звичайним професором класичної філології. Був ініціатором створення просемінару класичної філології, разом з професором Венцлевським доклав чимало зусиль для створення бібліотеки філологічного семінару, а також причинився до заснування археологічного музею. По смерті професора Венцлевського виконував обов'язки професора латинської та грецької філології. Після реорганізації у 1884 році екзаменаційної комісії і створення єдиної комісії для гімназій та реальних шкіл став її членом, з 1889 року працював заступником директора цієї комісії, а в кінці 1892 року — її директором. Весною 1879 року брав участь у науковій експедиції до Греції, а весною 1882 року відбув довготривалу подорож по Середній та Південній Італії, а також по Сицилії.

Займав високі адміністративні посади. У 1893/1894 навчальному році був ректором Львівського університету, а наступного навчального року — проректором. У 1883/1884 та 1890/1891 навчальних роках був деканом філософського факультету.

У 1879 році Л. Цвіклінський був іменований членом цісарсько-королівської комісії охорони пам'яток культури та історії у Відні, в якій очолював секцію передісторії Східної Галичини. У 1885 році був одним з ініціаторів та організаторів з'їзду польських та руських археологів, що відбувся у Львові та виставки їхніх знахідок.

Протягом тривалого часу був членом управи Товариства вищих шкіл і редакційного комітету часопису "Музеум". У 1891 році став членом Історичного товариства. У 1892 році був ініціатором створення Товариства філологів, головою якого був обраний на перших зборах в 1893 році. Він же ініціював видавництво часопису філологів "ЕОС". У 1892 році був обраний членом-кореспондентом Товариства приятелів науки в Познані, а у 1893 році — членом-кореспондентом Академії наук у Кракові.

Помер Людвік Цвіклінський 12 лютого 1942 року.

Від 1889 року керівником латинського семінару був Броніслав Ігнаци Кручкевич (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 983). Він народився 29 травня

1849 року в Пусткові під Дембницею. Гімназію закінчив у Тарнові в 1868 році. У 1868—1873 роках навчався в Краківському університеті, опісля, вже як гімназійний вчитель, отримав відпустку та урядову стипендію на навчання у Віденському університеті на відділі класичної філології, а відтак — у Лейпцизькому університеті. Ступінь доктора філософії отримав у Краківському університеті в 1872 році. У 1874 році склав учительський екзамен, який давав йому право навчати латинської і грецької мови в цілій гімназії з німецькою та польською навчальною мовою. У 1877 році габілітував на доцента класичної філології в Ягеллонському університеті. Від 1879 року викладав у Львівському, а відтак — у Краківському університеті (до 1888 року). Працювати вчителем почав від 1873 року, гімназіальним вчителем був іменований у 1876 році, а через три роки отримав титул професора. Претендував на посаду доцента класичної філології в Ягеллонському університеті у Кракові, однак після смерті професора Венцлевського, яка сталась 19 серпня 1887 року, йому запропонували місце надзвичайного професора, на якому він був затверджений міністерським розпорядженням від 15 квітня 1888 року. Невдовзі Броніслав Ігнаци Кручкевич був обраний членом екзаменаційної комісії з класичної філології для кандидатів на учительське звання в гімназіях та реальних школах. Найвищою постановою від 29 жовтня 1890 року іменований звичайним професором класичної філології Львівського університету.

У 1892/1893 навчальному році Кручкевича обрали деканом філософського факультету. У 1890 році він став членом Товариства вчителів вищих шкіл, а у 1893 році — віце-президентом новоствореного Товариства філологів у Львові. Йому належить цілий ряд наукових розвідок з класичної філології, писаних латинською, польською та німецькою мовами.

Броніслав Кручкевич був викладачем у синів Івана Франка Андрія і Тараса, і в листах до батька вони часто його згадували. Вперше ці листи опублікував Роман Горак у статті “Листи до батька” (“Науковий вісник музею Івана Франка у Львові”, с. 209—274).

12 грудня 1917 року Б. Кручкевич вийшов на емеритуру (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 983, арк. 65—70), але недовго користувався призначеною йому високою пенсією, бо 27 лютого 1918 року помер. Похований на 62 полі Личаківського цвинтаря (Там само, ф. Р-3251, оп. 1, спр. 38, арк. 47) поруч із сином Владиславом, який помер вісімнадцятирічним юнаком 16 вересня 1911 року.

Академічна молодь на честь цього відомого класичного філолога заснувала стипендіальний фонд його імені (Там само, ф. 26, оп. 5, спр. 983, арк. 71).

Повідомлення про смерть Б. Кручкевича надрукували всі тодішні газети, а співчуття на ім'я тодішнього ректора Казимира Вайса прислали всі вузи країни. Мешкав професор у будинку № 5 на вулиці Супінського (зараз М. Коцюбинського). Ховали його з косяулу святого Миколая, що при університеті.

Організація семінару була такою ж, як організація історичного семінару, а звичайні слухачі класичної філології мали право отримувати дотації в розмірі тридцять золотих на семестр. Таким чином річна дотація на семінар для шести членів становила 360 золотих.

Члени семінару повинні були протягом року подати на розгляд дві письмові роботи: з латини і грецької мови та літератури. Вони також повинні були брати участь в обговоренні праць своїх колег. Надзвичайні члени семінару, як і на історичному семінарі, мали право бути нагородженими одноразовою премією за добрий звіт чи роботу. Керівник семінару отримував 200 флоринів на рік. На придбання бібліотеки семінару щорічно призначалось 300 флоринів. Проте до 1877 року не було окремої бібліотеки для класичних філологів — вона була в загальній філологічній бібліотеці. Окремою вона стала у 1877 році завдяки старанням професора Цвіклінського, котрий став її керівником, і щорічно отримувала 300 золотих на поповнення фондів. Ця бібліотека для зручності знаходилася в загальній університетській. На засіданнях Сенату не раз піднімалось питання про те, щоб у випадку перебудови університетського будинку для класичного семінару, просемінару та бібліотеки були виділені окремі приміщення. Це було зроблено лише частково.

Кількість членів семінару у різні роки була різною. Так у 1872/73 навчальному році, а також у наступному, 1873/74 навчальному році, ця цифра перескочила 30, а через два роки почався спад, який тривав аж до 1877/1878 навчального року. Деякий зріст спостерігався від 1880/1881 навчального року до 1885/1886 навчального року, коли кількість студентів перевищила цифру 30 і навіть наблизилась до 40. Потім — знову черговий спад інтересу до класичних мов, і, відповідно, зменшується кількість учасників семінару, що, як скаржились тоді в Крайовій Шкільній Раді, було явищем дуже прикрим, бо добрих учителів класичних мов, які готував університет для гімназій, завжди не вистачало. В останні роки щораз більше учасників семінару готувались не до вчительської кар'єри, а до наукової, про що свідчила велика кількість творів, перекладених з грецької та латинської мов на польську, та наукових праць.

З-поміж тих студентів, які брали участь у роботі семінару класичної філології, вийшли видатні вчені, серед яких "Історія Львівського університету" Л. Фінкеля називає професора Берлінського університету Олек-

сандра Брюкнера, професорів Солтисіка, Терліковського, Дольницького, доктора Гарлицького, доктора Францішка Конарського, Станіслава Шнайдера, Корнелія Гецка, Ногая, Летнера та багатьох інших.

12 липня 1879 року керівники (їх ще називали директорами) латинського і грецького семінарів доктори Венцлевський та Цвіклінський запропонували Міністерству віросповідань та освіти створити просемінар для класичної філології. За дозволом Міністерства ця ідея була реалізована на початку 1879/1880 навчального року, а статут діяльності того просемінару був затверджений 19 грудня 1879 року. Керівництво латинським відділом взяв на себе доктор Венцлевський, а грецьким — Цвіклінський. По смерті Венцлевського латинським відділом став керувати доктор Цвіклінський. Як і в інших університетах, у Львівському засновано просемінар головним чином з тою метою, щоб початкуючим філологам створити належні умови для вивчення граматичних і стилістичних правил грецької та латинської мови — в значно більшому об'ємі, ніж це передбачалось шкільною програмою, та для знайомства з творами авторів, передбачених цією ж програмою.

Просемінар складався з двох відділів: грецького та латинського. Заняття відбувалися щотижня по дві години. Вони були безкоштовні. Брати в них участь міг насамперед кожний слухач філології, а також будь-який студент університету. У програму просемінару входило вивчення історичних творів, усні та письмові переклади з рідної мови на грецьку чи латинську або навпаки, домашні опрацювання тієї чи іншої теми, довільне опрацювання лектури. Кількість учасників просемінару у різні роки була різна, але в основному трималась у межах 20—30 слухачів, переважно початкуючих; особливо популярним був просемінар серед студентів, які спеціалізувались у загальній історії.

Окрім вищезгаданих семінарів діяли так звані семінарські вправи з історії та польської літератури й мови. Як твердить Людвік Фінкель у згаданій праці, "ці вправи" існували вже віддавна, "помисльно" розвивались і тішились увагою молоді. Їх впровадив ще перед 1876 роком професор Роман Пілят (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1512). Він був львів'янином, народився 2 липня 1846 року. Після закінчення гімназії вчився у Львівському університеті на правовому факультеті, відтак перейшов на філософський відділ, навчався під керівництвом докторів Малецького та Зайсберга. Отримавши ступінь доктора філософії, він габілітував у Львівському університеті, і в 1871/1872 навчальному році викладав як приватний доцент. Коли у 1874 році його вчитель Антон Малецький пішов з кафедри історії літератури і польської мови, Р. Пілят став на цій кафедрі заступником професора. Найвищою постановою від 2 лю-

того 1876 року Р. Пілят був іменований надзвичайним професором, а такою ж постановою від 21 жовтня 1879 року — звичайним професором Львівського університету.

Роман Пілят займав в адміністрації університету високі посади починаючи від 1882/1883 навчального року, коли був деканом філософського віділу (його заступником був Ізидор Шараневич), а в наступному році був продеканом. У 1891/1892 навчальному році під час ректорства Августи Баласітці він був проректором, а з 1893 року — заступником директора цісарсько-королівської екзаменаційної комісії для кандидатів на звання вчителя гімназій та реальних шкіл. У 1881 році він став членом-кореспондентом Академії наук у Кракові, а 1886 року очолив Товариство імені Адама Міцкевича, завданням якого були дослідження життя і творчості цього великого польського поета, а також видання його творів.

Разом із професорами Антоном Каліною та Михайлом Грушевським він був референтом габілітаційної справи Івана Франка у Львівський університет. Про це Іван Франко писав Михайлові Драгоманову в листі від 14 листопада 1894 року: "З моєю доцентурою діло стоїть так, що вибрано комісію з трьох референтів: Каліна, Пілят і Грушевський. Розказували мені, що на конференції професорів при виборі тої комісії всі професори поляки були за тим, щоб допустити мене, а з русинів Шараневич не говорив нічого, а Грушевський був проти мене. Які аргументи він виводив у поле, не знаю".

Про цю ж комісію йдеться і в листі Івана Франка до Михайла Драгоманова від 1 січня 1895 року. Вийшло так, що Роман Пілят та Антон Каліна через погане знання руської мови визнали себе некомпетентними оцінювати працю Франка, а тому порекомендували звернутись у цій справі до професора Третяка з Кракова. З цим ректор Тадей Войцеховський не погодився і таки спонукав їх взятись за справу.

У фонді Івана Франка не виявлено жодних листів до Романа Пілята чи від нього до Івана Франка.

16 червня 1905 року Роман Пілят пішов на емеритуру (Там само, арк. 59). Йому призначили дуже високу пенсію в розмірі 9600 корон річно і нагородили орденом Залізної Корони III класу.

Р. Пілят був зятем професора Ксаверія Ліске. Його дружину звали Ядвігою. Помер Роман Пілят 6 квітня 1906 року. Похований у гробівці Ксаверія Ліске, що на 71 полі Личаківського цвинтаря.

Семинар для польської філології офіційно впроваджено рескриптом Міністерства від 16 липня 1887 року. На премії за кращі твори чи дослідження учасникам семінару призначалось 200 флоринів щорічно.

Стільки ж — керівнику семінару. Від часу офіційного впровадження семінару кількість учасників у першому та другому півріччі становила 20—25 чоловік і тільки у 1891 році досягнула на першому курсі цифри 30. Серед учасників семінару було чимало студентів, які потім принесли славу польській літературі.

Приблизно тоді ж, коли офіційно було дозволено семінар для польської літератури, а саме на початку 1887/88 навчального року, було засновано і семінар для руської філології. Його керівником став професор Омелян Огоновський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1396), який очолив кафедру руської мови та літератури після Якова Головацького. Монографія Людвіка Фінкеля про Львівський університет подає про Огоновського досить коротку довідку (про професорів польського походження написано в ній набагато більше).

Омелян Огоновський народився в селі Григорові Рогатинського повіту 8 серпня 1833 року, навчався у Львівському університеті на теологічному та філософському відділах. У 1858 році отримав духовні свячення, а в 1860 році склав екзамени на гімназійного катехита. У 1863 році склав перед екзаменаційною комісією екзамени з класичної філології з правом викладати її у нижчих гімназіях, а також з руської мови — для цілої гімназії. У 1867 році склав екзамен на гімназійного вчителя класичної філології та польської мови на вищій класі гімназії. 19 жовтня 1865 року отримав ступінь доктора філософії у Львівському університеті, а ще перед тим, 3 грудня 1863 року, був іменованій учителем класичної філології Львівської академічної гімназії. У 1868 році О. Огоновський отримав звання професора, а 5 червня 1867 року — суплентуру кафедри руської мови та літератури у Львівському університеті. 17 січня 1868 року його іменовано екзаменатором на вчительське звання для гімназій. На основі праці "Ueber die Praepositionen im Altslovenischen und Ruthenischen" ("Про прийменники в старослов'янській та рутенській мовах" — нім.) 29 листопада 1870 року він був іменованій звичайним професором руської мови та літератури. 18 лютого 1874 року його призначили екзаменатором для вчителів руської мови та літератури реальних гімназій. 14 листопада 1881 року він був обраний членом-кореспондентом філологічного відділу Краківської академії наук. У 1877 році Огоновський очолив "Просвіту", проте високих адміністративних посад в університеті не займав, за винятком хіба того, що в 1878/1879 навчальному році під час ректорства Зигмунта Венцлевського був деканом філософського факультету, а наступного навчального року — продеканом.

Омелян Огоновський був автором першої багатотомної історії руської літератури, що вийшла у 1886—1894 роках. Ця праця, яку

свого часу критикував І. Франко, довгий час залишалась у нас єдиною з цієї галузі і мала велику популярність як серед читачів, що бажали ознайомитись з історією української літератури, так і серед дослідників, оскільки в ній О. Огоновський подав матеріал, зібраний серед письменників, які на той час жили і працювали. У 1872 році він видав цінні дослідження "Маркіян Шашкевич. Єго жите і літературна діяльність" та "Короткий погляд на історію язиків слов'янських, особливо ж на історію язика руского". Остання праця була його інавгураційним словом при відкритті 1871/1872 навчального року. Протягом 1872—1879 років опублікував у "Правді" цикл статей про поезії Тараса Шевченка "До Основ'яненка", "І живим, і мертвим, і ненарожденим землякам...", "Неофіти", "Тополя", "Гайдамаки". У 1880 році в "Зорі" була опублікована його розвідка "Погляд на Квітчину Марусю". У 1875 році він видав "Збірник найдавніших прав руських з XI віку "Правда Руська". Тоді ж були випущені його "Деякі замітки історично-літературні про руські школи в XVI і XVII віці". У 1877 році "Газета школьна" опублікувала його праці "Петро Могила. Єго жите і діяльність в справі просвіти Руси", "Мелетій Смотрицький. Єго жите і діяльність". У 1876 році О. Огоновський видав "Слово о полку Ігоревім. Текст з перекладом і поясненнями". 1881 року в "Зорі" вийшла його розвідка "Короткий погляд на історію літератури рускої від Татарщини до кінця XVII століття", 1887 року — трагедія в п'яти діях "Гальшка Острозка", а 1893 року — "Кобзар" Тараса Шевченка в двох частинах. У 1875 році вийшло його "Оповіданє про жите мучеників Бориса і Гліба", наступного року — читанка для селян і міщан "Жите Тараса Шевченка", того ж року — "Повістки для дітей", у 1882 році — "Оповіданє про жите святого великомученика і лікаря Пантелеймона". 1886 року він видав читанку для селян і міщан "Маркіян Шашкевич. Про його житя і письма". Огоновський був автором руських читанок для народних шкіл (1863), книжок для вправ з латинської мови, призначених для нижчих гімназійних класів, "Хрестоматії старорускої (текст з поясненням, граматичним додатком і словарцем)", що вийшла у 1881 році, а також граматики руської мови для середніх шкіл (1881 р.).

Крім того Омелян Огоновський написав багато статей про українську мову, літературу та культуру. Вони друкувались в іншомовних виданнях і знайомили тодішніх читачів з українською культурою та її проблемами...

На премію для учасників руського семінару щорічно виділялось 200 флоринів. Кількість учасників цього семінару була трохи меншою від кількості учасників польського семінару. Так у 1887/1888 навчальному

році в першому півріччі навчалось 12 студентів, у другому — 14, у наступному — відповідно 21 і 20, а в 1889/1890 навчальному році — 15 і 14. Максимальна кількість була в 1892/1893 навчальному році — 25 і 17.

Із тих, хто працював у семінарі Огоновського, Людвік Фінкель виділяє не так і багато людей. Серед них — Осип Маковей, Андрій Шахнович, Євстахій Макарушка, Іван Копач.

Серед діячів та викладачів Львівського університету Омеляну Огоновському Іван Франко приділив найбільше уваги (Див. "Довідковий том до зібрання творів у 50-ти томах Івана Франка"). І претендував він саме на місце О. Огоновського. Проте Франка до викладання у Львівському університеті не допустили.

Омелян Огоновський помер 28 жовтня 1894 року (ЦДІА України, м. Львів, ф. 201, оп. 4 "а", спр. 3376, арк. 123). На його смерть великими некрологами відгукнулися всі галицькі газети, що виходили руською мовою. Відгукнувся й Іван Франко статтею "Професор Омелян Огоновський", яка була опублікована цього ж року в 20, 21 та 23 числах журналу "Народ". У ній Франко аналізує діяльність покійного на педагогічній, видавничій, творчій та громадській нивах. Стаття Івана Франка цінна й тим, що в ній ідеться і про те, як ставилися в університеті до українських викладачів та про умови, в яких вони змушені були працювати. Зокрема Іван Франко наводить не зафіксовану ніякими документами історію шантажу Омеляна Огоновського перекинчиком Евзебієм Черкавським та намісником-українофобом графом Агенором Голуховським. Омеляна Огоновського шантажували через те, що він визнавав самостійність української (руської) мови і не хотів підтримувати шовіністичну польську теорію, яку всюди намагалися пропихати і Черкавський, і Голуховський, які твердили, що руська мова є діалектом польської, або що це зіпсована польська мова і ніякої літератури ця мова не мала і не може мати. Іван Франко згадує і про "суцільну й непохитну вдачу покійника, його крайнє дразливе оберігання своєї самостійності і його нелюбов до своїх польських товаришів по університету, нелюбов, котра доходила аж до того, що він через кільканадцять літ не жадав закупування і спровадження для університетської бібліотеки ніяких книжок зі свого фаху, щоб тільки не мусити когось о щось просити".

Цінив Іван Франко Омеляна Огоновського за просвітницьку діяльність, за те, що він належав до засновників товариства "Просвіта" і за ті книжки, які він написав для гімназій. Його "Хрестоматія староруська" і "Грамматика руського язика", на думку Івана Франка, були значним кроком уперед у порівнянні з "Хрестоматією" Головацького.

Розглядає у тій статті Іван Франко і популярні книжечки з різних питань, які Омелян Огоновський писав у рамках "Просвіти". Зокрема гостро критикує книжечку про життя святого Пантелеймона, та все ж віддає належне авторові за книжку "Життя Шашкевича".

У 1882 році Омелян Огоновський несподівано для всіх, хто його знав, виступив як драматург, написавши дві драми з історії Галичини: "Федько Острозький" та "Гальшка Острозька". "Гальшка Острозька" довгий час трималася в репертуарі театру "Руської бесіди" (репертуар театрів на той час був надзвичайно убогим). Ці драматичні твори О. Огоновського гостро критикували його сучасники, зокрема Франко. Проте у статті І. Франка є і така характеристика Огоновського: "Совісний і точний в сповнюванні своїх обов'язків, невтомно робучий і в тім згляді справді феномен між русинами, скромний в товаристві, толерантний для всякої чужої думки, тактовний в поступуванні зарівно з вищими як і з нижчими, рішучий і смілий, коли ходило о загальні інтереси, він високо поставив "Просвіту" на вні, запровадив лад і точність у внутрішній організації, не цурався ніякої праці чи то адміністративної, чи літературної".

О. Огоновський вмів жертвувати своєю репутацією, коли йшлося про добро загалу, і не ховався за спину інших, як це вміли робити в критичних випадках патентовані патріоти (Іван Франко наводить з того приводу декілька прикладів). Розуміючи всю згубність запродавства "Нової ери", в яку кинулись "патріоти", він ненастанно й рішуче виголошував думки про самостійність, розвій і самопоміч народу і був тим дуже подібний до Олени Пчілки.

Особливо велика заслуга Омеляна Огоновського у реанімації діяльності кафедри руської мови та літератури, занапащеної Головацьким. За 20 літ свого викладання Головацький нікого нічого не навчив, ніхто не міг похвалитися, що він його учень, а про руську літературу й говорити не варто, як і про мову. "Хто хотів виробити собі, — твердив Іван Франко, — хоч яке таке поняття про малоруський язик, той мусив їхати до Відня до Міклошича: з його школи вийшли наші грамати новішої генерації: Огоновський, Дячан, Осадця, Онишкевич і др. Про літературу малоруську ніхто не міг собі ніде виробити поняття". Омелян Огоновський вступив на довірену йому після Головацького кафедру, як на пожарище, застав на ній "холод, неохоту, нечисленних слухачів, брак усяких помічних джерел і книг, усякої виробленої наукової традиції і методи". Він усе це подолав.

Іван Франко був учнем Омеляна Огоновського, та все ж в автобіографічному листі до Драгоманова (пізніше він буде надрукований як частина переднього слова до збірки "В поті чола") написав, що "лекції

на університеті зовсім не зайняли і не дали мені нічогоїсінько — ані методу, ані здобутків. Я слухав класичної філології у покійного Венцлевського і зівав, слухав руської граматики і літератури у д-ра Огоновського". Ці слова образили Омеляна Огоновського, хоч, як пізніше пояснював Іван Франко, вони більше стосувались Венцлевського, ніж Огоновського. "В тих моїх словах, — писав він, — не було тенденції уймити що-небудь науковій вартості викладів, а тільки було зазначено, що я не знайшов у них того, що мені бажалося, т. є. методу і здобутків, не знайшов відповіді на такі основні питання: що се за наука..." І все ж пізніше у спогаді "Як це сталося" (1903 р.) він скаже: "Ще й сьогодні беруть мене холодні дрижаки при згадці про педантичні, безглузді лекції Венцлевського, Черкавського, Огоновського..."

Високу оцінку дав Іван Франко й основній праці Омеляна Огоновського "Історія руської літератури"... Так вже склалось, що автором першої такої історії мав стати Франко. Саме йому надійшло з Лейпцига замовлення на неї, але Франкові не судилось цього зробити. Першим це зробив Омелян Огоновський. Опісля, коли Іван Франко був готовий випустити свою історію літератури, йому не дав цього зробити Михайло Грушевський, котрий сам написав історію літератури і видав її за гроші Наукового товариства імені Шевченка, заявивши Франкові, що друкувати його історії не буде. Це рішення до глибини душі вразило Івана Франка і ще більше поглибило ту прірву, яка їх ділила...

Бачачи явні промахи Омеляна Огоновського і акцентуючи на них, Іван Франко все ж сказав про його історію літератури такі слова, яких не сказав ніхто інший. "Діло Огоновського, — писав він, — уперве внесло цілий багатий сніп проміння в ту темряву, дало навіть нетямущим пізнати багатство та головні фазиси розвою нашої нової літератури і, таким робом, для галицьких русинів було справді величезним розширенням круга знання, було значним ступнем наперед і довго ще не перестане бути вельми пожиточним учебником". Віддаючи належне, "величезній працьовитості, запопадливості в збиранні хоч і найдрібніших фактів, старанності і вмілості в їх упорядкуванні", Іван Франко згадав і про хиби праці Огоновського і закінчив свою статтю такими словами: "Нового світла на весь хід розвою нашого духовного життя він не кинув; нашого знання головних течій того життя не поглибив; донеслості і ваги русько-українського письменства для сусідніх народів в минувшині і будувщині Слов'янщини він не показав. Звісно — се не його вина. Він робив, що міг, і можемо додати: зробив, що міг. А се трохи чи не найвища похвала, яку можна сказати над могилою чоловіка. Чи про многих-то з нас потомки будуть могли се сказати?"

Листів до Омеляна Огоновського в епістолярії Івана Франка не виявлено, О. Огоновського ж до Франка збереглося два. Один без дати, а другий з 1885 року. Обидва не публіковані.

В ДАЛО (ф. 26, оп. 5, спр. 1396) збереглася досить об'ємна особова справа О. Огоновського на 72 аркушах.

Помер Омелян Огоновський 28 жовтня 1894 року, про що повідомили львівські газети, зокрема "Народна часопись", надрукувавши великі некрологи, а також описи його похорону. З великою статтею про покійного виступило "Діло" (ч. 233), помістивши на першій сторінці великий некролог. Перший раз перед львів'янами з прощальною промовою виступив М. Грушевський, який щойно приїхав до Львова. Ховав О. Огоновського митрополит Сильвестр Сембратович.

Омелян Огоновський похований у власному гробівці на першому полі Личаківського цвинтаря (ДАЛО, ф. Р-3251, оп. 1, спр. 13, арк. 6). Там же похована і його велика родина, в тому числі й Ольга Левицька, що померла на 74 році життя 21 лютого 1937 року.

О. Огоновський був одружений з Тетяною Недзвіцькою, жив у будинку при Успенській церкві (Підвалля, 9). 8 лютого 1887 року (ЦДІА України, м. Львів, ф. 201, оп. 4 "а", спр. 3369, арк. 20) дочка Омеляна Огоновського Ольга взяла шлюб з Костянтином Левицьким, що на той час мав 27 років і був доктором прав і кандидатом адвокатури. Він походив з Тисьмениці Тлумацького повіту, був сином священника Антона Левицького та Костянтини Козоровської, пізніше став політичним лідером ЗУНР...

У 1871/72 навчальному році почав діяти семінар германістики, першим керівником якого був Євгеній Янота. Він розпочав свою наукову та педагогічну кар'єру як гімназійний професор у Кракові, а відтак найвищим розпорядженням від 16 жовтня 1871 року був призначений надзвичайним, а розпорядженням від 15 квітня 1873 року — звичайним професором німецької мови і літератури Львівського університету. В адміністрації університету Є. Янота не займав жодних постів. Деякий час був членом Крайової Шкільної Ради. Помер 17 листопада 1878 року.

Євгеній Янота був автором підручників німецької мови, що витримали кілька видань, вправ з німецької мови, що також видавалися кілька разів, важливої праці з наріч німецької мови і цілого ряду краєзнавчих наукових розвідок.

Після його смерті семінаром керував професор Цвіклінський, а після нього — Август Сауер, німець за походженням, який, звичайно, довго утримався у Львові не зміг. Він народився 12 жовтня 1855 року у Вінер-Нойштадт, закінчив гімназію у Відні, філософські студії у Віден-

ському університеті і 1877 року отримав ступінь доктора наук. Опісля студіював германістику в Берлінському університеті, відбув військову кампанію в Боснії та Герцоговині, у 1879 році габілітувався у Віденському університеті як приват-доцент німецької мови та літератури. Від 1 жовтня 1879 року аж до 1883 року А. Сауер був заступником професора цих предметів у Львівському університеті, а у 1883 році був іменований звичайним професором у Граці, де працював до 1886 року, а відтак перейшов до Празького університету, де у 1891 році був іменований звичайним професором.

Ренумерація семінару виносила 300 флоринів, заняття велись по три години щотижня. Премії для учасників семінару виносила 300 флоринів. Семінар ділився на два відділи: "Mittelhochdeutsch" та "Althochdeutsch" ("Середньовічна німецька" та "Старонімецька"). Семінар мав свою непогану бібліотеку. В середньому в семінарі займалось 15–20 чоловік (як у першому, так і в другому півріччі).

Серед найбільш видатних учасників цього семінару "Історія Львівського університету" Людвіка Фінкеля називає Вітольда Баревича, Шимона Воллернера, Домініка Желяка, Андрія Алиськевича, Івана Боберського, Карла Іжиковського, Євгена Лотоцького та Євгена Мандичевського.

У 1893 році при університеті був заснований математичний семінар. Його очолив доктор Йозеф Пузина (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 568). Він був ровесником і однокурником Івана Франка. Народився 19 березня 1856 року в Мартинові Новім у Галичині. У 1875 році закінчив Львівську гімназію Франца Йосифа. У 1875–1879 роках був разом з Іваном Франком слухачем філософського відділу Львівського університету, відвідуючи в основному лекції професора Жмурка. У 1882 році склав екзамен на вчителя реальних шкіл та гімназій. У 1883 році отримав ступінь доктора Львівського університету, а в 1883/1884 навчальному році слухав лекції математики в Берлінському університеті, після чого у 1884 році габілітувався на доцента математики у Львівському університеті. У 1889 році Й. Пузина був іменований надзвичайним, а у 1892 році — звичайним професором Львівського університету. Був членом екзаменаційної комісії для вчителів гімназій та реальних шкіл. У 1894/1895 навчальному році під час ректорства Тадея Войцеховського був обраний деканом філософського факультету. В наступному навчальному році (тобто в той час, коли у Львівський університет габілітувався Іван Франко) був продеканом цього ж факультету. Як свідчить справа 1568 фонду 26 Державного архіву Львівської області (оп. 5, арк. 25), 22 березня 1919 року в Стрию Йозеф Пузина склав заповіт,

у якому частину свого майна заповів на розвиток математичного семінару Львівського університету.

Помер Й. Пузина 22 липня 1919 року в Стрию, де й похований на місцевому цвинтарі у власному гробівці.

Важливу роль у навчальному процесі відігравали практичні заняття з цілого ряду дисциплін, хоч вони і не мали статусу семінарів. Такі заняття відбувалися, наприклад, у хімічних лабораторіях, якими керував професор Броніслав Радзішевський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1584). Згодом саме він відіграє вирішальну роль у багатьох моментах Франкової біографії, а також у житті університету та міста Львова. Хімічна лабораторія з усім її обладнанням та бібліотекою була закладена у 1853 році. Нею керував молодий і вельми перспективний професор хімії Плес. Однак під час приготування пеларгонієвої кислоти він втратив зір і вимушений був піти на пенсію. Після нього лабораторією керував професор техніки і заступник професора в університеті Вольф. У 1857–1864 роках нею керував професор Ліннеманн, а відтак — професор Радзішевський. Він народився 6 листопада 1838 року у Варшаві, там і навчався. Фізико-математичний відділ закінчив у Москві, там же в 1861 році отримав ступінь кандидата природничих наук. У 1862 році Радзішевський був призначений учителем природничих наук у Третій варшавській гімназії, однак через те, що брав активну участь у повстаннях та революційних подіях проти Росії, змушений був покинути рідну сторону і шукати порятунку в Бельгії, де вступив в університет в Гандаві, а в хімічній лабораторії працював під керівництвом всесвітньовідомого хіміка Августа Кекуле, автора формули бензолу, який розробив учення про атомність елементів, у т. ч. про чотиривалентність атома вуглецю. Навесні 1867 року Броніслав Радзішевський став кандидатом точних наук, а в жовтні — доктором точних наук. Тоді ж отримав посаду асистента при кафедрі хімії в Лозанському університеті. У 1870 році прибув до Галичини, де отримав посаду заступника професора хімії в Краківському технічному інституті. У червні 1872 року був іменований професором загальної та фармацевтичної хімії Львівського університету. У 1874 році його обрали членом-кореспондентом Краківської академії наук, а в 1878 році він став її дійсним членом. Був членом Гірничої ради, членом Крайової Шкільної Ради (керував шкільною секцією від 1873 року до виходу на емеритуру).

У 1879/1880 навчальному році Б. Радзішевського обрали деканом філософського факультету, а в 1882/1883 — ректором університету. Він був почесним членом Чеського хімічного товариства, членом екзаменаційної комісії для вчителів гімназій та реальних шкіл, доцентом

хімії в лісничій школі у Львові, одним із засновників польського природничого товариства ім. Коперника, яким керував протягом чотирьох років. Довгі роки редагував орган цього товариства "Космос". Був головою Товариства вчителів вищих шкіл, а також головою львівського відділу Педагогічного товариства.

Про праці Броніслава Радзішевського, зокрема присвячені нафті та земному воску, Іван Франко говорить у статті "Галицьке краєзнавство". Франко особисто зустрічався з ним на габілітаційному колоквиумі на засіданні колеги професорів філософського відділу 18 березня 1895 року (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 228, арк. 55–56). Підпис Б. Радзішевського є і на протоколі № 10 засідання цієї ж колеги від 22 березня 1895 року з проханням до Міністерства освіти та віросповідань затвердити його, Івана Франка, доцентом (Там само, арк. 57).

Зустрічався Іван Франко з Б. Радзішевським і на так званому кукізівському судовому процесі 1889 року, на якому Іван Франко був присутній як кореспондент "Kurjera Lwowskiego", а Броніслав Радзішевський — як експерт з хімічного аналізу крові. Цей процес ліг в основу незакінченої повісті "Основи суспільності", що друкувалась у журналі "Житє і слово" протягом 1894 року.

Завдяки організаційним здібностям Б. Радзішевського у центрі Львова постав пам'ятник Адаму Міцкевичу.

22 травня 1910 року (Там само, спр. 1584, арк. 35) Б. Радзішевський був відправлений на пенсію. Помер у Львові 14 березня 1914 року, про що повідомила галицька преса, а також усі наукові журнали Європи. Телеграми співчуття надійшли з усіх учбових закладів Європи.

Б. Радзішевський похований у власному гробівці на 71 полі Личаківського цвинтаря (Там само, ф. Р-3251, спр. 46, арк. 32), там же поховані і його дружина Йосифата, і родина.

Кожен студент Львівського університету знав, де знаходиться хімічна лабораторія, бо, по-перше, вона давалась чути на весь корпус, а, по-друге, знаходилась неподалік входу в корпус. На кафедрі працювали асистент, стипендист та лаборант. Щорічна дотація на неї становила 680 флоринів, а разом з утриманням асистента та стипендиста — 1080 золотих. Завдяки старанням завідувача кафедри у 1873 році Міністерство надало кафедрі щорічну дотацію в розмірі 750 золотих. Оскільки корпус на вулиці святого Миколая був надто тісним і, окрім того, небажаним через свої "запахи", вже починаючи з 1872 року перед Міністерством освіти постійно порушувалось питання про побудову окремого приміщення, однак Міністерство для цього грошей не знаходило, і питання хімії в університеті було вирішене таким чином: хімічній кафедрі додано декіль-

ка кімнат в сутеренах, кілька — на першому поверсі та закріплено за нею лекційну залу на першому поверсі (на другому по сьогоднішніх мірках). Це було року Божого 1878. Заклад “з новими рурами” назвали хімічним інститутом. І хоча площа хімічної кафедри, тобто хімічного інституту, збільшилась удвоє, закуплено багато нових приладів та реактивів, однак це аж ніяк не могло задовільнити молодь, яка все більше і більше горнулась до науки. Врешті в липні 1890 року на ґрунтах, що належали ботанічному саду, розпочалось будівництво хімічного корпусу, поверненого фронтом до вулиці Длугоша. Цей корпус був призначений для хімічного, мінералогічного та фармакогностичного інститутів. У 1892 році будівництво корпусу було завершено. Сюди було перенесено мінералогічний, геологічний і геогностичний кабінет, що був закладений професором Фердинандом Цірклем, про котрого говорили, що він був величиною в науці, але в суспільному житті нічого доброго для Польщі не зробив. У 1894 році він покинув Львів і став професором Лейпцизького університету. Цей кабінет був значно розширений завдяки старанням доктора Фелікса Кройца (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 969). Кабінет щорічно отримував 400 флоринів дотації, мав особливо багаті колекції силікатів, а також зразки викопних риб та скаменілих рослин. Окрему колекцію становили мінерали Галичини.

Між хімічним інститутом на вулиці Длугоша і тильною стороною університетського корпусу знаходився ботанічний сад, заснований ще 1852 року завдяки старанням професора Гіацинта Лобажевського (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1115). Сад цей надавав старому будинку особливого чару, а високий і товстий мур з боку вулиці Длугоша дихав таємничістю середніх віків. У ботанічному саду знаходились теплиця для екзотичних рослин і п'ять теплиць для рослин поміркованої кліматичної зони. З 1872 року ботанічним садом і ботанічним кабінетом завідував професор Теофіл Цісельський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 2029), який походив із Великого Королівства Познанського, де народився 17 листопада 1846 року в селі Грабові. Навчався в гімназії у місті Острові, а екзамен зрілості склав у 1863 році в Стремі. Продовжував навчання у Берліні та Вроцлаві, де склав докторські екзамени (теперішній кандмінімум) і розпочав працю при кафедрі фізики у тамтешньому університеті. Відтак став головним охоронцем ботанічної колекції Вроцлавського університету. У 1872 році Т. Цісельський був запрошений на посаду професора ботаніки при науково-дослідному інституті в Гейзенгеймі, а також на посаду звичайного професора у Львівському університеті. У 1885/1886 навчальному році під час ректорства Вавжина Жмурка був деканом філософського факультету, а в наступному —

продеканом. У 1875 році заснував і видавав власним коштом журнал "Бартник поступовий", присвячений бджільництву та городництву. Був також співредактором місячника Галицького товариства охорони тварин. У 1886—1888 роках видавав власним накладом журнал "Домове огнище", а також декілька річників бджільничо-городничого календаря для популяризації серед простого люду знань у цій галузі. Т. Цісельський був автором декількох винаходів, багато зробив для поширення бджільництва в Галичині. У 1875 році організував у Львові бджільничо-городничу школу, яку очолював до 1891 року, відтак став заступником голови цього товариства. Організував також Товариство власників реальностей у Львові і довший час був його головою, брав активну участь у заснуванні польського Товариства природознавців імені М. Коперника, а також був членом головного заряду Педагогічного товариства і членом ради міста Львова. Львівський ботанічний сад завдячує цьому вченому заснування колекції лугових, болотних та водних рослин, скал для карпатських рослин та колекції дикоростучих рослин в околиці Львова. У ботанічному саду, річна дотація якого становила 2500 золотих, заслуговувала на увагу велика і гарна колекція кактусів, орхідей та пальм. При ньому від 1855 року діє городнича школа.

Іван Франко про діяльність Т. Цісельського згадує у статті "Ще декілька слів про рільничі спілки в Галичині", опублікованій в петербурзькій газеті "Кгај" від 20 жовтня (1 листопада) 1885 року.

Т. Цісельський винайшов так званий слов'янський вулик, який Іван Франко хотів впровадити на своїй пасіці в Нагуєвичач.

Помер Теофіл Цісельський 8 травня 1916 року. Спочив у власному гробівці на 5 полі Личаківського цвинтаря (ДАЛО, ф. Р. -3251, оп. 1, спр. 14, арк. 74), де похований разом із дружиною Казимирою, яка померла 13 жовтня 1925 року на 66 році життя, та мамою Анною, яка померла на 82 році життя 9 травня 1911 року.

При університеті діяв і зоологічний кабінет, очолюваний професором Венедиктом Дибовським (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 628). Він свого часу для нормального функціонування кабінету подарував власну колекцію птахів і тварин, у т. ч. колекцію тварин, зібрану в Сибіру та на Камчатці. Професор Венедикт Дибовський народився в Білорусії 15 квітня 1835 року, гімназію закінчив у Мінську, університетські курси слухав у Дорпаті (тепер Тарту) на медичному та природничому (зоологія) відділах. У 1857 році за працю з натуральної історії був нагороджений золотою медаллю. З Дорпата переїхав до Вроцлава, а відтак до Берліна, де захистив докторську роботу. З-за кордону знову прибув до Дорпата. Його пропонували на посаду професора в Краківському університеті,

але кандидатура була відхилена. Прийнятий ад'юнктом у Варшавський університет, однак за участь у революційних подіях 1861 року був засланий у Східний Сибір, де збагатив свою колекцію тварин місцевими екземплярами. Завдяки Венедикту Дибовському та винайденому ним способу препарування тварин була створена чимала колекція різних представників фауни. Нею він щедро ділився з університетами Європи. Об'їздив весь Сибір з півночі аж до Китаю, від Уралу до Камчатки. Російський уряд нагородив В. Дибовського за його наукову діяльність орденом святого Станіслава. 24 грудня 1883 року вченого іменували професором зоології Львівського університету. У 1886/1887 навчальному році під час ректорства М. Паливоди В. Дибовський займав посаду декана філософського факультету, а наступного року — заступника декана. Був одним з найвідоміших учених університету. Крім колекцій професора Дибовського, привезених із Каспійського моря, в зоологічному кабінеті знаходилась колекція з Адріатики Октава Петруського, збірка крайових та закордонних метеликів професора ксьондза Йозефа Вацка та збірка хордових Адама Уляновського. Професор Дибовський заснував при кабінеті й багату бібліотеку.

При філософському відділі був і географічний кабінет, який виник у зв'язку із заснуванням кафедри географії. На утримання його виділялось щорічно 300 золотих, але вони витрачались виключно на археологічні справи. У 1883 році давню практику було скасовано. Від того часу на розвиток географічного кабінету виділяли 150 золотих, а з часом цю дотацію було подвоєно. До 1892 року збірки археології та географії становили одне ціле, але з появою окремих кабінетів вони розділилися. Географічний кабінет міг похвалитися чималою збіркою цінних атласів, настінних карт, підручників та наукових праць, а також географічними приладами. У кабінеті були зібрані дереворити, рисунки, акварелі та різноманітні репродукції, які стосувались географії (краєвиди, плани міст та місцевостей, зображення тварин і рослин, типи людей з різних країн). Ця збірка перед війною налічувала біля 5000 творів.

У липні 1906 року В. Дибовський вийшов на емеритуру (Там само, арк. 38) з високою квотою в 10240 корон річно (Там само, арк. 39). Однак після війни відомий учений опинився в дуже скрутному матеріальному становищі, і Ян Болоз Антоневич, тодішній декан філософського відділу університету, котрий був перейменований на університет Яна Казимира, 9 липня 1921 року звернувся до Міністерства релігійних визнань та публічного виховання з проханням надати йому допомогу (Там само, арк. 40), що і було зроблено. 30 травня 1921 року Міністерство встановило йому високу дожиттєву пенсію, а після його смерті дру-

жині Гелені Ліпницькій, з якою одружився 19 вересня 1886 року, виплачували 60% від пенсії чоловіка. 25 травня 1921 року професору Дибовському було присвоєно титул *honoris causa* Варшавського університету (Там само, арк. 47). 29 листопада 1923 року такий же титул йому присвоїв університет Баторія у Вільнюсі (Там само, арк. 68).

Професор В. Дибовський помер 31 січня 1930 року у Львові (Там само, арк. 70) і похований на 71 полі Личаківського цвинтаря (ДАЛО, ф. Р-3251, оп. 1, спр. 46, арк. 43).

Завідувачем географічного кабінету був професор Антоні Регман, який народився 13 травня 1840 року в Кракові, там же закінчив гімназію, в якій під впливом викладачів захопився ботанікою. У 1860 році А. Регман записався на математично-природничий відділ Краківського університету. Під час навчання займався збиранням та описом мохів і лишайників в околиці Кракова, Татрах і на Бабиній горі. У 1863 році після закінчення університету був призначений асистентом кафедри ботаніки Краківського університету і перебував на тій посаді чотири роки. У 1864 році в Кракові отримав ступінь доктора філософії. У 1865 році за кошти великого польського мецената графа Володимира Дідушицького відбув тримісячну подорож по Східній Галичині, вивчаючи опісля заорані та знищені степи Поділля, береги Дністра та пасмо Чорногір'я. У той же час А. Регман став членом і секретарем створеної при науковому Товаристві в Кракові фізіографічної секції. У 1866/67 році в Монако займався вивченням мікроботаніки. У 1868 році коштом того ж Володимира Дідушицького відбув піврічну мандрівку Південною Росією, відвідав Бессарабію, південь Поділля і Херсонську губернію. У 1869 році габілітував на доцента анатомії рослин у Краківському університеті. В 1870–1872 роках на прохання краківської фізіографічної комісії вивчав рослини Східної Галичини. У 1873 році Антоні Регман побував з подібною метою на Кавказі, а наступного року – у Криму. Зібрані ним колекції ввійшли в монографію швейцарського вченого Бойсієра "Флора Орієнталіс" ("Флора Сходу"). У 1875 році Регман мандрував Південною Африкою та мисом Доброї Надії, звідки повернувся аж у квітні 1877 року. Протягом двох років він упорядковував привезені збірки рослин, а у 1879 році знову вирушив до Південної Африки, де пробув цілий рік. Після повернення був запрошений на габілітування на доцента географії Львівського університету, а оскільки кафедрі географії ще не було, то, отримавши стипендію від Міністерства освіти, у 1880 році навчався в Боннському університеті, а в 1881/82 навчальному році у Віденському університеті відвідував лекції професорів Сімоні, Едварда Суєца та Ньюмайєра і брав активну участь у

роботі географічного товариства. 20 травня 1882 року Антоні Регман отримав номінацію надзвичайного професора географії Львівського університету. Вільний час присвячував вивченню поліських боліт. У 1887 році був іменованій звичайним професором, а в 1887/1888 навчальному році став деканом філософського факультету. Надзвичайно багату колекцію рослин, зібрану Регманом у Південній Африці, закупив Цюрихський університет. Збірки крайових та екзотичних мохів стали власністю королівського музею в Берліні. Його африканські колекції потрапили майже у всі найважливіші збірки Європи. На початку праці в університеті Регман займався математичною географією, удосконалив сонячний годинник та декілька географічних приладів, які на Крайовій виставці 1888 року, що проходила у Львові, були відзначені нагородами.

Маючи на меті зробити фізично-географічний опис земель давньої Польщі, вчений вивчав пасмо Карпат до гірського Дунаю, Західну і Східну Пруссію, різні частини Жмудії і Литви, а в 1893 році — польську Інфлянтію; відтак через Петербург подався до Фінляндії, де вивчав тамтешні пам'ятки льодовикового періоду.

Під час свого перебування у Львові Регман брав активну участь у роботі польського Товариства природознавців імені Коперника. У 1889 та 1890 роках очолював це Товариство і разом із професором Дуниковським видавав його орган "Космос". Дуже цікавими були описи його мандрівок по Африці, які публікувала щоденна польська преса.

Антоні Регман помер на 77 році життя 13 січня 1917 року (ДАЛО, ф. Р-3251, оп. 1, спр. 33, арк. 77) і похований у гробівці на 55 полі Личаківського цвинтаря. Там же похована його дружина Марія, яка померла 21 листопада 1908 року.

Фізіологічний заклад розпочав свою діяльність тільки у 1891 році, коли Міністерство освіти на його закладини та розвиток виділило по 200 золотих річно, а його керівником став доктор Густав Петровський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1501).

Аж до 1880 року Львівський університет не мав жодної наукової збірки, потрібної для викладання філологічно-археологічних та історико-географічних предметів. З ініціативи професора Цвіклінського від філософського відділу до Міністерства освіти було надіслано прохання призначити щорічну дотацію для створення такої збірки. Міністерство задовольнило це прохання, виділивши одноразову допомогу в розмірі 300 золотих. До 1892 р. філософський відділ щороку посилав прохання про дотацію, і щороку Міністерство позитивно на нього відгукувалось і надавало одноразову допомогу в розмірі 300 золотих. Цими грошима розпоряджався професор Цвіклінський, витрачаючи їх на археологічну

літературу. З 1883 року частину грошей виділяли для географічного відділу. У 1893 році ці дотації були розділені між відділами — на потреби археології припало 300 золотих. Збірка археологічного кабінету поповнилася фотографіями пам'яток археології, публікаціями, таблицями, які ілюструють життя та побут стародавніх греків. У 1894 році на придбання копій виділив кошти граф Карл Лянцкоронський. Завдяки усім цим заходам вже у 1893/1894 навчальному році професор Цвіклінський мав можливість розпочати археологічні лекції для гімназійних професорів.

У 1891/1892 році був відкритий фармакологічний інститут, який до того існував у вигляді так званого фармакологічного музею — дуже бідного, оскільки на його розвиток виділяли субсидію у розмірі 100 золотих. Розвиватися фармакологічний інститут почав тільки після будівництва нового приміщення на вулиці Длугоша, коли Міністерство освіти виділило на організацію цього інституту та його функціонування допомогу в розмірі 1500 золотих. Гроші були призначені для закупівлі інструментів, хімічного посуду, приладів і реактивів. Це дозволило фармацевтам розпочати практичні заняття. Інституту щорічно виділяли дотацію в розмірі 300 золотих. Директором інституту був професор Владислав Німилевич, який перед тим був доцентом Віденського університету, а також полковим цісарсько-королівським лікарем.

Розділ IV

БІБЛІОТЕКА

У навчанні Івана Франка бібліотека відігравала ще більшу роль, ніж лекції та семінари. Не знаходячи в них того, чого прагнув, він звертався до книг. "Я розчарувався, — писав він у спогаді "Як це сталося", — відчув огиду і почав шукати знання поза університетом. Я читав Діккенса, Толстого і Золя, дістав книгу Брандеса про Лассаля, потім дещо з брошур про Лассаля і став соціалістом. Вирішальний був вплив Драгоманова, київського професора, який після репресії проти нього в 1876 р. емігрував на чужину і своїми писаннями, а ще більш приватним листуванням старався збудити в українській молоді дух критики, віддання інтересам зубожілого й занедбаного люду, любов до справжньої життєдайної науки, її гідність і чесність". У відомому листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року, який був використаний ним для передмови до збірки "В поті чола", Іван Франко писав ще виразніше: "Ви були перший і майже одинокий чоловік, що додав мені духу і охоти. З Ваших листів до ред(акції) "Друга" я вчитав лише тільки, що треба знайомитись з сучасними писателями і кинувсь читати Золя, Флобера, Шпільгагена, так як перед тим уже з запалом читав Л. Толстого, Тургенева та Помяловського, а далі Чернишевського, Герцена і т. і. В тих трьох роках університетського життя я читав досить багато, хоч без вибору, більш белетристики, ніж наукових речей. Лекції на університеті зовсім мене не зайняли..."

Брошур Лассаля чи творів Михайла Драгоманова в університетській бібліотеці не було. Їх Іван Франко діставав деінде, не в бібліотеках — тим більше не в університетській. Діккенса він читав ще в Дрогобичі — в університетській бібліотеці були тільки його переклади на німецьку мову. На превеликий жаль, книга поступлень літератури в університетську бібліотеку не збереглась, тому невідомо, чи був там Золя (в оригіналі чи перекладі — французької мови Франко не знав і читати Золя в оригіналі не міг, а тому перекласти його українською мовою доручав своїй нареченій Ользі Рошкевич).

Окрім університетської була ще бібліотека Оссолінських, а також бібліотека "Народного дому", якою Іван Франко найчастіше користувався, оскільки жодної української книжки, жодної української газети в бібліотеці Львівського університету не було. Бібліотека, фонди якої формувались рішенням Сенату університету, не мала жодного наміру набувати хоч би якусь книжку українською мовою чи передплатити якусь газету чи журнал, цілковито ігноруючи українську мову та літературу, незважаючи на те, що в той час в університеті навчалося дуже багато українців.

Зовсім інакше було з польськими книжками. Коли у 1867 році замість навчальної німецької мови почали вводити польську, коли зі стін університету активно почали виживати німецьких професорів та викладачів, польські патріоти підняли крик на всю імперію, що в бібліотеці Львівського університету немає достатньої кількості польських книжок для навчання студентів, а також бракує часописів та книжок з попередніх років, а без них навчальний процес неможливий. У результаті такої активної діяльності польських патріотів було закуплено стільки книжок, що вони за кількістю витіснили німецькі книжки на друге місце. Гроші на їх закупівлю виділяли Міністерство освіти, крайовий сейм, багаті поляки теж докидали свої золоті.

З українською книжкою було далеко не так. Щоб не бути залежним від поляків, щоб не кланятись їм, Омелян Огоновський протягом всієї своєї каденції жодного разу не ходив з клопотанням щодо придбання для студентів-русинів української книжки. Наперед знаючи, що відмовлять і не виділять жодної копійки.

З бібліографічного покажчика Івана Омеляновича Левицького, наприклад, видно, що в університетській бібліотеці не було жодної української позиції. Це вже пізніше, коли був введений закон про пресу і коли кожне видавництво повинно було висилати обов'язковий екземпляр в певні установи та бібліотеки, почав накопичуватись український фонд університетської бібліотеки, який значно виріс після приходу більшовиків, коли багато бібліотек у Львові та області були розформовані і чимало книг потрапило у фонди бібліотеки Львівського університету. Потрапило сюди й чимало книг з особистих бібліотек людей, котрих радянська влада винищувала або відправляла на перевиховання в Сибір та у мерзлоти Півночі.

Бібліотека Львівського університету була створена разом із самим університетом у 1784 році. Історія її створення досить повно описана у монографії Л. Фінкеля "Історія Львівського університету до 1869 року (частина I)".

Багато книжок перейшло до університетської бібліотеки з єзуїтської академії, але, зрозуміла річ, тих книжок не вистачало ні для навчання, ні для читання. Насамперед було дуже мало німецької літератури, без якої не могли обійтись тодішні професори та студенти. Бракувало підручників, передбачених приписами та програмами навчання. Всі ці проблеми блискуче вирішив цісар. Після закриття Терезіанської академії подарована їй Яном Гареллі бібліотека за цісарським розпорядженням передавалася університетській бібліотеці. Разом із книгами до Львова помандрував і спеціальний фонд, передбачений на її примноження, — 4%-ні облигації на суму 10000 флоринів. Окрім того цісар щорічно виділяв на розвиток бібліотеки 4000 флоринів. Першим бібліотекарем став Пфаф, який мав ще такий привілей, що тримав у приміщенні бібліотеки книжковий магазин, щоб мати за що поповнювати бібліотеку новими книжками та друкувати каталог нової літератури.

Поповнилася бібліотека і після закриття в Галичині монастирів. Усі книги та рукописи, які там зберігалися, за розпорядженням цісаря були передані університетській бібліотеці. Сюди були перевезені книги та рукописи з монастирів Августинів у Львові, Радомишлі, Віткові, Залозцях, Жидачеві, з Василіянських монастирів у Чорткові, Луці, Петричі, Скиті, Смільниці, Спасі, Щеплогах, Топільниці, Тереховлі, Завалові та Збаражі. Надійшли книжки з монастирів ордену Бенедиктинів і Бенедиктинок, Бернардинів, Домініканів, Кармелітів, Піярів, Реформістів, Паулінів, з різних домів, колегій, конвіктів.

Передачею цих книг та рукописів безпосередньо займались староства. Проте найцінніші книжки, зокрема раритети, на основі постанови цісаря від 12 березня 1785 року забирали до Відня для Придворної бібліотеки. Як виянилось, вони мали бути компенсацією за книги з колекції Гареллі. Дублікати надсилались семінаріям та гімназіям, а решта книжок або продавались, або списувались і знищувались як макулатура. Макулатурою вважались твори "темноти та пересудів". До неї потрапила вся література та рукописи, писані старослов'янською мовою, а також хроніки монастирів. Таким чином постанова цісаря обернулась черговою трагедією для нашої історії та культури. Гроші, виручені від продажу книг, використовувались на закупівлю шаф та інших меблів для зберігання книг.

Книги розбазарювались та розкрадались через поганий облік та постійні авантюри, які творились навколо бібліотеки. Трагічно виглядала справа з каталогом книжок, їх описом та зберіганням. І все ж напередодні великої трагедії — знищення Львівського університету з волі найяснішого цісаря під час революції 1848 року — бібліотека налічува-

ла 51000 томів книжок. Це були книжки з колекції Гареллі, з пограбованих монастирських бібліотек, з дарованих книгозбірень Бальтазара та Станіслава Треттерів, Йосифа графа Куропатського, а також ті, які закуплялись зі щорічної університетської дотації. Входили сюди і колекція книг, дарована урядом з дублетів Придворної бібліотеки, і з бібліотеки Курцмайера. Дарували книжки Львівській бібліотеці придворна друкарня, економічний відділ Львівського намісництва.

Під час пожежі 1848 року вдалось врятувати 13000 книжок. Вони й створили основу теперішньої наукової бібліотеки Львівського університету. У наступні роки книжкові фонди бібліотеки поповнювались найрізноманітнішими шляхами.

У 1849 році, відразу після пожежі, бібліотеці Львівського університету великий дарунок зробив князь Генрик Любомирський — на той час куратор закладу Оссолінських, — подарувавши бібліотеці 6047 дублетів книжок. На біду бібліотеки відгукнувся професор Празького університету Филип Кулик, який протягом певного часу подарував 498 творів у 1000 томах. Відгукнувся і Станіслав граф Дунін-Борковський, який у своєму заповіті, складеному в 1850 році, записав бібліотеці 5000 творів — переважно природничого характеру — французьких, англійських, італійських і частково німецьких авторів.

Проте найнадійнішим джерелом поповнення книжкового фонду були кошти, які виділялись бібліотеці щороку. Суми були різні, але від 1870 року на цю справу постійно виділяли 4000 золотих. Однак, коли у 1867 році навчальною мовою в гімназіях та університеті стала замість німецької польська, коли об'єднаними зусиллями поляків з університету правдами і неправдами почали випихатись німецькі професори, коли раптово стало бракувати польської книжки і управа університету, користуючись ситуацією, вирішила закупити будь-яку, але тільки польську книжку, щоб перекрити ними книжки на інших мовах, тих щорічних грошей стало бракувати. Завдяки планомірним атакам на уряд у 1875 році вдалось виврати додатково ще 2000 золотих. Таким чином від 1875 року бібліотеці постійно виділяли 6000 золотих. У 1885 році до цієї суми додали 500 золотих та одноразову допомогу в сумі 1200 золотих. У 1892 році дотацію для бібліотеки піднесли до 8000 золотих. Вона видавалась щоквартально. До цієї суми слід додати і прибутки, які отримував університет від так званих іматрикулярних такс. Це була солідна сума — 1384 золотих.

Якщо від 1855 до 1869 року на потреби бібліотеки, включаючи закупівлю і опрацювання книжок, а також оплату персоналу, вистачало 2620 золотих, то у 1875 році тільки на закупівлю періодики було витрачено

4500 золотих. Протягом 1878—1891 років на закупівлю книжок та часописів було витрачено 80463 золоті, тобто в середньому в рік витрачали 5747 золотих. У 1892 році з цією метою витрачено 7776 золотих, а у 1893 році — 7913 золотих.

Проте це зовсім не означало, що всі ці гроші витрачалися на закупівлю книжок, яких не вистачало. Бібліотека старанно вишукувала антикваріат, причому антикваріат польський, платила за нього шалені гроші, менше всього дбаючи про те, що у її фондах повинні бути насамперед книжки для навчання студентів. Це питання нікого не цікавило, і основним засобом навчання залишались конспекти...

Протягом двадцяти років, зокрема від 1871 до 1891 року, було закуплено 23812 книжок, тобто щороку бібліотека поповнювалась 1082 книжками. У 1892 році за 7776 золотих куплено 1550 книжок, а у 1893 році за 7913 золотих куплено 1648 томів. У 1869 році бібліотека передплачувала 47 наукових часописів з різних галузей знань на суму 503 золоті, у 1870 році ця кількість передплатних наукових часописів складала 70 і їх передплата коштувала 768 золотих. У 1893 році, наприклад, закупили 207 часописів у 349 томах і 91 зошиті на суму 786 золотих і 3061 марка.

Найбільшу частину передплачуваних наукових видань становили часописи з історії, географії та суміжних наук, а також часописи правової тематики.

З 1893 року у зв'язку з відкриттям кафедри історії мистецтва значно зросла квота на закупівлю видань з історії мистецтв.

Розвивалась бібліотека і за рахунок урядових дарів. З цього джерела з 1870 до 1891 року надійшло 12655 томів, 1469 зошитів, тобто в середньому щорічно по 575 томів і 66 зошитів. Найменше було тих дарів у 1871 році, коли надійшло тільки 40 томів і 74 зошити. Найбільше — у 1889 році: 1337 томів і 67 зошитів. До урядових дарів відносились і видання, закуплені на дотації для основних п'яти семінарів: історичного, германістичного, філологічного, політичного та юридичного. У 1892 році кількість урядових дарів становила 1226 томів і 25 зошитів, а у 1893 році — 1054 томи та 13 зошитів.

Значну кількість видань бібліотека отримувала з так званих обов'язкових надходжень — кожне видавництво повинно було надсилати в університетську бібліотеку по одному примірнику своїх видань. Від 1870 до 1891 року таким чином у бібліотеку надійшло 5427 томів та 268 зошитів, у середньому щорічно — по 246 томів та 29 зошитів. Найменше надійшло у 1870 році (74 томи і 29 зошитів), а найбільше — 1891 року (451 том і 29 зошитів).

Чимало книг дарували приватні особи. Від 1870 до 1891 року бібліотека отримала 6949 томів і 394 зошити, тобто в середньому по 347 томів і 19 зошитів щорічно. Проте найбільший дар зробив бібліотеці такий ксьондз Міхал Форманіюш, заповівши університетові свою прекрасно збережену та оформлену в оправи бібліотеку, що складалася з 10000 томів, вартість яких становила 50000 золотих. Ця бібліотека містила дуже цінні видання з історії, історії літератури, права, медицини, теології, мистецтва, природничих наук, філософії. Міхал Форманіюш помер 27 липня 1884 року. Книгозбірню каталогізували і внесли до основних фондів бібліотеки протягом одного року.

Зростання бібліотечного фонду у цифрах виглядає так: після пожежі він налічував 13000 видань, у кінці 1849 року, завдяки різним джерелам надходжень, фонд збільшився до 23926 видань, на початку 1854 року він становив 35600 томів, у 1870 році — 56687, а у 1878 році — 72609 томів. У 1884 і 1885 роках в основному завдяки дару Міхала Форманіюша кількість книжок сягнула 84927 томів, а в кінці 1885 року — 100206 томів. Відтоді до 1892 року кількість надходжень збільшилась від 2382 до 3291 тому. В 1894 році кількість книжок була вдвічі більшою, ніж у 1873 році.

У 1870 році бібліотека мала у своїх фондах 370 томів рукописів, у тому числі й тих, що вціліли під час пожежі 1848 року. Їх було 295. Кількість рукописів зростала дуже повільно: в 1892 році їх було тільки 396 штук. У 1893 році дирекція бібліотеки звернулася до намісництва з проханням надсилати їй рукописи, що знаходяться в урядових архівах, стародавні акти, університетські книги, які не мають практичної вартості, але мають вартість історичну. Насамперед дирекцію цікавили акти, документи, інвентарні книги давньої Самбірської економії від XVI до XVIII ст., що знаходились в архіві намісництва. Намісництво задовольнило це прохання, і в кінці 1893 року відділ рукописів вже нараховував 465 томів.

До бібліотечної структури належав і кабінет монет та медалів, закладений у 1822 році. Він поповнювався дуже поволі. Купуючи щось нове, дирекція щоразу повинна була звертатись до намісництва, оскільки брати гроші із загальної дотації на закупівлю монет та медалів заборонялось. Викопні монети, які надсилало намісництво до бібліотеки, як правило, не мали нумізматичної вартості і не збільшували збірки. Після пожежі та збірка налічувала 9475 медалів та монет, а в кінці 1893 року — тільки 10983. Серед них стародавніх грецьких і римських монет було всього 4975 штук, польських монет і медалів — 840, а інших медалів — 477.

Збірки живопису, гравюр, графіки, олійних картин разом із збіркою карт після пожежі 1848 року налічували 145 творів, а наприкінці 1893 року — вже 1234. Бібліотечні каталоги і списки велися згідно з існуючими науковими вимогами.

Після пожежі до 1852 року бібліотека містилась у арендованих приміщеннях ратуші, а опісля її перенесли на вулицю Миколая в університетський корпус, де вона займала 18 кімнат і залів, розміщених вздовж довжелезного коридору. Дві зали були призначені на читальню, одна кімната — на нумізматичний збір, ще одна — на робітню працівників бібліотеки. Бібліотека була відчинена щоденно від восьмої перед полуднем і з четвертої до шостої пополудні, за винятком неділі та свят, від 1 жовтня до 1 серпня. Перші п'ятнадцять днів серпня вона була зачинена, а від 16 серпня до кінця вересня обслуговувала читачів щовівірка та щоп'ятниці з дев'ятої до першої перед полуднем. Докладний облік тих, хто користувався бібліотекою до 1893 року, не вівся. Відомо, що в 1893 році було 15556 читачів, тобто щоденно в середньому бібліотеку відвідувало 70 студентів. За цей час було видано 29179 книжок, тобто в середньому щоденно по 133 книжки. Найчастіше, як свідчить статистика, видавалися книжки з літератури та історії польської літератури. Друге місце займає класична філологія, потім право, далі історія, німецька література (3989 томів), філософія та педагогіка (2675 томів), теологія (561 том), на останньому місці — медицина (539 томів). Про українську книжку — ні слова. Її в бібліотеці Львівського університету, де половина студентів були українцями, просто не було.

За кількістю читачів та кількістю виданих книжок львівська бібліотека знаходилась на третьому місці серед австрійських університетських бібліотек після Відня та Праги і стояла на одному рівні з бібліотекою в Граці. Правда, в Граці було значно більше читачів, але значно менша кількість виданих книг.

У 1905 році бібліотека Львівського університету нараховувала 120000 книжок. Це вдвічі більше, ніж до її спалення у 1848 році.

У 1919 році у бібліотеку від видавництв почали надходити обов'язкові екземпляри щойно виданих книг — у її фондах з'явилися перші українські книжки та часописи. На жаль, вони зберігались вкрай погано і швидко нищились. Після Другої світової війни вони з грифом "націоналістические" потрапили в спеціальні сховища, куди мали доступ одиниці. Цей "спецхран" був ліквідований з приходом української державності і, як і слід було сподіватись, на його базі був організований відділ україністики. Такий же відділ був організований у Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаника.

Після Першої світової війни фонди бібліотеки збільшувались такими ж шляхами, як і раніше, зокрема завдяки приватним бібліотекам, які окремі люди дарували університету. У 1923 році бібліотека отримала у спадок колекцію книг В. Чарторийського у кількості 25000 екземплярів із Гонфлю (Франція). У 1939 році від Яна Козебродського набуто кільканадцять інкунабул і 3000 стародруків з XVI і XVII століть.

До Другої світової війни бібліотека нараховувала 420000 книг, з них 1300 рукописів, 3000 інкунабул і дипломів.

У 1905 році вся книгозбірня, яка розміщувалась у корпусі на вулиці Миколая, перемістилась у спеціально для неї збудоване приміщення. Проектував це приміщення відомий львівський архітектор Григорій Пежанський, який відомий ще й тим, що за його проектом у 1899 році було споруджено будинок учительської семінарії (тепер у ньому знаходиться педагогічне училище). Бібліотечний будинок свідомо створено на зразок бібліотеки в місті Граці. Інтер'єрні розписи бібліотеки, на яких представлено алегорії чотирьох тодішніх факультетів: медичного, теологічного, права та філософського, належать художнику Юліанові Макаревичу. У радянський час ці розписи були забілені. У 1988 році їх відновили.

У 1990 році Наукова бібліотека Львівського університету налічувала біля 2,3 мільйона книг. У радянський час, не маючи приміщень, де можна було б зберігати книги, вона окуповувала костюл святого Миколая, який вважався університетським костюлом. Він належав ордену Тринітаріїв. Костюл був збудований у 1745 році за проектом або Ф. Плачиди, або К. Гронацького. Він постав на місці старого дерев'яного храму, який стояв під Калічою горою з 1694 року. Зараз це приміщення належить Святопокровському кафедральному собору Української православної церкви Київського патріархату.

Зовні скромний костюл вражає своїм інтер'єром, зокрема скульптурно-декоративним оздобленням храму, виконаним за участю відомого скульптора Себастьяна Фесінгера. Храм у первинному вигляді був оздоблений ліпленням та розписами, що зображували морські рослини та рибацькі сіті, які сходилися на казальниці собору і нагадували човен на озері, з котрого промовляв до народу Христос. Це надзвичайно оригінальне оформлення храму зараз замальоване і частково знищене.

У костюлі знаходиться барельєфний триптих, виготовлений у 1595 році в майстерні Германа ван Гутте з чорного алебастру і перенесений з Латинського костюлу у XVIII столітті.

З цим костюлом у Івана Франка пов'язані болючі спогади. Тут у 1896 році Целіна Журовська брала шлюб з Лукашем Зигмунтовським, і саме у цьому році були дописані останні вірші до трьох жмутків "Зів'я-

лого листа". Того ж року збірка вийшла з друку, принісши самому Франкові більше прикростей, ніж радості.

У 1990 році книги з косяку були перенесені у новий шестиповерховий корпус, до якого перемістились відділи періодики, рідкісної книги та частина основного фонду...

Бібліотечна управа, на відміну від самого університету, виявила надзвичайну чуйність до Івана Франка, який був її постійним читачем. Коли у 1908 році йому паралізувало руки і він самостійно не міг ні читати, ні писати і був змушений користуватись послугами секретарів, які приходили в читальний зал університету і працювали разом з Іваном Франком, управа бібліотеки університету знайшла можливість виділити для нього окрему кімнату на третьому поверсі, де письменник працював до останніх днів життя.

Будівля нової бібліотеки, яка сьогодні іменується Науковою бібліотекою Львівського університету, завершила оформлення досить великого за площею університетського містечка, що розкинулось на східному пагорбі Калічої гори. Головний корпус університетської будівлі — колишній монастир Тринітаріїв (тепер це біологічний та геологічний факультети) — знаходиться на північній стороні цього містечка. Він був зведений у 1839—1844 роках за планами архітектора Р. Штадлера як будинок єзуїтського пансіону для шляхетської молоді. Поруч — косяк святого Миколая. Обидві будівлі були відділені від вулиці Миколая (зараз М. Грушевського) високим муром, з котрого звисав дикий виноград, що восени надавав цьому куточку міста особливого шарму. До будівель вели старі дубові сходи з поруччями. У 60-х роках ХХ ст. вони були ліквідовані і замінені звичайним асфальтом для доїзду машин. Східну частину містечка творила вулиця, названа в честь польського літописця Длугоша (за радянських часів — вул. Ломоносова, зараз — вул. Кирила і Мефодія), з правої сторони якої був великий ботанічний сад з теплицями та шкільками. Від вулиці він був відгороджений високим п'яти-шестиметровим грубим муром, який знесли у 1972 році на бажання генеральських дружин, що тут мешкали, бо вони вважали, що мур заважає доступу повітря. Після знесення муру ботанічний сад був сплюснудований. Навпроти офіційного входу в ботанічний сад знаходилася жіноча гімназія сестер Василянок, поруч — Дівочий інститут, що був нічим іншим, як звичайним гуртожитком для учениць цієї школи. На початку вулиці Длугоша в будинках № 3, 5, 7, які належали університету, жили професори даного навчального закладу.

З південної сторони університетське містечко завершувалось новозбудованими фізичним та хімічним корпусами та астрономічною об-

серваторією. У будинках, які знаходились за ними, також мешкали викладачі університету. Там, де вулиця Длугоша перетиналась з теперішньою вулицею Кошчобинського, спеціально для викладачів університету було збудовано ще одну велику кам'яницю.

Трохи вище нового корпусу бібліотеки — колишній палац вченого С. Дуниковського, зведений за проектом архітектора В. Рауша у 1897—1898 роках. У 1911 році цей будинок відкупив митрополит А. Шептицький під Національний музей.

Неподалік перехрестя сучасних вулиць М. Драгоманова і М. Кошчобинського знаходиться так званий академічний дім, у якому мешкали студенти. Збудований він за проектом архітекторів Т. Обмінського та Ф. Левицького у 1905 році. Тут мешкали останні секретарі Івана Франка Іван Лизановський та Андрій Дутчак. Сюди Іван Франко приходив працювати.

У 1869/1870 навчальному році директором бібліотеки був доктор Войцех Урбанський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1927). Він під своєю рукою мав амануента доктора Владислава Віслоцького (1841—1900), який, на жаль, наступного року був запрошений на роботу до Кракова, де став головним охоронцем у бібліотеці Ягеллонського університету. Це був один з найавторитетніших польських вчених. Іван Франко високо цинив його працю як бібліографа. Він був прекрасним джерелознавцем, глибоко вивчав пам'ятки історії та літератури. Був членом Краківської академії наук, редактором "Przewodnika bibliograficznego" ("Бібліографічного довідника" — польськ.).

Високо оцінив Іван Франко збірник В. Віслоцького "Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси", опублікований у "Записках императорского Русского географического общества по отделению этнографии", т. 11 (Санкт-Петербург, 1868). В. Віслоцький склав його на основі "Галицьких приповідок і загадок", виданих Григорієм Ількевичем у Відні 1841 року (пізніше їх досліджуватиме син Івана Франка Андрій), та записів священника з села Мостищ на Калушині М. Гнідковського. Про цю працю Іван Франко писав у статті "Говоримо на вовка — скажімо і за вовка", що була опублікована в журналі "Зоря" № 18 за 1891 рік. Високу оцінку роботі Віслоцького дає Іван Франко і в передмові до першого тому "Галицько-руських народних приповідок", що вийшов у Львові 1905 року.

Після від'їзду В. Віслоцького в бібліотеку Львівського університету на посаду скрипторів було прийнято доктора Едмунда Бужинського (перший скриптор) та доктора Рейфенкуделя. Замість Владислава Віслоцького на посаду амануента у другому півріччі 1870/1871 навчаль-

ного року прийшов Рудольф Оттоман. У 1872 році Е. Бужинський перейшов на посаду головного охоронця бібліотеки, а Рейфенкудель залишився на посаді скриптора. Навесні 1875 року Рейфенкудель перейшов на посаду директора бібліотеки у новостворений Чернівецький університет, а посаду скриптора зайняв Тадеуш Войцеховський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 288). Через рік Оттоман став охоронцем бібліотеки Ягеллонського університету в Кракові, а його місце зайняв Олександр Семкович (Там само, спр. 1710).

Найяснішою постановою від 18 лютого 1883 року Тадеуш Войцеховський був іменований надзвичайним професором Львівського університету, а 15 жовтня 1887 року став звичайним професором польської історії. Це був один із найавторитетніших вчених Львівського університету з даної ділянки знань. Від 1867 року він був амануентом при бібліотеці Львівського університету, а відтак став професором польської історії. В 1894/1895 навчальному році він став ректором Львівського університету.

Місце Тадеуша Войцеховського у бібліотеці зайняв доктор Олександр Семкович. Він був львів'янином, народився 7 лютого 1850 року, навчався в гімназіях у Самборі та Львові, а після екзаменів на атестат зрілості став студентом Львівського університету. Ступінь доктора наук отримав у Львові у 1875 році, з 1874 по 1876 рік був заступником учителя в гімназії Франца Йосифа у Львові, відтак перейшов на урядову службу в бібліотеку Львівського університету. У 1884 році габілізувався на посаду приватного доцента загальної історії, написавши історичну довідку про Яна Длугоша. Найвищою постановою від 28 грудня 1889 року йому було надано титул надзвичайного професора, а через три роки такою ж найвищою постановою від 22 липня іменовано директором бібліотеки Львівського університету. У 1893 році О. Семкович став членом-кореспондентом Краківської академії наук. Був членом редакції і співпрацівником часописів "Przegląd krytyczny", "Przegląd powszechny", "Ateneum", "Kwartalnik historyczny", "Muzeum", а також костьольної енциклопедії і Великої ілюстрованої енциклопедії, які видавалися у Варшаві. За заслуги був нагороджений орденом Залізної Корони III класу.

Олександр Семкович помер 2 квітня 1923 року на 73 році життя (ДАЛО, ф. Р-3251, оп. 1, спр. 15, арк. 100). Похований на дев'ятому полі Личаківського цвинтаря (гріб № 259 в) неподалік від свого попередника Б. Маньковського.

Саме завдяки Олександру Семковичу Іванові Франку надали суттєву допомогу в його роботі у бібліотеці. У 1905 році (час відкриття нового

приміщення) ректором університету був доктор медицини Антоні Глузінський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5), а проректором — Йозеф Пузина. Посада головного охоронця була вакантна, але в наступному році її зайняв Болеслав Маньковський, який перед тим займав разом із Вільгельмом Рольним посаду скриптора.

Коли в Івана Франка спаралізувало руки, ректором Львівського університету був Антоній Марс-Нога, доктор медичних наук і член сейму, посаду проректора займав доктор філології Броніслав Дембінський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 557), а декана філософського факультету — Станіслав Вітковський (Там само, спр. 268). У штат бібліотеки крім директора Олександра Семковича та головного охоронця Болеслава Маньковського входили скриптори Вільгельм Рольни та Євген Барвінський, амануенти Зигмунт Батовський, Рудольф Котуля та Валерій Лозинський. Доктори філософських наук Ян Гіртлер, Володимир Загорський, Ян Новак, Броніслав Павловський були практикантами. До хворого Франка ставилися з великою чуйністю і добротою. Цей факт є, безумовно, найсвітлішою сторінкою в стосунках Івана Франка з Львівським університетом.

У такому складі працювала бібліотека до Першої світової війни. У 1910 році серед практикантів бібліотеки був Богдан Барвінський, син посла Олександра Барвінського. Він написав досить детальні спогади про Івана Франка, які вперше були опубліковані в "Спогадах про Івана Франка", що вийшли у видавництві "Каменяр" 1997 року. В них детально розповідається про роботу Івана Франка в цій бібліотеці.

"Він заходив, — писав у своїх спогадах про Франка Богдан Барвінський, — часто до бібліотеки і сідав у великій читальні при вікні зі сторони ботанічного саду і там переглядав потрібні йому книжки. Та щойно в червні й липні 1911 року зустрічався я щоденно з Франком на другому поверсі бібліотеки, де я працював у відділі каталогізації. Франко збирав тоді матеріали до якоїсь праці, й заступник хворого директора Семковича кустос Маньковський відступив Франкові для праці кімнату, через яку входилося до кабінету директора. Вона була тоді переділена на дві частини скляною перегородкою, й там, поза цією перегородкою, побіч вікна сідав Франко і з принесених йому книжок диктував якомусь гімназійному студентові, а той записував усе. Не знаю, хто був цей невідомий мені студент в гімназійному одязі, пам'ятаю тільки, що був він доволі високий, кріпкої будови тіла, з подовгастим смаглявим лицем і буйною чорною чуприною, зачесаною вгору. Не думаю, що це був Іван Лизанівський, в спогадах якого "Франко в роках 1911—12" ("Україна", 1926, кн. 6, с. 175—179), сказано, що він секретарював у Франка в 1911—12

роках. Лизанівський був тоді уже студентом університету... Лизанівський згадує навіть свого "попередника" на секретарстві у Франка. Проте, згадуючи різні бібліотеки, в яких працював із Франком, Лизанівський не згадує університетської бібліотеки".

Богдан Барвінський працював в університетській бібліотеці з 1 жовтня 1908 року до 1 квітня 1919 року. У 1939 році, за радянських часів, він став директором бібліотеки.

У 1911 році посаду ректора університету займав Людвік Фінкель (ДАЛО, ф. 26, спр. 1952 і 1953), автор згадуваної монографії про Львівський університет. Деканом філософського факультету був Мечислав Вартенберг (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 210). Вільне місце амануента зайняв доктор Фридерик Паппе, який пізніше став кустошем бібліотеки Львівського університету. Він був ровесником Івана Франка. Народився в Золочеві, закінчив гімназію Франца Йосифа у Львові, посвятився історичним студіям під керівництвом професора Ліске. Після здобував освіту у Віденському університеті. У 1878 році отримав ступінь доктора наук у тому ж університеті, а в 1879 році, склавши спеціальний екзамен у науковому інституті історії Австрії, отримав диплом, який дав йому право займати високі посади в бібліотеках та архівах. Повернувшись до краю, працював заступником учителя у Львівській німецькій гімназії, а від 1880 року — скриптором бібліотеки Оссолінських. У травні 1883 року перейшов на службу в університетську бібліотеку, почавши від посади амануента. Крім чисто наукових праць був автором краєзнавчих книжок про Белз, Сколе та Тухольщину. У 1894 році випустив "Нарис історії міста Львова". Його статті можна знайти в багатьох німецьких часописах та історичних журналах. У 1895 році Ф. Паппе був запрошений на посаду директора університетської бібліотеки в Кракові.

Директором університетської бібліотеки у 1875 році, тобто коли до Львівського університету вступив Іван Франко, був Войцех Урбанський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1927). Він зайняв цю посаду ще у 1859 році і працював на ній до 1892 року, коли вийшов на емеритуру. Народився у 1820 році, навчався у Бережанській гімназії, у Станіславові і Тернополі. Пізніше навчався у Львівському університеті, займаючись правом і математикою. Завершував освіту у Віденському університеті, де у 1847 році отримав ступінь доктора філософії. Повернувшись у Галичину, В. Урбанський працював заступником професора філософії, а згодом — фізики і математики в Перемишльській гімназії. У 1849 році отримав посаду скриптора у бібліотеці Львівського університету. У 1850 році габілітувався як приватний доцент математичної фізики у Львівському університеті, а в 1852 році став охоронцем бібліотеки; крім того від 1857 року він

виконував обов'язки професора фізики та завідувача фізичного кабінету. В 1859 році після переїзду попереднього директора Францішка Стронського до Кракова Урбанський став директором університетської бібліотеки. Завдяки йому у 1861 році завершилися інвентаризація книжок та створення каталогів, які були знищені під час пожежі 1848 року.

Ні в статтях, ні в епістолярії не виявлено жодного документа, який би розповів про стосунки Івана Франка та Войцеха Урбанського, зате його попередника Францішка Стронського, зокрема його участь у подіях 1848 року, у творах Івана Франка змальовано дуже рельєфно. Особливо яскраво ця особистість вималювана в праці "Життя Івана Федоровича і його часи", написаній на надзвичайно цікавому документальному матеріалі власника села Вікно на Тернопільщині Івана Федоровича (1811—1870). Ця праця за життя Івана Франка не публікувалась. Уперше її було надруковано у 46 томі (книга 1) п'ятдесяти томного видання.

Помер Войцех Урбанський 25 червня 1903 року на 84 році життя (ДАЛО, ф. Р-3251, оп. 1, спр. 15, арк. 87). Похований у родинному гробівці на дев'ятому полі Личаківського цвинтаря у Львові. В цьому ж гробівці спочиває його дружина Юлія, яка померла 25 лютого 1909 року.

Войцех Урбанський був автором цілої низки підручників для гімназій з фізики, математики та астрономії, величезної кількості брошур найрізноманітнішого характеру: від впливу повітря на здоров'я людини до гальванічних елементів та питань гігієни.

Охоронцем бібліотеки на час вступу Івана Франка був Едмунд Бужинський. Походив з Конюшок, що біля Рудок на Самбірщині, де народився у 1840 році. Ходив до гімназії в Бучачі, а закінчив гімназійну освіту в Станіславові. У Львівському університеті був слухачем права. Закінчив його у 1866 році. У 1867 році отримав ступінь доктора прав і посаду заступника скриптора. Брав участь у тодішньому літературному русі. Належав до об'єднання, що гуртувалось навколо редакції періодичного часопису "Стріха". Був одним із видавців творів Вінцента Поля. У 1869 році Е. Бужинського іменували першим скриптором, а у 1871 році він став головним охоронцем. У наступні роки був членом правління Крайового археологічного товариства, доцентом суспільної економії в міській лісничій школі, а також доцентом торговельного та вексельного права в міській промисловій школі. Викладав у рільничій школі в Дублянах. Був автором підручника з вексельного та торговельного права, який побачив світ у 1886 році.

Едмунд Бужинський був одружений на дочці директора бібліотеки Войцеха Урбанського Зенобії. Помер 6 серпня 1889 року у віці 48 літ (ДАЛО, ф. Р-3251, оп. 1, спр. 15, арк. 87). Похований у гробівці тестя

на дев'ятому полі Личаківського цвинтаря. В цьому ж гробівці спочиває і його дружина, яка померла в 92-річному віці 29 квітня 1938 року (Там само, спр. 87).

Скриптором у 1875/1876 навчальному році був Тадеуш Войцеховський, а амануентом — Рудольф Оттоман. У наступному році кадрових змін не було, тільки замість Рудольфа Оттомана амануентом став Олександр Семкович. У наступні роки кадровий склад управи бібліотеки не мінявся.

У літньому півріччі 1887/1888 навчального року в бібліотеці появилася ще одна посада другого амануента. Ним став Здіслав Гординський. Він народився у Львові, був ровесником Івана Франка і вчився з ним в університеті. У Львові закінчив гімназію і політехнічну школу. У 1882 році закінчив філософські студії у Львівському університеті. Ступінь доктора наук отримав у 1885 році. Від грудня 1880 до березня 1882 року працював на добровільних засадах при бібліотеці Оссолінських у Львові, а відтак отримав тимчасову роботу при університетській бібліотеці. У 1887 році нарешті отримав постійну роботу. У 1888 році був вибраний членом історичної комісії Краківської академії наук, був членом редколегії "Квартальника історичного" та членом літературного товариства імені Адама Міцкевича.

Після того, як Здіслав Гординський перейшов на посаду першого скриптора, у літньому півріччі 1890/91 року місце амануента отримав Болеслав Маньковський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1194), добрий знайомий Івана Франка з періоду його захоплення науковим комунізмом. Народився Маньковський 20 листопада 1852 року в Любачеві, гімназію закінчив у Львові, в тутешньому університеті освіти здобував під керівництвом Черкавського та Ліске. У 1875 та 1876 роках працював у бібліотеці графа Володимира Дідушицького і був кореспондентом варшавського "Przeglądu Tygodniowego". У 1877 році працював при "Gazecie Lwowskiej". Того ж року отримав стипендію ім. Леона Сапєги для навчання за кордоном. Виїхав до Лейпцига, де навчався під керівництвом професорів Вундта, Гейнца, Масіуса та Ціллера. В 1878/79 навчальному році студіював у Берлінському університеті, а повернувшись у 1880 році в Галичину, став бібліотекарем та архіваріусом у князя Адама Сапєги в Красучині. У 1887 році він перейшов до Львова і став працювати в німецькій гімназії заступником учителя. У 1889 році отримав ступінь доктора філософії у Львівському університеті. З 1889 року став провізоричним, а з 1890 року — дійсним редактором часопису "Muzeum". У 1905 році після побудови нового приміщення бібліотеки став її директором, сприяв Іванові Франкові в користуванні нею.

Болеслав Маньковський помер 26 серпня 1921 року у віці 69 літ (ДАЛО, ф. 26, оп. 1, спр. 20, арк. 55). Похований на 22 полі Личаківського цвинтаря (гріб № 240 в). Разом з ним похована його дружина Леонія, яка померла 23 жовтня 1938 року на 75 році життя.

На жаль, формуляри читачів з цього часу в бібліотеці не збереглися. Збереглась лише книга видачі літератури за 1870 рік (ДАЛО, ф. 26, оп. 16, спр. 1)... Варто додати, що фамулюсами бібліотеки в часи Івана Франка працювали Гнат Осуховський та вітчим Василя Щурата Микола Семків.

Як і всі бібліотеки, Львівська бібліотека, крім читального залу, мала абонемент як для студентів, так і для викладачів. Дуже часто книги вчасно не поверталися, на що не раз скаржився в листах Іван Франко. В листі до М. Драгоманова від 21 жовтня 1884 року він писав: "З Ваших дотеперішніх вказівок я хоч те виніс, щоб не писати нічого про Росію і російську Україну, про котру у нас так мало є під рукою матеріалу. Нащо ходити далеко, візьму хоч би другий том Чубинського (казки), котрого незнання Ви справедливо закидаєте. У мене його свого нема, записав був ще через Ільницького й гроші послав — пропали. В бібл(іотеці) Оссолінських нема, а в університетську як спроваджено, так узяв Огоновський, держав рік, узяв Каліна, держав рік, а тепер хто взяв, то і чорт не знає. От і дошукуйсь матеріалу". Справді...

Велику роль у житті та навчанні студентів відігравали різні стипендії, якими студенти могли користуватись, подавши відповідні прохання та посвідчення.

Так для студентів руської народності, наприклад, існувала стипендія (40 золотих) з фундації священика Петра Целевича. Вона призначалася для слухачів права або медицини.

Дві стипендії слухачам-українцям університету або політехніки по 50 золотих призначались із фундації Павла Черлюнчакевича, племінника Йосифа Левицького, колишнього пароха Нагуевич, котрий охрестив та миропомазав Івана Франка.

З наукової фундації для слухачів руської народності, що вивчали право або філософію, призначались десять стипендій по 105 золотих. З цієї ж фундації для слухачів медицини призначались чотири стипендії по 210 золотих.

Фундація Людвіка Гаєвського виділила одну стипендію, яка призначалась для слухачів права з Яворова.

Фундація імені митрополита Григорія Яхимовича призначала стипендії тим студентам, які хотіли студіювати право в Австрії. Їх було дві — по 150 золотих.

Ще одну стипендію (115 золотих) для студентів руської народності виділяла фундація Костянтина Кміцикевича. Проте її надавали насамперед родичам шановного отця.

Колишній губернатор Галичини барон Гауер також створив свою фундацію, грошима якої могли користуватись студенти будь-якої народності, але тільки слухачі права або медицини у Львові або ж у Кракові. Стипендія становила 100 золотих, перевагу при її отриманні мали сини галицьких урядовців.

Вдвоє більшою була стипендія імені архикнязя Кароля Людвіка для слухачів права у Львові або Кракові. Таких стипендій було дві. Друга стипендія з цього фонду становила 190 золотих.

Фундація Адольфа Лазовського призначала три стипендії по 300 золотих слухачам філософії у Кракові або Львові польської народності, які присвятили себе вивченню польської мови та літератури.

Найвищу стипендію в розмірі 400 золотих виділяли з фундації Філіппа Віктора Обнінського для слухачів права у Львові або Кракові.

Слухачам медицини в Австрії призначалась одна стипендія у 270 золотих з фундації Якуба Рапопорта. Для слухачів крайових університетів, тобто Краківського та Львівського, а також слухачів політехніки було три стипендії по 200 золотих з фундації імені Семянковських. Дві стипендії по 275 золотих з фундації Яна Франца Созанського призначались слухачам права або студентам політехніки.

Фундація Марії Родемерової виділяла одну стипендію для галичан, які вивчали медицину в Австрії. З фундації імені цісаря Франца Йосифа призначалась стипендія греко-католикам — слухачам вищих шкіл, що походили з Галичини. Вона становила 209 золотих.

З фундації Марії Крушевської з Хороброва виділялася одна стипендія у розмірі 200 золотих для слухачів права у Львові або Кракові.

Усім правникам, які носили прізвище Кульчицький, аж до закінчення навчання надавались дві стипендії по 180 золотих з фонду Якова Кульчицького.

Для студентів, що вивчали медицину або право у Львові, Кракові чи Відні, шість стипендій по 300 золотих виділяла фундація імені Ступницьких і Янковських.

З фундації імені Франца Йосифа і Ельжбети, його дружини, призначалась одна стипендія в розмірі 300 золотих. Загалом із 24 фундацій названими стипендіями могли користуватись, як писалось у вимогах, і студенти руської народності.

Окремо призначались стипендії тим, хто закінчив університетські студії, але мав бажання продовжити навчання на вищих курсах поза

межами Австро-Угорщини. Для цього існувало три стипендії по 1000 золотих. Фундація колишнього крайового маршалка Галичини Леона князя Сапеги на цю ж мету призначала дві стипендії по 500 золотих.

Студентам руської народності — слухачам права — призначала три стипендії по 105 золотих фундація Кароліни Глинецької. Фундація святого Юрія виділяла дві стипендії по 100 золотих для слухачів Львівського університету, але перевага надавалась тим, хто походив з Дрогобиччини.

Фундація доктора Міхала Мойси Росохацького призначала стипендію в розмірі 250 золотих християнам, слухачам права, що були уродженцями Покуття. Для слухачів права шляхетського походження було дев'ять стипендій по 210 золотих. Фундація імені Юліуша Словацького, заснована Герсилією Янушовською і доктором Антонієм Малецьким, професором Львівського університету, призначалась слухачам філософського віділу, котрі присвятили себе вивченню польської мови та літератури. Фундація Петра Володимира Пробуса виділяла три стипендії імені Самсона Бачевського по 300 золотих для поляків.

Слухачам права Львівського університету призначалась також одна стипендія в розмірі 300 золотих з фундації Агенора Голуховського.

Крім згаданих стипендій, розпорядниками яких були окремі особи чи організації, існував ще цілий ряд стипендій, якими опікувався Крайовий віділ. Їх було 273. Правда, користати з них можна було при певних умовах. Під номером 52 того списку значиться стипендія Самуеля Рок-Гловінського, котрий свого часу був львівським біскупом-суфраганом, тобто єпископом без митрополії. Ця фундація була започаткована 17.07.1756 року, а затверджена 10.08.1776 року. Губернаторським розпорядженням цей фонд був затверджений тільки 16.12.1842 року (№ 68467) та 19.09.1849 року (№ 517). Фундаційний маєток складав 1255547 корон: добра Винник з прилеглими околицями, а також гіпотетичний капітал розміром 70403 корони. Річний прибуток фундації складав 50220 корон з Винник, коло 20000 корон ренти, а також з гіпотетичного капіталу 3520 корон. З цього фонду виплачувались щорічні стипендії по 315 і 420 корон. Стипендії призначались гімназіям та вищим школам. Право на стипендії мали насамперед кривні фундатора, частина стипендій призначалась вихідцям із шляхти: одна стипендія на 420 корон і дві по 315 корон. Останні дві призначались синам львівських міщан. Призначались стипендії аж до закінчення наук. Синам львівських міщан призначати стипендію мала право міська рада, а найвищу стипендію — тільки Крайовий віділ. Стипендію з цього фонду брав і Іван Франко. Ця стипендія була призначена Франкові на основі декрету

Крайового виділу 15 січня 1875 року, тобто тоді, коли він був у восьмому класі Дрогобицької гімназії, на весь час його навчання аж до закінчення університету. "Цю допомогу Ви отримуватимете, — писалось у декреті, — до закінчення навчання в крайових публічних школах, якщо безперервно даватимете докази доброї поведінки й успішності у науці" ("Іван Франко. Документи і матеріали. 1856—1965". Київ, 1966, с. 26—27). Як свідчать "Матеріали до життєпису Франка. За сто літ." М. Возняка (кн. 1, 1927, с. 168—169), з цього фонду Іван Франко отримав 78 золотих 75 центів 17 лютого і таку ж суму 27 липня 1875 року (вже після закінчення гімназії). Пізніше з цього ж фонду він отримуватиме в 3—4 рази більше.

На жаль, у фондах Крайового виділу, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві у Львові, не виявлено стипендіальної справи Івана Франка. А вона була б цікавою, бо в ній містилась, крім прохання Івана Франка, довідка про його моральність, поступи в науці, а також документ про шляхетське походження Івана Франка, без якого він не міг би отримувати стипендію з фонду Гловінського.

Розділ V

РІК ДРУГИЙ І НАСТУПНІ

Як згадувалося вище, ректором Львівського університету в 1876/1877 році, як і в попередньому, був Евзебій Черкавський, а проректором — отець Клеменс Сарницький. Останній був русином, принаймні вважався ним як греко-католицький священник, але був і українофобом.

Отже у 1876/1877 навчальному році дві найвищі посади — ректора та проректора — були в руках русинів. Однак... однак це нічогосінько не дало руській справі в університеті. Деканом філософського виділу у 1876/1877 навчальному році був Францішек Ксаверій Ліске, а його заступником — Зигмунт Венцлевський. У складі професорів ніяких змін: Омелян Огоновський, Евзебій Черкавський, професор математики Вавжинець Жмурко (ДАЛО, ф. 6, оп. 5, спр. 675 "а"), який народився 10 липня 1824 року в Яворові на Галичині, середню школу закінчив у Перемишлі, а в 1846 році став слухачем Віденського університету. У 1849 році став приватним доцентом Віденської політехніки за роботу в галузі інтегрального числення, яка була опублікована у вчених записках Віденської прикладної академії. У 1851 році В. Жмурко був іменованим професором математики Львівської технічної академії, а найвищою постановою від 16 жовтня 1871 року — звичайним професором математики Львівського університету. Тут він працював до 1881 року включно, коли на запрошення міністра освіти знову був переведений у Технічну академію. У 1887/1888 навчальному році був заступником директора екзаменаційної комісії для кандидатів на вчительське звання реальних та гімназійних шкіл. У 1878 році отримав у Львівському університеті титул почесного/доктора. Від часу створення Краківської академії наук був її дійсним членом, від 1878 року був членом Академії наук Франції, а також був почесним членом Товариства точних наук у Парижі, членом-кореспондентом Товариства приятелів науки в Познані, членом Товариства польських природознавців імені Коперника. За свою працю був нагороджений орденом Франца Йосифа. У 1871/72 навчальному році Вавжинець Жмурко був заступником декана

філософського факультету, в 1878/79 навчальному році — деканом філософського факультету, а в наступному навчальному році — продеканом. У 1885/86 навчальному році був обраний ректором університету, а в наступному — його проректором. У травні 1888 року через хворобу вимушений був залишити викладацьку роботу (Там само, арк. 15) і цього ж року отримав пенсію від Міністерства освіти та віросповідань (Там само, арк. 20). Помер В. Жмурко 3 квітня 1889 року. Розпорядженням намісництва за особливі заслуги його дружині була призначена дуже висока пенсія (Там само, арк. 24). Похований у гробівці Жмурків і Фабіанів на 69 полі Личаківського цвинтаря (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 36, арк. 49). Його ім'я як математика було відоме вченим усього світу. В. Жмурко був автором декількох приладів та винаходів.

До професорського складу входили також Теофіл Цісельський, Зигмунт Венцлевський, Франц Ліске, відомий мінералог Фелікс Кройц, а також Тома Станецький (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1798), який був доктором філософії, звичайним професором, членом екзаменаційної комісії для вчителів гімназій, членом господарчого товариства у Львові, академіком фізіографічної комісії в Кракові, членом метеорологічного товариства у Відні, начальником обсерваційної метеорологічної станції у Львові, доцентом математики і фізики Львівської лісної школи. Народився 21 грудня 1826 року у Вадовицях, навчання в гімназії розпочав у Бохні, останні два вищі гімназійні класи (філософію) закінчував у Львові, де в університеті слухав право. У 1854 році у Львові склав учительський екзамен з фізики та математики з правом викладати в нижчій гімназії, а в 1861 році склав у Відні екзамен на право викладати у всій гімназії. У 1858 році у Львові здобув ступінь доктора філософії. Як суплент працював від 1855 до 1873 року в гімназії у Перемишлі, відтак як дійсний вчитель — у Другій львівській гімназії та при гімназії Франца Йосифа. У 1870 році брав участь в анкеті Міністерства освіти щодо реформи гімназійної науки. За праці в галузі теоретичної фізики та на основі найвищої постанови від 4 березня 1873 року став звичайним професором фізики у Львівському університеті. Був почесним членом Львівського військового наукового товариства, викладав фізику як доцент у школі лісового господарства, був ректором Львівського університету у 1890/1891 навчальному році та деканом філософського відділу у 1880/1881 році. Помер Т. Станецький 8 січня 1891 року, будучи ректором. Його місце зайняв Роман Пілат. Томаш Станецький похований у родинному гробівці на 70 полі Личаківського цвинтаря (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 44, арк. 4), там же поховані його дружина Феліція, яка померла 16 січня 1917 року у віці 76 літ, дочка Марія, яка померла

27 березня 1929 року на 67 році життя, та син Здіслав, який помер 18 лютого 1931 року на 66 році життя.

Професорами філософського віділу 1876/1877 навчального року були Євгеній Янота, Ізидор Шараневич, Броніслав Радзішевський, а також доктор медицини, звичайний професор зоології, кавалер ордена Франца Йосифа, член кількох наукових товариств Шимон Сирський. Він був новим членом колегії професорів, оскільки був іменований найвищою постановою від 25 грудня 1875 року звичайним професором зоології Львівського університету. Перед тим він працював консерватором і директором природничого музею в Трієсті. У 1868—1870 роках як науковий консультант з питань культури брав участь в австро-угорській експедиції до Східної Азії. Зібрав велику колекцію флори і фауни Адріатики. Вона була виставлена на всесвітній виставці у Відні у 1873 році. Шимон Сирський помер у 52 роки 12 січня 1882 року і похований на 4 полі (могила № 119) Личаківського цвинтаря (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 14, арк. 35).

Членом професорської колегії філософського факультету в 1876/1877 навчальному році був доктор філософії, надзвичайний професор математичної фізики, член екзаменаційної комісії для вчителів реальних шкіл Оскар Фабіан (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1934). Він походив з Великого Королівства Польського, народився в Новому Дворі 28 лютого 1846 року, у 1864 році закінчив Варшавську гімназію. Спочатку навчався на фізико-математичному відділі Варшавського університету, де у 1870 році отримав ступінь доктора філософії та кваліфікацію вчителя фізики та математики в цілій гімназії. Став учителем математики реальної школи і працював ним до 1873 року. У 1872 році габілітував на Львівському університеті на приватного доцента математичної фізики на основі робіт з оптики та збіжних і розбіжних рядів. 14 березня 1873 року найвищою постановою був іменований надзвичайним професором. На основі такої ж постанови від 20 березня 1881 року він став звичайним професором Львівського університету. Від 1876 до 1881 року був також приватним доцентом Львівської політехніки. Він також був дійсним членом німецької Природничої академії в Галле, віце-президентом Товариства природознавців імені Коперника. У 1884/1885 навчальному році був деканом філософського віділу, а в наступному році — його заступником. Був одружений з дочкою Вавжинця Жмурка Євгенією і мав двох синів: Альфреда-Людвіка-Францішка і Фабіана, який народився 28 квітня 1884 року і помер 27 квітня 1908 року (Там само, арк. 190). Оскар Фабіан помер 29 жовтня 1899 року (Там само, арк. 194) і похований у гробівці № 249 на 69-му полі Личаківського

цвинтаря (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 36, арк. 49). Дружина Оскара Фабіана Євгенія померла 10 листопада 1922 року.

До колеги професорів філософського виділу 1876/1877 навчального року належали Роман Пілат, на той час надзвичайний професор польської мови та літератури, та Людвік Цвіклінський, надзвичайний професор класичної філології. Приватним доцентом на кафедрі загальної та аналітичної хімії був Юліан Грабовський. У Львівський університет як доктор філософії Страсбурзького університету він прийшов на посаду приватного доцента 1875/76 навчального року. Він був членом німецького хімічного товариства в Берліні та хімічного товариства як відділу точних наук в Парижі. У 1878 році був іменований професором технічної академії в Кракові, куди переїхав працювати. Там у 1890 році помер. Був автором підручників з хімії та цінних наукових праць з питань циклічних наук та деяких хімічних властивостей.

Чималою науковою силою колеги професорів у Львівському університеті був доктор Олександр Гіршберг (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 428), який займав посаду приватного доцента польської історії. Був львів'янином, народився 15 грудня 1847 року, з 1858 по 1865 рік навчався в Львівській академічній гімназії, де склав екзамен на атестат зрілості. У 1866 році вступив на навчання у Львівський університет і в 1871 році став доктором філософії цього навчального закладу. В тому ж році був іменований заступником учителя Другої львівської гімназії, де працював до вересня 1872 року. В той же час дуже активно вивчав палеографію під керівництвом професора Ліске. В кінці 1871/1872 шкільного року був переведений до Вищої реальної школи у Львові. 14 жовтня 1875 року був іменований науковим секретарем закладу імені Оссолінських і в тому ж році габілітувався як приватний доцент польської історії Львівського університету. 10 листопада 1876 року був іменований кустошем наукового закладу імені Оссолінських. Працював над впорядкуванням міського архіву, а від 1874 до 1877 року був його кустошем. У 1890—1893 роках редагував народні часописи польською мовою "Хата" і "Новини". У 1883 році був обраний головою Львівського товариства народної освіти. Побував з науковою метою в різних містах світу. Олександр Гіршберг помер 27 липня 1907 року у віці 60 літ. Похований у родинному гробівці (№ 411) на 19 полі Личаківського цвинтаря (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 19, арк. 43), де поховані і його батько Людвік (помер 2 грудня 1865 року на 62 році життя) та мати Людвіка, яка померла в 52-річному віці 20 липня 1869 року.

Про батька Олександра Гіршберга Людвіка Іван Франко згадав у споміні "Задушні дні у Львові 1848 року", який вперше під назвою

"Zaduszki we Lwowie przed 40 laty" був опублікований в "Kurjerze Lwowskim" від 2 листопада 1888 року. У ньому зокрема розповідається про події, які відбулися у Львові у вівторок 21 березня 1848 року.

Іван Франко високо цінував Олександра Гіршберга як літератора та літературознавця. З листа до М. Драгоманова від 24 вересня 1885 року випливає, що І. Франко ставив його в один ряд з такими авторитетами як Г. Бігеляйзен чи Брухнальський. О. Гіршберг був автором цілого ряду літературних праць, серед них "Середньовічна польська поезія", "Ремінісценції в "Пані Тадеуші" з Гомера, Вергілія і Тассо".

М. Драгоманов писав до Івана Франка у листі від 25 лютого 1889 року, що О. Гіршберг може допомогти йому надрукувати статтю "Земський лібералізм в Росни (1858—1883)" в газеті "Нова реформа", на що Іван Франко в листі до М. Драгоманова від 1 березня 1889 року відповів, що ні з цією газетою, ні з якоюсь іншою О. Гіршберг нічого спільного не має, а якби й мав, то швидше з "Gazetą Narodową" або "Czasem", але аж ніяк не з "Nową Reformą", яка була газетою консервативного напрямку.

О. Гіршберг був учителем Івана Франка.

У той час на філософському відділі розпочинав свою роботу приватним доцентом Юліан Охорович (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1436), один з найулюбленіших учителів Івана Франка. Він народився в Радимно, що належало до Конгресівки, 25 лютого 1850 року. У 1866 році закінчив гімназію в Любліні, відтак відділ правничих наук у Варшаві, де отримав ступінь кандидата правничих наук. У 1874 році здобув звання доктора філософських наук Лейпцизького університету. Після дуже активної кількісної діяльності серед позитивістів та в редакції часопису "Нива" був запрошений на посаду доцента Львівського університету. Його габілітаційна лекція на посаду приватного доцента з курсу психології та філософії природи відбулась 25 листопада 1875 року (Там само, арк. 31.). На цій лекції був присутній Іван Франко. В університеті читав курси загальної психології, історії і філософії природи, історії психології, нової філософії природи по Лейбніцу, "Психологія XIX століття в Англії і Франції", "Психологія XIX століття в Німеччині", спеціальний курс психології скритих бажань, філософію фізики, основи біології, основи антропології, спеціальний курс про теорію вражень, спеціальний курс про вияв чуття, основи кримінальної психології, основні засади погляду на світ, психологію історії цивілізації. За час праці у Львівському університеті (1876—1881 роки) він написав дуже багато цікавих розвідок, перелік яких займає в його особовій справі п'ять сторінок (Там само, арк. 68—72).

Окремі з тих курсів Охоровича дуже цікавили Івана Франка, як зрештою, і багатьох інших студентів, і це не сподобалось університетській владі, про що свідчать численні відгуки на його праці, протоколи засідань, а також запити і звернення до відомих учених з проханням прорецензувати його праці. Одну з рецензій зробив професор філософії і педагогіки Ягеллонського університету Маврицій Страшевський (Там само, арк. 8—15) 15 вересня 1882 року.

Ю. Охоровичу не вдалося створити у Львівському університеті кафедри психології, а тому всю свою діяльність він розвивав там, де міг. Він активно займався психологічними студіями, вивчав тваринний магнетизм, електротехніку, окультизм і екзотеризм, а також був неабияким винахідником. Він, зокрема, винайшов свою модифікацію телефону і мікрофону. Найосновніші його праці стосуються вивчення етики і психології. Серед них: "Як потрібно вивчати душу" (1869 р.), "Любов і злочин, віра і мораль" (1870 р.), "Про вільну волю" (1871 р.), "Про явища здвоєння в духовнім житті людини" (1877 р.), "Розмови і спостереження з області фізіології" (1879 р.), "Шкіци теорії залишкових симптомів" (1876 р.), "Фізіологія змагань" (1897 р.).

Однією з найзнаменитіших є його літературно-критична праця "Про поетичну творчість" (1897 р.). Пробував Ю. Охорович свої сили і в белетристиці, видавши "Листи до майбутньої нареченої". У 1916 році вчений вчений видав "Перші основи психології". Невиданим залишився його підручник психології.

Найбільший розголос у цілій Європі мали його студії з медіуму та телепатії, які почав ще у 1878 році працею "Таємничі знання в житті". Проводив широковідомі телепатичні сеанси, про які розповів у книзі "Zjawiska medeumiczne", що вийшла у 1914 році. У ній, зокрема, описані сеанси з Євженією Палаціно, Станіславом Томчиком. Результатами дослідів у цій області зацікавились науковці цілого світу. Мав світову славу. Результати своїх багатолітніх дослідів зберігав у Віслі на Шльонську. Під час війни вони були знищені...

Юліан Охорович ніколи не мав успіху в офіційній науці. "Було щось трагічного і щось дивно сумного у ставленні до самітника з Вісли на Шльонську офіційних наукових польських кіл, — писала у некролозі "Gazeta wieczorna" від 4 травня 1917 року (№ 3523). — Його наукові праці тонули в тумані непам'яті, його відкриття і теорії приймали зі значним скептицизмом або їх зумисно замовчувано, закидаючи йому занадте узагальнення результатів, то знову недостатнє вивчення наукового матеріалу". Він ніби переносив часи ренесансу у сучасне йому життя: писав вірші, белетристичні твори, був публіцистом і культурологом,

статистом і журналістом, літературним критиком і електротехніком, естетом й істориком філософії, педагогом і психологом. Займався гіпнозом, езотеризмом і телепатією, студіював фізику і проводив фізіологічні досліді, врешті став великим прибічником окультизму.

“Історія розумового руху ХІХ віку, — писала “Gazeta wieczorna”, — мусить колись зайнятись цією постаттю. Найперше через те, що він підняв прапор варшавського позитивізму, ідеалів якого боронив безоглядно і свідомо, беручи на себе всі атаки противників. У тім часі, коли польська думка стояла під знаком філософії Коліта і з великим напором протистояла епосі романтизму, Охорович писав полум’яні вірші, редагував маніфести позитивістів, протягом двох років редагував орган філософів-позитивістів “Нива”, був пророком і глашатаєм молодого покоління... Автор голосного маніфесту позитивістів, який відбув свої студії під керівництвом Генрика Струве, опісля збочив до визнавців системи Спенсера, причому нагло прихилився до філософського окультизму і стратив довгі літа часу на медитативних сеансах і фотографування духів. Наукова праця Охоровича і його такий непростий доробок не дочекався до цього часу навіть найменшого наукового поцінування та належного визнання. Багато його світлих помислів і наукових здобутків пройшли незауваженими, а решта просто були поховані невдачею. Останнє покоління дивилось на Охоровича з підозрою, як на ентузіаста окультизму і фантастичного магіомана. Забуто про заслуженого дослідника філософії, прекрасного психолога та видатного естета, який у всіх цих ділянках виявив великий розум та творчу думку. З Юліаном Охоровичем зійшов до гробу один з найбільших індивідуалістів польської науки останньої половини віку...”

Юліан Охорович відійшов 1 травня 1917 року у Варшаві в своєму помешканні на вулиці Кручій № 44 цілком несподівано. Того самого дня мав читати лекцію “Obłądy kryminalne” в Товаристві любителів природи, як про це повідомила “Gazeta wieczorna” 4 травня 1917 року (№ 3523). Його ховали з костьолу святого Олександра, що знаходився на вулиці Трьох Хрестів, на Повонзковському цвинтарі.

І. Франко згадує про Юліана Охоровича та про його лекції з психології та антропології в “Curriculum vitae”, вперше опублікованій німецькою мовою у “Wiener slawistisches Jahrbuch” (“Віденський славістичний щорічник” — нім.), а також в інших працях. У передмові до видання “М. Драгоманов, листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886”, що вийшло у Львові у 1906 році, І. Франко зазначає, що після звільнення з тюрми він, продовжуючи навчання в університеті, засів до семінарської праці про Лукіана, “а рівночасно предложив декілька розвідок і

виголосив пару рефератів у психологічній семінарії проф. Охоровича". В листі до М. Павлика від 10 жовтня 1879 року Іван Франко повідомляє, що проблеми соціалізму і дарвінізму, які він опрацював у статті "Дарвінізм і громадівство", що була надрукована французькою мовою в "Revue Social" ("Соціальний огляд" — фр.) і німецькою в "Arbeiter-Wochen Chronik" ("Тижнева робітничка хроніка"), обговорювалися навіть на годинах Охоровича, "де спори завзято велися щось зо дві неділі". А коли газета "Równość", яку видавала і редагувала група польських політемігрантів на чолі з Болеславом Лімановським, написала, що Охорович — шпигун, обурений Іван Франко 15 листопада 1879 року пише М. Павлику, що перебував у Женеві, листа, в якому просить його: "Перекажіть авторові приватно, що се по меншій мірі негарно шарпатись на честь людей на підставі пустих підозрінь або хибно понятих проявів. Я тут дізнавсь про весь хід діла і переконаний, що автор звістки збрехав". Ще одну згадку про Ю. Охоровича знаходимо в листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року. Цей лист Іван Франко використав у передмові до збірки оповідань "В поті чола", в якій, як і в "Curticulum vitae", пише про те, що по виході з тюрми він не покинув університету, де відвідував головним чином лекції д-ра Охоровича, котрий читав філософію, психологію, антропологію та передісторію. "Пару курсів, — писав І. Франко, — я працював у нього в семінарії".

Іван Франко мав особливий пієтизм до цього вченого, доля якого в багатьох випадках була подібна до його долі. Не викликає сумніву те, що сам Франко як філософ був у певному сенсі позитивістом, і саме Охорович та його лекції мали чималий вплив на ранню творчість письменника. Цей вплив, зокрема, виразно прочитується і в його першій повісті "Петрії і Довбуцуки", де велику роль відіграють духи, з'яви, боротьба добра і зла — та чимала порція філософії, яку черпав під впливом науки в Охоровича. Проте Іван Франко в жодній статті не виявив свого ставлення до ідей, якіголосив Ю. Охорович, хоч був добре знайомий з його основною працею "Про поетичну творчість", що вийшла у 1897 році. З цією працею в багатьох моментах перегукується і Франкова праця "Із секретів поетичної творчості", що була надрукована у 1898 році в "Літературно-науковому віснику".

Ю. Охорович був автором великої кількості праць з психології, які публікував польською, німецькою та французькою мовами...

Любін Олевінський був учителем стенографії, членом екзаменаційної комісії зі стенографії для вчителів гімназій та членом стенографічного товариства у Відні.

Йосиф Кропивницький (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 976) був учителем англійської мови. На цю посаду він був призначений рескриптом Міністерства освіти та віросповідань від 4 лютого 1872 року за переклад книжки Бродзінського "Післання до братів вигнанців" з польської на англійську. У 1875 році він був іменований вчителем англійської мови при Вищій реальній школі м. Львова, а у 1880 році — учителем французької мови у Другій львівській гімназії. У 1876 році був призначений учителем англійської мови в Технічну академію. У 1878 році став перекладачем з англійської мови при Крайовому суді.

Йосиф Кропивницький народився у 1824 році в Королівстві Польським у Шамажеві Конінського повіту в Татрах. У гімназії вчився в Познані та Тшемешні. У 1852 році, вигнаний пруськими властями, поїхав до Лондона, де в основному займався вивченням історії та географії. Помер 13 липня 1906 року у 82-річному віці. Похований разом із сином Яном, який помер 16 травня 1878 року у 23-річному віці, на 62 полі Личаківського цвинтаря (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 68, арк. 4).

Французьку мову викладав Ян Амброський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 17), який народився 24 листопада 1838 року в селі Влостовичі Любельського повіту в Королівстві Польським. Закінчив Любельську гімназію, університет святого Володимира в Києві. 17 грудня 1872 року був призначений викладачем французької мови в Технічну академію, викладав цю мову у Львівському університеті (з 7 жовтня 1873 року). Був платним лектором, а також членом екзаменаційної комісії для кандидатів на вчительське звання з французької мови. Від 1865 до 1867 року викладав у польській школі в Парижі, працював у різних редакціях, дописував до багатьох часописів. Написав кілька підручників французької мови, які Крайова Шкільна Рада у 1875 році затвердила для навчання в гімназіях, а також був автором самоучителів цієї мови. Ян Амброський помер 20 листопада 1905 року на 67 році життя і похований на 4 полі Личаківського цвинтаря в могилі № 428 (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 14, арк. 56).

Викладачем гімнастики до 1880/1881 навчального року працював доктор медицини Вінценти П'ясецький.

Ректором у 1877/78 навчальному році був Зигмунт Венцлевський, а проректором — Евзебій Черкавський. Деканом філологічного відділу був Омелян Огоновський, продеканом — Франц Ксаверій Ліске.

Професорський склад не змінився, за винятком того, що не стало Юліана Грабовського — приват-доцента загальної та аналітичної хімії. На його місце було прийнято Еміля Годлевського (ДАЛО, ф. 26, оп. 3, спр. 488). Він походив з Королівства Польського, народився

30 червня 1847 року в Красовоцині. Середню освіту здобував у Кельцах та Варшаві, в 1864 р. поступив у Варшавський університет, який закінчив у 1869 році зі ступенем магістра природничих наук. Пізніше навчався в університетах Ієни та Вурцбурга. В Ієні у 1872 році отримав ступінь доктора філософії. Наступного року габілітувався як приватний доцент фізіології рослин в Ягеллонському університеті, а 1876 року став приват-доцентом Львівського університету, в якому і викладав цей предмет. Від 1874 до 1878 року викладав ботаніку і зоологію як допоміжний учитель у Львівській політехніці. У 1878 році був іменованим професором ботаніки і рільничої хімії в Крайовій вищій школі в Дублянах, а в 1891 році був іменованим звичайним професором рільничої хімії в Ягеллонському університеті.

Ректором Львівського університету в наступному 1878/79 навчальному році став Леон Білінський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 117). Русин. Син греко-католицького священика. Народився в Заліщиках 15 червня 1846 року. До гімназії ходив у 1856—1863 роках у Бучачі, Станіславові та Тернополі. У 1863—1867 роках студіював право. 31 грудня 1867 року отримав ступінь доктора права. В 1868 році габілітувався з суспільної економії і після успішної габілітації за найвищим розпорядженням з 27 серпня 1868 року став приватним доцентом з правом викладання даного предмета німецькою мовою. У 1869 році на основі міністерської ухвали йому надали право викладати політичну економіку. Леон Білінський як справжній польський патріот русинського роду подав у Міністерство освіти прохання про дозвіл викладати дані предмети польською мовою. Такий дозвіл він отримав. У 1870 році після смерті професора Байєра на клопотання колегії професорів йому доручено викладання австрійського адміністративного законодавства. Найвищою постановою від 4 серпня 1871 року він був іменованим надзвичайним професором політичних наук, а у 1874 році — звичайним професором політичної економії.

У 1892 році Леон Білінський покинув університет, бо найвищою постановою від 7 січня 1892 року був призначений на посаду президента генеральної дирекції австрійських державних залізниць. У грудні 1892 року був іменованим тайним радником його цісарської величності. У 1887 році його нагородили командорським орденом Франца Йосифа. У 1874/1875 навчальному році займав посаду продекана правничого виділу, в 1876/77 навчальному році — декана цього ж виділу, в наступному році знову став продеканом цього виділу. В 1878/79 навчальному році був ректором університету, наступного року — проректором, 1882/1883 навчального року — деканом правничого виділу, на-

ступного — його ж продеканом. У 1886/87 навчальному році він — знову декан, а в наступному — продекан. Від 1876 року був дійсним членом Краківської академії наук. Був членом-кореспондентом паризького товариства з вивчення проблем вищої освіти, працював у намісництві членом екзаменаційної комісії з теоретичних знань урядовців. Був президентом літературного кола у Львові, членом комітету цісарсько-королівського господарчого товариства, членом кураторії сільсько-господарської школи в Дублянах, дирекції галицької ощадної каси, членом ради міста Львова у 1880—1882 роках і т. і. Засідав у сеймі як ректор, від 1888 року був послом до сейму від міста Станіславова. До Державної ради у Відні був обраний у 1883 році від округу Станіславів-Тисьмениця, від цього ж округу його вибирали ще двічі: в 1885 та 1891 роках. Ставши президентом державних залізниць, склав свій мандат посла Державної ради. В раді працював у комітеті австро-угорських стосунків. Був міністром фінансів Австро-Угорщини та управителем австро-угорського банку.

У "Супpliculum vitae" та в листі до М. Драгоманова від 26.04.1890 року Іван Франко зазначає, що у професора Л. Білінського він вивчав курс національної економії. Іван Франко шанував Л. Білінського як економіста. Це видно з його статті "Меланхолійні уваги над сьогорічним бюджетом державним", надрукованій у "Ділі" 1(13) березня 1884 року, а також зі статті "Торгівля в Галичині", опублікованій у "Kurjerze Lwowski" № 102, 103, 113 того ж року.

Помер Леон Білінський у Відні 16 квітня 1923 року.

Проректором цього навчального року був Зигмунт Венцлевський; деканом філософського відділу — Вавжин Жмурко, а продеканом — Омелян Огоновський. У колегії професорів філософського факультету було 18 звичайних і два надзвичайних професори. Цього навчального року в склад колегії входили Омелян Огоновський, Евзєбій Черкавський, Вавжин Жмурко, Теофіл Цесельський, Зигмунт Венцлевський, Франц Ксаверій Ліске, Фелікс Цасни Кройц, Тома Стенцький, Ізидор Шараневич, Броніслав Радзішевський, Шимон Сирський, Оскар Фабіан, Роман Пілат, Людвік Цвіклінський, Олександр Гіршберг, Юліан Охорович, Любін Олевінський, Йозеф Кропивницький, Ян Амборський, Вінценти П'ясецький, тобто ті ж, що й минулого навчального року. Новими в колегії цього навчального року були доктор медицини і хірургії Ігнаци Гавранек (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 333), приватний доцент морфології рослин Францішек Каменецький (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 793), приватний доцент порівняльної граматики слов'янських мов Антоній Каліна (Там само, спр. 779).

Призначення в колегію філософського виділу Ігнація Гавранека було пов'язане зі створенням при Львівському університеті у 1853 році фармацевтичних студій, які тривали два роки. Ці студії перейшли від колишнього медико-хірургічного інституту на філософський виділ, викладачі якого отримали право викладати для фармацевтів цілий ряд природничих наук, у тому числі фізику, мінералогію, зоологію та ботаніку на першому курсі. Фармакогнозію мав право викладати професор теоретичної медицини. Цим професором від 1853 до 1874 року був Ігнаці Гавранек. Він крім фармакогнозії читав загальну фізіологію та патологію — німецькою мовою. На вимогу Міністерства освіти викладати предмети виключно польською мовою (точніше, однією з крайових мов) Ігнаці Гавранек відповів, що не зможе читати по-польськи, тому його й звільнили 19 березня 1879 року, а на його місце було прийнято доктора Юзефа Вонсовича (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 304).

Францішек Камінський (Там само, спр. 793) замінив вибулого Еміля Годлевського. Він народився в Любліні Польського королівства 9 жовтня 1851 року, закінчив реальну гімназію у Варшаві, опісля вчився в університетах Страсбурга та Вроцлава. Ступінь доктора філософії отримав у 1875 році в Страсбурзі. У 1876 році габілітувався на приватного доцента ботаніки у Львівському університеті і був ним до 1883 року. Францішек Камінський помер 24 листопада 1935 року. Похований у родинному гробівці на 14 полі Личаківського цвинтаря (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 17, арк. 24).

Безумовною окрасою тодішнього професорського колективу був Антоні Каліна. Він свою кар'єру розпочинав як приватний доцент. Народився 23 травня 1846 року в Кремпі під Островом. У Стремі склав екзамен зрілості в 1867 році. Відтак подався у Вроцлавський університет, де провчився три семестри, а потім перейшов до Берлінського університету, де слухав лекції з історії та класичної філології. В Галлі отримав ступінь доктора філософії, а в 1873 році склав крайовий екзамен з історії та класичної філології в Берліні. Опісля виїхав до Праги, де у місцевому університеті вивчав слов'янські мови та порівняльну філологію упродовж трьох семестрів як звичайний слухач. У 1874 році брав участь у науковій експедиції — вивчав народні говори чехів та словаків. Подорож пролягла через Чехи, Моравію та гірську Угорщину. Опісля поїхав до Белгорода, де слухав лекції з сербської мови та літератури. Влітку 1875 року кілька місяців подорожував по Сербії, Боснії та Герцоговині, вивчаючи південнослов'янські діалекти. У 1876 році поїхав до Петербурга, де вивчав російську мову, а в архівах та бібліотеках знайомився із старопольською мовою. Ці пошуки стали ос-

новою його габілітаційної праці, яку А. Каліна у 1878 році представив у Львівському університеті і на підставі якої став приватним доцентом. У 1883 році він, отримавши стипендію імені Галензовського, десять місяців подорожував по Болгарії, Румунії та Туреччині з метою вивчення болгарської мови. За найвищою постановою від 24 січня 1888 року Антоні Каліна став надзвичайним, а відтак за постановою від 27 березня 1892 року — звичайним професором порівняльної філології слов'янських мов. 15 листопада 1884 року був обраний членом-кореспондентом Краківської академії наук, а 14 травня 1892 року — членом-кореспондентом Товариства приятелів наук у Познані. Патентом цесаря від 28 січня 1892 року був відзначений болгарським Срібним хрестом... Був віце-директором та мостратором Товариства опіки над звільненими в'язнями, членом управи Католицької читальні, членом управи братства Найсвятішої Диви Марії, Ласкавої Королеви Польської Корони, членом управи Товариства вчителів вищих шкіл і почесним членом Товариства імені Вінцента Поля. У 1893/94 навчальному році був деканом філософського факультету — саме тоді, коли на кафедрі руської мови та літератури претендував на основі своєї габілітаційної лекції Іван Франко. Наступного навчального року А. Каліна був уже продеканом філософського факультету.

Антоні Каліна помер 4 травня 1906 року у 59-річному віці. Похований на 59 "в" полі Личаківського цвинтаря у гробівці Цемневських — родини своєї дружини — разом із тестем Северином, який помер на 87 році життя 30 серпня 1908 року (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 37, арк. 65).

Антоні Каліна був видатним польським мовознавцем і етнографом, автором численних праць з історії слов'янських мов. Ці праці високо цинив Іван Франко. У статті "Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер" (журнал "Народ", № 16, 18, 21, 23—24 за 1893 рік) І. Франко ставить А. Каліну поряд з такими вченими, як Адам Ржонжевський, Іван Бодуен де Куртене, називаючи "пильним робітником на общеслов'янським полі", а в замітці "Слов'янський гурток" ("Kurjer Lwowski" від 31 січня 1890 р.) позитивно змальовує його з нагоди дискусії, що виникла на засіданні цього гуртка після прочитання О. Колессою першої частини своєї доповіді про вплив творчості А. Міцкевича на творчість Т. Шевченка — як такого, що поставився досить критично до цього "впливу".

Антоні Каліна був одним із перших критиків праці Івана Франка "Іван Вишенський і його твори", що вийшла у Львові у 1895 році. На цю працю він відгукнувся досить великою статтею в журналі "Kwartalnik historyczny" (кн. IV, с. 706—714, 1895 рік), за що Іван Франко подяку-

вав йому в статті "Новий причинок до студії над Іваном Вишенським" ("Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка", т. 35–36, 1900 рік). Іван Франко був пильним читачем часопису "Lud", органу народознавчого товариства, який виходив під редакцією А. Каліни, і використовував матеріали, що друкувались там, для своїх "Галицько-руських народних приповідок". А. Каліна належав до тих, хто не заперечував проти того, щоб Іван Франко працював в університеті, й шанував його як вченого.

З Антонієм Каліною Івана Франка єднала досить тісна співпраця на полі слов'янської філології, зокрема у питанні польсько-українських стосунків. Так на з'їзді польських письменників, який відбувся у Львові 19–22 липня 1894 року і на якому були присутні Ян Карлович, польський фольклорист, етнограф, філолог і музикознавець, та Бодуен-де-Куртене, зав'язалось, як повідомляє І. Франко в листі від 3 серпня 1894 року до Михайла Драгоманова, з ініціативи Яна Карловича під проводом А. Каліни фольклористичне товариство. На тому з'їзді Іван Франко виступив з рефератом, брав участь у дискусіях ("На з'їзді я промовляв досить багато і, можу сказати, не без пожитку"), а в збірнику з нагоди з'їзду "Pamiętnik Zjazdu Literatów i dziennikarzy polskich, t. 1. Referaty i wnioski" надрукував дві статті: "Етнографія та історія літератури" та "Взаємозв'язок польської та української літератури".

Це фольклорне товариство у 1895 році отримало назву "Towarzystwo ludoznawcze". Очолив його Антоній Каліна. "Статуту вже затверджені, — повідомляв Іван Франко Федора Вовка листом від 12 листопада 1894 року, — та першого збору ще не було. Я вишлю Вам екземпляр статуту, а пізніше подавати буду в "Ж(итті) і С(лові) справоздання з його діяльності".

У фонді Івана Франка (1 Л, ф. 3), що знаходиться в Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України, зберігаються два листи (1894, 1895 рр.) А. Каліни до І. Франка. Вони досі не надруковані. Листи від Івана Франка до Антоні Каліни невідомі.

У літньому півріччі 1878/1879 навчального року в колегії професорів філософського факультету вже значиться ім'я Олександра Брюкнера як доцента порівняльної граматики слов'янських мов, але відсутні доктор Еміль Годлевський і професор ксьондз Євгеній Янота, який помер 17 жовтня 1878 року на 55 році життя, — він похований на 56 полі Личаківського цвинтаря у Львові в могилі 160 (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 35, арк. 28), — а його місце зайняв професор Цвіклінський.

Олександр Брюкнер був ровесником Івана Франка і вченим, праці якого Франко цінював чи не найбільше з усіх польських вчених-мово-

знавців, хоч і гостро критикував. Народився Олександр Брюкнер (у франкознавчій літературі його прізвище ще пишуть Брікнер через неусталеність передачі букви "у умляют" у нашій мові) 29 січня 1856 року в Тернополі, там же закінчив гімназію. У Львівському університеті Брюкнер навчався в 1872—1876 роках, а ступінь доктора філософії отримав у Віденському університеті в 1876 році. Як стипендіат Крайового виділу О. Брюкнер підвищував свою кваліфікацію в 1876—1878 роках в університетах Лейпцига та Берліна, габілітувався у Віденському університеті у 1878 році роботою про граматику слов'янських мов і на основі цієї габілітації, так званого "veniam legendi" ("дозвіл, право" — лат.), перейшов до Львівського університету, де викладав як приватний доцент граматику слов'янських мов до 1881 року. 1 квітня 1881 року був іменований надзвичайним, а 1 квітня 1882 року — звичайним професором слов'янських мов та літератур Берлінського університету.

1891 року О. Брюкнер став членом Краківської академії наук, 1892 року — членом Товариства приятелів наук у Познані, а 1890 року — членом Петербурзької академії наук.

Помер 24 травня 1939 року.

У 1873—1876 роках Олександр Брюкнер був учасником семінару, яким керував Омелян Огоновський, і останній вважав його "своїм найпильнішим учеником", на що Іван Франко у вже згадуваній статті "Професор Омелян Огоновський" зауважив: "Лишаю на боці проф. Брюкнера, котрого тоді ж, як його товариш на лекціях Огоновського, я мав честь пізнати і котрий тоді вже був філологом на широкий закрій, знав санскрит і зенд (одна з древньоіранських мов — авт.) і не потребував від проф. Огоновського вчитися початків і методу філології, а потребував — і, певно, находив на його лекціях — багато матеріалу, котрий у нього ... зараз укладався в органічну цілість з іншим однорідним матеріалом, але з котрим я, профан і новик у філології, абсолютно не знав що робити".

Іван Франко пильно стежив за публікаціями О. Брюкнера, писав на них рецензії, диспутував, часто критично сприймаючи деякі його твердження, з чимось не погоджувався. О. Брюкнер до І. Франка як філолога ставився так само. Іван Франко цинив у ньому найперше об'єктивність ученого. В рецензії на праці про Брестську унію та полеміку про неї в давній літературі, опублікованій у ЗНТШ (т. 21, кн. 1) за 1898 рік, писав: "Отсі дві праці берлінського професора Брюкнера — може, найцінніше з усього, що було написано з нагоди 300-их роковин Берестейської унії, в усякім разі найцінніше з історично-літературного погляду, а також тим, що уперве знайомить польську та ширшу європейську публіку з українсько-руською полемічною літературою кінця XVI і більшої

половини XVIII віку і з новішими працями про неї українських і російських учених". І в цій же рецензії: "Проф. Брюкнер пише просто, щиро, без пафосу і без маски. Він не криється зі своїми польськими і католицькими симпатіями. Остро критикуючи праці православних, він лишає якось в тіні, без критичних уваг праці католиків. Закидаючи православним полемістам часто неправду, фальшування документів, він бере на віру як несумнівні факти аналогічні твердження католиків (про палення книг і т. і)".

З таких же позицій оцінює О. Брюкнер відому працю І. Франка "Іван Вишенський і його твори" (Львів, 1895), оскільки дана праця стосувалася деяких проблем Брестської унії, у своїй рецензії "Die russisch-lituanische Kirchenunion und ihre literarische Denkmale" ("Русько-римський церковний союз і його літературні пам'ятки"), надрукованій у журналі "Archiv fuer slawische Philologie" ("Архів слов'янської філології") т. 19, за 1897 рік. Вищезгадана стаття-рецензія Івана Франка була водночас і відповіддю на працю О. Брюкнера. А рецензуючи "Середньовічні апокрифи" (ч. 1) О. Брюкнера, що вийшли у Кракові 1900 року, Іван Франко писав: "Проф. Брюкнер сьогодні безперечно найліпший знавець середньовічного польського письменства. Його невтомній праці та шуканню по архівах і бібліотеках завдячує польська література значне поглиблення і розширення горизонту власне в темну досі добу XIV—XV в.". Після цих слів йде типове Франкове зауваження: "Сказавши правду, той текст, із якого виривки публікує проф. Брюкнер у отсій праці і про який скажемо зараз, не заповнює ще тої люки, і сам титул праці проф. Брюкнера "Arokryfy sredniowieczne" бодай для сеї гарної часті являється не зовсім відповідним. Бо ж тут не маємо діла з жодним апокрифом, тобто таким твором із юдаїстичної або старохристиянської доби, що виступає фальшиво чи то як Євангеліє, чи як Апокаліпсис, посланіє або заповіт якогось мужа знаного і впливового в святій історії. Те, з чого виривки подає проф. Брюкнер, то зовсім пізня, правдоподібно в XV віці і то в самій Польщі, зложена книга "Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa" — книга, де, крім збору фактів із канонічних євангелій, подавано також багато основаного на апокрифічних євангеліях, а то черпаного не безпосередньо з тих євангелій, а з популярної в середніх віках десь у південній Німеччині в XIII в. зложеної латинської поеми, звісної під титулом "Vita Beatae Virginis et Salvatoris rhythmica". Крім сього, деякі деталі автор брав і з інших, ще пізніших джерел".

Об'єктивність О. Брюкнера І. Франко оцінює і в рецензії на збірник "Pamiętnik Literacki", виданий Літературним товариством імені А. Міцкевича у Львові в 1902 році, що була опублікована в ЗНТШ (т. 56, кн. 6, 1903 р.). У цьому збірнику, крім статті про письменника

XVII віку Лукаша Оломінського, він опублікував статтю "Z dziejów dawnego teatru polskiego", де, всупереч іншим авторам, фактологічно доказує, що ніякого народного театру в Польщі до XVIII в. не було, а були спочатку церковні містерії, а потім латинські діалоги, яких змінила шкільна драма з інтермедіями.

Відгукується Іван Франко в ЗНТШ (т. 65, кн. 3, 1905 р.) і на другу частину "Середньовічних апокрифів" О. Брюкнера, що вийшли 1902 року, де дає ще цілий ряд цінних вказівок для пошуків, які виявляють дивовижну обізнаність І. Франка в даному питанні, а також свідчать про постійну співпрацю з О. Брюкнером у цій ділянці пошуку.

Різко критикував Іван Франко своєрідний польський шовінізм, який з'явився у працях О. Брюкнера на початку нового віку. Зокрема Іван Франко гостро відгукнувся (ЗНТШ, т. 63, кн. 1, 1905 р.) на його працю "Dzieje Literatury Polskiej w zarysie", яка вийшла у Варшаві 1902 року. "Для історика української літератури, — пише він, — та для культурного розвою книжка проф. Брюкнера дає дуже мало. Вина сьому знов лежить у тім ексклюзивно-польським патріотичнім становищі, яке займає автор. Се становище велить йому звертати якнайменше уваги на духовний стан і літературу інших народів, навіть тоді, коли вони мали безпосередній вплив на розвій поляків. Що ж до Русі-України, то автор дуже односторонньо характеризує взаємини поляків і русинів так, що русини були зовсім темні, не мали ані сліду письменства, і руські землі, прийшовши під Польщу, те й тільки робили, що колонізувалися".

Нищівній критиці Іван Франко піддав серію робіт О. Брюкнера про святих Кирила і Мефодія: "Mystification. 1. Die Wahrheit ueber die Slavenapostol" ("Містифікація. 1. Правда про слов'янських апостолів"), друківаній в "Beitrage zu "Allgemeinen Zeitung" (Додаткудо "Загальної газети", 1903 р., 22—23 липня); "Cyryl i Metody", друківаній в "Przeglądzie Polskim" (IX, 1903 р.) та "Legendy o Cyrylu i Metodym wobec prawdy dziejowej. Szkic z dziejów chrześcijaństwa u słowian", друківаній у "Rocznikach Towarzystwa nauk Poznańskiego" (1904). Рецензія на дані праці О. Брюкнера була надрукована в ЗНТШ, т. 66, кн. 4 за 1905 рік. У ній сказано, що О. Брюкнер звинуватив Кирила і Мефодія у тому, що їх кирилиця була великим нещастям для слов'янського сходу і стала причиною відчуження від західної цивілізації. О. Брюкнер не зупинився на цьому, а цю антинаукову та антиісторичну тезу почав ширити в найпопулярніших часописах, зокрема у "Słowie Polskim", лекціях, виступах. Ніхто, — писав Іван Франко, — не може відмовити проф. Брюкнерові великої бистроумості, великого читання та блискучого дару комбінаційного. Та, на жаль, сі прикмети, хоч як потрібні для

історика, самі ще не вистарчають на те, щоб здобуткам історичного пошукування запевнити тривкість і бездоганність". Як у воду дивився Іван Франко, коли говорив про О. Брюкнера та його працю про святих слов'янського світу. "Ніде правди діти, — писав Іван Франко, — перша по-німецьки друкована праця О. Брюкнера не лишала ані тіні сумніву про те, що ця праця тенденційна, подиктована апіорним осудом, угрунтована не на наукових висновках, а на особистих симпатіях та антипатіях автора". Автор свідомо для цього осуду компілює факти, вигідні для даної теорії, і замовчує чи перекичує інші; те ж робить і з джерелами, відкидаючи не вигідні і возносячи до наукового рівня різні "крики та осуди", що дозволило йому "внести ясність" і заявити, що ці святі були "ошуканці, денунціати (донощики — авт.), фальшивники та амбітні спекулянти на слов'янську глупоту і римську простодушність..."

Від того часу Іван Франко, здається, ще пильніше став приглядатись до статей О. Брюкнера, особливо до джерел, на які він посилається і на основі яких робить свої висновки, що часом суперечили правді. Польський шовінізм дуже шкодив працям ученого, а також його репутації.

Відгукнувся (ЗНТШ, т. 67, кн. 5, 1905 р.) І. Франко і на студію О. Брюкнера "Mikołaj Rej", видану 1905 року в Кракові і присвячену батькові польської літератури, уродженцю Журавно теперішнього Жидачівського району Львівщини, куди, до речі, разом із В. Гнатюком і М. Коцюбинським Іван Франко їздив того ж 1905 року.

Тенденційність і "польськість" О. Брюкнера була зауважена й іншими вченими. Зокрема його намагання приписати полякам відому Грюнвальдську пісню про Богородицю, зафіксовану літописцем Длугошем як молитву до Богородиці після того, як король Ягайло виграв Грюнвальдську битву, розгромив Василь Щурат. Щурата підтримав Іван Франко, відгукнувшись на його працю "Грюнвальдська пісня", видану в Жовкві 1906 року, рецензією в "Літературно-науковому віснику" (т. 35, кн. 9, 1906 р.).

Думки О. Брюкнера і аргументи проти них чи схвалення їх можна часто надібати у відомій праці Івана Франка "Апокрифи і легенди з українських рукописів", перший том якої вийшов у 1896 році, а останній (п'ятий) — у 1910 році. Різко критикував Іван Франко О. Брюкнера за ставлення до української мови, яку він вважав не самостійною мовою, а діалектом...

Інтереси Івана Франка як вченого часто перехрещувались з науковими інтересами О. Брюкнера під час дослідження спільних літературних тем, які побутували в слов'янському світі, зокрема теми байки про вужа в домі, якій О. Брюкнер присвятив працю "Ezopy polskie" в

"Rozprawach Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności" (Краків, т. 34, 1902.), а Іван Франко — студію "Байка про вужа в домі. Польські, чеські та церковнослов'янські варіанти".

В праці "П'ятницьке чудо в Корсуні", вперше надрукованій окремою книжкою в "Міжнародній бібліотеці" (ч. 10, Львів, 1913 р.), критикуючи думку О. Брюкнера про відому й широко дискутовану сагу про Попеля й П'яста і вважаючи її вимислом аналістів, яка не варта уваги історичної науки, Іван Франко застеріг: "Ся думка гідна вченого, який на основі подібних не то дослідів, не то здогадів не завагався признати слов'янських учителів Константина й Мефодія ошуканцями та фальшивниками". А щоб не бути багатослівним, І. Франко в "Історії української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського", яка, на жаль, вперше була опублікована лише у 1983 році у 40 томі 50-томника творів Івана Франка — перша частина цієї фундаментальної праці "Історія і розвій історії літератури" була опублікована в ЗНТШ (т. 89, кн. 3, 1904 р.), — показав справжнє значення цих діячів слов'янського світу і дав приклад О. Брюкнеру наукової об'єктивності та критичного ставлення до наукових джерел.

Треба визнати, що О. Брюкнер, знаючи думку Івана Франка про свої праці, все ж зумів перебороти упереджене ставлення до нього і дуже високо цинив його як вченого, про що свідчить хоч би той факт, що, коли виникла потреба написати оглядову статтю про південноруський народ для мадярської енциклопедії, то саме О. Брюкнер рекомендував редактору цього видання проф. Ашботу Івана Франка, і про той випадок І. Франко розповів у вступному слові до відомого "Нарису історії українсько-руської літератури до 1890 року". Саме ця праця Івана Франка для енциклопедії "Історія всесвітньої літератури" була надрукована під назвою "Kisorozok" ("Малоруси") в четвертому томі, що вийшов у Будапешті 1911 року.

Твори О. Брюкнера, зокрема його "Апокрифи", були в бібліотеці Франка. Про них він згадував у листах, у т. ч. до Я. Карловича від 6 березня 1894 року, набував їх різними шляхами. І. Франко часто звертався до Брюкнера з проханнями допомогти видати ту чи іншу працю (лист до М. Драгоманова від 25.01.1895 р.), допомагав йому в пошуках різних старих видань, детально перевіряв всі джерела, якими користувався О. Брюкнер при написанні своєї розвідки про Кирила і Мефодія. Його ім'я у цьому контексті часто згадується у листах до відомих учених.

На жаль, досі не виявлено жодного листа Івана Франка до О. Брюкнера, зокрема тих, що пов'язані із суперечкою про знайдений твір А. Міцкевича "Wielka utrata". Іван Франко був твердо переконаний, що це

таки твір А. Міцкевича, а О. Брюкнер це заперечував. З того приводу, як свідчить у своїх спогадах секретар Івана Франка Іван Лизанівський, вони мали розмову в бібліотеці Оссолінських. Про цю дискусію написав у своїх спогадах і Генрик Бігеляйзен (газета "Літературні вісті" № 1–8, 10–15 за 1927 рік).

Ні О. Брюкнер, ні Г. Бігеляйзен не змогли переконати І. Франка не видавати цього твору під назвою "Адам Міцкевич. Wielka utrata. Історична драма з рр. 1831–32". Книжка вийшла у 1913 році за власний кошт І. Франка (2000 австрійських корон). Про неї М. Мочульський скаже, що це твір не А. Міцкевича, а якогось безграмотного польського або галицького патріота. Іван Франко ж назвав цю поему "геніальним твором Адама Міцкевича, написаним в часі найвищого розцвіту його поетичної творчості" та "головною окрасою літератури". Про цей випадок ідеться у більшості спогадів, що стосуються взаємин І. Франка та О. Брюкнера, і ніхто досі не завдав собі найменшого труду вияснити, які чинники примусили І. Франка це зробити. На цьому тлі можна дуже вигідно маніпулювати і висвітлювати діяльність О. Брюкнера, якого Франко критикував за шовіністичні погляди, на його ж, О. Брюкнера, користь.

У фонді І. Франка (1 Л, ф. 3) знаходиться п'ять листів О. Брюкнера, писаних у 1894–1898 роках...

У зимовому півріччі 1879/80 навчального року німецьку мову і письменство викладають Август Саєр як суплент, професор Роман Пілат та Людвік Цвіклінський. Тоді ж починає свою діяльність як приватний доцент класичної філології Броніслав Кручкевич. Йосиф Полінський став на місце вчителя стенографії Олевінського.

Август Саєр народився 12 жовтня 1855 року в Вінер-Нойшгадт, гімназію закінчив у Відні, філософську освіту здобув також у Віденському університеті, де в 1877 році отримав ступінь доктора філософії. Опісля студіював германістику в Берлінському університеті, брав участь в окупаційній військовій кампанії в Боснії та Герцоговині, а у 1879 році габілітував у Віденському університеті як приватний доцент німецької мови та літератури. Як доцент-приватист працював у Львівському університеті з 1 жовтня 1879 року до 1883 року, а опісля був іменований надзвичайним професором в Граці. У 1886 році він переїхав до Праги, де у 1891 році став звичайним професором німецької мови та літератури в Празькому університеті.

Броніслав Ігнаци Кручкевич (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 983), який того року розпочинав свою викладацьку кар'єру у Львівському університеті, згодом став одним з найбільших польських учених. Він народився

29 травня 1849 року в Пусткові під Дембицею в Галичині, закінчив гімназію в Тарнові, у 1868—1873 роках навчався у Краківському університеті. Отримавши крайову стипендію та відпустку як гімназійний учитель, продовжив вивчати класичну філологію у Віденському університеті, а у літньому півріччі 1877 і зимовому 1877/78 — у Лейпцизькому університеті. Ступінь доктора філософії отримав у Краківському університеті 1872 року. У 1874 році склав учительський екзамен, що давав йому право викладати латинську і грецьку мови в цілій гімназії з німецькою та польською навчальними мовами. В 1877 році Кручкевич габілітувався на доцента класичної філології в Ягеллонському університеті у Кракові на основі робіт про Апія Клавдія Сліпого та філософію Сенеки. Викладав спочатку як приватний доцент у Львівському університеті, а від 1879 до 1888 року — як приватний доцент Краківського університету. Вчительську кар'єру розпочав у 1873 році. У 1876 році отримав титул професора в гімназії. Був представлений Краківським університетом на звання надзвичайного професора, але після смерті професора Зигмунта Венцлевського, яка наступила 19 серпня 1887 року, залишилась без керівництва кафедра класичної філології у Львові, і на прохання філософського відділу найвищою постановою від 15 квітня 1888 року він був іменований надзвичайним професором класичної філології місцевого університету. Невдовзі Кручкевич став екзаменатором з класичної філології для вчителів гімназій і реальних шкіл. 29 жовтня 1890 року був іменований звичайним професором класичної філології Львівського університету. У 1892/1893 навчальному році за ректорства Марцелія Паливоди (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 983) був деканом філософського факультету, а в наступному році — продеканом. У 1893 році був обраний віце-президентом новоствореного Товариства філологічного у Львові. Був ректором університету. У 1916/17 навчальному році через хворобу Броніслав Кручкевич не працював (Там само, спр. 983, арк. 44), а 12 грудня 1917 року вийшов на емеритуру (Там само, арк. 67—69). 27 лютого 1918 року його як одного з найвидатніших польських учених ховали урочисто й пишно з дому жалоби на вулиці Супінського, 5 (зараз М. Коцюбинського) з участю латинських єпископів, деканів, продеканів та всього університетського Сенату (Там само, арк. 75—77), а також зі всіма деканами політехніки, представниками влади, шкільництва, наукових товариств та академічної молоді на чолі з ректором ксьондзом Казимиром Вайсом (Там само, спр. 199). Ховали його з косяулу святого Миколая при університеті.

Про його смерть сповістило багато львівських газет, із різних навчальних закладів Європи на ім'я ректора надійшли телеграми із

співчуттям (Грац, Брно, Відень, Інсбрук, Зальцбург, Чернівці, Іена, Карлсруе, Франкфурт, Будапешт, Карлові Вари, Кенігсберг, Базель, Дебрецен, Мюнхен, Женева, Загреб, Краків, Рим та інші).

Броніслав Кручкєвич похований на 62 полі Личаківського цвинтаря (могила № 344) біля його сина Владислава, який помер у 18 літ 26 вересня 1911 року (ДАЛО, ф. Р-3152, оп. 1, спр. 38, арк. 47).

У 1879/80 навчальному році ректором був Франц Ксаверій Ліске, а проректором — Леон Білінський. Деканом філософського факультету став Броніслав Радзішевський, а його заступником — Вавжин Жмурко. Професорський склад у порівнянні з минулим семестром не змінився. Не змінився він і у зимовому семестрі 1880/1881 року. Цього навчального року ректором став Клеменс Сарницький (це була його перша каденція), а проректором — Франц Ксаверій Ліске. Деканом філософського факультету був Тома Станецький, а продеканом — Броніслав Радзішевський. Від літнього семестру 1880/81 навчального року звичайним професором став Оскар Фабіян, місце доктора Гавранєка зайняв доктор Мечислав Дунін-Вонсович, залишив факультет доктор Брюкнер, переїхавши до Берліна, де став всесвітньовідомим філологом. Вибув вчитель гімнастики Венанти П'ясецький.

Доктор Мечислав Дунін-Вонсович (ДАЛО, ф. 26, оп. 3, спр. 303) походив з Добромиля, де народився 27 жовтня 1849 року. Навчався в Бережанській і Львівській гімназіях. Закінчивши гімназійну освіту, у 1869 році поїхав у Німеччину, де успішно склав екзамен на помічника аптекаря і записався на університет у Фрайбурзі. У 1875 році склав там державний фармацевтичний екзамен, опісля здав у Львові три спеціальні фармацевтичні екзамени, в результаті чого отримав ступінь магістра фармації. У 1867 році у Фрайбурзі отримав ступінь доктора філософії за дослідження в галузі ненасичених кислот. Опісля подався до Страсбурга, де працював у фармацевтичному інституті, а в 1877 році став асистентом хімії у Львові. Наступного року почав працювати першим асистентом хімії у Фрайбурзькому університеті. У 1879 році повернувся до Львова, став доцентом Політехніки, а рескриптом Міністерства освіти від 25 вересня 1880 року був призначений доцентом фармакогнозії Львівського університету. Покинув університет у 1892 році. Є автором підручників з фармакогнозії.

Абсолюторії на філософському факультеті у 1875/76 навчальному році отримали 26 чоловік (на праві — 85, а на теології — 35). Наступного року — 16 чоловік (на праві — 87, теології — 34), у 1877/78 навчальному році на філософії — 14 чоловік (право — 112, теологія — 44). У 1878/79 навчальному році на філософії абсолюторію отримали

16 чоловік (право — 111, теологія — 39). 1879/80 навчальний рік: на філософії — 13 чоловік, правники — 111, теологи — 33. 1880/81 навчальний рік: філософи — 15, правники — 109, теологи — 27.

За час навчання Івана Франка в університеті докторський ступінь отримували:

- 1875/76 навч. р.: філософи — 1, правники — 8, теологи — 0;
- 1876/77 навч. р.: філософи — 1, правники — 8, теологи — 0;
- 1877/78 навч. р.: філософи — 3, правники — 9, теологи — 1;
- 1878/79 навч. р.: філософи — 2, правники — 8, теологи — 1;
- 1879/80 навч. р.: філософи — 0, правники — 6, теологи — 0;
- 1880/81 навч. р.: філософи — 1, правники — 14, теологи — 0.

У 1876 році несподівано виникла загроза закриття Львівського університету. Ширились чутки, що це свідомо помста німців, яких повиганяли з Львівського університету. Щоб вони не чулись обділеними та ображеними, вирішили відкрити для них німецький університет у Чернівцях.

Ініціатором цієї справи став посол, професор Віденського університету Едвард Суес (чи Суец). Уже восени 1875 року, коли в парламенті обговорювався бюджет на 1876 рік, він в Палаті послів виступив з пропозицією закрити Львівський університет, бо цей навчальний заклад не виправдав покладених на нього сподівань і дуже дорого обходиться державі, а саме в 30000 золотих. Слово Суеца було вагоме, оскільки він був референтом бюджету університетів.

Проти цього категорично виступили тодішній ректор університету Евзебій Черкавський, а також посол Дунаєвський, який у 1860/61 навчальному році був професором Львівського університету. Вони наголосили на тому, які негативні політичні наслідки може мати рішення про закриття університету. Ситуацію намагався згладити міністр освіти Стремейер, який пояснював розхвильованим полякам, що термін винайму будинку під університет закінчився і не може бути поновлений, що фактично не вирішена справа щодо закупівлі нового будинку, що на утримання університету потрібні додаткові кошти, а бюджет і так переобтяжений. Планується розбудова Краківського університету. Прийнято рішення про добудову корпусу для медицини. Все це вимагає великих грошей, а їх нема. Та й чи це завелика розкіш — мати в краю аж два університети! Посол Суец наполягав на закритті Львівського університету. Стало зрозуміло, що він не відступить від свого, склад комісії міг змінитись, міг змінитись і уряд, і все піде так, як пропонує Суец. Польська суспільність не на жарт стривожилась. Заговорили про припущення, а то й винищення польської культури в Австрійській імперії. На захист Львівського університету виступив професор університету

Ксаверій Ліске, написавши відкритого листа до Суеця. Цей лист був опублікований у багатьох тодішніх газетах і став своєрідною палицею в мурашнику. Поляки одностайно кинулись захищати Львівський університет як такий, що створений для блага краю, тобто для поляків та русинів, про яких нарешті згадали і яких покликали на допомогу.

15 листопада 1876 року міська рада на своєму засіданні одностайно винесла протест проти намагань уряду закрити Львівський університет. Відстоювала університет і вся преса.

Отоді й почулись голоси віроповіданих русинів на захист університету як закладу, де виховуються русинські кадри для майбутнього розвитку русинів у Галичині. Від імені русинів цю тезу голосив професор Яків Геровський (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 405). Він доказував, що русинам цілком не шкодить, що в університеті викладається по-польськи, а бажання зробити університет, наприклад, утраквістичним просто нерозумне, бо якщо нема де розмістити польські кафедри, то, звичайно, не знайдеться місця і для розміщення українських.

Гострі бої розгорнулися під час обговорення бюджетів університетів у Палаті послів. На захист Львівського університету виступили всі тодішні польські послы. Русинські також.

Уряд, який справді не міг знайти виходу з ситуації і радий був би вирішити цю проблему, заклавши університет у Львові, побоювався йти на такі радикальні кроки і змушений був поступитись перед домаганнями поляків, яких підтримали і русини. Суецюві довелося відступити від своєї пропозиції.

У 1877 році у Львові було відкрито ще один вищий навчальний заклад — Політехніку, яка, звичайно, також стала оплотом поляків. Урочистості відбулись 15 листопада 1877 року. В них взяли участь сам міністр освіти та віросповідань д-р Стемейер і тодішній ректор університету Зигмунт Венцлевський.

27 квітня 1879 року була видана постанова цісаря про впровадження польської мови в університеті як урядової. Польська мова — навчальна, польська мова — урядова, ректор — поляк. Віднині і назавжди. Наступним кроком було обмеження доступу до науки русинам, які так сміливо й гарно обстоювали необхідність у Львові польського університету, бо їм однаково, якою мовою навчатися. Вони ж не поляки, які не могли нагромаджувати знання німецькою мовою і домоглись того, що навчальною стала польська.

Львівський університет став вважатись університетом для поляків. Якщо з тим хтось не був згоден — міг собі шукати інше місце навчання чи праці. З тим не панькались...

21 вересня 1879 року університет взяв активну участь у вшануванні в Кракові Крашевського. Йому було надано ступінь "гоноріс кауза". Це перший приклад, коли таку честь виявили полякові. Українцям такої честі не буде ніколи.

Зате скільки було радості, коли випускник університету отець Сильвестр Сембратович (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1707), професор цього ж університету на теологічному відділі, в 1879 році був іменований єпископом-суфраганом!

А 12 вересня 1880 року академічний Сенат університету виразив його апостольській величності цісарю Францу Йосифу свою повагу, любов та безмежну вдячність за те, що цісар зробив для польського народу. В результаті цієї акції цісар своєю постановою від 16 червня 1882 року дав згоду на те, щоб будинок, який на той час займав університет і який Крайовий відділ винаймав за контрактом у фонду Гловінського, був викуплений від даної фундації за рахунок держави за суму 220 тисяч золотих і назавжди перейшов у власність Львівського університету. Щоправда, контракт купівлі був заключений і здійснений тільки через шість років, тобто у 1888 році.

У 1884 році Львівський університет отримав розкішний дарунок для бібліотеки. 27 липня того року помер Міхал Форманіош, парох костьолу святого Мартина у Львові, міський декан, колишній радник міста Львова. Він був відомий і як бібліофіл — збирач рідкісних книжок, мав гарну наукову бібліотеку, яка нараховувала коло 10000 томів у добрій оправі загальною вартістю 50000 золотих. Цю книгозбірню він і подарував університетській бібліотеці. Рішенням управи бібліотеки на всі книжки були наліплені картки, які повідомляли, що це дар Міхала Форманіоша.

На цей же рік припадала і кругла дата — столітній ювілей університету. Серед передбачуваних заходів щодо відзначення цього ювілею було і видання історії Львівського університету, а також наукових статей львівських професорів та доцентів. Однак цей намір не був здійснений. Забракло коштів, і взяти їх не було де, а тому обмежились децю скромнішим відзначенням цієї дати. Тодішній ректор професор Людвік Клос (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 855) та професор (а в 1894/95 році — ректор) Тадеуш Войцеховський запропонували 1884/85 навчальний рік розпочати промовами про ювілей та значення Львівського університету.

30 березня 1887 року за наполяганням тодішнього ректора Тадеуша Пілата університетський Сенат на своєму засіданні одноголосно прийняв рішення про повернення колишньої традиції, яка полягала в тому, що під час урочистостей професори одягали тоги та берети,

як це було у Краківському університеті. Що-що, а цю постанову найясніший пан затвердив без особливого зволикання — через два місяці — 28 травня 1887 року. Про це повідомив ректора міністр освіти Гавч. Згідно з рішенням Міністерства право одягати урочистий одяг мали не тільки професори, але й приватні доценти — але тільки під час урочистих подій. Далі справами одягу зайнявся посол Леон Білінський, який з фондів університету закупив у Відні горностаєву тогу та берет для ректора. Всі інші професори повинні були справляти тоги та берети за свій кошт.

Уперше в історії університету професори одягли урочисті шати 30 червня з нагоди докторської промоції Станіслава Грабінського, який того дня отримав ступінь доктора прав.

Через кілька днів професори знову одягнули тоги. На цей раз з нагоди приїзду в університет наслідника трону Рудольфа, який прибув до Галичини, щоб пізнати тутешній край та його обичай. Зустрічати високого гостя до воріт університету вийшов весь Сенат на чолі з ректором Т. Пілатом. Всі дуже сердечно вітали наступника трону, який ніколи так і не став цісарем, бо через любовні пригоди з баронесою Марією Вечерою скінчив життя самогубством. Але що була зустріч урочистою, то була: ректор подякував представникові габсбурзького роду за польський університет з народним характером, за свободу науки і тричі натхненно крикнув "Нех жие!" Те, що говорив у відповідь Рудольф, знали всі. Знали, що Львівський університет є дуже важливим стратегічним об'єктом польської культури, бо найдалі "висунутий" на схід, а наука є силою і могутністю. "Але труднощі Вас не повинні лякати, бо Ви є народом давньої культури!"

Намісник залишив свій власноручний запис у книзі почесних відвідувачів університету і мав сердечні розмови з ректором, професорами, а також деякими студентами.

В червні 1887 року ректор та три професори були запрошені на урочистості до Кракова, куди поїхали у тогах та беретах.

А ще через деякий час, 7 жовтня 1887 року, університет відвідав міністр освіти Гавч у супроводі намісника Залеського та міністерського радника, колишнього професора Львівського університету Ріттера. Після привітання ректора Евзебія Черкавського міністр оглянув будівлю, виявив ряд недоліків, зокрема у відділі хімії та бібліотеці, і записав своє прізвище у книзі почесних відвідувачів.

Наступний рік в історії університету відзначився турботами, пов'язаними з побудовою так званого академічного дому, що зводився на честь 40-літнього тронування їх цісарської величності Франца Йоси-

фа. Цей академічний дім був закладений для того, щоб тут студенти могли дешево попоїсти, підлікуватися під час хвороби, зібратися на товариський вечір. Убогі студенти могли б тут проживати. Чого молодь має десь збиратись поза оком університетської влади і поліції? Початковий фонд, створений з добровільних даток, становив 11129 золотих. Намісництво затвердило фундацію 23 квітня 1889 року, але ще 4 лютого 1889 року Міністерство освіти виразило сердечну подяку університетові за її створення.

У 1888 році святкували 600-літній ювілей Болонського університету. На цю урочистість Львівський університет послав професорів Людвіка Цвіклінського та Леонарда П'єнтака (ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1479), ректора університету в 1888/1889 навчальному році. Вони вручили керівництву Болонського університету вітальний адрес. Про те, що колись ректором Болонського університету був русин Юрій Котермак, він же Юрій Дрогобич, преса не писала. У вітальному адресі про це також не було ні слова. Зате були слова, що саме з Болонським університетом Львівський університет віддавна єднає міцна дружба.

А в грудні 1888 року після проведення нечувано жорстоких крайових виборів до парламенту та галицького сейму Львівський університет відвідав вбивця українців і деспот, намісник Галичини граф Казимир Бадені, якого в народі кликали не інакше, як Бадиля... Його теж дуже урочисто зустрічали в університеті, і він так само розписався у книзі почесних відвідувачів.

У 1890 році університет взяв участь в урочистостях, пов'язаних з перенесенням праху Адама Міцкевича з Парижа до Кракова та складенням його у королівській гробниці на Вавелі. Ректором університету в той час був Клеменс Сарницький. Разом з ним участь у похоронах взяли попередній ректор Людвік Клос, майбутній ректор 1890/91 навчального року Тома Станецький (він помер 8 січня 1891 року, так і не добувши своєї річної каденції, а його місце зайняв Роман Пілат), професори Войцеховський та Янович.

У тому ж році було закладено наріжний камінь під будову нового корпусу університету на вулиці Длугоша, призначеного на хімічний корпус, мінералогічні та фармацевтичні лекції.

Того ж 1890 року на фоні тих патріотичних та пам'ятних подій куди мізернішою виглядала подія, про яку Іван Франко писав у "Cupiculum vitae": "1890 року я сподівався, що нарешті матиму можливість здійснити свій давній намір — закінчити університет. Згідно з міністерським розпорядженням, що появилoся в той час, для одержання посвідчення про закінчення студій мені треба було ще одного семестру. Тому я

звернувся до колеги професорів Львівського університету з проською дозволити мені записатися на один семестр в цей університет. Однак колегія, не мотивуючи нічим, відхилила мою просьбу, тому я був змушений записатися на вказаний термін до Чернівецького університету. Тут я слухав лекції у професорів Смаль-Стоцького і Калужняцького й одержав згадане посвідчення”.

Ще детальніше дану ситуацію Іван Франко пояснив у “Історії моєї габілітації”: “... університет відмовив мені права записатися ще на одне півріччя на філософському факультеті, якого мені не ставало для повного чотириліття університетських студій, обов’язкового для досягнення докторського ступеня, так що я був змушений записатися на півріччя на Чернівецькому університеті. При тій нагоді поведінка університетських властей Львівського університету викликала здивування у професорів Чернівецького університету”.

Дивуватись професорам з Чернівців не було чого. Львівський університет давно взяв курс на нищення українців, особливо свідомих, а тому ставлення до Івана Франка, який після виходу у 1887 році його збірки поезій став лідером українського письменства, а його збірку молодь вважала другою після “Кобзаря”, було цілком логічним. Окрім того, університет визнавав лиш українців-перекинчиків типу Евзебія Черкавського, яких ніколи не бракувало, і робив усе, щоб талановитій українській молоді закрити дорогу до знань. Боронь Боже, щоб українська дитина вибилася в люди.

На жаль, протоколи засідань Сенату та деканату філософського факультету збереглися не повністю, і в них немає прохання І. Франка стосовно того, щоб його знову прийняли на навчання. Про цей факт відомо лише від нього самого. Яку причину вказано у відмові — невідомо, як невідомо, чи взагалі ця справа виносилася на обговорення. Може, просто тодішній секретар відписав Франкові, що Сенат не задовільнив його прохання, не мотивуючи відмови. Невідомо, чи Іван Франко вносив це прохання весною 1890 року, коли ректором університету був ксьондз Тома Станецький, який помер 8 січня 1891 року, не закінчивши повної каденції, чи пізніше, коли на його місце став Роман Пілат.

Про намір Івана Франка записатись на останній семестр університету у його кореспонденції з того часу немає й згадки. Не згадує він про цей намір і у автобіографічному листі до Драгоманова від 26 квітня 1890 року. Про цю подію як про довершений факт свідчить тільки лист до М. Драгоманова від 7 грудня 1890 року: “Скінчив я свою дисертацію про Вишенського, вийшла невеличка книжка в 300 сторін. Годі сунувсь до університету Львівського, щоб допустити мене держати докторський

екзамен. Показалося, що мені по новому розпорядженню міністеріальному треба слухати ще один семестр лекцій (у мене було їх досі 7, а тепер треба 8). Подавсь я, щоб дозволили вписатись, — і сенат університетський не прийняв мене і не подав жодної причини, для чого не приймає. Прийшлося перенестися на університет Чернівецький, де мене не тільки прийняли, але дозволили так скінчити семестр, щоб приїхати 2—3 рази на лекції, та й годі. Я там записався на лекції Стоцького і Калужняцького, лекції сих обох професорів мені подобалися без порівняння ліпше, ніж лекції Огоновського, — все видно більш європейський метод науковий”.

Отже, сталося це за ректорства Томи Станецького. Проректором тоді був попередній ректор ксьондз Клеменс Сарницький. В університетський Сенат входили декан теологічного відділу ксьондз А. Філярський, продекан теологічного відділу ксьондз Й. Бартошевський, декан права Леонард П'єнтак, продекан права Т. Пілат, декан філософського факультету Роман Пілат (після смерті Станецького він стане ректором, а на його місце прийде Л. Цвіклінський), продекан філософського факультету Т. Войцеховський. Секретарем і нотаріусом університету був на той час Станіслав Шаховський, емігрант з Королівства Польського, якого доля закинула у Францію, а відтак декретом намісництва від 24 червня 1880 року він отримав австрійське громадянство. Розпорядженням міністра освіти та віросповідань від 22 грудня 1880 року він став секретарем і нотаріусом Львівського університету, а найвищою цісарською постановою від 28 листопада 1893 року йому було надано право екзамінувати кандидатів з римського права. Очевидно, саме його рукою було написане повідомлення, що Львівський університет проти того, щоб Іван Франко записався на останній семестр університету.

У 1891 році Львівський університет нарешті дочекався того, що найяснішою постановою від 25 жовтня їх ясновельможність цісар розпорядився відкрити лікарський відділ. Це мало статися в 1894/95 році. З тої нагоди університетський Сенат прийняв постанову вислати до цісаря делегацію і подякувати за таку увагу. У склад делегації ввійшли тодішній ректор Август Баласіст та декани Сарницький, Янович і Дуніковський. Їм було призначено прийом на 23 листопада 1891 року. На квітчасту промову ректора цісар у відповідь сказав, що дуже тішиться таким визнанням, бо Галичина завжди була йому близька, а її справи лежать йому на серці...

У 1892 році університет попрощався з колишнім послом і ректором, ний у Відні за кошти з фондів університету пошив ректорську горнову тогу. Його іменували президентом генеральної дирекції дер-

жавних колій. Прощання відбулося в університетській залі. Білінському подарували альбом з фотографіями професорів університету, а також дали на його честь розкішний обід.

19 травня 1892 року університет відзначав п'ятдесятилітній ювілей літературно-наукової праці своєї великої зірки Антона Малецького. Окрім традиційних вшанувань Антону Малецькому було надано ступінь "гоноріс кауза" Львівського та Краківського університетів. Преса писала, що це були незабутні хвилини.

4 червня 1892 року відбулась урочистість посвячення нового університетського корпусу для відділів хімії, мінералогії та фармацевтів. Освятити будинок ксьондз професор Філярський, а ректор мав дуже гарну промову, яку закінчив голосним окриком на честь найяснішого пана цісаря — творця нового будинку.

31 грудня 1892 року університет прощався з Евзебієм Черкавським, який тричі був ректором Львівського університету: 1875/76, 1876/77, 1887/88. Урочистих проводів не було. Колишній ректор був тяжко хворим, і до нього весь Сенат прийшов додому.

У 1893 році університет переживав велику радість: міністром освіти Австро-Угорщини 11 листопада був номінований поляк Станіслав Мадейський. Радості не було меж. Нарешті зникли всі страхи, що Львівський університет можуть закрити чи, не дай Боже, зроблять утраквістичним чи взагалі русинським. Найщиріші сподівання, пов'язані з призначенням нового міністра освіти, висловив тодішній ректор університету Людвік Цвіклінський. Коли новоспечений міністр приїхав до Львова на засідання Крайового сейму, університет послав привітати його делегацію на чолі з ректором та деканами факультетів. 21 січня на його честь був даний великий бенкет, на якому були присутні міністр для Галичини Аполінарій Яворський, намісник Галичини граф Казимир Бадені, крайовий маршалок Євстахій Сангушко, віце-президент Шкільної Ради Міхал Бобжинський. 24 січня новий міністр разом з графом Бадені відвідав Львівський університет.

У 1894/95 навчальному році була проведена реформа навчання на правничому виділі. Розпорядженням міністра освіти філософський виділ прийняв під своє крило медичний виділ, першим звичайним професором якого 1 квітня був номінований колишній професор цісарсько-королівської ветеринарної школи Кадій. Йому було доручено організацію анатомічного інституту.

Того ж 1894 року університет брав активну участь у крайовій виставці. В спеціальному павільйоні були виставлені здобутки професорів природничих наук, зокрема здобутки хімічної лабораторії, керованої

професором Радзішевським; ботанічного інституту, керованого професором Цісельським; мінералогії, керованої професором Дуниковським і професором Семирадським; фармакологічного інституту, керованого професором Неміловичем. Були виставлені анатомічні препарати, географічні та математичні прилади; статистичні таблиці чотирьох академічних товариств: академічної Читальні, Братньої помочі, Бібліотеки слухачів права і Клубу фехтувальників. Виставку відвідав архикнязь наслідник престолу Кароль Людвік. Він був дуже задоволений відвідами цієї виставки та досягненнями університету.

У 1894 році найвищі достойники Львівського університету взяли участь у похоронах двох великих мужів — художника Матейка та кардинала Дунаєвського.

Одночасно з тим, як наростала "польськість" університету і він поволі ставав символом польського шовінізму, що вільно чувся в Галичині завдяки свідомій політиці австрійського двору, яка базувалась на принципі "розділяй і владарюй", наростав опір з боку українського студентства, якого цей шовінізм постійно упосліджував, над яким знущався і якого нищив найрізноманітнішими способами.

В кінці XIX і на початку XX століття опір та протести українських студентів підтримала громадськість, і все це вилилось у боротьбу за український університет. На цей час вже всі народи, які волею історії опинились у складі Австро-Угорської імперії, мали свої національні університети. Боротьба за український університет у Львові стала частиною національно-визвольного руху, який ставав все могутнішим і відчутнішим, що не на жарт налякало насамперед польську шляхту, що чувлась фактичним господарем становища в Галичині. Саме тоді до Львова дійшли чутки про рух на Великій Україні та заклики на студентських вічах харківського адвоката Миколи Міхновського боротися за створення соборної і незалежної української державності, бо саме це є першочерговим завданням молодих українців. З тієї нагоди у деяких українських газетах Галичини розгорнулась суперечка щодо своєчасності постановки такого питання і його доцільності. Даний рух, у якому найактивнішу участь брала університетська українська молодь, не на жарт налякав університетські власті, які вирішили вжити проти учасників цього руху якнайжорстокіші репресивні заходи, залучивши до цього поліцію. З університету були виключені організатори українських віч і демонстрацій протесту. "Гуманна" університетська влада закликала польських шовіністів чинити криваві погроми українських студентів.

У відповідь на репресії українські студенти вирішили самовільно виключити себе з університету, покинувши його. Ця акція отримала

назву сецесії українських студентів Львівського університету. В ній взяло участь 440 українських студентів. Протест тривав з 1 грудня 1901 року до літнього семестру 1902 року. Для студентів, які покинули університет, громадськість створила "Сецесійний фонд", щоб вони мали можливість продовжити навчання в австрійських університетах поза Галичиною (Відні, Празі, Граці, Кракові).

Вимоги рівноправності української мови в університетському врядуванні та створення кількох українських кафедр або поділу університету на польський та український австрійською владою були повністю проігноровані.

Виступ українських студентів був на руку польському шовінізму. Могутнє гніздо національно-визвольного руху українців було ліквідоване. Позитивним моментом у цій акції була популяризація в австрійському парламенті та серед народів Європи ідеї заснування українського університету. Для студентів, що покинули Львів, позитивною була можливість ознайомитися з Європою та іншими університетами.

Проте боротьба тривала, набираючи різних форм. 12 квітня 1908 року студент Львівського університету Мирослав Січинський вбиває намісника Галичини графа Андрія Потоцького за геноцид українців; 1 липня 1910 року польські шовіністи вбивають студента університету Адама Коцка. Коли на території Галичини запанувала окупаційна польська держава, для українців, як і для євреїв, був введений статус "ембарго", тобто статус повної дискримінації. Кількість студентів-українців суворо контролювалась.

Розділ VI

ОДНОКУРСНИКИ

Про тих, хто навчався з Іваном Франком на одному курсі й був студентом філософського факультету, можна дізнатись з генерального каталога стаціонарних слухачів філософського факультету Львівського університету (Hauptcatalog der ordentlichen Studierenden der filosofischen Fakultät zu Lemberg), який заводи́ли на кожний семестр навчального року. Прізвища студентів у нього заносились в алфавітному порядку, незважаючи на те, на якому курсі ці студенти навчалися. Таких каталогів на один навчальний рік було два. Зараз вони зберігаються в університетському фонді Львівського обласного державного архіву (ДАЛО). Цей фонд має порядковий номер 26, а каталоги знаходяться у п'ятнадцятому описі цього фонду. Ці документи вели спочатку по-німецьки і писали готикою, а опісля — польською мовою.

Вперше прізвище Івана Франка в цих каталогах записане в книзі зимового семестру 1875/1876 навчального року (Там само, спр. 553, арк. 5—6) під номером 18, де наведено такі дані: 20 літ, греко-католик, уроджений в Нагуєвичах, у Львові проживає на вулиці Глинянській, № 13, отримує стипендію в розмірі 210 флоринів з фонду Гловінського, яка була йому призначена 21.03.1876 року, від плати повністю звільнений згідно з постановою Сенату університету № 61 від 23.10.1875 року. Опікун — Грегор Гавриляк, “ляндман у Нагуєвичах”, що означає: Григорій Гаврилик, селянин у Нагуєвичах.

Національність у подібних документах не вказувалась. “Наш цісар” не зважав на національність, бо для нього всі були “коханим народом” або “коханими народами”, коли треба було йти на війни та лити за нього кров. Звертали увагу тільки на віросповідання. У Львівському університеті усіх студентів поділяли або на греко-католиків, або на римо-католиків. Зрозуміло, що греко-католиками були українці, а римо-католиками — всі інші, в тому числі й поляки. Серед тих “інших” поляків могло бути і найменше, але таке узагальнення дозволяло твердити, що всі римо-католики — це поляки.

За даними каталога на зимовий семестр 1875/1876 навчального року на філософському факультеті було 119 слухачів. З них на першому семестрі було 30, другому — 0, третьому — 34, четвертому — 3, п'ятому — 30, шостому — 4, сьомому — 14, восьмому — 3, дев'ятому — 3.

Першим серед першокурсників, записаних у каталог, був Семен Дозорців. Його порядковий номер — 14. Греко-католик, 27 років. Його батько Дем'ян був господарем у Лосячі, що на Тернопільщині, куди пізніше доля закине Івана Франка разом з дружиною та дітьми на літні канікули 1895 року. Тоді вирішуватиметься його доля: чи буде він габілітований на доцента у Львівський університет, чи ні. У Львові Семен Дозорців мешкав на вулиці Коперника, № 46. Від половини оплати за навчання Семен Дозорців був звільнений. Після закінчення університету і до 1900 року працював заступним учителем в гімназіях Нового Сонча і Бохні. Не збереглося жодних листів Івана Франка до Семена Дозорціва чи Семена Дозорціва до Івана Франка. Нема про нього згадки і в творах Івана Франка та в спогадах сучасників.

Наступний, п'ятнадцятий, номер — у першокурсника Клеменса-Кристіна Дідушицького, біля прізвища якого зазначено, що він граф, має 20 років і є римо-католиком, бо графів серед греко-католиків уже не було. Народився у Львові, проживає на вулиці Зеленій під номером 24. Його батько Маврицій Дідушицький, як сказано в каталозі, — колишній цісарсько-королівський радник при дворі у Відні, а тепер — на заслуженому відпочинку, тобто на пенсії.

Клеменс Дідушицький був дев'ятою дитиною в сім'ї графа Мавриція Дідушицького. Всіх дітей у пана Мавриція від двох дружин було десятеро. Клеменс — його наймолодший син. Мати Клеменса Наталія — друга дружина графа Мавриція — походила з роду Рудницьких герба Лис. Про неї гербові довідники пишуть, що народилася вона 27 жовтня 1825 року і є дочкою Клеменса зі Стрілок та Катерини з Окульських герба Равич. Вийшла заміж за графа Мавриція-Ігнація-Олександра Дідушицького, як стверджують ті ж довідники, 9 вересня 1855 року; Клеменс — перша їхня дитина. Графиня Наталія Рудницька в посаг отримала Мартинів Старий та Сивку в Рогатинському повіті.

Сам граф Маврицій-Ігнацій-Олександр — краєнин Івана Франка; він народився в селі Рихтичі неподалік Дрогобича 10 лютого 1813 року, а помер у Львові 22 квітня 1877 року; його син Клеменс тоді навчався у Львівському університеті. Маврицій Дідушицький був відомим публіцистом, автором історичних монографій, членом Галицьких Станів від магнатів (обраний туди ще 18 лютого 1847 року), а після їх розпуску австрійським монархом граф Маврицій став радником намісництва.

На цю посаду призначив його сам цісар своїм декретом від 7 березня 1854 року. Граф швидко зробив кар'єру при монаршому дворі і вже з 7 січня 1855 року став шамбеляном. З 1860 року він — член виділу Галицької ошадної каси. Від 23 червня 1851 року — літературний куратор закладу імені Оссолінських у Львові. Він робив усе, щоб цей заклад працював виключно на польську народність, хоч за задумом цісаря він мав працювати на край, тобто на народи, які живуть у Галичині. За заслуги перед державою, тобто Австрією, граф Дідушицький 2 листопада 1851 року був нагороджений орденом Залізної Корони 3-го ступеня, а 7 березня 1865 року — папським орденом святого Георгія. Від 7 червня 1873 року Дідушицький став дійсним членом Краківської академії наук. Маючи титул графа, був послом на Галицькому сеймі, цісарсько-королівським радником двору. До 1856 року володів селом Плотич. 21 листопада 1840 року одружився з Кароліною із Загорських герба Остоя, яка народилась 11 липня 1818 року. Вона була дочкою Кароля, власника Колодівців, та Анелі з відомого роду Дульських герба Пшегогоня. Померла Кароліна 31 січня 1855 року.

Син Мавриція Дідушицького Клеменс, що вчився з Іваном Франком, вважався власником маєтків у селах Підлужжя та Микитинці, а також Мартинова Нового та Старого з Сульвою в Рогатинському повіті, окрім того йому належали Станівці Гірні та Долішні на Буковині. Граф Клеменс Дідушицький був послом на Галицькому сеймі з 1890 року і намагався зробити все, щоб не допустити викладання українською мовою в гімназіях Східної Галичини. З інших його обов'язків варто відзначити такі: делегат Галицького ґрунтового кредитового товариства у 1889 році, член надзірної ради товариства взаємних забезпечень у Кракові у 1893 році, член комітету Галицького господарчого товариства.

1884 року одружився з Марією з Ярунтовських герба Прус, яка народилась 1867 року і була власницею маєтків в селі Дем'янів Рогатинського повіту. Марія — дочка колишнього члена мостиської повітової ради Яна Ярунтовського, власника маєтків у Заланові, Дичках і Тверді, та Марії з маркізів Лілля. Довідники твердять, що подружжя мало двоє дітей: син граф Єжи, що народився 30 січня 1885 року в Заланові, та графиня Марія, яка народилась 2 січня в Мартинові.

Під час навчання в університеті граф Клеменс Дідушицький мешкав, як вказує каталог студентів, на вулиці Зеленій під № 24. Цей будинок зберігся донині і є пам'яткою архітектури та історії. Він відомий як палац Замойських, споруджений у першій третині ХІХ століття для графа Адама Замойського, який використовував його для зборів масонської ложі. 1854 року після реконструкції, проведеної архітекто-

ром В. Шмідтом, будинок став власністю Мавриція Дідушицького, а потім перейшов у власність Леваковських та Шептицьких, зокрема Леона Шептицького, брата митрополита Андрея. У 1910 році архітектор Е. Жихович реконструював цю будівлю. З того часу зовнішній вигляд споруди не змінювався. Тепер у цьому приміщенні знаходиться обласна педагогічна бібліотека.

Колись поруч стояв ще один палац Замоїських, який розібрали в середині XIX століття, а на його фундаменті у 1911–1913 роках за проектами архітекторів Ю. Сосновського та А. Захаревича було споруджено школу Софії Стшалковської. Зараз це приміщення займає середня школа № 6.

При копанні фундаменту під цей будинок знайшли сліди давнього цвинтаря, про який не згадує жоден історик Львова. Виявлення цього місця захоронень стало у Львові сенсацією, сюди приходили цікаві побачити, як виглядало це поховання. За спогадами Тараса Франка, ця знахідка викликала зацікавлення і в Івана Франка, і він теж приходив сюди подивитись на розкопки.

Каталог фіксує, що після смерті Мавриція Дідушицького опікуном Клеменса став його стрий граф Володимир Дідушицький. Тоді, взимку 1877/1878 навчального року, Клеменс Дідушицький був на п'ятому семестрі (Там само, спр. 551, арк. 4).

З історичними працями М. Дідушицького Іван Франко був добре знайомий, часто посилався на них у своїх дослідженнях, іноді критикував, зокрема книгу "Piotr Skarga i jego wiek" ("Петро Скарга і його вік" — польськ.), що вийшла у Львові у 1850–1851 роках. У праці "З історії Брестського собору 1596 р.", вперше опублікованій польською мовою 1895 року в "Kwartalniku Historycznym" (№ 1, с. 1–22), Іван Франко називає Маврикія Дідушицького "знаменитим єзуїтом".

Про М. Дідушицького та його роль у подіях 1848 року, тобто в часі революції, Іван Франко згадує у праці "Життя Івана Федоровича і його часи", написаній у 1881 році. На жаль, за життя Івана Франка ця робота не побачила світу. Вперше вона була опублікована 1985 року у 46 томі Повного зібрання творів Івана Франка в 50 томах.

Про свого товарища по навчанню у Львівському університеті Клеменса Дідушицького Іван Франко згадує лише раз у статті "Ще декілька слів про рільничі спілки в Галичині" (Львів, 21 жовтня 1885 р.), коли розповідає про звіт головного правління Галицького товариства рільничих спілок, опублікований у № 30 газети "Краї" за 1885 рік, та роль графа Клеменса Дідушицького у роботі цих спілок. Ця ж стаття І. Франка була опублікована також у газеті "Краї" від 20 жовтня 1885 року. У ній

Іван Франко піддав різкій критиці ботаніка, вченого-бджоляра Теофіла Цісельського, винахідника слов'янського вулика, професора Львівського університету.

Під 22-м номером головний каталог зафіксував першокурсника Каєтана Годфреїва. Йому було 19 років. Походив з Нагорець Малих. Його батько Йозеф був управителем тамтешнього маєтку. Каєтан Годфреїв після закінчення університету працював на посаді заступника вчителя у гімназіях Ясло та Бережан.

На вулиці Зеленій, № 24, тобто в будинку Мавриція Дідушицького, проживав ще один першокурсник — Броніслав Горчак, якому було 22 роки. Походив з Желехова Великого. Був сиротою. Його опікун Юзеф Горчак служив офіціалом у Милятині, маєтностях графа Мавриція Дідушицького.

Обидва — Каєтан Годфреїв та Броніслав Горчак — закінчили сім семестрів влітку 1879 року (Там само, спр. 560, арк. 6).

Ні в епістолярії Івана Франка, ні в спогадах сучасників, ні в спадщині Каменяра не виявлено жодних слідів спілкування письменника з Каєтаном Годфреївим і Броніславом Горчаком.

Тадеуш Громницький, римо-католик, мав 24 роки і був родом з Копичинців. У Львові мешкав у будинку Гофліх на Личаківській вулиці. Його порядковий номер у каталозі — 25. Закінчив тільки два семестри філософії і перейшов на теологічний факультет, який успішно закінчив, став доктором філософії і теології, професором канонічного права у Львівському університеті, а згодом (з 1893 року) — у Краківському університеті, де був і деканом теологічного факультету.

28-ий номер — у Станіслава Годоли (Hodoli). Він був римо-католиком, мав 21 рік, походив з Бережан, а у Львові мешкав на вулиці Вірменській, 16. На філософському факультеті Станіслав Годоли провчився лише два семестри і в 1877 році перейшов на правничий факультет, а замість нього на філософський прийшов його молодший брат Людвік, для якого зимовий семестр 1876/1877 навчального року був першим. Про Людвіка в каталозі сказано, що йому 18 років, повністю звільнений від плати згідно з ухвалою № 23, живе "На рурах", № 11, родом з Бережан. Сирота. Його опікун — І. Яримович... Згодом Станіслав Годоли стане повітовим суддею в Перемишлі й працюватиме на цій посаді до пенсії, на яку вийде перед Першою світовою війною.

29-им значився Здіслав Гординський, також римо-католик, 19 літ, родом зі Львова, мешкав на вулиці Бригідській, № 14. Він провчився лише один семестр і з'явився на навчання тільки в літньому семестрі 1879 навчального року, отримавши з фонду Гловінського стипендію —

210 золотих (Там само, спр. 560, арк. 7). Він вчасно закінчив вісім семестрів навчання, став доктором філософії і на початку 1890-х років займав посаду амануента бібліотеки Львівського університету.

Гнат Красицький, син греко-католицького священика з Саджавки Юліана Красицького (1826 — 24.02.1901), в генеральному каталозі мав номер 37. Він народився 1856 року в Брюховичах коло Львова, а у Львові під час навчання в першому семестрі мешкав на вулиці Стрілецькій, 2. З багатьох синів Юліана Красицького тільки один, Микола (1861 р. н., 1887 року ординований), став священиком і був довголітнім парохом села Ковалівка Бучацького повіту. Інші сини стали юристами, а от Гнат пішов на філософський факультет Львівського університету.

Не збереглося жодних спогадів чи бодай згадок Івана Франка про цього однокурсника. Не виявлено і їхнього листування. А проте знали вони добре, бо разом працювали і в семінарі О. Огоновського, і в інших викладачів. Гнат Красицький вчився добре, а тому починаючи з наступного семестру був звільнений від половини оплати за навчання. Сьомий семестр він закінчив весною 1879 року (Там само, спр. 558, арк. 11). Подальша його доля невідома. Взимку 1878/1879 навчального року, коли Гнат Красицький був на сьомому семестрі, Іван Франко через те, що сидів у тюрмі, пропустив один семестр.

38-им номером у каталозі значився поляк Казимир Красуський (римо-католик, 18 років, родом з Горішнього Майдану, тобто земляк Івана Франка, сирота). Його опікуном був Марцелій Вісьньовський, вчитель музики зі Станіславова.

Казимир Красуський закінчив дев'ять семестрів Львівського університету. Останній, дев'ятий, семестр він закінчив 1879/1880 року (Там само, спр. 561, арк. 17) — саме тоді, коли Іван Франко вчився на сьомому семестрі. 6.07.1878 року повітовий суд у Надвірній визнав К. Красуського повнолітнім (Там само, спр. 558, арк. 11).

Розпорядженням університетського Сенату № 65 К. Красуський був повністю звільнений від оплати за навчання. У першому семестрі він, як і Іван Франко, брав стипендію з фонду Гловінського — 157 золотих 50 крейцерів. Опісля Казимир Красуський учителював у чотирікласній школі в Корчині (Кросненський повіт), згодом — у шестикласній школі у Вадовіцах. Про його стосунки з Іваном Франком нема жодних свідчень.

Однокурсником Івана Франка був і дев'ятнадцятирічний поляк Сатурнин Квятковський, родом з Дорофіївки, син учителя народної школи в Клодно Тадеуша Квятковського. На основі пред'явленого свідоцтва про бідність його звільнили від плати за навчання. У навчальному семестрі 1875/1876 року він був записаний у каталозі під

номером 40. Вісім семестрів Львівського університету Сатурнин Квятковський закінчив 1880 року (Там само, спр. 561, арк. 13). Став заступником учителя, а з 1890 року — професором гімназії Франца Йосифа у Львові. Не знайдено жодних згадок Франка про С. Квятковського.

Сином греко-католицького священика Олександра Левицького з села Коршева був однокурсник Івана Франка Станіслав Левицький. Він мав 18 років, народився в Богородчанах, у Львові мешкав на вулиці Коперника, 34 (Там само, спр. 553, арк. 12). Його номер у каталозі — 45. Відповідно до рішення сенатської ради № 26 С. Левицького звільнили від плати за навчання. Його батько народився 1806 року, навчався у Львівській духовній семінарії в ті часи, коли в ній учився Маркіян Шашкевич, висвятився 1833 року, 1886 року овдовів, помер 9 червня 1892 року в Коршеві, що коло Коломиї, де був парохом з 1834 року, тобто з часу закінчення семінарії. Невідомо, чи пов'язаний з особою Станіслава Левицького той факт, що останнім передвоєнним секретарем Івана Франка після Івана Лизанівського був Андрій Дудчак родом з Коршева коло Коломиї, чи це випадковий збіг.

Швидко опам'ятався і вирішив, що "філософія" не для нього, відомий у майбутньому галицький адвокат Андроник Могильницький. Він разом з Іваном Франком записався на зимовий семестр 1875/1876 року філософського факультету, але наступного семестру перейшов на право, яке й закінчив. У каталозі на зимовий семестр 1875/1876 року прізвище А. Могильницького записано під номером 59 (Там само, спр. 553, арк. 15) і вказано, що йому 19 років, він греко-католик, родом з Комарова Станіславівського повіту, сирота, звільнений від половини оплати за навчання рішенням університетського Сенату № 21, а його опікуном є священик з Бабче Іоан Могильницький.

Андроник Могильницький працював адвокатом у Долині, входив до складу повітової ради в Рогатині як представник сільських місцевостей. У повітовій раді працював разом із своїм однокурсником Клеменсом Дідушицьким, який представляв власників великих посіlostей.

Тільки й згадки у Франка про Андроника Могильницького, що іронічна ремарка у сатиричній поезії "Вандрівка русина з бідом" про віче у Стрию (вперше цю премудру надруковано в 1893 році у книзі "З вершин і низин"):

Як промовив Олесницький,
А потому Могильницький,
А нарешті Давидяк,
То аж русин геть розм'як.

Тільки три семестри навчався разом з Іваном Франком і ходив на ті самі семінари, що й він, Олексій Наливайко, який був на курсі найстаршим. Йому було 33 роки, був греко-католиком, сином селянина Андрія Наливайка з Якубової Волі. У Львові жив на вулиці Огородовій, 6. За навчання у першому семестрі він заплатив, але у двох наступних, напевно, через бідність, не платив. Після третього зимового семестру 1876/1877 навчального року (спр. 555, арк. 16) його прізвище з каталогів зникає, натомість наступного року в урядових шематизмах він значиться греко-католицьким катехитом 4-класної школи імені Пірамовича у Львові, а згодом — катехитом школи святого Мартина. Ще до навчання в Львівському університеті Олексій Наливайко був висвячений (1873 рік) і був сотрудником церкви на Голоско. З 1886 року його прізвище назавжди щезає з шематизмів. Іван Франко про нього не згадує. В каталозі першого семестру порядковий номер цього студента 61.

Не привабила філософія і студента, який мав у каталозі наступний, 62-ий, порядковий номер. Це був Еміль Недзвецький, дев'ятнадцятирічний племінник українського вченого Юліана Недзвецького — відомого мінералога, професора університету. Юліан Недзвецький був опікуном свого племінника-сироти. Жив Еміль на Цитаделі, в каталозі записаний греко-католиком. На філософії провчився тільки семестр, а наступного вже був слухачем юридичного виділу. Опісля він став, як і Станіслав Годолі, суддею повітового суду в Перемишлі. Не залишилось жодних згадок про спілкування Еміля Недзвецького з Франком.

63-й порядковий номер у каталозі мав Йозеф Ногай, про якого зазначено, що йому 20 років, він римо-католик, родом з Близни, де його опікуном є селянин Франц Хаць. У зв'язку з тим, що Йозеф Ногай був сиротою і походив з бідної родини, університетський Сенат своїм рішенням № 44 повністю звільнив його від оплати за навчання. Рішенням стипендіального фонду намісництва № 37731 від 14.01.1878 року (Там само, спр. 558, арк. 15) Йозефу на сьомому семестрі виділили стипендію в розмірі 210 золотих. На цьому зимовому семестрі 1878/1879 навчального року він і закінчить навчання.

Йосиф Ногай народився 2 березня 1856 року, з 12.12.1886 року працював заступником учителя, учительський екзамен здав 11 вересня 1886 року, посаду повного учителя отримав 26 серпня 1889 року у Тернопільській гімназії, згодом став професором П'ятої львівської гімназії. Декретом від 1 березня 1899 року був призначений директором Ряшівської гімназії. Був відомим педагогом, кавалером ордена Франца Йосифа за заслуги. Кар'єру закінчив на посаді директора П'ятої львівської цісарсько-королівської вищої гімназії.

На відміну від Франка Юзеф Павловський (№ 71) закінчив не сім, а вісім семестрів влітку 1879 року (Там само, спр. 560, арк. 14). Він був римо-католиком, тобто поляком, походив з відомого села Велічка, його батько був селянином, чи, як пише каталог, — “посідачем ґрунту”. Очевидно, Павловський не належав до багатців, бо його звільнили від плати за навчання. З п'ятого семестру аж до закінчення університету Юзеф Павловський отримував таку саму стипендію, як Іван Франко. Це була стипендія з фонду Гловінського і становила 210 флоринів. Опісля Павловський працював заступником учителя Дрогобицької гімназії імені Франца Йосифа, керівником грона вчителів крайової нижчої рільничої школи в Городенці, згодом — на такій же посаді такої ж школи в Коберниці. Слідів подальшого спілкування між ним та Іваном Франком не виявлено.

З Мартинова Нового, маєтку свого однокурсника Клеменса Дідушицького, був Пузина князь Йозеф, який у генеральному каталозі значиться під номером 75. Йому було 20 років, його батько Володимир мешкав у Львові на вулиці Личаківській, 4. Пізніше Йозеф Пузина — став ученим, професором Львівського університету, про що вже йшла мова вище. Як свідчать дані каталогу, під час зимового семестру 1879/1880 року Йозеф Пузина в університеті не вчився. Університет він закінчував наступного року.

Однокласник Івана Франка по Дрогобицькій гімназії Володимир Радзикович, про якого вже йшла мова у книзі “Іван Франко. Книга третя. Гімназія” (Львів, “Місіонер”, 2002 р.), у каталозі значиться під номером 78. Про Володимира написано, що він має 18 літ, є греко-католиком, живе в будинку № 36 четвертого кварталу м. Львова, а походить з Миятина; його батько Олександр є священником у Добрянах.

Товаришем Івана Франка по нормальній школі в Дрогобичі та Дрогобицькій гімназії був Філіпп Райхерт. У Дрогобичі Іван Франко і Райхерт мешкали на станції у бодняря Корпака. Про Філіппа мова йшла в книзі “Іван Франко. Книга друга. Цілком нормальна школа”. Філіпп Райхерт записаний у каталозі за Володимиром Радзиковичем під номером 80. Про нього сказано, що йому 24 роки, римо-католик, хоча за національністю — німець, родом з Коєнігшау, а його опікуном є стрийко Фердинанд Райхерт, власник ґрунту в Коєнігшау.

Провчився Філіпп Райхерт з Іваном Франком тільки один семестр. В наступному каталозі він вже не значиться.

Карло Риботицький (№ 81), ровесник Івана Франка, греко-католик, походив з Олешниць, де його батько Олександр Риботицький був доктором медицини. У Львові Карло Риботицький мешкав за адресою:

вулиця Вірменська, № 17. Провчився К. Риботицький з Іваном Франком тільки один семестр, а потім, зрозумівши, що з філософії хліба не буде, перейшов на право, яке успішно закінчив. Опісля став працювати в окружному суді в Самборі, де займав посаду крайового радника суду.

Стипендію в розмірі 157 золотих і 50 крейцерів з фонду Гловінського вже в першому семестрі брав Станіслав Шметтауер, якому було 19 років. У каталозі він зареєстрований римо-католиком. Окрім того, що Шметтауер одержував стипендію, його звільнили від половини плати за навчання в університеті згідно з постановою університетського Сенату № 62 (наступна постанова після Івана Франка). Батько Станіслава мешкав у Тернополі. Наступного семестру Станіслав Шметтауер покинув філософію, проте на право не перевівся. Долю його встановити не вдалось. У загальному каталозі він значився під № 85.

Родом зі Львова був Станіслав Шнайдер, який значився під № 86. Йому було 18 років, у каталозі записаний римо-католиком (щоб збільшити кількість римо-католиків); мешкав на вулиці Стрийській, 23, батько його Йоганн був цісарсько-королівським фінансовим урядником у Тернополі. Шість семестрів університету Станіслав Шнайдер закінчив влітку 1878 року (Там само, спр. 559, арк. 13). Він народився 23 січня 1858 року, 14 жовтня 1881 року розпочав педагогічну кар'єру заступником учителя в Перемишльській гімназії, 11 грудня 1886 року здав учительський екзамен і з 13 серпня 1888 року викладав у тій же гімназії як повний учитель. З 1893 року працював професором П'ятої львівської гімназії, а 7 вересня 1908 року став директором цієї гімназії. Перед Першою світовою війною ще керував Восьмою львівською гімназією та гімназією імені Франца Йосифа. Був членом-кореспондентом Краківської академії наук. Його стосунків з Франком не вдалось встановити.

Ровесником Івана Франка був Антін Струсевич, родом з Баранчиць, де його батько був священиком і звідки походив парох Нагуевич, що хрестив Івана Франка, Йосиф Левицький. Антін Струсевич брав стипендію з одного з фондів намісництва, його звільнили від половини плати за навчання в університеті. У п'ятому семестрі Антін Струсевич отримував стипендію з фонду Гловінського в розмірі 210 золотих, але навчання цього зимового семестру 1877/1878 року покинув.

Нема сумніву в тому, що Антін Струсевич був людиною, яка підтримувала Івана Франка в його діях. Він був обраний заступником "Етнографічно-статистичного кружка", створеного 1883 року при Академічній (студентській) братстві у Львові, про Струсевича згадує Іван Франко у статті "Статистика яко метода і яко наука", яка вперше була опублікована в першій книзі 44 тому (с. 630—631) 50-томного видання творів

Івана Франка. На жаль, про подальшу долю Антона Струсевича довідатись не вдалося. Порядковий номер Антона Струсевича в генеральному каталозі — 95.

Нічого не вдалось вияснити і про долю Станіслава Швайкарта. Йому було 18 літ, він був римо-католиком. Народився в Тернополі, його батько Карло був доктором медицини в Тлумачі, а у Львові Станіслав Швайкарт мешкав на Трибунальській, 1. Через смерть батька він вимушений був пропустити літній семестр 1876 року та зимовий семестр 1876/1877 навчального року і записатись на другий семестр тільки у зимовий семестр 1877/1878 навчального року (Там само, спр. 551, арк. 20). У даному записі зазначено, що мати його Мальвіна є вчителькою в Станіславові, а Станіслав Швайкарт на основі рішення університетського Сенату звільнений від половини плати за навчання в університеті. Останній запис про Станіслава Швайкарта стосується того часу, коли він в літньому півріччі 1879 року вчився на п'ятому семестрі (Там само, спр. 560, арк. 17).

Римо-католик Йоганн Вайс, якому було 22 роки, походив з Ходнівч. Його батько був селянином і, очевидно, не вельми заможним, бо на основі рішення університетського Сенату № 101 Йогана звільнили від половини плати за навчання. У Львові він жив на Ринку, 27, а в генеральному каталозі його номер був 106. Йоган Вайс закінчив тільки два семестри університету. Наступні університетські каталоги студентів його прізвища не фіксують. В урядових шематизмах за 1881 рік записано, що під таким ім'ям і прізвищем є учитель у чоловічій учительській семінарії в Кракові.

Антон Вільк, що значився в каталозі наступним після Вайса номером, також був римо-католиком, мав 22 роки, походив з Гендлярова, де його тато Тома був селянином, очевидно, з невеликими статками, бо сина звільнили від оплати за навчання наполовину. Жив Антон Вільк у Львові на вулиці Кривій, 10. У списках студентів зимового семестру 1876/1877 року його прізвище не зареєстровано. Пропустивши цей семестр, він записується на наступний і в зимовому півріччі 1879/1880 навчального року разом з Франком закінчує сім семестрів. Потім він стане доктором філософії, працюватиме на різних учительських посадах у гімназіях Станіславова, Гарнова, де перед світовою війною буде головним учителем. Жодних слідів зв'язку з Іваном Франком не виявлено.

Омелян Вінтоняк був ровесником Івана Франка, греко-католиком. Народився в Калуші. Його батько Дмитро був власником ґрунту, але сина звільнили від сплати за навчання. Від 31 січня 1879 року, коли Омелян Вінтоняк навчався на восьмому семестрі, йому було призначено

ще й стипендію в розмірі 105 золотих (Там само, спр. 560, арк. 74). Про долю Омеляна Вінтоняка окрім того, що в 1880–1887 роках він був заступником учителя у П'ятій львівській гімназії, не вдалось встановити нічого.

Закривав тридцятку слухачів першого зимового семестру 1875/1876 навчального року Василь Волошанський. Він мав 21 рік, був родом з Любінців, батько його Василь (1828–08.11.1923) з 1862 року й до смерті був священником у Верб'янах. Волошанський покинув філософію вже на першому семестрі.

У першому семестрі навчался 12 українців і 18 тих, хто значився римо-католиками. Каталог не зафіксував жодного єврея, жодного німця.

У першому семестрі 1875 навчального року вчився один граф, один князь, вісім селянських синів, шість синів священнослужителів, решта — діти міщан та службовців.

Під час зимових семестрів в основному вчать студенти з непарним числом кількості семестрів, а під час літніх переважають студенти з парними семестрами, що й зрозуміло, бо, як правило, на навчання записувались восени. Правда, бували й винятки, проте дуже нечисленні. Так, в зимовому семестрі цього навчального року рахувався Венцислав Лазарський, номер якого в каталозі був 43 (Там само, спр. 553, арк. 11). Він мав 24 роки і був римо-католиком. Народився в Єлені, де його батько Йосиф був господарем. Мешкав у Львові на Гончарській, 10. У наступному семестрі прізвище Лазарського у списку студентів філософського факультету вже не значилось.

Тільки троє з тих студентів, які навчалися у зимовому семестрі цього навчального року, продовжили своє навчання у наступному парному семестрі — четвертому.

Номер 67 — Франц Овоц. Йому було 26 літ, він був римо-католиком, походив з Бжозова. Його батько Станіслав був міщанином. Франц отримував стипендію у розмірі 105 золотих зі Студентського фонду. У Львові мешкав разом із Венциславом Лазарським на Гончарській, 10 (Там само, спр. 553, арк. 17). Франц Овоц закінчив п'ятий семестр влітку 1876 року (Там само, спр. 556, арк. 15). Від середини 80-х років XIX століття і до 1912 року був урядником, а згодом офіціалом канцелярії Львівського університету.

Як правило, приїжджі студенти, як і гімназисти, намагаються жити групами, що з багатьох поглядів вигідніше, аніж мешкати поодинокі. Разом з В. Лазарським та Ф. Овоцом на Гончарській, 10 жив Людвік Шуль (№ 96). Йому було 25 літ, він був римо-католиком, походив з Обариму, де його батько Міхал був селянином.

Останній з "четвертосеместровиків" цього навчального року — Людвик Сало (№ 83). Він народився 5 червня 1853 року. У Львові мешкав на вулиці Галицькій, 24, був греко-католиком з Коломиї. Від оплати був звільнений повністю. Його батько Ілля працював службовцем на фабриці в Тлумачі. Людвик закінчив сім семестрів навчання 1877 року (Там само, спр. 557, арк. 14). Розпорядженням від 16 квітня 1878 року був призначений заступником учителя у Львівській чоловічій учительській семінарії, учительський екзамен склав ще 24 листопада 1883 року, але продовжував працювати заступником учителя — тепер вже у гімназії імені Франца Йосифа у Львові. Посаду повного учителя Л. Сало отримав тільки 9 липня 1887 року в Львівській академічній гімназії, звідки перейшов на професорську посаду в Другу коломиїську гімназію з українською мовою навчання. Згодом повернувся до Львова професором Академічної гімназії. Л. Сало був відомим педагогом. Відзначений трьома урядовими нагородами.

Список слухачів третього семестру відкривав Костянтин Бобикевич, греко-католик, порядковий номер якого в каталозі — 4. Йому був 21 рік. Він народився в Старих Скоморохах, де його батько Антін на той час був парохом. У Львові проживав на вулиці Зеленій, 19. У п'ятому семестрі Костянтина звільнили від плати за навчання. Він закінчив вісім семестрів улітку 1878 року (Там само, спр. 559, арк. 1). Як вказує запис у каталозі, батько його на той час був парохом у Вікторіві коло Галича.

К. Бобикевич був дуже активним членом "Академического кружка", писав до студентського часопису "Друг", а з 1876 року ввійшов у його управу. Іван Франко в "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року" згадує про К. Бобикевича серед тих, хто друкував свої твори в журналі "Зоря". Саме у цьому часописі, за словами Франка, вперше "на поле белетристики вступає Костянтин Бобикевич з досить просторим оповіданням "Клопоти сконченого академіка". В 1882 р. він помістив у "Зорі" друге своє оповідання "На обзоринах". На жаль, сей автор умер передчасно (1884), не розвинувши, як слід, своїх здібностей".

А в статті "З останніх десятиліть ХІХ в.", уперше надрукованій в ЛНВ, 1901, т. 15, кн. 7, с. 1—19, даючи огляд української літератури, яка репрезентувалась у "Зорі", Іван Франко стверджував: "Той сам реакційний, тісний, стухлий дух віє всюди по Галичині. Чи візьмемо до рук видання коломиїські, чи станіславівську "Денницю", чи чернівецькі публікації, — всюди мертвечина змісту, мова засмічена церковщиною та московщиною, теми далекі від нашого життя і дійсності. Той реакційний дух від старших уділявся й молодіжі: ним надихана поезія Грабовича й Масляка, що виступили тоді на сцену; бачимо його в оповіданнях Василовича

і Костя Бобикевича. Всюди брак гарячого чуття, екзотичність тем, млявість і примітивність літературної техніки. Се й не могло бути інакше, бо ж ся молодіж училася на словах любити Русь...”

Про К. Бобикевича можна знайти чимало згадок у листах Івана Франка. Він входив до редакційного комітету “Зорі”, вона ж 1884 року (с. 147–148) опублікувала про нього некролог. Не виявлено жодного листа І. Франка до К. Бобикевича, ні К. Бобикевича до І. Франка.

Наступним у каталозі записаний Теофіл Дідошак (№ 11), 22 роки, греко-католик, уродженень Калуша. Його батько Григорій був селянином. Теофіл проживав у Львові на вулиці Ягеллонській, 16. Наступного семестру його прізвище зникло зі списку слухачів філософського факультету. Брат Теофіла Василь Дідошак був студентом права й активним членом “Академического кружка”.

Про Пладідіуса Дзівінського (№ 16) відомо, що мав 25 років, був римо-католиком, народився в Пеньковцях, де його батько працював економом. У наступному семестрі його прізвище в каталозі вже не значиться. Викладацьку кар’єру Дзівінський розпочав у 1878 році в Ярославській вищій реальній школі спочатку вчителем, згодом професором. Захистивши докторську дисертацію з філософії, перейшов до Львівської політехніки, де був професором математики, деканом віділу технічної хімії, доцентом нарисної геометрії, ректором (1893–1894 навчальний рік). П. Дзівінський брав участь в різноманітних комісіях, в Педагогічному товаристві виконував функцію скарбника. Нагороджений медаллю та ювілейним хрестом.

20-м номером у каталозі зареєстрований Томас Гавлік, якому було 23 роки. За віросповіданням римо-католик, родом з Ропчиць. Не мав батька, тому суд призначив йому офіційного опікуна Габріеля Свідзінського з Ропчиць (Там само, спр. 553, арк. 5), але вже в наступному семестрі каталог зазначає, що його офіційним опікуном є “капіталіст з Ропчиць” Ян Косидор. Томас Гавлік мешкав на вулиці Панській, 9 (під 11 номером згодом буде жити Целіна Журовська, під балконом якої не раз стоятиме Іван Франко, чекаючи її появи). Рішенням університетського Сенату (№ 328) Томаса Гавліка звільнили від оплати за навчання. Справа з опікуном на цьому не завершується: в каталозі зимового семестру 1876/1877 навчального року (Там само, спр. 555, арк. 5) опікуном Томаса записаний Франц Гавлік, який і залишиться його офіційним опікуном до кінця навчання. У сьомому семестрі Томасу Гавліку була призначена стипендія в розмірі 157,50 зол. із Земельного фонду намісництва. Навчання (вісім семестрів) Томас Гавлік закінчує влітку 1878 року (Там само, спр. 559, арк. 4).

Едвард Голомбек (№ 23) мав 23 роки, був родом з Льодоговичів; після третього семестру його прізвище в каталогах філософського факультету більше не значиться.

На Гончарській, 10, де мешкали Франц Овоц і Людвік Шуль, жив і слухач третього семестру Владислав Гампель (№ 27). Йому було 26 років. Римо-католик, родом з Маконьова, де його батько Антін був власником посілости, чи, іншими словами, селянином. Владислав записується на наступний четвертий семестр, але в каталозі зазначено, що занять не відвідує. На той же семестр він записується восени 1876/1877 навчального року і успішно його завершує. Закінчує університет шостим семестром влітку 1878 року (Там само, спр. 559, арк. 5) і влаштовується на роботу молодшим учителем у Львівській чоловічій 4-класній школі імені святої Анни. Згодом В. Гампель переходить до школи імені святої Марії Магдалени старшим учителем, а звідти перебирається вчителювати в школу імені Чацького і стає шкільним інспектором Дрогобицького шкільного округу.

Греко-католик Юліан Костецький (№ 35) мав 20 років. Народився в Дідушицях Великих, що на Стрийщині, власником яких був граф Володимир Дідушицький. Він, як і Франко, мав стипендію з фонду Гловінського в розмірі 157 золотих 50 крейцерів. Був сиротою, а опікувався ним Келестин Костецький, парох у Скалі на Тернопільщині. Зі Скали Келестин Костецький переїхав на Буковину в Чернівці, де перебував з 1885 року до самої смерті, яка наступила 1 березня 1919 року. В наступному семестрі, як зазначає каталог, слухач Юліан Костецький був боржником бібліотеки і не відвідував занять (Там само, спр. 556, арк. 9). За якісь провини в п'ятому семестрі стипендію Костецькому зняли і він записується ще раз на цей же семестр. Шостий семестр закінчує влітку 1877 року, а в сьомому семестрі (осінь—зима 1877/1878 р.) рішенням університетського Сенату його було звільнено від плати за навчання. Йому знову призначають стипендію з фонду Гловінського, на цей раз у розмірі 210 золотих (Там само, спр. 551, арк. 9). Він успішно закінчує дев'ятий семестр університету в зимовім півріччі 1878/1879 навчального року.

Ю. Костецький брав участь у деяких з тих семінарів, у яких брав участь й Іван Франко, який залучив його до перекладу творів з іноземних мов для своїх видань (про це дізнаємося з листування І. Франка з Михайлом Павликом), але користі з тої співпраці було мало. У коментарях до 48-го тому 50-томного видання творів Івана Франка читаємо: "Костецький Юліан — шкільний товариш М. Павлика, на той час студент Львівського університету, знавець іноземних мов...". Як і більшість

випускників філософського факультету, Юліан Костецький на хліб на-
сущний заробляв учительством: спочатку як заступник учителя в
Другій львівській вищій гімназії, згодом на такій же посаді в Золочеві,
відтак у Стрию. З кінця 1890-х років Юліан Костецький — професор
Стрийської гімназії.

Фелікс Костшевський (№ 36) мав 22 роки, був римо-католиком,
народився в Яблунові (там 1881 року заарештують Івана Франка по
дорозі в Березів). Батько Фелікса Юліан працював лісником у Хліпці
коло Коломиї. В зимовому семестрі 1876/1877 навчального року
Ф. Костшевський — слухач п'ятого семестру, а літнього семестру 1877
року — слухач шостого семестру; закінчив вісім семестрів університету
влітку 1878 року (Там само, спр. 559, арк. 9). У деяких семінарах брав
участь разом з Іваном Франком, проте жодного пізнішого зв'язку між
Костшевським і Франком не виявлено.

Ровесником Івана Франка був на виділі і Броніслав Ляхович (№ 41),
римо-католик, родом з Ніско. Батько його Станіслав був збирачем
податків у Жидачеві. Від половини оплати за навчання студента звільнили,
а в п'ятому семестрі він зовсім не платив за навчання. У Львові постійно
мешкав на вулиці Академічній, 16, неподалік від університету. Мав постійні
хлопоти з поверненням книжок у бібліотеку. Закінчив вісім семестрів
влітку 1878 року (Там само, спр. 559, арк. 10). В майбутньому Броніс-
лав Ляхович (1857—1903) стане відомим хіміком. Працюватиме спо-
чатку асистентом, відтак приват-доцентом, а з 1894 року — професором
важкої хімії Львівського університету. Разом з Б. Радзішевським,
В. Шайнохою, Е. Дуніковським-Габданком, Р. Зубером досліджува-
тиме хімічний склад і походження нафти бориславського регіону, про що
Іван Франко зазначить у своїй праці "Галицьке краєзнавство".

Під № 42 у каталозі зимового семестру 1875/1876 навчального
року зареєстровано слухача третього семестру Антона Ляссона, який
мав 22 роки, був римо-католиком. Народився у Львові і жив у власній
квартирі на Снопківській, 2, біля якої зараз вирує Стрийський ринок.
Наступного семестру каталог фіксує, що Антон Ляссон, син Антона
Ляссона, занять не відвідує. Університет закінчує восьмим семестром
влітку 1878 року (Там само, спр. 551, арк. 11). У тому ж 1878 році
Антон Ляссон влаштовується заступником учителя Другої львівської
гімназії. Звідки переходить професором до Стрийської гімназії, відтак
працює у Підгір'ї та в гімназії святого Яцка у Кракові.

Леон Левинський (№ 44) походив зі Старого Кобла, де його бать-
ко Леон був священиком з 1854 року до самої смерті, яка наступила
27.07.1893 року. Леон мав 22 роки, мешкав у Львові на вулиці Краків-

ській, 19. У зимовому семестрі 1876/1877 навчального року Леон Левицький значиться слухачем п'ятого семестру, але в каталозі зазначено, що занять не відвідує. Пізніше його прізвища каталог уже не фіксує.

Ще один слухач третього семестру Володимир Левицький — земляк Івана Франка, народився в Майдані. Його батько Омелян був парохом цього села. Мав Володимир 22 роки і, звичайно, був русином, тобто українцем, чи, як зазначено в каталозі, — греко-католиком. Він жив на вулиці Стрийській, 11. Студент швидко зрозумів, що філософія не для нього і, провчившись семестр, покинув її, щоб отримати патріарше благословення стати вихованцем духовної семінарії.

Подібним чином зробив і син отця Литвиновича, пароха в Ключеві Великім, що за Коломиєю, Роман (№ 47). Йому було 22 роки, мешкав у Львові на Підвальній, 7, що біля Руської церкви, і походив з Кобиволок, де свого часу його батько був священником.

З Великого Познанського Королівства, з села Мала Гірка походив Антон Льоркевич (№ 49), батько Йозеф якого був селянином. У Львові Антон мешкав на різних станціях, тобто квартирах, і був звільнений від оплати за навчання, яке йому давалось важко: протягом двох піврічч був слухачем третього семестру, а в літньому семестрі 1877 року — слухачем четвертого семестру. Учительську кар'єру розпочав як заступник учителя у гімназії Сянока, звідки перебрався до Четвертої львівської гімназії, відтак до Станіславава, згодом до Перемишля у Другу гімназію з українською мовою навчання, а звідти — вже професором — знову до Станіславава. З початку ХХ століття прізвище Антона Льоркевича з урядових шематизмів щезає.

Товаришем Івана Франка по роботі в "Академічеськом кружке" був Квінтіліан Лужницький (№ 51), який у зимовому півріччі 1875/1876 навчального року навчався у третьому семестрі. Йому було 22 роки, народився в селі Подусільна, яке знаходиться на межі Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей. У Подусільній його батько Йосиф був священником, а на час навчання сина в університеті мав парафію в Жукові. По його смерті, що настала 23 лютого 1891 року, ця парафія перейшла до о. Сильвестра Лепкого, який виступав у літературі під псевдонімом Марко Мурава і був батьком відомого письменника Богдана Лепкого. 1895 року доля закине Івана Франка в Жуків і тут під час суперечки з приводу поеми Корнила Устияновича "Мойсей" та двох великих образів з такою ж назвою — один з них нині знаходиться у Преображенській церкві у Львові, а другий — в Миколаєві над Дністром — він скаже, що напише свого "Мойсея", який буде кращим за Устияновичевого.

У "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." Іван Франко писав про Квінтіліана Лужницького: "Здається, відчуваючи брак власної белетристики, а може потрохи під впливом ідеї Драгоманова про потребу знайомити галичан з творами російського письменства, розпочав Квінтіліан Лужницький (він у половині 70-х років був моїм товаришем у "Академічеськом кружку") видавання "Библиотеки русских писателей", подаючи тексти в оригіналі і додаючи при кінці кожного томика словничок менше відомих у Галичині російських слів. На перший раз вийшов "Вій" Гоголя, далі його "Сорочинская ярмарка", "Страшная месть", "Тарас Бульба", а в дальших номерах Тургенєва "Ася" і "Клара Милич", Пушкіна "Капитанская дочка" і вибір поезій, Лермонтова "Герой нашего времени". Се видання перестало виходити 1885 р., закінчившись одинадцятим томиком. Його продовження п(ід) з(а)головком) "Русская библиотека" почав 1887 р. видавати Іван Пелех, пускаючи в тім році Гоголя "Ночь перед Рождеством", а 1888 р. "Мертвые души". Це видавництво виходить і досі..."

Квінтіліан Лужницький закінчив тільки чотири семестри університету і більше науки не продовжував.

Селянським сином з Розділович був 23-річний українець Григорій Мариняк. Він брав стипендію в розмірі 210 золотих з фонду Гловинського. Його також звільнили від оплати за навчання. Закінчив вісім семестрів у літньому півріччі 1878 року (Там само, спр. 559, арк. 13) і пішов заступником учителя у Другу львівську гімназію, відтак на таку ж посаду в Перемишльську гімназію, працював учителем Третьої гімназії в Кракові. З 1890 року Г. Мариняк — професор Львівської гімназії імені Франца Йосифа.

Слухач третього семестру Йоган Мадзель (№ 58) мав 23 роки, народився у Партині, був римо-католиком, сиротою. Його опікуном був Кіліон Мадзель, селянин з Партині. Після третього семестру прізвище цього студента більше не зустрічається в каталогах слухачів філософського факультету. Він став урядовцем і пройшов по щаблях кар'єри від практиканта-концептиста намісництва у Ніско до старости в Домброві. За сумісництвом був комісаром ошадкаси того ж міста.

Поміщицьким сином (тоді говорилося — сином дідача) був Едвард Очосальський (№ 66), римо-католик, 19 років, родом з Русятич, де його батько Стефан мав помістя. У Львові Едвард проживав на вулиці А. Міцкевича, 12. Очосальський закінчив шість семестрів навчання у літньому півріччі 1877 року (Там само, спр. 557, арк. 14). Згодом він працюватиме на різних адміністративних посадах, зокрема — секретарем намісництва з особливим статусом.

Під № 70 у каталозі значився слухач третього семестру Михайло Павлик. Про нього каталог подає такі дані: 23 роки, греко-католик, живе у Львові на вулиці Вірменській, 13, звільнений від оплати за навчання, батько Іван — селянин. У каталогах філософського факультету за літній семестр 1876 року він значиться слухачем четвертого курсу (Там само, спр. 556, арк. 16). Мешкає на Галицькій площі, 7. У зимовому півріччі 1876/1877 навчального року він — слухач п'ятого семестру і мешкає на вулиці Скарбківській № 27 (Там само, спр. 555, арк. 17). У літньому півріччі 1877 року Михайло Павлик — студент шостого семестру. Він зареєстрований під номером 60 (Там само, спр. 557, арк. 15). Мешкає на Бенедиктинській площі, 1. У каталозі зимового семестру 1877/1878 навчального року (Там само, спр. 551) його прізвище відсутнє і далі в каталогах не значиться.

Михайло Павлик — товариш і соратник Івана Франка. Народився 17 вересня 1853 року в Монастириську (нині присілок міста Косів). Три роки навчався в Косівській початковій школі, 1866 року склав екзамен за четвертий клас у Снятині і вступив до Коломийської гімназії. 1870 року переїхав до Львова і продовжив навчатись у Львівській академічній гімназії. На екзамені з історії одержав посередню оцінку, тому, поступивши до Львівського університету 1874 року, не отримав стипендії. Так ніколи її і не отримував, хоча був повністю звільнений від оплати за навчання.

Павлик познайомився з Франком, коли той приїхав до Львова. Вони разом брали участь у всіх трьох семінарах, які провадив О. Огоновський та на які були обидва записані. Обидва друкувались у "Друзі". А ще брали активну участь у роботі "Академіческого кружка". Навколо них почали групуватись інші — ті, хто думав так, як думали тоді вони. "Ми стали на тім, — писав опісля Іван Франко, — що гріх поганити й калічити свою хлопську мову... Але тут ми дійшли до того, що то ще не все: що не досить того, як писати, але що писати такого, аби було корисне для нашого народу. І ми стали соціалістами. Нас манила спільність людей, громад, країв. Цих думок ми й нині (1893 рік — авт.) не відрікаємось, бо соціалізм перший дав нам міцні основи нашого народолюбства. Але незабаром ми пізнали ще одну річ, — що до соціалізму треба величезної переміни, і що якби до того часу нічого не робити, то би треба хіба чекати спасіння з неба. І ми з часом стали радикалами. Ми зійшли з висоти усіх людей, а зайнялися тим, що бачили там, де болить. І все те ми робили не з самолюбства, не для зиску, ані для почестей, але з щирого переконання і з охоти служити нашому народові. За весь той час нас, мов вогнями, проймала одна гадка: що робити з хлопською бідую?"...

Збігнев Пйотровський з Самбора мав у каталозі порядковий номер 73, він був слухачем третього семестру. Його звільнили від плати за навчання, бо мав тільки батька. Його опікункою була Анна Вітковська. З наступного семестру його прізвище з каталогів філософського віділу зникає.

Антон Сокальський (№ 88) мав 24 роки, був римо-католиком, походив з Лежайська, де його батько був власником реальності. Закінчив ще один семестр, а далі його прізвище у каталогах слухачів філософського факультету не значиться.

Кипріян Созанський (№ 90) був греко-католиком, мав 21 рік, походив з Грушева коло Дрогобича. Каталог фіксує, що на час запису в каталозі батько Кипріяна отець Олександр був парохом у Сеняві Сяницького повіту. Там виконував душпастирські обов'язки з 1868 до самої смерті у 1887 році. Його син Кипріян Созанський-Ворона-Корчак, а саме так він записував своє прізвище у документах, займав визначні адміністративні посади, будучи комісаром староств у Ліску, Ясло, де врешті й став старостою-комісаром.

Покинув філософію і Адальберт Тройтнер (№ 100) родом з Білоберегів, де його батько був селянином. Мав 22 роки, був римо-католиком.

Родом із Золочева був Семен Труш — слухач третього семестру (№ 101). Його батько Яків був не вельми багатим власником реальності, а тому його сина університетський Сенат звільнив від плати за навчання. Закінчив вісім семестрів університету в 1878 році. Не виявлено жодних, крім навчальних, контактів з І. Франком. Згодом Семен Труш стане професором Вищої цісарсько-королівської гімназії в Золочеві.

Слухачем третього семестру був Антон Твердохліб, батько поета-молодомузівця Сидора Твердохліба (1886—1922). Про Антона Твердохліба (№ 103) в каталозі зазначено, що він римо-католик, має 24 роки, родом з Глібочка коло Тернополя. Його батько Іван був селянином. У Львові Антон жив на вулиці Ягеллонській, 16, брав стипендію з фонду Гловінського в розмірі 210 золотих. Після четвертого семестру прізвище Антона Твердохліба з каталогів філософського віділу зникло — він перейшов на правничий факультет, після закінчення якого працював на різних судових посадах. Останньою з них була посада радника повітового суду в Ярославі.

Франц Фогль (№ 105), римо-католик, родом із Струсова на Тернопільщині, мав 19 років. На час навчання на третьому курсі його батько був економом у Сторожинці на Буковині. Франц закінчив вісім семестрів влітку 1878 року (там само, спр. 559, арк. 18). Жив на вулиці Панській, 13. Ф. Фогль народився 4 жовтня 1856 року, з 27 березня

1881 року був заступником учителя, учительський екзамен здав 15 липня 1885 року, після чого певний час працював асистентом Ботанічного музею Львівського університету. Згодом Ф. Фогль переїхав до Кракова, де працював заступником учителя в гімназії імені святого Яцка та учителем 8-класної жіночої школи. Постійним учителем його затверджено тільки 21 серпня 1891 року. Саме тоді він перебирається до Тернополя і стає професором головного закладу гімназії з польською викладовою мовою. Ф. Фогль там доробився і перед самою війною заснував приватну жіночу семінарію (4 класи, 205 учениць).

Домінік Вархол (№ 106) мав 26 років, був римо-католиком, походив з Грибівки, де його батько Павло був селянином. Домініка за розпорядженням університетського Сенату зовсім звільнили від плати за навчання. Закінчив вісім семестрів університету 1878 року (Там само, спр. 559, арк. 19). У шематизмі Галіції та Лодомерії на 1881 рік він значиться заступником учителя гімназії в Новому Сончі. Відтак його прізвище назавжди щезає з урядових довідників.

Адам Вітвіцький (№ 112) був греко-католиком, мав 21 рік, народився в Долині, де його батько Михайло мав ґрунт. Закінчив тільки п'ять семестрів філософії.

Під 115-м порядковим номером загального каталога записаний Леонід Заклинський, якому було 26 років. Греко-католик, народився в Маріамполі, був сиротою, його офіційним опікуном суд призначив стрийка Олексія Заклинського (1819 р. н.), який з 1865 року до кінця життя (помер 26.03.1891 року) був парохом Богородчан Старих. Наступного півріччя Л. Заклинський вчився на четвертому семестрі, в зимовому півріччі 1876/1877 навчального року він значився слухачем п'ятого семестру, а в літньому півріччі — слухачем шостого семестру.

Каталоги реєструють у зимовому семестрі 1877/1878 навчального року серед слухачів першого семестру філософського факультету молодшого брата Леоніда Заклинського Корнелія (№ 83), про якого сказано, що йому 20 років, він родом з Маріамполя, звільнений від половини оплати за навчання, а його опікуном є Франц Зедельмайер — "обиватель Станіславова" (Там само, спр. 551, арк. 21). У третьому семестрі навчання він буде повністю звільнений від плати за навчання (починаючи із зимового півріччя 1878/1879 навчального року).

Саме цього року стає слухачем першого семестру ще один брат (середульший) Леоніда Заклинського Роман (1852—1931), про якого каталог повідомляє, що він, Роман Заклинський (№ 85), має 24 роки, є греко-католиком і русином (цього року каталоги вже ввели графу національності, і в університеті виявились не тільки поляки і русини, які значились

як римо-католики і греко-католики, але й інші національності). Опікуном Романа також є Франц Зедельмайер, громадянин Станіславова.

Леонід Заклинський був заарештований разом з Іваном Франком 1877 року. В "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." Іван Франко назвав Леоніда Заклинського "душею товариства" в "Дружнім лихварі". "Вічно зайнятий товариством і громадою, — писав Франко, — він не прикладався до ніяких студій, але раз у раз, як то кажуть, піддержував духа у всіх, розмовляв то з сим, то з тим, лагодив усякі спори і кваси, у всіх людях бачачи тільки добрі сторони, а не бачачи ніяких хиб. В історії злуки "Дружнього лихваря" з "Акад(еміческим) кружком", про яку буде мова далі, він відіграв дуже визначну, але не зовсім чисту роль, бо не завагався на критичні загальні збори запросити на поміч поліційного агента. По скінченні університету він дістав місце суплента гімназіального в Кракові при гімназії св. Анни і вмер по кількох літах на сухоти".

Помер Леонід Заклинський 1890 року. Він був постійним невідшкодованим болем Івана Франка — це бачимо з листування письменника з Омеляном Глібовицьким ("Науковий вісник музею Івана Франка у Львові", ч. 3, 2002 р.).

Корнило Заклинський (1857—1884) помер від сухот ще раніше: 1884 року. Був істориком, особливо цінні його праці з історії козаччини.

Роман Заклинський — середульший брат Леоніда і Корнила Заклинських; народився 1852 року і прожив найдовше. Він став відомим педагогом, письменником, членом-засновником Руського Товариства Педагогічного, співредактором "Бібліотеки для молоді". Він дослідник творчості Ю. Федьковича, автор і видавець багатьох популярних книжечок, серед яких "Географія Русі, часть перша, Русь Галицька, Буковинська й Угорська з картою", що вийшла 1887 року і стала 98-ою книжкою "Просвіти". Був викладачем Львівської учительської семінарії. "Сей, — писав у "Нарисі..." Іван Франко, — здається, найстарший із трьох братів Заклинських, виступив на літературне поле ще в половині 70-х років, друкуючи свої праці в "Газеті школьній", в виданнях "Просвіти" і в "Школьній часописі". З тих давніх праць назву тут лише статтю "Русини в Банаті і Добруджі", друковану в "Школьній часописі" 1881 року. "Географія" Заклинського вийшла дуже слаба і автор не брався вже писати другу часть".

Слухачем третього семестру значився і Станіслав Заремба (№ 117), римо-католик з Миколаєва над Дністром, батько якого Андрій був посідачем реальності. В наступному семестрі Станіславу призначили іменну стипендію міста Миколаєва в розмірі 60 золотих, а також звільни-

ли від оплати за навчання. Не маючи власної гімназії, Миколаїв над Дністром прагнув виховати власну інтелігенцію, тому постійно виділяв із міського бюджету стипендії для заохочення навчання дітей бідніших міщан. Стипендії з міського фонду, крім Заремби, отримували Уляна Кравченко, Михайло Мочульський та інші. Станіслав Заремба закінчив вісім семестрів університету в 1877 році (Там само, спр. 557, арк. 21). Викладацьку кар'єру, якій присвятив себе, С. Заремба закінчив на посаді професора Першої реальної вищої гімназії в Коломиї з польською викладавкою мовою.

Передостаннім у списку слухачів філософського факультету зимового півріччя 1875/1876 навчального року був римо-католик Йозеф Ціммерманн (№ 118), родом з Буриків, сирота. Його опікуном був львівський книгар Владислав Завадський, у будинку якого й мешкав Йозеф на пл. Ринок, № 27. Він був повністю звільнений від оплати за навчання і отримував стипендію в розмірі 150 золотих з фонду Папроцького. Закінчив шість семестрів університету 1877 року (Там само, спр. 557, арк. 21). Пізніше став учителем шестирічної чоловічої школи в Тлумачі.

Останнім у списку каталога під № 119 записаний Франц Зих — 23 роки, родом з Корчина, сирота, повністю звільнений від плати за навчання. Його опікуном був Йозеф Гонет, "власник ґрунту в Корчині". Франц закінчив вісім семестрів науки влітку 1878 року (Там само, спр. 559, арк. 20). Ще двічі впродовж цілого 1878/1879 навчального року записувався на дев'ятий семестр, але занять не відвідував. Франц Зих народився 7 вересня 1858 року, з 27 вересня 1880 року він — заступник учителя у Перемишльській гімназії. 4 січня 1883 року Ф. Зих здав учительські екзамени, але повним учителем став тільки від 26 серпня 1889 року в Дрогобицькій гімназії імені Франца Йосифа. Розпорядженням від 2 жовтня 1895 року став директором цісарсько-королівської гімназії в Бучачі.

Навчання в університеті за часів Івана Франка було побудоване так, що на один і той же предмет чи семінар записувалися слухачі різних семестрів, тому часто траплялося так, що за одною лавкою здибалися слухачі першого, п'ятого, сьомого або інших семестрів.

Перший семестр зимового півріччя 1875/1876 навчального року нараховував 30 слухачів. Найбільше слухачів було з третього семестру — 34. 30 слухачів було п'ятого семестру. Їх список відкривав Антін Алексевич, греко-католик, народжений 1853 року в Устриках Долішніх Лиського повіту. Його батько Юліан (1817 — 05.12.1903) був священником на цій парохії з 1848 до 1873 року. На час навчання

сина його вже затвердили парохом села Більче. В шостому семестрі рішенням університетського Сенату від 12.05.1876 року (№ 321) Антона звільнили від оплати за навчання. Та, незважаючи на це, Антін Алексевич навчання не продовжував.

Людвік Біркенмайер (№ 2), римо-католик з Лейпцига, мав 21 рік, був сиротою. Його опікуном був Людвік Біркенмайер, скарбовий урядник на пенсії. З наступного семестру студент одержував стипендію з фонду Гловінського в розмірі 210 золотих і був повністю звільнений від оплати за навчання. Закінчив дев'ять семестрів науки 1878 року (Там само, спр. 551, арк. 1). Пізніше він стане доктором філософії, надзвичайним професором фізики і математики Краківського університету. Зв'язків з Іваном Франком після закінчення навчання не виявлено.

Мартин Бляут (№ 3), уродженець Кракова, мав 24 роки, був сусідом Франка по помешканню на Глинянській вулиці у Львові. Закінчив тільки п'ять семестрів. З 1879 року працював у банківській системі.

Стипендію з фонду Гловінського в розмірі 210 золотих отримував цьогоорічний слухач п'ятого семестру Віктор Бочарський, греко-католик, уродженець Коломиї, сирота. Його опікуном був ксьондз із Старої Солі Йозеф Гурек. У наступному семестрі Віктор буде повністю звільнений від оплати за навчання, закінчить вісім семестрів 1877 року (Там само, спр. 557, арк. 2).

Фелікс Бжезіцький (№ 6) — римо-католик, народжений у Петричах, закінчить тільки шість семестрів університету 1876 року (Там само, спр. 556, арк. 2).

З фонду Гловінського повну стипендію в розмірі 210 золотих брав і Каспер Бжостович (№ 7) — римо-католик, уродженець села Станів, 24 роки. Він закінчив лише шість семестрів університету влітку 1876 року (Там само, спр. 556, арк. 2). Каспер Бжостович народився 7 січня 1852 року, учительську роботу почав на підставі декрету від 14 жовтня 1884 року на посаді заступника вчителя у Сяноцькій гімназії, учительські екзамени здав 1 липня 1884 року, на посаді повного вчителя в гімназії Ясло перебував на основі декрету від 24 червня 1891 року, декретом від 22 квітня 1902 року К. Бжостовича призначили директором реальної школи в Кросно.

Стипендію з фонду Гловінського, але в розмірі 157 флоринів і 50 крейцерів, брав і Віктор Хшановський (№ 19). Він мав 21 рік, народився в Чагрові. Батько його Андрій Хшановський був економом у Богатківськах. Віктор закінчив шість семестрів навчання в університеті в 1876 році (Там само, спр. 556, арк. 3). Потім працював доцентом у Львівському шестирічному жіночому ліцеї імені королеви

Ядвіги, доцентом торговельної школи та начальником рахункової палати магістрату міста Львова.

З Жукова, що на Бережанщині, походив Володимир Доманський (№ 13), батько якого був тамтешнім селянином. На шостому семестрі Володимира звільнили від плати за навчання. Закінчив шість семестрів (Там само, спр. 555, арк. 3).

Томаш Гарліцький (№ 19), який народився 16 травня 1853 року, брав стипендію з фонду Жураковського в розмірі 210 флоринів. Мав 22 роки, був римо-католиком, походив з містечка Жолина, де його батько Йоганн був міщанином. У наступному семестрі його повністю звільнили від оплати за навчання. Закінчив дев'ять семестрів науки 1878 року (Там само, спр. 551, арк. 5). Декретом від 31 серпня 1878 року він отримав посаду заступника учителя в Львівській гімназії Франца Йосифа, екзамен здав 14 лютого 1880 року і отримав посаду вчителя в Бережанській гімназії. Декретом з 22 грудня 1903 року був призначений директором Вищої цісарсько-королівської гімназії в Золочеві. Томаш Гарліцький був доктором філософії.

30-м у каталозі був записаний Омелян Калитовський. Мав 21 рік і був рідним братом Ієроніма Калитовського, українського письменника, який виступав під псевдонімом Дріт. Омелян був родом з Бутинів, де його батько Павло (1817–1881) священникував відразу після висвячення в 1842 році спочатку адміністратором, а з 1846 року — парохом — аж до смерті, яка настала 14 квітня 1881 року. В шостому семестрі студента за відмінне навчання звільнили від оплати. Закінчив вісім семестрів влітку 1877 року (Там само, спр. 557, арк. 7).

Омелян Калитовський — відомий педагог та освітній діяч. У 1900–1907 роках був директором української гімназії в Тернополі, автором шкільних підручників з географії, різних досліджень та статей на історичні та педагогічні теми.

Після того, як Товариство ім. Т. Шевченка перебрало від О. Партицького журнал "Зоря", найбільш популярний часопис, Омелян Калитовський деякий час був його редактором, а потім обов'язки редактора виконував О. Борковський, проте обидва редактори були лишень номінальними, а фактичним редактором був Іван Франко. "Впрочім, — писав І. Франко про Калитовського в листі до М. Драгоманова від 17 листопада 1885 року, — я маю надію, що при допомозі нового редактора, чоловіка хоч і слабого темпераменту, але правдолюбного і все-таки історика, мені вдасться зредувати ad minimum або й до тла вилімінувати всяку подолинщину. Про самого Калитовського, Ви можете виробити собі яке-такє поняття з його статей в "Зорі" про архів і виставу

археологічну. Се чоловік ще молодий, учитель гімназіяльний і ученик Ліського (університетський професор Ліске — авт.)", а в листі до М. Драгоманова від 9 січня 1886 року І. Франко так характеризує О. Калитовського: "По думках він чоловік зовсім недалекий, та все-таки характер хоч слабенький, але чистий, а разом бодай настільки критично вироблений, що одним непривичним словом його не налякаєш, і потрафить розличити добру роботу від набору фраз, чого ніколи не потрафив ані Парт(ицький), ані Подол(инський). Він показує велику охоту зробити "Зорю" серйознішим виданням, ніж яким зробили її Парт. і Подол. Я турнув його до роботи над рукописами Оссол(інеуму), дотикаючими історії Галичини при кінці XVIII в. Мені здається, що з ним можна буде зробити дещо більше, ніж робилось досі в "Зорі", а принаймні, показати в ній багато матеріалу для дальшої роботи".

І. Франкові вдалося виконати задумане і піднести журнал на високий рівень. Проте, на думку керівників Товариства ім. Т. Шевченка, часопис став надто соціалістичним, і Франка відсторонили від співпраці.

Омелян Калитовський — автор монографії "Матеріали до руської літератури апокрифічної", що вийшла в серії "Бібліотека "Прогресу" 1884 року і була написана на основі виявленого автором у бібліотеці Оссолінських рукопису Теодора Поповича Тухленського. Про монографію О. Калитовського І. Франко в "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." писав: "Се останнє видання, роблене похапцем, не вичерпуючи всього рукопису, вкорочуючи текст і не подаючи нічого про характер і значення опублікованих текстів, не має ніякої наукової вартости". Проте згадану знахідку з повним аналізом тексту І. Франко використав для другого тому своїх "Апокрифів і легенд з українських рукописів". О. Калитовському приділено чимало уваги в кореспонденції І. Франка.

Помер О. Калитовський 1924 року. Листування між ним та Франком не виявлено. Омелян Калитовський мав ще літературний псевдонім Малеслав Калатало, брав активну участь в "Академічеськом кружку", був у його управі, друкувався в "Друзі", проте спогадів про Івана Франка не написав. Написали інші. І про Івана Франка, і про нього.

Про слухача п'ятого семестру Йоганна Ключицького (№ 32), що був римо-католиком і походив з Живця, відомо лише те, що батько його Август, збирач податків, був на пенсії, мешкав у Львові. На шостому семестрі Й. Ключицького повністю звільнили від плати за навчання. Він записався на сьомий семестр, але занять не відвідував, а тому вважалось, що закінчив шість семестрів влітку 1876 року (Там само, спр. 556, арк. 8).

27 років мав Михайло Кордасевич (№ 34), римо-католик, що походив з Болехова і був сиротою без батька. Опікувався ним Антін Любачівський з цього ж містечка. Наступного семестру, який припадав на літнє півріччя 1876 року, в каталозі зазначено, що його опікуном є Іван Кордасевич, гарбар, що проживає у Болехові. Університетську освіту закінчив шостим семестром.

29 років мав Артур Кульчицький (№ 39), греко-католик, який народився в Довгопаллі (Довгополе) і був сиротою. Ним опікувався селянин з цього ж села Августин Яворський. А. Кульчицький вчився останній семестр.

На два роки молодшим від Артура Кульчицького був 27-річний Іван Літинський (№ 48) — римо-католик, що походив з Чесанова і був земляком молодомузівця Петра Карманського. Він закінчив, як і більшість тодішніх слухачів, тільки шість семестрів університету.

Родом з Йорданова був Станіслав Маєрський (№ 52) — 24 роки, римо-католик, сирота. Його опікуном був власник маєтку у Топориськах А. Вількошевський. Закінчив сім семестрів науки в 1877 році (Там само, спр. 555, арк. 13).

Українець Іван Малиновський (№ 53) мав 25 літ, був родом з Липи. Сирота, повністю звільнений від оплати за навчання. Опікувала-ся ним його мати Катерина Малиновська. Закінчив десять семестрів у літньому півріччі 1878 року (Там само, спр. 559, арк. 17).

Матіаш Микола (№ 56), 28 літ, греко-католик, був родом із Квашенини, мешкав у Львові в кам'яниці на вулиці Чарнецького, 28, яка згодом стала власністю НТШ. Його батько Роман був селянином, і тому Миколу на основі постанови університетського Сенату № 66 повністю звільнили від плати. На сьомому семестрі пробув два півріччя і на цьому закінчив освіту (Там само, спр. 555, арк. 14).

24-річний Іван Матковський (№ 57) був селянським сином з Маткова, що на південь від Турки. Його батько Василь мав трохи ґрунту. Студент брав стипендію з фонду Гловінського в розмірі 210 золотих. Закінчив шість семестрів улітку 1876 року (Там само, спр. 556, арк. 15). З його двоюрідним братом Михайлом Іван Франко закінчував Дрогобицьку гімназію.

Без батьків і опікунів був 28-річний Олексій Наконечний (№ 60) з Острожця. Його звільнили від плати за навчання, зі студентського фонду він одержував стипендію в розмірі 105 золотих. Закінчив сім семестрів в університеті навесні 1877 року (Там само, спр. 555, арк. 15).

Сином учителя з Дубна був Іван Ожнич (№ 65), греко-католик. Статки вчителя були такими, що давали підставу для звільнення від

плати за навчання. Закінчив вісім семестрів весною 1877 року (Там само, спр. 557, арк. 15).

Найстаршим на факультеті серед студентів був 31-річний Мартин Пах (№ 68) — поляк, родом з Ясло. Він вчився останній семестр.

З фонду Завадського брав стипендію 30-літній Адам Пащинський родом з Библа, сирота, опікуном якого був його стрийко Людвік Пащинський. Стипендія становила 157 золотих і 50 крейцерів, а від плати за навчання Людвіка повністю звільнили. Закінчив вісім семестрів навесні 1877 року (Там само, спр. 557, арк. 15).

Номер 72 у каталозі належав Павлові Петершу, що походив з Ново-го Сонча. Він був римо-католиком, мав 21 рік. Ним опікувалась мати Анна Петерш, удова по скарбовім комісарі. Павло Петерш на основі сенатського розпорядження № 62 був повністю звільнений від плати за навчання. У Львові мешкав на Валовій, 12. Влітку 1876 року закінчив шість семестрів університету (Там само, спр. 556, арк. 16).

Опікуном Олександра Радецького (№ 76) був батько товариша Івана Франка Володимира Коцовського отець Григорій Коцовський, парох у Требухівцях. Його підопічному було 25 років. Він народився в Бучачі. Від плати за навчання був звільнений. Мешкав на Гончарській, 10, де проживало багато студентів філософського факультету. Закінчив вісім семестрів 1877 року (Там само, спр. 557, арк. 16).

27-річний Едмунд Шеффнер (№ 84) також був сиротою без батьків і опікунів. Римо-католик, родом з Ярослава. Від платні за навчання повністю звільнений. Цей п'ятий семестр був для нього останнім семестром навчання.

На Гончарській, 10 мешкав і Юліан Шрамм (№ 87) з Любачева. Римо-католик, 23 роки. Сирота. Його опікункою була мати Пракседа. Від плати за навчання був звільнений, мав стипендію в розмірі 200 золотих з фонду Товариницького. Наступного року втратив маму, його опікуном призначили Василя Лагочинського, господаря з Любачева. Закінчив вісім семестрів улітку 1877 року (Там само, спр. 557, арк. 17).

На п'ятому семестрі закінчив навчання Йоганн Штайнкюль (№ 94) — римо-католик, 23 роки, родом з Вовчого Долішнього, де його батько був селянином.

Останнім у списку слухачів п'ятого семестру був Йоган Вількїцький з Судової Вишні. Його батько Франц ремісникував. Очевидно, батьківські статки були такі, що університетський Сенат рішенням № 8 повністю звільнив Йогана від плати за навчання. Жив він у Львові у ще одній студентській комуні, що базувалась на вулиці Голомбля, 8. На цій вулиці у 1886 році після одруження знайде помешкання й Іван Франко.

Наступного року Йоган Вількідський матиме пристановище в іншій комуні — на Гончарській, 10. Закінчить шість семестрів навчання влітку 1876 року (Там само, спр. 556, арк. 27).

Мало хто тоді закінчував потрібних для докторату сім семестрів. В основному закінчували шість, здавали кваліфікаційні екзамени і ставали вчителями класичних чи реальних гімназій.

Сьомий семестр у зимовому півріччі 1875/1876 навчального року вчився Леон Цілінський. Мав 24 роки, був римо-католиком, походив з Дрогобича, а у Львові жив у "громаді" на вулиці Личаківській, 4. Власником, чи господарем цієї станції був Теофіл Сроковський, працівник залізниці. Порядковий номер Цілінського у загальному каталозі 10 (Там само, спр. 553, арк. 3). Це був його останній семестр навчання.

Адам Глоговський (№ 21) теж мав 24 роки, був римо-католиком із Самбора. Його батько Іван працював бондарем. Адам закінчив навчання на сьомому семестрі.

25 літ мав Антон Кавецький (№ 31), родом з Новосельців, римо-католик. Стипендії не брав, від оплати за навчання не був звільнений. Закінчив сім семестрів (Там само, спр. 553, арк. 8).

На рік молодший від нього Омелян Кордасевич з Перемишля. Його порядковий номер у каталозі — 33. Походив з села В'язовиці, де його батько Юліан Кордасевич з 1850 року був парохом (помер 11.03.1861 року). Опікуном Омеляна призначили матір Марію, яка після смерті чоловіка переїхала до Перемишля. Там у кафедральному соборі працював брат її чоловіка Лев Кордасевич, парох Нагуевич в 1846—1852 роках, який займався скандальною справою селян цього села проти їх пароха Йосифа Левицького. Омелян Кордасевич закінчив сім семестрів науки.

Гнат-Мирослав Марковський (№ 54) мав 21 рік. Народився в Зелінці, його батько Вацлав був економом у Туліні, відтак у Ланівцях. За навчання платив половину, а в наступному, восьмому, семестрі його зовсім звільнили від оплати (спр. 556, арк. 15).

На сьомому семестрі був двадцятидворічний українець Микола Плешкевич. Походив з Конюшків, де його батько Леон був священником. Від оплати за навчання його повністю звільнили, на восьмому семестрі йому зі студентського фонду була надана стипендія в розмірі 105 золотих, але восьмий семестр він так і не закінчив.

Другим українцем на сьомому семестрі був Тит Терлецький з Обертину. Йому 23 роки, він був звільнений від плати за навчання, отримував стипендію з фонду Гловінського в розмірі 210 золотих, його батько Михайло служив канцеляристом у Львові. Мешкав на вулиці Соло-

довій, 4. Порядковий номер Тита Терлецького у загальному каталозі 98. Сьомий семестр був останнім семестром навчання Тита в університеті.

Під 93-м порядковим номером у загальному каталозі зареєстровано Івана рицаря де Остоя Стеблецького, який був на курсі одним із найстарших, мав 30 літ. Греко-католик з гербової шляхти, походив з Кут коло Косова ("жеби Кути не минути, до Косова завернути"). Закінчив сім семестрів навчання. У Львові жив на вулиці Лінде, 2 (трохи пізніше на Лінде, 3 буде жити Іван Франко) разом зі своїм молодшим братом Ярославом, який був на шостому семестрі філософського виділу, мав 28 літ і в списку значився перед братом Іваном. Його номер 92.

99-й порядковий номер — у слухача сьомого семестру Станіслава Тіттеля. Він був римо-католиком, походив з Кракова, був сиротою. Мешкав у Львові у свого опікуна Юзефа Менцінського на вулиці Францисканській, 11, неподалік від православної церкви святого Юрія.

Із Самбора, як і Адам Глоговський, походив Маркел-Антон Туркавський. Мав 24 роки, був римо-католиком, сиротою. Від плати за навчання звільнений повністю рішенням університетського Сенату № 41. Його опікун — самбірський міщанин Лоренц Гловацький. Порядковий номер Туркавського у каталозі 102.

З Тернополя походив 21-річний поляк Станіслав Люкас (№ 50), батько якого був "льонмайстром", тобто ткачем, мав невисокі заробітки, через що постановою університетського Сенату № 30 його син був повністю звільнений від оплати за навчання і з фонду Агенора Голуковського одержував стипендію 200 золотих. Закінчив сім семестрів.

З Бережан до Львова на навчання приїхав Кароль Равер — римо-католик, 24 роки. Він був сиротою, ним опікувався Йоганн Тібель з Червонограда. Від оплати за навчання був повністю звільнений розпорядженням № 5 університетського Сенату, брав стипендію 210 золотих з фонду Жураковського. Його порядковий номер у каталозі — 79. Він закінчив сім семестрів університетської науки.

Батько Ладислава Васильківського з Ляхович Подорожніх був селянином. Ладислав мав 26 літ, був римо-католиком, у Львові мешкав на вулиці Личаківській, 22. Порядковий номер Ладислава у каталозі — 107. Закінчив вісім семестрів (Там само, спр. 556, арк. 26).

Якщо Іван рицар герба Остоя Стеблецький був найстаршим на сьомому семестрі, то Мечислав Залеський був наймолодшим. Мав 20 літ, за віросповіданням був римо-католиком, походив зі Стрілкович. Був сиротою, а тому від плати за навчання його звільнили згідно з розпорядженням Сенату № 58. Брав стипендію з фонду Завадського в розмірі 210 золотих. Його опікуном був Зигмунт Марцинкевич з Хорс-

сткова. Порядковий номер Залеського у каталозі 116. Це було останнє прізвище у списку слухачів сьомого семестру. М. Залеський закінчив вісім семестрів навчання влітку 1876 року (Там само, спр. 556, арк. 29).

Всіх слухачів сьомого семестру було чотирнадцять: три греко-католики і одинадцять римо-католиків.

Взагалі цього півріччя було 75 римо-католиків на всіх семестрах і 37 сиріт...

Доучувались цього півріччя ще три слухачі восьмого і три — дев'ятого семестру.

Перших представляли:

- Ян Садовський (№ 32) з Микулинців, поляк, 25 років, сирота (опікун — Міхель Мішбергер, що був у Микулинцях поштмейстером);
- Кароль Сорис (№ 89) з Тухова, римо-католик, 28 років, сирота (опікун — Станіслав Мікосінський з Тухова);
- Ладислав Сроковський (№ 91), 29 літ, римо-католик, жив у Любені Великому коло Львова; його батько Теофіл жив у Львові на Личаківській, 4 і постійно тримав на станції студентів. Ладислав Сроковський був тільки наполовину звільнений від оплати за навчання.

Цій групі подобалося вчитись. Іван Садовський 1877 року закінчить одинадцять семестрів (Там само, спр. 555, арк. 19), а К. Сорис — дев'ять (влітку 1876 року), про що свідчить спр. 556, арк. 21 того самого фонду.

Групу слухачів дев'ятого семестру представляли:

- Станіслав Франк (№ 17), римо-католик, уродженець Жовкви, 25 літ,
- Франц Новосельський (№ 64), римо-католик, родом з Клебанівки, 26 літ, постановою університетського Сенату № 26 звільнений від плати за навчання, його батько Северин був власником реальності в Тереховлі,
- Гнат Тихович (№ 104), 28 років, греко-католик, родом з Мильового, де його батько Михайло був господарем. Господарка була невеликою, через те сина звільнили від плати за навчання рішенням університетського Сенату № 38.

З цієї групи на десятий семестр ходив тільки Станіслав Франк, який цього півріччя перейшов жити у "комуну" на Гончарській, 10 і був повністю звільнений від оплати за навчання (рішення № 282), хоча його батько Костянтин був судовим ад'юнктом у Ланцуті.

Іван Франко у зимовий семестр 1875/1876 навчального року, свого першого року навчання в університеті, записався на такі лекції (Там само, спр. 553, арк. 5):

- 1) "Хроніка Нестора", 2 години на тиждень у доктора О. Огоновського;
- 2) "Історія руської літератури", 2 години на тиждень у доктора О. Огоновського;
- 3) "Слов'янська міфологія", 1 година на тиждень у доктора О. Огоновського;
- 4) "Енциклопедія і методологія класичної філології", 5 годин на тиждень у доктора З. Венцлевського;
- 5) "Електра" Софокла, 2 години на тиждень у доктора З. Венцлевського;
- 6) "Про поезику Арістотеля", 1 година на тиждень у доктора Е. Черкавського.

Неважко зауважити, що на лекції Іван Франко витрачав щотижня 13 годин, тобто в середньому по 2 години в день. Лекції ділились на дві групи: українська філологія (5 годин на тиждень) та класична філологія (8 годин на тиждень).

Про лекції професора Омеляна Огоновського Іван Франко писав у статті "Професор Омелян Огоновський". У цій же статті Франко розглядає стан вивчення української літератури до початку педагогічної та наукової діяльності Омеляна Огоновського: "Про літературу малоруську ніхто не міг собі ніде виробити поняття (після 20 років роботи в університеті Я. Головацького — авт.). Се була "terra incognita", її ніхто ніде не викладав, не вчив, не оброблював. Для Галичини існувала тільки одна серйозна праця "О первом литературном движении русинов" також Головацького, друкована в р. 1865 в "Науковім зборнику" Матиці, але, борони Боже, не викладана на університеті. Для іст(орії) української літератури існувало хіба те, що писав Куліш в "Основи" ("Обзор украинской словесности", "Основа" № 1, 3—5, 11—12, 1861 р. — авт.). З таким зацікавленням читали немоглі любителі сього предмета при кінці 60-х років видану по-російськи, тепер зовсім забуту книжечку Прижова (І. Прижов (1827—1885) "Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII век", Воронеж, 1869 р. — авт.), де в загальнім нарисі уперше подана була історія южноруського письменства. І се було аж до виходу книги Пипіна і Спасовича "Очерк истории славянских литератур" (ця двотомна праця вийшла у 1879—1881 роках. У першому томі йшла мова про "малоруську літературу" — авт.)".

О. Огоновський вперше в історії Львівського університету розпочав викладати історію руської літератури. Не було книг, не було методики, бракувало допоміжної літератури, а будь-яка спроба отримати її через бібліотеку зазнавала шаленого опору з боку польських шовіністів-професорів, які правили університетом, що мав служити добру "народу" Галичини.

Слухачів, які бажали вивчати цей предмет, було небагато. Омелян Огоновський головну увагу в своїх викладах звертав на граматику, але не старослов'янської, а живої української мови. "Не можна сказати, — писав у своїй статті Іван Франко, — що його тодішні виклади стояли зовсім на рівні з тодішнім станом слов'янського і загалом індоєвропейського язикознавства. Я слухав його викладів в р. 1875 і далі, виклади ті цікавили мене, цікавили й інших слухачів, та цікавили зовсім не тим, чим цікавиться теперішня філологія".

У лекціях професора йшлося про живу народну мову, її лексику та форми, особливості діалектів і говорів. Професор О. Огоновський захоплював аудиторію прислухатися до народної мови, записувати почуте, науково опрацьовувати зібраний матеріал. Увесь цей матеріал, зібраний ним самим та студентами, став основою його книжки "Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache" ("Студії на полі руської мови" — авт.), яка була написана ще задовго до "Малорусько-німецького словаря" Євгена Желехівського, виданого в двох томах у 1885—1886 роках. Іван Франко вважав цю працю найціннішим науковим доробком О. Огоновського. На думку Івана Франка, "се була перша спроба одноцільної, повної граматики того язика".

Про характер лекцій з історії руської літератури Іван Франко писав, що про них дає добре поняття шеститомне видання "Історії літератури руської", виданої у Львові 1887—1894 рр. накладом Товариства ім. Шевченка, хоча вперше ("фундаментальне діло покійника, котре по мимо всіх недостач довго ще лишиться найвидатнішим пам'ятником його невтомної і совісної праці, а для вчених-спеціалістів буде багатим магазином відомостей про нашу літературу, особливо новішу" — Іван Франко) вона друкувалась в журналі "Зоря" протягом року, крім № 14. "До сих слів я додам лиш тільки, що, — писав Іван Франко, — власне такі писання покійного, як "Історія літератури" і розбори творів Шевченка дають дуже добре поняття о тих викладах, бо вони постали з викладів, а деколи є нічим іншим, як самими викладами, напечатаними без ніякої зміни".

І хоч Іван Франко гостро критикував "Історію літератури руської" О. Огоновського, все-таки він скористався його хронологічним мето-

дом у своєму "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року". Цей метод не втратив свого значення й донині. А "Історія руської літератури" О. Огоновського "довго ще залишиться найвидатнішим пам'ятником" для дослідників і багатющим "магазином відомостей" про українську літературу.

Над фундаментальним дослідженням з історії української літератури працював й Іван Франко. Свою роботу він розпочав у другій половині 80-х років на замовлення лейпцизького видавництва "Історія світової літератури". Щоб зібрати потрібний матеріал, Франко двічі їздив у Київ (1885 та 1886 року). Проте автору не вдалося видати своєї наукової розвідки. У 900-х роках проти публікації Франкової праці виступив голова НТШ М. Грушевський, який прагнув бути першовідкривачем у царині літературознавства і за кошти НТШ видати свою багатотомну історію української літератури першим.

Описав Іван Франко і манеру викладання професора О. Огоновського свого предмета: "Звичайно, ввійшовши до залу і відклонившись слухачам, він виходив на кафедру, сідав і розкладав перед собою свої записки якомсь незначно, так що знизу їх ніколи не було видно, а потім, обернувшись до слухачів трохи боком, немов до фотографії *en troisanates* (у три чверті — авт.), виголошував свою лекцію спокійним, м'яким та звучним голосом, що раз знижувався, то знов нагло, без внутрішньої потреби підскакував о кілька тонів угору, і тим самим цвітистим стилем, котрий покійник чомусь уважав "академічним", котрим написані його "Історія літератури" і його критики".

А далі Іван Франко стверджує: "В моїй пам'яті лишилися досить живо його виклади староруської літератури з р. 1875 чи 1876, і можу сказати сміло, що не тільки розклад предмета, але і весь спосіб представлення, а в значній часті й сам текст тодішніх викладів я віднаходжу в першій томі його історії, друкованим о 10 літ пізніше. Покійник не любив хитатися в своїх поглядах, не любив у викладах показувати, що в предметі є якісь люки, якісь контраверсії і спори".

Статтю "Професор Омелян Огоновський" Франко написав відразу по смерті Огоновського і опублікував у журналі "Народ" № 20 за 1894 рік. У ній він згадує, що професор О. Огоновський мав жаль до Івана Франка за отакі слова: "Лекції на університеті зовсім мене не зайняли і не дали мені нічогосінько — ані методу, ані здобутків. Я слухав класичної філології у пок(ійного) Венцлевського і зівав, слухав руської граматики і літератури у д-ра Огоновського". В третьому томі своєї "Історії літератури руської" О. Огоновський відповів: "...мабуть, у Омеляна Огоновського можна було дечого навчитись..." Франко

ж виправдовувався, що ці слова в листі стосувалися тільки професора З. Венцлевського...

Разом з Іваном Франком на "Хроніку Нестора" ходили С. Дозорців (слухач I семестру), В. Левицький (слухач III семестру), Р. Литвинович (слухач III семестру), М. Матіаш (слухач V семестру), А. Могильницький (слухач I семестру), М. Павлик (слухач III семестру), А. Витвицький (слухач III семестру). Всього вісім слухачів, всі греко-католики, тобто українці. Римо-католиків ця пам'ятка української культури зовсім не цікавила.

На курс "Слов'янська міфологія" з Іваном Франком записалися Т. Дідошак (слухач III семестру), Р. Литвинович, М. Павлик, А. Радецький (слухач V семестру), Я. Стеблецький (слухач VI семестру), І. Стеблецький (тобто Іоанн рицар де Остоя Стеблецький, слухач VII семестру), С. Тіттель (слухач VII семестру), Л. Заклинський (слухач III семестру), А. Витвицький. Всього 10 слухачів, з них дев'ять греко-католиків і один (С. Тіттель з Кракова) римо-католик.

Курс "Історія української літератури" разом з Франком слухали К. Бобикевич (слухач III семестру), Г. Красицький (слухач I семестру), В. Левицький, М. Павлик, В. Радзикович (слухач I семестру). Всього шість слухачів — всі греко-католики.

Іван Франко категорично не сприймав лекцій професора З. Венцлевського, — "зівав", — як напише потім в автобіографічному листі до М. Драгоманова. За ці слова його й буде картати О. Огоновський. А в спогаді "Як це сталося" І. Франко висловився різкіше: "Ще сьогодні беруть мене холодні дрижаки при згадці про педантичні, безглузді лекції Венцлевського, Черкавського, Огоновського, про тяжке переживання мертвої книжкової вченості, про це рабське додержання друкованих зразків і словесних формул". Цей спогад надрукований в "Die Zeit" 1903 року (№ 167). Згадані професори не прочитали цих рядків, бо всі вже були покійниками і відповісти щось у виправдання, як це колись зробив О. Огоновський, не могли.

На курс д-ра З. Венцлевського "Енциклопедія і методологія класичної філології", крім Івана Франка, в зимовому півріччі 1875/1876 навчального року записалися:

- слухачі першого семестру: С. Дозорців, Т. Гарлицький, О. Наливайко, Й. Павловський, С. Шметтауер, С. Шнайдер, А. Струевич, О. Вінтоняк;
- слухачі третього семестру: А. Ляссон, Л. Левицький, А. Тройтнер, Л. Заклинський, Й. Ціммерманн;

- слухачі п'ятого семестру: Ф. Бжезіцький, Ю. Дольницький, М. Кордасевич, І. Літинський, І. Малиновський, М. Матіаш, І. Матковський, А. Пащинський, П. Петерш, О. Радецький;
- слухач шостого семестру: Й. Височанський;
- слухач сьомого семестру: Л. Цілінський;
- слухач восьмого семестру: К. Сорис.

Всього 27 студентів: 15 римо-католиків і 12 греко-католиків. З першого семестру — 9, з третього — 5, п'ятого — 10, шостого — 1, сьомого — 1, восьмого — 1.

На курс "Електра" Софокла до професора Зигмунта Венцлевського разом з Іваном Франком ходили всі, хто ходив на "Енциклопедію...", крім М. Матіаша та Й. Ціммермана, але дописався ще М. Пах (слухач п'ятого семестру). Всього 26 студентів: 14 римо-католиків, 12 українців. З першого семестру — 9, третього — 4, п'ятого — 10, шостого — 1, сьомого — 1, восьмого — 1.

На курс "Про поетику Арістотеля" разом з Франком ходили:

- слухачі з першого семестру: С. Дозорців, Т. Громницький, Й. Ногай, С. Шметтауер, С. Шнайдер, А. Вільк, Т. Волошанський;
- слухачі третього семестру: Т. Гавлік, Ю. Костецький, А. Ляссон, Л. Левицький, Р. Литвинович, І. Мадзель, М. Павлик, А. Тройнер, А. Твердохліб, Л. Заклинський, С. Заремба, Й. Ціммерманн, Р. Зих;
- слухачі п'ятого семестру: А. Алексевич, Ю. Дольницький, О. Калитовський, М. Кордасевич, І. Ліщинський, І. Малиновський, М. Матіаш, І. Маньковський, М. Пах, А. Пащинський, О. Радецький, І. Вількіцький;
- слухач шостого семестру: Й. Височанський;
- слухачі сьомого семестру: Л. Цілінський, І. Стеблецький, С. Тігель, М. Залеський.

Всього 38 слухачів: 21 римо-католик, 17 греко-католиків. По курсах: перший — 8, третій — 13, п'ятий — 12, шостий — 1, сьомий — 4.

Конспект лекцій з курсу "Про поетику Арістотеля" зберігається в особовій справі Е. Черкавського, яка знаходиться в ДАЛО.

Другий семестр навчання Івана Франка припав на 1876 рік. Це був літній семестр. У цьому півріччі переважали парні семестри.

На літній семестр 1876 року з філософського відділу з різних причин відійшли 25 слухачів. Деякі з них уже закінчили навчання, інші змінили факультет.

Із слухачів зимового першого семестру на наступний не записалися Здіслав Гординський (№ 29), Андронік Могильницький (№ 59), Станіслав Швайкарт (№ 97) та Василь Волошанський (№ 113). З другого семестру пішов Венцислав Лазарський (№ 43), з третього — Плацидіус Дзівінський (№ 16), Володимир Левицький (№ 46), Ян Мадзель (№ 58) та Кароль Пйонтковський (№ 73). З четвертого не пішов ніхто. П'ятий семестр навчання покинули Мартин Бляут (№ 3), Артур Кульчицький (№ 39), Мартин Пах (№ 68), Ян Штайнкюль (№ 94). З шостого семестру пішов Йосиф Височанський (№ 114). З сьомого пішли Леон Цілінський (№ 10), Адам Глоговський (№ 21), Антон Кавецький (№ 31), Еміль Кордасевич (№ 33), Іван рицар де Остоя Стеблецький (№ 93), Станіслав Тіттель (№ 99) та Маркел-Антон Туркавський (№ 102). Закінчив науку, тобто дев'ятий семестр, і Ладислав Сроковський (№ 91).

Записалися нові слухачі. Під номером 7 в каталозі (Там само, спр. 556, арк. 2) записаний на третій семестр Алоїзи-Едвард Бутнер, очевидно, німець, але римо-католик, уроджений в Брно (Моравія). Мав 24 роки, був сиротою. У каталозі (Там само, арк. 2) зазначено, що в літньому семестрі 1876 року він занять не відвідував. З наступного семестру його прізвище з каталогів зникає.

На шостий семестр записався Фердинанд Чімара (№ 10), 28 років, римо-католик, уродженець Львова, мешкав на вулиці Гловацького, № 8, а батько його — у Винниках. Наступного семестру його прізвище в каталогах не зареєстровано. Очевидно, вважав, що шість семестрів йому цілком достатньо.

На перший семестр записався Лев Герасимович. Мав 25 років, був греко-католиком з Биткова коло Надвірної, де його батько Іван (народився 1811 року) на той час був парохом. Іван Герасимович закінчував Львівську духовну семінарію і висвячувався разом з Маркіяном Шашкевичем. Під час навчання сина він став парохом Микуличина Надвірнянського деканату і пробув там аж до самої смерті, яка настала 17.06.1888 року. Від плати за навчання Лев на основі розпорядження № 311 був повністю звільнений. На другий семестр він потратив два півріччя, а далі його прізвище в каталогах не значиться.

На четвертий семестр записався Казимир Голубович (№ 28), римо-католик з Лопушної, 26 літ. Його батько Франциск був міським урядником у Тарнові. В зимовому півріччі 1876/1877 навчального року Казимир був звільнений наполовину від плати за навчання. Закінчить шість семестрів Львівського університету влітку 1877 року (Там само, спр. 557, арк. 7).

На восьмий семестр записався Франц Кандерер (№ 30) — римо-католик, 27 літ, родом з Івонич. На цьому семестрі він і закінчить навчання в університеті.

На третій семестр записався Богдан Мардиросевич (№ 50) — римо-католик з Кут, 25 літ. На четвертому семестрі він провчився два півріччя. У шостому семестрі в каталозі з'явиться запис, що слухач є вірмено-католиком. Сім семестрів Б. Мардиросевич закінчить 1878 року (Там само, арк. 559, арк. 13).

Реформіст за віросповіданням Олівер Шварц (№ 79) народився в Заліщиках, де його батько був урядником. Олівер мав 26 літ і записався на шостий семестр навчання. Цей семестр був для нього останнім в університеті.

Літнє півріччя 1876 року стало першим семестром для Нарциза Сікорського (№ 80). Він був родом з Єльні, його батько Адам займався рільництвом. Від плати за навчання Нарциз був звільнений повністю (постанова університету № 301). Мав 23 роки, у Львові мешкав у сусідстві з графом Клеменсом Дідушицьким на вулиці Зеленій, 28. Наступного семестру його прізвище вже не значиться у каталогах філософського факультету.

На перший семестр записався 21-річний римо-католик Ян Пшицецький (№ 89) — родом з Полянки Польської, власником якої, як зазначено в каталозі, був його батько Титус. Нащадок дідача не любив вчитися взимку, а тому записувався на літні семестри. Другий його семестр припав на літо 1877 року. На цьому й закінчилось його навчання. Він був останнім з восьми нових слухачів літнього семестру 1876 року.

Якщо в попередньому півріччі всіх слухачів було 119, то в цьому — 104: на першому семестрі — 3, на другому — 29, на третьому — 4, на четвертому — 22, на п'ятому — 4, на шостому — 26, на сьомому — 2, на восьмому — 9, на дев'ятому — 3 і на десятому — 2 слухачі.

Про слухача другого семестру літнього півріччя 1876 року Івана Франка, порядковий номер якого в каталозі 17 (Там само, спр. 556, арк. 5), записано, що йому 20 літ, є греко-католиком, живе у Львові на площі Галицькій, 7, народжений у Нагуевичах, бере 210 золотих стипендії з фонду Гловінського, рішенням університетського Сенату № 300 від 12.05.1876 р. повністю звільнений від оплати за навчання. Цього семестру він записався на такі лекції:

- 1) "Історія римської літератури", 5 годин на тиждень у професора З. Венцлевського;
- 2) "Пояснення Цицерона *"Pro Archia Poeta"* ("В обороні Архія" — авт.), 2 год. на тиждень у професора З. Венцлевського;

- 3) Пояснення "Електри" Софокла, 2 години на тиждень у професора З. Венцлевського;
- 4) "Порівняння граматики старослов'янської та руської", 2 години на тиждень у професора О. Огоновського;
- 5) "Історія літератури руської XIII—XVI ст.", 2 години на тиждень у професора О. Огоновського;
- 6) "Пояснення "Правди руської", 1 година на тиждень у професора О. Огоновського.

15 годин занять на тиждень — майже стільки, що в попередньому семестрі, і явна перевага класичної філології — 9 годин проти 5 української філології.

Характеристику занять у З. Венцлевського Іван Франко дав просто вбиччу: мертві, нудотні, педантичні. Коли на захист свого колеги виступив О. Огоновський, заявивши, що Венцлевський був "професором тямущим і відтак з його школи вийшло чимало добрих учителів класичної філології", Іван Франко гостро відказав, що попри все "ученого-філолога не вийшло ані одного!" "Звичайно, — відповідав О. Огоновський, — професорам філології годі займатись питаннями соціології", яка "виявилась по нутру" Франкові. Вони навчали філології.

Є й інший аспект цього захисту О. Огоновським свого колеги З. Венцлевського. Ніхто з польських професорів у подібних випадках не захищав українських професорів. Завжди було навпаки.

Лекції О. Огоновського, які Іван Франко відвідував у другому семестрі, свідчили про те, що професор віддавав перевагу граматиці, поклавши її в основу своїх викладів. І це не дивно. Адже він був учнем відомого словенського лінгвіста Міклошича, з 1863 року викладав класичні мови у Львівській академічній гімназії, а через декілька років габілізувався на доцента руської мови у Львівському університеті. Закінчивши лекцію, він мав звичку розмовляти зі слухачами, розпитувати їх про говори тих місцевостей, з яких вони походили. "Якраз тоді, — пише Іван Франко у статті "Професор Омелян Огоновський", — в 1875 чи 1876 році, вийшли деякі голосні книжки, що давали огляд загальних питань новішого язикознавства і їх здобутків, а іменно Гайгера "Über den Ursprung der Sprache" ("Критика походження мови"), і німецький переклад книжки американця Угті (Угті Вільям Дуайт (1827—1884) — американський мовознавець, фахівець з давньоіндійської філології та загального мовознавства — з коментаря до 43 тому 50-томного видання творів Івана Франка, с. 438) про початок мови і закони її розвою. Вичитавши десь про ті книжки, я зацікавився ними і бажав познайомитися з ним, та поперед сього рішив запитати проф. Огоновського о раду.

“Але дайте спокій, — скрикнув пок(ійний) професор, махаючи руками. — Пощо вам забігати в якісь теорії? Вчіться граматики! Граматика то ґрунт, а ті теорії вам ні на що не придадуться”. Я й послухав ради професора, та що ж коли в викладеній ним граматиці крім невинної гімнастики ума та обтяження пам'яті таки не міг нічого добачити”.

На “Порівняння граматики старослов'янської і руської” разом з Іваном Франком ходили Омелян Калитовський (слухач VI семестру), Олексій Наливайко (слухач II семестру), Михайло Павлик (слухач IV семестру), Олександр Радецький (слухач VI семестру), Адам Витвицький (слухач IV семестру). Всього — 6 слухачів, усі українці. Римокатоликів такі предмети не цікавили, а університетський Сенат не заохочував слухачів до вивчення старослов'янської мови і дане питання навіть виносив на засідання Галицького сейму. Сейм вирішив, що цей предмет полякам не обов'язково вивчати.

На “Історію руської літератури” з Іваном Франком ходили:

- слухачі II семестру — Семен Дозорців, Олексій Наливайко, Володимир Радзикович, Омелян Вінтоняк;
- слухачі IV семестру — Костянтин Бобикевич, Теофіл Дідошак, Роман Литвинович, Квінтіліан Лужницький, Михайло Павлик;
- слухачі VI семестру — Антін Алексеви́ч, Омелян Калитовський, Іван Малиновський, Микола Матіаш, Олександр Радецький.

Усього 15 слухачів з різних семестрів навчання, усі, без винятку, — українці.

На курс “Пояснення “Правди руської”, крім Франка, записалися:

- з II семестру — Станіслав Левицький, Олексій Наливайко та Омелян Вінтоняк;
- з IV семестру — Теофіл Дідошак, Леон Левицький, Квінтіліан Лужницький, Михайло Павлик;
- з VI семестру — Антін Алексеви́ч, Юліан Дольницький і Омелян Калитовський.

Усього 11 слухачів...

“Я не знаю докладно статистики екзаменованих, — писав І. Франко, — але сумніваюся міцно, чи за 23 роки професорської діяльності пок(ійного) Огоновського 23 його слухачі видержали під ним екзамен з руської мови і літератури. Радо признаю, що не якась надмірна строгість при екзаменуванні (при colloquium'ах він хоч випитував дуже точно весь даний предмет, то, проте, був дуже лагідний і ласкавий), ані тим менше якась нехіть до власних слухачів, але власне та його біографічно-хронологічна метода і високе, може, трохи надмірне розуміння величі

того знання предмета, котре повинен мати учитель гімназіяльний, були причиною сього факту”.

До Венцлевського на “Історію римської літератури”, яка була обов’язкова для всіх, хто мав намір спеціалізуватись у класичній філології, разом з Іваном Франком ходили:

- слухач I семестру – Нарциз Сікорський;
- слухачі II семестру – Олексій Наливайко, Йозеф Павловський, Станіслав Шметтауер, Станіслав Шнайдер, Антін Струсевич, Омелян Вінтоняк;
- слухачі IV семестру – Юліан Костецький, Антон Ляссон, Михайло Павлик, Леонід Заклинський;
- слухачі VI семестру – Фелікс Бжезіцький, Юліан Дольницький, Томаш Гарліцький, Ян Літинський, Адам Пащинський, Олександр Радецький;
- слухач VIII семестру – Франц Кандерер;
- слухач IX семестру – Кароль Сорис.

Усього 20 слухачів: 11 римо-католиків і 9 греко-католиків.

На “Пояснення Цицерона “В обороні Архія” записалися всі названі студенти, за винятком слухача другого семестру Антона Струсевича. Слухали цей курс ще Станіслав Заремба (слухач II семестру) та Павел Петерш, слухач шостого семестру. Всього 21 слухач: 12 римо-католиків і 9 греко-католиків від I до IX семестрів навчання.

На лекції доктора З. Венцлевського “Пояснення “Електри” Софокла”, яку професор читав увесь навчальний рік, ходили:

- слухач I семестру Нарциз Сікорський;
- слухачі II семестру – Іван Франко, Семен Дозорців, Олексій Наливайко, Йозеф Павловський, Станіслав Шметтауер, Станіслав Шнайдер, Антін Струсевич, Омелян Вінтоняк;
- слухачі IV семестру – Юліан Костецький, Антон Ляссон, Леон Левицький, Михайло Павлик, Леонід Заклинський;
- слухачі VI семестру – Фелікс Бжезіцький, Юліан Дольницький, Томаш Гарліцький, Ян Літинський, Іван Матковський, Адам Пащинський, Олександр Радецький;
- слухач VIII семестру Франц Кандерер;
- слухач IX семестру Кароль Сорис.

Усього 23 слухачі.

Крім цих предметів професор З. Венцлевський читав ще курс “Приватне життя старожитніх греків”, на який у літньому півріччі Іван

Франко не ходив, але на який ходили його товариші з інших курсів професора З. Венцлевського, зокрема:

- слухач I семестру Нарциз Сікорський;
- слухачі II семестру — Семен Дозорців, Олексій Наливайко, Йозеф Павловський, Станіслав Шметтауер, Станіслав Шнайдер, Антін Струсевиц, Омелян Вінтоняк;
- слухачі IV семестру — Антон Ляссон, Леон Левицький, Леонід Заклинський;
- слухачі VI семестру — Томас Гарліцький, Ян Літинський, Іван Матковський, Адам Пащинський, Павел Петерш, Олександр Радецький;
- слухач VIII семестру Франц Кандерер;
- слухач IX семестру Кароль Сорис.

Стипендію з фонду Гловінського в розмірі 210 золотих цього півріччя мали Людвік Біркенмайер (слухач VI семестру), Віктор Бочарський (слухач VI семестру), Каспер Бжостович (слухач VI семестру), Віктор Хшановський (слухач VI семестру), Іван Франко (слухач II семестру), Юліан Костецький (слухач IV семестру), Григорій Мариняк (слухач IV семестру), Іван Матковський (слухач VI семестру), Станіслав Шметтауер (слухач II семестру). Казимир Красуський отримував стипендію в розмірі 157 золотих і 50 крейцерів.

Розділ VII

ПЕРЕД БУНТОМ

З листа до Ольги Рошкевич, датованого серпнем 1875 року, можна зробити висновок, що Іван Франко ще не вирішив остаточно, де саме він продовжуватиме своє навчання — чи у Відні, чи у Львові. Звичайно, краще вибрати Відень, але... Так, він має досить велику стипендію з фонду Гловінського, яка могла б забезпечити йому сяке-такє існування і певний рівень навчання в тамтешньому університеті, де майже кожен викладач — світило в науці (не те, що у Львівському університеті, у чому Франко невдовзі переконається). Але у Відні немає "Друга", нема друзів (хоча віденські студенти-українці створили досить сильне студентське товариство "Січ"). А ще — там він буде далеко від рідної домівки, де вже нема ні батька, ні матері, а залишились лише мачуха і вітчим, яких, проте, Франко щиро поважав і любив. І Лолин, де Ольга, де його кохання, також буде далеко...

Останній аргумент переважив, тим більше, що батько Ольги Рошкевич довірив йому долю свого сина Ярослава (Іван Франко був його репетитором). Ярослав, як відомо, закінчив п'ятий клас Дрогобицької гімназії, і о. Рошкевич не знав, що робити з ним далі. Бути постійно коло сина Михайло Рошкевич не міг, залишити ж його в Дрогобичі самого, без Франка, означало даремно витратити гроші на утримання Ярослава, адже він цікавився речами, далекими від шкільної програми. Тому коли Іван Франко вирішував, куди піти вчитись, не обійшлося без того, щоб отець Михайло Рошкевич не порекомендував продовжити навчання у Львові. Туди, а саме у Львівську академічну гімназію, він міг "з чистою совістю" відпустити й свого сина, яким і надалі опікуватиметься Іван Франко. Чого не зробиш, коли просить тебе майбутній тесть... Точніше, батько Ольги...

Думки про Ольгу не покидають молодого Івана Франка. На день святої Ольги, що за старим стилем припадав на 11 липня, Іван Франко прислав їй вірша:

На день 11 юлія 1875

Хвилі щастя золотого,
Всі надії, думи, сни,
Пісні, втіхи серця мого,
Дні свободи і весни,

Все-все, що лиш завдячаю
Згадці про твою любов,
Я в день нинішній желаю —
Сто раз більше — тобі знов!

Ох, чи ти ще пам'ятаєш
Свого друга, світе мій?
Чи о тім коли згадаєш,
Що-сь забрала мій спокій?..

Прости, що не можу дати
Жодного ти дару днесь!
Ох, в одно лиш я багатий,
Но ти того не приймеш!..

Днесь не могу й серця свого
Дарувати вже тобі,
Бо твоє вно з часу того,
Як ем первий раз тя вздрів.

Певну роль у рішенні Івана Франка вчитись у Львівському університеті, а не у Відні, зіграли і близькість дому й зручне сполучення. 16 вересня 1873 року відкрився залізничний рух між Львовом і Стриєм, а 1 травня 1875 року — між Стриєм і Станіславом. Дещо раніше консорціум "Колії Дністрянські" проклав залізничну колію від містечка Хирова через Самбір до Стрия, а звідти була прокладена дорога до Дрогобича. Дрогобич ще з 1872 року мав сполучення з Бориславом, що було пов'язано з перевезенням бориславської нафти. Крім того 8 травня 1872 року було відкрито рух і на відтинку Хирів-Перемишль, отож з травня 1875 року залізниця зв'язала Дрогобич зі світом.

Іван Франко вперше скористався цим сполученням 1874 року, коли їздив у гості до Лолина, а вдруге — коли приїхав до Львова на навчання в університет. Поїзд із Дрогобича прибував на головний двірець, відкритий у жовтні 1861 року. Про цей двірець тодішня преса захоплено писала, що "це одна з найкращих споруд в Європі! Довжина його 70 сажнів (австрійський сажень дорівнював 1,8965 метра — авт.). У

майбутньому він служитиме відправним пунктом для чотирьох залізниць: зі Львова до Кракова, до Чернівців, до Бродів і до Томашова, загальна довжина яких становитиме 110 миль". Колишній залізничний двірць тепер можна побачити тільки на старих світлинах. На його місці 26 березня 1904 року було відкрито новий головний двірць, який функціонує і тепер.

З придвірцевої площі відкривався гарний вигляд на місто. На передньому плані вирізнявся собор святого Юра, що корінням вріс в українську історію. Собор завжди був як більмо на оці для польської шляхти, а також польських шовіністів, які ніяк не могли погодитись з тим, що кожен, хто приїжджає залізницею у Львів і виходить на придвірцеву площу, насамперед бачить собор святого Юра. Польські шовіністи боялися, щоб у приїжджих не склалось враження про русинський характер Львова. Навіть у школі дітям утовкмачували в голову, що це місто засноване польськими королями, а Львовом назване тому, що якийсь там польський король застрелив великого лева на тому місці, де потім розкинулось місто. В честь того лева буцімто і було назване місто. В ту баечку діти свято вірили. Польська шляхта всілякими способами намагалась позбавити місто українського вигляду і це їй частково вдалося 1905 року, коли за гроші, виділені на будівництво залізниць, було побудовано і костюл святої Єльжбети, названий на честь патронеси — дружини цесаря — Єлизавети, яку закололи в Женеві 10 вересня 1898 року терпугом.

За Єльжбетою (саме так говорили у Львові) починалися передмістя, які на той час активно забудовувались, і тому тогочасний Львів нагадував величезний будівельний майданчик. За розпорядженням губернії ще в 20-х роках ХІХ століття розвалили середньовічні укріплення міста, розібрали оборонні мури і вирівняли насипані перед мурами вали та засипали ями, де раніше була вода. На їх місці продовжували впорядковувати площі. Львів активно посунув на передмістя, прикрашаючи його новими будовами адміністративного та цивільного призначення, що робило його подібним на західноєвропейське місто.

Незадовго до приїзду Івана Франка проклали міську каналізацію, по трубах з Дашави було проведено газ, і на вулицях з'явилися мистецької роботи газові ліхтарі, хоч у будинках продовжували палити дровами та вугіллям. По вулицях ходили вуглярі з великими кошиками за спиною і розносили вугілля зі складів по місту. 1888 року у Львові з'явилися кінні трамваї, у 1897—1903 роках їх замінили електричними. З вокзалу було добре видно Високий Замок, який почали засаджувати деревами. Стрийського парку ще не було. На його місці розкинулись городи, фільварки, а в нижній частині знаходився Стрийський цвинтар. Вулиця Стрийська

якраз розверталась перед тим цвинтарем та високим горбом, який було стесано тільки 1880 року. Тоді ж ліквідували цвинтар і проклали нижню частину Стрийської вулиці.

Крім церков та костьолів, які впадали в очі кожному приїжджому, увагу привертала велика будівля Львівської політехніки. У 1875 році вже були завершені зовнішні роботи і велися роботи всередині корпусу.

Активно забудовувались Байки — передмістя, в якому й знаходилась Політехніка (пізніше тут поселиться Іван Франко з сім'єю). Зносили старі будинки, так звані "родери", а на їх місці з'являлись нові ошатні будівлі. Франка відразу вразила чистота міста. Такої чистоти він не бачив у своєму провінційному Дрогобичі з його брудними, рідко замітаними вулицями. У Львові ж в літню пору кожного ранку ще вдосвіта двірники мили тротуар перед будинками мильною водою, а зимою пильнували, щоб, борони Боже, хтось не посковзнувся і не зламав собі руки чи ноги, бо тоді власникові будинку довелось би платити великий штраф. Дами розгулювали в довгих аж до землі сукнях, і горе тому власникові кам'яниці, коло якої котрась з дам виявляла, що саме тут вона замастила собі поділ сукні.

Знайти помешкання у Львові для студента не становило жодних проблем. Самі власники помешкань полювали за студентами. Вони приходили під університет, залишали сторожу корпусу, який мав кімнату справа від входу, адреси і просили підібрати добрих квартирантів. Самі студенти передавали адреси один одному і самі ж формували "станцію", "громаду", "комуна" чи "колонію", в якій перебували до наступних канікул. З нового семестру доводилось шукати нового пристановища, а якщо хтось хотів залишитись на старому місці, то треба було платити господарям чинш за літні місяці. Такі були загальноприйняті вимоги. Окрім того у вікні кам'яниць, де здавались квартири або ж брались на станцію студенти, висіли оголошення, і справу з помешканням можна було залагати відразу на місці. Спеціальних дощок з оголошеннями з цього приводу не було та й вони не були потрібні. Такий метод винайму помешкань підходив усім.

Очевидно, Іван Франко дібрався до університету на вулиці Миколая пішки, оскільки трамвайного сполучення тоді ще не було. Очевидно, в той же день і було вирішене питання з помешканням. Квартиру міг ще перед тим винайняти о. Михайло Рошкевич, а питання про те, що Ярослав Рошкевич буде жити разом з Іваном Франком, вже було погоджене заздалегідь. Могло бути й так, що спочатку приїхав Іван Франко, знайшов помешкання, а потім до нього підселився Ярослав Рошкевич. Другий варіант більш правдоподібний. Справа в тім, що тодішня Ака-

демічна гімназія знаходилась у "Народному домі"; як потім виявилось, помешкання на вулиці Глинянській було задалеко від неї, а тому через деякий час довелось переселитися у ближче до гімназії помешкання. Хто був власником квартири, де знайшли пристановище Іван Франко та Ярослав Рошкевич, встановити не вдалось; невідомо також, чи господарі цього помешкання брали когось на станцію пізніше. Принаймні такої адреси серед студентів філософського факультету наступних років в каталогах немає.

Вулиця Глинянська, де спочатку проживав Іван Франко, була типовою периферійною львівською вулицею, що зв'язувала Личаківську вулицю з Пекарською якраз за палацом Потоцьких (там пізніше знаходилась філія Академічної гімназії, а тепер знайшла притулок одна з львівських спецшкіл для хворих дітей). Зараз ця вулиця названа іменем Дмитра Донцова. Цікавим є те, що будинок, у якому мешкали Іван Франко і Ярослав Рошкевич, мав номер 13. Справа в тім, що часто мешканці будівель, яким випадав такий номер, відмовлялись від нього, замінюючи на 11 "а", — аби не було 13. Власники цього будинку, очевидно, не були такими забобонними і не змінили нумерації будинку на "щасливе" число. Проте це зробили їх наступники, і відремонтований та відреставрований після Першої світової війни будинок отримав номер 15. Це було помешкання зі столуванням, а плата за нього не була дуже високою. Все-таки передмістя, незабрукована вулиця з калабанями, навколо будівельні роботи.

Поселяючись тут на семестр, Франко і не думав, що саме на цій вулиці проживатимуть ті, хто доглядатиме за ним в останні місяці його життя. Тут, у будинку під номером 3, буде жити і помере Софія Монджейовська, його особиста сестра-опікунка із Захисту для Українських Січових Стрільців у Львові, боєць і медсестра Української Галицької Армії. Після того, як Іван Франко покине Захист, Софія щодня приходитиме до нього додому надавати відповідну медичну допомогу. Кожна поява Софії на порозі Франкової хати викликала у нього сльози зворушення та вдячності.

Насупроти Глинянської вулиці, якраз у тому місці, де вона впадає у вулицю Пекарську, в будинку під № 32 мешкав і помер особистий лікар Івана Франка зі згаданого Захисту, відомий український меценат Броніслав Овчарський.

Збереглись лише два листи Івана Франка до Ольги Рошкевич, написані після його приїзду до Львова. В одному з них, написаному на невеликій картці німецькою мовою, — очевидно, відразу по приїзді (дати на листі немає) — були такі слова: "... Боже мій, як мені запевнити Вас,

чим запрягтися, що я ні на мить не забував і не забуду Вас? Клянуся, що де б я не був, у Львові чи у Відні, Ви завше зостанетесь для мене провідною зорею моїх діянь, метою, до якої я прагну своєю працею, вірністю й чесністю. Та іноді мою душу охоплює невимовна туга, якої ніяк не можу позбутися: я все ще сумніваюсь у своєму щасті! О, будьте ласкаві, розвійте мій сумнів, наповніть новою надією моє серце, яке належить Вам довіку, *až do śmierci naszej* (аж до смерті нашої — авт.)!"

Наступний лист датований 30 жовтня 1875 року і також написаний німецькою мовою. Франка мучать сумніви, чи любить його Ольга: "...я не можу утриматись від спокуси потурбувати Вас ще одним, може, останнім листом. Я мав рацію, коли сказав Вам перед від'їздом, що боюся Львова. Так, я зазнав тут немало злигоднів, пережив не одне розчарування, але найбільшнше, чого я зазнав, є гнітюча, смертельна певність... Однак навіть зайві слова, коли я знаю, що мої страждання й переживання не викличуть у Вас ніякого співчуття! Зоставайтеся здорові — це єдине, що можу сказати Вам на прощання, й дякую за ті хвилини, найкращі хвилини в моєму житті, які я провів поруч з Вами!" В кінці того листа Франко допише: "Вибачте, якщо мій лист, може, на якусь мить одірве Вас від веселих забав, і прощайте, прощайте!"

Ах, як ефектно ця фраза звучала б по-французьки, але французьку знає Ольга, а Франко її ще не вивчив. Вивчить згодом, коли вже не треба буде так ефектно закінчувати листа до неї...

В університеті крім занять, які не були обтяжливими і залишали багато вільного часу на самостійний розвиток особистості, було чим зайнятись. Студенти, як відомо, входили в різні організації, зокрема в ті, які були створені для студентів вищих шкіл Львова руської національності. Одна з них мала назву "Академический кружок", що в перекладі означало "Студентський гурток" (у той час академіками звали студентів вищих шкіл). Це була відверто москвофільська організація, яка мала в своїх рядах чимало членів. Її активно підтримувала москвофільська партія. В "Народному домі" їй було безкоштовно виділено декілька кімнат, а її членам постійно надавалась безкоштовна допомога. Друга організація, менш численна, яка була за своїм характером народовською і називалась "Дружній лихвар" (згодом вона змінить назву на "Академічна громада"), здебільшого об'єднувала свідомих, але пасивних у своїх діях українців, які не вміли вести серед студентів активної пропаганди і залучати нових членів. "Дружній лихвар" не мав постійного приміщення і свою діяльність зводив до випозичання грошей зі спільної каси. Звідти й назва — "Дружній лихвар".

Друкованим органом "Академического кружка" був "Друг", у якому Іван Франко на час прибуття до Львова встиг опублікувати під псевдонімом Джеджалик декілька своїх поезій. Безпосередньо перед Франковим приїздом до Львова в 13-ій книзі "Друга" від 1(13) липня 1875 року була опублікована поезія "Від їзд гуцула". Вона згодом увійшла у збірку "Із літ моєї молодості", що вийшла у Львові 1914 року накладом Українсько-руської видавничої спілки в серії "Літературно-наукова бібліотека" за номером 159 і містила ранні поезії Івана Франка. Спарена 14 і 15 книга "Друга" вийшла 1(13) серпня 1875 року, і, очевидно, з її змістом Іван Франко познайомився вже у Львові. Ця книга відкривалась "Повістю без надписи" М. Ю. Лермонтова, яку на "русский язык" переклав Франків покровитель Василь Давидяк, який підписувався в журналі "В. С. Д." За цим перекладом було вміщено поезію "На могилі милої" Івана Іскри (псевдонім Володимира Стебельського), на основі якої можна судити, які твори полюбляв друкувати журнал. Ось декілька рядків цього вірша:

Друга вже веснонька цвіте на могилі,
Где зложено, Зоню, лиця твої білі.
На твою могилу дивлюсь в хмарні ночі,
Где розпались в порох сині твої очі.
На твій гріб зелений дивлюсь на яві,
Где розлились в квіти волоси русяві.

Містила ця книга ще "рассказ из кавказских воспоминаний" під назвою "Горянка" М. Ленського про події на Кавказі 1865 року, а також була в цьому номері серйозна наукова розвідка під назвою "Чудо в Буа-д Ені и наукове его изследование", яка оповідала про стигматичку Луїзу Лато та наукове пояснення стигматизму берлінського професора Р. Вихрова.

У розділі "Літературні вісті" були повідомлення про триумфальний хід світом великоросійської літератури. Зокрема повідомлялось, що на "українское наречие" М. Старицький переклав "Писни про царя Івана Василевича, молодого опричника та одважного крамаренка Калашника" М. Лермонтова і видав її окремою книжкою в Києві 1875 року. До того М. Старицький, "который заповзлся" просвітити народ писаннями великоруського письменства, вже переклав "разныя" байки Крилова, "Сорочинський ярмарок" та "Різдвяну ніч" М. Гоголя, а тепер "вже взялся за Лермонтова". Перекладач з Англії Олександр Конді також "взялся за Лермонтова" і переклав 1875 року його поему "Демон". Клер Глюмен ось уже багато номерів поспіль поміщає німецький переклад "Воини і мира" Льва Толстого.

“Прийшовши до Львова до “Акад(емического) кружка”, — писав Іван Франко в листі до М. Драгоманова 26 квітня 1890 року, — я опинився раптом серед спорів мовних і національних, котрі для мене були досі майже чужі і не зрозумілі, то й, очевидно, не міг у них знайти ладу і хитався довго то на сей, то на той бік. Я заприятелював тут з М. Павликом. Хоч оба ми були хлопські сини, але наше виховання, розвій і склад думок були дуже неоднакові, не говорячи вже про велику різницю темпераментів і привичок. То й не диво, що приятельство наше було властиво зразу вічною суперечкою”.

Властиво, “спори мовні і національні”, які на той час ще були чужими для молодого І. Франка, були продовженням тих суперечок, які тривали з часу появи таких українофільських видань, як “Слово” (до 1865 року), “Мета”, “Нива”, “Вечерниці” та “Русалка”. Вони опісля перейшли у “Правду” і зачепили студентський часопис “для белетристики и науки” “Друг”, “власителем и издателем” якого був “Академический кружок”, а “за редакцію отвічал Ієронім И. Кордасевич”. У 17 та 18 книгах цього часопису за 1875 рік, час виходу яких припав відповідно на 1 (13) грудня та 15 (27) грудня 1875 року, мовознавець і славіст, філолог школи Міклошича, а з 1876 року професор української мови й літератури нововідкритого Чернівецького університету Гнат Онишкевич (1847—1883), що на сторінках “Друга” друкувався під псевдонімом “Галичанин”, опублікував статтю “Новое направление украинской литературы (Выдумки “Кієвлянина” и польских газет о малорусском патриотизме, Кієв, 1874 года)”. Ці “Выдумки...” були збіркою статей, які свого часу друкував “Кієвській Телеграф”, обороняючи українську народну літературу від нападів щоденної газети “Кієвлянин”. Ця газета виходила в Кієві у 1864—1919 роках, була субвенціонована царським урядом і спочатку носила антипольський характер (після антиросійського та антицарського польського повстання 1863 року), а відтак отримала виразне антиукраїнське скерування і вела активну боротьбу проти “українського сепаратизма”, який вбачала у намаганні створити національну українську літературу. Ці намагання і цей сепаратизм вона називала не інакше як польською інтригою. Засновником і видавцем “Кієвлянина” у 1864—1878 рр. був В. Шульгін, а відтак його наступники Д. І. Піхно (1878—1911) і син засновника В. В. Шульгін, що був останнім його видавцем. “Кієвській Телеграф” вважався політичною, науковою і літературною газетою, яка виходила російською мовою двічі на тиждень у 1874—1876 роках і підтримувала українську справу. Фактично це був орган “Кіївської громади”. Редактором цього часопису був Ю. Цвітковський, а співробітниками були В. Антонович, М. Дра-

гоманов, Ф. Вовк, О. Русов, П. Чужбинський, П. Жигецький, Я. Шульгин, С. Подолинський, В. Навроцький.

Г. Онишкевич у "Выдумках", які обороняли право українців на свою літературу, побачив вже надто щось подібне до "ідей статті г. Українця, щоби не признати за походженням з одного жерела". "Тот г. Українець" давав для "нас галичан" пораду такого змісту: "Если хотите сблизитися до литературы общерусской, мусите вперед сблизитися до украинской, котра только виросла на европейских идеях литературы общой а заразом по своему духу, языку близша до Галичини, ніж общерусска — значить: Ви, Галичане, еще за малыи діти, щоби почерпнути у жерела; вперед мы сами почерпнем, перельем в новий сосуд и Вам подамо. Та только и біда, що той иный сосуд не сосуд, а сосудець, — так, що прийшло бы нам гомеопатичными дозами заживати жереляной, та еще до того и переділаной воды... Совіт той находится в статті "Література російська, великорусска, українска", поміщеної в рочниках 1873 и 1874 "Правды". С статтєй тою мы бы желали познійше окремо еще познакомити поч.читателей "Друга" — если на тое ч. Редакция согласится".

Дуже не сподобалася порада "г. Українця", тобто М. Драгоманова, галичанам творити свою українську літературу на основі народної мови. "Друг" вважав, що творить літературу "великороссийскую", а зі здобутків тієї літератури "г. Українець" явно сміявся...

Антін Дольницький (1853—1947), один з редакторів журналу "Друг" у 1874—1876 роках, голова товариства "Академический кружок" (1875—1876 рр.), який після закінчення права у Львівському університеті працював радником у Вищому крайовому суді у Львові, а згодом переїхав у Відень, у своїх спогадах під назвою "Спомини про Івана Франка", написаних 1927 року, але вперше опублікованих 1944 року в "Краківських вістях" (11—19 серпня), так пояснював позицію Гната Онишкевича: він "зовсім не обстоює відрубність, самостійність української літератури в Росії, а навпаки, "новое направление" називає спасенним, може, в тій думці, що вдасться тим українську літературу врятувати перед зазіханням ворогів, що, як знаємо, не помогло, бо в 1876 році вийшла сумної пам'яті заборона української літератури в Росії". Іншими словами, Г. Онишкевич турбувався про українську літературу в Росії як про зовсім чужу галичанам літературу, і радив тій літературі, як їй краще бути...

"Таке посереднє становище між обома партіями (українофільською та москвофільською — авт.), — писав Іван Франко у своєму "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.", — займав також Гнат Онишкевич, учитель при німецькій гімназії у Львові, що дав своїм ученикам привід до видання "Руської бібліотеки", яка пізніше названа

була "Руською бібліотекою Онишкевича". Під його доглядом вийшли два перші томи, що містять т. I. "Писання Котляревського (1877 р.) і том II "Писання Григорія Квітки" (1878 р.). Третій том тої "Бібліотеки", що містить писання Шашкевича, Вагилевича і Головацького, виданий під редакцією Володимира Коцовського аж 1884 року з далеко поважнішим науковим апаратом, як два перші томи. Онишкевич зі Львова перейшов також на кафедру українсько-руської мови в Чернівцях, але й там він не поважився супроти москвофільства зайняти виразне становище".

Далі цієї статті в "Друзі" справа не пішла, і журнал активно творив літературу "с руки" Лермонтова, Гоголя і Пушкіна. Кожна друкована у часописі "вещ" підносилась до висот "больших здобудков" літератури, звичайно, "галищкой", яка стреміла до "единения с великороссійской".

От зразок сонета, "который нагадует Петрарку", зі сторінок "Друга" (ч. 4, 1875 р., с. 79):

... Я сирота
 Допчу тобою, нуждо бледалиця!
 И з хмар виходжу я,
 Як жаром бьюща лыскавиця!
 Бо серед хмар и громов я Тебе узріл,
 Тебе, сердечна, щира і дівоча.
 Мой дух як Титан вирос і згорділ,
 Коли із Твого серденька глубоча,
 Як лучи з сонця посыпались перлы!
 Я перлы стал с триумфом голубити,
 И бач! як враз демоны серця змерли —
 Жити!
 Бо Ты целая як житье святое,
 Бо Твое око то чудесный май,
 Бо Твое сердце — счастье золотое,
 Бо Ты целая есь на красшій рай!

І от серед тих шедеврів, "ровных Петрарки", в 11 номері "Друга", що вийшов 1(13 червня) 1875 року, з'являється "Письмо в редакцію "Друга" "г. Украинца" з такою приміткою редакції: "Уверены о пользе, выплывающей з чесной и объективной вымины гадов в так важных делах — як наші народнии, даже радо уделяем містка в нашої газете на такого рода переписки, як долго только поведутся ти в границях науки, застерігаємось однако, в будущем на несправедливиі заметки настоящей статьи почт. автору ответити".

М. Драгоманов насамперед привітав редакцію з тим, що автор статті, друкованої ще 1874 року, визнав те, що "література на Україні не розвивалась під польським впливом". "Новость, — писав М. Драгоманов, — тут показала в тім, що українская література не только не враждебна великорусской, но и не вредна общерусской в Росіи, не против стемленію Галичан войти в духовную связь с нашим русским обществом...". М. Драгоманов висміяв твердження філологів з "Друга", що "великорусскій язык рожняется от малорусского только выговором и що следственно досыть Островского и Некрасова, а Шевченка и Вовчка не треба, або що уживанье малорусского языка в письме есть постидним мужицтвом и що досыть Онегина и Рудина, а не треба Оксани и Панаса Крутя — в Росіи никто не говорил, принаймні из сколько-нибудь образованных людей". Він радив не сперечатись, "а заняться спільною роботою в беспорнім направленью: просвіщеніем народа на его язиці и сближеніем висших клас с народом межи иншим и за помочью літературы о народе и на народном язиці. Розвизанье же дальшого вопроса о размерах малорусской літературы оставити жизни. У нас в Росіи больше або меньше так делаеся. У нас есть и розвиваеся украинская література, — хотя склад жизненных условий (и певно, совсем не сам страх цензурный) делае тое, що Костомаров и Кулиш пишуть свои монографіи языком, который у нас de facto общерусскій. Но, певно, если бы Костомаров выдал своего Богдана Хмельницкого по малоруски, то здоровомислячіи люди взглянулибы тільки на тое, чи достаточно живым, чистым і народным его язык — а великоруссы або б постаралися підучитись, чтобы читати его в оригиналі, або перевелибы его — як то і ділають и тое и другое с Шевченком и Вовчком. Чи Вы не пишете языком, або лучше сказати языками, отдільными от того, що Вы называеете "русским" або "літературным"? А всякіи украинец укаже Вам в Ваших изданиях, кромі отличіи малорусских и галицких, еще безодню германізмів и полонізмів и докаже Вам, що еслибы Вы писали больше по (народно) галицки и по украински, то выйшлабы і больше по "руски" и навіть больше по "великорусски" ніж тепер. Если хочете, я приймаюсь представити цілий лист примірів. Вы говорите о однім русским язиці Гоголя, Пушкина і Тургенева, а на якій язык Вы переводите Гоголя (Вій) або Тургенева — посліднього навіть з німецкого (Пес)? И так volens-nolens Вы будете отдільну от нашей русской літературу, по многим больше далекую от ней ніж украинская". М. Драгоманов твердив, що ніхто ніколи не намовляв галичан, себто "Друга", щоб він кормився виключно з української літератури, і ганив редакторів за те, що багато на своїх сторінках раболіпствують перед

російською. Ні, це зовсім не так. "Тым більше урадуєся всякіи украинец, выдячи, що представители настоящей русской литературы Гоголь, Тургенев, Костомаров, Білінскій, Пипін и др. зачинают непосредственно и посредственно проникати в Галичину. Особенно урадуєся тым здоровомыслячий украинофил. Відай ми всі, росієскіи украинофіли, перейшли тую школу, — виучились на память Гоголя, Тургенева, перечитали з увлеченьем Білінского, Костомарова, и не тільки не перестали бути украинофилами, а укріпились в украинстві нашім, — а иньи и прийшли к Шевченку от Тургенева і Некрасова (суть у нас и такіи, що приішли от Руссо и Гюго!). Тое самое буде и с искреннішими і догадливішими из Вас! Перейшовши, як належится, нашу велико-русскую литературу, они непримінно прийдуть к хлопоманіи — а хлопоманія на малорусскій почві и есть украинофильством". І далі: "Там як не отрещуйся, — а тепер от хлопской, галицко-украинской річи не уйдеш, жиючи в Галичині; що не говоріт, а Вы и Ваши діти будете слухати сказок и пісень украинских; в Ваших політико-національних спорах с поляками прийдеся частійше сгадати украинця Хмельницкого, ніж Іоана III Московского. Вам інтересовнійшим буде Костомаров ніж Соловйов, — Шевченко ніж Некрасов, у самого Гоголя Вы скорійше накинетесь на "Вечера на Хуторі", "Тараса Бульбу", "Вія", ніж на "Ревизора" и "Мертвыя души", хотя послідній и высшій в художественном отношенью. А совокупность всіх тых природных симпатій и називаєся украинофильством!"

Після цієї статті надрукований вірш Івана Франка "Могила"...

12-е число "Друга", що вийшло 17 (27) липня 1875 року і відкривалось черговим опусом Івана Іскри "До генія Руси", опублікувало "Отповедь на письмо г. Украинца в ч. 11 нашей часописи". Відповідь написав Гнат Онишкевич, який сприйняв лист М. Драгоманова як намагання "навернуты по его мнению заблужденую овцю на путь спасений". Образ було повно: "Нам по ныні навіть з польской стороны, где так много людей для нас не доброжелательны, таких упреков не делано, якіи часто вырастают з-под пера украинского!" І ще: "Дайте нам покой с украинщиною и великоружиною, мы маем свой язык". Він такий, як ми пишемо, подобається це г. Українцеві, чи ні. То є той "язык", який народ наш розуміє. Такий той язык від початків християнства; а крім того ми від віків живемо з поляками, німцями. Ми вийшли від старослов'янщини, а тому такий наш язык. А церковний язык був у нас таким, як в Росії, де українці, і тому господину Українцеві здається, що він подібний на їхній український. Нам не треба нічого насаджувати. Ви маєте своє, ми своє!

13 номер "Друга" надрукував вірш Івана Франка під назвою "Від їзд гуцула". Молодий Іван Франко прощався з рідними сторонами і це прощання, це хвилювання передав у формі прощання гуцула:

Бувай здоров! Тривожно вдаль
Гляджу, а в серці тяжкий жаль,
О Чорногоро, за тобою!
Хоч там багатий, пишний край,
Хоч сріблом там плине Дунай,
Нема мені спокою.

Бувай здоров! Ох за тобов,
З яков-нибудь стрінусь судьбов,
Туга не втихне в моєй груді!
Хоч там країна й золота,
Я серед неї сирота,
Бо там тебе не буде!

Бувай здоров! Не много хвиль
Мине, — ти зникнеш мні з очей,
Вдаль помчить пара моє тіло,
Но серце ту у тобі все
І за тобов слеза пливе,
За щастем, що улетіло!

Бувай здоров! Вже час минув,
Я там, в далеку чужину
Жену — над фалями Дунаю
Колись усяду й сліз ручай
Полесь з очей в срібний Дунай,
Коли тебе згадаю!

Мав рацію Іван Франко, коли писав, що приїхав до Львова у розпал суперечок про мову та літературу. Полеміку розпочала вміщена на сторінках "Друга" стаття Гната Онишкевича про "новое направлення". Суперечка велась не тільки з М. Драгомановим, але частіше з тими, хто групувався навколо самого часопису. Щоб якось загладити прикре становище, викликане некоректною відповіддю Гната Онишкевича Михайлові Драгоманову та поради не втручатись у галицькі справи, в 14—15 номері "Друга" Антін Дольницький розпочав друкувати статтю "Язык в галицькой литературе" з приміткою редакції: "Заміщаючи ту до нас в

второй раз прислану статью, застерегаемся з гори от всякой отвечальности. Господин автор требует от нас змены языка в "Друзе" на такой, яким пише о. Наумович. Як свідчить предлежаное число, мы охотно принимаем от людей посторонних статьи, языком Наумовича писаныи, но сами от себе, яко Редакция, не можем зменить язык в статьях, от нас походящих, поки общее собрание членов "Академического кружка", яко издатель, що иного не решитъ".

Звичайно, що це була своєрідна провокація для подальшої дискусії (стаття не була підписана, а про своє авторство А. Дольницький признався тільки у спогадах про Івана Франка у 1927 році). Проте стаття була досить добре аргументована, і в ній було проаналізовано мову, якою видаються часописи в Галичині і пишеться література, на основі чого автор прийшов до висновку, що ця мова штучна, слова понятагувані з різних джерел, нічого та "літературна" мова не має спільного з мовою літератури у Великій Україні і тим більше нічого спільного не має з народною мовою русинів. Автор навів більш ніж достатньо яскравих прикладів цього. "Друг" був щиро переконаний, що він пише мовою 60-мільйонного народу і готується прийняти "общерусский язык". Це може тривати й сто літ — доводить автор статті — а тим часом, "заким сонце зійде, роса очі виїсть, — у нас виробиться література, котру колись дальні наші потомки возвеличають поважним именем література епохи макаронизма". Продовження статті Антона Дольницького друкувалось у 17 номері "Друга", а кінець — у 18 номері, що вийшов 15 (27) вересня 1875 року. Стаття була підписана псевдонімом А. Перепис. У цьому ж номері Іван Франко під псевдонімом Джеджалик помістив короткий переклад уривка трагедії Гете "Фауст" під назвою "При кужілці" ("Зник мій спокій"), що був першим свідченням роботи Івана Франка над перекладом цього геніального твору. В розділі "Новинки" цей номер журналу повідомив, що на оголошений ним конкурс на "написанье трех повыстей заснованых на тлы русской исторьи или щоденного нашего житья, в объеме 3—7 печатных листа" (перша премія — 50 золотих, друга — 30, третя — 30), який мав тривати до 1 вересня 1875 року, прислано, хоч вже "по речинці", три великі повісті: 1. "Петрії и Довбушуки", 2. "Спасеный сердца", 3. "На потемки"; одну драму "Три князя на один престол", а крім того переклад Софоклеса "Електра" (в стихах), и одну коротку повістку. С следующим числом станем одну з них печатати".

І справді: № 19 "Друга", що вийшов 1 (13) жовтня 1875 року, розпочинався першою повістю Івана Франка "Петрії і Довбушуки", яка мала підзаголовок "Повість Джеджалика в трех частях". Цю повість продовжували друкувати короткими уривками по 4—5 сторінок до

кінця 1875 року, тобто до 24 номера. В цьому номері був надрукований IX розділ, який мав назву "Изаак Бляйберг". Відтак цю повість з номера в номер такими ж уривками будуть друкувати майже цілий 1876 рік по 20-ий номер "Друга" включно, вихід якого припав на 15 (27) жовтня 1876 року. Але Франко жодним словом не згадав про цю повість у листах до Ольги... Тільки в "Нарисі історії..." напише коротко: "Я помістив, крім деяких віршів, у двох перших річниках "Друга" ширшу повість "Петрії і Довбушуки"... І все...

Повість вийшла тільки 1913 року в Чернівцях як друге й перероблене видання з портретом автора та передмовою, написаною 31 жовтня 1910 року, та "Постскриптумом", написаним І. Франком вже перед самим її виданням 10—12 листопада 1912 року. Ілюстрації до повісті зробила товаришка Ольги Кобилянської художниця Августа Кохановська. І "Передмова", і "Постскриптум" містять дуже важливі матеріали про початок літературного шляху Івана Франка.

"Се не була перша моя літературна проба, — писав Іван Франко в передмові. — Це від четвертої гімназійної класи в Дрогобичі я почав писати вірші за прикладом мого старшого товариша Ісидора Пасічинського. Перший мій вірш п(ід) з(а)головком) "Великдень" був присвячений пам'яті мого батька Якова Франка, що вмер опівночі великодньої суботи 1865 року.

Другий вірш з описом зими, поданий як шкільна задача учителеві руської мови, був предметом критики того вчителя, Івана Верхратського, на годині руської мови. Своім звичаєм він чіпався поодиноких слів та зворотів, а у зміст не входив. У вищій гімназії, попри досить багату позашкільну лектуру, я писав також досить багато віршами і прозою. Між іншим, переповів я віршами початкову історію Риму до часу Туллія Гостілія, переклав цілий "Короледвірський рукопис" та значну частину книги "Йова", переклав також "Антигону" та "Електру" Софокла (очевидно, останню працю, як можна здогадуватись з повідомлення "Друга", Франко також подав на конкурс, проте доля цього перекладу невідома — авт.), сю другу з польського перекладу Малецького. Із драматичних проб одну комедію я вислав Білоусові до Коломиї, а одно оповідання до виділу "Просвіти" у Львові, від якої я одержав дуже інтересну відповідь у листі тодішнього секретаря "Просвіти" Зоркавого".

Про зміст того листа судити важко, оскільки в архіві письменника він не зберігся.

Деякі твори, які були написані під час навчання у вищих класах Дрогобицької гімназії, Франко пізніше послав у "Друг", але більшість, як твердить, спалив. Вони не були варті уваги і мали малу літературну вартість.

Передмова до повісті "Петрії і Довбушуки" фактично була першим друкованим признанням Івана Франка про початок його творчого шляху, до того часу невідомого читачам і шанувальникам його творчості. "Мабуть, — писав у ній Іван Франко, — у п'ятій або шостій класі я, крім різних драматичних планів, написав по-польськи віршовану драму "Югурта" як шкільну задачу для професора Петра Париляка, а також уривок "Ромул і Рем" німецькими віршами як шкільну задачу для професора Рішки. В сьомій класі я написав просте оповідання з селянського життя як шкільну задачу для вчителя руської мови Ксенофонта Охрیمовича; рукопис цього оповідання заховався випадком і дістався до рук д. Осипа Маковея"...

Доля цього оповідання свого часу нікого не зацікавила, зараз його місцезнаходження невідоме.

"У сьомому та восьмому класі я гекзаметром писав поему "Пани Туркули", яка "основана" на усній традиції нагуївської Слободи, мого родинного місця, про зруйнування татарями замку, який колись стояв на тій горі, де тепер міститься та Слобода, зруйнування, dokonane через зраду одного з посідачів того замку, панів Туркулів, який для помсти припровадив сюди татар і вказав їм вхід до потайного льоху, де містився склад пороху; запаливши цей порох, татари висадили цілий замок у повітря. Тема нагадує потрохи основу поеми Словацького "Jan Bielecki", але закінчення тут далеко реальніше. Розуміється, нічого з тих писань я не друкував, а рукописи один за другим попропадали з моїх рук, окрім двох зошитів, із яких один містить переклад "Антигони", а другий початок віршованої драми "Славою", основаної на мотивах "Короледвірського рукопису". В восьмій класі написав я надто драму "Три князі на один престол", яку пізніше, 1876 р., в переробці Михайла Вагилевича, виставили на сцені аматори студенти, але яка також не діждалася друку".

Про повість "Петрії і Довбушуки" І. Франко писав, що це був результат його гімназійного читання різних авторів, зокрема фантастичних оповідань Ернста-Амадея Гофмана, "далі оповідання покійного Лімбах (зі спогадів Івана Франка "Гірчичне зерно" — авт.) про селянина Петрія (recte — Патрія), який збагатився знайденим скарбом, і нарешті деяких народних оповідань про пригоди різних розбійників, а спеціально Олекси Довбуша. Повість друкувалася під псевдонімом "Джеджалик", і я не мав наміру включати її в збірку своїх творів, уважаючи її плодом, замало дозрілим. Та коли тепер найшовся чоловік доброї волі, що береться видати її друком і зарядив її переписання новим правописом і навіть підновленою мовою, я, входячи в його інтенцію (намір —

авт.), переглянув увесь рукопис і поробив деякі скорочення та численні мовні поправки, лишаючи цілість, як свого роду літературний документ, без основної переробки. На карб недозрілості того молодечого твору треба покласти його досить фантастичну топографію та не досить продуману композицію; се, так сказати, документ молодечого романтизму, який довелося мені пережити в значній мірі під впливом лектури польських романтиків: Міцкевича, Словацького, Красінського, а також польських белетристів трохи пізнішої доби, як Крашевський, Коженювський, Держковський, Захар'яевич та Валерій Лозинський, що в своїх оповіданнях дуже часто оброблювали в напівромантичній, а в напівреалістичній дусі українські теми".

Це було написано 31 жовтня 1910 року.

Більш детально про повість та історію нового перевидання Іван Франко написав у "Postskriptum'i", з якого довідуємося, що ініціатором видання повісті був професор учительської семінарії в Чернівцях доктор Василь Сімович, який через Володимира Гнатюка ще 1908 року попросив дозволу передрукувати повість у видавництві "Бібліотека для молодіжі". Він організував переписання повісті фонетичним правописом, а відтак дав на перегляд Іванові Франкові. Перегляд повісті письменник розпочав 1909 року і затягнув його через те, що правити в творі треба було чимало; зокрема Франко вирішив викинути описи зайвих ситуацій, звернень до читачів, ліричних відступів, авторських спогадів та моралізування, які "вважав плодами незрілої фантазії та невиробленого літературного смаку". На той час у письменстві були в моді такі відскоки від основної теми, а децю додалося після прочитання творів певних авторів. Цих авторів та їх твори Іван Франко назвав у "Передмові" (про що вже було сказано) і в післяслові: Шекспір, Шіллер, німецькі повісті Гофмана "Kater Mur" ("Похмілля Мура") і "Elixire des Teufels" ("Еліксир чорта"), французька повість Ежена Сю "Вічний жид" (її Франко читав у німецькій перекладі), італійська повість у польському перекладі "Rinaldo Rinaldini, wielki bandyta włoski" ("Рінальдо Рінальдіні, великий бандит італійський"). Останню повість Франко читав з великим зацікавленням ще в молодших класах гімназії, невідомо де її взявши, бо серед книг, що були в бібліотеці гімназії, вона не значиться.

Серед тих польських письменників, які мали вплив на написання повісті "Петрії й Довбушуки", Іван Франко ніби свідомо не називає свого гімназійного вчителя Юліана Турчинського, хоча перед тим він згадував, що Юліан Турчинський та Іван Верхратський — це саме ті, хто формував його літературні смаки. Франко відгукнувся на смерть брата Юліана Емерика, який був природознавцем, але не написав

некролога про самого Юліана, який був письменником. 1867 року Юлій Турчинський надрукував поему "Повість про Чорнобривця", яку Іван Франко вчив у гімназії і яку 1878 року українською мовою переклав Іван Верхратський. Повість Івана Франка "по фантазії" близька до поеми Ю. Турчинського. Однак Іван Франко не назвав Турчинського серед тих, хто мав вплив на написання "Петрії і Довбушуків". Забув чи не захотів назвати? "Друг" у своїй 18-й книзі за 1876 рік опублікував статтю "Рівноуправленє руского язика в школах", де описав, з якою ненавистю ставиться колишній вчитель Дрогобицької гімназії, а тепер новоспечений директор учительської семінарії в Станіславові Ю. Турчинський до руської мови. Він категорично відмовився вводити її в курс вивчення в учительській семінарії незважаючи на те, що цього домагалась Шкільна рада та інспекція. Українську мову він висміює, знущується над вихованцями, що розмовляють цією мовою, а про Тараса Шевченка привселюдно говорить, що "Шевченко сам був простим селухом і пияком", а українська мова є мовою пияків. Дії Ю. Турчинського викликали відповідну реакцію українських студентів семінарії, а "Друг" нагадав директору, що його дії підлягають під 309 параграф карного кодексу. Про вороже ставлення Юліана Турчинського до української мови писав і 17-й номер газети "Правда" за 1876 рік...

Що ж до повісті "Петрії і Довбушуки", то Іван Франко в післяслові до неї писав, що "се була перша моя повість, писана в двох перших роках моїх університетських студій для скромного, навіть на ті часи, заробітку. Друкована в малорозповсюдненім часописі, мало виробленою мовою та ще менше виробленим етимологічним правописом, вона в тім часі не звернула на себе нічиєї уваги". Про неї 1893 року одним словом згадав лише Омелян Огоновський у третій частині своєї "Історії літератури руської".

Майже кожен номер, окрім публікації повісті, містив ще й поезії Івана Франка. 21-й номер "Друга" опублікував вірш Івана Франка "Наперед!", який увійшов у збірку 1914 року "Із літ моєї молодості", але не був вміщений у 50-томне видання творів Івана Франка. Своім пафосом вірш нагадує твір "Не пора, не пора!" Правда, тепер Франко вже згадує не "москалів", а "ляхів":

Наперед, браття, наперед,
 Брань страшна жде на нас!
 Най кожен в руки меч берет,
 Зближаєсь слави час!

Не думаю я з стали меч, —
Ми путем мира йдемо;
Тільки науки й правди меч
Врагів спалит вогнем.

Наперед, юні сили, враз,
Оружтесь тим мечем,
Борба зачалась — час на нас, —
Врага ми рознесем!

Таж юності кріпке рам'я,
Як грому сила ей, —
Огнистий крест, то ей знамя,
А хто ж хто против ней?

Єй рам'ям світ хотів валить
Міцкевич господин, —
Нім ми, — най сам Міцкевич зрить,
Днесь Польщу розвалим!

Наперед, браття! Час вже раз
Скрушить Ляхів ярмо!
О, сили ніт в них против нас,
Они гнілі давно!

Они, як кажуть, браття нам,
Славяни так, як ми;
Чи ж братня се любов, братам
Желать лиш зла і тьми?

Чи ж братня се любов, братам
Жестоко видирать,
Що найдорожче їх душам,
Їх нищить, рабувать?

Чи ж братня се любов, братів
За ближних не держать?
Они нас вчать любови слів,
Самі їх не хранять!

Наперед! Най валит там світ
 Міцкевич господин;
 От днесь на Русі Польщі ніт,
 Ми днесь ю розвалім!

У тому ж номері "Друга", який помістив сповнений погрозами в бік Польщі вірш Джеджалика "Наперед", в розділі "Новинки" була опублікована й інформація про загальні збори "Академического кружка", на яких заслухали звіт про роботу за рік, а також обрали управу товариства на наступний період, попередньо щиро подякувавши за проведену роботу голові товариства Ієроніму Кордасевичу. Єдинодушно, як твердить часопис, головою нової управи було обрано Алексія Зофійовського; Ізидора Мидловського, який уславить себе своїми п'єсами, зокрема п'єсою "Що нас губить" з музикою В. Матюка (арія з цієї п'єси "Родимий край" стане народною піснею) було вибрано "местопредседателем", тобто замісником; Миколу Плешкевича вдруге обрано касиром, а Івана Франка — бібліотекарем. В управу було обрано Петра Каплуна, Степана Лабаша, Володимира Омеляновича та Володимира Лукича Левицьких, Петра Стебельського та Стахія Коритовського — на заступників, "виділовими" було обрано Ореста Саламона, Івана Стотанчука і Миколу Вербового. Новообраний віділ доручив секретарювання Володимирі Лукичу Левицькому, справи "хозяйскія" — Стахію Коритовському, а "заведовательство" газетами Володимирі Омеляновичу Левицькому.

Наступний номер "Друга", що вийшов 15 (27) листопада 1875 року, відкривався віршем Івана Франка "Любов" ("Хоть бым мал силу"), який згодом увійде у збірку "Із літ моєї молодості". Далі було надруковане продовження повісті "Петрії й Довбушуки" (починаючи з п'ятої глави), а також розвідка "Женщина-мати", яка короткими уривками буде друкуватись у №№ 22, 23 за 1875 рік та у №№ 2, 4 за 1876 рік під псевдонімом Джеджалик і так і залишиться незакінченою, хоч піднята в ній проблема, що стосувалася школи, лектури для дітей і ролі матері у виховному процесі, була дуже важливою для підростаючого покоління, яке повинно б було валити Польщу (як закликалося у вірші "Наперед").

"Новинки" цього номера повідомили, що на свято Михайла у великому залі "Народного дому" відбувся музично-декламаторський вечір, присвячений пам'яті Михайла Качковського, на якому Іван Франко дебютував перед львівським глядачем москвофільської орієнтації віршем "Всход сонця" "на память первого зезда товарищества им. Качковского в Галиче, сочинение г. Франка, произнесенное самим автором".

То "произведенє" "господина" Франка було згодом з № 2 "Друга" за 1876 рік вміщено до збірки "Із літ моєї молодості" та до третього тому п'ятдесятичного видання творів Івана Франка:

Любови, братной любови
Межи народами нема!
Устами кождий о ней мовит,
Але до діл душа німа,

а також:

Гей, вставайте братья з сну,
Бо проклятий, хто засне.

Перший раз під цією поезією з'явиться не псевдонім, а підпис — "И. Я. Франко".

Від 23 номера редактором "Друга" замість Ієроніма Кордасевича став Олексій Зофійовський. У цьому номері Джеджалик опублікував вірш "Божескость людского духа" про єдність творчості й любові, який увійде і в збірку "Із літ моєї молодості", і не обмине його увагою третій том 50-томника.

Останнє число "Друга" за 1875 рік надрукувало "Мятеж Митуси", який у пізніших виданнях Іван Франко назве "Бунт Митуси"...

Цього ж 1875 року вперше вийшов окремим виданням твір Івана Франка "Стих в честь Іосифа Сембратовича в нарочитий день 26 декемврія 1875 (7 січня 1876)". До збірки "Із літ моєї молодості" 1914 року цей вірш увійшов під назвою "Хрест", але до п'ятдесятичного видання творів не потрапив. Увійшов він до збірки "Мозаїка", яку упорядкували З. Франко та М. Василенко, а видав "Каменярь" 2002 року.

...Наближалось Різдво. Від Ольги ні слова! Невідомо, чи Франко був того року вдома і чи їв різдвяну просфору з братами, сестрою та вітчимою і мачухою, але відомо, що на запрошення підопічного Ярослава Рошкевича, який закінчив семестр у гімназії з третім ступенем науки, він гостював у Лолині в отця Рошкевича. Франко дав собі слово, що Ользі про свої почуття, точніше, про любов, нічого не скаже. Він знав, що їй розмова на цю тему вельми неприємна і Ольга уникатиме зустрічі з ним один на один. Потім він напише їй про все по-німецьки в листі від 8 лютого 1876 року. І скаже те, що мав сказати тоді, та не насмілився. Ольга вередувала. То казала, що треба надіятись і все буде добре, то — що треба наперед поговорити з батьком. Іван Франко так і робив, але що з того? Залишились одні страждання. Йому навіть здавалось, що очі Ольги в ті канікули, коли був у неї в хаті гостем, казали: "Нащо ти сюди

прийшов?" Тепер у листі він благав сказати, чи має вона до нього якісь почуття. Писав, що знає, що ані своїм зовнішнім виглядом, ні поведінкою ніколи їй не міг подобатись. Знає, що своїми листами набридає їй. Ах, знає навіть, що він їй байдужий.

"Сподіваюсь, — писав Франко їй, — що Ви удостоїте мене письмової відповіді. На жаль, не можу поговорити про це усно! А втім, перед Вами тепер не той Франко, який колись так палко кохав і зараз ще дуже кохає Вас, — перед Вами письменник, котрий більше всього цінує книжку і папір. Якщо ж Ви мені не відповісте, не дасте ніякої відповіді, то для мене це буде підставою вважати, що це негативна відповідь на моє запитання.

Прошу Вас, виконайте це моє прохання і, дай Боже, щоб я ніколи більше не докучав Вам своїми проханнями! Сподіваюсь, що Ваша відповідь буде нарешті щирою і йтиме від серця — надіятись на більше у мене нема підстав".

Ольга мовчала... Він страждав.

"Друг" розпочинав третій рік свого існування. Його формат став вдвічі більшим, ніж перед тим. Перша сторінка повідомляла, що 1876 року часопис виходить під редакцією Олекси Зофійовського, Миколи Дольницького та Андрія Павлиша "при головній помочи" Івана Белея, Антона Дольницького, Володимира Левицького, Михайла Павлика та Івана Франка.

Перший номер вийшов 1 (13) січня 1876 року. Він відкривався повістю "Денис" Михайла Вагилевича, з яким доля на деякий час зведе Івана Франка. Але найважливішим зараз для Франка було оголошення: "Бал устроиваемый Общ. "Акад.Кружок" отбудется непременно дня 27 Янв. (8 февр.) в саях "Народ. Дома". Комитет устроящий починил великіи приготавленья в ціли хорошого устроения бала. Комитет надіся много гостей из провинції".

Ольга обіцяла приїхати з батьком!

Перед балом вийшов другий номер "Друга". І знову вміщено багато творів Івана Франка: вірш "Всход сонця" з приміткою, що "стих тот" був виголошений автором на декламаторському вечорі дня 8 (20) листопада 1875 року, і з підписом "И. Я. Франко"; продовження повісті "Петрії й Довбуцуки", яку від статті Франка "Женщина-мати" відділяв тільки уривок повісті М. Вагилевича "Денис"; підписане псевдонімом Джеджалик "Слівце критики" на книжку Корнила Устияновича "Письма К. Н. Устияновича", яка була присвячена Владиславу Федоровичу, власнику с. Вікно, в якому Іванові Франкові незабаром доведеться працювати протягом довгих осінніх місяців.

Початкуючий поет піддав суворій критиці зовсім не початківця в літературі Корнило Устияновича. Закидав йому "недбальство форми", пересичення міфологією, за якою губився зміст. Корнило Устиянович, на думку Франка, так ніколи й не позбувся цих вад. Помпезність, ненатуральність ситуації відзначить Іван Франко в найкращій поемі Устияновича "Мойсей", а на закид Марка Мурави, що легко критикувати, а творити самому важче, Іван Франко обіцяв, що напише свого "Мойсея". І написав. Однак його вже Марко Мурава, тобто Сильвестр Лепкий, парох Жукова, не прочитає.

Ольга Рошкевич читала цей номер "Друга". Вона була у Львові.

Третє число "Друга" вийшло 15 (27) січня 1876 року і знову містило твори Івана Франка. Номер відкривався "Піснею задунайською", яка закликала слов'ян допомогти наддунайським братам звільнитись від турецького ярма. Це був відгук молодого Франка на події, які хвилювали весь світ. Поет не знав і не міг навіть передбачити, що ці події стосуватимуться і його:

Брати Словяне! Бог свободи
І вас зове на бій святий!
Вставайте, братні народи,
Зваліть тирана з висоти!

Він не опреся нам — він хорий!
В Європі встане день новий:
Герцоговина й Чорногора
Най буде клич наш бойовий!

Журнал продовжував друкувати повість "Петрії й Довбуцуки", в ньому знайдемо і початок праці Івана Франка "Поезія і її становище в наших часах", яка мала підзаголовок "Студіум естетичне І. Франка". Основна думка цього твору полягала в тому, що "поезія єсть винайдене іскри божества в действительності". Це була рання теоретична спроба Франка вияснити питання про якісну сутність предмета поезії.

У цьому ж номері в розділі "Новинки" було повідомлено: "...Бал, устроєний нашим Обществом минушого вторника (8 с. м.) удався прехорошо так що до самой забавы, як и що до грошевого результата; смело можем сказати, що превзойшол наши бали минувших лет, помимо того, що судячи посля сегорочного неурожая польного и краху торгового можна било противного последствія сподеватись. Передовсем поднести належить то обстоятельство, що численнейше, як минувших лет, собрались гости з провинції, доставляючи значне число наших русских

гарних красавичок. Так приїхали с родиною из дальших сторон о. Б. Лопатынській з Роздола, о. Винницькій з Подністрия, о. Рошкевич з Лолина, о. Грабинській з Куткора, о. Хоминській з Демні и др. Кроме того собрались численно и Львовяне, так що забава охочо, мирно и весело при гучной и превосходной музице полка Гундекур продолжалась майже до 6 ч. рано. Чин господинь справовали г-жа Полянска и г-жа Лопатынска, господаря же г. др. Шараневич. "Царици баля" не было по той простой причине, що нашлось больше таких первостепенных красавиць, которым быти царицами, а около которых заровно тиснулась охоча наша молодежь. Що до грошевого результата, то чистый приход выносит 117 зр. ав."

Ольга повернулась додому, а невдовзі до Лолина полинув лист, вперше писаний українською мовою. У ньому І. Франко вперше називає Ольгу "Любимая!" Стільки всього має сказати їй! Найперше, що в березні починаються вакації, тобто закінчується зимовий семестр 1875/1876 року, і канікули будуть тривати до травня, і він дуже-дуже хоче поїхати в гори, тобто до Лолина. Під час цих вакацій він мусить закінчити повість, тому "потребував би-м спокою і вдохновения, котрого, певно, ніде більше не найду, як в твоїй близості!"

Стипендію йому підвищили до 210 золотих. Разом з "трьома лапсердаками" задумав видавати книжки. Початок має покласти "Фауст" Гете. А сам він, Франко, вже стає у Львові знаменитим. "Не раз, — пише Ользі в тому листі від 29 лютого 1876 року, — прийде який-такий до кружка.

— З ким маю честь?

— Іван Франко!

А там збоку докине другий:

— Vulgo Джеджалик.

А той християнин стане та очі витріщить!"...

Мають давати виставу його трьохактної п'єси "Три князі на один престол". Ідуть приготування. На другий тиждень припадає вечір "на пам'ять скону Т. Шевченка. На тім вечерку я виступаю з декламацією о Шевченку. Стих то вроді "Всхід сонця", но далеко шумніший, — ...стихийності годі що і гворити". Який то був вірш про Шевченка, так і невідомо. Він не зберігся.

З інших новин хіба заслуговує уваги те, що "Вагилевич, автор "Дениса", мешкає разом з нами, но понеже нема ліжка, спить на землі, що дуже корисно вплиє на його гумор". А поза тим життя одностайне — робота й робота. "А і нащо ж мені іншого щастя? Я знаю, що ти любиш мене, а то чувство велить мені забувати і о болю грудей, і о трудностях, і

о всім, я сильний, смілий тепер, а навіть веселий!" Вправді від завтра (1 м[арта]) трачу лекцію у Федоровича, а стипендіум дістану, може, аж де коло 20, — га, але що діяти? У поляків власне зачався великий піст, треба трохи попостити й собі!"

А далі справді була робота, робота і "Друг", в кожному номері якого друкувалися його твори.

У п'ятому номері "Друга", датованому 1 (13) березня 1876 року, надруковане "Второе письмо в редакцию "Друга", що називалось "Украинщина или Рутенщина". Стаття була написана російською мовою спеціально для того, щоб "Друг" нарешті дізнався, що таке російська мова, і не вважав свою мову російською. Ще раніше 20-й номер "Друга", що вийшов 15 (27) жовтня 1875 року, повідомив: "Мынувшего тыждня дойшла нас вестъ з Кіева, що г. Н. А. Драгоманова, профессора истории на университете Киевском, известного нашим читателям под псевдонимом "Украинец", вследствие Императорского повеленья низложено з професури за соціалістическіе тенденціи. От долшого часу мал соціализм по всей Россіи значительно усилитись, так що все противнии усилия полиціи викоренити его без успеха. О сколько и чи дейстно брал участь Драгоманов в соціалістических заговорах, нам годі точно сказати; знаем только то, що он от кольких лет был головою т. з. украинского движенія в южной Россіи, маючого за цель не политическое освобожденье Украины, а просто просвещенье народа посредством местного наречья. Направление тое, чтобы заслонитись от нападков московских славянофилов, от давна противных украинскому сепаратизму, признавало за литературным языком общерусское значенье, зводило украинскую литературу на местцеву, подрядну, "для домашняго обихода", но зато старалось ввести новейши европейскіи, либеральнии идеи посредством той литературы в малорусскій народ. Органом іх был до Августа с. г. "Кіевскій Телеграф" под издательством Анны Гогоцкой. В нем высказували они свои погляды, в премномом несходнии с поглядами галицких украинофилов, которым и закидали дуже часто "узость, клерикализм и т. п.". Только веденское академ. товариство СІЧ выхвалявалось дуже в "Кіев.Тел." за свое новейше направленье умственне, за исследование теории Дарвина, Миля, Маколея. И дійсно, кто следил последними летами за действием Січи, той мог добачити, що товариство то стануло через свои розправи совсем не на грунте "сечевом", русском, а на затеоретичном, западноевропейском. Не думаем совершенно, якобы западноевропейскіе идеи были безусловно зли, но они перенесены на русскій грунт, целком іначе проявляются, прото в выборе и вымагают осторожности. З того уже можна догадатись, які были

руководячі ідеї, лежавші основою для цілого новішого українизму в Росії т. е. що вони були почасти протівни теперейшому устрою держави. Понятно, що при такому составі дел, мусела наступити кризис и то не на користь українцев".

У передмові до публікації другого листа М. Драгоманова в № 5 "Друга" редакція зазначала, що цей лист вона одержала ще три місяці тому. Напевно, управа довго думала, чи публікувати його, чи ні, але врешті-решт, зваживши, що істина народжується в суперечці, вирішила його опублікувати.

М. Драгоманов нещадно критикував часопис і за мову, і за зміст. "Вы говорите, — писав він, — что "средством до того повинен служить такой язык, який народ найлучше розуміє". И тут же Вы начинаете защищать рутенский язык с его польскими, немецкими и церковными наслоениями. Но ведь это не народный язык, а язык Вашей публики и ея литературы. Народный язык в Галиччине, конечно заимствовал известное количество чужих слов, но чистоты своей не утратил и рутенским не стал. Очевидно, что при всем своем желаніи стоять на народной точке зрения, Вы на ней удержаться не можете, и заговорив о народе, — сей час сойдете на іерейско-чиновническую публику, которая Вам и представляется настоящим галицким народом, как мешаный, рутенский язык ея — народным языком. Очевидно, Вы гораздо вернее выразили свои понятия о задачах Вашего журнала, когда говорите, что Вы хотите дать Вашей публике, особливо красавицам "занятную" лектуру!

Имея в виду только давать "лектуру" по вкусу уже готовой Вашей публике, Вы отказываетесь вместе с тем и от того, чтоб "давати лекції старшим повагам" и даже от того, чтоб "следити за ходом общественных дел отечества, а тым меньше, щоб подвергати их суду хотяйбы и самой легкой и безсторонной критики". Последнее — представляет образ кротости, по истине единственный среди молодежи на земном шаре в наш испорченный век, когда есть даже "молодая Турція" и "Японія". Но в общем принижение себя до готовой публики есть преобладающая черта галицких литературных органов, от которой хотели было отстать не многие в 1862—63 гт. А происходит это от того, что в Галиччине не хотят знать о народе и его нуждах, и не знают или умышленно закрывают себе уши и очи на то передовое меньшинство, которое вот уже с сотню лет работает во всей Европе для освобождения ума и воли народа от средневекового рабства, — меньшинство, которое развило свежія народныя литературы для себя и для масс народа. Целью литературной работы в Галиччине служит почти исключительно выработанная печальной исторіей рутенская

публика, ієреї, трепещущіє консисторіи, урядники, держашієся за свои "посады", давно позабывшіє свои семинарскія и университетскія тетрадкы и не думающіє следить за ходом европейской мысли, едва-едва поддерживающіє свой аппетит к литературе польскими и немецкими газетами и журналами в кофейных, да "красавицы", в которых в Галиччине, по немецкому образцу, видят кухарок, или по шляхотско-польскому — наложниц и салонных болтуний, "красавицы", которыя не читали ничего, кроме молитвенника да польских "Розмаитосцей". И литературныя идеи и вкусы этой публики — становятся законодателями Ваших литераторов!"

А далі удари ставали ще докульнішими: "Понятно от чего такую ветошью несет от Ваших литературных журналов — отчего так много в них одописнаго пустозвонства, отчего так кукольны Ваши Сарафы и Натали, отчего у Вас так в ходу такія безобразія, как переделки немецких повестей в русскія, отчего Ваши литераторы переводят такія пошлости, как "Ветка бозу" и т. п., а не возьмутся за Диккенса, Ауэрбаха, Шпильгагена, Золя, Флобера, Эркман-Шартрїяна, отчего из Тургенева Вы кинетесь прежде всего на "Собаку", из Лермонтова на "Повесть без имени", из В. Колинза на анекдот в "шулерне", отчего Ваши сведения о Россіи так детски-польско-немецко наивны, что Вы в состояннн были напечатать разказ "Тайная рука", где есть такія лица, как "графиня Новгородка" и т. д. и т. д. Понятно, отчего Ваша смесь наполняется известїями "о носе берлинского депутата", а ученая часть схоластическими хрїями — а за два года у Вас не было ни одной статьи о народе, его бытє, нужде и горе, ни даже повести из народной жизни, отчего у Вас не была популяризована ни одна передовая европейская идея, научная, политическая, соціальная. Понятно, наконец, что Вам не только не противен мешаный австро-рутенский язык, но Вы даже считаете его нормальным явленіем, которое достойно дальнейшего развитїя, — отчего в Вашем журнале не видно даже того, что обыкновенно замечается во всех обществах, где если еще не доросли до пониманїя, что національное возрожденіе пойдет всего успешнее при служеннн народу в духе современной цивилизаціи, то все таки считают необходимым изучать хоть форму народности, народный язык в пословицах, песнях и сказках народных. (Приводя примеры я имею в виду преимущественно "Друг" и ему подобные органы в прошлом и настоящем, но все сказанное в доброй доле относится и ко "Правде" и ей подобным)".

Висновки? Вони очевидні і зрозумілі: "Куда в жизни ведет такая литература, об этом можно судить по той политике прислужничества, какой держутся галицкіє депутаты, а в лучшем случае к таким картинам,

каких я был свидетелем на псевдонародном митинге Общества Качковского в Галиче, где в центре возсели "Отцы Руси и их красавицы", а народ поставлен был бордюром вокруг, — где ієреи вообразили себя настоящим народом, а их ораторы по целым часам занимали собрание речами на непонятном народу языке, о мелочных и формальных сюжетах, произнесенными с неестественной деклямаціей, где народ не услышал ни одного живаго слова, а тем более мысли. И между тем как поляк, жид, немец, венгр, налегает все более густой тучей на Ваш народ и народность, Вы, галицкая интеллигенція, думаете устроить какой то уніятскій Парагвай, — какую то ієрейско-чиновническую аристократію, как уже устроили австро-рутенский литературный язык! Не ужели же галицкая молодеж остановится на этом "рутенском" идеале?

Украинец (М. Драгоманов)".

"Друг" замовк. Тільки його сьомий номер, ніби прислухавшись поради М. Драгоманова йти за мовою в народ, відкрив рубрику "Из уст народа". На цей раз вона представила пісні з села Белелуї, які записав 1874 року Т. Кобринський, та пісню "Мала вдова сина", яку Анна Павлик записала в селі Монастирсько на Косівщині.

Іван Франко написав — як потім з'ясувалось, на свою голову — рецензію на "Зборник поезій сатиричних, епіграмов, розказов и пр." ("Стрижок") Івана Ципавки (під цим іменем ховався вчитель Івана Франка Іван Верхратський). Присуд учня був категоричним: "Взагалі то лиш можем сказати о "Стрижку", що автор його — не поет. Видумати кылька небувалих назв і ситуацій і склемезити кылькасот стихів, — потрафить леда кто, — но овладіти предметом, унести с собою читателя в світ широкий, ідеальний світ — потрафить лиш правдивий поет. Судячи по язиці чистім і гарнім, по множеству рідкоуживаних народних слів, ми скорше думали, що г. Ципавка, то языкослов або іний учений, — і радили б му просто покинути стихи, а взятись за прозу, за научні письма та за працю над малорусскою граматикою і словарем". Таке сказати Івану Верхратському! Іван Франко вчинив дуже необачно, написавши цю рецензію, хоч і не подав підпису, а "Друг" мав необережність її надрукувати.

В цьому ж номері "Друг" розпочав друкувати і "Отповідь на Второе письмо "г. Украинца".

Відповідь була проста: свою українщину і свою українську мову ви, пане Драгоманов, можете рекомендувати не нам, а німцям, венграм, туркам та іспанцям. Ми знаємо, що робимо. Це не ваша справа!

Восьмий номер "Друга" розпочав друкувати повість "Напотемки" ("Очерки и образки из современной жизни") з посвятою "девице І. О."

Ця повість була подана на конкурс разом з "Петріями й Довбущуками" Івана Франка. Розпочала редакція і друк "Отравленого дякона (из памятной книжки Г. Иванова)" російською мовою, аби привчити читачів до правильної мови...

З того часу "Друг" змінився. Вперто "своєю" мовою друкувалися одні статті, інші друкувалися чистою російською, а ще інші — українською. До останніх належав відділ "Из уст народа".

У восьмому номері "Друга", що вийшов 15 (27) квітня 1876 року, Іван Франко розповів казку про курочку рябу. Записав її Іван Франко від Василя Яцуляка з Нагуевич. До цього ж розділу поет додав і ладканки, записані в Лоліні.

А в дев'ятому номері "Друга" знову вміщена розгромна рецензія на нову книжку Івана Верхратського "Байки, приказки і повістки"...

Канікули Іван Франко провів у Лоліні. Повернувшись звідти і залагодивши деякі свої справи, 4 травня пише отцеві Михайлу Рошкевичу листа. У ньому описує свою подорож із Лоліна, згадує, що зустрів отця Галіковського і розмовляв з ним про дротяну маску, що захищає від укусів бджіл (колись о. Рошкевич просив Франка "постаратись йому о таку"). Далі Франко пише про те, що недавно він разом з Павликом здавав колоквіум О. Огоновському. "... з літератури — знакомито, — інформував майбутній зять, — з Нестора отлично, а з міфології дуже добре. То дуже в пору сталося — чень, увільнять від тяженької оплати!" Ще новина. "Нині, с. є. четвер, ходив-єм ставитися до війська... Поглянули на мої бідні очі та й нагнали... Ну, нехай і так! Чоловік бодай на один рік свобідний!"

Записався на новий семестр на класичну філологію і на руську мову. "Маю робити дві розправи філологічні: гречеську і латинську. Треба взятися до діла, — може, з мене буде бодай якого такого півфілолога!"

Харчується "в семінарі". Лекцій для підробітку не має жодної, проте має досить багато часу до писання і читання. Чи не проти отець Михаїл, як вони з Михайлом Павликом у другій половині мая прийдуть до нього в гості? "Як буду їхати в гори, мушу вступити додому". Вітчим потребує грошей. Ах, ще одне: чи не була б ласкава панна Ольга списати решту ладканок і якнайскорше переслати їх до Львова чи то на руки Славка, чи його, Франкові? А ще прохання, щоб Ольга прислала кінець перекладаної нею повісті, яка буде друкуватись не в "Друзі", а у календарі під псевдонімом. Та повість і переклад всім дуже сподобалися...

Ще перед поїздкою Франка до Лоліна вийде десятий номер "Друга", датований 15 (27) травня 1876 року. "Новинки" в часописі повідомлять, що 3 (15) травня на честь скасування панщини в Галичині відбув-

ся декламаторсько-музичний вечір, на якому вірш Івана Франка "Всхід сонця" прочитав І. Галущинський. "Оголошення" повідомляли, що редактора "Друга" Алексея Зофійовського забрали до війська, і "Академічний кружок" призначив редактором часопису Миколу Дольницького. Іван Верхратський виступив проти "фуфаків", які нічого не розуміють в поезії. Тим "фуфакам" він присвятив свій вірш:

Гадьє зобливно зашипить,
Коли его в дупле рухнеш —
Злоба людская так кипить,
Як з нев в грязюце не идеш!

Цей допис покладе початок дискусії "Друга" з Іваном Верхратським, який вийде з неї переможцем...

Повернувшись з Лолина, Іван Франко знову пише листа отцю Михайлу Рошкевичу. Насамперед інформує про шкільні справи Славка і про стан його черевиків. "Ту[т] у нас діла стоять добре". По приїзді відразу сіли з Павликом за роботу. Вже готові два аркуші календаря, в якому має бути й переклад Ольги.

А тепер найважливіше. "Я, — пише в цьому листі від 9 червня 1876 року Франко, — властиво, хотів давніше уже говорити з Вами о тім ділі, та якось не було чи смілості, чи спосібності — не знаю. Скажу коротко, о що мені іде. Я хочу просити Вас о руку Вашої дочки, панни Ольги. Не думайте, всечесний отче, що крок сей з моєї сторони наглий і нерозважений. Думаю, що Ви в тих двох літах, відколи мене знаєте, мали спосібність пізнати мене і осудити всі мої добрі і злі сторони і не візьмете то за самохвальбу або за пусту фразу, сли скажу, що чуюся в силі і надіюся ущасливити Вашу дочку, оскільки то буде в моїй силі.

На тім я і кінчу своє нинішнє письмо. Жду нетерпеливо Вашої відповіді. Вона рішить мою судьбу. Прощайте, всечесний отче, — і маю надію, що скоро буду міг назвати Вас своїм вітцем!"

Пізніше Франко напише у спогадах, що до формального заручення між ним та Ольгою не дійшло. І отець, і він, Іван Франко, були проти всіляких формальностей, і так вже всім відомо, що Ольга буде його, Франкова. З цією думкою звикся і отець Михайл, і мати Ольги, і брат Ярослав, і доколичні священики, котрі бували в гостях у отця Рошкевича. Вони вважали, що Франко досягне чималих успіхів, бо буде університетським професором, і самі б бажали своїм доням таких наречених.

Франко не може дочекатись, коли наступлять канікули і він знову поїде до Лолина.

А час спливає так повільно...

13-й номер "Друга", що вийшов 1 (13) липня 1876 року, продовжив публікацію "Петрів і Довбушуків", а також конкурсної повісті "Напотемки". Цей же номер помістив і "Третє письмо Українця в редакцію "Друга". "Сими днями получили мы письмо г. Драгоманова, — інформувала редакція "Друга", — в котром отвітно до желанія нашего, высказаного в "Отповіді на второе письмо", розвиває ч. автор яснійше свої погляды на соціальное житье в Галичині і завзывает молодіж до студій над ходом европейських передовых идей при горячом чувстві до народності".

Третій лист Драгоманова друкувався і в наступному, спареному, номері "Друга" (№ 14 і № 15). Він не залишав каменя на камені від того, що так вперто обстоював "Друг". Невже "Друг" і галицька публіка дійсно добре знають російську літературу, яку так пропагує на своїх сторінках часопис? "Извините меня, — писав М. Драгоманов, — но Ваши слова означают просто, что Вы просто не знаете напр. Тургенева и Лермонтова, иначе бы Вы поняли, почему мне странно, что Вы пропустили у Тургенева "Записки охотника", "Муму", "Постоялый двор", — а взяли "Собаку", — у Лермонтова пропустили "Героя Нашего Времени" и взяли "Повесть без имени". Простите меня еще раз, но позвольте мне принять в серьез последние слова Вашей статьи в 6 Н. и дать Вам два совета. Первый: прочтите Вы хорошенько Пушкина, Лермонтова и Гоголя с Белинского статьями о них, — Тургенева, Островскаго и Достоевскаго со статьями о них Добролюбова, да после этаго уже судите о русской литературе и выбирайте из нея. Другой: пропагандируйте между Вашей молодежью, особенно между теми, кто литератствовать хочет, чтоб изучали французскій и англійскій язык, — а то ведь многого из того, о чем Вы говорите: "мы знаем", в Львове и знать не лзя, так как, если не ошибаюсь, там нет ни одного русина-литератора, который би читал по французски и по англійски, а по немецки далеко не все переведено и что переводится, то не всегда своевременно".

Драгоманов був у Львові. Знав Галичину. Свідченням того є його "Австро-русинські спомини"...

"Без знанія европейских языков и литературы какой же и европеизм! Мне кажется, что разсужденія Ваши о просвященіи, религии, духовенстве, patio, plebs, о женщинах — есть сцепленіе недоразуменій. Вы протестуете против моих слов о том, что Вы не хотите знать нужд народа и трудов европейскаго передового меньшинства, и стараетесь уверить меня даже с арифметическим расчетом, что Вы имеете таковое вполне преданное народу и могущее вести его меньшинство в виде 15-

20% галицького духовенства. Все это крайне щекотливые вопросы, но раз мы подошли к ним, надо говорить о них откровенно, как того требует уважение к делу и к взаимной искренности", — так вважав Драгоманов.

Він руйнував поняття, які склались в Галичині про священників, мораль, релігію, жінку та її емансипацію, якої в Галичині боялись, як "чорт ладану".

Врешті Драгоманов підійшов до питання "про корінь зла" в Галичині. "Друг" вважав, що основними вадами народу є "п'янство" та "лінивство".

"Начнем с ленивства, — міркував М. Драгоманов. — Ленивство, конечно, порок, но совершенно индивидуальный и в таком случае управляемый вовсе не нотаціями, а созданием около ленивца таких условий жизни, которые бы заставляли его трудиться. В массах же народ не может быть ленив, ибо иначе пропал бы с голоду, — и если он иногда меньше трудится, или лучше не равномерно трудится, как напр. малоцивилизованные народы (охотники, пастухи), то по тому, что не знает известных родов труда. В европейских же обществах вся масса народа трудится не мало, больше даже, чем могут выносить ее природные силы, — что доказывается положительным вырождением людей в известных округах, эмиграцией и т. д. Вам должно быть известно, что в Галичине в некоторых округах (напр. в Збаражском уезде) убыль населения превосходит прибыль, и вот вам одно из доказательств, что народ у Вас у многих местах трудится больше, чем нужно для сохранения организма. А что вообще в Галичине народ не лежит боком, — это доказывается тем, что все таки не только народ ест, пьет, одевается, но и все пань, жида, попы, литераторы и проч. едят, пьют, одеваются, танцуют и проч. Не сами же они приготовили себе хлеб, шерсть, насыпали дороги и т. д. Если бы ктонибудь сказал нам про машины, привезенные в Галичину из других краев и поддерживающие в Галичине производительность, то на это весьма наивное возражение можно ответить, что машинные работы в Галичине не составляют и сотой доли ручной, что машины куплены на деньги, которые тоже получились из народного труда на панов, жидов и попов, и что работает около машины все таки хлоп, а не пан, жид или поп. И если хлопы в Галичине все таки беднеют, то тут дело вовсе не в ленивстве, а в чем то другом. Это что то другое, общий строй экономических отношений, при котором хлоп — безземельный или малоземельный пролетарий, и строй общества, который не допускает хлопа даже до элементарного образования, и это следовало бы понять патриотам, а не кричать все про одно ленивство да п'янство хлопов, или восхищаться, что вот мол есть и два-три русские

хлопы, которые купили 900 моргов земли, — потому что если разобрать хорошенько корень дела, так они потому и купили 900 моргов, что 400 других хлопов должны были продать свои морги. Ведь из ничего ничего и не создашь, — и всякий крейцар богатеющего есть только то, что не доплачено работнику. И эта недоплата а следовательно и народная бедность будет до тех пор, пока вся земля и все фабрики не будут собственностью работников. Как уж это станется, это другой вопрос!”

І вже зовсім не так, як “Друг” і самі галичани, дивився Михайло Драгоманов на “пьянство, пропинації, трезвость”. М. Драгоманов вважає, “что в Галиччине есть люди, которые вполне ясно понимают все болезни своего общества. Но только потому, что заявленіе этого понимания ограничивается только частными разговорами и почти не переходит в печать, — я и решаюсь говорить то, чего не хотят почему-то сказать те, кто, конечно, мог бы сказать это с большим правом и большим умением, чем я”.

Поки мова йшла про такі речі, з М. Драгомановим можна було погоджуватись або не погоджуватись, сперечатися, заперечувати, однак зовсім по-іншому відчув себе “Друг”, коли М. Драгоманов заговорив про проводирів народу та інтелігенцію в Галичині: “Что в настоящее время всякое духовенство, в том числе и галицкое — есть класс отживший, это было уже сказано выше. Я понимаю, что в какойнибудь Герцоговине или Болгаріи образованному человеку сделаться духовным, значит выбрать себе едва ли не единственную до поры возможность стать близко к народу, работать для него, вліять на него. Таков напр. архимандрит Пелагич, проповедующій теперь войну против бесов христіанских и магометанских и союз мужиков христіанских и магометанских. Но это, конечно, не нормальный архимандрит и у Сербов, а в Галиччине вряд ли и имеет себе соответствіе. Если же в Галиччине есть еще нужда в Пелагичах и если они есть там, — то, конечно, они не дают основанія выключать все и даже большую часть галицкаго духовенства из приговора обо всех духовных в Европе, — как это делаете Вы, противопоставляя духовенство галицкое нашему, в Россіи. И в Галиччине интересы духовенства противны просвещенію масс народа, — это постоянно и заявляют духовные, в частных разговорах (як хлоп буде просвещен, то ми пійдемо з торбами), и даже полупрозрачно на публичных собраниях, на пр. на митинге общества Качковскаго в Галичи, когда было сделано предложеніе столь даже умеренное, как о переводе священнаго писанія на народный язык, и когда один оратор сказал: “ми (духовенство) з засади не можемо на те згодитися”. Что в Галиччине духовные и их сыновья не стесняются называть мужика “быком”, “быд-

лом" и т. п., — это, конечно, Вы знаете лучше, чем я. Прибавте к этому такія черты, как трусость и лезть перед старшими, клеветничество, интриги для повышенья, часто самая мелочная жадность и т. п., чему я, как я нимало знаю Галиччину, берусь привести целый ряд примеров, если нужно с поименованьем лиц и случаев. Если еще вспомнить, что в Галиччине существует весьма унижительная и стеснительная для человека с более благими намереньями зависимость духовенства от помещиков, — то едва ли не полезнейшее дело было бы поднять самую решительную агитацию против поступления молодежи в духовныя семинарии и должности. Пусть бы она лучше, если не может решиться на что либо более радикальное, старалась получить хоть какое нибудь агрономическое, технологическое, ремесленное, наконец коммерческое образование и составила слой ближайшей к народу средней и мелкой буржуазии и мелких и средних поземельных собственников, из которых скорее могли бы выйти независимые народолюбцы, чем из теперешних духовных и чиновников".

А чиновники, світська інтелігенція?

"Обратимся теперь к этим чиновникам, прибавим к ним и немногих представителей всех других *artium liberalium* в русской Галиччине: адвокатов, литераторов и т.п. "интеллигенции" по преимуществу. Опять таки все, что известно нам, не позволяет ставить очень высоко и этот класс. Он даже не очень заботится о том, чтоб стать действительно мозгом своего населения, действительно *intelligentio*. Откровенные люди признаются, а литература галицко-русская подтверждает это фактическим своим состоянием, — что науки в Галиччине нет. Два три специалиста, несколько порядочных трудов — это ведь только исключение, которое только подтверждает общее правило. Довольно посмотреть, как скудно число слушателей в аудиториях русских профессоров, да и вообще на лекциях львовскаго университета, как еще меньше посетителей библиотек, и как за то много тратится времени галицкою интеллигенцией на карточные и биллиардные упражненія, на многоглаголаніе в кофейнях, как скудны запасы книг у частных людей и в библиотеках обществ, как мало подписчиков на журналы, чтоб увидеть, что интересы мысли не затрагивают сколько нибудь глубоко галицкаго общества. После этого понятно, что литература и общественная деятельность "едва едва бредет", "аби день до вечера", по рутинным дорогам, которыя 15—20 лет установились для каждой партии, или лучше для каждого кружка, из коих каждый соблюдает форму деятельности, а в сущности боится всего активного, горячаго, новаго, как безпокойнаго, требующаго настойчиваго и систематическаго, разветвляющагося труда а часто и риска.

Впрочем, что тут говорить об энергии и риске, когда очень часто галицкие деятели не выдерживают и скромной, самой скромной критики. Посмотрите на литературно-патриотические общества, соберите голоса, которые иногда слышатся и в печати: "Народный Дом", дойная корова немногих лиц, "Матица" спит, "Русская Рада" спит, "Общество Шевченка" спит, "Побратима" допустили уснуть навеки; некоторые признаки жизни обнаруживают "Просвіта" и "Общество Качковскаго", — но не говоря о том, что польза их деятельности еще весьма спорная, ктож может утверждать, что эта деятельность сознательно систематическая? Если хотите, из протоколов и отчетов "Просвіти", я вам выпишу целый ряд противуречий, неисполненных обещаний и проч. Тоже самое можно сделать и относительно редакций газет.

Самая насущная вещь для просветительно-литературных обществ и самое настоятельно-нужное дело для Галичины, Буковины и Угорской Руси в настоящую минуту: — библиотеки, находятся в самом жалком состоянии. Пусть мне не говорят обычных галицких жалоб на бедность. Опять таки цифрами и именами я берусь доказать, — не Вам, конечно, потому что Вы их знаете лучше меня, — что галицкая интеллигенция вовсе не так бедна. И если вклады ее на патриотические цели часто так комически малы, если ни один патриотический кружок не решился установить у себя прогрессивно-подходящего налога на эти цели, — то причиною тому вовсе не бедность, а что то другое. Есть между Русинами и землевладельцы и домовладельцы и капиталисты; духовенство, профессеры и др. получают не малые оклады; семинаристы умеют делать долги на счет батюшек и будущих тещей, — а годовые вклады в "Просвіту" равны каким нибудь 300 гульденам. Большия суммы у Вас умеют собирать только с "ленивых и пьяных хлопов", как напр. на "Народный Дом" и "Матицу"; теперь на общество Качковскаго, из которых первые два общества прямо обманули народ, а третье сует народу, что попадется, в том числе и откровения г. Гальки в физиологии.

За то постоянно слышишь и видишь в течении всех тридцати лет действия галицкаго возраждения такія факты, — как выпрашивание должностей именем "Wuensche der ruthenischen Nation" ("Прагнення рутенської нації"), непорядки отложности то в той то в другой кассе общества или редакции, перебежки из одного лагеря в лагерь, из народности в народность. Видишь как высокопоставленный духовный канючит в польской канцелярии из за 75 гульд., как известный писатель выпрашивает себе у славянскаго комитета 100 р., обещает за то книги, не дает их и просит денег вновь, как редактор газеты с бюджетом 10—

15000 гульд. выпрашиває 250, потом 100 р., унижається, пише доноси, заведомо лже, — как председатель общества униженно выпрашивает 350 р., которые решительно недоумевает, куда могли пойти и т. д., и т. д. И все эти позорящие австрорусскую интеллигенцию факты не возбуждают энергического негодования, не преследуются общественным мнением, а напротив тщательно закрываются своими а часто и чужими!

При виде всего этого, при чтении всего этого, что пишется в Галичине, при наблюдении весьма черепашого хода галицко-русского прогресса, — право позволительно сомневаться, точно ли существует в Галичине то передовое, европейски образованное, преданное народу меньшинство, о котором у нас зашла речь с обеих сторон. Лучше ли стоят дела у Вас в этом отношении, или хуже, чем в другом месте, — это к делу не идет. Дело в том, что вышеупомянутое меньшинство в Галичине надо еще сделать и организовать. Всего естественнее заняться этим созданием молодежи, и для этого нужна, при горячем народном чувстве, прежде всего действительно серьезная европейская наука.

М. Драгоманов".

"Я не буду, — писав М. Драгоманову Іван Франко 26 квітня 1890 року, — тут розказувати історію тої переміни, яка сталася з редакцією "Друга" під впливом головно Ваших листів: і історія, й психологія тої переміни для Вас ясніша, мабуть, ніж для мене".

Він бачився з Михайлом Драгомановим лиш раз. "Михайла Драгоманова, — писав Іван Франко в передмові до видання "М. Драгоманов. Листи до Івана Франка і інших 1881—1886", що вийшло у Львові 1906 року, — бачив я уперше 1876 року, коли він, емігрувавши з Росії, їхав до Відня. Я бачив його тільки коротку хвилю в аудиторії Ом. Огоновського в університеті; Огоновський своїм псевдокласичним стилем подякував за те, що "зволив почитати його аудиторію своєю присутністю", а по його відході мав Драгоманов до кружка молодіж, який обступив його (я не був між ними) сказати, що скільки раз бував по Росії і в Європі, а таких глупих викладів, як у Львові, не чував ніде. За весь час побуту М. Драгоманова у Відні я не мав з ним ніяких зносин".

І це була правда.

Як правдою було й те, що переміна самого Івана Франка не наступила так раптово, як мало б здатись з листа до М. Драгоманова.

Франко ще в полоні москвофільських ілюзій. І це факт. Прикрій, але факт. Франка навіть намагаються зробити лідером. 22 серпня в Стрию, як повідомляють "Новинки" спареного 15 і 16 числа "Друга", відбулось третє загальне зібрання "Общества им. Мих. Качковского", на якому було запропоновано ввести Івана Франка в управу цього

“Общества” замість А. Дольницького. Однак його не обрали, чим редакція “Друга” дуже обурювалась. Причина була проста: хоч Іван Франко і має велику популярність, але він тільки нещодавно вступив у дане “общество”. Кандидатуру Івана Франка, “человека у Львові добре звестного, спокійного характеру, сегорочного бібліотекаря”, провалили, “позаяк И. Ф. вписався в члени еще в лютом с. г., а вкладку 1 зр. може после статутів заплатити до 2-х лет”. За кандидатуру сильно стояли селяни, А. Дольницький, Василь Давидяк та Іван Белей. Старі члени “общества” заявляли, що молоді ще рано входити в управу...

Цей же номер “Друга” повідомив, що 31 серпня ст. ст. чи 12 вересня н. ст. помер Павлин Свенціцький, відомий під псевдонімом “Павло Свій” (редакція обіцяла в наступному номері журналу більше оповісти про нього). Повідомлялося також про вихід “Альманаха с календаром на рок 1877” під назвою “Днестрянка”. Цей альманах видавало львівське товариство “Академический кружок”. Крім частини “календарской” в цьому альманасі були й “повести и рассказы оригинальны и переводы”.

Реклама повідомляла, що тут були:

1. “Бідний Роман”, оповідання Івана Нетого;
2. “Омелія”, поема Євгена Згарського;
3. “Сельски весняни образки”, С-ського;
4. “Стрелец” Шіллера в “переводі” Пюрка;
5. “Два пріятели” Джеджалика;
6. “Молодой Руси”, “стих” Білокерницького;
7. “Семнадцати и двадцятьперши уродини”, оповідання Софії Шварц у перекладі “Надежды” (слово було виділено розбивкою букв, а також коло нього було три зірочки);
8. “Спеванка” Шіллера в перекладі Пюрка;
9. “Нездара”, оповідання Брет-Гарта в перекладі Петра Кумановського;
10. “Лесишина челядь” Джеджалика;
11. “Хрест Чигиринский”, “стих Ів. Франка”;
12. “Институтка”, повість Марка Вовчка;
13. “Щаслива”, вірш М. П.;
14. “Повінь”, оповідання Еміля Золя.

“Тото виданье, — писала редакція в розділі “Новинки”, — есть у нас первою того рода пробою повестевого календаря”, адже туди увійшли вісім повістей чи то оповідань, одна поема та п’ять поезій. Ціна одного примірника — 50 крейцерів. “Хто купує 10 примірників, — повідомляла редакція, — получає 2 примірники яко рабат”.

Оптова знижка на товар 15 %. "Днестрянку" можна придбати у Львові в товаристві "Академический кружок" (вул. Краківська, ч. 19), в редакції "Слова", книгарні Міліковського, в товаристві "Просвіта", а у всіх більших містах провінції — в книгарнях.

"Надежда" з трьома зірочками — псевдонім Ольги Рошкевич. Це був її літературний дебют.

Джеджалик — це Франко. Тільки раз у "Днестрянці" зустрілися їх прізвища і то під псевдонімами, щоб більше не зустрічатись ніколи.

Розділ VIII

ПОДОРОЖІ ТА НОВІ ЗНАЙОМСТВА

Другий семестр свого навчання у Львівському університеті Іван Франко зустрів у новому помешканні за адресою площа Галицька, 7. Змінювати щосеместра помешкання і не засиджуватись на старому було доброю традицією студентів і мало певні позитивні моменти. По-перше завжди можна знайти щось краще, аніж було перед тим. По-друге, можна було заощадити децю грошей, бо в такому випадку за літні канікули не треба було платити. Правда, деякі биті квартирodawачі брали платню за помешкання за кілька місяців уперед, а були й такі, що вимагали платні й за канікули. Квартиронаймачі платити, звичайно, не мали великого бажання, але завжди залагоджували справу мирно, за винятком хіба декількох справ, найчастіше пов'язаних з тим, що між господинею квартири чи її дочкою та студентами, що винаймали квартиру, зав'язувався роман, і розчулена господиня, аби придобрити майбутнього зятя, грошей з нього не брала. Коли ж після канікул "зять" не повертався на попереднє помешкання, господиня почувала себе зневаженою і в пошуках справедливості приходила в деканат, а то й до суду, про що радо повідомляла тодішня преса.

Іван Франко змінив помешкання через те, що воно знаходилося надто далеко від Академічної гімназії. В цій гімназії навчався Ярослав Рошкевич — його вихованець і товариш в одній особі. Навчання велось у дві зміни, як, зрештою, у всіх гімназіях. Чотири години до обіду, відтак дві години перерви і знову три або чотири години навчання після обіду. Правда, в середу та суботу навчались тільки до обіду, або на ті дні виносились надобов'язкові предмети. Перерва була занадто коротка, щоб добратись до помешкання, пообідати, трохи відпочити, а відтак йти на науку знову. Як би там не було, але Ярослав Рошкевич постійно запізнювався, а це могло призвести до зниження оцінки за поведінку. Щоб не допустити цього, вирішено було знайти помешкання десь ближче гімназії. Знайшли таке помешкання на Галицькій площі, а допоміг у цьому Михайло Павлик. У нього якраз звільнились ліжка, і він запропо-

нував Ярославу Рошкевичу та Іванові Франкові перейти жити до нього. Сказати, що від того Ярослав Рошкевич вигравав трохи часу, аж ніяк не можна. На дорогу до Академічної гімназії, яка містилась у "Народному домі", де, зрештою, знаходилась і редакція "Друга", треба було затратити приблизно стільки ж часу, як з вулиці Глинянської, де юнаки мешкали перед тим. Очевидно, головну роль тут зіграло те, що Іван Франко отримав можливість мешкати разом з Михайлом Павликом — найпомітнішою фігурою в "Друзі" та серед студентства.

Товариші поселились у добре відомій майже кожному мешканцю Львова Бойківській кам'яниці. Називали її так зовсім не тому, що її будували бойки, або вона — чи тепер чи колись — належала бойкам, як можна було подумати, а через те, що ця подібна на якийсь склад або солдатську казарму кам'яниця мала величезні й прекрасно пристосовані для зберігання овочів та фруктів підвали, які зафрахтовували собі бойки, за котрими ще й досі не перевелась слава добрих продавців яблук та груш. Зовні вона була зовсім не зваблива: повідбиваний тиньк, велика калабана, яка не висихала навіть тоді, коли по всіх довоєнних калюжах вже і сліду не стало, а тому в ній простий робочий людина, який приїздив з провінцій, міг помити чоботи. Кам'яниця мала два поверхи, п'ять вікон на першому поверсі справа і зліва від вхідної брами і десять вікон на другому. Тягнулась вона по осі схід-захід, тобто стояла перпендикулярно до костьола святого Андрія та Бернардинського монастиря. Від західного боку перед будинком на високому постаменті, що нагадував основу вуличних газових ліхтарів, стояла фігурка спасителя Львова святого Яна Непомуцена.

Привчити до порядку синевидських бойків було дуже важко, бо вони всупереч забороні магістрату часто влаштували під стінами кам'яниці базари, зчиняючи, як звичайно при торгівлі, сварку та крики, які переходили в бійку. У таких випадках казали: "Бойки торгують". А коли десь зчинявся великий гармидер та крики, то говорили: "Вчинились рейвах, як бойки під кам'яницею". І всім було зрозуміло, що мається на увазі не якась там кам'яниця, а саме Бойківська кам'яниця на Галицькій площі. Крім бойків тут любили підторговувати селяни, які приїжджали з яриною та домашнім дробом та яким не вистачало місця на Ринку, що був неподалік.

Кам'яниця стояла на площі як більмо на оці. Тому всі полегшено зітхнули, коли врешті магістрат вирішив її знести і вибудувати новий будинок. Це рішення було прийняте 1880 року якраз напередодні приїзду до Львова австрійського цісаря Франца Йосифа, а до його виконання приступили відразу по від'їзді коронованої особи.

Найперше почали виселяти мешканців, що було дуже нелегкою справою. Бойки ніяк не хотіли вступитись з кам'яниці, особливо коли стало відомо, що навпроти кам'яниці буде відкрито центральний ринок (він пізніше отримає назву "Галицький"). Врешті всі перепони було переборено, будинок розвалили, площу повністю перепланували; до будинку на вулиці Валовій, де сьогодні міститься пошта, у 1905 році був добудований подібний за архітектурним стилем новий будинок, партер якого зайняла і дотепер займає аптека.

Хто був власником помешкання, в котрому мешкали Михайло Павлик та Іван Франко, а пізніше ще й колишній студент Михайло Вагилевич, — невідомо. Вагилевича Франко вважав уже письменником з іменем і навіть коли зі свого провінційного Дрогобича посилав твори у "Друг" "автору прехорошої повісті "Домна Розанда", то дуже просив передати їх на рецензію "господину Вагилевичу", аби "ласкав був мені в тім взгляді, — як писав В. Давидяку 27 травня 1874 року, — висвідчити малу прислугу, если б він мав більше часу, як Ви".

"Вагилевич, — повідомляв Іван Франко Ользі Рошкевич у листі від 29 лютого 1876 року, — автор "Дениса", мешкає разом з нами, но понеже нема ліжка, спить на землі, що дуже корисно вліє на його гумор". Словом, у Бойківській кам'яниці мешкали найчільніші автори журналу "Друг", і тут був його найосновніший штаб.

Повість "Денис" друкувалась у 1—7, 9, 10, 14—18, 23 номерах журналу, але так і залишилась незакінченою з невідомих причин. Можливо, Михайло Вагилевич, подібно до Івана Франка, писав свої більші твори уривками від номера до номера, а потім покинув, чи, може, в журналі стались зміни, і речі, подібні "Денису", вже новий склад редакції не захотів друкувати, але факт залишається таким, що повість обірвалася — можна навіть сказати — на найцікавішому місці і більше вже не друкувалась.

Автор "Дениса" Михайло Вагилевич став героєм нарису Івана Франка "Знеохочений", який увійшов у збірку з дуже промовистою назвою "Рутенці", що вийшла 1913 року з підзаголовком "Типи галицьких русинів із 60-тих та 70-тих рр. мин(улого) в(іку)". В цій збірці Іван Франко помістив свої нариси, які після виходу з тюрми у 1878 році опублікував польською мовою. "Хоч писані так давно, — писав він у передньому слові, — в моїй молодості, вони, здається мені, ще й тепер не втратили своєї вартости, а може, разом із іншими моїми писаннями, послужать невеличким антидотом супроти привички деяких молодших наших письменників черпати теми до своїх творів із власної чистої або й зовсім не чистої фантазії, а не з живої дійсності, яка все і скрізь

одиноким може бути джерелом живої та плодючої поетичної творчості". Ідея написати такі нариси виникла у нього ще десь у 1876 році, про що він і згадує у передньому слові до збірки: "Тут тільки згадаю, що в р. 1876 у мене зародилася думка дати ряд коротких образків із життя різних верств нашої суспільності під заголовком "Галицькі образки", яких одну серію я написав прозою, а другу віршами". Задумане вдалось реалізувати тільки після виходу з тюрми. "Чужа" преса перед ним була закрита, тому довелося організувати свою.

Отже, Михайло Вагилевич став одним із тих галицьких русинів, котрих Іван Франко зібрав під дахом своєї збірки "Рутенці". У 1874 році для Івана Франка він був авторитетом як письменник, а вже в "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.", говорячи про те, "скільки крові напсували нашій публіці і нашим редакторам ті невинні, невеличкі проби реалістичного писання", тобто "Лесишина челядь" чи оповідання "Муляр", які почали друкуватися в журналі "Друг", Франко зауважить: "Публіка, що позивала, читаючи "Домну Розанду", "Дениса"... і т. ін., але вдавала, що вони їй дуже подобалися, почала кипіти гнівом, коли в друку почали появлятися мої перші бориславські оповідання"...

Зміст повісті Михайла Вагилевича "Денис" доволі банальний — шлях руської дитини з низів наверх. Тема ця в українській літературі не така вже й нова, але завжди вдячна. Чи не першим у "руській" літературі її порушив Федір Заревич у повісті "Хлопська дитина". Ця тема стала основною, але так і не доведеною до кінця в повісті Михайла Вагилевича "Денис".

Село, з якого був родом головний герой, таке маленьке, що навіть не мало честі бути нанесеним на географічну карту Галичини. Хатини того села скупчилися над берегом Бугу, немов галич на облозі, і в крайній від зеленої діброви хаті, такій же низенькій, як й інші хати, в бідній селянській родині зростав маленький Денис. Був хлопець як хлопець і нічим особливим не вирізнявся з-поміж своїх ровесників. Пас худобу, гусей, допомагав батькові орати і пхався до всілякої чоловічої роботи на господарстві. Був здібним, окрім того, до науки, і сусіди та вчителі порадили батькові дати сина на науку до Львова. Батько не дуже був впевнений у тому, що наука щось дасть синові в житті, але врешті відважився і послав сина до нормальної школи в Сокаль. Хлопець вчився добре, отримував перші "льокації", тобто був відмінником, і вчителі нормальної школи знову взялись за батька, щоб не закопував у землю талант сина, а послав його в гімназію. Батько вже й згодився послати, але не мав за що. Син вирішив спробувати щастя самому. Дібрався до

Львова, та не мав де притулитись, і його як безпритульного відправили до тюрми. У цій "знаній львівським лібертинам кам'яниці на площі Хорунщини" Дениса пригрів старий одинокий Коцубалінський, фаготист театрального оркестру, який проводив ніч після чергової великої п'ятики у тій самій камері, що й Денис. Їх відпустили на волю разом, і фаготист забрав хлопця до свого помешкання, яке він винаймав у сторожа одноповерхової кам'яниці на жовківському передмісті. Старий музикант вирішив облаштувати життя хлопця, записав його в Академічну гімназію, водив зі собою на роботу, де Денис мав можливість дивитись різні п'єси, в тому числі "Розбійників" Шіллера та "Ревізора" Гоголя.

Так без турбот Денис прожив чотири роки. Однак із смертю старого фаготиста хлопець знову опинився на вулиці. Відмінне свідоцтво за чотири роки навчання в гімназії дозволило йому отримати місце в бурсі, а на одяг та книжки він заробляв репетиторством. Денис зійшовся ближче із сусідом по парті, який одного разу запропонував Денисові поїхати на Різдво до його батька, що мешкав коло Галича. Хлопець погодився. Перші два дні минули спокійно, а на третій день випали іменини господаря дому. Наїхало багато людей, зокрема панотців з їхніми половинами та "чадами женской статі" і богословів, що вже закінчували семінарію і шукали собі половину на щасливе та довге життя.

Гості засіли за фербля, і Денис мав можливість спостерігати, як починається війна на зеленому полі, а потім... Потім вже нічого не було, бо на тому друкуванні повісті закінчилось.

Що мало далі статись з Денисом, читачі могли тільки здогадуватись. Зрештою, нарис Івана Франка "Знеохочений" допоміг їм у цьому. Правда, мова в ньому вже йшла не про героя повісті "Денис", а про Михайла Вагилевича, якого Іван Франко у своїм нарисі назвав іменем його героя. На відміну від героя повісті "Денис" герой Франкового твору був сином пароха одного підгірського села. Був здібним, але пристрасть до гри в карти під впливом закоренілої традиції священничих домів опанувала ним так, що він занедбав навчання і ледве закінчив гімназію. Університетське життя у Львові дало більшу свободу і, разом з тим, ще більшу допомогу від батька. До занять ставився байдуже, зате якось зацікавився роботою історичного гуртка, яким керував професор Ліске. Під впливом тих занять у гуртку і кількох прочитаних історичних книжок із бібліотеки пан Денис написав свою першу повість, яка була опублікована в студентському журналі "Друг" і завдяки якій він здобув у інтелігентних колах славу "руського літерата". Для нього враз відчинилися двері до священницьких домів і сердечок чарівних попадянок. Не кінчаючи університету (хоча й записувався на студії щороку) він в

основному проводив час на провінції в гостях у знайомих і незнайомих священників. Таке життя у вічній гостині, без заняття, без думки про завтра подобалося пану Денису. Щоправда, у вільні хвилини він почав писати другу повість із суспільного життя, але так і не закінчив її. Час минав, і пан Денис, зібравши рештки своєї слабкої волі в кулак, вирішує одружитися. Недовго думаючи, він їде погостювати до малознайомого священника, який має молоду і симпатичну доню. За своїм звичаєм пан Денис розгостився в цьому домі на кілька місяців і врешті-решт, проводячи дні в пустопорожній балаканині, а ночі за картярським столом, зметиковав, що священник не такий уже й багатий, як йому гадалося спочатку, бо мало бере від селян. Одначе він не квапився виїздити із цього гостинного дому, бо довідався, що тут незабаром має відбутися празник, на який прийдуть і заможніші гості із дочками на виданні. Панни виявилися, щоправда, не першої молодості, не кращої вроди і не особливого виховання, але "деньги, братчику, деньги — ось що головна річ!" Пан Денис кинувся в сердечну атаку водночас на трьох панночок і від усіх отримав відкоша. Господар дому тут же довідався про все, запросив пана Дениса до окремого покою, наговорив йому "три міхи правди", тицьнув у руки банкнот вартістю 10 ринських і вигнав. Пан Денис не робив із того трагедії, і віз із кандидатом до шлюбної обручки зник у тумані куряви...

Михайло Вагилевич яскравим метеоритом спалахнув на галицькому літературному небі в 1874—1876 роках і згас так само раптово, як і появився, не залишаючи в найповніших бібліографічних та біографічних виданнях жодного сліду, навіть дати життя і смерті. А міг би, на думку Івана Франка, при своїх вроджених здібностях стати визначною людиною. Став проте тільки знеохоченим. Зайвим...

Батько Михайла Вагилевича, який також називався Михайлом, був рідним братом Івана Вагилевича, наймолодшого учасника "Руської трійці". Він народився 1823 року, відтак поступив на навчання у Львівську духовну семінарію і закінчив її саме тоді, коли Івана Вагилевича після його самовільного "звільнення" з парафії виключають із священничого сану і залишають зовсім без засобів до існування. Було це у 1849 році. У 1850 році Михайло Вагилевич одружується, його скеровують на роботу в Болехів, де 1851 року народжується його син, котрого при хрещенні назвали теж Михайлом. У Болехові панотець довго не затримується і в 1853 році перебирається в село Солуки, а звідти через два роки — до Фіткова, відтак до Гірного, а в 1857 році — до Гузієва, де перебуває дещо довше. У 1866 році помирає Іван Вагилевич — і його батько Микола, котрому йшов 90 рік життя і який боляче пережив смерть сина, перебирається з села Завої до свого наймолодшого сина

Михайла, що працював парохом у селі Гузіїв. У цьому селі він і відійшов у інший світ 1869 року. В тих часах сім'я Михайла, брата Івана Вагилевича, та сім'я Миколи, брата Маркіяна Шашкевича, приязнилися, бо Лолін, де парохував Микола Шашкевич, і Гузіїв належали до одного деканату. Тому нічого дивного, що Михайло Вагилевич тримав до хресту наймолодшого сина Миколи Шашкевича Хому.

Михайло Вагилевич-молодший, ставши студентом Львівського університету, активно включився в громадське життя. Він один з тих, хто заснував студентський журнал "Друг" і входить у його редакційний комітет. Антін Дольницький у своїх спогадах стверджує, що восени 1875 року Михайло Вагилевич дуже близько сходиться з Іваном Франком, Михайлом Павликом, Володимиром Левицьким та Іваном Белеєм. Саме це вузьке коло підготувало і здійснило переворот у журналі "Друг", першою жертвою якого став сам Михайло Вагилевич, бо перестала друкуватись його повість "Денис" як така, що йшла врозріз з новою тенденцією часопису. На близьке співробітництво Івана Франка та Михайла Вагилевича вказує у своїх спогадах і В. Лукич-Левицький.

Усі ближчі приятелі та друзі Івана Франка тих років опісля стали видатними громадськими, культурними та політичними діячами. Лише один Михайло Вагилевич, що мав безумовний літературний талант, усунувся від активної праці і десь загубився у морі дріб'язкових людських пристрастей. Важко сказати, чи причиною тому був арешт Франка та Павлика, чи характер, про який Вагилевич писав у передмові до "Дениса": "Характер мій єсть мішаниною вад і добрих свойств. Єсьм гордий на мої умственні дарованья. Єсьм непостоянний, розсіяний, но завжди щирий, як дитина. Світ здаєся мені огородом повним рож, а жизнь закоротка, щоби натішитись щастем о котрім сню". У 1875 році Михайло Вагилевич закінчив сім семестрів університету і вирішив залишитись у Львові, щоб підготуватись до учительського екзамену. Після арешту Івана Франка він здає такий екзамен і отримує посаду заступника учителя в Золочівській гімназії, де викладав історію та українську мову. Через рік він на цій же посаді працює вже у Вищій реальній гімназії міста Дрогобича, де пробує до 1887 року. Тут він спромігся написати дві статті з педагогіки (1885 та 1886 рр.). Отримати нормальну учительську посаду було нелегко, а тому в 1887–1894 роках Михайло Вагилевич все ще працює на посаді помічного вчителя — тепер вже у гімназії міста Ярослава, і лише наступного року, після 14 років учительства, йому нарешті посміхається доля і він отримує посаду вчителя історії і української мови та літератури в Тернопільській учительській семінарії. У 1900 році він уже головний учитель тої ж семінарії, але в 1903

році з невідомих причин його переводять на посаду звичайного вчителя. Через рік Михайло Вагилевич опинився на посаді викладача у Львівській п'ятикласній жіночій школі "Руського педагогічного товариства", а в 1905 році його призначають директором чоловічої учительської семінарії в Сокалі. Ні, не щасливий випадок виніс Вагилевича на цей пост, просто ніхто із статечних львівських викладачів не хотів покидати теплих і насиджених місць у Львові та їхати на провінцію, де, як пізніше зрозумів Вагилевич, роботи було непочатий край. У Сокальській семінарії повним ходом ішло будівництво нових приміщень, сусіди вели запеклу боротьбу за кожний клаптик шкільної землі. Особливо допікала Естер Рахіль Ковлер, котра за час Вагилевичевого директорства зуміла привласнити собі добрячий клапоть семінарського саду (ЦДІА у м. Львові, ф. 178, спр. 4361, арк. 57). Всі ці упущення дирекції семінарії виявив і намагався усунути Володимир Коцовський, котрий прийшов на місце Вагилевича 1 вересня 1910 року.

У Центральному державному історичному архіві у Львові зберігаються дві папки звітів про організацію і діяльність чоловічої учительської семінарії в Сокалі (ф. 178, оп. 2, спр. 4360—4361). За п'ять років свого директорства Михайло Вагилевич залишив по собі в цих папках слід у вигляді одного-єдиного документа під назвою "Подання Дирекції ц. к. Семінарії з дня 19 липня 1908 року в справі поділу 2-ого класу в тутешній семінарії учительській на два відділи" (Там само, спр. 4361, арк. 33—34).

Хоча восени 1910 року Михайло Вагилевич уже вийшов на пенсію, в учительських шематизмах на 1911/1912 навчальний рік він ще числиться головою екзаменаційної комісії. Помер у Сокалі 1911 року.

До літературної роботи Михайло Вагилевич більше не вертався...

У 1876 році Іванові Франкові було вже 20 літ. Згідно із законами Австро-Угорської імперії він повинен був відбути військову службу в ранзі однорічного охотника. "Нині, с.е. четвер, — повідомляв він Михайлові Рошкевичу, — ходив-ем ставитися до війська. От, ще й з тим треба ми було комедій! В магістраті дістав-ем бурю, що-м ся десь в грудні, чи коли там, не мельдував. Мара їх знала, коли і кому мельдуватися! А нині при асентирунку (рекрутський набір — авт.) — брру! Аж страшно ми стало, як-ем побачив, яких харлаків беруть. Ну, гадаю собі, оту(т) мені прийде амінь, духу святий! Стою я, стою, чекаю-чекаю — не кличуть мене. Аж на самім послідку, яко причіпку, чи що, бо я чужий — Nachsteller (запізнілий — авт.). Поглянули на мої бідні очі та й нагнали. Певно, боялися, щоби-м під час муштри не виштуркнув пану капралові око, яко сліпий! Ну, нехай і так! Чоловік бодай на один рік свобідний!"

Він вже не може дочекатись, коли прийдуть канікули і можна буде нарешті поїхати в Лолин, котрий тепер почав заповнювати собою все навколо. Тут, у Львові, він не мав спокою. "В часі тих вакацій мушу докінчити свою повість, — писав Ользі ще 29 лютого 1876 року, — тому потребував би-м спокою і вдохновения, котрого, певно, ніде більше не найду, як в твоїй близьості!"

Як би то було, якби в його повісті "Петрії і Довбущуки", яку друкує "Друг", не було чогось з тих країв? І треба було того, чи не треба, але Франко подає у повісті дуже детальний опис Гошівської гори з монастирем та церквою, що по дорозі, як їхати в Лолин. Та гора "єсть послідня в досить довгім, побічним пасмі Карпат і врзується собою глибоко в гладку і лиш на краю небосклону легко по сіверо-востоку фалюючу болехівську рівнину. Гора монастирська не спускається лагідно до тої долини, але стримить над нею, бачиться, грізно своїми обривистими боками. А вдолі під тими утесами шумить сердито і пиниться, б'ючись о кругле каміння, котре, як умерші барани, дно її залягає, бистра і значна гірська річка Свіча. За нею, на широкій ріні розсілося гарне, велике і порядне село Гошів".

Не обминув увагою Іван Франко в повісті й монастир, давши дуже детальний його опис, описав і монастирську бібліотеку.

Лолин, чи, точніше, мандрівка до Лолина, дає Іванові Франку матеріал для оповідання "Вугляр". "Не пам'ятаю, — пояснював Іван Франко долю цього оповідання у вступному слові до збірки "Батьківщина і інші оповідання" (Київ, 1911), в якій воно було опубліковане, — де й коли подівся у мене рукопис цього першого оповідання, і не знаю також, відки й яким способом дістав його д. Микола Венгжин, який у початку 1909 року без моєї відомості опублікував його, змінивши правопис, у перших січневих двох числах свого літературно-наукового двотижневика "Будучність". Відси передрукуюю його тепер, справивши мову в оцій новій збірці моїх оповідань".

Справді, з цим — чи не першим — оповіданням Івана Франка вишло певне непорозуміння. Воно дійсно було опубліковане 1909 року в першому та другому числі журналу "Будучність", який виходив у Львові в 1909—1910 роках за редакцією Миколи Венгжина (літературний псевдонім Миколи Угриня-Безгриціного), що на той час працював викладачем Рогатинської гімназії. Він був відомим літературним критиком, а через те, що був одним з організаторів Січового стрілецтва і воював у його підрозділах, все, що він робив, пізніше було віднесено до розряду "буржуазно-націоналістичного напрямку", і згадувати про це було заборонено.

Іван Франко гостро зреагував на появу цього оповідання в "Будучності" і написав різкого листа М. Венгжину, а Венгжин опублікував

цього листа у наступному номері журналу. "Сьогодні, дня п'ятого січня, — писав Іван Франко, — одержав я І число видаваної Вами часописі "Будучність" і знайшов у ньому відразу дві немилі для мене несподіванки, а власне, початок мого ще в 1875 році написаного, не друкованого і мною давно забутого оповідання "Вугляр" і початок рецензії д. Євшана на мого "Мойсея".

Протестую наперед против того, щоби Ви у слідуючій числі називали моє ім'я в числі співробітників "Будучности". Не хочу вживати відповідного слова для скваліфікування Вашого поступку з моїм оповіданням, але позволю собі звернути Вашу увагу на те, що такий поступок був би наполовину можливий тільки по моїй смерті, а я ще, як Вам відомо, досі, дякувати Богу, не вмер".

У відповідь на цей протест Івана Франка М. Венгжин у цьому ж номері журналу пояснив, що оповідання він дістав ще рік тому приватною дорогою і не друкував його, бо хотів повідомити про це автора, але через хворобу І. Франка звернувся з тим проханням до його сина Тараса, студента філософії, а той такий дозвіл дав, правда, із застереженням, щоб було змінено етимологічний правопис на фонетичний, після чого оповідання було надруковане в "Будучности". Конфлікт було вичерпано, й Іван Франко, виправивши мову оповідання, опублікував його у збірці "Батьківщина і інші оповідання", що вийшла у Києві 1911 року. Доля автографа, одержаного "приватною дорогою" Венгжином, невідома.

Основу оповідання складає розповідь старого вугляра, що випалоє дерев'яне вугілля, якого Іван Франко зустрів по дорозі з Долини до Лолина літом 1875 року. Син того старого вугляра Іван під час випалювання вугілля упав у купу палаючих дров і згорів.

У листі до М. Венгжина І. Франко твердив, що оповідання було написане у 1875 році, а у примітках до його публікації в збірці "Батьківщина і інші оповідання" вказав, що "отсе оповідання, написане в першій половині липня 1876 року перед "Лесишиною челяддю" та "Двома приятелями", було першим із тих, які я пізніше зібрав у цикло "В поті чола" і які мали дати художній образ життя галицько-руського народа в різних його верствах та професіях".

У Лолині Іванові Франкові дуже сподобались тутешні весільні ладканки, і він просить панну Ольгу записати їх для нього, бо він почав записувати, але не докінчив. Ольга, звичайно, не може робити цього без дозволу батька, бо то треба йти між людей, а тато на такі справи дивиться не вельми схвально. Тому Іван Франко пише листа Ольжиному батькові й просить "о той дозвіл", а ще просить, щоб панна Ольга

списала ті ладканки, “але зовсім фонетично, з всякими вставками і добавками, як, н(а) пр(иклад), й межі словами і пр(оче), і переслати їх якнайскорше чи то на руки Славка, чи й на мої”. “Так само прошу, — писав він М. Рошкевичу 4 травня 1876 року, — о кінець переводу повісті. Вона буде печататись під псевдонімом, але не в “Друзі”, но в календарі, котрий тепер кружок видає. Повість і перевод нам дуже подобалися”.

В середині травня Іван Франко таки не втримався і приїхав до Лолина, але на цей раз з М. Павликом, про що попередньо попереджував отцю Рошкевича в листі від 4 травня 1876 року. “Не знаю, — писав він там, — чи Вам тим не зроблю якої неприємності, сли разом з Павликом впрошуся до Вас десь в другій половині мая на дві-три неділі. Вправді, Ви запрошували мене, но, може, я надуживаю Вашої ласки, впрошуючи з собою ще другого такого ж, як і я, непотреба-літератора. Сли би так було, то прошу одверто написати, я радо послухаю всього”. Отець дозволив, і Франко десь, як і обіцяв, в середині травня приїхав до Лолина, що підтверджується двома листами Михайла Павлика до М. Драгоманова. В першому листі від 18 травня 1876 року, писаного з Лолина, М. Павлик повідомляв у властивій йому манері: “Я лишив львівський шум і заїхав ось де на два-три тижні... Я тут приїхав перший раз із Франком, що знається з цим попом, бо го серце тягне до чорних очей — а при тім ожию трохи й я при фортеп’яні та Лисенковій музиці, при чім я й не позабуду й за людей, пізнаю, позаписую де-що буде мож”. У примітці до цих слів Павлик додав: “Я дійсно позаписував там чимало пісень і наговорився про всячину з багатьма селянами”.

Сестра Ольги Михайлина про ті розмови Павлика з народом у своїх спогадах опісля писала, що мали вони провокаційний характер і Іван Франко навіть мав з ним серйозну розмову. “Франко, — писала вона, — був незадоволений з Павлика, що, як ходив по селі і займався збиранням народних пісень, багато непотрібного розбеленджував про священників між селянами, порівнював їх життя з життям пароха і т. п. Це його іритувало, бо вважав за нетактовне”.

В другому листі від 30 травня 1876 року, писаного також з Лолина, М. Павлик повідомляв М. Драгоманову, що повертається до Львова у вівторок, тобто 6 червня.

Разом з Павликом повернувся і Франко. 9 червня Іван Франко повідомляє отцю Рошкевичу про свій приїзд додому: “І ось я у Львові. Скоро-м приїхав, поспішив я, щоби дізнатись, як Славко стоїть в школі”. Виявилось, що зі Славком все в порядку, не дуже добре з математикою, але ще буде два рази питаній. Стосовно черевиків — то нових Славкові не треба. Має дві пари. А на випадок непогоди, то має чоботи. “О

подорожі нема що писати. До Львова приїхав-ем досить слабкий на очі — гаряче, порохи...”

Своє перебування в Лолині на сей раз Іван Франко відзначив написанням двох оповідань: “Лесишина челядь” та “Два приятелі”. Під першим рукою Івана Франка написано: “Лолин, у червні 1876” і та сама дата стоїть під “Двома приятелями”, хоча в передньому слові до збірки “Батьківщина і інші оповідання” він помилково зазначає, що ці оповідання були написані в першій половині 1877 року. “Лесишина челядь” вперше була надрукована в альманасі “Дністрянка на 1877 рік”, який вийшов у кінці 1876 року. Там були опубліковані “Два приятелі”. Під обома — псевдонім Джеджалик.

Обидва оповідання були задумані для збірки “Галицькі образки”, в яких, як писав Іван Франко у передньому слові до збірки “Батьківщина і інші оповідання”, — “обік етнографічного матеріалу виступали також певні психологічні проблеми. Матеріалом до них могли служити поперед усього мої власні спомини та спостереження, а почасти також оповідання інших людей”. Видати “Галицькі образки” не вдалось, а тому ці оповідання увійшли у збірку “В поті чола. Образки з життя робучого люду”, що вийшла у Львові 1890 року. У передмові до збірки “Добрий заробок і інші оповідання” (Львів, 1902 р.) Іван Франко зазначав, що його ранні оповідання пов’язані із задумом збирати матеріали, ескізи та оповіді “для змалювання образу нашої суспільності в різних її верствах, у різних змаганнях, працях, заробітках, стражданнях, поривах, ілюзіях та настроях”. Що ж стосується “Лесишиної челяді”, то він тут намагався подати “контраст між красою природи і мізерією людського життя”. Як твердив, це було чисто мистецьке завдання.

Лолин займає дуже поважне місце у творчості Івана Франка. Тут він пише свої оповідання, тут перекладає, тут збирає народні пісні, і складається враження, що тих пісень так багато, що не може справитись із їх записами ні Ольга, ні Михайлина, ні Павлик, ні навіть сам Франко.

Після закінчення навчання і одержання фреквенцій (заліків) можна їхати в Лолин. Додому, в Нагуевичі, мабуть, Франко так і не їздив.

Ініціатором виїзду в гори був Антін Дольницький. Він дружив з теперішнім співльокатором Івана Франка Михайлом Вагилевичем, ходив з ним до одного класу Академічної гімназії у Львові, після здачі у 1871 році матури рік вони мешкали разом на стаці в кам’яниці дідича Лисятичів Онишкевича на вулиці Академічній у Львові, де, до речі, мешкав і професор університету Омелян Огоновський. Михайло Вагилевич ближче познайомив Івана Франка і Михайла Павлика зі своїм “старим товаришем” Антоном Дольницьким та з іншими товаришами,

які бували у нього — зокрема з правником Климом Охримовичем та Іваном Петрушевичем. Перший був у студіях на рік старшим від Антона Дольницького, а другий — ровесник. Обидва жили в горах, а тому постійно запрошували товаришів до себе в гості.

Антін Дольницький залишив цікаві характеристики своїх друзів. “Павлик, — писав він, — робив на мене вражіння фантаста, непрактичного, але була це наскрізь м’яка, щира душа, легко захоплювався якоюсь ідеєю і не покидав її, бажаючи добра для українського народу, особливо для бідного темного селянства. До мене ставився стримано, здалека, не довіряв “поповичеві”, як це пізніше висловив у листах до Драгоманова, з яких я — тільки тепер їх прочитуючи — переконуюсь, що він не дуже був до мене щирий, але скритий”. Таким фантастом він був ціле життя і таким же був непрактичним. І все життя недолюблював поповичів. Франкові рекомендував кинути всілякі зв’язки з Ольгою Рошкевич, бо це попівна і свого попівського стану залишити ніколи не схоче, так само, як не схоче перейти з пухких попівських булок на твердий мужицький хліб. Навіть був радий, коли з “тією попівною” все сталося так, як він передбачав.

“Навпаки, — писав А. Дольницький, — Іван Франко був одвертий, рішучий, самостійний у своїх думках, які умів своїм словом боронити, але шанував переконання інших, легко орієнтувався, був незвичайно працьовитий, з буйною уявою, не раз не числячись з дійсним життям — поет, а при тому товариський, що міг стати комусь щирим другом”.

Антін Дольницький у поїздку в гори вирішив запросити членів редакційного комітету “Друга”. Відразу погодилися Франко, Михайло Вагилевич, Володимир Лукич-Левицький (Антін Дольницький згадує, що він був “попович, незвичайно рухливий, балакучий”, мав дуже добрі манери і легко нав’язував контакти з людьми). А також Антін Дольницький, Клима Охримович та Іван Петрушевич — усіх шестеро.

Чи брав участь у тій поїздки Михайло Павлик — невідомо. Про нього Володимир Охримович, до батьків якого приїхали в гості мандрівники, у своїх спогадах не згадує.

Спочатку приїхали у Долину, яка була першим пунктом їхньої поїздки. Це місто було добре знайоме Іванові Франку з 1874 року. Починаючи з того року він кожного разу, вибираючись до Лолина, приїздив сюди поїздом, а звідси вже пішки йшов через річку Свічу до Ольги. Це вже був його п’ятий приїзд у Долину. “Вагилевич був особливо рад, — писав у своїх спогадах Антін Дольницький, — бо його родинне село Гозіїв коло Гошева близько тих сіл, куди ми вибирались. Для Павлика така прогулянка не була цікава, бо він з Косівщини, де більші гори, як

долинські". На мандрівників велике враження справили Гошівський монастир, а також пасма гір, які тягнулись від нього на південь.

З Долини мандрівники поїхали вузькоколійкою барона Попера до Вигоди. Там барон мав тартаки і провадив у горах лісорозробки, пограбіжницьки нищачи навколо ліси. Вигода стояла на злитті двох річок — Мізуньки та Свічи, і по них з гір сплавляли дерево до тартака. Це невелике поселення, що, правда, розрослося з часу закладення тут тартака, замикало від півночі велику кітловину, в якій лежали Пациків, Велдіж, Лолін, Ангелівка та частково Новий Мізунь. Найближче був Велдіж, який уже вважався містечком. Тут опісля майже до самої своєї смерті буде працювати парохом Іполит Сас-Погорецький. З Долини вів добрий гостинець, якого називали цесарським, через Вигоду, Велдіж, Людвиківку, Вишків аж до самої угорської границі. Праворуч від Вигоди десь через два кілометри лежав Мізунь, а ліворуч — Пациків, Лолін знаходився за Свічею на південь від Велдіжа. Всі священики навколо були між собою посвоячені, осіли тут віддавна, жили однією родиною, за винятком отця Рошкевича, який вважав свою парафію карою Божою, даною йому консисторією за його правильні, тобто москвофільські, переконання.

У Вигоді на мандрівників чекала фіра отця Хризанта Колянковського з Велдіжа, який був вуйком Івана та Кліма Охримовичів. По дорозі заїхали в Мізунь, звідки родом Іван Петрушевич, але не затримувались надовго і поїхали далі у Велдіж. Ночували у місцевій школі, яка стояла напроти приходства і на якій красувався напис "Оучилище", з чого мав привід для жартів Василь Лукич-Левицький (пізніше отець Колянковський змінив назву на "Школа)". "Квартира, — згадував Дольницький, — була для нас чотирьох зовсім вигідна; школярів не було ніяких, бо були ферії. Петрушевич зараз з Вигоди поїхав до Мізуна (тепер Старий Мізунь — авт.) до батьків, а Охримович пішов на приходство до своєї тети і дядька Колянковських, куди по короткім часі і нас запрошено на підвечірок, а опісля на вечерю. По підвечірку Охримович спровадив нас по Велдіжі, показав особливості і пояснив топографічне положення місцевості. На північ — гора Осоя, що хоронить Велдіж досить добре від північних вітрів, на захід висока гора Люта, що заслонює Велдіж від західних вітрів..., на південь пасмо гір Горгани і Вівківський провал, звідки витікає Свіча, а на сході низька гора Кічурка". Того ж дня хлопці скупалися у Свічі.

На вечері була вихованка Колянковських Осипа Охримовичева, молода сестра Кліма, яка опісля стала дружиною Антона Дольницького. Господарі повідомили гостей, що запросили до мандрівки сусідську молодь, і хлопці сприйняли цю звістку з радістю. Наступного дня на

приходство приїхали панночки з Мізуня, Пацикова, Лолина з мамами або татами, бо де то видано, щоб дитину пускати саму в таку далеку дорогу та ще до студентів зі Львова, які охочі, як тоді казали, до "фіглів-міглів". Складалося враження, що у Велдіжі храм, хоч відомо, що церква у Велдіжі посвячена Великомучениці Параскевії. Обід, проте, був не гірший від празникового, а після нього почалася гарна забава. "Ми, — писав А. Дольницький, — поповичі, себто Вагилевич, Левицький і я, були призвичаєні до таких празникових прийнят, але на Франка зробило воно дуже сильне вражіння, особливо тому, що якраз тоді, здається, перший раз побачив Ольгу Рошкевичівну і в чергових днях мав ще кількакратно нагоду зустрічатись, бо подібні обіди влаштували для нас по черзі ті, що прибули до панства Колянковських, себто священники в Мізуні, Лолині і либонь і в Пацикові, щоб молодь пізналась, а старі пригадали собі молоді літа і начеб самі відмолоділи. Патріархальні відносини, овіяні родинним теплом". Все ніби правдоподібно у тих спогадах, за винятком знайомства Івана Франка з Ольгою Рошкевич. Ніби змовившись, про те саме пише у своїх спогадах, вперше опублікованих у збірнику "Спомини про Івана Франка" (Львів, 1927 р.), Володимир Охримович. "Той гурток студентів, — писав він, — побував тоді також в сусіднім селі Лолині (коло Велдіжа) у тамошнього священника о. Рошкевича, де Франко познакомився тоді з його доньками Ольгою і Михайлиною. Мабуть, уже тоді Іван Франко залюбився в Ользі Рошкевичівній, в якій любився довші роки і якої не міг забути навіть тоді, коли вона вже вийшла заміж за священника Володимира Озаркевича..."

Коли саме тоді Іван Франко разом з хлопцями відвідав Лолин — невідомо. Могло це статись наступного по вечері в Колянковського дня, могло пізніше. Достовірним є той факт, що подорожніх запросив до себе в гості отець Юліан Охримович, парох Вишкова та Сенечева, батько Володимира Охримовича, тоді шестирічного хлопця. В Сенечеві (в шематизмах це село зареєстроване як Сенечіл) була стара дерев'яна церква Архистратига Михаїла, а у Вишкові — Покрови. На ці свята відбувались і відпусти, а окрім того відпусти відбувались ще на Вознесення в Сенечеві та на Петра і Павла — у Вишкові. Від Велдіжа до Сенечева 38 кілометрів, а від Долини — 52. До залізниці у Вигоді — 43 кілометри. Дорога, отож, до Сенечева була далека. Рано молодь на трьох фірах виїхала в дорогу, щоб під вечір приїхати на місце. Сенечів лежав на самій границі з Угорщиною і такого наїзду ще за своє існування не бачив. У тих краях Іван Франко був уперше. Їхали через Людвиківку (тепер село Мислівка — авт.), де й зупинились на перепочинок. "В Людвиківці, — писав у спогадах А. Дольницький, — ... мали ми

нагоду оглянути менший тартак Попера та клавзи, тобто штучні греблі до задержання води до часу, коли назбирається стільки ботюків, щоб їх, збитих у дараби, при допомозі випущеної зі ставу води пустити в діл до Вигоди. Не потребую описувати вражіння, яке на нас зробила ця їзда пречудовими горами — Гургулати, Томнатиків та інших, не буду оповідати про гостину в домі п-ства Охримовичів. Вражіння незатерті на ціле життя з проходів у Сенечові”.

Можливо, саме тоді Іван Франко сказав Михайлові Павлику: “Якби Ви пробули довше межі інтелігенцією, то бисте так не зლობилися на неї”. І той вислів, вчитаний А. Дольницьким з листа М. Павлика до М. Драгоманова від 16.07.1876 року, став приводом до наступної “прелекції”: “Павлик обурювався все на інтелігенцію за її неробство, заскорузлість, ворожість до народу, а головнио на духовенство. А Франко, маючи нагоду зблизька зійтись з інтелігенцією, набрав про неї інше переконання. Дав тому вислів Франко докладно в післяслові “*Post scriptum*” до 3-го видання своєї повісті “Петрії і Довбущуки” (виданій у Харкові 1928) словами: “Я бажав запротестувати проти недогадливости та тупоумія деяких наших молодших письменників та критиків, що йдучи наосліп за покликами зах. європейських песимістів, у міщанськiм (буржуазнім) життiю бачуть синонім духовного застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку естетичного почування”.

Під час цієї мандрівки Іван Франко почув оповідь про трагічну долю одного селянина — Миколи Прача, що за 40 ринських боргу у шинкаря втратив весь свій маєток та вимушений був стати до праці в Людвиківських тартаках, де погодився на важку й небезпечну роботу при спуску зруба, але в перший день роботи загинув, упавши в безодню.

Оповідь лягла в основу оповідання “Сам собі винен”, яке було написане вже після мандрівки у Львові 20 грудня 1880 року. Вперше воно було надруковане в “Люстрованому календарі товариства “Просвіта” на рік переступний 1884”, що вийшов у кінці 1883 року. Опісля оповідання ввійшло у збірку “В поті чола”. Цілком можливо, що спочатку воно називалося “Людвиківка”, і саме про нього писав Іван Франко М. Павликові в листі від 12 листопада 1882 року.

Детальний опис тартака, навколишніх гір говорить про те, що розповідь про долю селянина вразила Івана Франка. Разом з деталями оповіді він запам’ятав до дрібниць усе навколо.

Нещасного Миколу Прача поховали за Свічею у стіп високої гори. “Зелена, мохом і польовими квітами поросла поляна, з двох боків окружена рікою, вистирчає над нею так високо, що вода ніколи не заливає її; вона містить у собі його тіло. Свіча прискає і реве довкола, немов у

безсильній злості за свою жертву. Зі всіх боків у задумі глядять високі гори на незначну високу могилку по однім і на велику фабрику з червоним коміном по другім боці. В ліщині кує зозуля, мов би питалася: "Хто тут? Хто тут?" А чижик у високім зіллі протяжно віддзвонює: "Нещасливий! Нещасливий!" Тільки сердита, писана сойка на самітній смереці дразнить: "Сам собі винен! Еге! Еге..."

А Мордко Індер, якому Микола Прач був винен 40 ринських, виставив на продаж ґрунт покійника за 140 ринських...

Скільки днів мандрівники гостювали в Охримовичів, невідомо. Очевидно, день-два. Там мандрівка закінчилась, і гості повернулися додому. Хто куди. Іван Франко з Михайлиною та Ольгою Рошкевичка-ми поїхав до Лолина. Інші поїхали до Львова...

"З тієї прогульки, — писав Антін Дольницький, — вертали ми, прогульківці, до Львова залізницею не з Вигоди і Долини, але з Болехова, куди заїхали фірою на те, щоб по дорозі вступити до Гошова і оглянути славний з відпустів монастир оо. василіян, що опісля використав Іван Франко у своїй повісті "Петрії і Довбушуки", яку почав у жовтні 1875 року друкувати. Не виключено, що в часі тієї прогульки почув від декого яке оповідання про Довбуша, бо в тих сторонах тоді традиція про Довбуша була ще жива. Від Лолина до Перегінська гірською дорогою зовсім недалеко, а події, описувані в повісті, переважно мали відбутися в Перегінську. Може, описувана прогулька дала почин для повісті". Не дала. І взагалі, на гадку А. Дольницького, "прогулька в гори" відбулась не в 1876 році, а в 1875. Звідти й отой зсув.

Коли б Дольницький був уважнішим, то побачив би, що Гошів, Гошівська гора знайшла своє місце не тільки в цій повісті — пізніше, описуючи Афонську гору, І. Франко матиме на увазі саме її.

На відміну від М. Павлика, Іван Франко бачив інтелігенцію і бачив все навколо. Ніщо не проходило повз його увагу. Навіть у Лолині, де він був, як здавалось, засліплений Ольгою Рошкевич.

"Приїхав був на вакації, — писала у своїх спогадах сестра Ольги Рошкевич Михайлина, в заміжжі Іванець, — студент кадетської школи, син колишнього пароха Лолина, попередника батька. Був це гладкий паничик, елегантно поводився, але від всяких народних справ і т. п. був далекий. Видно, що Франкові не припав до вподоби, бо написав новелу по-польськи, в котрій схарактеризував його під титулом "Пан Маріан". Її він читав сестрі вголос і подав десь до якогось польського журналу у Львові". Та "новела", а, точніше, нарис, героєм якої є пан Маріан, називалась "Звичайний чоловік". Опісля цей нарис Іван Франко помістить у свою збірку "Рутенці".

Сам пан Маріан нічим з-поміж інших не виділявся. Брат пана Маріана, до якого він часто приїздив, мав свою хату і був громадським писарем. І, напевне, так би й залишився пан Маріан у пам'яті Франка звичайним чоловіком, якби йому, Іванові Франку, випадково не довелось почути розмову, а, точніше, сварку, пана Маріана з рідним братом. Він вимагав у брата грошей, бо ті гроші йому належаться, і через те, що їх не має, бідує у Львові. Даремні були пояснення брата, що тих грошей у нього немає. Пан Маріан радив продати корову і гроші таки віддати. І його не обходить, що та корова — єдиний порятунок у сім'ї.

Коли при зустрічі з паном Маріаном Франко зауважив, що, може, й справді брат не має грошей, то почув у відповідь: "Е, що мене то обходить! Адже ж він тут писар на три громади, може з хлопів дерти, скільки влізе, а мені там ні з кого нічого вдерти".

У Львові Іван Франко виявив, що дерти пан Маріан у Львові має з кого, бо позичає своїм товаришам гроші під добрий процент.

Після канікул, як твердить Франко, вони часто бачились у Львові. Пан Маріан вічно кудись поспішав: чи то з лекції на лекцію, чи то ловлячи своїх боржників. "Чи вчашав на університет, — сумнівається Франко, — на який був записаний, сього я не міг знати. За весь час моєї знайомості з ним я не чув від нього ані одної згадки про школу, професорів або науку. Раз у раз зайнятий був грошовими справами або лекціями".

Через два роки Франку знову довелось зустрітись з паном Маріаном. Тепер він виглядав цілком "по-панськи". Два роки, як виявилось, провів на селі, даючи приватні уроки і беручи за це добрий гріш. Тих грошей навіть вдалося назбирати зо дві тисячі й покласти в касу ощадності, але, от біда, платять ті каси малий процент! До війська пана Маріана не прийняли, але він не занепав духом. Запишеться до торговельної школи і доробиться грошей скоріше, ніж університетськими студіями. Як брат? "А чорт його знає! — відповів Маріан, раптом впадаючи в сердитий тон. — Не навідоюся до нього вже від двох літ, та й він до мене не писав нічого. Остатній раз я написав йому письмо, жадаючи своєї пайки нашої батьківщини, але не одержав від нього ніякої відповіді. Мусить чоловік давати собі раду в житті, як може, але своєї частки я йому таки не дарую".

От і вся фабула нарисув, мораль якого Франко виводить у наступних словах, котрими і закінчує оповідь: "Се "звичайний собі" чоловік, то, значить, таких людей у нас багато вже серед молодого інтелігентного покоління. У них тільки й думки, тільки й мрії — добитися чогось, не дарувати, а то й урвати... Розуміється, у таких людей, як Маріан, само собою навіть не виникне в душі питання про загальне добро, про працю

для люду та службу для поліпшення його долі. Сама думка про такі ідеї в їх очах — дитинство, смішне та неприличне для розумного чоловіка. Але се тільки одна переходова фаза в розвою суспільності, за якою сила духу та ідей, гуманності та братолюбія мусить узяти своє”.

Прототипа героя цього нариса назвала Михайлина Рошкевич, сестра Ольги Рошкевич...

Попередником її батька на парохії “в гірському селі Л.”, тобто Лоліні, був Микола Шашкевич, рідний брат Маркіяна Шашкевича.

Народився Микола Шашкевич 6 грудня 1813 року, якраз після Маркіяна, на два роки пізніше від нього вступив до Львівської духовної семінарії, а закінчив її одночасно з ним у 1837 році. 13 листопада 1838 року Микола одружується з сиротою Маріанною Базилевич, опікуном котрої був Віктор Христіменс із Ходовиць. Після шлюбу висвячується у священницький сан і отримує від львівської консисторії скерування на роботу в гірське село Мізунь. Декан Янович офіційно впровадив Миколу Шашкевича на Мізунську парафію 20 лютого 1839 року замість Хоми Целевича, про що і зробив відповідні записи в метричних книгах (ЦДІА у м. Львові, ф. 201, оп. 4 “г”, спр. 2353, арк. 34). Село те, як і всі гірські села, було бідне, приходство мале, дотація від уряду, тобто платня, низька. Однак Микола був чулим братом. Довідавшись, що Маркіян важко захворів на легені, а лікарі радять йому пити жентицю з овечого молока, пише до Маркіяна листа і запрошує до себе в гори підлікуватися. Саме цей лист від 10 травня 1839 року, який випадково зберігся в онука Маркіяна Шашкевича по братові дружини Осипа Крушинського і був вперше опублікований у 58-ому томі Записок наукового товариства імені Шевченка, довгий час приписувався Миколі Устияновичу. Як було встановлено (“Жовтень”, № 5, с. 134—136, 1984 рік), Микола Устиянович не був автором цього листа і в Мізуні ніколи не бував. Микола Шашкевич пробув у Мізуні трохи більше року, і вже 29 березня 1840 року консисторія скерувала його на роботу у Монастирчани Богородчанського деканату, а відтак у Лоліні.

Найстарший син Миколи Шашкевича Антін народився у 1840 році в Монастирчанах, у 1841 році народилася дочка Теофілія. Решта дітей Миколи Шашкевича та Марії (Маріанни) Базилевич народились у Лоліні: 13 квітня 1845 року — Олександра (ЦДІА у м. Львові, ф. 201, оп. 4 “г”, спр. 2298, арк. 1), 8 листопада 1849 року — Михайло (Там само, арк. 27), 19 червня 1854 року — Теодор (Там само, спр. 2299, арк. 10). 18 жовтня 1858 року народився Хома, якого в родині кликали Томасом (Там само, арк. 63). У цій же метричній книзі записано, що хрещеним батьком Томаса був Михайло Вагиле-

вич, парох села Гузієва, син якого Михайло стане героєм третього нарису збірки Франка "Рутенці".

17 березня 1860 року у віці 37 літ померла дружина Миколи Шашкевича Марія (Там само, спр. 2299, арк. 43). Микола залишився вдівцем і як священник згідно з тодішніми законами вдруге одружуватися не міг.

Село Лолин належало до тих сіл, про які з чистим сумлінням можна було сказати, що воно забуте й Богом, і людьми.

Постійні нестатки примусили Миколу Шашкевича податися з насидженого місця шукати кращої роботи. З цією метою він у листопаді 1864 року приїхав до Львова, поселився в готелі "У Юдки" (його ще називали молдавським), і таки знайшов нову роботу, але через недбалість покойових слуг отруївся чадним газом і помер...

П'ятьох дітей Миколи Шашкевича чекала класична доля круглих сиріт: приїми у заможного газди або й родича, а потім — цілий вік у наймах. Поки був живий-здоровий батько — був будинок, у якому мешкали, були якісь достатки, але з його смертю всього цього не стало. Приходський будинок довелося звільнити для наступного пароха. Тим наступним парохом був Михайло Рошкевич, батько Ярослава, товариша Франка, Ольги, нареченої Франка, та Михайлини...

По смерті Миколи Шашкевича найстаршим у сім'ї залишився Антін. Він одружився, завів господарство, а будучи людиною грамотною, став працювати громадським писарем. Сина Миколи Теодора за допомогою тітки Юлії Сметани вдалося влаштувати в Другу німецьку гімназію у Львові. Вчився Теодор добре і у 1872 році після 4-ого класу гімназії вступив у кадетську школу, а восени 1874 року — до австрійської військової академії Вінер Нойштадт.

Уперше до Лолина Іван Франко завітав у 1874 році, а з наступного року почав навідуватися туди частіше. Мабуть, саме в 1876 році він познайомився з Теодором Шашкевичем, який приїхав на літні канікули до брата. Нарис Франко прочитав Ользі та Михайлині, яких, до речі, постійно заохочував до літературної праці. Ті, очевидно, схвалили той твір, і автор його опублікував. Таким чином, як твердить Михайлина Рошкевич, нарис "Звичайний чоловік" написаний найпізніше у 1877 році весною, бо саме на Великодні свята востаннє гостював Франко в домі Рошкевичів у Лолині. Опісля його арештували і отець Рошкевич заборонив Франку приїздити до нього в гості. І Михайлина, і Ольга не могли не зауважити, що пан Маріан трохи відрізняється від справжнього Теодора. Принаймні тим, що Теодор ніколи не був студентом університету, — і тут залишається припустити тільки одне: Франко справді читав сестрам нарис про Теодора, але,

подаючи до друку, переробив його. У 1913 році, коли збірка "Рутенці" вийшла окремим виданням, Франко вже знав, яка доля спіткала героя його нарису, але ніяких фактичних змін не зробив, окрім тих, які ще більше підкреслили захланність Маріана. Але чому Франко охрестив свого героя таким незвичним іменем: "Маріан"? Адже у всіх інших нарисах цієї серії автор називає своїх героїв правдивими прізвищами, або такими, котрі асоціативно вказують на справжнє прізвище. Про що насправді сперечалися брат Антін з Теодором? Микола Шашкевич помер несподівано, жив за рахунок парафії і ніякої "батьківщини", тобто спадку для дітей, ще не встиг надбати. Дітей виховувала тітка Юлія Сметана. Євген Купчинський у листах до Василя Щурата, який у 1911 році намагався відтворити родовід Маркіяна Шашкевича, писав, що діти Миколи постійно живуть по родині, яка ними опікується, одягає їх, посилає до науки.

Дізнавшись, що ґрунту нема, але здогадуючись, що мали б залишитися гроші від його продажу, Теодор і вимагає від Антона поділитися ними. Антон клянеться, що гроші забрала мама і користувалася ними до смерті, що вже нічого з них не залишилося, але Теодор не вірить. Такою фактично була основа суперечок Антона з Теодором. Ці сварки і вразили Франка...

Однак у Антона Шашкевича залишався ґрунт у Лолині. Як твердять документи — 15 моргів. Якщо врахувати, що у селян було в два три рази менше землі, то виходить, що Антін Шашкевич був не такий вже й бідний. У нарисі Франка брат пана Маріана — бідна людина, котра може викликати до себе тільки співчуття, але зовсім іншим постає Антін Шашкевич з листування Франка з Ольгою. Обом він приніс немало горя і страждань. Після того, як Михайло Рошкевич заборонив Франку приїздити у Лолин, а Ользі — з ним листуватись, Антін Шашкевич, працюючи на пошті у Велдіжі, перехоплював листи Ольги до Франка, а Франка до Ольги, і приносив до отця Рошкевича. Скільки прокльонів виспала Ольга Рошкевич на голову Антона Шашкевича! Майже в кожному листі...

З ґрунтом Антін Шашкевич не хотів розпрощатись, а тому, коли зайшла мова, аби сплатити частку кожному із синів Миколи, він змушений був послухатися ради брата Теодора і дерти з селян...

Теодор щасливо закінчив військову академію, брат сплатив йому вітцівську частку, за гроші з цієї спадщини він купив собі коня, шаблю, мундир і всю необхідну амуніцію і поступив на службу у піхотний полк — той самий полк, який у 1874 році на стрільбах у Львові "переплутав" мішені й стріляв у свого командуючого графа Найперта. За рік служби

Теодор устиг побувати у Львові, Снятині, Тернополі. 8 травня 1877 року він пише листа Володимиру Шашкевичу, своєму двоюрідному братові й колишньому опікуну: "... Я заміряю з одним офіцером від гусарів замінятися або до Кронштадту до Семигорода, або до Накегай коло Відня; як 1000 р(инських) с(ріблом) доплатит, то заміняюсь, а як наш полк прийде до Моравії до Прозніц, то такі знайдуться. Цілую Тя сердечно. Твій брат Теодор Шашкевич".

Отже, і тут Франко не розійшовся з істиною, що Теодор ніде не пропускав нагоди, аби з когось скубнути.

Він дослужився до чину майора австрійської армії, мав нагороди, почесні й славу. З 1905 року аж до виходу у відставку в 1911 році Теодор служив у так званій команді плацу XI корпусу у Львові. Він досяг того, що хотів. Не відставав від нього і Антін Шашкевич. Як свідчать документи та страхові поліси товариства "Дністер", він до 1927 року володів грунтами і в Лолині, і у Велдіжі, і в Долині, і в Новошицях...

Чому ж тоді Франко не назвав героя свого нарису правдивим прізвиськом і в 1913 році? Коли у 1878 році можна було припустити, що не зробив цього автор "з огляду" на Ольгу Рошкевич, аби до тих мук, які перенесла "у цій пустині" Лолині, не долучити ще й справу "зі знеславленням" шанованої в громаді людини, то ніщо йому не перешкоджало зробити це у 1913 році, коли видавав збірку "Рутенці". Але річ у тому, що образ пана Маріана цілком збірний...

Оскільки Теодор не був студентом Львівського університету і не причетний до тих гріхів, які йому у нарисі безапеляційно приписав Іван Франко, то виникає цілком логічне запитання: хто ж тоді робив ці гріхи і яке вони мають відношення до Теодора? На це питання дають відповідь листи з архіву Володимира Шашкевича. Крім Теодора на батьківську частку претендував і наймолодший з Шашкевичів — Хома, чи — по-вченому — Томас. Завдяки Юлії Сметановій він мав змогу закінчити німецьку гімназію у Львові, ходив на три класи нижче від Михайла Заяця, героя першого Франкового нарису "Молода Русь", і було б дивним, якби письменник не знав його. Томас опинився у якогось поміщика десь коло Перемишля, де приватно навчав поміщицьких дітей. Він постійно вимагав у Володимира Шашкевича повернути гроші за продаж ґрунту в Долині.

Отже, "пан Маріан" — збірний образ дітей Миколи Шашкевича. Виглядає так, ніби Франко спеціально у слові Маріан пропустив всього-на-всього одну букву "к" — Маркіан... А тоді виходить, що під образом пана Маріана криється вся молода генерація, що прийшла на зміну поколінню Маркіяна Шашкевича... Прикро, боляче...

Час був нещадним не тільки до членів відомої "Руської трійці", але ще нещаднішим — до їхніх нащадків, — і саме в цьому глибокий соціальний підтекст Франкового нарису "Звичайний чоловік".

Останнім нарисом у збірці "Рутенці" є нарис "Патріотичні пориви". Як і попередні нариси, він оснований на подіях, які трапились з Іваном Франком 1876 року.

...На попівстві забава. Старі панотчики засіли за карти і говорять про поточні справи. То про війну, яку веде на Балканах Росія, то про фонетику та її шкідливість для "нас", то про етимологію, тобто етимологічний правопис, без котрого, якщо його не відстояти, прийде кінець світу, то про українців, яких невідомо звідки стільки набралось, то про соціалізм. Тобто точаться звичайні розмови, які називаються розмовами про високу політику. Особливо модні розмови про соціалізм, який усіх добре настрашив, бо колись думали, що той соціалізм "нам" нічим не загрожує і шириться десь там, поза наші межі, але от виявилось, що вже настала йому пора прийти до "нас". У Львові навіть тих "сиромудрих" соціалістів судили.

У сусідній кімнаті гуля-веселиться молодь, підрастаюче покоління. Тут і музика, і співи, і сміх, і перешепти "кандидатів" до "кандидаток" на носіння супружних золотих обручок. Тут таке пожвавлення, як у вулику, де кожен знає, чим має займатись. Правда, це не звичайне безтурботне пожвавлення. Це справжня війна, як на Балканах, про яку ведуть мову панотчики в сусідній кімнаті. Тут кожний пускає в дію зброю, якою добре володіє.

На якусь мить розмови між старшими про етимологію та соціалізм вмовкають і припиняється війна на молодіжному фронті, бо у світлиці з'являється горда постать господаря отця Іллі, котрий був удівцем, до того ж бездітним, але на всю околицю славився своїм патріотизмом. Його ім'я часто можна було надибати у газеті "Слово" у списку жертводавців, які дали гроші на побудову то "второй городской церкви" в місті Львові, то на бурсу при "Народном Доме", то на оновлення церкви Юрія чи на інші благодійні цілі.

До отця Іллі з'їжджались не просто на забави, але щоб скласти свій даток на "вишеупомянути" цілі, а щоб те здавання йшло більш успішно, то отець Ілля наймав музики на танці, непогано гостив і непогано поїв.

Любив отець перед тим, як гості, які часто приїздили до нього, почнуть давати датки, промовляти до них. Тему для промов отець Ілля черпав з навколишнього життя. От і сьогодні він нагадав присутнім, що на "нашу" народність впали тяжкі часи і важкі випробування, бо одвічні "наші" вороги — ляхи — взяли на всілякі хитрощі, аби заразити "нашу" молодь "заграничними" згубними ідеями, які знищать руське ім'я.

Ті ідеї мають страшну назву — соціалізм, проти якого треба воювати безупинно. Поведе усіх у такий бій за “спасеніє” Русі газета “Слово”.

Заклик отця знайшов підтримку, і на тацю посипались гроші. “Всі ті гроші, — писав у нарисі Іван Франко, — носили на собі сліди поту, немитих, важких, грубих рук, а не один такий папір, бачилось, досить у долоні здавити, аби покапала з нього гаряча людська кров, аби роздалися з нього стогнання та зітхання тисячів нещасних, замучених, що з тими гульденами та дрібняками по частці життя і серця свого уткнули в жменю панотчикові. А завтра ті криваві, потом і сльозами напоєні гульдени та дрібняки підуть на руки “благородних” редакторів та “іздателів-патріотів”, котрі своєю чергою порозкидають їх любенько по шинках, кав'ярнях і інших, не менше, як самі вони, “благородних” місцях!”

Закінчилась забава, гості роз'їхались. Отець, борючись зі сном, виконав свій патріотичний обов'язок, порахував гроші й написав листа до “Слова”. Правда, замість “благородний” написав “брагородний”, а замість “редактор” — “ледактор”, тож, побачивши помилки, розірвав папір. Він збирався повторити патріотичний вчинок, але цьому перешкодив Максим, який прийшов повідомити про смерть своєї жінки і попросити отця поховати її грішне тіло. Виявилось, що жінка померла без сповіді, бо не встигла, і розлючений таким неподобством отець править з Максима “тридцять паперків”, тобто тридцять золотих. “Максим пошкробався по голові і зачав проситися, відмовлятися, що-ді небіжка й так, слабуючи, винищила його до нитки, що не раз і на сіль нестасе, що прийдеться й так зазичитися в жида на похорони”. “Не знаю, — признався Франко, — чи в житті селянина, і так повнім нужди, пониження та деморалізуючих впливів, бувають хвилі тяжчі, більше понижаючі та деморалізуючі, як коли приходиться йому, з болем і жалем на душі в найбільшій нещасті, яким буває страта дорогої людини, торгуватися, як за худобину, з чоловіком просвіченим, котрий свою діяльність цінить, як йому заблагнеться. Нема певної тарифи, яка усталювала би плату за церковні треби (приймаючи вже навіть те, що церковні треби мають бути плачені!), а як і є, то селянинові незвісна. На людські чуття, що в серці селянина так само глибокі, як і в серцях просвічених людей, при таких торгах ваги не покладається. У тих людей, що самі проповідують відречення від розкошів світу, нема і краплини стиду витягати руку по послідній кривавий гріш народу, витягати так різко, гордо, зухвало! І ще потому моралісти та панотчики говорять та кричать про зіпсуття, здеморалізування та недостачу людської гідності в народі! Перестаньте, “благородні панове”, уперед самі вбивати та здавлювати в тім народові кождий зарід, кожду іскру людської самостійності, характеру й думки, перестаньте деморалізувати

його власними прикладами, власним життям та науками, пізнайте раз і в нім брата, рівного собі, пізнайте його життя й потреби, подайте йому щирю, не брудну та користолюбну руку, а побачите тоді, що народ наш не такий звір, яким його показуєте, і що коли хто завинив при його зіпсованні, то, певно, найбільше ви самі!"

Але це відступ. Різкий і відчайдушний, якого взагалі не можна було сподіватися від Івана Франка до арешту.

Торг з селянином тривав довго. Отець лютував, кричав, доводив, що хлоп — то звичайна собі худобина, котра потребує тільки доброго бука, що той хлоп тільки бреше, — і врешті відстояв таки своїх тридцять срібняків. Потім отець смачно вилаявся і засів писати листа до "брагородного ледактора".

"А в хаті Максима в тім часі сумно, понуро, мов у гробі. Небіжку вже обмили і нарядили на лаві. Кілька старих баб тихо-тихо крутиться по хаті, прибираючи та поряdkуючи, а Максим з заломаними руками, німий, блідий і згорблений, стоїть у ніг тої, що мала бути його товаришкою і помічницею в недолі життя, а тепер стала тільки зайвим, важким тягарем. Ніхто не промовляє до нього, не потішає, не розраджує. Сам він стоїть у своїм горі, — хто знає, може, думає про те, відки тут узяти грошей на похорони? Звісно, прозаїчна душа!

Але гарячий, голосний патріотизм зі своїми великими абстрактами не бачить і не хоче бачити тої дрібної, щоденної прози", — так побивчому просто закінчує Франко свій нарис "Патріотичні пориви".

...7 липня 1877 року на руки пана начальника стрийського повітового суду Маєрановського з припискою "річ урядова" прийшла з крайового суду у Львові бандероль під номером 9051. У ній повідомлялося, що цісарсько-королівський окружний суд у Львові веде слідство у карній справі проти слухача тутешнього університету Івана Франка, котрий звинувачується у пропаганді соціалізму. У ході слідства було встановлено, що "той же Франко" розповсюджував різні книжки та брошури соціалістичного змісту за допомогою священика Леона Шанковського, пароха в Дулібах. "Оскільки, — писав секретар крайового суду у Львові Кріґсайзен Маєрановському, у віданні якого були і Дуліби, — підозра заходить, що цим способом Франко вів соціалістичну пропаганду, прошу вельмишановного пана судді, щоб пан, чи то особисто, чи через довірену особу, негайно провів домашній обшук у священика Шанковського в Дулібах. Всі знайдені при цьому рукописи і друковані матеріали, які стосуються питання соціалізму або мають якість вказівки на соціалізм, відібрати і негайно відіслати до цісарсько-королівського суду крайового.

Одночасно прошу переслухати священика Шанковського і в'яснити, в яких стосунках є він з Іваном Франком, коли і як священик відбирав книжки від нього (Франка), кому і яким чином священик збував ці книжки та брошури. Протокол переслуховування та ревізії вислати найпізніше до восьми днів на ім'я цісарсько-королівського крайового суду".

Під цим розпорядженням стоїть дата — 4 липня 1877 року і підпис: "Крігсайзен" (ЦДІА у м. Львові, ф. 152, оп. 2, спр. 14400, арк. 34).

Маєрановський, отримавши розпорядження Крігсайзена, 7 липня сів у бричку, прихопивши із собою "протоколіста" суду пана Яцковського, і виїхав у Дуліби. У селі зайшов за вїттом Стефаном Тимчієм та сусідом Леона Шанковського Федором Баб'яком, аби були за свідків при ревізії, і цього ж таки 7 липня на ім'я Крігсайзена вислав протокол "переслуховування" Шанковського та результати проведеного обшуку (Там само, арк. 31). "Згідно з розпорядженням від 4 липня 1877 року, — доносив Маєрановський, — виїхала судова комісія до Дуліб до священика Шанковського, якому ми повідомили усно про домашній обшук і вручили йому письмовий наказ про його проведення". Цей наказ і підпис на ньому Шанковського також зберігся (Там само, арк. 35): "Нижче підписаний засвідчує, що йому вручено ордер на домашній обшук цісарсько-королівським повітовим суддею в Стрию. Дуліби, дня 7 липня 1877 року". Леон Шанковський мав дуже гарний і чіткий почерк, про що свідчать метричні книги села Дуліб, які зберігаються у вищезгаданому архіві, але тут, на цьому ордері на обшук, літери ледве ледве тримаються одна одної. Місцевий парох настільки перестрашився, що ледве підписався.

Після вручення ордера, як повідомляє у донесенні стрийський суддя, Леону Шанковському сказали, що у Львові арештували Франка, ведуть над ним слідство "в справі ширення соціалізму", а тому просять шановного священика, аби він не упирався і негайно показав, які книги привозив йому Франко, а також нехай шановний парох покаже і рукописи та листи Франка. "Коли той казав, — писав у донесенні суддя, — що таких книг не має, провели ми в присутності свідків детальну ревізію, при котрій жодних писань чи кореспонденцій, що стосуються даного питання, не знайшли, окрім періодичних видань "Слова" та "Руської правди", редагованих через Барвінського. При тій ревізії вручив священик Шанковський комісії брошуровані письма Івана Франка, видані друком у 1876 році, які і додаються до протоколу 1". Повітовий суддя зачитав цей текст перед свідками, і вони ствердили його.

Як і вимагав крайовий суд, було складено також протокол допиту Шанковського комісією Стрийського повітового суду (Там само,

арк. 32–33): “Священик Лев Шанковський, греко-католицький парох у Дулібах, вдовець, батько одного сина, попереджений іменем закону, заявив, що знає Івана Франка від двох років, що (він) учився з його сином Петром в тій самій гімназії в Дрогобичі, а тому, що Франко був убогим хлопцем і дуже добре поводився і вчився, за порадою вчителів, дозволив Франкові товаришувати з своїм сином. Навіть два роки тому Франко провів у його домі частину канікул, перебуваючи тиждень чи два тижні. Пізніше, після цих канікул приїхав із Львова без запрошення на Різдво і, пробувши ці дні у домі священика, повернувся до Львова. Під час канікул у минулому році був тільки один день, переночував і вернувся до Лолина біля Велдіжа до священика Рошкевича.

Під час своїх відвідин Франко не мав жодних брошур чи книжок соціалістичного змісту і зовсім не говорив про це з допитуваним, займаючися переважно писанням повісті до журналу “Друг”, що видавався у Львові.

До допитуваного Франко не прислав книжок або брошур для продажу, крім своїх поезій під назвою “Письма Івана Франка. Баляди і розкази”, яких прислав 15 чи 20 примірників і які допитуваний не міг продати й дав своєму сину для продажу між шкільною молоддю, а гроші за продані примірники заплатив Франкові. Жодної допомоги від допитуваного Франко не вимагав і грошей не отримував. З поезій Франка допитуваний мав один примірник, який вже віддав”.

Не міг же він, Лео де Кривда Шанковський, радник митрополита з 1861 року, відкрито сказати панам суддям зі Стрия, що вчився Петро, його єдиний син, “из рук вон плохо”, а тому батько за порадою вчителів найняв Петрусеві репетитора Франка. Перший раз був Франко в Дулібах у 1875 році, як і свідчив Шанковський, і пробув там “тиждень чи два”, а от у 1876 році приїхав “непрощеним”, відсвяткував Різдво і повернувся до Львова. Описом тої різдвяної ночі Франко й починає нарис: “Було близько півночі. Широкими смугами лилося світло з вікон Д-ської резиденції, мелодійними переливами роздавалися зсередини звуки фортеп'яна. Лагідне світло, відбиваючися від білого, морозом розіскреного снігу, мигає далеко з високого сугорба, мов зірниця на сході. Далеко понад селом лунають звуки музики та співів, перериваючи мертву, безконечну тишу сільської зимової ночі”.

Смерть з косою ходить по селі далеко не щодня. І треба ж було, щоб у різдвяну ніч вона завітала до одної з хатин Дуліб: “6 січня 1876 року померла, а 8 була похоронена Анна, жінка Стефана Федоришина. Років 35, причина смерті — водянка” (Львівський обласний архів РАГС, спр. 74, арк. 39).

Тепер можна реконструювати картину того, що бачив Іван Франко, коли на різдвяні празники 1876 року вирішив провідати свого учня (такі учні звалися товаришами) Петра Шанковського, в якого минулого літа був "тиждень чи два", а тому "ничого предосудительного" не бачив у тому, що приїде непрошеним. Навіть не потрібно було бути репетитором сина, не треба було високих рекомендацій і спеціального запрошення, щоб розгоститись в отця з Дуліб. Слава про гостинність Льва Шанковського сягала далеко поза межі Стрийщини. В "Споминах з життя" (рукописний відділ Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, ф. о/н-1153, арк. 79–80) Євген Олесницький писав про пароха з Дуліб: "Його дім був отвертий і гостинний. Його вічно молодий гумор і весела вдача стягали там при кожній нагоді численне товариство". Навіть у голові не вкладається, щоб отакий "незвичайно гостинний" написав про учителя свого єдиного сина Петруся як про "непрошеного" гостя. Лише якийсь екстраординарний випадок змусив отця Льва виказати своє істинне лице і свою "гостинність"...

У отця Льва йде забава. Така сама, як в отця Рошкевича, як у Погорецького, синів яких учив, і які самі, тобто отці, були москвофілами. І Лев Шанковський, і Михайло Рошкевич виписували "Слово", найбільш рицарське "письмо" тодішніх москвофілів, і були "твердими русскими". Лев Шанковський був членом "Народного дома", "Общества Качковського", а його прізвище справді дуже часто фігурує у списку тих, хто "жертвує" і на підмогу "благородним ледакторам" "Слова", і на бурсу "Народного дома", де виховувався, наприклад, Михайло Заяць. Газети настільки скрупульозно фіксують ці жертви, що без великих зусиль можна підрахувати, в яку копійку обходились отцю Шанковському його патріотичні пориви.

Не обійшлося без "жертв" і на цій забаві. Гості роз'їхались, а Франко залишився ночувати. Тут і довелось йому почути торг між Львом Шанковським і Стефаном Федоришиним, чоловіком 35-річної, "ще молодой", як у нарисі Франка, Анни.

Із збережених книг села Дуліб відомо, що Стефан Федоришин на прізвисько Куцук, син Василя і Пелагії Федоришинів, "стану вільного", маючи 29 років, брав собі за дружину Анну, дочку тамтешніх селян Миколи Кріпила і Гелени Мельник. Анні був 21 рік, а шлюб відбувся між ними 10 грудня 1862 року (ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4 "г", спр. 2154, арк. 50)...

Очевидно, ця сцена торгу настільки обурила Франка, що ранком він покинув дім Шанковського, а на прощання сказав йому щось гостре і дошкульне. Це настільки роздратувало "гостинного" отця, що він зая-

вив на допиті, нібито Франко приїхав на Різдво непрошеним. Із зізнаннями Шанковського Франко ознайомився ще до суду, бо згідно з тодішніми законами такі протоколи показували звинувачуваним.

І всі факти в тій історії узгоджувалися б між собою, якби не те, що отець Шанковський мешкав у будинку, що мав конскрипційний номер 110, а Стефан Федоришин жив під номером 34, тобто аж ніяк не міг бути близьким сусідом Шанковського, а, отже, весь початок нарису "Патріотичні пориви", коли сусід Максим зачинає на ніч двері й нарікає на свою долю, а в отця гримлять музики і гуляє панство, може видатися фантазією Франка.

Найближчим сусідом Шанковського у Дулібах був, проте, селянин, котрий називався... Максим Кіт, і про те, що такий Максим Кіт є найближчим сусідом, Франко прекрасно знав, бо в отця Шанковського був не вперше...

Тепер можна прослідкувати за ходом і методом побудови нарису "Патріотичні пориви". Франко знає, що в цю ніч померла не дружина Максима Кота, а людина, котра живе "десь на селі", але щоб надати нarisу більшої емоційної забарвленості, аби зробити більш випуклим образ шановного отця Ілї, він дещо зміщує події і робить Стефана Федоришина сусідом отця, але називає його Максимом. Тепер усе стає на свої місця...

Цілковита правда в тому, що отець Шанковський був віддавна вдівцем. Як свідчить метрична книга "усопших" села Дуліби, 14 лютого 1863 року, на 21 році життя померла його дружина Іоанна (Там само, спр. 2154, арк. 62). Проте, на відміну від отця Ілї, Шанковський не був бездітним, а такий мав одного сина Петра, котрий народився 12 травня 1859 року в Стрию (Там само, спр. 2620, арк. 40). Про батьків його у метричній книзі сказано, що ними були Лео де Кривда Шанковський, син Петра Шанковського та Марцелі Січевської, та Іоанна, дочка Тадея Левицького та Валентини Якубчик. Лео де Шанковський на той час був "сотрудником" церкви у Стрию і директором Стрийської реальної школи. Хрестини Петро мав пишні: аж чотири священники брали участь у цій церемонії, а найголовнішим серед них був Петро де Кривда Шанковський, станіславівський декан, дідусь новонародженого. Батько Петра Лев на той час побирав непоганий гріш, бо, крім доходів із багатой стрийської парохії, як директор реальної школи брав 105 флоринів із шкільного фонду та 105 флоринів з міської каси. Це був непоганий початок кар'єри, якщо врахувати, що було Лео Шанковському тільки 25 років, а таку платню багато "вислужених" вчителів отримували вже на схилі літ... Більшість з них і стільки не мала. В тому ж році в

Дулібах учителював чи не найкращий учитель в Галичині Семен Романчук. Його учительський стаж вже сягнув 27 років, а платня становила лише 147 флоринів і сім сягів дерева на опал. Платня учителя з 27-річним стажем була майже вдвічі нижчою за дотації 25-літньому випускнику семінарії! В поборі грошей кількість виконуваної роботи, її якість і значимість не грали ніякої ролі. Головним було мати руки, плечі, сприт і, звичайно, відповідне походження...

З протоколів допиту отця Шанковського відомо, що Франко вчився з Петром Шанковським-молодшим у Дрогобицькій гімназії. Оскільки Петро був на три роки молодшим за Франка, то мав би він цю гімназію закінчити не скоріше 1878 року. Збереглася книга випускників Дрогобицької гімназії того часу (зараз вона у Літературно-меморіальному музеї Івана Франка у Львові), але в ній прізвище Шанковського відсутнє. Не значиться Петро Шанковський "матуристом" у жодній з тодішніх гімназій Галичини, що означає, що він не зміг скласти екзаменів за гімназію. Але вже у 1878 році у шематизмах Львівської греко-католицької консисторії він записаний як вихованець першого року навчання Львівської духовної семінарії. Цей навчальний заклад Петро закінчив у 1881 році, але був висвячений аж у 1883 році. Два роки потрібно було для того, аби знайти відповідну партію для одруження. Знайшовши її, висвячується і отримує скерування у Стрийський деканат в Семигинів, де, як свідчать перекази, загинуло сім синів Святослава Окаянного. У 1891 році Петро отримує значно кращу парафію в селі Голобутові, котре теж належало до Стрийського деканату, яким керував його батько Лео де Кривда Шанковський. На той час Лео Шанковський був ще й парохом однієї з найбагатших парохій у Львівській митрополії в селі Дуліби.

Лео Шанковський залишився із сином сам — не мав права одружитися вдруге, — але про те, щоб у домі була добра господиня, дбав постійно. Ось один з його листів від 2 жовтня 1874 року до редактора "Слова" Осипа Маркова (рукописний відділ Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка, фонд Маркова, 443, п. 17): "Ваше благородіє! Требую хозяйки, котра занялабись управлінням дома і хозяйством бабским — при том добре/уміла варити, печи і шити. В Анонсах в Слові припоручаєсь г(оспожа) Антоніна Липска. Ізвестітєсь близше, що то за індивідум, якої народности, віри, яких нравов, чи отвічаїт моїм требованіям й що за ренумерацію будет жадати, й допоможи́т в сім якнайскорше. Надіюсь, що моему прошенію удовлетворите, за що очень благодарен буду". Марков відповів, що госпожа Антоніна "будет отвічать" нравам шановного пароха, діло "бабске знаєт", поглядів "твердих рус-

ких", тобто москвофільських, за "ренумерацію жадаєт немого", а тому госпожа прибула в Дуліби й забралася до "бабського хозяйства".

Господарство у Лео Шанковського зростало досить швидкими темпами. На початку свого перебування в Дулібах він мав 49 моргів орного поля, 33 морги сіножатей та ще й доплату з церковної каси 177 золотих, а з 1883 року вже мав 64 морги орного поля, 31 морг сіножатей та 235 золотих доплати. Це, так би мовити, отримував Лео Шанковський від держави. Свого ж поля шановний парох мав коло 150 моргів, отже, було на чому проявляти свою гостинність і патріотичні пориви. Титулів шановний отець мав стільки, що їх би вистарчило на декількох. Поки Шанковський правив деканатом, на Стрийщині не існувало священника, котрий би не був членом "Общества Качковского" та "Народного дому". За свою активну діяльність отець Лео отримував нагороди від уряду, митрополита і папи Римського. Особливо хвилювала отця Шанковського справа виховання молоді. Він жваво цікавився, що діється в студентських колах, а тому постійно передплачує журнал "Друг". Він і Франка радо приймає у себе, бо той є одним з активних дописувачів і редакторів цього журналу...

Але всьому приходять кінець. 3 липня 1900 року отець Лео де Кривда Шанковський помер (Львівський обласний архів РАГС, кн. 74, арк. 212). Про смерть Шанковського було повідомлено у багатьох газетах та журналах Галичини. Москвофільська преса вихваляла його достоїнства, вказуючи, що покійний був "образцовий священник и искренний народолюбец, деятельный членъ многихъ русско-народныхъ институцій".

Чи бував у Дулібах Франко пізніше, судити важко, бо принаймні в різних донесеннях поліції та в намісництво про перебування його в Дулібах не згадується, хоча дуже часто фігурують згадки про навколишні села.

У своїх спогадах Петро Франко, син Івана Франка, пише, що батько часто бував у Завадові й Голобутові, де ловив "пискарів, окунів, плотиць та раків". Згадує про часті приїзди Івана Франка "на рибу" в Завадів і Петро Берегуляк, член радикальної партії, близький знайомий Івана Франка. І Голобутів, і Завадів належали до однієї парафії, якою в той час завідував син Льва Шанковського Петро, гімназійний товариш Франка. Щоправда, прямих доказів про зустрічі Франка з Петром Шанковським нема, бо, як твердить Петро Берегуляк, зупинявся Франко у Федя Дергала, дяка із Завадова, також члена радикальної партії, а син Федя Дергала Михайло, як згадує Тарас Франко, деякий час жив у хаті Франка у Львові.

І все-таки не можна не згадати одну дуже цікаву пригоду, про яку оповів Микола Вороний відомому галицькому актору Северину Паньківському, котрий включив цей епізод у свої спогади. Звичайно, історія, переказана з інших уст, втратила і назву "підгірського села на Стрийщині", де парохом був "гімназіяльний колега" Франка, і прізвище того "гімназіяльного колеги". В оповіді Северина Паньківського все виглядало так. Якось Франко запросив Миколу Вороного поїхати на рибу, бо оце на днях, мовляв, зустрів у Львові товариша з гімназійних часів, і той запросив до себе в гості. "Виїхали вони втрюх, — пише у спогадах Паньківський, — Франко, Вороний, а в останній момент пристав до них ще Михайло Новаківський, відомий радикальний агітатор. Приїждять вони на стацію, шукають — нема ні попа, ні брички. Подождали трохи і рушили пішки. Франко добре знав ці околиці. Пройшли вже добрий шмат дороги, коли дивляться — котить піп бричкою. "Я, каже, по вас їду". Посідали і поїхали.

Приїхавши до хати, піп щез і довго шептався про щось з попадею. Очевидячки, він каювся. Для годиться похопився запросити, а тепер злякався такої компанії і шукав способу здихатися як-небудь небезпечних гостей. Нарешті виходить він і з жалем заявляє, що така йому несподівана неприємність трапилася: вмирає його брат, і вони з попадею мусять зараз виїздити.

— Ну, так ви собі їдьте, а ми собі підемо на рибу, — каже Франко".

Хазяї поїхали, а гості пішли на рибу. Раптом налетіла буря — і дощ як із відра. Промочив усіх до нитки. На попівстві не виявилось нікого, крім якоїсь старої баби. Поскидали вони з себе всю одягу сушити, а переодягтися нема в що. Шафи позамикані. Нарешті знайшов Франко одну шафу відчинену і витягнув з неї дві старі попівські реверенди. Одну, сіру, віддав Вороному, а другу, чорну та порвану ззаду, одягнув сам. Походжає Франко у попівській реверенді і чирвою світить...

"Вже надвечір, — продовжує С. Паньківський, — підсушившись трохи, зібралися в дорогу, коли зирк — в'їздить піп на подвір'я. Очевидно, певний був, що нікого вже нема.

— А ви ще тут? — питає егомось.

Наші спортсмени подякували за гостину і рушили до Львова".

Так зустрів Франка його колишній гімназійний товариш Петро Шанковський. У Голобутові і Завадові він не затримався довго — після смерті батька став на його місце. Євген Олесницький пише про Петра Шанковського так: "В найблизшій сусідстві Дуліб у Завадові був священником самотній син декана: Шанковський Петро, також дуже щирий і сердечний чоловік — і до сього муж чудово гарної жінки. Обоє

вони і їх хата були незвичайно симпатичні. Петро Шанковський, національно з початку троха невразний, став пізніше, завдяки головно моїм щирим до нього відносинам, не лише деклярованим українцем, але дуже видатним робітником у повіті, особливо — коли по смерті батька став на його місці парохом у Дулібах. Тут зробив він усе, що лише священик може на селі зробити. Його діяльність на парафії йшла рука в руку з моєю акцією в повіті. Ми були на кождім кроці товаришами і сподвижниками і жили все в найщирішій дружбі. В склад його парафії входять дві громади: Дуліби і Грабовець, у кождій з них була дуже добре ведена читальня, для обох тих громад заложив Шанковський касу, яку він сам незвичайно совісно й успішно вів... При помочі сеї каси виарендували обі ті громади цілий дулібський двірський обшар і обробляли належні до нього ґрунта спілковою системою. В Дулібах був дуже гарно організований селянський аматорський театр з власним будинком і сценою, в яким сільські аматори виставляли навіть тяжкі твори української драматичної літератури, як приміром драми Карпенка Карого. Був також власний добірний хор. Аранжером, режисером і директором був Петро Шанковський. Оба села мали спільну чотирикласову головну школу з українською викладовою мовою, для котрої — при великих власних жертвах і видатній жертві краевого фонду — вибудували прегарний поверховий будинок. Панували там отже, можна сказати, ідеальні відносини й оба ті села були справді взірцем організації в сільській громаді. Та всему тому положила кінець світова війна. В часі битв під Стриєм в 1914. і 1915. спалено оба села до тла, знищено школу, церков, дім пароха і всі парохіальні будинки. Шанковські, зруйновані зовсім, зійшли на жebraків і мусіли тинятись в комірних у Стрию, а крім сього, внаслідок підлої денунціяції Петро Шанковський був арештований військовим судом у Стрию і просидів зовсім невинно три тижні у в'язниці. Випущено його аж на інтервенцію в Найвищій Коменді Армії у Відні, коли слідство виказало цілковиту безосновність донесення".

Після Першої світової війни Петро Шанковський став парохом Оброшина, що під Львовом. З 1926 року був він також миколаївським деканом. Це призначення виглядало дивним, бо до деканату із його парафії, яка належала до іншого деканату, треба було добиратись добрих 40 кілометрів. Його то призначали, то усували з цієї посади. В листі до свого віце-декана отця Федусевича 9 травня 1929 року він нарікав: "Прийміть, дорогий отче, отсе моє послідне посланіє. Пишете, щоби я приїхав до Вас 15.05. Було би дуже гарно. Я й сам вибирався якраз у сей день в Деканат, щоби припильнувати виконання ординаріального розпорядку, що його Вам посилаю, та ... якраз на саме Воскресіння

зівстав я сим разом без моєї просьби зовсім легенько, значить, від дальшого ведення Деканату звільнений... Сьогодні пишу до Митрополичого Ординаріату, що його найвище узнане приймаю до відома і прошу о приказ, кому маю акта віддати. Оброшино, дня 9.05.1929 П. Шанковський". Митрополичий ординаріат у черговий раз відкликав своє розпорядження щодо усунення Шанковського з посади декана. Такий футбол тривав до 1937 року, коли Петрові Шанковському консисторія дала титул "вислужений декан", а реальним керівником Миколаївщини призначила отця Миколу Кіндія.

В Оброшині Петро Шанковський розпочав душпастирську роботу з новими надіями, з новими парафіянами в новій, щойно перед Першою світовою війною вимуруваній церкві святого Димитрія. Треба було тільки належно храм помалювати. Для цього отець запросив художника Мирона Левицького, який дуже добре зробив центральну баню та верхню частину двох вітварів. На одному з них намальоване "Благовіщення", а на другому — "Христос вручає апостолу Петрові ключі від Церкви". В образі святого Петра мистець зобразив пароха церкви отця Петра Шанковського з написом: "Ти еси Петр і на сем камені сожижду церков мою". За німців Мирон Левицький емігрував за кордон, і через кільканадцять років після війни церкву в Оброшині, зокрема захристію, домальовували поважні мистці Охрім Кравченко та Володимир Островський. Але це вже було без отця Шанковського. Напередодні приходу большевиків у липні 1944 року він скликав до церкви батьків, чії сини пішли до УПА, і відправив за них, в тому числі й за свого сина Левка, Службу Божу. Потім пішов додому, зліг і до трьох днів упокоївся в Бозі, аби знову не зустрівся з антихристом віч-на-віч...

Розділ IX

БУНТ

У листі до Михайла Драгоманова від 26 квітня 1890 року Іван Франко писав: "Скажу лиш тільки, що сам я в спорах кружкових не грав майже ніякої ролі, а хоч у "Друзі" мусив зразу друкувати "язичієм", то все-таки у себе писав фонетикою і народним язиком. А коли в половині 1876 року народний напрям узяв верх і заманіфестувався поперед усього виданням "Дністрянки", я виступив в ній з першим оповіданням з народного життя "Лесишина челядь", "Два товариші" та з перекладом "Повені" Золя (з "Вестника Европы"). В "Друзі" тим часом кінчились мої "Петрії", розпочаті під враженням фантастичних оповідань Е. А. Гофмана, а кінчені вже потроху в іншій дусі (при кінці піднесено важність читалень і спілок господарських), друкувався такий вірш, як "Наймит"..." Через декілька рядків того листа Іван Франко допише, що "Ви (Михайло Драгоманов — авт.) були перший і майже одинокий чоловік, що додав мені духу і охоти. З Ваших листів до ред[акції] "Друга" я вичитав лиш тільки, що треба знайомитись з сучасними писателями, і кинувсь читати Золя, Флобера, Шпільгагена, так як перед тим уже з запалом читав Л. Толстого, Тургенева та Помяловського, а далі Чернишевського, Герцена і т. і."

Ні слова про "Общество Качковского", вибори його в управу цього товариства, проти чого обурювалися навіть "авторитети", але за Франка були його товариші по студентській лаві та редакції "Друга". Цьому Іван Франко, очевидно, й не надавав значення, але те, що залишилось на сторінках "Друга", дасть майбутнім дослідникам підставу стверджувати, що Франко все-таки був москвофілом, і від того факту нема чого відпиратись.

Якщо Іван Франко назвав зміну курсу часопису "Друг" просто "переміною", яка головним чином відбулась завдяки трьом листам Михайла Драгоманова до галицької молоді, то зовсім інакше розцінювали її ті, хто стояв біля керма часопису, про що свідчать їх спогади, зокрема спогади редактора "Друга" Антона Дольницького, які так і названі — "Спогади про Івана Франка".

Судячи з цих спогадів і з публікацій у тодішньому "Друзі", все почалося з того, що найбільш авторитетні студентські об'єднання — "Академічний кружок", який був у полоні москвофільства, та "Дружній лихвар", де переважали студенти народовської орієнтації, діяльність яких зводилась до організації каси взаємодопомоги своїм членам, — розійшлися у поглядах. У 1874 році були зроблені перші спроби їх об'єднання, але менший числом "Дружній лихвар" цієї пропозиції не прийняв і, як вважає А. Дольницький, тільки через те, що їх було менше, а тому більш чисельний "Академічний кружок" міг приймати резолюції, вигідні саме для них.

До думки про об'єднання цих двох товариств знову повернулися восени 1875 року, коли з поста головного редактора "Друга" пішов не вельми запеклий москвофіл Зофійовський, а до складу управи увійшли більш ліберальні студенти. Головою управи "Академічного кружка" був обраний Антін Дольницький, секретарем — Іван Франко, а до управи увійшли Михайло Вагилевич, Володимир Левицький (Лукич), Михайло Павлик, Іван Белей, Захар Підляшецький. Всі вони були народовцями. Антін Дольницький твердить, що така переміна в управі сталася насамперед завдяки Зофійовському, який не вельми протривав новій управі, а тому й дозволив їй доступитися до керма товариства; а також і тому, що Зофійовський одружився на його сестрі та був приятелем його брата Миколи. З того часу, як до влади прийшла нова управа, дорога в товариство народовцям була відкрита. Протягом короткого часу в товариство було прийнято 13 нових членів, і всі вони були народовцями, що викликало занепокоєння в рядах москвофілів, і вони кинулись наводити порядок у товаристві, яке до цього часу було в їхніх руках. Загальні збори відбулись у перших числах квітня 1876 року, але пропозиція про виключення новоприйнятих членів провалилась, і москвофіли — ініціатори даної пропозиції — підняли таку бучу, що довелося збори закрити. Тоді незаспокоєні бунтівники почали збір підписів проти новоприйнятих серед тих членів товариства, які не були присутні на зборах. Підписи були зібрані, і знахабнілі москвофіли почали вимагати усунення нововибраної управи. Однак до цього не дійшло, оскільки сталися нові події, пов'язані з переїздом через Львів Михайла Драгоманова. Про той переїзд, який мав вирішальне значення в долі львівського українського студентства, написано багато і спогадів, і наукових розвідок. Саме тоді Михайло Драгоманов познайомився з Михайлом Павликом. З того часу і зав'язалось листування Михайла Павлика з М. Драгомановим, яке після смерті останнього Павлик видав у восьми томах, охопивши час від 1876 до 1895 року, тобто року смерті Михайла Драгома-

нова. Листи почали друкуватись з другого тому, який, як і решта, вийшов у Чернівцях. Перший лист Михайло Павлик написав до Михайла Драгоманова 10 квітня 1876 року, якраз під час бунту москвофілів стосовно прийняття у товариство народовців. Опісля Антін Дольницький, аналізуючи всі надруковані листи до М. Драгоманова, у своїх спогадах писав про Михайла Павлика, "який свого часу піддався на ціле своє життя під вплив Драгоманова, став його слухняним учнем і виконавцем його думок, планів, теорій, що безсумнівно видно з його кореспонденції, зібраної в "Переписці". Хоч, за староримським прислів'ям "De mortibus nil nisi bene", і не слід поминати померлих злим словом, однак Павлик своєю кореспонденцією таки заслужив собі на ім'я агента Драгоманова. Як член редакційного комітету Павлик доносив Драгоманову всі редакційні тайни та ще й просив, щоб Драгоманов "взяв у кліщі так товаришів з редак[ційного] комітету, щоб і не писнули". Фактично оте, "щоб і не писнули" (лист від 14 червня 1876 року), для А. Дольницького, як і для решти членів редакційного комітету "Друта", стало зрозумілим ще тоді, коли листування не було надруковане, бо саме Павлик спровокував Драгоманова на написання другого листа під назвою "Українщина или Рутенщина". Проїнятий духом розповідей Михайла Драгоманова про величність російської, тобто великоросійської літератури, Павлик просив прислати для надрукування в журналі деякі російські повісті, які можна було б помістити мовою оригіналу та котрі б служили зразком великоросійської мови та висвітлювали великоросійські проблеми. Михайло Драгоманов, виконуючи прохання Павлика як члена редакційного комітету, запропонував дві повісті: "Отравленный дьякон" Г. Іванова (псевдонім Гліба Успенського) та "Белоручку" Вс. Крестовського. Михайло Павлик відразу погодився їх друкувати, хоч інші члени редакційного комітету були проти.

Перша з названих повістей була надрукована у 1875 році в "Отечественных Записках" як низка оповідань під загальною назвою "Из пропамятной книги", а друга — того ж року в "Вестнике Европы" — теж як окремі оповідання під заголовком "Из альбома". Заголовки даним повістям та назви розділів у "Друзі" дав Михайло Драгоманов. "Отравленного дьякона" почали друкувати у восьмому номері і закінчили друкувати у тринадцятому номері журналу "Друг". "Белоручка" так і не була надрукована через, як пояснив М. Павлик у коментарях до листування з Михайлом Драгомановим, "вплив на часопис і єї видавника дужчих хвиль". До публікації "Отравленного дьякона" М. Драгоманов написав коротенький вступ "Из русской общественной жизни". Не маючи можливості опублікувати "Білоручку" в українських часопи-

сах, М. Павлик переклав її по-польськи, але й польська преса, зокрема "Tygodnik", який охоче друкував нариси з циклу "Рутенці" Івана Франка, не захотів публікувати цієї повісті.

"Отравленный дякон" викликав захоплення у М. Павлика, і в листі від 14.06.1876 року він писав до Драгоманова: "У Вас (хоть не всі) — люде, у нас — дрянъ. Оттаких би нам у Галичині. Але се, я думаю, піде. Старших треба поутроювати такою літературою, як "Отр. дякон", а у молодших пробудити мисль прямо". Правду сказавши, від друкування цієї повісті і почався розбрат у "Друзі". Антін Дольницький у своїх спогадах пише: "Під впливом Драгоманова і соціалістичної літератури захопився Павлик "Отравленным дяконом" і предложив на комітеті видрукувати його у великоруським оригіналі. Комітет прихилився до того внеску, тільки відповідальний редактор і голова "Академического кружка" Зофійовський рішучо спротивилися, щоб друкувати в оригіналі, і на засіданні управи товариства перепер ухвалу, щоб не друкувати тої повісті. Павлик у листі до Драгоманова від 5 травня 1876 р. (с. 21, "Переписки") докладно описав, як я і Павлик в ред[акційному] комітеті загрозили виступленням з комітету, якби не друковано тої повісті в оригіналі, після чого її справді поміщено в чч. 8 і слід[уючих]. То спричинило, що Зофійовський зрікся головування в "Акад. кружке", але редакторства наразі ні. Я був за друкування в оригіналі, бо в мойй розвідці "Язык в галицкой литературе" (ч. 18 "Друга" з 1875) висловив я погляд, що як писати, то писати галицьким говором або по великоруськи, а щодо змісту повісті, то описуються не галицькі відносини, а російські. Опісля Павлик каявся, що так дуже убігався за друкуванням в оригіналі, бо "люде не розуміють по-московськи" (Переписка, с. 75). Наслідком того, що Зофійовський зрікся головування в "Акад. кружке", скликано загальні збори "Акад. кружка" у кінці травня 1876 року".

Свідчення Антона Дольницького правдиві. В листі від 3 травня 1876 року до М. Драгоманова він справді детально описав, як гостро стояло питання з друкуванням "Отравленного дякона". Справа в тому, що Михайло Павлик спочатку хотів перекласти повість на "руську" мову, але з тим "Друг" не погодився, бо хотів перекласти на таку мову, якою друкується часопис (ту мову сам Павлик називав чудернацькою), з чим, у свою чергу, не міг погодитися Михайло Павлик, який настояв на тому, щоб таки дати повість в оригіналі. "І в такім роздрозненні, — писав Павлик Драгоманову, — хотів я вже писати до Вас, алем не міг і сісти, бо так метало мною. Зібрав я послідню коректу і хотів посилати Вам, абисте виділи, що вже туй-туй було вихопитися на світ "Отр. дяконові" — але і того не міг я запечатати. А таких угризок мойх з Кружком було без ліку.

На другий день зійшовся я з тими, що були мені противні та й оба з А. Дольницьким зачалисмо гикати, загрозивши при тім, що виступаємо із коміт[ету] ред[акційного], най собі редактор сам заміщає Друга (а він нічогосінько не розбере). За нами похилили ся ще два із комітета тай із виділа, толкуючися тим, що не було контрапроби: так на силу вимогли ми протів рішення виділа і волі ред[акції] печатати”.

Справді, друкування “Отравленного дьякона” російською мовою, яка мала бути зразком того, як в “Друзі” треба правильно писати, викликало суцільне непорозуміння, і про це Павлик писав М. Драгоманову вже 30 липня 1876 року: “Дуже зле зробилося з “Отр. дьяконом”, що напечаталося по великоруському — бо одні не розуміють, а другі не хоча читати. Не хоча читати попи — не розуміють тоті, що ненавидять попів. Я слово по слові розказував се людям таки-так полюбили, що годі; хотіли би, аби й се попи читали”. Твердить Михайло Павлик, що “попи” були дуже ображені на “Друга” і сказали, що він перестав бути справжнім другом попівських родин, а став на “Драгоманівську дорогу”. А попів Михайло Павлик “любив” особливо. “Оттак бувало ходжу як затроєний, — писав він М. Драгоманову 20 квітня 1876 року, — по попах, та де мені в голові їх забави, коли мене усе в серце кололо жите їх домів: то я, засумувавшись серед танців та реготу, сиджу собі в кутку і думаю над тим, чого не виніс із школи. А та думка перебігла ціле мое жите і губилася в дитинстві, де мене тулило до себе не таке тепле серце, як тоті воскові ляльки, що нічого більше не знають, тільки убиратися, бляншуватися, скакати, реготатися, їсти і спати і не видіти нічого в світі понад себе. Гуляють, п’ють та ще й сміються із тої ровти, що часом зазирає у вікно, як бенкетують за їх гроші пани. По бенкеті ж тота скаклива панночка паплюжить мужиків і б’є слуги в лице. Уся тота поведінка нашої галицької шляхти із робучим бидлом боліла мене, бо хто ж видержить, як тата єго і маму мішають з болотом!” Далі продовжував Павлик так: “З гадкою заговорити про хлопів між тими, що з них колись має вийти інтелігенція, вступив я в “Акад[емический] Кружок”. Усі мої змагання кінчилися непримиренною враждою всіх тих, з котрими я говорив явно і без пощади. З болючим серцем від їхав я домів і думав над тим, як би зреалізувати то, до чого мене так тягло. Тогди вже було тов. им. Качковского. Я ще 1874, таки зараз по матурі, був на перших зборах (ad hoc) товариства і тут мене втішив троха Наумович, що по люцки заговорив до хлопів і про хлопів (другі глагольствовали) — але ж бо, думаю собі, все перейде в руки попів, котрих ремісло не позволить говорити про хлопа, — і вийде з усеї попівської просвіти одна чиста деморалізація хлопів. Тут бачив я, що конче треба

науки всім хлопам, треба аби всі пхалися до школи: але перше би виробити у них сознанняє, що і вни люде, що і їх можна навчити ліпше в світі жити". Очевидно, саме з тих причин в Обществі Качковського опинився не тільки Михайло Павлик, але й Іван Франко. І, очевидно, це сталося не без агітації Михайла Павлика. Один і другий невдовзі в тому розчарувалися. "Попів" перевиховувати М. Павликові аж ніяк не вдавалось, і явну неприязнь він відчував не тільки до них, але й до їх синів, чим, наприклад, А. Дольницький був боляче образений, бо М. Павлик у листах до М. Драгоманова висміював його, називаючи не вартою уваги людиною, бо то "попович". "Коли Заклинський, — писав у своє оправдання Антон Дольницький у "Споминах про Івана Франка", — в пізніших листах до Драгоманова досить симпатично про мене згадує, Павлик постійно з певною іронією, анімозією (неприязню — авт.), а навіть ворожістю пише. З тих його листів переконуюся, що я помилково уважав його за щирого товариша, і тому докоряв йому за односторонність, що граничила з маніацтвом, у відношенні до священників, яких би він хотів стерти з лиця землі і тим своїм переконанням був передвісником большевиків".

У листі до М. Драгоманова від 3 липня 1876 року Михайло Павлик приводить уривок зі своєї розмови з А. Дольницьким. А. Дольницький запитував:

" — Чого ви хочете?

— Я би хотів, наприклад, аби у нас не було попівства". Далі Павлик коментує: "Я не знаю, чи зможете Ви собі представити його злість, бо він каже, що все на попах". "З сих поповичів, — пише у тому ж листі М. Павлик, — "Народовці" кажуть ждати "100 літ", а такі як А. Дольницький "200". Треба вишукувати таких, що повиходили з люду, а то в обох товариствах тільки шляхти, що годі!"

Таке ставлення до своєї особи А. Дольницький пояснював досить просто: він не допустив до друку в журналі повісті М. Павлика "Зрада". Зміст повісті видався Дольницькому надто неморальним. Цю повість, як пише М. Павлик до М. Драгоманова в листі від 18 травня 1876 року, він написав восени 1875 року, і її "не схотіли друкувати в "Друзі" через занадто хлопський характер щодо мови й змісту ("виглядає як записана з уст народних", — казав мені А. Дольницький, що головню займався "Другом" перед 1876 роком)".

А. Дольницького обурювало, чого М. Павлик так напосівся на "попів" та на "поповичів".

"Одиноких визискувачів, — тлумачив А. Дольницький, — бідного сільського люду бачив М. Павлик тільки в попах, а був сліпий на

лихварські вчинки жидів, які тисячі селян пустили з торбами, зліцитувавши їх газдівство не раз за безцінь. Цілі полонини набували жида за довги, що з малої позички через відсотки наростали до такої висоти, що їх довжник не міг сплатити. Так малий довг батька самого Павлика зріс до 300 гульд[енів] і мало не спричинив ліцитації газдівства, якби зять не був сплатив (с. 81 і 111 "Переписки"). З моєї 44-літньої судової практики не відомо мені, щоб який піп зліцитував хлопський кусень ґрунту за церковні треби. Лише раз мимоходом згадав Павлик жидів в листі з 18.05.1876 (с. 28 "Переписки") словами: "Біда може бути з жидами вже незадовго в Галичині; наші люди кажуть: тільки крові мені жаль, може б то мож зробити все наукою?" Чи Павликові жаль жидів? А про визиск селян панами-дідичами чи не чував Павлик? Може, довідався доперва пізніше, під час знаних і голосних страйків майже у цілій східній Галичині в часі жнив".

Те, що Михайло Павлик був для Івана Франка авторитетом, — факт незаперечний, як і той, що саме він, а не хтось інший, мав великий вплив і на його становлення. Саме завдяки Михайлові Павликові Іван Франко вступив у ряди москвофілів, керуючись тою самою ідеєю, що й Павлик. Михайло Павлик ніяк не міг погодитись із тим, що Іван Франко "возиться" з попами замість того, щоб їх ненавидіти. Він, Франко, навіть закохався в попівну, від котрої не можна чекати нічого доброго. Вона вірна, поки все йде добре, поки Франкові пророкують стати міністром або університетським професором, але як прийде біда, то перша його зречеться. Іван Франко пробує перечити своєму вчителю та товаришеві, але Михайло Павлик стоїть на своєму, а приїхавши на оглядини Ольги та попівства в Лолин, веде серед селян явну антипопівську агітацію, що боляче вражає Михайлину Рошкевич. Іван Франко просить друга припинити агітацію, нервуючи своїм "нестійким світоглядом" Михайла Павлика. В листі до Драгоманова від 27 червня 1876 року Михайло Павлик у зв'язку з цим називає Франка "дволичним" і пише, що вірити йому не можна.

В листі від 16 липня 1876 року до М. Драгоманова Михайло Павлик ще раз згадає Франка: "Франко просто казав мені з початком сего року: "я пишу для інтелігенції, а для хлопа не гадаю", і все потягає за попівсков доньков, що єї любить. Я як був з ним на селі, то він мині при всіх казав: "Якби Ви побули довше межі інтелігенцією, то бисте так не злюбилися на неї". А я єї добре знаю, тоту інтел. — то й не годен межі нею бути". Михайло Павлик постійно твердив Іванові Франкові, що Ольга Рошкевич йому не пара. Парою для нього може бути Павликова сестра Анна і тільки. Коли Іван Франко черговий раз

їхав до Лолина, розлючений Михайло Павлик, знаючи, що він їде не стільки збирати народні пісні (як казав), а до Ольги, порадив Франкові: "Скажи їй до чорта, най поскидає тото дранте з голови, з лиця, з серця; і най схилиться бодай трохи до люду — а ні, то пусти її на сто вітрів, хочеш мати ляльку". "А він потакував, — пише Павлик далі, — і знов наробить по свому. А жаль, що так опутаний думками нашої інтелігенції: тай то коби хоть попович — але ні, — ну розбери тепер, відки се все? — в гімназії був якийсь народовець..."

Отже, "Отравленный дьякон" Гліба Успенського, котрого прислав "Друтові" Михайло Драгоманов, спричинився до розвалу редакції "Друга", який почався зреченням Зофійовського від головування в "Академічному кружку".

Друкування "Отравленного дьякона" було розпочато у восьмому номері, що датується 15/27 квітня 1876 року. В дев'ятому номері, незважаючи на те, що попереднє число часопису обіцяло продовження друкування цієї повісті, її не було. Дев'ятий номер вийшов 1/13 травня 1876 року. За редакцію відповідав ще Олексій Зофійовський. Продовження повісті друкується тільки в десятому числі "Друга", який вийшов 15/27 травня 1876 року. В цьому ж номері було поміщено оголошення: "По причині недостатка часу, особливо же по причині, що мушу Львів (задля військової служби) на довший час опустити, приневолен я с сим числом отступити з редакції "Друга", передаючи єю, в мисль рішення последнего собрания членов нашего Общества, тов. Николаю А. Дольницькому. При ново организованом редакціонном комитеті і свіжих силах, сподіваюсь, що "Друг" только к лучшему поступить". Звіт про ці збори в журналі не був надрукований. 30 травня 1876 року Михайло Павлик кореспонденційною карткою повідомляє М. Драгоманова: "Дорогий Добродію! Як будете що посилати, то уже до Львова (попередній лист, як і цей, був писаний з Лолина — авт.), бо я їду у вівторок відси. Народна партія де поміпе знов устоялася в Кружку по бурі — А. Дольницький президентом: то може що мож буде вдіяти хоть трохи з Кружком". Одинадцятий номер, що вийшов 1/13 червня 1876 року, продовжує друкувати "Отравленного дьякона". Перший раз як редактор видання підписується Микола А. Дольницький, рідний брат Антона Дольницького. Будь-яких повідомлень про переобрання керівництва нема. Публіка думає, що Зофійовський справді пішов до війська, а тому й змінено редактора. Дванадцятий номер закінчує друкування "Отравленного дьякона". Ніяких повідомлень. Тільки у спогадах Антона Дольницького з того приводу декілька речень: "Тоді вибрали мене головою товариства, а до управи вибрано

Володимира Лукича-Левицького, Івана Франка, Івана Белея, Миколу Плешкевича, Михайла Голейка, Михайла Павлика, Василя Волошинського, Юліана Дольницького, Миколу Дольницького і Симона Чмолу — значну більшість народоців”. Тоді ж, як згадує А. Дольницький, було вирішено дати авторам вільну волю писати, як хто знає, себто щедро використовувати діалекти. Аналізуючи ситуацію на основі листування Павлика та Драгоманова, А. Дольницький дійшов висновку, що саме тоді М. Павлик задумав перетворити “Друг” в орган Михайла Драгоманова. Однак до того не дійшло. Нова управа зайнялася більш важливими справами: розширенням об’єму журналу та об’єднанням двох посварених студентських товариств — “Академического кружка” та “Дружнього лихваря”. Щоб отримати кошти на розширення об’єму “Друга”, було вирішено випустити календар на 1877 рік під назвою “Дністрянка”, в котрому чи не найбільше місця зайняли твори Івана Франка: два оповідання (“Лесишина челядь”, “Два приятелі”), поезія (“Хрест Чигиринський”) і переклад з Еміля Золя (“Повінь”).

Успіху “Дністрянка” не мала жодного. Надії на розширення часопису не оправдались. Зате більш пощастило з об’єднанням. На червень припадали 33-ті роковини від смерті Маркіяна Шашкевича, тому спільними студентськими силами було вирішено що дату вшанувати вечором пам’яті Шашкевича. Вечір відбувся 12/24 червня 1876 року в невеличких кімнатах приміщення товариства “Руська бесіда”, що знаходилось у наріжному будинку вулиць Краківської та Вірменської напроти “Народного дому”. Запрошення на вечір безкоштовно видрукувало Товариство Тараса Шевченка. На цьому вечорі з промовою про Маркіяна Шашкевича виступив Антін Дольницький. Ця промова була надрукована в № 12 “Друга”. Музичною частиною вечора керував Анатоль Вахнянин. Це було перше в Галичині вшанування пам’яті Маркіяна Шашкевича, якого через деякий час назвуть Великим Будителем.

У тринадцятому номері “Друга” після закінчення “Отравленого дякона” мали розпочати друкування повісті “Білоручка”, яку прислав М. Драгоманов. Однак з того нічого не вийшло, хоч, здавалось, в управі товариства були вже всі свої люди. Але саме вони не погодились на друкування цієї повісті, й М. Павлик повідомляє М. Драгоманову, що доведеться почекати, бо затягнулось друкування повісті Івана Франка “Петрії і Довбуцуки”, котрі, на думку М. Павлика, мало чого варті і тільки займають журнальну площу. Зрештою, такої думки про ту повість був не тільки він, Павлик, але й навіть вітчим Івана Франка Гринь Гаврилик, з яким Павлик познайомився, коли був у Нагуєвичах, а до того мав “щастя” познайомитись з деякими вчителями Дрогобицької гімназії,

які вчили Івана Франка. Запланована публікація "Білоручки" у № 13 відпадала. З'явилися нові проблеми. Трохи оговтавшись після революцій, "даровизни панщини", конституцій та "наділення" імперії всілякими демократичними свободами, уряд вирішив взятись за студентство, яке завжди було мотором всіляких розрух у державі, та за їхні організації. Будь-яке товариство чи організація повинні були мати дозвіл, який давався на основі статуту даного товариства. Прохання про заснування якогось товариства спочатку подавали в намісництво, а відтак його повинні були затвердити у Відні. Справами студентських товариств займалось Міністерство освіти та віросповідань. Саме воно навесні 1876 року видало розпорядження про перереєстрацію студентських товариств та перезатвердження нових статутів. Міністерство вимагало, щоб студентські товариства насамперед були справді студентськими і щоб у їх склад входили тільки студенти, а не ті, що вже давно закінчили навчання. До "Академического кружка", наприклад, належали й ті, хто закінчив університет не тільки три роки тому, а, як свідчив статут "Дружнього лихваря", — навіть п'ять. Міністерство вимагало, щоб до університетських товариств не належали студенти Політехніки та інших вищих навчальних закладів.

Перереєстрації підлягав і капітал товариства, і його бібліотека, і різне господарське добро. Зрозуміло, що це був свідомий удар по студентських організаціях, особливо коли врахувати, що з членів товариства виключались студенти інших вузів, а також ті, що вже отримали вищу освіту.

Отже, назрівала необхідність об'єднання різних товариств і вироблення статутів такого рівня, щоб надалі відстоювати права студентів, а також розширити ті права, які, на жаль, зводились до позичкової діяльності та збирання коштів на допомогу неіснуючим студентам. Саме це і спонукало хай і до тимчасового, але примирення. Результати тих старань і оголосив тринадцятий номер журналу "Друг" у статті "Тандем". Товариства провели 12 липня спільні збори, в результаті яких була прийнята спільна заява. "Відтепер, — писалось у ній, — єсть надія, що по крайній мірі межі молодежжю не будуть витворюватися партії, різко і по-неприятельськи до себе відносячися, що не будуть сваритися і на себе ворогувати діти одної Матери, і то із-за неясних і непонятних причин, із-за формальностей. Факт се так званих последствий, що годі нам не виразити нашої щирої радості і не подати близької звістки о способі поєднання цілому краю, всім Русинам. Нехай всі знають, що молода Русь живе і палає щирою любовю до свого народа, до своєї народності. Нехай знають, що молодіж одушевлена тепер одною мислею, стремить до одної цілі: до добра Руси, до піднесення народа.

Нехай і другі так поступають". Далі в заяві йшла мова про те, що вже минуло десять літ, як ведуться мовні суперечки, котрі нічого не дали. Чи пасує витрачати на це сили, коли крутом нужда, коли народ марно гине по жebraх, коли втрачає свою рідну землю, а його експлуатують і свої, і чужі. "Зваживши всі ті наші обставини, — писалось у заяві, — повзяли наші академіки ту спасительну мисль усунути дальший розбрат межі молодіжью. От довшого часу робились приготовленья обосторонні. Оба товариства почали частіше зноситися, порозуміватися, почали дальше давати гдеякі вспільні вечерки, як концерт на доход убогих учеників рускої гімн., як декляматорський вечерок за Маркіяна Шашкевича, як маївку, дальше члени одного Товариства взаімно вступали до другого, сходились, розговорювали, порозумівались. Сильно промовляли голоси за тим, що було би найлучше, если би всі академіки наші злились в одне Товариство".

Звичайно, що і одне, і друге товариство прийняли вказівки міністерства і узгодили між собою певні дрібні речі, що й дало можливість оголосити, що обидва товариства, в котрих були діти однієї й тієї ж матінки Русі, поєднались. Зрештою, це був і хитрий крок "Академічного кружка". Уряд почав потрохи притискати москвофільство, і москвофіли щасливо через оте "поєднання" зуміли влитися в "Дружній лихвар" і не розпастися.

Об'єднання було урочисто відзначене маївкою, на котру зійшлося біля 400 осіб. На маївці співав хор студентів університету під управою Анатоля Вахнянина та дитячий хор бурсаків "Народного дому".

Цей же номер "Друга" оголосив про вихід книжки Івана Франка під назвою "Баляди і розкази", котрі були посвячені "дл. дівичі Надежді". Книжка вийшла з друкарні Товариства Шевченка, мала 38 сторінок вісімки, тобто була невеличка, і коштувала 12 крейцерів. Сюди увійшли переклади, переспіви та оригінальні поезії Івана Франка: "Пролог" з Гейне, "Данина", "Арф'ярка", "Аскольд і Дир під Царгородом", "Шотландська пісня" із Пушкіна, "Рибак серед моря", "Князь Олег", "Керманич" із А. К. Толстого, "Святослав", "Русалка" (із Пушкіна), "Мість за убитого", "Хрест Чигиринський", який вже був опублікований раніше у "Дністрянци", та "Коляда". Писані вірші язичієм, тематика — історична. В листах про вихід цього збірника — ні слова. Жодних відгуків.

Опісля всі ці поезії, які читач вже встиг забути, Іван Франко помістив у збірці "Із літ моєї молодості", що вийшла накладом "Українсько-руської видавничої спілки" у 1914 році. В збірку увійшли поезії, написані протягом 1874—1876 років. До цього видання Іван Франко написав 2 травня 1913 року "Передне слово". "Дня 3(15)

мая 1913 р., — писав у ньому Іван Франко, — мине сорок літ від того часу, як у студентським часописі "Друг" появилася перший мій вірш "Народні пісні". Перед тим уже, майже від самого 1868 р., я писав немало віршами й прозою, будучи учеником гімназії в Дрогобичі, та все писане в тих часах попропадало чи то в мене самого, чи між добрими людьми. Мені не жаль тих плодів молодечої фантазії, і я не бажаю, аби хтось колись, знайшовши дещо з них, подавав їх до друку. Зате вважаю не зайвим відновити тепер пам'ять тих моїх перших поетичних творів, що появилися в друку в перших п'ятьох роках моєї літературної діяльності 1874—1878. Вони появилися в згаданім уже часописі "Друг", 1874—5, один (ч. 8) друкований окремо в р. 1875, без мойого підпису, в місячнику "Громадський друг", 1878, і в окремій збірці п[ід] з[аголовком] "Балади і розкази", виданій 1876 р. Небагато тих віршових плодів із моїх молодих літ, усього 30, і вони досі майже зовсім невідомі не тільки ширшій громаді, але навіть тим більш або менше вченим критикам та історикам літератури, що займалися оцінкою моєї літературної діяльності".

Далі Франко написав: "Я не з тих письменників, що звикли нарікати на суспільність та на читачів, ані не з тих, що звикли підлашувати свою працю під пануючий смак своєї громади. Занадто високо розуміючи покликання письменника, я не раз у критичних хвилях не вагався стати вперекір пануючим напрямам і ніколи не переставав виступати проти безтямності, тупоумія та заскоружлості не лише серед суспільності, але також і, особливо, серед тих, що беруться провадити та просвічувати її. Не можу сказати, аби ті могутні противниці не платили мені щедро глухою ненавистю, завзятими нападами та клеветами, явним і таємним поборюванням моїх змагань і моїх праць. Так воно, мабуть, і мусить бути. Та, проте, я не нарікаю ані на своїх противників, ані тим менше на свою суспільність, у якій бачу та почуваю чимраз більший зріст духового життя, культурності, дружності та жертволюбності, що творить окрасу всякого життя.

Жию вірою й надією, що ті високі духові прикмети будуть розвиватися чимраз краще серед нашого народу і що я дожию ще часів, далеко щасливіших та радісніших від тих, які прожив досі.

В своїй оце вже близько 40-літній літературній діяльності я переходив різні ступені розвою, займався дуже різномірною роботою, служив різним напрямам і навіть націям, бо доводилося попрацювати немало, крім нашої української, також польською, німецькою та російською мовою. Та скрізь і завсігди у мене була одна провідна думка — служити інтересам мойого рідного народу та загальнолюдським поступовим,

гуманним ідеям. Тим двом провідним зорям я, здається, не спроневірився досі ніколи і не спроневірюся, доки мого життя. Може, власне тому, що я непохитно стояв на тих основах і йшов за тими провідними зорями, я не міг удержатися на все ані при галицько-руських русофілах, ані при галицько-руських народовцях, ані при галицько-руських радикалах, ані при польських демократах та поступовцях, ані при німецьких поміркованих соціалістах, ані при соціальних демократах польських, німецьких та руських, і завше виходив із їх рядів, коли побачив у них недобір чи то сумління, чи то знання, чи то почуття обов'язку".

Тепер, коли минуло сорок літ від написання тих віршів, І. Франко був переконаний, що "вони не принесуть сорому" його музі, "і кинуть деяке світло" на початки його поетичної діяльності, "про які тепер мало що кому відомо. Випускаю їх у світ у поправленій та язиково підчищеній формі, не змінюючи, одначе, їх змісту. Тільки до деяких історичних оповідань додаю ті історичні джерела, що послужили їх основою; так само до одного вірша, що являється парафразою одного уступу з послання апостола Павла до коринфян, подаю той уступ у церковно-слов'янській мові. Чиню це з педагогічною метою, аби привчити не лише молодіж, але також ширшу громаду інтелігентних читачів до порівняного студіювання поетичних творів, у чім бачу одиноку безпеку перед легкомислими або й зовсім безсисними осудами, якими так часто наші та й інші критики стрічають незрозумілі для них поетичні твори, обсипаючи закидами або й наругами те, чого не могли або не захотіли гаразд зрозуміти".

Аби попередити себе від тих закидів, поет майже до кожного вірша у збірці подав короткий коментар, у якому пояснив не тільки причину його написання, але й джерела, на основі яких писав. Так, наприклад, "Данину" написав на основі оповідання про хозарську данину з 852 року з "Повісті временних літ" за Іпатіївським списком, яка вийшла 1871 року в Санкт-Петербурзі; на основі цього ж літопису написано й переспів "Аскольд і Дир під Царгородом", звідти ж і оповідь про смерть "від коня" князя Олега. 868 роком датоване в літописі оповідання про Святослава. Появу "Хреста Чигиринського" Іван Франко пояснив так: "Оця поемка основана на неісторичнім, хоч і досить поетичнім оповіданні про битву між Наливайком і поляками під Чигирином у р. 1596, що вперше появилася в "Истории русов, или Малой России", приписаний Юрію Кониському, архієпископові білоруському, але написаний Полетиною і виданий О. Бодяньським у Москві 1846 р. В рукописі ся книга була відома першому історикові Малої Росії Бантиш-Каменському, від якого переняв те оповідання наш галицько-руський письменник Богдан Дідицький, у якого "Народной истории Руси от начала до новей-

ших времен" (Львов, 1868 р., ч. II, с. 96—98) се оповідання читав я також, іще будиши учеником гімназії в Дрогобичи".

"Баляди і розкази" Івана Франка виходять одночасно з другим томом празького видання Тараса Шевченка і повістями Осипа Федьковича з переднім словом про галицько-руське письменство Михайла Драгоманова, які були надруковані в Києві. Ці книги з'являються майже одночасно з пресловутим Емським указом про заборону української мови. Указ цар Олександр II підписав у містечку Емс, що неподалік Вісбадену в Німеччині, заборонивши все, що не було перед тим заборонене Валуєвським указом. Текст цього указу оприлюднив журнал "Друг" у своєму 13 випуску, що вийшов 1/13 липня 1876 року: "Министерство внутренних дел. Главное управление по делам печати 5 июня 1876 г. Н. 3157. Государь император 30 минувшего мая всевысочайше повелеть соизволил:

1. Не допускать ввоза в пределы Империи без особого разрешения Главного управления по делам печати каких бы то ни было книг и брошюр, издаваемых на малороссійском наречии.
2. Печатаніе и изданіе в Имперіи оригинальных произведений и перевод на том же наречьи воспретить, за исключением лишь:
 - а) исторических документов и памятников и
 - б) произведений изящной словесности,но с тем, чтобы при печатаніи исторических памятников безусловно удерживалось правописание подлинников, в произведениях же изящной словесности не было допускаемо никаких отступлений от общепринятого русского правописанія і чтобы разрешенія на печатаніе произведений изящной словесности давались не иначе, как на рассмотреніи в Главном управленіи по делам печати.
3. Воспретить различные сценическія представленія и чтенія на малороссійском наречіи, а равно и печатаніе на таком же текстов к музыкальным нотам".

Велику роль у виданні цього указу зіграв помічник куратора київської шкільної округи Юзефович. Закон ні не був проведений через засідання Державної Думи, ні не пройшов жодних інстанцій та апробацій, необхідних для прийняття законів, як це практикується у цивілізованих країнах. Це був закон для "хахлов", а вони не були людьми в російській імперії, тому й звичних процедур для прийняття закону не було. Все українське, що було на території імперії, було знищене або ж закрите.

В галицькій пресі жодних протестів проти цього расистського закону не було. Тільки "Дружній лихвар" виступив із заявою, яку опублі-

кував "Друг" у тому ж самому номері, де був опублікований Емський указ. Заява коротка: "До чого може довести сліпа віра в свою силу, бачимо із сего тайного указу, котрий хоче, щоб ні більше, ні менше, як того, щоб 14 мільонів Малорусинів на Україні жили вже без світла Божого. Що буде з того — рішить недалека будучність".

"Академический кружок" також не виступив з протестом проти цього указу. Указ вийшов уже тоді, коли це товариство, як запевняло його керівництво, стало на шлях примирення і співпраці з "Дружнім лихварем".

Москвофільська галицька преса царський указ гаряче підтримала. Особливо відзначилось "Слово", те саме "Слово", яке першим принесло в Галичину Шевченка, яке публікувало палкі українські статті, те "Слово", від котрого почалось національне відродження. Його та його редакторів царський уряд зумів перекупити, і від 1867 року воно стало ярою москвофільською расистською газетою. 77-ий його номер гаряче підтримав дії царського уряду, що і примусило "Друга" виступити проти цієї газети в репліці "Редакція "Слова" — скопці", яка була опублікована в 15-му номері часопису. "Редакція "Слова", — обурювався "Друг", — находить, що ся безпримірна заборона — діло натуральне і таке справедливе, як і міри російського правительства против скопців — бо мусило ж російське правительство оборонити єдинство руского языка і правописі. Се порівнанье Квітки, Шевченка, Костомарова і т. д. со скопцями само по собі salto mortale безконечно забавне, — але редактор "Слова" розбігшись, не запримітив, що записав усіх своїх друзів і со-трудників і самого себе в скопці! По новому указу заборонено пускати в Росію і всі видання Коломийські, видавання Наумовича (з видань котрого вже й попереду було заборонено і "Науки" 1875 ч. 1—6, і "Рускои Рады" ч. 13), бо всі єї видання писані не "единым русским языком", а малорусским, під яким вони значаться в списках "Указателя по делам печати". Та і саме "Слово" видаєся все ж таки не "принятою в Россії правописью" і пише все таки малоруским, хоть і плохим языком. Значить і г. редактор "Слова" скопец і мусить він ще раз бути "оскопленим" російською цензурою, коли вона не зробить особливої привілегії для такого уже нехитрого "білого голуба" (Так зовуть себе в Россії скопці)".

Емський указ примусив придивитися і до становища української мови у Львівському університеті, де переважна більшість студентів були чи вважалися українцями. З того приводу "Друг" у № 19 (1/13 жовтня) опублікував у розділі "Новинки" цікаве оголошення:

"Руські виклади на ц. к. університеті Львівським в зимовім півріччю 1876/7 будуть слідуєчі:

На факультеті правничім:

Австрійське право приватне. Др Олекса Огоновскій (Щоденно в сали XVI).

Австрійське право карне. Др Іван Добрянскій (Щоденно з винятком четвергів в сали IV).

На факультеті філософічним:

Исторія літератури рускої в 17 и 18 віку. Др Омелян Огоновскій (В середи и в суботи в сали II).

Обясненіє пісні "Слово о полку Ігореві". Др Омелян Огоновскій (В пятниці в сали II).

Исторія Червоної Руси. Др Исидор Шараневич (В понеділки і суботи в сали II).

Порівняльна граматика языка старословянського и руского. Др Омелян Огоновскій (В вторки та четверги в сали II).

На факультеті теологічним:

Теологія пасторальна. Др Костек (Щоденно крім четвергів в сали I).

Катехитика и методика. Величко (Щоденно в сали I)".

"При той способности мусимо додати, — зауважував часопис, — що сегокурсний програм ц. к. університету напечатаний, подобно як і минушого курсу тільки в язиці польським. Минувших літ печатано такий програм по німецки, а рускі виклади печатано по руски, так як знов польські по польски. Сього року вже в літі наказав ректор ц. к. університету (Др Черкавскій) печатати такий програм цілий тільки в язиці польським, отже і рускі також. Се сталося без відомости професорів-русинів. Коли ті ж при способности заінтерпелювали г. ректора in gremio, для чого не напечатано таких програм по руски, коли се зроблено в другім краєнім язиці, то той не знаючи, що Вп.интерпелянтам відповісти, пообіцяв поступити в будущности послі їх желаня. Но як бачимо, не уважав Вп. ректор за потрібне додержати свого слова! Се поступок чоловіка, котрий в соймі недавно ще казав: "I w moich żyłach płynie krew pawskroś ruska" (І в моїх жилах пливе кров наскрізь руська — польськ.)".

Саме в цей час і виходять "Балади і розкази" Івана Франка. Автор їх ніби спеціальнѣ вибирає з нашої минувшини ті сторінки, які показують, що ми належимо до народу, котрий виставляє свої війська під стінами Царгорода і примушує весь світ рахуватися з ним; народ з глибокою культурою, звичаями; що ми одвічно вимушені були воювати за свою волю з варварами, які повзали з боліт Москви-ріки, і значити свою волю чигиринськими хрестами. Саме це вичитували сучасники із першої збірки поезій Івана Франка.

У 20-ому номері "Друга", що вийшов 15/27 жовтня 1876 року, опубліковане закінчення повісті "Петрії і Довбушуків".

"Я боюся того льва и той скалы, що тамъ стоить на тїмъ Народнімъ Домі", — мовляє поки що макаронічною мовою один із Довбушуків. — "Той левъ пригадує мені хищність и лютість нашихъ давнихъ князевъ, що утискали нашъ нарідъ, а котрыхъ память вы, рідни діти того народа, позолотили фальшивимъ блескомъ! Я боюся смотріти на тоту скалу у стїпъ льва, бо она пригадує мені темноту народа, изъ котрои користали его князі-грабителі, — она пригадує мені упїръ и безсердечність теперишнихъ его проводирівъ, що ии тамъ выставили, яко знакъ своеи власти. Нігъ, панове, — не лев и скала — наша хоруговь; наша хоруговь — плугъ и книга! Плугъ — то наша сила; книга, просвіта — то наша будучність".

Таких слів ще ніколи не говорили герої творів Івана Франка. Ці слова ніби лягають прологом до якоїсь зовсім іншої сторінки його творчості, в якій чітко визначена і мета діяльності його покоління, і методи здобування цієї мети.

Ці слова Івана Франка Сергій Єфремов у монографії про письменника "Співець боротьби і контрастів" прокоментує наступним чином: "Alea jacta est! ("Жереб кинуто!" — авт.) — ніби сказав цим молодий письменник. Плуг, що символізує тут простий, у поті чола трудящий люд, і книга, як могутча підойма правди, просвіти і науки — і нашого автора вивели вони на добру путь із того лабіринта шаблону, мертвотности й застою, в якому він був опинився через недосвідність свою молодечу та брак потрібного знання. Самостійний розум Франків здужав розглянути ту "скелю" черстої безсердечности, що таїлася в серцях у "проводирів", які манили його до себе; критична ж риса розуму помогла здерти ту позлітку фалшиву, що нею проводирі оті сором'язливо свої не зовсім чисті вчинки що-до народу приоздобляли. А коли так — то кризис добре минувся: "плуг — то наша сила", значить — у своїй роботі зіпрімося на трудящий люд, його зробімо базою нашої праці, змагання та прямування; "просвіта — то наша будучність", значить — під захист світової науки поспішаймось од тієї темноти самовпевненого й самовдоволеного неуцтва, що гордо пишалось навкруги... Трудящі люде, свій рідний народ — як підвалина до праці, добро народне — як мета, і наука — як спосіб до мети дійти, — відтоді робляться найдужчими нервами в діяльності Франковій".

Своєрідним епілогом до тих слів про плуг, яким треба орати ниву, був вірш Івана Франка "Наймит", опублікований після закінчення повісті. Цей вірш опісля ввійшов до збірки "З вершин і низин", що вийшла у

1887 році, ставши епохальним явищем у розвитку української поезії після "Кобзаря" Т. Шевченка. Вірш відкривав нового Франка.

В устах тужливих спів, в руках чепіги плуга —
Так бачу я його;
Нестаток, і тяжка робота, і натуга
Зорали зморшками чоло.
Душею він дитя, хоч голову схилив,
Немов дідусь слабий,
Бо від колиски він в недолі пережив
І в труді вік цілий.
Де плуг його пройде, залізо де розриє
Землі плідної пласт,
Там незабаром лан хвилясте жито вкриє,
Свій плід земляця дасть.
Чому ж він зрібною сорочкою окритий,
Чому сіряк, чуга
На нім, мов на старці, з пошарпаної свити?
Бо наймит він, слуга.
Слугою родиться, хоч вольним окричали
Багатирі його;
В нужді безвихідній, погорді і печали
Сам хилиться в ярмо.
Щоб жити, він життя, і волю власну, й силу
За хліба кусник продає,
Хоч не кормить той хліб, і стать його похилу
Не випрямить, і сил не додає.
Сумує німо він, з тужливим співом оре
Те поле, оре не собі,
А спів той — наче брат, що гонить з серця горе,
Змагатись не дає журбі.
А спів той — то роса, що в спеці підкріплює
Напівзів'ялий цвіт;
А спів той — грім страшний, що ще лиш глухо грає,
Ще здалека гримить.
Та поки буря ще нагряне громовая,
Він хилиться, проводить в тузі дни,
І земельку святу, як матінку, кохає,
Як матінку сини.

Байдуже те йому, що для добра чужого
Він піт кривавий лє,
Байдуже те йому, що потом труду свого
Панам пановання дає.
Коб лиш земля, котру його рука справляла,
Зародила оп'ять,
Коби з трудів його на других хоч спливала
Небесна благодать.

* * *

Той наймит — наш народ, що поту лє потоки
Над нивою чужою.
Все серцем молодий, думками все високий,
Хоч топтаний судьбою.
Своєї доленьки він довгі жде століття,
Та ще надармо жде;
Руїни перебув, татарські лихоліття
І панщини ярмо тверде.
Та в серці, хоч і як недолею прибитім,
Надія кращая жие, —
Так часто під скали тяжезної гранітом
Нора холодна б'є.
Лиш в казці золотій, мов привид сну чудовий,
Він бачить доленьку свою
І тягне свій тягар, понурий і суровий,
Волочить день по дню.
В століттях нагніту його лиш рятувала
Любов до рідних нив;
Не раз дітей його тьма-тьменна погібала,
Та все він пережив.
З любовою тою він — мов велетень той давний,
Непоборимий син землі,
Що, хоч повалений, оп'ять міцний і славний,
Вставав у боротьбі.
Байдуже, для кого, — сп і в а ю ч и — він оре
Плідний, широкий лан;
Байдуже, що він сам терпить нужду і горе,
А веселиться пан.

* * *

Ори, ори й співай ти, велетню, закутий
 В недолі й тьми ярмо!
 Пропаде п'їтма й гніт, обпадуть з тебе пута,
 І ярма всі ми порвемо!
 Недаром ти в біді, пригноблений врагами,
 Про силу духа все співав,
 Недаром ти казок чарівними устами
 Його побіду величав*.
 Він побідить, порве шкарлющі пересуду —
 І вольний, власний лан
 Ти знов оратимеш — властивець свого труда
 І в власнім краю сам свій пан!

Під зноскою І. Франко подав таке зауваження: "В казках малоруських усе перемагає духовна сила, дотеп і розсудок силу фізичну, — і тим вони найбільше різняться від казок великоруських, де найбільшим ідеалом сила фізична (Святогор-богатыр, Микула Селянинович, Ілля Муромець і другі), або недоступний, страшний маєстат (Іван IV Грозний). До сеї переваги духовного елемента в малоруських казках нав'язана повища гадка".

"Немов людина, що по доброму кризисові, — прокоментував цей вірш Сергій Єфремов, — швидко, хапаючись, набирається здоровля — так само поспіхом прибуває нової сили, запалу та завзяття у нашого письменника по одбутому переломі... В образі вбогого спрацьованого наймига змальовано тут стражденну, та не зневірену й непереможну масу народню"...

"Цікаво зазначити, — продовжує Сергій Єфремов, — що цей новий голос, добутий молодим поетом з перестроєної ліри, виходить і під новою, мовляв, маркою: вперше тут з'являється псевдонім Мирон, що ним звичайно підписував Франко свої твори і довго ще по тому. Кволий, по дитячому наївний, хитрий ... Джеджалик з того часу вмірає, щоб дати місце дужій, енергичній та свідомій діяльності Мирона. Можна сказати, що тільки з народженням на літературній ниві цього останнього письменство українське збагатилось на нову свіжу силу; усе ж, Джеджаликом підписане, виключивши хиба одне чудове оповідання "Лесишина челядь", загинуло в морі забуття, — та, звичайно, іншої долі й не варте воно".

Навколо Івана Франка та навколо журналу "Друг" починають згущуватись хмари. Москвофільській пресі не подобається виступ "Друга",

який досі вважався надійною опорою москвофільства серед студентської молоді, на захист "українського нареччя", а тому "Слово" знаходить можливість переконати певні органи в шкідливій діяльності "Друга". Редакція журналу вимушена перенести друкування часопису з типографії Ставропільського інституту до друкарні Товариства імені Шевченка, бо часопису різко збільшили платню за друкування "благодаря заходу гденекоторих вельми вліятельних лиц" та чиновників, а окрім того "вкінці головно для того, що Ред. "Друга" наражена була на тисячі неприємностей, на зраду тайн редакційних (щодо імен авторів) і т. п., так як згадані гденекотрі чиновники, оказавші превеликий поліцейській нюхательний талант, рукописи переглядали в печатні у складників і пізніше зі злоби личної кинулись в "Слові" на нас в статті "Нечто об одной часописи" (О статті той поговоримо більш пізно, нехай за той час автори її свої "умосозерцання и памфлети" завершать цілковитим донкишотством). Впрочім читателі наші зискают тільки на переміні печатні". З 13-го номера "Друг" починає виходити в друкарні Товариства ім. Т. Шевченка.

"Друг" в особі Івана Франка справді мав відвагу надрукувати різкі рецензії на збірку сатиричних віршів та епіграм "Стрижок" (№ 7, 1876 р.) Івана Ципавки, а в № 12 надрукував критику на "Тріолети" Любарта Співомира. Під обома псевдонімами скривався колишній учитель Франка з Дрогобицької гімназії Іван Верхратський. Він і був тим "гдеяким" впливовим "господином", який почав війну з "Другом".

На "Друга" напались майже всі тодішні газети. Серію статей надрукувало "Слово" (№ 71–77), брошурки під назвою "Нечто об одной часописи" на сорока сторінках випусти в друкарні Ставропільського інституту І. Верхратський, були публікації в газеті "Сіон" (№ 113), "Газеті шкільній" (№ 15), "Правді" (№ 13 і № 14).

Іван Верхратський окрім того розіслав у кожне село священикам надруковані звернення: "Всечестне Священство! Вы котри головно піддержуете морально и матеріяльно письменність народну, зьуважте добре и оцініть сказаное мною о "Другу". Якъ "Другъ" цїнить Васъ самыхъ, середъ котрыхъ мавъ доселі своїхъ головныхъ предплатниківъ зміркуйте ізъ слівъ, выреченыхъ до Вашихъ женъ і дочокъ котрыхъ обіщое авторъ оповіданья "На потемки" назвати "ходячою естетикою", если пришлють 10 центівъ на будованье второй городской церкви! Якъ "Другъ" цїнить Васъ самыхъ, зміркуйте зъ того, що вносить въ Ваши чесни дома термины, якъ "kibic", термины котри учуете въ Львові хиба въ послідущихъ нічныхъ кавярняхъ и то въ устахъ "хорошихъ, дерзкихъ дамъ"!

Всечестне Священство! Знаю, многи изъ Васъ перестали уже пренумеровати "Друга", побачивши, що не стоить вінъ Вашого довірья. Де-котри же, котри немаючи часу гллубше вчитиватись въ газетку "Другъ" не доглянули може їди подаваної имъ, найже теперъ переконавшись не дозволять ширитись "Другу" въ своїхъ Честныхъ домахъ! Коли "Другъ" пише о "кибицахъ", най собі и глядає "кибицоватою" публіки а не рускихъ домівъ, незнаючиъ, Богу дяковати, о жадній моральній гнилі. Тожь

Не пренумеруйте "Друга"!

Прочъ с "Другомъ"!

У відповідь редакція "Друга" надрукувала велику статтю "Критика на "Друга" і отзиви о нем", написану не без активної участі Івана Франка, де були й такі слова: "Ось саме ті послідні слова найлучшій доказъ, що г. Верхрацкій — чоловікъ съ запаленою головою а порожною грудью, въ собі засліплений хвалько-чванько-хвастунъ, стояцій по за діятельною працею рускихъ обществъ около блага народа, а сердечно "въ борбі о бытъ" (см. Байка въ Стрижку), на всі дозволені и недозволені способы добываюційся славы своєї чоловікъ, котрому вірити не повиненъ жадний чесний русинъ-патріотъ".

Боротьба ставала все затягішою. На допомогу "Другу" прийшов Михайло Драгоманов, який був у курсі всіх справ та розмов, особливо про те, як москвофільські газети радісно відреагували на Емський указ про заборону української мови. Він написав статтю "Lex Jusephovicia и галицькі адвокати єї", яка була надрукована у 16-му номері "Друга", але без підпису. Редакція лише помістила зауваження, що цю статтю надіслали з України. 17-ий номер розпочав друкування другої частини "Петрів і Довбушуків". У цьому ж номері з'являється стаття "Рівноуправнення руского язика" про Юліана Турчинського — учителя Івана Франка з Дрогобича, а на той час директора вчительської семінарії в Станіславові, польського письменника, який самовільно заборонив українську мову в семінарії, образливо висловлювався про українських письменників, зокрема про Шевченка.

Невдовзі почались конфіскації журналу. Першою жертвою став № 17. На 19-му номері "Друга" закінчилось редагування Миколи Дольницького. 20 номер вийшов під редакцією Андрія Павлиша. Вийшов з редакційного комітету й Антон Дольницький, бо, як говорилося у міністерському розпорядженні, членами "Академического кружка" могли бути лише студенти, а А. Дольницький якраз закінчив навчання. 26 жовтня відбулись останні збори "старої" управи, на яких було визначено, що загальні збори членів товариства "Академический кружок" відбудуться 29 жовтня, а також іменовано "Просвіту" членом-засновником "круж-

ка" за подаровані товариству книжки вартістю понад 20 золотих. "Бувшого магістра всеобщої історії при університеті в Києві" Михайла Драгоманова за прислані бібліотеці товариства книжки та за його цінні листи в "Друг" також іменовано почесним членом товариства. Почесними членами товариства були названі й Омелян та Олександр Огоновські, професори тутешнього університету, професор техніки Медведський, доктор Євген Миревич, колишній "містопредсідатель" "Общества им. М. Качковского", такими ж титулами були нагороджені і селяни-патріоти Фіалковський з Телячого та Корчук із Солонки.

У цьому ж номері була опублікована і заява Миколи Дольницького про його вихід з редагування "Друга".

21-й номер "Друга" відкривався поезією Івана Франка "Поступовець", підписаною "Миرون", а також великим звітом про діяльність товариства "Справозданье з діяльности Виділу Товариства "Академический Кружок" за рік шк. 1876.", який підписали голова Антін Дольницький (судовий авскулант), заступник Володимир Левицький (правник), Іван Франко (філософ, бібліотекар), Іван Белей (правник, секретар), Микола Плешкевич (філософ, скарбник), Михайло Голейко (технік, контролер), а також члени виділу Михайло Павлик (філософ), Василь Волошинський (філософ), Юліан Дольницький (філософ), Микола Дольницький (філософ), Симеон Чмола (правник), Омелян Вінтоняк (філософ) та Лев Підляшецький (правник). 22-й номер "Друга", що вийшов 15/27 листопада, опублікував список членів нововибраного виділу товариства "Академический кружок". До його складу увійшли Леонід Заклинський (філософ, голова), Андрій Павлиш (правник, заступник голови), Іван Мандичевський (правник, касир), Осип Білинський (філософ, контролер), Броніслав Старецький (філософ, бібліотекар), а також Василь Волошинський (філософ), Юліан Дольницький (філософ), Василь Дідошак (правник), Дем'ян Гладилевич (філософ). Заступниками обрані Карло Бандрівський (правник), Ярема (правник) та Глиджук (правник), імен яких часопис не подав. Секретарем новоствореного виділу був обраний Василь Волошинський.

Останній раз за цей рік ім'я Івана Франка в "Друзі" з'являється в 23 номері, що вийшов 1/13 грудня. Він продовжує друкувати "Ладканки" з Лолина...

"Ті по мні грядущі" невдовзі занепастили весь труд, — напише у спогадах А. Дольницький, — не второпали здобутих позицій вдержати. Москвофіли зайняли "Акад. кружок", а "Друга" перестали редагувати..."

Після закінчення другого семестру та прогулянки в гори, а також короткого перебування в Нагуевичах Іван Франко повертається у Львів

і записується на третій семестр навчання в університеті. Цього року на навчання записалось 99 слухачів — трохи більше, ніж минулого семестру. Як свідчить генеральний каталог, звичайних студентів філософського факультету на зимовий семестр 1876/1877 року (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 555) на перший курс записалося 29, на другому було чотири студенти, на третьому, Франковому, курсі — 24 слухачі, на четвертому — четверо, на п'ятому — 25, на шостому — троє, на сьомому — 15, на восьмому — один і четверо — на дев'ятому.

Серед новоприбулих під номером 1 в каталозі записаний Генрик Бігеляйзен, батько якого Вільгельм був лікарем в маєтностях тодішнього голови "Просвіти" Владислава Федоровича в Товстому. Генрик мав двадцять літ (народжений 1 листопада 1856 року в Товстому) і був першим, кого в каталогах записали, що він мойсеєвого віросповідання. Від оплати за навчання розпорядженням № 26 від 25 жовтня 1876 року був звільнений.

Генрик Бігеляйзен став доктором філософії, був керівником єврейської жіночої школи у Львові. 18 жовтня 1902 року здав учительський іспит і розпорядженням від 24 серпня 1903 року був призначений професором Вищої гімназії імені Франца Йосифа в Дрогобичі, а згодом працював у Львівській академічній гімназії з українською викладавською мовою.

Генрик Бігеляйзен був одним з небагатьох, хто знав Франка зі студентської лави. На замовлення газети "Літературні вісті" він написав про Франка спогади, які були опубліковані у № 1 та № 10—15 за 1927 рік. Автор назвав їх "Мої спомини про Івана Франка". Ці спогади дивовижно зворушливі і прості: "В стобарвних спогадах про любого мого друга Івана Франка перша наша стріча саме й розкриває трагізм бурхливого життя цього вічного революціонера. Пізнав я його на порозі місяця липня 1877 року, закованого в залізні кайдани, як під ескортою жандармських штиків мандрував — пригноблений та, проте, незламний — до поліційних арештів. Зanedбане рудає волосся, каправи хворі очі, крайньо збідований, змарнілий вигляд фізіономії, страшно знівечений одяг, все те сльози в очах витискало... Намагався я його всякими способами вирвати із жахливих кігтів тюрми. Та дарма. Всі мої молодечі заходи остали без успіху; ніяк не можна було його врятувати. Цю більше, на поліції моє заступництво видалось навіть підозрілим! Франко був тоді соціалістом, а це було для австрійської влади не менше грізне слово, як сьогодні, наприклад, терорист-комуніст".

Генрик Бігеляйзен став великим польським ученим. Іван Франко шанував його думку і часто з тої чи іншої причини радився з ним.

Особливо цінував Каменяр чотиритомне видання творів Адама Міцкевича, яке вийшло в "Книгарні польській" у 1893 році завдяки Генрику Бігеляйзену. Франко називав його правдивим подарунком польському народові. "Д-р Бігеляйзен, — писав Іван Франко, — взяв на себе все ж величезну справу перевірки і очищення текстів усіх творів Міцкевича. У тому, якої копіткої і великої праці вимагало це завдання, переконується кождий, хто візьме до уваги, що приміток і варіантів, вилучених із тексту і вміщених окремо у кінці кожного тому..." була величезна кількість. На це видання Іван Франко відгукнувся статтею "Нове видання творів Міцкевича", яка була надрукована у "Kurjerze Lwowским" № 14 та № 15 за 1893 рік. Іван Франко назвав працю Генрика Бігеляйзена подвигом. Знайшовши одного разу в львівській антикварній крамниці старий рукопис і вважаючи, що він належить Міцкевичу і є його досі невідомим твором, Франко звернувся за консультацією саме до Генрика Бігеляйзена, який, на жаль, не підтвердив його сподівань.

Дивовижно високу оцінку дав Іван Франко першим шістьом томам видання творів Юліуша Словацького, яке теж здійснив Г. Бігеляйзен і яке вийшло у 1893—1895 роках. На це видання Франко також відгукнувся статтею-рецензією в цій же газеті (№ 21 від 21 січня 1894 року).

Працездатності та сподвижництву Г. Бігеляйзена дивувався сам Іван Франко. Видавши перед тим твори Міцкевича та Словацького, Бігеляйзен взявся за не менш важку працю — видання творів Шекспіра у кращих польських перекладах і написання розвідки про цього драматурга. Цій його праці й була присвячена стаття І. Франка "Нове видання творів Шекспіра", опублікована в "Kurjerze Lwowским" № 291—293 за 1894 рік: "Незвичайна витривалість і працьовитість д-ра Бігеляйзена, його широка обізнаність у польській літературі XIX ст. і величезна кількість матеріалів, зібраних ним паралельно при попередніх працях, є запорукою того, що це завдання він виконає так добре, що мало хто з дослідників нашої новішої літератури може у цьому плані змагатись з ним".

Іван Франко постійно творчо співпрацював з цим великим дослідником. Саме на нього він розраховував, видаючи свій часопис "Жите і Слово" і збираючи жидівський жаргонний фольклор. Фольклорній праці Г. Бігеляйзена, яка появилася в сьомому томі часопису "Вісла", Іван Франко присвячує статтю "Дві школи в фольклористиці". Вона була надрукована в третьому томі журналу "Жите і Слово" за 1895 рік. Автор статті вступає в суперечку з Г. Бігеляйзенем стосовно опрацювання ним фольклорного весільного матеріалу і з того приводу висловлює свою думку, але це аж ніяк не заважає Франку вважати Г. Бігеляйзена великим фольклористом, про що він заявив у статті "Галицьке

краєзнавство", опублікованій у "Kurjerze Lwowskim" в 212–214 номерах за 1892 рік. Генрик Бігеляйзен із такою ж трепетністю та захопленням ставився до творчості Івана Франка. Він і був тим, хто допомагав Франкові видавати твори польською мовою, про що свідчать два листи Г. Бігеляйзена з 1896 року, в яких йдеться про видання в "Бібліотеці Мрув-ки" "Галицьких образків". Саме там було надруковане у вигляді вступної статті відоме зізнання Івана Франка "Дещо про себе самого", через яке він зазнав стільки неприємностей від польської та української галицьких спільнот. Ті листи зберігаються у фонді І. Франка в Києві. На жаль, листи Івана Франка до Генрика Бігеляйзена не збереглися.

Генрик Бігеляйзен першим прийшов до Франка після його смерті. Франко ще лежав на соломі на ліжку, прикритий рваним простиралом. Треба було купити йому убрання, сорочку, мешти, бо не було в чому ховати. Того ж дня, повернувшись до Академічної гімназії, де працював професором, Бігеляйзен сказав учням слова, які до сьогодні боляче шмагають по обличчі. "Ідіть, ідіть, — казав, — і подивіться, як лежить найбільший поет галицької України, такий бідний, як весь ваш народ. Ідіть, ідіть, і запам'ятайте собі до кінця життя обличчя тієї великої людини. Ви не гідні були мати між собою таку людину, як Франко, коли не вмiли краще дбати про нього за його життя і по його смерті"...

Студентом першого семестру того року став і Йосиф Білинський, греко-католик, батько якого був селянином в Луці, що коло Самбора. Він мав 20 років, був знайомий з Іваном Франком ще з Дрогобицької гімназії, яку, проте, не закінчив, а перейшов навчатись до Самбірської, де й здав матуру. Брав досить активну участь у житті студентства. У 1876 році, коли Антін Дольницький покинув пост голови "Академического кружка" і було обрано нову управу, він увійшов до неї, зайнявши пост контролера. Ні в епістолярії Івана Франка, ні в його творах чи спогадах про нього не згадується.

Немає жодних спогадів чи свідчень і про Франца Цісло (№ 7), римо-католика з Лубно, якому було 27 років та який через бідність був наполовину звільнений від плати за навчання. Працював після університету помічником учителя у крайовій практичній школі парубків та господарських дозорців у Дублянах. Після 1893 року його прізвище назавжди щезає із офіційних довідників.

Першокурсником цього року був і Луцій Чехович, римо-католик зі Львова, який у каталозі значився під номером 9. Закінчивши університет, був заступним, відтак молодшим учителем у чоловічій учительській семінарії в Ряшеві, відтак з 1890 року — заступним учителем у Вищій гімназії Франца Йосифа у Львові. Наприкінці дев'яностих років

XIX століття Луцій Чехович уже в шематизмах не значиться. Жодних свідчень про зв'язки з Іваном Франком.

Броніслав Чарнік (1857–1918), майбутній відомий польський публіцист, історик та літературознавець, літературний секретар Оссолінеуму, член історичної комісії Краківської академії наук, у генеральному каталозі значився під номером 8. У цьому каталозі зазначено, що він родом з Бібрки під Львовом, де його батько Якуб був землевласником, але такого рівня, що його син через бідність був звільнений від половини оплати за навчання. Невідомо, які творчі стосунки склались між ним та Іваном Франком, хоч можна припустити, що такі стосунки були, але про них не залишилось жодних свідчень за винятком коротенької згадки про нього у відомій статті “Галицьке краєзнавство”.

На перший семестр записався і однофамілець відомого польського єпископа Гловінського, з фонду якого отримував стипендію Іван Франко, Валенти Гловінський, що мав 21 рік, був родом з Добешина, де його батько Ян був селянином, а тому через нестатки був звільнений від половини оплати за навчання. Його номер у каталозі був 18. Працював після університету заступним учителем, а з 1893 року — професором у Вищій гімназії в Ярославі. Помер біля 1900 року.

Йозеф Гоздецький мав 21 рік, був римо-католиком, походив з Колачиць. Не мав батька, опікувався ним Павло Кошович, який був ткачем у тому ж селі. Йозеф Гоздецький був звільнений від плати за навчання. У каталозі його прізвище стояло під номером 22.

Під номером 25 у каталозі записаний Зигмунт Гекайло, якому було 20 років. Народився в Бучачі. Його батько на час навчання сина працював урядником у Станіславові. Від оплати за навчання не звільнений, що означало, що не був з бідних. Після університету служив у команді XI корпусу у Львові: з 1888 року — капітаном аудиту I класу, з 1893 року — майором, відтак — підполковником аудиту команди крайової оборони і судовим референтом.

На перший семестр навчання записався і Філарет Гладилевич, номер якого в каталозі був 26. Йому було 19 літ, а його батько Григорій (1816–16.07.1904) був священником. На той час він був парохом Хирова (працював там з 1871 року і до самої смерті). Його син Філарет народився в селі Глумче Сяницького повіту, де о. Григорій був священником з 1847 по 1859 рік. Збереглося тільки два листи (1886, 1889) від Ф. Гладилевича до Івана Франка, але листів І. Франка до Ф. Гладилевича не знайдено. Нема згадок про Ф. Гладилевича і в епістолярії та творчості Івана Франка, хоча відомо зі спогадів Івана Филипчика, котрі називаються “Спомини про великого бойка Івана Франка”, опу-

блікованих в другому номері "Літопису Бойківщини" за 1933 рік, що Філарет Гладилевич, на той час комісар скарбового уряду в Самборі, "брав діяльну участь у приїздах Івана Франка в це місто з відчитами". Філарет Гладилевич був також заступником голови "Просвіти" у Львові у 90-х роках, професійну діяльність закінчив на посаді технічного контролера дирекції скарбу у Львові (1914 рік).

Під номером 27 у каталозі значився Людвік Годоли, якому на той час було 18 літ. Він був поляком, народився в Бережанах, а його опікуном був Яримович. Очевидно, що "статки" Людвіка Годоли не дозволяли йому платити за навчання, а тому від цієї платні він був звільнений.

Опісля Людвік Годоли став етнографом. Саме Годоли заохотив Франка звернутися до видавництва Краківської академії наук (про що Франко згадує у листі до Ізидора Коперницького, професора Краківського університету, відомого польського антрополога та етнографа, від 27 грудня 1883 року) і допоміг йому надрукувати в 1886 році збірку "Обряди і пісні весільні люду руського в селі Лоліні, Стрийського повіту. Зібрала Ольга Рошкевич, опрацював Іван Франко" польською мовою у краківському "Збірнику відомостей до антропології крайової" (т. 10). Цього ж року вийшло під такою ж назвою окреме видання (54 с.), до якого Іван Франко написав вступне слово, правда, не підписавшись. Це було прощання із його першою любов'ю. Того року Іван Франко одружився з Ольгою Хоружинською. Листи Івана Франка до Л. Годоли не знайдені, відомий тільки один лист Годоли до Франка з 1896 року.

Цісарсько-королівський радник у Станіславові Міхал Гофмокль опікувався своїм племінником Едвардом Гофмоклем, що мав 19 літ. Едвард народився в Бережанах. За навчання платив тільки половину. У каталозі значився під номером 28. Служив чиновником на залізниці під Краковом, у Долині, Перемишлі та Бродах.

Записався на перший курс й Іван Кич, що мав 23 роки, був родом з села Чорне, де його батько Павло був селянином. Іван Кич був повністю звільнений від плати за навчання.

Нічого в епістолярії Івана Франка не залишилось від його спілкування з першокурсниками Клеменсом Колаковським та Францом Конарським. Перший значився в каталозі під номером 34, мав 21 рік, був родом з Ліпіни в Польському Королівстві, а його батько Йозеф значився емігрантом. Від податку за навчання син емігранта чомусь не був звільнений. Натомість від цієї плати був звільнений Франц Конарський, якому було 20 літ і який походив із села Спас. Він був напівсиротою, а його опікун Юрій Бриль був управителем маєтку в Богородчанах. Номер Ф. Конарського в каталозі — 35. Після закінчення

університету він став доктором права і працював на учительських посадах у навчальних закладах Львова: гімназії імені Франца Йосифа, в Академічній гімназії, професором у П'ятій гімназії, відтак доцентом для польської та німецької мов у крайовій школі лісового господарства. Помер наглою смертю 20 серпня 1907 року у віці 50 літ.

Франц Кучинський значився в каталозі під номером 42. Мав 19 літ, був родом із Ценяви, що коло Долини. Був сиротою без батька, а його опікуном був дідич Орест Зелінський. Франц Кучинський був повністю звільнений від оплати за навчання зі зрозумілих причин.

Володимир Курбас мав 19 літ, був сином греко-католицького священика Онуфрія Курбаса, який народився в 1829 році, 1855 року висвятився і побував, як і більшість священиків, на багатьох парафіях. На одній з них, у Горошеві, і народився син Володимир. На стало отець Онуфрій осів 1862 року в Кустині, що біля Нестанич, де колись священикував Маркіян Шашкевич, Холоївського, а відтак Лопатинського деканату. В 1896 році став титулярним радником митрополичої консисторії з крилошанською відзнакою. Володимир Курбас був звільнений від плати цілком, але з того не скористався і не мав підтвердження відвідування, тобто не ходив на навчання. Став урядником Львівського філіалу страхового товариства "Фенікс австріяцький" з головною конторою у Відні.

Під сорок дев'ятим номером у генеральному каталозі значився Йозеф Лімбах. Той самий Лімбах, про якого йде мова в прекрасних спогадах Івана Франка про його літературне становлення "Гірчичне зерно". Про Йозефа Лімбаху каталог подає стандартні дані: римокатолик, 22 роки, родом з Перемишля, а його батьком є Франц Лімбах (без зазначення професії). Мешкав у Львові на вулиці Зиморовича, № 2. Був звільнений від оплати за навчання. Йозеф Лімбах був товаришем Івана Франка по гімназії, ходив на рік нижче від нього і вважався, як пише Іван Франко в "Гірчичнім зерні", одним із найздібніших учнів гімназії, хоча це зовсім не підтверджується його свідоцтвом про закінчення гімназії, яке зберігається у Львівському літературному музеї Івана Франка. Батько Лімбаху Франц дав Іванові Франкові кілька уроків доброго літературного смаку і завоював у нього великий авторитет. Невідомо, чи ще в Дрогобичі, чи вже у Львові Франц Лімбах оповів Іванові Франкові історію Петрів, яку Франко і використав у повісті "Петрії і Довбуцуки", сказавши про це у вступному слові до другого видання повісті, що вийшло в Чернівцях 1913 року.

Довіра Франка до старого Лімбаху була така велика, що, висилаючи до "Друга" на руки В. Давидяку свій переклад Іова, в листі від 3 липня 1875 року твердив, що той переклад настільки добрий, що його

хвалив сам Лімбах. Боячись, щоб листи М. Драгоманова, писані з Женеви, десь не пропали чи не потрапили на очі тим, кому не потрібно, Іван Франко в листі до М. Драгоманова від 24 березня 1877 року прохав, щоб М. Драгоманов висилав листи як до нього, так і до "Друга" на адресу Франца Лімбаха: вулиця Зиморовича, № 2. "Сього чоловіка я знаю і ручу за певність", — писав тоді Іван Франко. Одержавши лист із Женеви, Франц Лімбах так перестрашився, що готовий був бігти на поліцію. Франко, розчарований у Лімбаху, написав "куди треба", щоб більше не писали йому за тою адресою. З того часу старий Лімбах уникав зустрічі з Франком, поспішно переходячи при зустрічі на другий бік вулиці. "Через рік він із сином виїхав до Кракова, де його син кінчив університет. Там старий Лімбах і вмер, і я більше не бачив його", — таке сумне закінчення "Гірчиного зерна"...

Але з молодим Лімбахом Франко мав би бачитись, бо на початку дев'яностих років Йозеф повернувся до Львова. Він (народився 25 листопада 1855 року) став доктором філософії, а розпорядженням від 23 травня 1884 року був призначений заступним учителем гімназії в Ярославі. 21 листопада 1886 року Йозеф Лімбах здав учительський екзамен і з 26 травня 1890 року почав працювати повноцінним учителем у Ярославі. Через два роки він уже займає посаду професора польської гімназії імені Франца Йосифа у Львові. Одночасно він працював доцентом жіночої школи імені королеви Ядвіги, учителем приватної жіночої учительської семінарії Зофії Стшалковської, був членом екзаменаційних комісій для вчителства народних шкіл. Дуже любив тварин і тому у 1893—1905 роках був заступником голови, а згодом і секретарем Товариства охорони тварин у Львові. Перед Першою світовою війною був нагороджений ювілейною медаллю і ювілейним хрестом...

Не відвідував заняття, а тому отримав непідтверджену фреквенцію студент Ян Лабуда, котрий у каталозі значиться під номером 51. Він був римо-католиком, походив із Закоствеля; його батько був селянином. Ян Лабуда був повністю звільнений від оплати за навчання. Став доктором теології, професором римо-католицького теологічного навчального закладу в Перемишлі та членом консисторії.

Першокурсник Ладіслав Менда (№ 58) мав 18 літ, був римо-католиком, народився в Снятині, батько його помер, а тому мав опікуна Максиміліана Менду, про рід занять якого не вказано нічого. Від плати за навчання був звільнений тільки наполовину. Став урядником Галицької ощадної каси у Львові.

Вінценз Місялек значився в каталозі під номером 59. Був родом з Дубровиць, мав 18 літ, був поляком та мав опікуна Валенти Місялека.

Від плати за навчання був звільнений. Наприкінці 1890-х та на початку 1900-х років був професором Вищої гімназії в Станіславові.

Владислав-Целестин Острожинський (№ 65), дев'ятнадцятилітній поляк, також був сиротою. Ним опікувався Гнат Камінський, що мав адвокатуру в Станіславові. Острожинський був повністю звільнений від оплати за навчання, яке розпочав разом зі службою в армії, тому в графі, де значиться місце проживання, записано, що він живе в касарнях одиннадцятого полку уланів.

Коротка біографія Владислава Острожинського наведена в другому томі (с. 218–219) "Історії Львівського університету" Людвіка Фінкеля та Станіслава Стадижинського. Він народився 7 квітня 1857 року в Станіславові, де й закінчив гімназію, а відтак записався на філософський відділ Львівського університету. Провчившись на філософії чотири семестри, перейшов на право, яке й закінчив. У 1887 році був габілітований на приватного доцента австрійського права і карної процедури. У 1889 році міністерським розпорядженням іменованій членом екзаменаційної комісії для теоретичних екзаменів урядовців судового відділу, а розпорядженням Міністерства освіти та віросповідань від 13 квітня 1892 року був іменованій надзвичайним професором австрійського права Львівського університету. Окрім того В. Острожинський був доцентом Вищої рільничої школи в Дублянах та Лісової школи у Львові, крайовим адвокатом, віце-синдиком і членом екзаменаційної комісії в Галицькому кредитовому товаристві у Львові, членом міжнародного Товариства карного права в Брюсселі.

Праці В. Острожинського Іван Франко шанував і використовував у своїх дослідженнях з питань економіки, про що свідчить його велика праця "Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840" ("Збірка документів і розвідка д-ра Івана Франка"), яка вперше була надрукована як нарис до видання "Причинки до історії економічних і соціальних відносин Галичини в XVIII–XIX в." (Українсько-руський архів, Львів, накладом НТШ, 1907, т. 2). У передмові до цього видання, написаній 5 січня 1907 року, Іван Франко пише про В. Острожинського вже як про покійника. Праця В. Острожинського, на котру так часто посилався Іван Франко, називалась "Galic[yjskie] Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, jego powstanie i rozwój". Книжка була присвячена 50-літтю цього товариства. Видана у Львові 1892 року.

Під номером 78 у генеральному каталозі слухачів філософського факультету записано 18-річного Фердинанда Следзінського, римо-католика, родом з Рогатина. З цього ж джерела відомо, що його батько називався Йозеф і проживав у Рогатині, але в каталозі не зазначена його

професія. За навчання Фердинанд Следзінський платив лише половину належної суми. Після університету обрав кар'єру чиновника магістрату міста Львова, сходячи шаблями службової драбини від практиканта-концептиста в 1893 році до радника магістрату Львова у 1914 році.

20-річний Йозеф Слотвінський (№ 79), як і Следзінський, був поляком, сиротою, а тому за навчання платив половину належної суми. Його опікун Кароль Слотвінський мешкав у Перемишлі. Сам Йозеф Слотвінський був племінником Константина Слотвінського (1793–1846), відомого польського історика, директора (1831–1846 рр.) закладу Оссолінських. За друкування противастрійських видань у 1834 році був ув'язнений. Загинув під час селянських заворушень 1846 року. Йозеф Слотвінський народився 19 квітня 1856 року в Гловікові, розпорядженням від 22 серпня 1881 року був призначений заступним учителем, 15 травня 1885 року здав учительський екзамен, що дало йому змогу 14 серпня 1886 року в Станіславівській гімназії перейти з посади заступного вчителя на посаду повного учителя. Відтак Слотвінський змінив Станіславів на Сянок, де в місцевій гімназії був професором. З Сянока викладацька доля закинула його у ц. к. Вищу четверту гімназію Львова, де професорував понад 5 років. Розпорядженням від 5 жовтня 1899 року Йозефа Слотвінського призначено директором ц. к. Вищої гімназії в Ясло. Перед Першою світовою війною перебрався до Львова і, будучи на емеритурі, професорував у приватній гімназії імені Адама Міцкевича.

Під номером 80 каталог фіксує ще одного старозаконника серед першокурсників філософського факультету. Це Нафталі Собель. Він був родом зі Львова, мешкав біля головної пошти на вулиці Сикстутській, у будинку під номером 31. Мав 18 літ, був сиротою, але від плати за навчання його не звільнили. Про майновий стан та професію його опікуна Гершка Собеля каталог мовчить.

Броніслав Старецький (№ 81) мав 20 літ (народився 29 січня 1856 року), був українцем родом з Белзця, де певний час його батько Юліан перебував на парафії адміністратором. Юліан Старецький народився у 1818 році, висвятився після закінчення семінарії в 1854 році, змінив 10 парафій, аж поки в 1873 році не опинився адміністратором в Конюшках Королівських, що під Рудками. Тут і помер 1 травня 1874 року. Його син Броніслав Старецький розпорядженням № 58 був звільнений від половини оплати за навчання. В наступному семестрі він був обраний в управу "Дружнього лихваря" і зайняв пост бібліотекаря. Після університету Броніслав Старецький зайняв за розпорядженням від 6.09.1884 посаду заступного вчителя в ц. к. Академічній гімназії

м. Львова, відтак на цій же посаді перебував у гімназіях Ярослава, ім. Франца Йосифа у Львові, учительський екзамен склав лише 20.06.1907 року і від 31.07.1907 року став повним учителем у Тернопільській гімназії з викладавкою руською мовою. У 1913 році був нагороджений ювілейною медаллю.

Іоанн-Конти Светницький (№ 83) з Кросно був сином міщанина Іоанна Светницького, мав 23 роки. Від оплати за навчання його не звільняли. Був поляком. Перейшов на теологію, а після закінчення університету і римо-католицької семінарії працював катехитом у школах на Клепарові.

Записався на філософський факультет і 20-річний Антон-Мечислав Щуровський, родом зі Львова. Він був сиротою, ним опікувався Маковський (інших відомостей про нього каталог не подає). Після університету обрав кар'єру банківського працівника, розпочавши в 1880 році роботу практикантом у філії австро-угорського банку у Львові і закінчивши свою діяльність перед самою війною в 1914 році на посаді начальника філії того ж банку в Ряшеві.

Під № 92 зафіксовано Василя Волошинського. Йому було 22 роки, був греко-католиком, народився в Любинці. Його батько Василь Волошинський (1828–1923) був парохом у Верб'янах Яворівського повіту у церкві Різдва Богородиці.

Цього року на перший курс записався і майбутній відомий польський геолог, один з найвідоміших польських дослідників Карпат Рудольф Зубер (1858–1920). У генеральному каталозі він значиться під номером 98, йому на той час було 19 років. Був римо-католиком, походив з Орлат в Семигороді. Ним як сиротою опікувався Фердинанд Зубер — столярний майстер у Стрию (через рік опікунство перейде до Йозефа Гонета з Корчина). Від плати за навчання був звільнений. "Історія Львівського університету" Л. Фінкеля про Рудольфа Зубера додає, що у 1876 році він закінчив Львівську гімназію Франца Йосифа, а після закінчення філософського факультету Львівського університету в січні 1883 року отримав у тому ж університеті ступінь доктора філософії. У 1883/84 навчальному році був асистентом на кафедрі мінералогії Краківського університету, а в 1884 році габілітувався в якості доцента геології Карпат Львівського університету. У 1886 році виїхав до Аргентини, де займався геологією цієї країни. Був директором однієї з нафтових компаній. Вивчав геологію Болівії, Чилі та Аргентини. Повернувся у Львівський університет у 1893 році, працював надзвичайним, а опісля звичайним професором геології до виходу на пенсію у 1920 році. Був також заступником голови Польського товариства природо-

знавців імені Коперника, директором геолого-палеонтологічного закладу університету та членом-кореспондентом Краківської академії наук.

Як в епістолярії, так і в працях Іван Франко згадує його декілька разів. У "Галицькому краєзнавстві" називає його серед видатних дослідників нафти та земного воску, а в епістолярії, зокрема в листі до М. Колесси від 11 листопада 1885 року, ставить у приклад одну з його статей про подорож на Чорногору, надруковану в "Kosmosie".

Решта студентів філософського факультету були вже знайомі Франкові. На третій семестр записались разом з ним Семен Дозорців, Клеменс Дідушицький, Каєтан Годфреїв, Броніслав Горчак, Гнат Красицький, Казимир Красуський, Сатурнін Квятковський, Станіслав Левицький, Антон Льоркевич, Олексій Наливайко, Йозеф Ногай, Едвард Очосальський, Йосиф Павловський, Йозеф Пузина, Ян Раєвський, який того року став однорічним добровольцем і переселився в кошари 30-го полку піхоти і тоді ж був звільнений від оплати за навчання, Станіслав Шметтауер, Станіслав Шнайдер, Антін Струсевич та Омелян Вінтоняк.

Новими були тільки чотири студенти: Станіслав Каспшицький (№ 31), Вінценти Кровчинський (№ 41), Броніслав Мієрка (№ 58) та Іван Рудницький (№ 72).

Про них у генеральному каталозі відомості доволі скупі.

Станіслав Каспшицький, родом з Вадовиць, мав 20 літ, був римокатоликом. Сирота без батька. Опікуном був Констати Скілісінський, що проживав у Ланцуті. Від плати за навчання звільнений. У 1879 році став рахунковим практикантом у львівському намісництві, відтак перейшов на роботу в ощадну касу Самбора, де перед Першою світовою війною працював на посаді бухгалтера.

Вінценти Кровчинський також мав 20 літ, був родом зі Львова, де його батько Адальберт був урядовцем. Від платні за навчання був звільнений.

Броніслав Мієрка мав 21 рік. Був родом з Кішняртона в Угорщині. Його батько Фрідріх чувся фінансово добре, і син платив за навчання повністю. Обрав військову кар'єру, яку закінчив у 1914 році майором 35 полку крайової оборони, військовим референтом. Був нагороджений чотирма медалями.

Іван Рудницький був сином священика з Помор'ян Михайла Рудницького. Мав 20 літ, народився в Дунаєві.

Ні в спогадах, ні в епістолярії Івана Франка про цих чотирьох новичків немає й рядочка.

Про Івана Франка в генеральному каталозі подані наступні дані: 21 рік, греко-католик, живе на площі Бенедиктинській, 1, родом з Нагує-

вич, його опікуном є селянин Григорій Гаврилик, на основі постанови Сенату від 25 жовтня 1876 року за номером 81 повністю звільнений від плати за навчання.

Того року він записався на наступні курси:

- 1) Римські старожитності — 3 години, доцент д-р Венцлевський;
- 2) Сатири Горація — 2 години —//—;
- 3) Толкування "Пляута" Менандра — 2 години, —//—;
- 4) Грецькі старожитності — 3 години, доцент д-р Цвіклінський;
- 5) "Історія Пелопоннеської війни" Тацита — 2 години, —//—;
- 6) Толкування "Циклопа" Евріпіда — 2 години, —//—;
- 7) Порівняльна граматики старослов'янської і руської мов — 2 години, доцент д-р Огоновський;
- 8) Толкування старовинної пам'ятки "Піснь Ігоря" — 1 година, —//—;
- 9) Історія руської літератури XVII і XVIII століть — 2 години, —//—;
- 10) Історія педагогіки у XVIII віці — 2 години, доцент д-р Черкавський;
- 11) Психологія — 3 години, доцент д-р Охорович.

До доктора Венцлевського на курс "Римські старожитності" (3 години на тиждень), "Сатири Горація" (2 години на тиждень) та "Толкування "Пляута" Менандра" (2 години на тиждень) записалися, як завжди, студенти з різних семестрів навчання: Генрик Бігеляйзен (1 семестр) записався тільки на "Римські старожитності", Юліан Дольницький (III семестр), Семен Дозорців (III семестр, крім курсу "Сатири Горація"), Томаш Гарлицький (VII семестр), Генрик Горальський (I семестр), Іван Кич (I семестр), Юліан Костецький (V семестр, крім курсу "Сатири Горація"), Вінценз Кровчинський (III семестр), Антон Ляссон (V семестр), Леон Левицький (V семестр, крім курсу "Римські старожитності"), Іван Малиновський (VII семестр, тільки на курс "Толкування "Пляута" Менандра"), Олексій Наливайко (III семестр), Адам Пащинський (VII семестр), Михайло Павлик (V семестр), Йозеф Равловський (III семестр), Олександр Радецький (VII семестр), Станіслав Шметтауер (III семестр, крім курсу "Сатири Горація", але його фреквенцію не підтверджено), Станіслав Шнайдер (III семестр), Йозеф Слотвінський (I семестр), Броніслав Старецький (I семестр), Антін Струсевич (III семестр), Омелян Вінтоняк (III семестр), Леон Заклінський і Франц Зих (обидва з V семестру і обидва записалися тільки на курс "Римські старожитності").

Усього 25 слухачів з різних семестрів: 13 греко-католиків і 12 "латинників".

До доктора Цвіклінського на курси "Грецькі старожитності" (3 години на тиждень), "Історія Пелопоннеської війни" Тацита" (2 години) і "Толкування "Циклопа" Евріпіда" (2 години) записалися: Генрик Бігеляйзен (I семестр, тільки на курс "Грецькі старожитності"), Юліан Дольницький (III семестр), Семен Дозорців (III семестр, крім курсу "Грецькі старожитності"), Томаш Гарлицький (VII семестр), Генрик Горальський (I семестр), Еміль Калитовський (VII семестр, тільки на курс "Історія Пелопоннеської війни" Тацита"), Іван Кич (I семестр), Франц Конарський (I семестр, крім курсу "Грецькі старожитності"), Юліан Костецький (V семестр, крім курсу "Історія Пелопоннеської війни" Тацита"), Вінценз Кровчинський (I семестр), Антон Ляссон (V семестр), Іван Малиновський (VII семестр, тільки на курс "Толкування "Циклопа" Евріпіда"), Олексій Наливайко (III семестр, крім курсу "Грецькі старожитності"), Йозеф Ногай (III семестр, крім курсу "Толкування "Циклопа" Евріпіда"), Адам Пащинський (VII семестр), Михайло Павлик (V семестр, тільки на курс "Грецькі старожитності"), Йозеф Павловський (III семестр), Олександр Радецький (VII семестр), Станіслав Шметтауер (III семестр, крім курсу "Історія Пелопоннеської війни" Тацита"), Станіслав Шнайдер (III семестр), Йозеф Слотвінський (I семестр), Броніслав Старецький (I семестр), Антін Струсевиц (III семестр), Омелян Вінтоняк (III семестр), Леонід Заклинський (V семестр), Станіслав Заремба (VII семестр, тільки на курс "Грецькі старожитності"), Йозеф Ціммерман і Франц Зих (обидва – V семестр, і обидва записалися тільки на курс "Грецькі старожитності").

Усього 29 слухачів: 14 греко-католиків і 15 римо-католиків.

До доктора Черкавського на курс "Історія педагогіки у XVIII столітті" (2 години на тиждень) записалися: Костянтин Бобикевич (V семестр), Броніслав Чернік (I семестр), Юліан Дольницький (III семестр), Клеменс Дідушицький (III семестр), Броніслав Горчак (III семестр), Клеменс Колаковський (I семестр), Франц Конарський (I семестр), Володимир Курбас (I семестр), Сатурнін Квятковський (III семестр), Станіслав Маєрський (VIII семестр), Броніслав Мієрка (III семестр), Олексій Наливайко (III семестр), Йозеф Ногай (III семестр), Едвард Очосальський (III семестр), Адам Пащинський (VII семестр), Йозеф Павловський (III семестр), Олександр Радецький (VII семестр), Ян Светницький (I семестр), Антон Щуровський (I семестр), Семен Труш (V семестр), Ян Тшецецький (II семестр),

Домінік Вархол (V семестр), Омелян Вінтоняк (III семестр), Йозеф Ціммерман (V семестр), Франц Зих (V семестр).

Усього 26 студентів: 8 греко-католиків і 18 римо-католиків.

До доктора Охоровича на курс "Психологія" (3 години на тиждень) записались: Людвик Біркенмайєр (VII семестр), Броніслав Чарнік (I семестр), Юліан Дольницький (III семестр), Клеменс Дідушицький (III семестр), Каєтан Годфреїв (III семестр), Броніслав Горчак (III семестр), Станіслав Каспшицький (III семестр), Фелікс Костшевський (V семестр), Станіслав Левицький (III семестр), Олексій Наливайко (III семестр), Михайло Павлик (V семестр), Олександр Радецький (VII семестр), Франц Зих (V семестр).

Усього 14 студентів: 6 греко-католиків і 8 римо-католиків.

До доктора Огоновського на курси "Порівняльна граматика старослов'янської і руської мови" (2 години на тиждень), "Толкування старовинної пам'ятки "Піснь Ігоря" (1 година) та "Історія руської літератури XVII і XVIII століть" (2 години) записалися: Йосиф Білінський (I семестр, тільки на курс "Історія літератури..."), Костянтин Бобикевич (V семестр, тільки на курс "Історія літератури..."), Юліан Дольницький (III семестр, на курс "Порівняльна граматика..."), Семен Дозорців (III семестр, на курс "Толкування "Пісні Ігоря"), Еміль Калитовський (VII семестр, крім курсу "Порівняльна граматика..."), Іван Кич (I семестр, крім курсу "Толкування "Пісні Ігоря"), Станіслав (III семестр) і Леон (V семестр) Левицькі (тільки на курс "Історія літератури..."), Іван Малиновський і Микола Матяш (обидва — VII семестр і обидва крім курсу "Порівняльна граматика..."), Михайло Павлик (V семестр, крім курсу "Історія літератури..."), Олександр Радецький (VII семестр, тільки на курс "Толкування "Пісні Ігоря"), Іван Рудницький (III семестр, тільки на курс "Історія літератури..."), Броніслав Старецький (I семестр) і Еміль Вінтоняк (III семестр) тільки на курс "Історія літератури...", Василь Волошинський (I семестр, на курс "Толкування "Пісні Ігоря"), Леонід Заклинський (V семестр, на курс "Порівняльна граматика...").

Усього 18 слухачів. Усі греко-католики.

Іван Франко чекав на Ріадво 1877 року. Чекали й на нього. В Лоліні...

Розділ X

АРЕШТ

Як диктувала традиція, новий семестр Іван Франко почав з переходу зі "старого" помешкання в "нове". Чогось не припало до душі помешкання в Бойківській кам'яниці, і навіть важко сказати, чому. Можливо, місце було надто брудне та галасливе як в Божий день, так і в ніч, можливо, в хаті було надто глітно, тобто тісно, і це не сподобалось отцю Михаїлу, а, можливо, через те, що знову таки закапризував Ярослав і заявив, що йому далеко ходити до Академічної гімназії і варто би перебраться десь ближче.

Проблеми з того не варто було робити, і невдовзі хлопці знайшли хату на Бенедиктинській вулиці біля монастиря Бенедиктинок, який впирався у підніжжя Високого Замку. Будинок № 1 був побудований так, що із західної сторони келії монастиря творили з ним своєрідний "італійський колодязь", тобто двір закритого типу, до котрого вели масивні дерев'яні ворота, через які могла в'їхати бричка. Правда, брички сюди в'їздили рідко, бо жила тут в основному міська біднота, а, властиво, різного роду ремісники. Ближче до входу мешкали кравці та шевці, глибше у двір — ще якісь люди, а також пані Йосифа Федорович, про яку відомо, що вона заробляла на хліб пранням білизни як вдома, так і ходячи "на виклик" до "порядних домів". Очевидно, зарібок її був замалий, а тому вона ще винаймала свою кімнату студентам. Її помешкання знаходилось у дворі.

Дослідникам не вдалось нічого детального дізнатись про цю жінку за винятком того, що вона була не такою вже й бідною і мала не такі вже й погані зарібки, коді могла на літо виїздити на курорт у Великий Любінь, бо вважала, що своєю працею заслужила на людський відпочинок, про що свідчив її єдиний лист до Івана Франка, де вона просила вислати їй борг за помешкання, бо надто подорожчала їжа та і все перебування на модному курорті...

Як іти вузькою вулицею попри костьолик Марії Сніжної і повернути на Ринок, то першою великою будівлею по дорозі був "Народний

дім", на якому зображений лев, що спинається на скелю. Це про нього писав Іван Франко у своїх "Петриях і Довбущуках".

"Народний дім" на той час містився у цілому комплексі будинків. Фронтом він виходив на Гетьманські вали та річку Полтву, з південної сторони тягнувся вздовж вулиці Вірменської із входовими брамами 1 та 3, зі сходу дотикав до вулиці Краківської зі входовими брамами 16 та 18, а з півночі перед ним ще стояли румовища старого університету, які австрійський імператор подарував українській громаді на пожиток та на яких трохи пізніше була споруджена "вторая городская церковь", тобто Преображенська церква. Вуличка, яка виникне від такого сусідства, буде названа вулицею Корнякта. До "Народного дому" ще належали будинки під номером 1 та 3. Цілий той комплекс, який творив своєрідний чотирикутник, був з'єднаний між собою чотирма прохідними подвір'ями. Фронтову сторону "Народного дому" над третім поверхом оздоблював герб давньої Галицько-Волинської держави, під яким виднілися слова "Народный Домъ". Посередині фронтової стіни на висоті другого поверху був поміщений австрійський двоголовий орел, а під ним знаходився напис "Ц. К. І Академическая гимназія". На висоті першого поверху був розлогий балкон з вензлем "Н. Д.". На цьому балконі щорічно 18 серпня, в день цісарських уродин, виставлявся великий чорно-жовтий австрійський державний прапор, а на протилежному кінці балкону — синьо-жовтий український. Гордістю "Народного дому" була хоругва, прикрашена шарфою, власноручно вигантуваною архикнягинею Софією, матір'ю Франца Йосифа I, і подарована відданим українцям, які у 1849 році створили батальйон "східних тирольців", готових захищати свого імператора.

Свою назву гімназія вела від Львівської "академії", що постала на місці Львівської єзуїтської колегії, заснованої ще у 1661 році. Після приходу на західноукраїнські землі Австрії цей орден став причиною незгод між костелом та державою. Папа римський Клемент XIV ліквідував цей орден у 1773 році, розпустив Львівську єзуїтську колегію, а на її місці створив на австрійський лад "академію", яка складалась з шестирічної гімназії та дворічного ліцею. Ті, що закінчували її, могли продовжити своє навчання в університеті. Зрозуміло, що латинську мову невдовзі витіснила польська, а навчання в "академії" було віддано у світські руки. Революція 1848 року призвела до того, що з колишнього університету та "академії" залишились руїни, які, як відомо, цісар подарував відданим русинам. На тих румовищах університет вже не відбудували, а на пропозицію о. Льва Трещаківського, пізнішого пароха в Городку під Львовом, було вирішено збудувати "Народний дім", що мав

би бути культурним осередком русинів міста. У 1857 році будинок уже був готовий, і українська громадськість помістила в ньому все, що мала найкраще. Тут був великий концертний зал, де проводились найважливіші урочистості. Тут було організовано і відкрито єдину на всю Галичину українську бібліотеку з цінним рукописним фондом та збором старослов'янських друків, який постав завдяки невсипущим старанням о. Антона Петрушевича, що помер у 1912 році, заповівши його "Народному дому". Дуже швидко керівництво "Народним домом" перейшло в руки москвофілів, і вони керували домом аж до приходу радянської влади. Фонд Петрушевича був відправлений у подарунок "матушке Россеи" в Санкт-Петербург, де знаходиться і сьогодні. Саме цей фонд і ця бібліотека найбільше вабили Івана Франка. До 1895 року тут також містилась "Просвіта", поки її звідти не прогнали москвофіли. Тут розмістилась "Руська Бесіда", яка мала під своєю опікою театр; тут знайшли собі притулок редакції найрізноманітніших часописів. У цьому домі в Академічній гімназії вчився Ярослав Рошкевич, тут знаходилася редакція часопису "Друг", де мало не щоденно бував Іван Франко. Входилося до неї зі сторони вулиці Краківської.

З точки зору санітарії будинок зовсім не відповідав вимогам до приміщень під гімназію. Тільки у 1904 році в ньому провели воду та каналізацію, про які до тої пори тут і згадки не було, а на цілий комплекс існувала тільки одна вбиральня, яку було чути на все місто. У 1907 році Академічну гімназію перенесли до нового будинку поблизу Політехніки. Цей будинок був збудований за планами відомого українського архітектора Івана Левинського. Правда, в "Народному домі" ще довго поміщалась філія гімназії — тільки після Першої світової війни її перенесли на Пекарську вулицю...

На нове помешкання до пані Федорович пішли жити тільки Іван Франко та Ярослав Рошкевич. Михайло Павлик пішов на Скарбківську, 27, а Михайло Вагилевич перейшов "на свої хліби", бо ще рік тому закінчив навчання в університеті.

Перший номер "Друга" у 1877 році вийшов 8 січня, відповідальним за його редакцію був Андрій Павлиш.

Відкривався той номер лектурою далеко не для "руських красавиць", як це було колись чи навіть рік тому. На першій сторінці був "Борислав", а під ним курсивом: "Картинки з життя підгірського народу Івана Франка". Далі йшло "Вступне слово". "Не знаю, — писав у ньому Іван Франко, — чи приходило й на думку тисячам а тисячам образованих людей, що там (в Борислав — авт.) рік-річно з'їздять задля інтересів, хоть поглянути на життя тої незлічимої сили "ріпників", що для них

видобувають скарби земні. А справді, ні одне місце в цілій Галичині не представляє більшого поля для студій — не так поетичних, як більше соціальних. Ся де у нас, то певно в Бориславі найсильніше заступлена класа робітництва — а нужда, трата сил і здоров'я, зледаціння цих людей під взглядом моральним — найгірніше і найголосніше віщують, що може статися з наших хліборобів в протягу яких-де двох десятків літ, коли недостача поля, хліба і грошей, коли наслідки всіляких хиб теперішнього суспільного устрою змусять їх піти на роботу фабричну, продавати своє здоров'я і свою силу на нужденне пропитання. А що саме тепер найбільше йде не лиш на Западі Європи, але й у нашій стороні, показує щоденний досвід, — показує щораз то більша маса робучих рук, які тиснуться з наших сіл до всіх фабричних заводів”.

Тут не треба було читати марксистську літературу чи літературу з утопічного комунізму. Тут треба було бачити, тут треба було перейняти болями цієї скривдженої землі. Борислав в очах Івана Франка став тою страшною западнею, в якій гинуло колись прекрасне Підгір'я, де нищяться і деморалізуються здорові сили народу. Тут процвітала жорстока експлуатація у всіх її найжорстокіших садистських проявах. Борислав пожирав людей по ямах і щорічно десятки тисяч пускав додому з тих ям каліками.

“Довгі літа, — писав у тій передмові Іван Франко, — я мав спосібність придивитися тій страшній експлуатації, що, мов зараза, шириться щораз дальше, росте ураз з ростом нужди і недостатку в народі, і мав я спосібність оглядати й немало сумних-сумних наслідків її. Не говорю уже о жителях самого колишнього села Борислава, що з малими виїмками майже всі пішли по жебрах. Борислав висисає вздовж і вишир всі сусідні села, — пожирає молоде покоління, ліси, час, здоров'я і моральність цілих громад, цілих мас”.

За своїми запасами нафти Борислав був на четвертому місці в світі, а за запасами гірського воску, чи озокериту, якому довго не могли знайти застосування і знайшли лише тоді, коли всі запаси його були вичерпані, не мав собі рівних.

Не славило це місце ні борів, хоч називалося Бориславом, ні лісів, бо притулене під Діл невеличке село мало дивовижно неплодючу землю, постійні неврожаї, важкий сопух, який земля разом з ропою викидала на поверхню, та занафтовані струмочки та потічки.

Як свідчать Йосифінська та Францисканська метрики, які були складені попередниками тогочасного цісаря Франца Йосифа для правильного оподаткування населення, у 1785 році це сільце займало всього 8,22 кв. км і нараховувало 267 греко-католиків, під якими слід розуміти

українців, 23 римо-католики, тобто поляки, та 17 визнавців мойсеєвої віри. У 1840 році кількість греко-католиків у Бориславі подвоїлась і їх стало 543 особи. Загальна кількість мешканців — 807 осіб. Свої духовні потреби греко-католики задовільняли у старенькій дерев'яній церкві Воскресіння Господа Ісуса Христа, яку збудували так давно, що вже ніхто і не тямив, коли, але візитаційні книжки перемишльської капітули зафіксували, що цю церкву у 1816 році відвідав з благословінням єпископ Михайло Левицький, і від того часу ніхто з високих церковних достойників не благоволив її відвідати. Поляки їздили молитись у Дрогобич до старого костюлу святого Варфоломія.

Коли складались ці метрики і з великою точністю обмірювались поля, луки, пасовиська та городи, ніхто й не припускав, що тут, у цьому притиснутому під Ділом сільці, а також у цілій околиці знаходяться такі грандіозні джерела нафти й озокериту, розробки яких викличуть переверот не тільки відсталої в економічному відношенні Галичини, але й усієї імперії та Європи. Нафта, яка сама виходила на поверхню землі і наповнювала чисте гірське повітря смородом, була тут справжньою карою Божою, а землю в Бориславі отаксовували різні комісії за найнижчими показниками, — і навіть те не влаштувало тутешніх селян, які вважали, що з такої землі не можна не те що платити високих податків державі, а й вижити, особливо тоді, коли була знесена панщина і селяни стали формально вільними. Селяни Борислава постійно атакували податковий уряд у Дрогобичі, доказуючи, що не можуть давати податок з пшениці та жита, бо такі тут не ростуть, от хіба що ячмінь та овес трохи родить, і взагалі земля би світила голими ребрами, якби від сорому не прикривалась ялівцем та всюдисущою повійкою. Хто першим звернув увагу на багатства, які лежали під ногами, невідомо. Достеменно відомо лише те, що у 1840 році в селі, в тій частині, що потім отримала модну назву (відколи "в моді" увійшла еміграція в Америку) "Новий Світ", була одна неглибока криничка, яку викопав якийсь селянин, щоб мати коло хати воду. Однак замість води з'явилась "кип'ячка" — так тут називали нафтову ропу. Кажуть, назвали її так тому, що на сонці вона мала здатність закипати і засмороджувати все навколо, а як де був відкритий вогонь — то могла загорітись і вибухнути. Криницю, яку ще звали "дучкою", ніхто не засипав, і вона стояла довго і псувала навколишнє повітря, поки якийсь розумний не здогадався використати кип'ячку для виробництва шміру, яким змащували осі коліс у возів. Технологія виробництва шміру була складною і починалася з того, що кип'ячку виливали у піщаний рів, щоб вода просякла у пісок, а залишилась сама ропа. Тоді ропу збирали і зливали у дерев'яну бочку, до половини заповнену квасом

із грису. У що суміш обережно кидали розпечене каміння, щоб кип'ячка ще більше загула. Каміння кидали до тих пір, поки кип'ячка не ставала настільки густою, що вмочений у неї патичок творив хвіст, яким можна було тричі обмотати хату. Такий вивар називали шміром, його возили на продаж у Дрогобич та по довколишніх ярмарках і продавали по 8—10 крейцерів за півкварту, тобто 0,75 літра (ціла кварта мала півтора літра).

Такий гешефт не міг пройти повз увагу дрогобицьких євреїв з Лану. І хоч селяни в Бориславі старалися тримати спосіб виготовлення шміру в таємниці, євреям таки вдалося вивчити цю технологію. Невдовзі вони збудували за старим єврейським цвинтарем на Ланах примітивну хімічну лабораторію і винайшли значно простіший і ефективніший спосіб виробництва шміру. Вже не треба було розжареного каміння, грису і тому подібних аксесуарів. Ропу в чанах піддавали, кажучи сучасною мовою, перегонці, а, властиво, відганяли з неї легкі фракції до тих пір, поки в кубі (так називається апарат, у якому ведеться відгонка) не залишалася в'язка маса, яка й була основою шміру. Через якийсь рік-два того шміру стало так багато, що ним можна було вимазати осі всіх возів Австро-Угорської імперії та усіх карет Франції й Європи. Селяни в Бориславі через примітивний спосіб виробництва шміру перестали займатись його виготовленням, а задовільнилися тим, що доставляли ропу до Дрогобича. Зрозуміло, що одну дучку важко було поділити між усіма, а тому подібні дучки почали появлятися по цілому селі. Бідніші селяни, які не мали де копати і, відповідно, заробляти пару крейцерів, також не залишилися в стороні і стали збирати ("либати") нафту по водяних поверхнях. Для цього робили з кінського хвоста мітлу і нею "замітали" воду, на поверхні якої була тонка плівка ропи. Роба ловилась за хвіст, і "либак" струшував її в бочку, а потім відвозив зібране у Дрогобич. Тоді ж було зауважено, що нафти під поверхнею стало менше, а тому стали копати глибші дучки-криниці. Надпродукція шміру на деякий час стримала риття криниць, але аж ніяк не могла стримати технічного прогресу, бо дехто з виробників шміру за новою технологією зацікавився тими фракціями нафти, які випаровувались у повітря і не мали жодного застосування. Хтось із них і був тим першим, хто додумався сконденсувати ті пари і отримати прозору рідину з різким характерним запахом. Деякий час спритні торговці рекламували її як прекрасний засіб проти глистів та вошей, але великих маєтків на тій справі не заробили, поки хтось не здогадався завезти той плін в аптеку Миколяша у Львові, думаючи, що аптекар купить більшу партію для виробництва ліків. І справді, аптекар

почав скуповувати великі кількості дистилату і доробився великого маєтку. Поки в Бориславі та Дрогобичі шкрябалися в голови, хитрий аптекар заробляв гроші, а відтак купив у Бориславі декілька копалень нафти та озокериту, влаштував у себе фабрику свічок та інших виробів з воску, а пізніше відкрив дуже популярну в Європі фабрику фарб і олії.

Конденсат, одержаний після перегонки нафтової ропи, виявився придатним для використання в газових лампах, які отримали назву дітмарівських ламп. У побут входило нафтове освітлення, замість скіпок та каганців по селах та свічок у містах почали використовувати лампи. Попит на ропу значно збільшився. У Бориславі та довколишніх селах почали рити глибші ями, однак кип'ячки там не було. Першу яму на три сажні викопав парубок Іван Шемеляк, який нещодавно повернувся з війська. За бочку ропи він став брати 25 ринських, що на той час було великими грошима. Проте в історію Іван Шемеляк увійшов не тільки тим. Саме у його ямах уперше отруїлись селяни. Але оскільки глибина була невелика, то їх вдалося врятувати.

Отруєння викликали гази, що супроводжували нафтові поклади. При вдиханні вони спочатку викликають галюцинації, відтак роблять жертви дуже агресивними, а опісля настає дуже болюча смерть. Робітники назвали ці гази заморокою. Про вентиляцію тоді не могло бути й мови, а тому за короткий час від отруєння загинули тисячі людей. Як свідчать дані, у 1859 році на промислах працювало вже десять тисяч робітників. Кожного дня гинуло по декілька десятків людей, аж поки хтось не спостеріг, що газ, який викликає замороку, горить, а навіть вибухає. Від того часу замороку знищували таким чином: хтось із відважних опускався до місця скупчення газу і кидав туди запалену скіпку чи запалений кужаль соломи. Газ вибухав, призводячи до сильних обвалів та нищення кріплень, але протягом доби можна було безпечно працювати.

Цей типово галицький спосіб випалювання газів доводив до страшних катастроф, які знищували копальні. Часто пожежу вдавалося локалізувати до одного закопу чи ями, але іноді пожежа перекидалася на інші закопи, збірники нафти, будинки — і тоді ніяка сила не могла погасити це жахливе вогняне море. Пожежі тривали тижнями, а часами — й місяць. Сажка зі згорілої нафти розліталась по Галичині, сягаючи навіть самого Львова.

Опісля додумались до повітряних млинків, які були прообразом сучасної вентиляції. Млинки нагнітали в шахту свіже повітря і частково вибирали замороку. Ніхто ніякої відповідальності за життя людей не ніс, закону про охорону праці не було, а коли пізніше й були введені правила експлуатації родовищ, то ніхто з підприємців з ними не раху-

вався. Вигідніше було підкупити представників влади та контролерів, ніж встановлювати вентиляцію, робити надійні укріплення чи дотримуватись правил експлуатації та охорони праці.

Ями копали, як хто вмів і міг. На поверхні землі її оцімровували, як криницю, а потім кріпили кіллям та хворостом.

Вартість бочки нафти зростала. Ями ставали щораз глибшими: спочатку на 10—12 сажнів, далі на 20—25, відтак на 30—45 і аж до 55 сажнів. Глибших ям вже не копали. Іван Шемеляк тепер у ресторані гонорово запалював собі файку банкнотом вартістю 50 ринських. Борислав перетворився на одну суцільну копальню з ямами на кожному кроці. Хитрі єврейські підприємці, підкупивши уряд, виробили собі монопольне право на видобування ропи.

Конструкцію дітмарівської лампи постійно вдосконалювали. Лампа зайняла місце в салонах, а тому попит на нафту продовжував рости. Ціна за бочку нафти також зростала. В Борислав збіглись доробкевичі зі всього світу: з Азії, Америки, Австралії, Європи... Суцільне вавилонське стовпотворіння.

У Бориславі за короткий час почали дороблятися фантастичних маєтків. "Маленьке підгірське сільце, — пізніше напише про Борислав Стефан Ковалів, який своїми бориславськими оповіданнями здобуде стійке місце в українській літературі, — з мирними і звільненими з тяжкої неволі жителями, змінилося протягом двадцять п'ятьох літ у великанське зборище шинкарів, гендлярів і обманців! Хитрістю і насильством видерли хліборобови прадідну його землю і його живцем поховали, як скотину під лісом... Трудно було опертися хитрим пройдисвітам, що приходили до хлопа вечером у гостину, перебрані за міністрів, генералів, а так споївши легковірного хлопа, ставалися його витязями. Два-три господарі, що зуміли прийти до маєтку, добилися до нього тільки тим способом, що стали оруддям нехриста, запродавцями свого брата! Вони то, підкуплені жидами, йшли до своїх, нараджували ґрунта продавати. Мало тут первісних мешканців зістало, а й тих судьба достойна помилування; життя їх — то безвпинна боротьба з опирами і смоками, що очікують їх погібелі! Дійсно, чоловік мусить подивляти, що ще нині тих кільканадцять господарів має хрч під лісом понад деброю свої смирененькі хатини й існує до якогось часу. Поглянеш з гори Городище на сей невеликий шмат землі, окритий низькими домиками, численними топільницями воску, сотками горбків, взнесених із викопаної землі, прислухаєшся тому постійному клекотові, пискові друків, машин, — здригнешся, мороз по тілі прошибне, земляця тая, кров'ю і потом руського хлібороба стільки разів скроплювана, сталася для нього гробом, а зароб-

кевичови принесла мільйони. До того то довела не лиш сама хитрість чужих, але також темнота і недбальство наших людей”.

Рідний хрунь на ймення Михайло, а на прізвище Крисько, котрий був громадським вїттом і у своїй скромній особі зосередив усю політичну, суддівську, рудничу та поліційну владу, допомагав укладати контракти під закови на нафту. Михайло Крисько стверджував контракти печаткою, беручи за це величезні хабарі. Крім того діставав ще й певні проценти від продажу видобутої нафти. Гроші брались не задармо. Треба було обдурити свого брата селянина і намовити його продати землю — як правило, за безцінь. Але й на тому пан вїтг грів руки, бо селянин платив йому добрі проценти. З торбами по світу пустив Михайло Крисько двох своїх братів, намовивши їх продати землю під закови, нагрів добре на цьому руки і не побоявся Бога, що чинить зло. Спекулювали вїтти і громадськими землями, продавали їх підприємцям часто без відома і згоди громади, заробляючи при цьому величезні гроші — звичайно, для себе, а не для громадської каси. Михайла Криська на його посту замінив Терлецький. Відтак такий “уряд” українцям-холюям більше не доручали, і селяни однакостайно і одноголосно вибирали вїттом “доброго” єврея. По Терлецькому був вїттом Шмілько Крайсберг, відтак його брат Арон, а за ним аж до розвалу Австро-Угорської імперії — Іцик Корнгабер. Він доробився маєтку іншим способом. Свою кар’єру розпочав з того, що “відкривав” ями. Справа у тому, що кип’ячку з ям не тільки добували, але й крали, а тому на ніч закіп-яму закривали дошками, хмизом, сплетеними з шувару, соломи чи рогози матами. Робилось це накриття за декілька метрів над поверхнею, щоб злодій не міг його легко відкрити. За ніч під накриттям назбирувалося чимало замороки, і відкривати яму було смертельно небезпечно. За відкриття цих ям євреї платили добрі гроші, а найкращим спеціалістом із відкривання був Іцик Корнгабер. Він успішно відкривав ями і умудрявся при тому ще й спалювати замороку.

“Християнин, — писав Стефан Ковалів, — тут знищений морально і матеріально, гарує днем-ночею, наповняє кишені спекулянтів золотом, слухає зневаги на свою святу віру і жиє, ах! як жиє! Бо чи ж можна назвати життям сю дикі сваволу тисячних мамок і жидівських служниць із чумаками і гонивітрами? А ті нечисті страви, напої, тую грязь з запліснілим оціпком, чи ж можна назвати порядною поживою для чоловіка, що працює дванадцять годин під землею і більше?”

Для роботи потрібні були руки. Населення Борислава різко росло. У 1879 році воно нараховувало 1238 осіб, з них греко-католиків було 930 осіб. Село розбагатіло, а тому побудувало замість старої

дерев'яної церкви нову, кам'яну. Її будівництво було завершене у 1869, а освячено її у наступному, 1870 році. У загальну кількість мешканців не входили ті десятки тисяч людей, які працювали на сезонній роботі. Врешті забракло і їх. У Борислав посунули дезертири з армії, втікачі з тюрем, злодії, бандити, різні кримінальні елементи з усього краю. Зарібник підпадав під владу касиєрів, які що хотіли, те й робили з ним. Аби робітник завчасно не втік, його роздягали і заганяли в яму голого, тримали у спеціальному загоні, давали їсти те, що вважали за потрібне давати, били, знущались. Кожен наглядач тримав при собі цілий загін нелегальних наглядачів, які примушували слухатись підприємця. Вони вбивали робітників, кидали їх в ями, спалювали, закопували живцем, відбирали зароблені криваві гроші. Не було на них ніякого закону, ніякої управи.

У 1879 році видобуток нафти катастрофічно впав. Люди твердили, що Бог почув їх молитви і нафта пішла вниз. Геологічні розвідки підтвердили, що нафти в Бориславі не стало.

Нафтові ями стояли непозакривані. Закінчивши експлуатацію нафтородовищ, ніхто й не думав закривати чи засипати яму, реанімувати землю. У розкриті ями падали люди й худоба. Болото, неймовірно липке і тягуче, розтягувалось по цілому повіту за кожним, хто приходив у будь-якій справі у Борислав. Ніхто не знав, що робити з ямами, сопухом, болотом, водою.

Здавалось, що з припиненням видобутку нафти Бог змилосердиться над цим колись спокійним селом і тут знову запанує мир і спокій, як і було досі. Та, видно, дуже завинила ця земля перед Всевишнім, коли замість однієї кари він кинув на неї іншу. На цей раз у вигляді земного воску, чи озокериту.

Спочатку цей земний віск для тих, хто займався розробкою та експлуатацією нафтових родовищ, був таки справжньою бідою. Ніхто не знав, що з ним робити. Він всюди заважав, заболочував місцевість, липнув до ніг, заповнював нафтові ями аж по самий верх. Словом — кара Божа. З ним боролись, як хто вмів: скидали на купи, ночами палили, від чого над селом і по навколишніх селах стояв страшний сморід. Пізніше хтось зі спекулянтів додумався піддати озокерит перегонці, одержуючи при цьому деяку кількість нафтових фракцій, якими й торгували. Однак основним були не фракції. Після перегонки на дні куба залишалась маса, яка при затвердінні ставала сніжно-білим парафіном. З нього і почалось виробництво парафінової свічки. Одна з таких фабрик була збудована при їзді в Борислав, і її обезсмертив І. Франко у творі "Борислав сміється".

Для люстрації копалень у Борислав було прислано графа Мансфельда. Його доповідь навела уряд на думку, що з цього краю для

царської казни можна витягувати неймовірно багато грошей. Звичайно, у вигляді податків. Адже досі Борислав був поза увагою Відня та податкових служб. Царська скарбниця потребувала реанімації. Хтось мудрий порадив впровадити промислову інспекцію, встановити податок від прибутку, дати точне визначення, що таке фабрика, завод та підприємство...

Це геніальне рішення невдовзі дало свої блискучі результати. За кількістю грошей, що надходили в царську скарбницю, серед одинадцяти провінцій Австро-Угорської імперії Галичина вийшла на перше місце. Її щорічні вклади складали стільки, скільки давали чотири інші провінції імперії, які у списку прибуткових йшли за нею. Дрогобич зайняв четверте місце по кількості грошей, які він вносив у царську скарбницю. Найдивнішим було те, що Галичина була на останньому місці по кількості грошей, які цар виділяв зі своєї скарбниці для її потреб. Дрогобич навіть не входив у першу сотню міст імперії по витрачених на нього грошах...

Те, що ця золотоносна жила в Бориславі й надалі буде жити царську скарбницю, підкріплювалось повідомленням з Галичини, що нафтовий промисел почне розвиватися, якщо хтось знайде спосіб, як дібратись до більших глибин, де, як твердили царські геологи, нафти має бути дуже багато. І справді, невдовзі на теренах Борислава з'явився такий спеціаліст, який діставав нафту з глибин. Був ним доробкевич з Канади Мак-Гарвей. Спочатку доля прибила його до Свободи Рунгурської, де він шукав нафту, але звіди його швидко витурили. Потім він скитався від власника копальні до власника, поки не настала його зоряна година. Він успішно модифікував канадський спосіб глибинних розробок нафтових родовищ і успішно, як кажуть, застосував його у місцевих бориславських умовах, внаслідок чого натрапив на головний шлейф і став добувати величезну кількість нафти. Мак-Гарвей заробив на цій справі грубі мільйони доларів, скупив покинуті родовища майже за безцінь і незабаром залив нафтою усю Європу. По всіх довколишніх селах: Тустановичах, Мразниці, Волянці, Полях, Бані Котівській виростили нові нафтові вишки. Все перетворилось в одну грандіозну копальню нафти. Тільки на невеличкому відрізку Потік-Дебра-Раточин у 1902 році працювало 104 нафтові копальні... Проте у 1902 році настала гіперпродукція нафти, і її вартість упала з шести корон за бочку до 50 крейцерів.

Новим поштовхом для виробництва нафти стало винайдення німецьким винахідником Дизелем двигуна внутрішнього згорання... Борислав знову ожив, і гроші потекли потоком — правда, вже не в скарбницю царя, а в скарбницю Польщі.

Велике майбутнє чекало й озокерит. Через деякий час знизилось виробництво стеаринових свічок. Настала чергова гіперпродукція. Коли раніше за один кубічний метр земного воску платили шість ринських, то тепер — 20 крейцерів. І знову справу зрушили місцеві винахідники, які відважились провести набагато глибшу від попередньої дистиляцію земного воску і отримали церезин — дуже вдалу імітацію бджолиного воску. Церезин давав можливість вийти на російські ринки, бо за рішенням Синоду у православних церквах могли горіти тільки свічки з ярого бджолиного воску... Невдовзі в Росію почали вагонами відправляти свічки "з ярого пчолиного воску"... Брали за це хабарі високі церковні достойники, брали хабарі митники. І всі були задоволені. Тепер за один кубічний метр неочищеного воску брали 19 ринських, а невдовзі вартість його подвоїлась. На той час вартість 100 кілограмів неочищеного воску становила 38 корон.

Доля Борислава боліла Іванові Франку.

У першому номері "Друга" був надрукований початок його оповідання "Ріпник". Це не просто оповідання на робітничу тематику, це крик душі молодого Франка над долею людини, яка з села потрапляє в Борислав, цей дивовижний центр людської деморалізації. Іван Франко абсолютно далекий від думки, що причиною морального падіння людей стали біда та нужда. Ні, справжніми винуватцями були потяг до наживи, бажання заробити гроші будь-яким способом. Усе руйнується навколо головного героя оповідання ріпника Івана. Через нього помирають батьки, гине загароване майно, гине його дівчина Фрузя, а сам Іван перетворюється у жидівського підтирача. Продовження оповідання друкується у другому номері, що вийшов 23 січня 1877 року.

Це оповідання було ніби з іншого світу. Десь відразу пощезали "Домни Розанди", "Дениси" і навіть "Петрії і Довбущуки"... В літературу вривалась нова нагла правда, яка вражала, яка примушувала задуматись не тільки над людською природою, а й суспільством, у якому ця людина живе. Як Іван Франко скаже пізніше, — оповідання мало великий скандальний успіх.

Кожний повинен був, хотів він того чи ні, задуматись над життям, над тим, що робиться довкола. Ні, Іван Франко ще дуже далекий від думки про кардинальну, радикальну перебудову суспільства, тобто того, що так уперто добачали в тих бориславських оповіданнях пізніші апологети комуністичної моралі. Він тільки хоче викликати співчуття до тих людей... Він і сам ще не знає, як допомогти цим людям. І це прекрасно демонструє його наступне оповідання з серії "Борислав", яке називається "На роботі". Молодий парубок з села потрапляє в Борислав і

конче хоче заробити трохи більше, ніж заробляв досі при крученні корби. Він наймається до роботи в ямі. Крок за кроком Іван Франко показує, як обдурюють молодого парубка, як опускають у яму і як він мало не гине в сопусі та смороді. Вперше у своїй творчості Іван Франко вдається до того методу, який був йому добре відомий з "Пекла" Данте. В оповіданні провідником у царстві страху та нужди він обирає для молодого хлопця своєрідного Вергілія — Задуху, яка малює перед ним результати своєї діяльності: тисячі понижених Бориславом людських життів. Закінчується оповідання дуже дивно. Задуха на запитання хлопця, як урятуватися від того страшного Борислава, тої деморалізації, смерті, приниження людської гідності, говорить, що для цього є лиш три способи. Один вона йому й показує: повернутись додому. До своїх полів, лугів, де зелень, де повітря, де літають мотилі й співають пташки. Де на лугах квіти. Де сонечко гріє з погідного неба. Працєю на себе, тішся життям... Інших способів Задуха не вказала. Веліла подумати хлопцеві. Не назвав тих способів й Іван Франко. Зупинився на першому. Найпростішому. Повернутись до того життя, яке мав. Перестати працювати на бориславських жидів і не давати їм пити з себе кров. От і весь "революційний Іван Франко" в його другому бориславському оповіданні, закінчення якого друкується в спареному № 3—4 "Друга", що вийшов аж 23 березня.

Публікація оповідань Івана Франка викликала серед старих народців переполох. "З "Другом", — писав Іван Франко Михайлові Драгоманову 20 січня 1877 року, — бачу, довго не протягнемо. Найдалше, як вийде третій номер, а далі годі. І тут біда, товариші. При виданні першого н[омера] Левицький уперся, щоб печатати "Три долі" й Костомарова "Дві руські народності", М[евиць]кий, бачиться, служить за наймита Барвінському і "Правді" і противний печатанню хоть би слова против "Правди". Відтак виступив із комітету редакційного і під'юдив Сушкевича, щоб вимовив "Другові" кредит у печатні Шевченка. Пренумерата впливає слабо, довгу в печатні звиш 240 зол, а в "Кружку" й крейцара нема в касі, бо "москвофіли" ще й досі не віддали каси. І так, бачиться, прийдеться "Другові" упасти".

Однак ситуація з журналом дещо виправилась, і вже 6 лютого 1877 року Іван Франко інформував Михайла Драгоманова: "Друга" будемо видавати тепер 3 і 4 ч[исла] разом у трьох листах. Довгу й досі ще звиш 150 зол., хоч, чуєм, впливає що день потрохи грошей. Як будуть виходити дальші номери, не знаю. Щодо коштів, то, бачу, кожен номер стоїть щось 32 зол. з папером. Адміністратор Левицький бере собі досі по 5 зол. місячно, а адміністрацію веде таку погану, що й

сором згадати. От ми й задумали (говорю про себе, Белея і Мандичев-[ського]) відібрати від нього адм[іністрацію] і поділити роботу межі собою безплатно, а, крім того, я задумав узяти також безплатно] експедицію (досі плачено зол. 4 міс.). Відтак, бачите, обходячися при найменшій, печатаючи в 400 пр. (досі 550), винесуть місячно усі кошти найбільше до 50 зол.”.

Через тиждень Іван Франко знову інформує Михайла Драгоманова, що справи з “Другом” зовсім погані. “Довг, — пише він, — досі не сплачений, пренумерата, правда, трохи капає, але і те хто знає, чи печатня схоче нам опісля боргувати, коли б ми, сплативши залегість, хотіли даліше печатати. А “Правда”, бачу, печатається безплатно, і таки, як зачуваєм, і з нею щось дуже круто, бо передплатників дуже мало, і колись-то збиралися “старші” народовці до наради, що починати. Взагалі “просвітяни” вельми наполохані арештами і волять сидіти зовсім тихо, не робити нічо, не видавати нічо, не сушити собі голови, щоби лиш поліція не мала на них ніякого підозріння. Навіть давні річники “Вперед” випродують, щоби, бач, товариство не розв’язали абощо. У кружку біда ще гірша. Стара, попівсько-обскурантська партія підноситься і стає досить сильно та зухувато на ноги, бо касу й досі держать у руках. Теперішній голова Заклинський багато щось переговорює з поліцайниками, як сам повідає, а перед нами знов крутить світом та плете сухого дуба про всякі “правдоподібності і можливості”, що ось-ось, як го ніби хтось там у поліції запевняв, дістанемо касу. А тим часом, видко, й сам не вірить у свої слова, бо тепер знов розпочав пактувати з тамтими і, сам не стоячи сильно, подавати їм руку, хоч бачить очевидячки, що здужай вони вхопити го за руку, так сей час і зовсім стягнуть — і все пропало”.

“Товариші”, виявляється, розгадали задум Івана Франка “захопити” часопис “Друг”, а тому почали вживати відповідних кроків, аби цього не сталось. “І ось, — повідомляв Іван Франко Михайлу Драгоманову, — буде тому з тиждень, зійшовся такий приватний зборчик у кружку і вибрано комісію з людей обох сторін, щоби порозумілися зглядом точок, на котрих обі сторони можуть згодитися. На першій засіданні (таки того самого дня) ще йшло яко-так. На другій комісія з тамтої сторони поставила нам до обради в імені своєї партії ось які точки (я, яко писар тої комісії, занотував їх і відписую Вам з деякими поясненнями): 1) Всі члени, котрих обще собрание прийняти не хотіло, мають бути прийняті. (Се діло було так. Виділ ще торішній, за порадою председателя Левицького, не прийняв сімох людей старої партії, для забезпечення нашим переваги. На загальнім зборі вони відкликалися до цілого товариства, але більшістю

голосів (наших) їх неприйняття затверджено). 2) Прийняття їх має відбутися без дебати, всіх нараз, перед вибором виділу. 3) Цілий виділ, проти арт. 19 нашого уставу вибраний, має включно з председателем (вибраним легально!) своє уступлення з власноручними підписами на маючій наступити загальнім зборі заявити. 4) В склад виділу має ввійти з нашої (се значить, їх, площанців) сторони 6, і з противної 5. Голова може бути з партії котрої-будь. 5) В число тих 6 входять: Стебельський (брат ославленого Володимира Бояна), Турянський, Король, Чипчар (бурсак, з котрим диспутуючи про діла товариства або язика та правописі, якраз почуєте слова: "Але ви мені і сто літ говоріть, як хочете доказуйте, то, будьте ласкаві, мене не переконаєте, бо я маю свої вироблені "здання" (zdanja)", Красицький, Мидловський (компетент на голову задля... Бігме, не знаю, задля чого? Може, задля своєї блідості, підв'язаного горла і розпустою винищеного здоров'я, а відти, конечно, лагідного успособлення!). 6) В склад нового виділу не можуть входити члени, засідаючі тепер у виділі (значить, за заступниками 13 людей з наших), з винятком Старецького і Бобикевича; 7) Не можуть також входити ті, що засідали в нім з кінцем минувшого року (значить, 8 наших людей!). 8) Функціонери виділові (касієр, контролер, заступник голови і бібліотекар) мають бути на перемену. 9) Касієр має бути з нашої (площанців) сторони, і то тов. Король. 10) Печатання "Друга" має бути залишене. Ну, що, правда, гарний крок до згоди! Ми, вислухавши ті точки, просто баньки повитріщали та роти пороззявлювали. А то вже готові були зовсім увірити, що воно і справді діло йде до згоди, так тут побачили, що їм аби загальний збір, — зберуть свою більшість (книгу, де були повписувані члени, давно украли), понаприймають усяких людей, а тоді нас усіх за комір та за двері з кружка. Проте ми їй відповідати їм не відповідали, поки з своєю партією не порозуміємося. Нині отсе відбувся наш Parteitag (партійний день — авт.), наших було з десять (решта або спить, або чортзна-куди пороз'їздились). Ну, і почали балакати, а вкінці рішилися подати їм ось знов яку нашу конституцію: 1) Виділ теперішній цілим товариством має бути узнаний за легальний. 2) Загального збору скликати нема часу і потреби. 3) Прийняття членів лишається після статуту до волі виділові. 4) Видавання "Друга" дається комітетові редакційному.

Як бачите, дорогий добродію, — все се тільки бляга, та що ж діяти? Натепер не мож допустити ніяким світом до загального збору, бо коли вони будуть в більшості, то виженуть нас усіх і почнеться знов “доброе старое время”, а ні, то розв’яжуть кружок, і Народний дім усе забере, що ще є у ньому. А буде їх меншість, то почнуть, як з початком курсу, нові скандали робити, і знов біда”.

Наступну інформацію про долю “Друга” знову знаходимо в листі І. Франка до М. Драгоманова, який датується 16 березня 1877 року. “Виділ кружка (“Академического кружка” — авт.) два рази, — повідомляв І. Франко, — рішав, щоби го не видавати, але ми таки вспіли переперти своє, і відтепер буде виходити раз на місяць об’ємом 3 листи. Адміністрація торішня була дуже лиха — Левицький грішми шафував, довгу наробив звиш 300 зол[отих], а сього року, діставши місце при “Правді” і побачивши, що ми помістили “Опізнаймося”, — гей же трубити, що “Друга” конечно треба погребати і таке друге. З печатнею ми тепер так умовилися, що платимо по 13 зол. від листа за друк (garnond), а папір наш. Кредиту маємо 6 листів. 3 і 4 н[оме]р вийде коло 20 лат[инського] с[ього] м[ісяця] і містити буде: “Труба”, новела Педра д’Альаркона (заміщена тільки задля укоськання роздражнених голів), “Борислав” (“Навернений грішник”), “Що діяти?”, “Помилка хорватського проф[есора], не попр[авлена] руськ[ими]”, “Чужі попереджають нас”, “Від редакції”, “Житецький а українське питання”, резюме статті Пипіна, а в літературній хроніці — про “Пчелу”, про Гольдштейна і пр. Ваші замітки “Логіка в наших газетах” є у нас і мали бути ще торік поміщені, так Лев[иць]кий перепинив, щоби, Боже борони, не зачепити “Правду”. А в сьому числі, думаю, не наручно її містити, — чень, прийде спосібна хвиля опісля”.

Врешті довгоочікуваний черговий номер “Друга” вийшов. Його вихід датувався 23 березня 1877 року. На першій сторінці — переклад з іспанської Романа Розмарина “Труби” Педра де Аляркона, далі — закінчення оповідання Івана Франка “На роботі” з циклу “Борислав” і початок “Наверненого грішника” з цього ж циклу. Це страшна оповідь про те, як селянин Василь Півторак захотів на нафті доробитись маєтку. І доробився: втратив двох синів, дружину, господарство, став пияком, одного сина пустив слугою по світу.

Іван Франко справді писав революційні речі, якщо під ними розуміти те, що подібних творів у нашій літературі ніхто до нього не писав. І це були не твори на робітничу тематику, як їх завжди представляли. Ті, кого називають визискувачами та експлуататорами, зображені в них на другому плані. На першому ж — людська захланність, яка губить все

навколо і насамперед людську душу. Ніхто до Франка не міг так тонко і точно описати людську розпуку і біль, як це зроблено в "Наверненому грішнику". Вперше в творах Івана Франка з'являється згадка про священника і його роль у житті громади, зокрема громади, в якій обертається Василь Півторак. І те, як представлено цю роль, не могло сподобатись отцям, і вони підняли проти часопису крик. Проте їх крик був скерований не так проти оповідань Івана Франка, як проти того, що починаючи з першого номера за 1877 рік часопис почав друкувати роман М. Чернишевського "Що діяти?" із підзаголовком "Із оповідань про нових людей". Продовження роману друкує й другий номер часопису. Тоді й був піднятий галас проти друкування цього твору. "А крику, — писав І. Франко М. Драгоманову, — наших католиків ми перестаєм боятися. Ось і мій "Борислав" наробив клопоту нашій архидієцезіальній газеті "Р[уському] Сіонові". Перший н[оме]р "Друга" висилав "Сіон" на оказ, за те обрушилися деякі попи і давай вередитися, що "Сіон" деморалізацію ширить межі жінщинами, висилаючи такі речі. Ось, чую, св. Юр улякся — сам митрополит Сембратович велів собі принести "Друга" і — нечуване діло — прочитав тату мирську сатанинську газету, щоби побачити, що се за звір. Ну, і високий синедріон рішив, що нічо там нема такого нечоловічеського, бо автор не пише се, щоби заохотити до подібного життя, а тільки щоби відстрашити. Но помимо того — додали отці — воно не пригужується до "плавного" читання красавицям".

Роман "Що діяти" редакція продовжила друкувати і в 3—4 номері, а також у № 5, що вийшов 23 квітня 1877 року. В шостому номері "Друга", що вийшов 23 травня 1877 року, роману Чернишевського вже не було, проте було закінчення "Наверненого грішника".

Журнал "Друг" з романом Чернишевського Іван Франко привіз у Лолин. Того року він був у цьому селі двічі. Перший раз на Великодні свята, що припадали на 8—10 квітня, а другий раз на Зелені свята, які припадали на 27 травня. Перший раз був коротко, а другий довше. Так треба було. Про свій намір приїхати до Лолина писав Ользі в листі від 21 квітня: "Знаєш що? Я, може, на Зелені свята буду у Вас. Тре буде виїхати додому, а відтак на деньок і до Лолина заїхати". Приїхав тоді Іван Франко до Лолина десь перед 24 травня, про що свідчить лист М. Павлика до Івана Франка від 24 травня 1877 року, адресований на руки отця М. Рошкевича.

Перебуваючи в Лолині, І. Франко напевне читав сестрам роман "Що діяти?". Про це він згадує в десятому з "Тюремних сонетів":

Колись в однім шановнім руськім домі
 В дні юності, в дні щастя і любови
 Читали ми "Что делать?" і розмови
 Йшли про часи будуці, невідомі.

Домашні дами ось як побивали
 Не раз мої гарячі дифірамби:
 "Е, спільна праця! В таким разі й вам би
 Прийшлося чистити виходки й канали".

Не знали дами, що важке, всесвітнє
 Питання те вже Австрія рішила.
 Тюремний кибель — що в ньому за сила!

І виходок, і мебель враз! Вигідне
 Береш його, виносиш, ну, і прямо
 На поле лий чи в компостову яму.

Під сонетом дата: 17 сент[ября] 1889 року. Вперше цей сонет був опублікований у другому виданні збірки "З вершин і низин", що вийшла 1895 року...

Окрім речей, друкованих у "Друзі" ("Борислава" Івана Франка та роману М. Чернишевського "Що діяти?"), чи не найбільше роздратування серед москвофілів та народовців, більшість із яких поволі скочувалась або вже скотилась на москвофільські позиції, викликала публікація листа Михайла Драгоманова, підписаного псевдонімом "Українець", під назвою "Опізнаймося". Цей лист був надісланий редакції "Правди", але вона не захотіла його друкувати після свого випаду проти Михайла Драгоманова у статті "Антракт з історії українофільства", надрукованій у 12–16 числах.

Суть справи полягала в тому, що багато українців, які були позбавлені слова через пресловуті укази та циркуляри про заборону української мови, хотіли через найбільш популярний у Львові орган донести свої думки до галицьких українців та порозумітись з ними. Ці статті "Правда", яка величала себе хранительницею руських традицій та слова, не захотіла друкувати, а відома стаття Михайла Драгоманова "Література російська, великоруська, українська и галицька" друкувалась так, що між першою частиною та серединою минуло півроку. "Правда", як зауважив сам Михайло Драгоманов, прийняла його за "адвоката українофільства". До того ж адвокат "петербурського правительства" М. Драгоманов різко виповівся щодо того, що галичани майже нічого не зро-

били, аби протидіяти тим расовим законам заборони української мови ще в 1863 році, боячись друкувати українські книги, які ще можна було друкувати і привозити в Росію. Самі ж галичани пояснювали, що не робили того, аби не дразнити російський уряд, а той уряд навздогін першій забороні 1863 року видав Емський указ 1876 року. "Як адвокат, — писав Михайло Драгоманов, — рос. правительству казав и кажу одно: треба надіятися тільки на себе, треба невпинно працювати и робити, що тільки можна в Росіи, а чого не можна — за границею, коли не в Австрії, то в Швейцарії, або Англії".

Треба працювати, а не сумувати, як це робить Галичина, журичись, що з тих царських указів вийде. "Я кажу, — писав М. Драгоманов, — що треба взяти право нашої мови в школах в бою, а не плакати на те, що воно (правительство — авт.) знати не хоче, та прочитати, що Миклосич каже про самостійність нашої мови". Чи варто зараз тратити сили, щоб "науково доказати" самостійність нашої мови, як цього хоче "Правда"? Замість тих намірів треба видавати букварі, словарі, граматики, книги! А що зроблено за той час? "Ми, українці, — твердив М. Драгоманов, — не можемо закривати собі очі на те, що ми в особому, довольно виключному стані, у котрому плач і крики о праві національним усього менше допоможуть". Зрештою, в Галичині повинні собі усвідомити, що самостійність виборюється і якнайменше залежить від наявності граматики та словаря.

Драгоманов чітко вказав, що в Галичині сили витрачаються на речі, які їх не вартують. "Що на Україні, — писав він, — впять виступають в гору ідеї радикально-демократичні, правдиві ідеї Шевченка, тільки поновлені і поповнені новіщою європейською наукою, се ні для кого не тайна. Усім, хто хоче бачити, видно, що ті ж ідеї забирають собі молодіж галицьку з обох попередніх таборів. Звісно також, що в обох таборах, серед "Словістів", як і серед "Правдян" єсть недовольні сим новим рухом, котрий переростає їх. І тоді, як одні думають дискредитувати сей рух, обзиваючи його сторонників зрадцями русскому народові, — другі пускають на сцену другі фрази, буцім то се усе діло не українофільське, а діло москальофілов, вважаючих усе українське "побочним", тільки проведом тенденційної пропаганди. Таким робом сі консерватори із народовців, будучи якось українофіломи, прямо доторкають ся до Петербурского III Отделенія і киевских Юзефовичів, котрих аргументи проти нової народно-української партії *mutatis paucis* чутно і у Львові кризь сльози *lex iusephovicia* (право Юзефовича — авт.)".

Публікація статті Михайла Драгоманова у "Друзі" викликала величезне роздратування в "Правді". "Правдяни, — писав Іван Франко

М. Драгоманову в листі від 6 лютого 1877 року, — недобрі дуже на “Друга”, а один із наших християн висказався о статті “Опізнаймося”: “Е, то московська журнальна бляга і московська гордість!”. Опир соціалізму лякає вже потрохи усіх, афера з П[авли]ком розголосила діло широко і декотрим починає ся прояснювати в головах. Наші “старі” в кружку починають рухатися і хитромудро хочуть назад усе взяти в свої руки. Бог знає, до чого се доведе, але мені вже доразу збридли ходити туди, слухати на кождім поступі висмівання, ганьбу та угризатися з загорільцями, що не можуть поняти, як у світі може й бути яка гадка правдива, крім їхньої”.

На довершення всього шостий випуск “Друга”, що вийшов 23 травня, повідомляє, що з друкарні товариства імені Тараса Шевченка вийшли “Письма Ивана Франка. II. Борислав, картини з життя підгірського народу”. Це був передрук з “Друга” оповідань під загальною назвою “Борислав” разом з переднім словом (формат книжки — 160; 176 с.; вартість — 36 крейцерів). Збірка почала швидко розходитись. У продажу вона з’явилась разом з “Народними оповіданнями” Марка Вовчка, які вийшли накладом “Газети школьної” з друкарні Товариства ім. Т. Шевченка (157 с.; вартість — 35 крейцерів).

Вихід цієї книжки був останньою краплею, яка й вирішила долю Івана Франка.

1876 рік був критичним роком у житті Львівського університету. Боротьба поляків за свій національний університет у Львові призвела до того, що з нього були прогнані всі або майже всі німецькі професори, навчальною мовою в університеті стала польська, німецькій мові навіть як предмету відводилось тепер другорядне значення. Зрозуміло, що уряд вимушений був погодитись з тим, бо вдіяти щось проти не міг, як і не міг цього подарувати полякам. Коли в Чернівцях було відкрито університет чисто німецького характеру і виявилось, що уряд не має достатньо грошей, щоб фінансувати Львівський університет, поширились чутки, що його доведеться закрити. Це не було прийнято жодного рішення, тільки велись розмови на рівні засідань урядових бюджетних комісій, а вже вся Польща піднялась на захист Львівського університету, який, на думку поляків, саме для них створив король Казимир, і це саме той університет, який потрібний саме полякам, а не комусь іншому, наприклад, українцям (хоч їх в університеті на той час було значно більше, ніж поляків). Різко скорочується набір українців на перший курс 1876/1877 навчального року, і, що найбільш дивно, виявляється, що в цьому університеті можуть учитись навіть євреї, чого раніше не було. У генеральних каталогах усіх євреїв для покращення вигідної

полякам статистики записували як римо-католиків, проте й того було замало, бо греко-католиків таки було більше. На перший курс 1876/1877 навчального року на філософський факультет, наприклад, було за-раховано двох євреїв: Генрика Бігеляйзена та Нафталі Собеля. Тоді ж прийнято і п'ятьох греко-католиків: Йосифа Білінського, Філарета Гладилевича, Івана Кича, Володимира Курбаса та Броніслава Старецького. Іван Кич провчився зовсім мало. Навіть не закінчив курсу. Він помер 16 квітня 1877 року на 24 році життя, про що повідомив часопис "Друг", членом редколегії якого він був. Був він також виділовим "Академического кружка". "Він був, — писалося у некролозі ("Друг", № 5 від 23 квітня 1877 року), — одним з тих селянських синів, котрих то батько-селянин з-під убогої слом'яної стріхи, з курної хати виправив в світ широкий, бурхливий зі словами: "Учися, серденько, колись з нас будуть люди!" І син так розпрощувався з хатою курною, з землею батьківською і йшов у світ, без удержання, без помочі з дому, від молодецьких літ ставав на кусень насущника гірко заробляти і або по стежках тернистих виходив "в люде", або гинув і то двояко гинув: або в кар'єрі гинув, або в сухотах". Іван Кич загинув від сухот. Все його життя було боротьбою за кусень хліба, а причиною смерті була втома від надмірної праці.

Отже, на першому курсі було четверо українців... Від оплати за навчання повністю був звільнений І. Кич і наполовину — Б. Старецький. З 22 римо-католиків від половини оплати було звільнено дев'ять студентів і вісім повністю. В майбутньому всі вони будуть мати стипендії. Крім українців.

На франковому курсі залишилось всього 20 слухачів:

11 римо-католиків: граф Дідушицький Клеменс, Годфреїв Каетан, Горчак Броніслав, Красуський Казимир, Квятковський Сатурнін, Ногай Йозеф, Павловський Йозеф, Пузина князь Йозеф, Раєвський Ян, Шметтауер Станіслав, Шнайдер Станіслав;

9 греко-католиків: Дозорців Семен, Франко Іван, Красицький Гнат, Левицький Станіслав, Наливайко Олексій, Радецький Олександр, Струсевич Антін, Вінтоняк Омелян, Волошанський Василь.

Тобто 45% греко-католиків і 55% римо-католиків.

З цих 20 студентів було звільнено від оплати за навчання цілком 9 слухачів, з них 5 "латинників" (Годфреїв, Квятковський, Ногай, Павловський, Раєвський) і 4 українці (Франко, Левицький, Наливайко, Вінтоняк); від половини податку за навчання звільнено одного поляка (Горчака) і одного українця (Струсевича).

Поляки поступово окуповували Галичину в усіх царинах. Однак їм цього було ще не досить. Вони хотіли відчувати себе повними господа-

рями краю і не ділитись нічим з ніким, тобто зробити так, як було колись, ще до окупації Галичини Австрією та поділу Польщі. Не треба було забувати про те, що Польща була розділена задля європейського спокою між трьома імперіями, з яких найстрашнішою традиційно була Росія, тому будь-який рух проти монархії Романових у Галичині викликав підтримку. У той час проти Росії виступала Туреччина, і поляки вирішили всіма силами, а найперше живою військовою силою, підтримати її. Це прекрасно розумів Іван Франко і в спогаді "Як це сталося" писав: "Пануюча польська каста мала саме тоді приховати справді існуючий польський таємний союз, заснований для вербування польського легіону, щоб допомогти туркам проти росіян, а есентуально окупувати Галичину, щоб утворити тут польський національний уряд в разі, якби росіяни визнали це за добре".

Увагу поліції, дирекції поліції та слідчих органів потрібно було перенести на щось інше. Кращого об'єкту, як "Друг", не було, і польська машина запрацювала спочатку обережно, аби не налякати жертв і щоб шиту білими нитками справу не відразу розпізнали. Та й самі тодішні обставини сприяли полякам, у руках яких була вся виконавча влада. Найперше сприяла цьому російсько-турецька війна, яка велась у Європі на території Болгарії, тобто біля кордонів з монархією Габсбургів. Австрійський цісар був у добрих стосунках з російським імператором, а це означало, що він не міг допустити, щоб на його території робились якісь прикромості колезі або щоб проти нього готувались якісь акції.

Поляки прекрасно розуміли і знали, які прикромості робить російському самодержавцю народництво, а оскільки основна група народників базувалась за кордоном і часто їхала з Женеви та інших міст Європи через Галичину та Львів, зупиняючись тут на короткий час, то на цьому і було вирішено зіграти. По місті почали повзти чутки про те, що сам російський консул В. Пустошкін звернувся з проханням затримувати всіх підозрілих осіб російської національності з-за кордону, які переїжджають через Львів. Ці росіяни нібито везли з собою бомби, ножі, різні порошки для отруювання високорангових осіб. Ширились чутки й про те, що й у Львові вони звили своє кубло та що тут є люди, які сприяють їм у цьому. Тобто існує щось на зразок таємної організації.

На "злочинців" не довелося довго чекати. Їдучи зі Швейцарії в Росію, у Львові зупинились двоє народників: Сергій Ястремський (1857–1910) та Антін Ляхоцький (1854–1918). Перший був з Харківщини, де вів агітацію серед робітників. Антін Ляхоцький був більш досвідченим підпільником, а тому користувався цілою низкою псевдонімів, збиваючи ними з пантелику не тільки поліцаїв, але й пізніших дослідників.

Серед його псевдонімів були: Н. Кузьма, О. Куртієв. Деякі дослідники навіть вважали, що це двоє різних людей. Антін Ляхоцький спеціально був посланий у Женеvu старою київською "Громадою" для того, щоб складати там "Кобзаря" Тараса Шевченка. Курувати це видання мав М. Драгоманов. Як друкар він друкував майже всю літературу, яка потім переправлялась у Росію, а також йшла на еміграцію.

Михайло Драгоманов дав адреси деяких людей у Львові, з якими повинні були зустрітись ці підпільники. Серед них був і Михайло Павлик. Обидва зупинились у готелі й почали активно наводити контакти за вказаними адресами, навіть не підозрюючи, що за ними стежить поліція. З собою вони привезли чимало літератури, яку мали намір розповсюдити серед львів'ян. Сергій Ястремський планував залишитись у Львові і навіть продовжити навчання, яке розпочав ще в Харкові. М. Павлик вирішив допомогти йому. Він ходив, як повідомляв Драгоманова в листі від 23 грудня 1876 року, в Технічну академію до професора Медвецького. Павликові відповіли, що для того, аби продовжити навчання у Львові, потрібно мати свідоцтво з Харківського університету та паспорт, бо інакше довелось би здавати матуру, чого Ястремський боявся, бо погано знав німецьку мову. Павлик був дуже стурбований, бо Сергій Ястремський поривався їхати за тим свідоцтвом у Росію, а Павлик боявся, що його там упіймають та арештують. Зрештою, самому Ястремському не дуже хотілося сидіти у Львові. "Я страшно скучаю, — писав він 30 грудня 1876 року М. Драгоманову, — во Львові (не только от личных причин), но и вследствие здешней мерзости запустения, а потому я думаю тікати в Росію. Прошу Вас, пришлите мне рублей 25 на дорогу". У Харкові на Ястремського чекала дружина, у Львові він просиджував, як твердить М. Павлик, у нього на квартирі чи часом здибувався з А. Ляхоцьким. Врешті Ястремському вдалось намовити М. Павлика їхати з ним в Росію, але не було на даний захід грошей, а Михайло Драгоманов у листі між 26 та 31 грудня 1876 року насварив обох і категорично заборонив Ястремському та Павликові їхати в Росію, попереджаючи, що Павлика посадять у тюрму не менше ніж на півроку. Сергію Ястремському рекомендував стати студентом Політехніки. Він заявляв, що все влаштує, попросивши допомоги від свого імені у Шараневича, Огоновського та Медвецького. Він також просив, щоб і родина Ястремського потурбувалась вислати йому необхідні документи.

На початку січня до Львова від М. Драгоманова приїхав із контейнером книг ще один післанець — Олександр Йосипович Черепакін, який належав до лівого крила київської "Громади". Він ховався за псевдонімом Олександр Дорошенко. Ще перед ним прибув до Львова

Георгій Тессен, який був студентом медичного факультету Київського університету і перевозив літературу через Бродівську митницю. Він користувався псевдонімами Колодій і Жорж Руж. Черепакін повинен був забрати книги з Женеві і переправити у Київ. Про своє прибуття до Львова Олександр Черепакін, звичайно, повідомив Михайла Драгоманова, радісно сповістивши, що йому вдалось щасливо перевезти книжки через обидві границі: ні в Баварії, ні в Австрії на них на митниці не звертали уваги. В листі він детально оповів, які книжки і кому він віддав, навіть не підозрюючи, що той лист, як і інші, невдовзі опиниться в поліції, та що за всіма, хто зустрічається з Ястремським, Ляхоцьким та Павликом, пильно стежить поліція. Михайло Драгоманов вирішив, що з розповсюдженням книг все складається добре, крім хіба що Закарпаття. Радив Іванові Франкові поїхати туди і навести контакти. Опісля і сам Франко, й дослідники будуть дивуватися, звідки і чому така гадка щодо Франка прийшла в голову Михайлу Драгоманову, тим більше, що саме через те опісля й будуть судити Івана Франка як такого, що виконує завдання організації забороненого типу. Проте М. Драгоманов, як виявляється, пропонував це не випадково. Дану думку йому підсунув Михайло Павлик у листі від 18 листопада 1876 року. Чомусь дуже настирливо Михайло Павлик нав'язував цю справу з Закарпаттям Михайлові Драгоманову. Ще раніше, в листі від 18 липня 1876 року, він пропонував цю гадку М. Драгоманову, але стосовно розповсюдження там "Друга". 2 січня 1877 року Михайло Павлик знову просить М. Драгоманова адресу "хоть кого небудь із Угрорусів", бо "з Буковиною поладжу й сам". Спровокував це питання й сам Олександр Черепакін, який не зумів нав'язати контакту з "Венгрорусами", про що розповідає в листі до М. Драгоманова від 13 січня 1877 року, перед тим детально розповівши про те саме Михайлові Павлику.

Поки прийшов той фатальний для Івана Франка лист, ударив грім, і Михайло Павлик та післанці від М. Драгоманова були заарештовані, про що Іван Франко відразу повідомив М. Драгоманова, хоч перед тим він ніколи з ним не листувався, а тільки бачив його раз у 1876 році, коли Михайло Драгоманов, їдучи за кордон, зупинився у Львові і зайшов на кафедру Омеляна Огоновського. Судячи з "Переписки Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом" у М. Драгоманова завдяки М. Павликові склалося про Івана Франка спотворене уявлення.

"Шановний добродію! — писав Іван Франко М. Драгоманову 10 січня 1877 року. — Вчора, т. є. 9, рано приніс листонош Павликові від Вас лист, но його дома не застав. Вполудні арештували в реставрації Ястремського і Ляхоцького, не знати, відки й що. По

полудню о п'ятій вспів Павлик відібрати на пошті Ваш лист і дати до мене. Опів до сьомої ввечір був у Павлика обиск. Павлик під оком поліції, що й не може написати до Вас, прото не посылайте йому тепер нічо, доки не буде тому який кінець. Не знати, як далі буде з Павликом, "Другом" і т. д. Славні наші товариші, се, як бачить-ся, усе їх справа. Ваш І. Франко.

Р. С. Сли буде що конечно написати, чи то до Павлика, чи до мене, — адресуйте: Іван Франко, університет, Львів".

Франко вважав, що вся справа з арештом йде від "товаришів", тобто тих, хто був проти нового напрямку "Друга".

18 січня 1877 року на ім'я ректорату Львівського університету із Крайового карного суду надійшов лист за № 624 наступного змісту: "Михайло Малік, слухач третього року філософії при університеті, знаходиться тепер під слідством за порушення параграфів 285, 287 карного кодексу, яке він вчинив через підтримування стосунків з тайними товариствами політичними.

Оскільки Михайло Малік в ході розслідування заперечує, що він ніколи не вмішувався в будь-які справи політичні, а на підтвердження цього вказує на то, що ходить на науку до університету і виключно там присвячує себе вивченню філософії, а на жадні виклади наук суспільних не ходив.

Оскільки до оцінки вини, очевидно, не без впливу того, що він вивчає науково, прошу світлий ректорат якнайскоріше вяснити, чи дотеперішній поступ Маліка під політичним поглядом не дав Пресвітлому Ректорату до якихось некорисних зауважень (ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 199, арк. 1)".

Суду відповів тодішній декан філософського факультету Ксаверій Ліске. Він заявив, що студент Михайло Малік серед слухачів університету не значиться. Відповідь датована 23 січня 1877 року (Там само, арк. 2).

Того ж дня слідчий суддя прислав черговий лист-відозву (Там само, арк. 4) і перепросив за допущену помилку. Підсудний називається Михайло Павлик, а не Малік чи Малік.

30 січня 1877 року слідчий Едмунд Шеффер отримав відповідь Ксаверія Ліске (Там само, арк. 6—7): "Михайло Павлик ходив на філософський виділ тутешнього університету від зимового півріччя 1874/75 років і слухав виключно філологічних викладів, а саме філологію класичну та передовсім слов'янську філологію. Професори, які викладали ці предмети, знали його завше як учня здібного, працьовитого і тихого, і не припускали, аби Михайло Павлик міг брати участь у політичних зв'язках. Взагалі ніколи ніхто під некорисним поглядом не може закинути стосовно його відношення до влади".

Для підтвердження своїх слів декан вислав витяг із індексу Михайла Павлика, які заняття він відвідував за час навчання в університеті (Там само, арк. 7–9).

Варто додати, що декан не повідомив про те, що М. Павлику призначена стипендія, але невдовзі після цього, а саме 24 січня (Там само, арк. 9), викреслив М. Павлика зі списків слухачів університету.

20 січня 1877 року Іван Франко посилає Михайлові Драгоманову наступного листа. “Павлик арештований, — писав він, — уже більше як тиждень назад. Я недавно об тім дізнався, а то гадав, що виїхав куди-годі. Минувшої неділі арештований також Дорошинський чи Дорошенко і Колодій (George Rouge) із готелю. Часть книжок, котрі привіз До[рошинсь]кий, а іменно всі, крім “Про бідність”, “Парова маш[ина]” і “Про правду”, “О малор[усской] литер[атуре]” і “Турки внутр[енние] и вн[ешние]”, — у мене, а названі ту[т] попали в руки поліції. П[авли]к був дуже неосторожний після арештування Я[стремського] і Л[яхоцького] і, хоть мав часу досить, не поховав ні кореспонденцій, ні нічого. Були якісь нотатки Я[стремського] і лист від “Вперед” — так так поліція на столі і забрала. Не знаю, чи було там що компрометуюче, — а все ж таки, бачу, воно мож було все позаховувати. Ваші письма до П[авли]ка сховані у мене, і сховані добре, рівно, як і книжки, привезені Д[орошинсь]ким. Ваш перший лист не застав уже П[авли]ка на волі і находиться в руках давнього редактора “Правди” Лукашевича. Адресований до мене надійшов учора (19). П[авли]к, як зачуваю, дуже незручно борониться і сей час на вступі виїхав з словами: “Я-ді все для ідеї роблю” і таке подібне. То, що Ви пишете про студентів-донощиків, — то аж надто правдиве, і, бачиться, воно й ту[т] без доносів не було, бо П[авли]ка арештували таки не знати за що і пощо. Зачуваю, що сама поліція не знає, що з тим ділом зробити, — а то мав консул з Бродів чогось приїздити сюди в тім ділі. Польські часописи пишуть, що арештування відбулися по жаданню російської амбасаді у Відні, і всюди тільки й бесіди, що про П[авли]ка та про “нігілістичні брошури”. Всюди бесіда про арештування, обиски, отсе зновили, що вже й мене взято, і Павлиша, редактора “Друга” і т. д.”

Щоб з'ясувати, що сталося, Михайло Драгоманов звернувся до Володимира Ганкевича (?–1881), юриста, про якого Михайло Павлик говорив, що це “типовий народовський говорильник”. Драгоманов просив, щоб той взяв заарештованих під свою опіку і виступив на процесі як адвокат, але невдовзі отримав від нього лист, датований 28 січнем 1877 року. “Високоповажаний Добродію! — писав В. Ганкевич. — Діставши вчера Ваше письмо спішу донести Вам, що зміг-емся довідати про звісне

діло. Арештовано штирох російських а одного австрійського обивателя, разом 5 людей. — Російські обивателі (не знаю чи правдиві се імена): Дорошенко, Ал. Куртієв, Ястрембський и Жорж Руж (запевно псевдонім) (це була хибна звістка — Жоржа Ружа, чи то Колодія, заарештовано не було — авт.). Крім того академіка Павлика. — Арештоване пішло з причини зовсім дрібної. — Поліція мабуть вже давно мала візване від росс. уряду, щоб слідила за комітетами соціялістів, чи революціонерів, котрі мають виводитись в Галичині. — Двох із россиян пробуваючих у Львові ходило що день їсти до одної реставрації і міняли там частенько рублі. — Поліція підозрівала, чи не фалшиві се гроші и вислала свого аента до тої реставрації назирати, мовляв, за Москалями. — Аент почав раз розмовляти з одним из Россиян, посварилися и Россиянин вдарив аента в лице. — З тої причини арештували тогож Россиянина, а товарища его покликали за свідка. — Мабуть що в Поліції наговорили ті панове таких річей, що зробили в них ревізію. — Оден из них (С. Ястремський — авт.) мешкав у Павлика и там знайшли книжки и кореспонденцію, з причини котрих арештували також Павлика и передали ціле діло судови. — Відтак надіхав Дорошенко и не знаю яким способом впала до него поліція, зробила ревізію и віддала також его судови. Про пятого не знаю, яким чином він опинився у суді. — В кореспонденції Павлика була згадка про Просвіту, отож зробили и там ревізію нічого, розуміється, не знайшовши. — Слово почало тоді денунциювати, польські газети почали пісню повторяти а ми мусіли все дementувати и справа розмазалася та набрала розголосу, якого не варта. — Що в Павлика и інших знайшли, не знаю, тож и не можу на певно сказати, що из сего вийде. — Здається однакож, що з великої хмари буде малий дощ, а паче що нічого не буде и що за кілька день пустя сих всіх людей на волю. — Помочі юридичної мабуть що не буде треба, бо до розправи чи суду зо всім не прийде а слідство застановлять. — Питавем в людей, и ті кажуть, що грошей на тепер не треба. — Ваші річи мабуть не пропадуть. — Що прийшло від Ильницького, се все в Просвіті, а що було у Павлика або в Дорошенка, те або ще є у Павлика дома, або забрали від него та від Дорошенка до суду и звернуть незабаром одному або другому. В суді воно певнійше як де инде, — З цілого тільки вийде, що россиянам не ма вже що вертати до Россії, бо имена їх були по газетах и конзуль з Бродів приїздив нароком звідуватися за цю справу. — И Павлик не має на якийсь час що робити зо своєю фільозофійою, бо на учителя не пустять. — При нагоді будьте ласкаві звістити, чи Терлецький потратив місце, чи ні и що діє? бо годі про те з Відня довідатися.

З повним поважаньом В. Ганкевич”.

Правда, до цих слів ще додасть: "Вже по написанню листа догля- дівся я, що за підписом Вашим на другій стороні є ще продовжене листу. — Біда тільки що зміг я тільки де що прочитати и догадуюся тільки так п'яте через десяти. Арештованих підозрівали о уділ в забо- ронених товариствах (Theilnahme an verboten Vereinen), що очевидно показалося мильним и для то(го) з цілого діла, як зачуваю, нічого не буде. Поліція думала, що хто зна яке небезпечне діло, заговор чи що, викрила. Як кажу, усему винна недотепна мова перших арештова- них. — Могли би їх ще засудити за чинности проти заприяженої держави (се є Россії), і для того я ще на певно не кажу, що справа нічим покіньчиться.

До них я роздумав поки що не ити, бо переслухувалиби мене яко світка и слобонене людей моглобися відволічи через таку річ. — Піду аж тоді, якбим зачув, що приходиться до розправи (суду) и нараю ім обороньщо. — Воно и так нема чого ходити, бо розговоритися не можна як слід. Видіти ся можна тільки в присутности судії слідчо- го. — Вісти мої, що слідство мабуть застановлять, суть впрочім до- сить достовірні, бо намістник виразився вчора перед моім знакомим, що сим людям нічого не буде, а єму напевне доносять о всім, бо справа стала дуже голосною.

Грошей поки що не треба, хибаби не мали на дорогу. — Россії їх видати не можуть и що найбільше можуть ім звеліти виїхати з Австрії. Ганкевич".

Володимир Ганкевич, якого так недолюблював Михайло Павлик, таки цікавився даною справою, про що повідомляв Іван Франко Ми- хайла Драгоманова в листі від 6 лютого 1877 року. "Лист Ваш саме вчора получив, — писав Іван Франко. — Не писав до Вас тільки час задля того, що думав, що моє письмо пропало в дорозі або попалося в руки невластивих християн. Про П[авли]ка не багато дечого нового й чувати. Був я у нього разів два. Страшно нужденно виглядає, а заляка- ний також, бачиться, не мало. Нині саме дізнався я від одного товариша, що-ді намістник д. Потоцький мав виразитися, що з того нічого злого не вийде для П[авли]ка і що се все був лиш пустий вистріл проти соція- лізму, котрим його не в пору налякано. Від другого (січовика, що саме вчора з Відня приїхав) я дізнавсь, що Д[орошенк]о (після відомостей, які дійшли Т[ерле]цького) значну часть писем попалив. Я не знаю допевно й досі, що сталося з G[eorge] R[ouge], бо був ту[т] тими днями Григорович з рекомендацією від В[и]нн[и]ч[е]нка з Києва і пові- дав, що там про G[eorge] R[ouge] ні про Д[орошен]ка чутки не було, — значить G[eorge] R[ouge] не вернув, абощо. П[укеви]ч приїздив за

книжками. Від Сушк[евича] дістав 50 прим[ірників] “Кобзаря”, П т., у П[авли]ка на квартирі було (не знаю, чому не забраних у поліцію) прим[ірників] до 800 метеликів Кістки, відтак у мене були деякі книжки (як “Капітал і труд” Лассаля, 10 пр., “Что делать?”, 3 прим., “Посмерт[ні] письма” Герц[ена], 2, і ще дещо), котрі я позабирав від Д[орошенк]а, і те я віддав П[укевич]еві для перевозу за границю. Він казав, що в нього є який-там свояк на границі і що зможе перебраться. Але друге діло мене трохи непокоїть, а іменно те. Від П[авли]кового газди я дізнавсь, що по арештуванні до нього приношено листи, котрих, однако ж, газда не відібрав. Я взяв П[авли]ків index і побіг на пошту, а ту[т] мені сказано, що було писем зо шість до П[авли]ка і що всі попалися в руки суду. Не знаю, що се могли бути за письма і чи не було в них що компрометуюче”.

Кістка — це псевдонім Остапа Терлецького (1850–1902). Він мав ще псевдонім Іван Заневич. Сушкевич — це Корнило Сушкевич, який першим у Галичині видав двотомне видання творів Тараса Шевченка. Про Петра Григоровича у франкознавстві відомо тільки те, що він був учасником київської “Громади” і приїздив, як і Жорж Руж (Колодій), з Києва до Львова для транспортування нелегальної літератури, що надходила з Женеві. Винниченко Ф. П. (1850–1880) був народником, належав до лівого крила “Громади”, підтримував зв’язки з еміграцією і був відомою особою у Львові. “Капітал і труд” Лассаля — це “Der Bastiatschultze von Delitsch oder Kapital und Arbet”, що вийшла у 1864 році. Російською мовою ця праця була надрукована у 1875 році в Женеві. Польською мовою переклав її Болеслав Лімановський. У Коментарях до т. 48 п’ятдесяти томного зібрання творів І. Франка (с. 621) про Лассаля подається така інформація: “Лассаль Фердинанд (1825–1869) — німецький дрібнобуржуазний соціаліст, родоначальник лассальянства — однієї з опортуністичних течій у робітничому русі і соціал-демократичній партії Німеччини, що заперечувала класову боротьбу, потребу революції і диктатури пролетаріату, вважала селянство “реакційною масою”. Однак у свій час Ф. Лассаль був відомим діячем німецького робітничого руху, його брошура відіграла чималу роль у справі виникнення робітничих організацій політичного типу; велика історична заслуга Лассаля для німецького робітничого руху, як писав В. І. Ленін, полягала в тому, що “він перетворив робітничий клас з хвоста ліберальної буржуазії в самостійну політичну партію”... Який саме переклад брошури Лассаля потрапив транспортом до Львова, невідомо. Твір “Что делать?” М. Чернишевського, очевидно, був виданий у Женеві 1876 року. Під “Посмертними письмами” Герцена слід розуміти “Со-

бране посмертних статей" О. Герцена, яке також було видане в Женеві 1874 року російськими політемігрантами.

Над собою Іван Франко жодної загрози не чує. Він тоді ще сприймає арешт Михайла Павлика як якесь звичайне непорозуміння, яке минеться, і все стане на свої місця. Зрештою, ситуації тоді ще не розумів ніхто. Навіть Драгоманов. Пізніше Іван Франко зрозуміє, а поки що він ділиться з Михайлом Драгомановим планами на майбутнє. "Повість "Лихі люди" зацікавила мене дуже, — пише він у тому ж листі від 6 лютого. — Сюжет дуже хороший, рамки тісні і дають можливість всі деталі якнай докладніше викінчити. Але мені бачиться в ній дві хиби: зашироко і непотрібно розговорено о природі і замало звернено уваги на психологічну сторону факту, замало приготовано розв'язку. Не знаю, може, мій суд хибний, і, може, взагалі смішно Вам видається, що я суджу чужі повісті так гостро, а сам і найкоротшого ескізу не втну написати без фальшивого уступу. "Revue politique" ("Політичний огляд" — авт.) я також отримав, і тепер уже Белей переводить деякі кращі уступи із Рамбо для "Друга". Пачку "Herr Meliton Krasnostawski" відібрав і надіюся, що небавом надійдуть і самі метелики, друга і третя розмова. Думаю, що у нас вони також дуже здадуться, а ось так, при надходячих святах мож буде дещо трохи межі миром розсіяти. Фотографії "ріпників" зможу, бачиться, також аж по святах достатчити, бо борше, бачиться, не буду в Дрогобичі".

Деякі пояснення. Повість "Лихі люди" — це один із відомих романів Панаса Мирного, який був виданий Михайлом Драгомановим у Женеві і поширювався, як видно, разом з нелегальною літературою не стільки через зміст, як через Емський указ царя 1876 року. "Revue politique et litteraire" — французький журнал, який на той час вважався прогресивним. Белей Іван Михайлович (1856—1921) у часописі "Друг" підписував свої твори псевдонімом Роман Розмарин. Він був членом редколегії "Друга", а опісля разом із Франком видавав журнал "Світ", у якому і друкувався "Борислав сміється". "Herr Meliton Krasnostawski" — видумане прізвище для одержання посилок на пошті. Що ж до "метеликів", то під ними слід розуміти народницькі брошури "Парова машина", "Про багатство і бідність" й "Про хліборобство" та інші, які видавались у Відні.

"Заким скінчу се письмо, — переходив до суті Іван Франко в листі до Михайла Драгоманова від 6 лютого 1877 року, — мушу з Вами поділитися ще одною гадкою, яка тими часами мене зайняла, і спросити Вашої ради. Я задумав іменно видавати бібліотеку найзнаменитших романів і повістей заграничних, переведених на наше. Думка сеся по-

встала у мене ще торік, я переписувався з деякими нашими людьми, — ну, і всі заохочували мя до того. Тепер лучає ми ся нагода добути певнус певнус (конче необхідних речей — авт.), а іменно грошей, зол[лотих] до 500, до того дочисливши стипендіум 110, котре побираю, виїде 600 з окладом зол. Спосіб видавання, гадаю, найвідповідніший випусками, в 2 або й більше листів печ[атних] місячно. Печатаючи petit'ом (старі, як пише ми один із провінції, не будуть читати, а ми молоді, в нас очі здорові), мож буде містити багато. На перший раз думаю видати "Мертвые души" Гоголя...".

Крім тих "Мертвих душ" ("У нас нема, бачу, на всю Галичину й одного примірника, і я просив [Пригорови]ча, щоби бодай що-то прислав із Києва") хотів видати роман французького письменника А. Доде "Фромон молодший і Ріслер старший", який переклав його товариш Йосиф Олесків (1860—1903), один із небагатьох, кому Іван Франко розповість про взаємини з Ольгою Рощкевич. Можна і "Що діяти?" видати, початок якого для публікації в "Друзі" переклав Іван Франко, а решту — Михайло Павлик. Хотілося видати "Паризькі письма Еміля Золя", "Сверщка у закутті" Чарльза Діккенса, іспанця Феріана Кабальєро (псевдонім Цесілії Бель-де-Фабер), Брет-Гарта та інших. Тільки хто це все буде робити? Важко сказати.

Ще повідомляє: "Мій "Борислав" вийшов осібним друком, і досі розійшовся без малого 400 пр[имірників]".

23 лютого 1877 року виходить другий номер "Друга", в якому в розділі "Новинки" було поміщено повідомлення про арешт Михайла Павлика та відповідь пресі, яка коментувала цей арешт на свій копил. Ця стаття є яскравим історичним свідченням, як сприймалась діяльність нового покоління, яке репрезентував Михайло Павлик:

"Недавно увязнили у Львові, не знати ще за що, крімъ кількохъ російськихъ підданныхъ, такожъ Русина-академика, Михайла Павлика. Повторяємо ще разъ, що причина ні самому п. Павлику, ні нікому другому допевно не звісна. Польські газети, а за ними й Слово черезъ тыждень наговорили о тім предметі тільки найсуперечніишихъ догадівъ, кілько ихъ ширено хиба о турецько-сербській війні. Але підчасъ коли польські газети тільки блукають ся въ догадахъ, наше "любезнійшее" Слово ніколи й стишка не написало, щоби не зробити маленькои прислуги всімъ знанымъ і незнанымъ, видимымъ и невидимымъ "врагамъ русского народа". Замітне се, що "Слово" всюды и всіхъ, що лишъ що-троха не згідні з ёго "убіждениями", называє "врагами Руси", и въ наслідокъ того находить ся в тімъ немилімъ положеню, що на каждімъ місци, на каждімъ поступі въ цілій атмосфері не чує нічого крімъ "вра-

говь". Ось и въ посліднімъ номері заявило Слово дивный нюхъ, пронохавши, що п. Павлика арестовано за "нигилистическую пропаганду" и що "врагамъ Руси удалось обманути нѣкоторыхъ (!?) нашихъ молодыхъ людей и привести ихъ на ту дорогу, на которой они сегодня стоятъ". Коли ч. Редакція "Слова" під товъ дороговъ розуміє "нигилистическую пропаганду", то повинна прецінь знати, що така пропаганда сама в "рускімъ" народі, въ Россіи найсильнѣйша и що коли ред. Слова вже й сюда єі занесла, то не відки, якъ від самого "русского народа". А дежъ лишаються "враги" Слова? Ци може ч.редакція пишучи се нічо не думала, лишъ стріляла сліпими набоями, щобы запугати хиба такихъ же нетямучихъ, якъ сама? Мы навіть переконані, що ч.редакція Слова й справді сама найбільше перепудилася, бо видимо зсунулася зъ глузду, идентифікуючи "такъ зовимое (sic!) украинофильство", котре передъ тымъ сама узнавала за покрывку "нигилистической пропаганды" с "польскою пропагандою". Поляки и нигилисты, враги "русского народа" значить Поляки, а нигилисты, все одно! Славно, "Слово", славно!

Та діло не все тут. "Украинофильство враждебное для славянской идеи" говорить славянолюбива редакція дальше. Се дуже оригинальна замітка, якої бы навіть не поважилося III Отділеніє въ Петербурзі! Скажіть, г-не Редакторъ, милости просимо, яку се вы нову "славянску идею" проповідуете? Обявіть єі, поучіть темныхъ-невідущихъ, котрыхъ леда якому "врагу Руси" такъ легко збаламутити? Выжь прецінь "аки стовпъ" стоите все при однімъ мимо всякихъ враговъ и баламутствъ, хоть, гей той казавъ: "nur vierte Klasse absolvirt" ("закінчив тільки чотири класи"). — Вкажіть же й намъ, "молодикамъ" жерело тої "твердості", вкажіть и намъ тоту "славянску идею" (не слав. благотворительный комитетъ, ні!) за котру Вы боретесь!

Ще словечко на Бог-дай-здоровъ. Вы громогласно обвиняете насъ о те, що мы ширимо деморалізацію межі рускими жєнщинами и въ добавку нападаете на ч. ред. Р. Сіона, що безъ Вашого дозволеня сміла розсылати нашу часопись своимъ читателямъ, (що до захвалювання, то бачу, Вамъ лишъ приснило ся!). Якъ Вы у фельетонахъ своихъ друкували Сахеръ Масоха, де була не то неморальність, але й брехня, — то нічо. Але скоро хтось другій безъ Вашого дозволу осмілить ся выступити съ фактичними (не ёго вина, що сумными або й неделікатными) портретами, знятими зъ природы, — то anathema sit! Се деморалізація! А про уступы зъ статі "Опізнаймо ся" Вамъ бы красше й не згадувати! Не ваша голова! Впрочемъ сміємо Вас запевнити, що о. Дръ С. Сембратовичъ такожъ читавъ "Друга" передъ высылкою и знавъ, що розсылає. Та щожъ, треба намъ піддати

ся диктатурі Вашій, — нічо не поможе, — такъ якъ піддали ся и поклонили ся наші братя, Украинці въ Россіи тому пану, котрому Вы служите! Які паны, такі слуги, глаголетъ писаніє и паки второе писаніє глаголетъ: Не такъ пани, якъ підпанки”.

Іван Франко щиро тривожиться за Павлика. Вже після виходу з арешту Михайло Павлик відразу напише Михайлові Драгоманову 24 березня 1877 року: “Міні дуже зле було в тюрмі: не дозволили ніяких газет. Один Франко пам’ятав — а всі повмирали...”. “Хотів, — писав Іван Франко Михайлові Драгоманову ще раніше, 13 лютого 1877 року, — я ще поділитися з Вами одною гадкою, котру чув не від одного з ту-тешніх русинів зглядом П[авлика], а іменню, чи би не мож описати факт той докладно і умістити в якій німецькій часописі (як ось “Neue Freie Presse” [“Нова вільна преса” — авт.]) та сміло упімнутися о його кривду та скорє кінчення діла, бо повідають деякі, що можуть го держати й рік, а відтак пустити без суду, кажучи, що слідство не виказало нічо проти нього. Се би П[авли]ка доразу убило; він і так, не знаю, чи се пережиге, такий нужденний був, як єм го бачив. Про G[eorge] R[ouge], чи K[оло]дія, довідався, що перебрався за границю щасливо, тож простую те, що-м уперед писав. Чорт ту дійде ладу у тій мішанині повістей та пошептів, що немов з вітром літають по городі. Д[ороше]вич, запевно, писав Вам, що не їхав у Чернівці і що я там маю поїхати. Я прийняв охотно на себе тоту задачу познакомитися з деякими тамошніми людьми, що ми буде тим легше, що деяких, як Вінцковського, Шанковського, знаю особисто, а до громади учеників гімназіальних “українського” напряду дістану письма. Лиш часу хибує і грошей. Від Д[ороше]вича я получив не сповна 5 фл[оринів] та й тоті видав на потребу, хоч, як прийде їхати, то й те мушу втягнути в рахунок. За “Борислав” і тільки ми досі не прийшло, щоби переплетчикові заплатити, не то печатні. Значить, вибратись годі скорше, як по Великодні. А втім, напишіть, як Ваша воля, так я й зроблю. Ваш. Ів. Фр.”

Близько 16 березня Іван Франко, який готовий був виконати доручення Михайла Драгоманова і поїхати на Буковину замість Михайла Павлика, повідомляв у Женеву: “Дорогий добродію! Лист Ваш я отримав, посланки всі також дійшли. Діла в нас стоять ось як: у П[авли]ка я був. Він ще нужденніше виглядає, як уперед. Каже, що кров’ю плює. Обіду, котрий му там давали, не міг їсти, і я винайвив му обід у своєї пані. Його діло небавом рішиться. Вчора учув, що 16 (латинського) с[ьо]го] м[ісяця] буде розправа судова. Винуватять го о те, що буцімто належав до якогось тайного товариства або з таким же переписувався (чи, може, і тут хотів подібне зав’язати? Се все в тім параграфі стоїть).

Кара в Strafgesetz'i (Карний кодекс — авт.) назначена 1—3 місяці арешту. Та не те лихо, а то, що наші професори універс[итету], не дожидаючись засуду, вичеркнули го з університету. В такий спосіб неборак стратив один курс і, крім того, стипендіум, о котре іно що подався і котре му були призначили”.

Іван Франко також пише і про те, що готовий їхати за завданням Михайла Драгоманова на Буковину та Угри, але не має жодних скерувань та адресів. “Щодо арештованих ту українців, — повідомляє, — то довго не було ніяких звісток. Далі заговорили, що двох (не знати, котрих) вислано в Росію. Доперва вчора я дізнався, що вони тут є і ураз із П[авли]ком стануть під суд. Із нас ніхто до них не навідується. До П[авли]ка ходив тільки я та ще один його товариш, та й то заким мене пустили до канцелярії п[ана] судді, то-м ходив 4 дні і ніколи не міг го застати. Не знаю, чи до розправи будуть і мене покликати. Щодо видавництва повістей не маю досі ніяких звісток.

З Віднем я вступив у переписку, а іменно з С[ельсь]ким із “Січі”. Написав, щоби прислав “По вопросу о м[ало]-русской литер[атуре]”.

Твір, згаданий у кінці цитати, — брошура М. Драгоманова, видана у Відні 1876 року, а С. із “Січі” — Фелікс Сельський (1852—1922), студент медичного віділу Віденського університету, який у 1875 році був головою віденського студентського товариства “Січ”, товариш Остапа Терлецького, що також потрапить у тюрму за “соціалізм” і стане перед судом разом з Іваном Франком. Знався з Іваном Франком ще тоді, коли той був у восьмому класі Дрогобицької гімназії. Саме Фелікс (Щасний) Сельський запрошував Івана Франка поступати вчитись у Відень. Навіть пропонував відбутися там однорічну військову службу — заробив би грошей, а у війську мав би безкоштовне харчування.

24 березня 1877 року Іван Франко нарешті повідомляє Драгоманова: “Павлик вийшов і пробуває від трьох днів у мене. Його засудили за 8 днів; він рекурс, університет, бачиться, пропав. Ширше напише він сам.

Я лиш про деякі діла до Вас. Отсе перше з перепискою. Ваш лист наробив в суді великої каляманції, хоч і був дуже невинного змісту. А ргіогі осудили, що Др[агоманов] — соціаліст, а соціаліст — тайне товариство, — от на такій підставі засудили наших християн. Тому-то, пишучи до нас, адресуйте ось як: Franz Limbach, Zimorowicz-gasse № 2, Lemberg. Сього чоловіка я знаю і ручу за певність”.

30 березня 1877 року “Правда” опублікувала своєрідний звіт про судову розправу над Михайлом Павликом. “По кількамісячнім слідстві, — писала вона, — розпочалася дня 16. марця в тутешнім ц. к. суді краєвім для справ карних головна росправа проти п. п. 1) Михайла

Павлика, слухача 3 року філософії у Львові; 2) Сергія Ястршембського з Харкова, літ 19, бувшого слухача 1 року медицини в Харкові; 3) Олександра Черепакіна (на прибране ім'я Дорошенко) з Кременчуга, літ 25, укінченого слухача медицини в Києві; и 4) Олександра Константина Куртієва з Одеси, літ 25, бувшого громадського писаря в Херсонській губернії. Яко судії засіли р. Будзиновський (яко голова трибуналу), р. Могильницький, р. Бушак і р. Левицький. Прокуратурию заступав др. Зборовський, а оборонцею був др. Яцковський. Прокуратура обвиняє підсудимих о провину участі в тайних суспільному спокоеви шкодливих товариствах (§.§. 285, 287 и 293 у. к.), а крім того о переступства мельдункові, пашпортів и т. д. Причину до слідства в тім напрямку подали арештованія 9. січня с. р. через львівську поліцію заряджені, про котрі ми вже свого часу згадували. Між актами знаходяться також денунціяції. Росказують, що декотрі денунціяції своєю злосливостю а неправдою зміреною проти цілого сторонництва народнього зрадили мутне жерело звісних доносчиків чи докладчиків, стоячих в блиських зносинах з органом фабрикації галицької общерускості. Прокуратор обвиняє підсудимих о провину участі в тайних товариствах на підставі забраної у підсудимих кореспонденції від проф. Драгоманова в Женеві и від Роберта Далє видавця письма "Впередь" видаваного російськими емігрантами в Лондині, в котрій згадується про услівя розвою соціялистичної пропаганди в Галичині и про підмогу такої пропаганди с сторони російських приятелів, — не менше також на підставі брошур соціялистичної гряті забраних у підсудимих (а именно брошури: "Про багатство та бідність"). Из кореспонденцій виходить, що теория соціялістів не може прийнятись в Галичині, бо багато боїться її и взагалі Галичане "новачі в таких ділах". Сам редактор "Вперед-а" навіть при успішній пропаганді соціялізму в Галичині не надіється на велике число прихильників між інтелігенцію, а має надію тільки на економічний, невідрадний стан народу. В однім письмі с Харкова говориться, що харківські приятелі відказали своєї помочи, и що від них нема що надіятись підмоги для діла соціялистичного. Інші письма переконують також, що коли єсть пропаганда соціялистична, то вона йде из заходу, а на Україні дуже мало має прихильників. Широке слідство нічим не виказало, щоб соціялистична пропаганда (в розуміню якого тайного товариства) була ділом Українців, — Ястршембський виїхав 20. вересня м. р. з Росії до Женеві, де познакомився з проф. Драгомановом, а до Львова приїхав, щоб записатись на політехнику. Переписувався с проф. Драгомановом и Лавровом (=Далє, редактор Вперёд-а). А Черепакін виїхав з матерею и сестрою з Росії до Швайцарії, про-

був тут около 3 місяці и видався с своїм професором Драгомановом. В перших днях Січня поїхав через Відень на Угри, а відтак до Львова. С Швайцарії привіз кількасот екзем. брошур: "Турки внутренніе и внїшніе", "Про багатство та бідність", "По вопросу о малорусской литературі" и инш. Ві Львові познакомився Ястршембський з п. М. Павликом. Куртієв приїхав з Одеси до Галичини шукати собі хліба и був билетером при театрі. На "Бесіді" пізнався з п. М. Павликом, а через сего з Ястршембським. Проф. Драгоманова не знає особисто, ані не переписувався з ним. П. М. Павлик прийняв Ястршембського у себе, переписувався з проф. Драгомановом и одержував від него книжки.

На внесене прокураторії рішив суд по цілогодинній нараді — на підставі §. 229 пр. кар. перевести розправу при замкнених дверех а то с причини, "що провина, о котру обвиняються підсудимі, погіршає проти публичній беспечності суспільній".

Відтак позістало в салі на місцях для публики призначених тільки 12 мужів довірія. Після дводневої перерви розпочались виводи прокуратора и оборонці. Др. Зборовський — яко заступник прокураторії — в короткій промові доводив на підставі кореспонденції проф. Драгоманова и Роберта Делего, що Ястршембський и Черепакин яко чужинці допустилися провини с §. 289 у. к. росширяючи тенденції тайних товариств и позискуючи для них членів; що п. М. Павлик допустився тої ж самої провини, а яко тутешній підпадає під §. 287 у. к.; о ту ж саму провину обвинив прокуратор Куртієва, на тій підставі, що він неперестанно перебував в товаристві тамтих підсудимих.

Оборонця др. Яцковський в довшій промові старався виказати, що соціялизм нічо инше як тільки нова теория суспільної економії, котра яко теория наукова не може підпадати під уставу карну. Підсудимих не можна винити о уділ в яких тайних товариствах, бо розправа навіть не виказала, щоб истнували такі товариства, а кореспонденція с проф. Д. и Далем не може бути караною, бо дві ті особи не творять ніякого товариства. Роберт Далє не єсть, як подала полиция, начальником славянської секції интернационалу, бо таким єсть К. Маркс. Книжки знайдені у підсудимих — не заборонені в Австрії, а брошура "Про багатство та бідність" сконфискована вже після увязнення підсудимих.

По довгій нараді оголосив суд вирок, засуджуючий п. М. Павлика за провину з §. 287 у. к. на 8 день арешту, Сергия Ястршембського и Александра Черепакина за провину з §. 289 у. к. на оден місяць арешту и видалене с Австрії; Александра Курпієва увільнив суд, але ухвалив, щоб його видалити с краю. Оборонця зголосив именем п. М. Павлика жалобу невинності"...

Тепер, коли "справедливість восторжествувала", можна відпочити і поїхати з М. Павликом десь на провінцію і бути там аж до 10–15 квітня.

На Великодні свята І. Франко поїхав до Лолина. Михайло Павлик, виснажений, після виходу з тюрми 21 березня 1877 року був змушений відразу лягти до шпиталю. У Лолині Франко довго не затримався. Справи товариша та "Друга" кликали його до Львова.

Другий раз Франко приїхав до Лолина на Зелені свята, які припадали на 27 травня. Коли саме виїхав — невідомо. Є різні здогадки. Найправдоподібніше що дату назвав Іван Мандичевський, що залишився на той час при редакції "Друга", вказуючи в листі до М. Драгоманова від 20 травня 1877 року, що Франко виїздить "нині"...

... 12 червня 1884 року Франко напише в листі до Уляни Кравченко: "Д[ня] 12/VI 1877 р. повертав я до Львова по найщасливіших хвилях мого життя, по дорозі уложив план "Воа Constrictor", — а в слідуючих днях написав першу частину, а за тиждень зістав арештований і зіпхнутий на саме дно нещастя, в таку бездну, о котрій тепер без дрожі і замирання серця подумати не можу. Дивно колотить нами доля".

Час трохи переплутав йому дати. Насправді Франко був заарештований 11 червня 1877 року.

Напередодні він, як водиться, просив у батьків Ольги дозволу на шлюб. "Відповідь, — писав Іван Франко напередодні шлюбу Ольги з Володимиром Озаркевичем, — одержав я звісно розумну: ми не противні, але впрочім, до цього діла ще маєте час. Ніяких формальних заручин, розуміється, не було, бо ані о. Рошкевич, ані, в посліднім ряді, й я не великі охотники до формальностей".

Розділ XI

СЛІДСТВО

Про арешт Івана Франка, як і належалося, першою повідомила офіційна "Gazeta Lwowska", яка вийшла в суботу, а потім з'явилися повідомлення у майже всіх тодішніх львівських газетах. Кожна з них додавала до того доволі скупого повідомлення різні подробиці. Особливо старались москвофільські газети. 59-й номер "Слова" (головний редактор Венедикт Площанський, названий Іваном Франком "Плосколоскобим"), у вівторок 31 травня за старим стилем, чи 12 червня за новим, повідомляв: "В суботу утром минувшей неділи отбылись полиційнии ревизіи: в готелі Лянга в квартирі якого-то молодого чоловіка Станислава Бербаша чи Барабаша, которого сейчас увязнено, забравши у него дві паки книжок соціалстического содержания, послі у п. Болеслава Лимановского, сотрудника "Газеты Народовой", обитающого на Хоружчині н-р 13, которого же тоже увязнено, забравши у него розличныи книжки, письма и пр. Ровновременно происходила ревизія в локальностях общества рукодільников Gwiazda, у директора того же общества п. Августа Скерля, в типографіи "Газеты Народовой" и в локалі общества львовских типографов Ognisko, в квартирі б[увшого] администратора "Друга" и пр. В послідних локалях не найдено ничего подозрительного. С паном Барабашем забрала полиція его револьвер, штилет, трутизну и пр. Вчера (11 червня — авт.) иміли еще арештоваты академика г(осподина) Ивана Франко, одного из редакторов "Друга", и опять академика г. Михаила Павлика".

Через три дні після "Слова" про арешт Івана Франка повідомила газета народівців "Правда", що виходила у Львові з 1868 року і була їхнім офіційним органом. Епіграфом до газети послужили Шевченкові рядки "В своїй хаті своя правда и сила и воля". Редактором часопису був Володимир Барвінський, у цій газеті він друкувався під псевдонімами Василь Барвінок та "В. Б.". Першим підписував свої художні твори, зокрема довгу й нудну повість "Скошений цвіт", яку розпочав друкувати з нового року, а криптонімом "В. Б." — цікаві та гострі статті

на суспільно-політичні теми. Цей часопис стояв в опозиції до москвофільської преси та в опозиції до "Друга" (відколи на його сторінках з'явилися твори Михайла Драгоманова та твори, які "Правда" оцінювала як соціалістичні). Зрештою, "Правда" мала стосовно М. Драгоманова свою позицію. Вона погоджувалась з ним, коли її погляди співпадали або були близькими до поглядів М. Драгоманова, або ж іноді виступала проти нього, коли їхні погляди на те чи інше питання розходились. "Правда" доволі позитивно (на відміну від москвофільської преси) сприйняла брошуру Михайла Драгоманова "Турки внутренние и внешние", що вийшла в Женеві 1876 року і була листом-відповіддю до "Нового времени" на статтю "Чистое дело требует чистих рук". Свою брошуру М. Драгоманов присвятив початку турецько-російської війни, в якій Росія взяла на себе небезкорисливу місію визволити братів, південних слов'ян, від турецького гніту, який тривав більше ніж 500 років. "Правда" погоджувалась з основними позиціями цієї брошури, зокрема з тим, що "нужно и для братьев и для самих себя устроить дом, в котором можно было бы жить хоть сколько-нибудь по человечески и развиваться безприпятственно". Погоджуючись, що "внутрішніми турками" Росії є деспотизм, експлуатація та темнота, видавці часопису розходилися з Драгомановим у питаннях щодо шляхів їх подолання. "Правда" категорично виступила і проти найбільш соціалістичних брошур того часу, виданих 1875 року у Відні коштом і заходами В. Кістки. Це "Парова машина", "Правда", що була перекладом російської брошури "Хитрая механика", та "Про бідність" (розмова І). Їх автором був працівник бібліотеки Віденського університету покутянин Остап Терлецький. Проти тих брошур, їх шкідливої дії на русинів і виступив Володимир Барвінський у статті "Слівце до опізнання", що була відповіддю на лист М. Драгоманова ("Українець") "Опізнаймося", надрукований у першому та другому числі "Друга" за 1877 рік. Брошури В. Кістки "Друг" рекламував і розповсюджував — про це свідчить оголошення, надруковане у часописі 27 квітня 1876 року. Вбачаючи у названих брошурах соціалістичну тенденцію, В. Барвінський відкидав їх "яко шкідливу всіляку пропаганду насильних переворотів суспільного (не державного) складу нашого народу" і пропонував домагатись "органічного розвою добробуту маси народу". А у статті, друкованій у № 4—5 від 28/16 лютого 1877 року, назвав "пропаганду західнього соціалізму і комунізму між нашим народом шкідливою". Детальніше про шкоду пропаганди соціалізму і комунізму серед "нашого народу" написав Дмитро Тянячків ("Будеволя") у статті "Прояви соціалістичні між українцями і їх значіне". Ця стаття була надрукована одночасно із статтею В. Барвінського. Грун-

товно проаналізувавши кожну брошуру В. Кістки, Д. Танячкевич зробив висновок, що соціалізм Галичині не страшний, він тут не може прийнятись, бо "не ті ми люди, та й не той ми народ". Якщо соціалізм й може десь прижитись і пустити коріння, то, на думку Будеволі, тільки в Росії. Не дивно, що, відстоюючи ідею неприйняття галичанами соціалізму, "Правда" сприйняла скептично вісті про ширення соціалізму між русинами в Галичині. Свідченням цього є повідомлення про арешти та ревізії, опубліковане 15(3) червня 1877 року (№ 11). У заголовку "Нові арештованя и ревізії у Львові задля соціалістичної пропаганди" автор поставив знак питання і подав достовірні відомості про те, що сталося. "Від кількох днів, — пише часопис "Правда", — столиця Галицької Русі знов сильно занепокоєна досить численними ревізіями й арештованями, котрих поводом має бути підозріне о соціалістично-революційну пропаганду. От що доносять урядові і неурядові газети: Перед кількома днями приїхав до готелю Лянга молодий чоловік зі Швейцарії, котрий назвав себе Станислав Барабаш и привіз з собою великі паки повні книжок. Дня 9 с. м. рано двох комисарів поліції зробили у нього ревізію в помешканю, а відтак арештували його як підозрілого о замір соціалістично-революційної пропаганди. При ревізії знайдено велику масу соціалістичних книжок и довгий спис осіб мешкаючих у Львові, також револьвер, шпилет в полиці, трутизну, англійські пильники тонкої роботи и паспорт російський на імя третьої особи!!! С паперів знайдених при арештованім показалося, що він називається властиво Михайло Котурницький. Зараз потім відбулася ревізія у п. Болеслава Лимановського, сотр. Gaz. Narodowej, доктора філософії, котрий віддавався наукам суспільним і видав у тій матері кілька книжок у Львові ("Dwa znakomici komuniści Tomasz Morus i Tomasz Kampanella", "Socjologia Augusta Comte'a" и п.). П. Лимановського арештовано и забрано його рукописи, книжки и листи. Рівночасно відбулася ревізія (одначе нічого не знайдено) в друкарні Gazet-и Narodow-oi и в помешканю Августа Скерія, председателя стоваришєня Львівських друкарів и товариства ремісничих Gwiazda. Дня 12 с. м. увязнила поліція z powodu uwięzienia Michała Koturnickiego, emisarjusza socialistów zagranicznych, як пише Gazeta Lwowska, и віддала до суду ще русинів академіків Ивана Франка и Ивана Мандичевського и богослова Олександра Заячковського. Накинець у Відню арештовано академіка-русина Щасного Сельського и 3-х поляків, членів ремісничого товариства Siła: Едмунта Бржежинського, Осипа Завишу и Станислава Барабаша, котрого картою на ізду залізницею за половину ціни хіснувався Котурницький; також відбулася ревізія в локальностях Siły и студентського товариства Ognisko".

Польські газети свідомо акцентували, що заарештовано виключно русинів, які пропагували соціалістичні та комуністичні ідеї. Це саме стверджувало і "Слово", на думку якого соціалісти діють на шкоду Росії, яка допомагає визволитись болгарам та слов'янам Балканів з-під турецького іга, а під прибраним прізвиськом Барабаша ховається турецький емісар Бер-баша...

Суботній 61-ий випуск "Слова", що вийшов 4(16) червня 1877 року, ґрунтуючись на офіційній заяві "Gazety Lwowskiej", вніс деяку точність щодо легендарного Бер-баші та його "товаришей", а також повідомив про нові арешти, пов'язані з цією справою: "За указаннями, яких доставили номери у п'яти ув'язнених сими днями во Львові особ, підозрених в соціалістичних агітаціях, вислідила і арештувала віденська поліція дальші чотири особи, іменно: Едмунда Березинського, Іосифа Завишу, Фелікса Сельського (председателя общества "Січ" — ред.) и Станіслава Барабаша, которого-то посліднего назвище приобред был арестованный во Львові Михаїл Котурницькій с того повода, что путешествовал из Відня во Львов за обниженным билетом ізды, выставленным на имя Берабеша. Имена арестованных до сих пор у Львові особ суть слідующіи: Иван Мандычевский и Иван Франко (студенты университета), Александр Заіончковскій (слушатель гр[еко]-к[атолического] богословія), Михаїл Котурницькій (эмисарій комитета соціалистов в Швейцаріи) и Болеслав Лимановскій". До цих рядків, взятих з офіційного повідомлення, "Слово" додало: "Нам сообщают, что арестован еще и Михаїл Павлик (сын селянина), студент университетский, находящийся теперь в Львовской головной больнице. Віденская Pollit. Согг. сообщает, что увязнен еще в Відні чиновник университетской библиотеки (Терлецькій?) у которого найдены номери, всіх крайне компромитирующие".

"Gazeta Lwowska" від 15 червня повідомила також, що у зв'язку з арештом студента IV року навчання Олександра Заячківського 14 червня було проведено обшук у Львівській греко-католицькій духовній семінарії. На основі цього повідомлення "Gazety Lwowskiej" "Слово" (номер 71) у четвер 12 липня (30 червня) повідомило, що "по поводу процесса здішних соціалистов увязнила ц. к. поліція в понеділок текущей седмицы и отставила в львовскій ц. к. краевый суд Ивана Белея, слушателя прав", а в "львовской духовной семинарії отбывалась позавчера утром опять полицейная ревизія одного питомца. Не найдено нічого подозрительного", крім, як завше в таких випадках, зошитів із записами усної народної творчості сороміцького характеру, про що ректору семінарії "было сдѣлано упомненіе".

Ревізії, арешти, безумовно, налякали москвофілів, і в "Слові" № 72 від 2(14) липня 1877 року вони поспішили попередити своїх читачів: "Осторожно. Як напевно знаємо, з Женеви высылают тепер часто в Галицію такі Драг[оманова] издания "українські" под адресом известных наших "твердых" патриотов, а то, як легко догадатися, для того, чтобы навлечи на адресатов подозрініе полиції и послі оголошати, что под различными прозвищами у поляков известными честными русскими патриоты сочувствуют или содействуют в социалистической пропаганді. Советуем не принимать таких посылок, можно бо иначе легко попасть в сіти, як то уже раз показалось на Угорщині, где один из русских учителей получил от п. Драгоманова против своей воли нисколько книжок".

У № 73–74 від 6(18) липня 1877 року "Слово" знову повідомило, що "позавчера арестовала ц. к. львовская полиція и отставила в здішній ц. к. суд краевый Леонида Заклинского, слушателя философии".

Аналіз того, що сталося, спробувала зробити "Правда", яка вважала цю справу звичайною провокацією. "Ціла історія, — писала вона ще 15(3) червня 1877 року в 11 номері, — с приїздом и поступованем рекомого "висланника интернационализму", а відтак з арештованем именно руських академіків видається нам дуже дивною. Той емисар має с собою штилет, револьвер, трутизну, пильники, мов чоловік, котрий приготовлений на те, що його, коли схватять, то на смерть засудять, хотя с процесу відбувшогося у Львові в марці с.р. заграничні соціалісти мусіли знати, що за вербоване до тайних заграничних товариств назначена в Австрії кара від 1 до 6 місяців арешту. При тім же старший емисар виступає з незвичайною неосторожностью. Хотя попередні арештованя повинні були навчити прозорливості, він, приїзжаючи з Швейцарії, спроваджує отверто великі паки книг, мовби нарочно хотів звернути на себе увагу полиції и носить при собі явно цілком виразно писану листу осіб, по часті вже при попередучих арештованях полицією або судом переслуханих, мовби нарочно хотів ті особи компрометувати! Отже або той "емисар" не єсть дійсним висланником интернационалу, але агентом російського уряду, ужитим для компрометування перед австрійським урядом людей и намагань, немилых теперішній системі росс[ійського] уряду, и для налякання австрійського уряду та звернення його уваги в фальшиву сторону, а може ще й для висліження революційної агітації виміреної против російського уряду а веденої в Росії и за границею — або, коли він справді емисар интернационалу, то хіба интернационал, не можучи у нас нічого позискати для своїх цілей, хоче нарочно прокомпрометувати деяких молодих людей, сподіваючись, що вони, коли ім через те всяка кар'єра в Австрії буде замкнена, будуть мусіли хочби і

проти волі звернутися на дорогу, на котрій рад би їх бачити интернаціонал. Чи так, чи сяк, а все ж наші молодці повинні заховуватися дуже осторожно, щоби не дати їм позору будімто вони стоять в якій-небудь связи с соц-рев[олюційною] пропагандою. Квестію соціалну нехай стараються вислідити на полі науки, на котрій вона ще далеко до рішення. Поки ж се питання не рішиться науково, у нас, в державі конституційній, можна й на законній дорозі ще багато й дуже багато зробити для добра народу... Сподіваємося впрочім, що дальше слідство викаже вповні безосновність підозріння, а увязнені будуть випущені на волю". "Правда" обурювалась проти того, що після ревізій у духовній семінарії її алюмнам (вихованцям — авт.) було категорично заборонено читати часопис як такий, що ширить соціалістичні ідеї.

Цькувати русинів кинувся і краківський "Czas", який свідомо дезінформував читачів про те, що у Львові та Відні за соціалістичну агітацію були заарештовані виключно українці, заражені "zgniłym rossyjskim nihilizmem", а не поляки. Це викликало обурення "Правди", і вона нагадала, що ще 1875 року у Львові накладом К. Pllera вийшла повість "Ludzie" (переклад "Что делать?" М. Чернишевського), яка мала всі ознаки соціалістичної пропаганди.

У свою чергу "Слово" у № 81 від 23 червня (4 серпня) накинулось на "Правду", звинувачуючи її у "попирательстве соціально-нигилистичной пропаганды". "Здійсній псевдоруский орган, — писала газета, — взывает нас, чтобы мы поименно навели те лица, которые нашу молодежь к соціально-нигилистической пропаганде наводили, а их не арестовано, в противном бо случае он будет вправі напятновати то наше поведєніє соотвітственным именем. Скажем на то, что мы стоим при наших словах и не отступим от них. Ті, которые первыи начали корреспонденцію с ныні в Женеві живущими "философами будущности", которые познакомили нашу молодежь с ними jako образцом патриотизма и авторитетом западно-европейского псевдопрофессора, которые знали о том, что молодежь та распространяет революційно-соціалістические брошюры, на которой не было фирмы типографии и проч., которые, читая статьи в б[ывшей] газетці "Друг", похваляли их и побуждали молодых людей дальше в таком направлении писати, которые подстрекали ту молодежь против церкви и духовенства..! были украинцами"...

Переслідувати "украинцевъ" взялися всі москвофільські видання, навіть "богоугодный" "Сіон", а також усі без винятку польські газети Галичини, особливо краківський "Czas", "Gazeta Narodowa" та "Dziennik Polski".

Останнє повідомлення про арешти за соціалістичну пропаганду з'явилося у "Gazecie Narodowej", яка повідомила, що після арешту Івана Бе-

лея та Леоніда Заклинського в Перемишлі проведено ревізію у колишнього посла до сейму доктора Антоневича з метою знайти соціалістичні книжки. Доктор Антоневич був Франковим учителем руської мови та літератури в Дрогобицькій гімназії. Ця ж газета повідомила, що водночас у Станіславові аналогічна ревізія відбулась у М. Б. та Р. З.

Відтак інформації про дану справу в пресі не було аж до 30 серпня, коли газета "Правда" повідомила, що "слідство в справі обвинених о соціалістично-революційну пропаганду ще не скінчено, хотя тягнеться вже чотири місяці: багато часу має именно зайняти перечитування руських та російських книжок всілякого змісту. З увязнених випущено знов 3 на волю, именно медика з Відня п. Цасного Сельського, правника зі Львова И. Б. и слухача філософії зі Львова Л. З. Виключених з львівської семінарії питомців консисторія приймає назад до семінарії, коли тільки викажуться посвідченням від поліції, що при ревізії не знайдено у них нічого протизаконного. — Такі ж посвідчення видає поліція всім виключеним питомцям. О однім с старших людей, у котрого також внаслідок денунціяції наших "русских" відбулася ревізія, виразилась політична власть, що "тая ревізія не тільки не дала найменшої підстави до виточення процесу, але ж не знайдено при ній ані тіні чого протизаконного и дуже належить жалувати, що вельми шановний п. И. став жертвою інтриги. Сподіваємось, що при публичній розправі всі махінації наших шпіонів і денунціянтів вийдуть поверх, як то вже сталося по часті при процесі в Марцію с. р."

Щоб русини не заразились соціалізмом, нігілізмом та комунізмом, у друкарні Товариства Шевченка вийшла 38-сторінкова брошура "Студія на нашім церковно-народнім поли". Журнал "Друг" уже перестав виходити. Москвофіли вирішили, що краще не мати жодного "письма літературного", ніж мати таке, яким воно стало, відколи у ньому з'явився Драгоманов, Павлик та Іван Франко. Передостанній, п'ятий, випуск часопису вийшов 23 квітня. Він містив переклади Івана Франка з Г. Гейне "Бабуся Грижа" та "Вандруючі щури". Ці переклади увійшли в збірку "Генріх Гейне. Вибір поезій. (Німеччина. Байки для дітей)", що вийшла у Львові 1892 року. Укладачем збірки був Іван Франко. В часописі також було надруковано початок оповідання Франка "Навернений грішник" з циклу "Борислав", продовження роману М. Чернишевського "Що діяти?" і оповідання М. Салтикова-Щедріна "Супокійне життя".

Останній номер журналу вийшов 23 травня. Він містив переклад оповідання Ермана-Шатріана "Виховання феодала", уривок з "Істории одного города" М. Салтикова-Щедріна під назвою "З якого кореня Дуреньки" та закінчення твору Івана Франка "Навернений

грішник". На події, що точились на Балканському півострові, часопис відгукнувся рецензією Івана Франка на "Сербські народні думи і пісні" в перекладах М. Старицького". Ця книжка вийшла у Києві 1876 року. З друкарні Ставропігійського інституту вийшла повість Дениса з Покуття "Горбатий"...

Питання про соціалістів зі сторінок преси зникло, натомість питання війни, яка велась на Балканському півострові, активно обговорювали у різних часописах. Війна розпочалась із народного повстання проти турецького панування. Повстанцям не вистачало зброї, турки жорстоко розправлялися з ними, по-звірячому винищуючи всіх та зрівнюючи із землею населені пункти. 1 червня 1876 року від кулі загинув Христо Ботев, а керований ним відділ повстанців був повністю знищений. Вістка про квітневе повстання та розправу над повсталими сколихнула світ. Повсталу Болгарію підтримали усі слов'янські землі.

У Москві та Петербурзі відразу були створені слов'янські комітети, які намагалися всілякими способами підтримати національно-визвольну війну проти турків. Невдовзі після початку повстання в Болгарії на боротьбу проти Туреччини піднялась Сербія і Чорногорія. На допомогу сербам з Росії виїхало більше п'яти тисяч добровольців. Головнокомандувачем сербської армії уряд Сербії призначив російського генерала Черняєва.

Перевага була на боці турків. Вони отримали величезну кількість найновішої англійської зброї і в кінці жовтня 1876 року легко розбили і сербів, і загони болгарських та російських добровольців. Почалось тотальне винищення слов'ян, яким турки жорстоко мстили. Невідомо, чим би закінчився цей геноцид, якби в справу не втрутилась Росія, категорично вимагаючи припинити кровопролиття і погрожуючи війною. Турки поступились, але навідріз відмовились провести хоч які-небудь реформи, щоб полегшити становище слов'ян. Росії це було на руку. Оголосивши себе захисницею та рятівницею слов'ян і, безумовно, відстоюючи свої інтереси на Балканському півострові, вона в квітні 1877 року оголосила війну Туреччині. Росія рвалась до проток, які зв'язували Чорне море із Середземним. Окрім того царизм сподівався, що російський народ відгукнеться на боротьбу слов'ян і таким чином відійде від революційної боротьби, до якої закликали народники. А народники сподівались, що дана війна стане поштовхом для революції в Росії.

З Росії безперервним потоком йшли "в пользу страждущих братьев славян", "на нужды солдат действующей армии", "на содержание сирот и семей погибших на войне" мільйони рублів, величезні паки білизни, одягу, перев'язувальний матеріал, тонни сухарів та інші пожертвування, про які не без гордості писала москвофільська преса.

Російська армія сконсолідувалася з союзною Румунією та Закарпаттям. З ініціативи болгарських патріотів ще в Румунії при російській армії почало формуватись болгарське ополчення. Його ядром стали російсько-болгарські добровольці, які брали участь у війні Сербії та Чорногорії проти Туреччини 1876 року.

Румунія, заключивши конвенцію з Росією і розпочавши війну з Туреччиною, оголосила про свою незалежність. Англія та Австрія заявили про нейтралітет. Активну допомогу Росії надала Німеччина, ввівши на кордон з Польщею свої відбірні війська, що дало можливість Росії перекинути велику частину військ, які стояли в Польщі на випадок повстання поляків за відновлення Польщі "од можа до можа". Німеччина аж ніяк не хотіла цього відродження. Звільнені російські війська були скеровані в Румунію, але зупинились на березі Дунаю: занадто високо стояла вода, щоб перейти її. Треба було почекати.

Саме тоді, коли російська армія зупинилась на берегах Дунаю, очікуючи, поки спаде вода, в польській пресі почали з'являтися повідомлення про появу на території Галичини соціалістичних агітаторів, котрі ту Галичину буквально наводнюють. Особливо старались "Gazeta Narodowa" та "Dziennik Polski", що примусило "Правду" від 31(19) травня 1877 року (№ 10) звернути увагу на те, що поляки, мабуть, знову щось затіяли і треба чекати чергової провокації або акції. Якої — покаже час.

Брошуру М. Драгоманова "Турки внутренніе и внешние", яка з'явилася у той час, коментувала майже вся тодішня преса. Коментарі "Правди", надруковані у 19-му номері (15/3 жовтня 1877 року), цензура конфіскувала. "Політична неволя, — писала "Правда", — "от финских хладных скал до пламенной Колхиды", пригнетене мислі "од Молдаванина до Фіна", винищення народу податками, тягарями, стиснення народної освіти всілякими чиновничими мірами, релігійна нетерпимість, вкидання до в'язниць тисячі молоді, котра не була глуха на неволю народу — от що представляє політична Росія, особливо від 1866 р., коли правління одверто відказалось і від того слимакового поступу, яким шкандибало передше и попсувало ним самим дані півреформи: крест'янську, земську, судову, цензуру. Деж тут освободити других".

Польська преса була буквально шокована вісткою про те, як відгукнулись чеські студенти на заклик Римського Папи Пія IX не підтримувати Росію, яка замість волі принесе слов'янам ще тяжчу неволю. Вночі з 2 на 3 червня 1877 року чеські студенти на горі Жижки демонстративно палили портрети Папи, а також ті чеські газети, які опублікували його промову із закликом воювати проти Росії.

Газети писали про зацікавленість Росії у цій війні і щодня доносили подробиці того, як на бойові позиції приїхав російський імператор разом із князем Горчаковим та генералом Ігнат'євим і обняв командування військами. Газети повідомляли, що на берегах голубого Дунаю вже зібралось коло 300 тисяч солдат, а до російського царя виїхав з поклоном сербський князь Милян, який на 1 липня скликав скупщину в Крагуєвац.

Саме тоді чорногорці під командуванням Петровича вперто бились з турками за фортецю Никсиє. На допомогу чорногорцям прийшла Герцоговина, проте перемогли турки, якими командував Сулейман-баша. Чорногорців вигнано аж до Крстачу, однак розбити їх остаточно туркам не вдалось.

На Кавказі очікувалась велика битва між російською армією та армією Мухтар-баші. Бій мав відбутись біля Зевина. Курди вже здались росіянам.

Врешті всю пресу облетіло повідомлення, що росіяни перейшли Дунай. Три тисячі солдатів з вісьмома гарматами переправилися на човнах під Галацом, де повинні були зустрітись із турецькою армією, яка біля міста Свиштон зайняла позиції, що вважались неприступними. Здобувши перемогу, російська армія під командуванням генерала Гурко рушила в глибину Болгарії і невдовзі в неймовірно важких умовах перейшла Балканські гори, зайняла Шипкінський перевал і ввійшла в Південну Болгарію.

Щоб зупинити російську армію, турки морем перекинули з Чорногорії сильну армію і спрямували головний удар на місто Стара Загора. Бій розпочався 19 липня. Кількістю турки переважали в сім разів. Проти ворога виступив невеликий відділ російських солдатів та болгарських ополченців. Стару Загору довелось залишити, загін зайняв гірський перевал Шипку. Загоном болгар командував російський генерал Столетов. 21 серпня Сулейман-баша розпочав штурм Шипки. П'ять місяців світ стежив за подіями, які розгорталися біля цього перевалу. Росіяни вистояли.

З тилу турків гromили партизанські загони. Водночас запеклі бої йшли в Північній Болгарії під Плевною. Росіяни тричі кидались в лобові атаки, зазнаючи величезних втрат.

Перед початком чергового штурму Плевни, а саме 18(30) жовтня, галицька газета "Правда" (№ 20) оголосила, що в процесі "соціалістично-революційної" пропаганди справи зрушились. Прокураторія випустила на волю без жодного звинувачення польського літератора Болеслава Лімановського, медика з-за кордону Бжезінського та теолога русина Заячківського. З інших ув'язнених випущено на волю Михайла Пав-

лика, а у в'язниці залишились Котурницький, Терлецький та Франко. "Остаточо розправа, — повідомляла газета, — має розпочатись 16 с. м. Яко головних винувників вважає прокурор отих трьох увязнених панів та М. Павлика, однакож має оскаржувати ще також пп. Ц. Сельського, Ів. Мандичевського и Анну Павлик, сестру М. Павлика"...

В битві під Аладжадахом на кавказькому фронті взяли в полон сім тисяч турків, серед них 300 офіцерів. Захоплено 42 гармати. Вбито 1400 чоловік. Командувач фронтом Мухтар-баша втік до Корсу. Під Плевною до полону здалось три тисячі турків. 10 грудня 1877 року турецький гарнізон Плевни здався в полон у кількості 34 тисяч турецьких солдатів. Це була велика перемога, яка визначила дальший хід війни, якій ще не було видно кінця. Після цього російські війська разом з болгарськими ополченнями важкодоступними дорогами перейшли Балканський хребет, перевели коней та перетягнули артилерію, виявивши при цьому справжній героїзм. Спустившись з гір, закін атакував турецький табір під Шейново, що південніше Шипки. Переслідувані російською армією турки почали відступати по всьому фронту. Хід війни і перемога російської армії були вже визначені.

Польська преса категорично змінила своє ставлення до росіян. Знову заговорили про дружбу та взаєморозуміння. Ініціатором того стала краківська газета "Czas". Відповідь цій газеті, яка до того друкувала антиросійські статті, дав Микола Костомаров у "Новом времени", і її повторили як москвофільські, так і народовські газети Галичини. Микола Костомаров назвав речі своїми іменами. Він не дуже вірив польським миротворцям, твердячи, що поляк не раз хитрував і обдурював Росію, а тому росіяни в заявах поляків про приязнь бачать підступ.

Зосередивши свою увагу на "процесі соціалістів", учасниками якого мали бути виключно русини, і описуючи невдалі операції російської армії, польська преса скромно замовчувала той факт, що саме з цією війною вона пов'язувала великі надії на визволення з-під гніту Росії та Австрії і навіть розраховувала з допомогою турків захопити Галичину, витіснити австрійців і створити свою державу, а далі відвоювати в росіян захоплені ними землі. Поляки навіть обіцяли туркам прислати військо добровольців чисельністю не менше ніж 100 тисяч чоловік. Галичину заповнили польські емісари, які почали вербувати молодих поляків на війну. Щоб приховати цей факт, польська преса здійняла крик про агітацію соціалістів, їх таємні товариства, що мають на меті змінити суспільство, розпускала неймовірні чутки про соціалістів, які нібито хочуть вирізати панів, духовенство та всіх, хто живе за рахунок інших, а також зрівняти всіх у майновому відношенні, тобто відібрати від тих, що мають

багато, і дати тим, що не мають нічого. Окрім того ширилися чутки й про те, що соціалісти виступають проти інституту шлюбних відносин і стоять на тому, щоб "парувались люди між собою, як птахи".

Про польський легіон, який мав воювати проти росіян, першою повідомила знову-таки краківська газета "Czas", а за нею подали інформацію й інші газети. Про долю цього легіону в Туреччині писало "Слово" у № 81 від 23 липня (4 серпня), повідомляючи про його вельми сумний кінець. А історія з цим легіоном була така. Артур-бей, інакше Ціммерман, який утік у турецьку армію від судових переслідувань, пов'язаних з не зовсім чистим контрактом на поставку коней, і Лизіцький, який скромно прийняв звання підполковника, для польського легіону в Туреччині встигли зібрати тільки 27 чоловік — офіцерів і солдатів. Сераскир вирішив звільнитися від таких непевних гостей без усяких церемоній. Він звелів полковникові, у віданні якого знаходились касарні, повідомити, що польські офіцери і солдати не будуть отримувати раціону. Легіонери протестували, а сераскир сказав, що вони можуть забиратись, куди їм заманеться. Крім того наказав негайно скинути мундири, бо в іншому випадку ними займеться поліція... Кореспондент "Czas-у" додав, що така поведінка сераскира зумовлювалась двома причинами: порадами німецького посла і тим, що поляки не зуміли довести чисельність свого легіону до 100 тисяч чоловік.

Газета не писала, де проходила агітація легіонерів — у Польщі чи Галичині. Сам тон оповіді натякав на те, що, мовляв, є й серед поляків такі люди... Справді є. Вся слов'янщина жила ідеєю визволення південних слов'ян, які терпіли турецьке ярмо понад 500 років, і тільки оті 27 польських відщепенців бажали зовсім іншого... Врешті з'ясувалось, що в турецький легіон поляків вербували не тільки на корінних землях Польщі, а діяла розгалужена мережа вербування і в Галичині. Діяла, проте, безуспішно. Очевидно, ідея допомагати туркам, щоб вибороти таким чином "свою вольносць", не сподобалась багатьом полякам. Однак виявилось, що вербування в так званий турецький легіон ішло повним ходом і у Львові. 18(30) січня 1878 року перед трибуналом Львівського крайового суду з кримінальних справ розглядалась справа незаконного вербування, про що польська преса не дуже хотіла розповсюджуватись.

Перед судом стали:

- Йозеф Рибаківський зі Львова, 17 літ, римо-католик, учень шостого класу реальної школи;
- Станіслав Брулінський з Привіслянського краю, 26 літ, різницький челядник;

- Адам Палчинський зі Львова, 19 літ, челядник шевський;
- Мойша Шохет зі Знесіння під Львовом, єврей, 26 літ;
- Болеслав Старжинський з Варшави, 32 роки, асекураційний службовець;
- Броніслав Бартошинський зі Львова, 20 літ, канонір 9 артилерійського полку;
- Ян Смагович з Жабна, 23 роки, слюсарський челядник.

Рибаковського судили за те, що він у серпні 1877 року вербував названих на процесі в польський легіон, щоб боротися проти Росії. Йозеф Рибаковський був покараний тюрмою на шість тижнів. Решта були засуджені за те, що завербувались і не донесли поліції про набір у легіонери. Шохета засудили на п'ять тижнів арешту, Бартошинського і Смаговича — на два тижні, а інших звільнили. Керував процесом Ригер, від прокуратури обвинувачем був Симович. Варто нагадати, що судили названу групу, як і Івана Франка, за "переступ" тих самих параграфів карного закону.

...Іван Франко зовсім розгубився. Він міг всього очікувати. Тільки не тюрми. Він навіть не розумів, за що його арештували та яка його провина. Найкраще свої почуття він виразив у вірші "Думка в тюрмі", який був написаний або в час перебування в тюрмі, або невдовзі після виходу з неї:

Живий у могилу заритий,
Гляжу я на світлом облитий,
На вільний, веселий той світ —
Кров жаром у жилах кипить.

За що мене в пута скували?
За що мені воленьку взяли?
Кому я і чим завинив?
Чи тим, що народ свій любив?

Бажав я для скованих волі,
Для скривджених кращої долі
І рівного права для всіх —
Се весь і єдиний мій гріх.

Цю поезію Іван Франко вперше опублікував у журналі "Громадський друг" (№ 2, с. 97). Потім вірш увійшов у збірку "З вершин і низин", але без назви (цикл "Скорбні пісні"). У другому виданні збірки "З вершин і низин" Іван Франко поставив дату написання цієї пое-

зії — 1877 рік. Цей же вірш надруковано і в останній поетичній збірці поета "Із літ моєї молодості", що вийшла 1914 року.

Жодної революційності. Одна розгубленість. У тодішній творчості Франка нема жодних свідчень про його революційність, жодних закликів до бунту. В оповіданні "Навернений грішник" весь "бунт" — у заклику повернутись із бориславських ям до рідних полів. Бо там людське щастя. Не треба давати волі жадібності, закланності, що є справжньою причиною народного нещастя. Людське горе Франко сприймав як власне. Заклик Михайла Драгоманова до молоді віддатись інтересам "зубожілого і занедбаного люду" подіяв на поета, як він сам скаже, "отвержуюче". "Мене, — писав Франко у спогаді "Як це сталося", — селянського сина, що завжди стояв близько до життя своїх братів і свояків у селянському каптані, глибоко зворушили такі слова, хоч для мене не було ясно, як я, приречений на класичну філологію пролетарій, міг би дійти до того, щоб віддати свої сили на службу селянських інтересів".

Франко був щирим у своєму признанні. Його арештували напередодні великого свята Святої Євхаристії, що зветься ще святом Божого Тіла. Саме в ці дні найбільше дітей йде до Першого причастя. В таке свято колись давно до Першого причастя ходив і він...

Івана Франка заарештували 12 червня 1877 року на основі розпорядження № 8389/77 (ЦДІА України, м. Львів, ф. 152, оп. 2, спр. 14386, арк. 14.). Тоді ж на нього був складений "Rysopis" ("Опис особи" — польськ.), де зазначено:

вік — 21 рік,

місце народження — Нагуевичі,

місце останнього проживання — Львів,

визнання — греко-католик,

стан — вільний,

професія — академік,

будова тіла — середня,

ріст — середній,

обличчя — подовгувате,

шкіра обличчя — здорова,

волосся — ясний блондин,

брови — такі ж,

очі — сиві,

чоло, ніс, уста — звиклі,

зуби — здорові,

борода і вуса — рудаві,

підборідок — зарослий,

особливі прикмети — жодних,
мова: польська, руська і німецька,
вбрання — міське (Там само, арк. 15).

Цього ж дня, як свідчить рапорт № 2427 карного дому ц. к. карного крайового суду, Івана Франка, якого заарештували одночасно з Іваном Мандичевським та Олександром Заячківським, помістили в камеру 44, Івана Мандичевського — в камеру № 35, Олександра Заячківського — в камеру № 41 (Там само, арк. 18). Болеслава Лімановського, заарештованого 13 червня, посадили до камери № 33 (Там само, арк. 23).

14 червня 1877 року переслухали свідчення Олександра Заячківського, вихованця четвертого року Львівської духовної семінарії, 26 років, уродженця Збаража. Поспіх був викликаний тим, що наступного дня Олександр Заячківський мав складати екзамен з теології і дуже просив випустити його на іспит, бо може втратити рік навчання (Там само, арк. 31). Однак його прохання відхилили.

21 червня 1877 року на допит викликали Івана Франка, і того ж дня був складений відповідний протокол. Допит проводив Роман Крігсайзен, про якого Іван Франко скаже, що це "один з найглупіших та найлінівіших урядників львівського суду", та Равський (про нього Іван Франко не залишив жодних згадок). Протокол цього допиту зберігається в ЦДІА України, м. Львів, ф. 152 (Крайовий суд, м. Львів, оп. 2, спр. 14399, арк. 1—9). Вперше його було опубліковано у виданні "Іван Франко. Документи і матеріали 1856—1965", видавництво "Наукова думка", Київ, 1966 р., с. 37—42:

"[1] Я, Іван Франко, родом з Нагуєвич, Дрогобицького повіту, маю 21 рік, греко-католицького обряду, неодружений. Мої батьки — Яків і Марія Франко — вже померлі, були селянами в Нагуєвичах.

Вчився я в Дрогобицькій гімназії, де частково мій опікун давав мені засоби до життя, а частково я утримувався лекціями.

У 8 класі гімназії я одержав стипендію з фонду святої пам'яті Гловінського, а склавши у 1875 р. екзамени на атестат зрілості, прибув я сюди до Львова, де вчуся в університеті на філософському факультеті.

Якраз у цьому році призвали мене до ц. к. військової служби як однорічного добровольця, і у 1880 р. я повинен піти на дійсну службу.

До судової відповідальності не притягався.

Зокрема:

II. Після з'ясування причини допиту.

До II. Під час мого арешту мене повідомили в ц. к. дирекції поліції про те, що мене підозрівають у зв'язках з Драгомановим. Лише тут я дізнався, що я обвинувачений в поширенні соціалістичних ідей.

Цей закид рішуче заперечую. Я є членом тутешніх товариств "Просвіта" і "Академічний кружок".

Раніше я був членом президії останнього товариства і співпрацівником журналу "Друг", який воно видає, до якого я сам писав найбільшу кількість статей, бо ж малоросійська, тобто українська література є моєю професією. Тому також відомі мені праці Михайла Петровича Драгоманова, який був раніше професором історії у Києві, зараз живе в Швейцарії, в Женеві, й писав різні праці з історії української літератури. Весною 1876 р. Драгоманов особисто був у Львові і відвідував також товариства "Академічний кружок" і "Просвіта", і тут я не тільки бачив його, але і чув також його розмови, які найчастіше вів він з Михайлом Павликом. Ці розмови велися виключно про влаштування бібліотек у згаданих товариствах, метою яких було плекання мови й збагачення української літератури.

Про так зване соціалістичне питання Драгоманов зовсім нічого не згадував, і я також не займався ніколи цим питанням, тому про основи соціалізму і спорідненого з ним нігілізму не маю хоч трохи ясного поняття. Уявляю тільки, що завданням соціалізму є збудити, тобто піднести, працю і надати їй більшого значення, ніж капіталу, а насправді завданням соціалізму є, на мою думку, піднесення добробуту простого народу і трудящих класів. Засобом для досягнення цієї мети могла б бути освіта простого народу, а також звернення уваги заможних і інтелігенції, щоб працювали у цьому напрямку.

Підводячи підсумки, вважаю, що, згідно з моїми поглядами, соціалізм є нічим іншим, як національною економією. Вважаю, що нігілізм сягає набагато далі соціалізму, бо, оскільки я виробив собі поняття з газет і вільних розмов, нігілізм заперечує сучасний стан суспільства в цілості, тобто показує, що народ, який працює, експлуатують пани, заможні священники і уряд, отже, існуючий тепер суспільний лад треба повалити і перевернути.

Які шляхи вказує для здійснення цієї мети нігілізм, не маю про це жодного поняття, бо саме мета й програма цієї ідеї мені зовсім не ясні і навіть чужі.

III. Прошу сказати, з якими людьми ви тут у Львові були ближче знайомі, з ким ви листувались поза Львовом і що було предметом ваших розмов із знайомими і кореспондентами?

До III. Ближче моє знайомство тут, у Львові, обмежувалось Михайлом Павликом і Іваном Мандичевським, тому що обидва вони належали до редакції "Друга". Отже, ми зустрічалися в зв'язку з цим або в "[Академічному] кружку", або в помешканні Мандичевського. Наші

розмови стосувались завжди видання "Друга", статей, які там повинні були вміщати, а також адміністрації журналу, мета якого виключно літературна. Ми ніколи не торкались будь-якого політичного питання, зокрема соціалістичного.

Я листувався з Львом Василевичем (Базилевичем), сільським вчителем у Сапогові.

Предметом нашого листування було те, що я посилав йому брошури з поезіями і оповіданнями, які я видавав, щоб він їх розпродував в околиці. Василевич просив мене, щоб я позичив йому для читання книжки з бібліотеки "[Академічного] кружка". Я цього не зробив, бо не був уповноважений.

Подібним шляхом розіслав я свої брошури для розпродажу Іполітові Погорецькому, учневі 7 класу в Дрогобичі, парафіяльному священикові Шанковському в Дулібах і д-ру Миколі Антоневичу, професору Перемишльської гімназії. Нарешті, я листувався також з священиком Рошкевичем у Лоліні, але тільки в приватних справах, бо у Дрогобичі був я домашнім вчителем його сина й під час канікул бував також у домі священика Рошкевича".

Коли ж обвинуваченому показали листи, відібрані у нього під час поліцейського обшуку 12 червня 1877 р., обвинувачений заявив:

"Шість листів, які показали мені тепер, є тими самими, які знайшли і відібрали під час поліцейського обшуку 12 чи, точніше, 11 червня 1877 р. на моїй квартирі.

Пояснюю їх так.

1. Лист від 7 травня 1877 р. з Львова, написаний Михайлом Павликом до мене з головного шпиталю. У ньому Павлик просить мене, щоб я приніс йому з його скриньки, що знаходиться у мене, повість Герцена під заголовком "С книги доктора Крупова", яку він мав перекладати для журналу "Друг". Не можу сказати, яких листів ждав Павлик від Петровича (Драгоманова), однак я йому не приносив у шпиталь жодних листів, крім одної поштової листівки від його сестри Анни, яку я навіть не читав.

2. Лист зі Львова від 24 травня 1877 р. писав Михайло Павлик до мене на адресу священика Рошкевича в Лоліні, в якого я перебував у той час. У цьому листі спочатку йдеться про університетські справи, далі просить мене Павлик, щоб я йому написав про становище робітників тартака у Велдіжі, біля Лолина. Павлик хотів тоді написати повість про цих робітників, тому потребував для неї відповідних відомостей. Далі він просить дочок священика Рошкевича, щоб вони в неділі й свята ходили по селянських хатах, записували народні пісні, які потім мали б друкувати у "Друзі". При цій нагоді виявляє Павлик

досить широко свої особисті погляди на подружжя, які, зрештою, він сам хай краще пояснить.

3 і [4]. Два листи в конверті з моєю адресою писав Ярослав Рошкевич: перший — до його сестри, другий — до мене. В цьому останньому листі повідомляє мене Ярослав Рошкевич, що у Львів до мене прийшов рекомендований лист, який він отримав для мене. Цим рекомендованим листом, про який згадує Ярослав Рошкевич, був саме лист, який мені показали, позначений номером 4, від "Академічного кружка". [В листі] просять мене дати звіт про членські внески за той час, коли я належав до президії "[Академічного] кружка".

5. Лист із Львова від 12 травня 1877 р. почав я сам писати Льву Василевичеві в Сапогові виключно про літературні справи, згадуючи про народні пісні, які він зібрав і прислав мені для друкування їх у "Друзі", згадуючи далі про надіслання йому журналу "Друг". Я також намалював нарис повісті "Борислав", написаної мною, яку після надрукування мав прислати Василевичеві для розпродажу.

6. Це лист-автограф Михайла Петровича Драгоманова, присланий у травні ц. р. до редакції журналу "Друг", у якому є поезія, написана Драгомановим ще в 1871 р., надрукована вже під чужим прізвищем у тутешньому журналі "Правда" у 1873 р. До цієї поезії дописані також примітки автора. Зроблено було це тому, що автор хотів помістити цю поезію у "Друзі".

IV. Після прочитання.

До IV. Прочитані мені тепер мої зізнання підтверджую без зміни й додатку і заявляю, що я зрозумів точно оголошену мені тільки що постанову, згідно з якою наказується провести проти мене попереднє слідство про проступок за § 283 карного закону і [тримати мене під] слідчим арештом згідно з § 175, абзаци II і III карного процесу. Мені сказали про юридичні засоби, на які я маю право, і тому заявляю, що не хочу скажитися на оголошену тепер мені постанову ні до ц. к. Радної палати, ні до вищої інстанції, для того щоб не затягати судове слідство, бо я зацікавлений у швидкому його закінченні.

Іван Франко".

Зберігся не тільки список листів, вилучених поліцією, але й самі листи, а також список книжок, які під час обшуку були виявлені в Івана Франка (ЦДІА України, м. Львів, ф. 152, оп. 2, спр. 14419, арк. 14а). Список книжок складається із 86 позицій і містить такі "революційні" книжки, як "Русалка Дністровая", "Былое и думы", повісті Писемського, байки Крилова, повість Брет-Гарта, яку Франко готував для перекладу в

“Друзі”, “Ярмарка пустоти” Теккеря польською мовою, граматика Я. Головацького, “Хроніка міста Львова”, граматика грецької мови німецькою мовою, “Зоря Галицька” 1860 року, повість Дефо “Робінзон Крузо”, “Подорож до Риму”, 697 екземплярів “Борислава”, 184 примірники “По вопросу о малорусской литературе”, навіть діяння апостолів поліція прихопила на всякий випадок.

Три книжки не були включені в цей список: Karl Marx “Kapital”, Taylor “Anfaenge der Kultur” та “Grundlage der Philosophie” (Карл Маркс “Капітал”, Тейлор “Початки культури” та “Основи філософії”, — нім.). Про ці книжки відомо з розписки, яку дав Іван Франко 7 жовтня 1878 року карному суду (Там само, ф. 30, оп. 1, спр. 356, арк. 10). Саме цю розписку про одержання книжок, серед яких згадується і праця Маркса “Капітал”, найбільш часто наводили в літературознавстві як доказ соціалістичних переконань І. Франка. Про незаадресований лист М. Драгоманова, який віз Котурницький Михайлові Павликові, відомо з “Переписки Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895)”, т. II, виданої в Чернівцях 1910 року. В цьому виданні цей лист поміщений на с. 199—202, його оригінал не зберігся. Лист був вилучений у М. Котурницького при арешті. Михайло Павлик у коментарях до публікації твердить, що оригінал того листа загубився між паперами у вищому крайовому суді, власті “й досі не знають, що лист був до мене”. Написано лист, за твердженням Павлика, перед 25 травня 1877 року. Драгоманов передав його особисто, без посередників М. Котурницькому. Для суду судовий перекладач Северин Василевський перекладав його польською мовою, точніше, переповів зміст по-польськи, а Михайло Павлик переписав його для себе з судових справ. Цей лист був добре відомий і Іванові Франкові, який використав його у своїх споминах про Остапа Терлецького “Д-р Остап Терлецький”, опублікованих 1902 року в Записках НТШ, кн. 6. “В маї 1877 р., — писав Іван Франко, — приїхав до Львова молодий поляк, що замельдувався в готелі як Станіслав Барабаш. Він прибув із Женеви, мав з собою велику паку книжок, переважно російських, а також рекомендаційні листи від різних заграничних революціонерів до різних осіб, поляків і русинів. Він познайомився тут з Б. Лімановським, польським письменником, що, емігрувавши з Росії, жив у Львові, тут видав пару книжок соціалістичного змісту: “Dwaj komuniści Tomasz Morus i Campanella”, “Socjologia Augusta Comte’a” (“Два комуністи Томас Мор і Кампанелла”, “Соціологія Августа Комте” — польськ.), далі з Августом Скерлем, провідником робітницького товариства “Gwiazda”. Пробиваючи два тижні у Львові, Ст. Барабаш бував у робітницьких польських товариствах “Gwiazda” і “Ognisko” (товариство

друкарів), але ані книжок, привезених із-за границі, ані листів, адресованих до деяких руських студентів, не віддав. Тим часом львівська поліція, стривожена звісткою "Czasu" про розширену в східній Галичині соціалістичну пропаганду та звістками львівських польських газет про московських агентів, які будімто їздять по краю (тоді йшла війна між Росією й Турцією, і галицькі поляки боялися, щоби російська армія, йдучи повз галицької границі, по дорозі не захопила й Галичину або бодай не викликала тут "гайдамаччини"), пильнувала кожного приїжджого і від першої хвилі мала на оці й Барабаша і, скоро тільки він почав готувитися до від'їзду, зробила у нього ревізію, забрала книжки й листи і арештувала його. На поліції він признався, що не називається Ст. Барабаш, але Михайло Котурницький, родом із Варшави, був довший час у Швейцарії, але за той час під чужими пашпортами кілька разів їздив до Росії. Признав також, що він з переконання соціаліст і займається соціалістичною пропагандою, але лише в Росії, не в Галичині. Далі признав, що бажав також і серед львівської академічної молоді ширити книги та часописи соціалістичного змісту. Знайдені при нім листи Драгоманова одержав будімто не від нього самого, бо його не знає особисто, а від якогось знайомого в Женеві, і не безпосередньо для адресатів-русинів, із яких не знає нікого, а для якоїсь третьої особи, якої не хотів назвати. Се толкування було неправдиве; при Котурницькім знайдено рекомендаційний лист Драгоманова, в яким сей говорить про віддавця: "Сей лист вручить Вам чоловік, якого тутешні мої приятелі вважають певним. Він належить до кружка російських соціалістів, а родом поляк, вихований на російськім письменстві й російській літературі". Переходячи до планів Котурницького, Драгоманов писав там далі: "Тільки тепер разом з іншими він забирається заводити те саме й між поляками, яким прийдеться зачепити також за Галичину і тут розпочати роботу. Тим-то вони й нас доторкаються ближче; я тут сказав і йому, й іншим, що поперед усього, коли вони поставлять соціальне питання перед поляками, треба буде покласти й той принцип: польський соціалізм у Польщі, руський на Русі, щоб ні в кого не було й тіні сумніву, немовби вони хотіли поновити Польщу з р. 1772, хоч би й соціалістичну".

В листах Драгоманова, знайдених при Котурницькім, а призначених для декого з руських студентів університету (в першій лінії для Ів. Мандичевського та М. Павлика), звичаєм російських конспіраторів були повиписувані не лише численні назви знайомих, але говорилося також про різні плани й надії Драгоманова, що були в смішній диспропорції до сил і здібностей адресатів та до тої роботи, яку вони повинні були робити наразі й поперед усього".

Щоб реалізувати ідеї Михайла Драгоманова, викладені в листі, Іван Франко мав би їхати до Сигота, познайомитись там з гімназійною молоддю, відтак мав заїхати до Мукачєва, а якщо можна було б, то й до Унгвару, записати там пісні, приповідки і таке інше. Однак М. Драгоманов застерігав, що потрібно їхати з порожніми руками, не мати при собі нічого компрометуючого, збирати етнографічні та економічні матеріали і відсилати їх відразу до Галичини. Треба пояснювати, що ці записи збираються для окремого збірника, який готується до видання. Іван Франко не знав, що думку про його поїздку в Угорщину з метою розповсюдження "Друга" підкинув Михайло Павлик. "Ні перед тим, ні потім між Драгомановим і мною, — писав Іван Франко, — не було згадки про таку місію, до якої я, зрештою, тоді, не обзнайомлений ані з політикою, ані з історією, ані з економією, молодий слухач класичної філології, був зовсім не здібний. Іван Мандичевський мав їхати до Києва направити якесь лихо, якого нарobili кияни. Сей мав бачитися з тим, той писати до іншого, між львівськими й віденськими "приятелями" мав удержуватися тісніший, ніж досі, зв'язок і т.ін. Сього тільки й треба було поліції. Почалися домашні ревізії, спершу у тих львівських русинів, які були згадані в листах Драгоманова, а далі, на підставі знайдених у них хоч би й найневинніших листів, нотаток або видобутих від них зізнань, у всіх їх знайомих, де вони бували, в бюрох, де служили. Се давало матеріал до нових пошукувань і арештів. Перших арештовано Мандичевського, мене, Павлика, теолога Заячківського, далі Леоніда Заклинського, Ів. Белея. Побігли телеграми до Відня. Тут арештовано Богу духа винного Барабаша, що дав був Котурницькому свій пашпорт для їзди в Росію, і ще одного поляка Березінського. Далі по доконанні численних ревізій у "Січі" й її членів арештовано січовиків Остапа й Сельського і привезено (в кайданах!) до Львова.

Тут арештовано ще Лімановського. Ревізії були в "Просвіті", "Акад[емічному] кружку" і "Дружнім лихварі", два чи три рази в гр[еко]-кат[олицькій] духовній семінарії і в кільканадцятьох студентів русинів".

Очевидно, Михайло Драгоманов не був детально ознайомлений з тим, що сталося, і не прокоментував цих подій. Досі не віднайдено оригіналу листа Драгоманова, тому встановити точно, про що йшла в ньому мова, неможливо. Досі літературознавству, зокрема франкознавству, вдалося лише встановити, що Михайло Котурницький — це конспіративне ім'я Еразма Олександровича Коблянського, який народився 1854 року і помер після 1900 року. Ким він був насправді — сказати важко. Наївний революціонер, що любив гратися в конспірацію, складати списки, носити отруту, штилети, англійські напильники і

поводитися так, щоб викликати підозру, чи звичайний провокатор, який потрапив в коло зору Михайла Драгоманова, і той довірив йому передати якогось листа, що й стало причиною арешту. Іван Франко винив у даній справі самого Котурницького і був схильний вважати його провокатором, який діяв в інтересах поляків і через якого і відбулась вся ця катавасія, названа арештом та процесом соціалістів. У спогадах про О. Терлецького Іван Франко писав про М. Котурницького: "Розуміється, Драгоманов ніколи не мав претензії дорівнювати польським конспіраторам. Цікаво, що польська часопись не знаходила досить "słów potępienia niesumienności genewskiego sportsmena socjalizmu", а не пробувала застановитися над роллю, яку в цілім тім процесі відіграв польський конспіратор М. Котурницький. Ся роль вже тоді була декому не ясна. Які були відносини між Котурницьким і Драгомановим, я не знаю; пізніше в своїх листах до мене Драгоманов про Котурницького ніколи не згадував. А Котурницький, відсидівши 3 місяці, на які був засуджений у Львові, був видалений із границь Австрії з забороною вертати сюди коли-будь назад. Та проте вже 1879 р. ми бачили його у Львові, де в ту пору бачив його й комісар поліції, той сам, що арештував його в 1877 р., та проте сим разом його не арештовано. Пізніше він приїжджав іще кілька разів до Львова, де в 1884 р. видав навіть під псевдонімом "Michałko" окремою брошурою кілька віршів українською мовою і латинкою, навіяних гарячими й дружніми розмовами з одеськими українофілами. Нащо потрібна була йому ся брошура і куди поділось її видання, яке, мабуть, зовсім не було пущене в продаж, сього я не знаю. В р. 1885 чи 1886 Котурницький уже під новою назвою "Borkowski" виступає в варшавським "Głosie" з просторою статтею про польсько-руську колонію Адамполь, положену недалеко Скутарі на березі Малої Азії. В тім самім часі він прислав мені з Кракова свою статтю "Mickiewicz i Puszkın pod pomnikiem Piotra W[ielkiego]" ("Міцкевич і Пушкін під пам'ятником Петру Великому" — польськ.), що була друкована в "Nowej Reformie" і відбита окремою брошурою і де протестовано проти угодних поглядів Спасовича. Ще пізніше я довідався, що Котурницький-Борковський, за порученням котрогось російського міністра, дістав при якійсь залізниці посаду, яку ми назвали б сінекурою, — прочитувати газети й закреслювати в них усе, що пишуть про сю залізницю та її управу".

Всі, кого назвав Іван Франко на допиті 21 червня 1877 року, були також заслухані в даній справі. 25 червня президія намісництва дала розпорядження Долинському староству провести ревізію в Лолині у о. Михайла Рошкевича та виявити, що його зв'язувало з І. Франком.

“З поліцейського слідства, — писалось у розпорядженні (Там само, ф. 146, оп. 4, спр. 7652, арк. 19), — розпочатого проти студента Івана Франка у Львові, якого підозрівають в участі в соціалістично-нігілістичній пропаганді, видно, що він дуже часто перебував у священика Михайла Рошкевича, греко-католицького пароха в Лолині, вашого повіту.

Існує підозріння, що ці відвідини мали на меті прищиплювання і розповсюдження в тій околиці згаданих думок і тенденцій.

Звертаюсь до вас, щоб ви старалися конфіденційно вивідати і донесли мені, які саме відносини підтримує чи підтримував священик Рошкевич з Франком, які ви зробили спостереження про поведінку цього пароха, чи одержує він листи з-за кордону і які саме, чи в його домі появляються якісь підозрілі чужі люди, чи користується він впливом у своїх колах і в парафії, як, можливо, використовує там свій вплив і т. п.”

29 липня 1877 року Вацлав Кубек, заступник долинського старости, який був у відпустці, звітувався перед намісництвом у Львові про проведеної ревізії та допит.

“Висока ц. к. президіє! — писав В. Кубек. — Внаслідок високих розпоряджень № 205 від 25 червня ц. р., № 223 від 7 липня ц. р. маю честь донести покійно високій ц. к. президії, що після всебічного вивчення обставин, що стосуються справи Івана Франка, якого підозрівають в участі в соціалістично-нігілістичній пропаганді, я встановив, що стосунки Франка із священиком Рошкевичем, греко-католицьким парохом у Лолині, мали характер скоріше сімейний, бо [Франко] мав одружуватись з його дочкою. З цієї причини приїздив Франко на кожні канікули і майже на кожні свята до Лолина, перебуваючи тут довгий час і під час перебування там одержав у грудні 1876 р. з Львова і у квітні 1877 р. з Борщева дуже малі грошові перекази та дуже багато листів і поштових листівок, писаних по-українськи. Майже в цей самий час одержав і священик Рошкевич два невеликі пакети з Галича і Отині, що були вислані як книжки, а також малі суми по 10 і 20 золотих ринських і підтримував з тими місцевостями дуже часте листування.

Одночасно я старався конфіденційно довідатися в довколишніх і сусідніх селах, якого характеру і сили має вплив священик Рошкевич. Однак ніде не знайшов я сліду таємної діяльності таких осіб.

Хоч священик Рошкевич мав дуже дружні взаємини з священиком Колянковським, греко-католицьким парохом у Велдіжі, у якого буває майже щоденно, але не думаю, щоб вони там, на очах жандармерії, могли займатися якоюсь таємною агітацією.

Одночасно я вияснив, що Іван Франко під час свого перебування в Лолині приходив дуже часто на фабрику у Велдіжі, приводячи з

собою малого хлопця цього священика. Однак не вів жодних розмов з робітниками, чи то вищого чи нижчого класу, й приглядався тільки до роботи фабрики.

Разом з тим мушу підкреслити, що хоча священик Рошкевич є гарячим українцем, однак не має майже жодного впливу на своїх парафіян, а його інтелігентність надто поверхова.

Наприкінці зазначую, що внаслідок розпорядження ц. к. крайового суду у згаданого священика проведено судовий обшук, [мета якого виявити] соціалістичні папери, однак без наслідків”.

Та й знайти “папери” не могли, бо все, що було від Франка, Ольга Рошкевич заховала на пасіці. Ревізія та допит отця Рошкевича мали для Івана Франка фатальний наслідок. Отець Рошкевич після “сраму”, який вчинила йому поліція, подався до Львова, його університетський товариш Ісидор Шараневич, який став професором Львівського університету розповів йому про соціалізм і соціалістів, внаслідок чого Михайло Рошкевич вирішив, що такого зятя йому не треба.

“Наша любов, — писав пізніше Іван Франко в листі до А. Кримського, — тягнулася 10 літ, батьки зразу були прихильні мені, надіючися, що я зроблю блискучу кар’єру, але по моїм процесі 1877—1878 р. заборонили бувати в своїм домі, а в 1880 р. (насправді 1879 р. — авт.) присилювали панну вийти заміж за іншого”.

Франко ще нічого про рішення майбутнього тестя не знав. Він сподівався, що отець разом з вітчимом внесуть грошову заставу і його випустять до суду на волю. Він же гибіє в тому криміналі. “Заразом напиши, — просить він Ярослава Рошкевича, — з яких се причин твій батько так страшно загнівався на мене, що, будучи у Львові, навіть не хотів побачитися зі мною?”

“На провінції були, — писав І. Франко у спогадах про О. Терлецького 1902 року, — ревізії, скільки знаю, у родичів та свояків арештованих, надто у різних людей, що назву пок[іийного] Вол. Навроцького, якому виточено було дисциплінарне слідство, у адвоката д-ра Бучинського в Станіславові, о. Рошкевича в Лолині, о. Льва Шанковського в Дулібах, о. Маркевича в Єзуполі, посла Антоневича в Перемишлі, у Льва Васяловича, нар[одного] учителя в Сапогові, якого за найневиннішу переписку зо мною прогнано зі служби, і т. д. Числячи за свіжої пам’яті, я начислив був звісних мені ревізій зо 50. По Галицькій Русі пішов пострах, якого досі не бувало; тільки москвофіли тріумфували і майже пальцями вказували поліції, куди йти і чого шукати. Навіть польські газети, неприхильні руським соціалістам, говорили з обридженням про ту шпійонську службу львівських москвофілів, а

"Dziennik Polski" (ч. 165) зазначував, що вони днем наперед знають про кожду нову ревізію й кожде нове арештування. Матеріалу нібито доказового нагромаджено на добрий віз; арештованим прийшлося сидіти й ждати, поки слідчий суддя, один з найглупіших і найлінівіших урядників львівського суду, Крігсайзен, не розбереться в тім матеріалі. Додайте, що він не вмів читати по-руськи і всі листи та нотатки мусив перекладати для нього запряглий товмач Василевський, поляк, якому саме читання руського письма робило немалі труднощі. Правда, судові власті вже з найповерховішого огляду зібраного матеріалу могли переконатися, що ніякої фактичної вини за ув'язненими не було. Декого з ув'язнених, особливо всіх поляків, крім Котурницького, випущено по 1–2 місяцях; деяких русинів, зовсім непричасних до Драгоманова, випущено трохи пізніше".

Поліція лізла в найменшу дірку, вишукуючи доказів існування таємного товариства та ширення соціалістичної агітації. 7 липня 1877 року намісництво дало ще одне розпорядження про необхідність виявити характер зв'язків Івана Франка з робітниками тартаків у Велдіжі (Там само, ф. 146, оп. 4, спр. 7652, арк. 24–25).

"Карне слідство, — писалось у документі, — що ведеться в тутешньому ц. к. крайовому суді проти обвинувачених в соціалістичній агітації, виявило, що один з обвинувачених І. Франко під час свого перебування у священика Рощкевича в Лолинні одержав листа від Михайла Павлика, також обвинуваченого, щоб старався налагодити зв'язки з робітниками тартаків у Велдіжі і насамперед щоб дізнався, скільки годин у день працюють, яку одержують плату, як живуть, скільки платять податків і т. п. Треба думати, що це звернення не залишилось без результатів і що Франко доконче кинув згубний посів доктрин, яких він дотримується, між цими робітниками. Закликаю, отже, щоб ви негайно обережно перевірили, чи намагався Франко наблизитись до велдзьких робітників і який з того наслідок, чи прийнялося зерно соціалізму, кинене між ними, і яким способом проявляється в умах згаданих робітників.

Мушу звернути увагу на те, що слідство ц. к. жандармерії, мабуть, не доведе до в'яснення правди, тим більше цього не дадуть допити робітників або їх роботодавців і наглядачів разом із складенням протоколів. Справу можна обстежити і в'яснити тільки за допомогою осіб, близьких їм способом життя або професією.

У вашій околиці, багатій лісами, думаю, легко можна знайти для тієї справи, яка важлива для всіх, когось з лісничих або лісових наглядачів, яким довіряють робітники і щодо яких можна бути переконаним, що вони ставитимуться до справи розважливо й обережно.

А тому, що ця справа не може бути байдужою також для власника лісів у Велдіжі, таємне порозуміння з ним могло б пану старості значно полегшити здійснення вищезгаданого завдання. Про наслідки прошу мені якнайшвидше дати звіт”.

Цього ж дня, 7 липня, президія намісництва дала аналогічне розпорядження дрогобицькому старості про необхідність встановити характер зв'язків І. Франка з учнями Дрогобицької гімназії, зокрема з учнем VII класу Іполитом Погорецьким (Там само, ф. 146, оп. 4, спр. 7652, арк. 25–26):

“Іван Франко, один з обвинувачених в соціалістичній агітації, проти якого ведеться в тутешньому ц. к. крайовому суді карне слідство, зізнав, що свої брошури (соціалістичного напрямку) послав для продажу якомусь Іполитові Погорецькому, учневі VII класу гімназії в Дрогобичі.

Ц. к. Львівський крайовий карний суд звернувся також, як мені відомо, до тамтешнього повітового суду з проханням провести обшук в домі цього учня.

На цьому, як також на допиті Погорецького про продаж цих книжок, закінчиться діяльність тамтешнього суду, а другу, не менш важливу частину завдання — перевірку того, чи Погорецький поширював згубні ідеї між своїми шкільними товаришами, які наслідки дали його намагання і чи кинене між тамтешньою шкільною молоддю зерно соціалізму прийнялося, — треба в'яснити політичним властям. Тому закликаю, щоб ви негайно, обережно і найбільш відповідним способом, з усією пильністю намагалися перевірити вищезгадане. При цьому ви, як найкраще обізнані з місцевим життям, повинні вирішити, чи в цю справу втягнути тамтешню дирекцію гімназії для того, щоб переконатися, чи кинене між тамтешньою шкільною молоддю зерно соціалізму прийнялося.

Про наслідки слідства прошу мені якнайскоріше дати звіт”.

Дрогобицьке староство того ж таки дня виконало доручення намісництва, і слідчий суддя цісарсько-королівський ад'юнкт Герман провів у присутності присяжного писаря Полянського допит Іполита Погорецького (Там само, ф. 152, оп. 2, спр. 14402, арк. 1–3), який свідчив:

“Три роки тому, коли я вчився в III і IV класах Дрогобицької гімназії, вчив мене Іван Франко, тодішній учень Дрогобицької гімназії.

Він вчив одночасно мого товариша Ярослава Рошкевича. Як я, так і Ярослав Рошкевич вчимося тепер в VII класі Академічної гімназії, а Іван Франко — на другому році філософського факультету Львівського університету.

Обидва писали до мене з Львова досить часто. Вже майже півроку нічого мені не пишуть. Не пам'ятаю, в якому місяці минулої зими при-

слав мені Іван Франко 20 книжечок (з яких дві, в зелених обгортках, забрали у мене). Він просив продати їх по 12 центів за примірник учням Дрогобицької гімназії, підкреслюючи, що знаходиться у скрутному матеріальному становищі.

Одночасно [він] прислав мені український календар, який я дав моему батькові у Вацевичах. Іван Франко подарував мені цей календар.

Ці книжечки й календар одержав я у конверті, зробленому з червоного товстого паперу.

Книжечки розпродав я учням по списку, який є в одній з книжечок: Ясеницькому, Літинському, Кульчицькому, Здирковському, Голубовському, Скобельському, Салагубові, Горнякевичу, Роснецькому, Жукові, Чайковському і Крайчикові.

Вони всі вчать в Дрогобицькій гімназії, тільки Літинський господарює в Літні, Мединицького повіту. Два примірники, які у мене забрали, залишив собі. Я їх ще не читав.

Гроші я відіслав Іванові Франкові.

Інших книжок від нього я не одержав”.

Звіт про виявлення зв'язків І. Франка з учнями Дрогобицької гімназії було вислано Дрогобицьким старостством за підписом старости С. Чарнецького тільки 20 липня.

“Доцільно буде пояснити, — писав у звіті староста, — спочатку особисті стосунки Франка, які зв'язують його зараз з Дрогобичем.

Франко, селянський сирота, греко-католицького віросповідання, з Нагуевич, села тутешнього повіту, ходив до гімназії в Дрогобичі, відзначаючись талантом і пильністю. Захоплювався українською літературою і займався малими літературними працями українською мовою.

Не маючи матеріальної підтримки з дому, утримувався уроками, які давав учням нижчих класів гімназії, і між іншими й Іполитові Погорецькому, синові греко-католицького пароха в Вацевичах.

Звідси походить і теперішній зв'язок Франка з учнями тутешньої гімназії.

Судовий обшук у Погорецького виявив тільки, оскільки мені відомо, декілька примірників надрукованої у друкарні Товариства імені Шевченка у Львові в 1877 р. брошури під заголовком “Борислав”, якої автором є Іван Франко, і список тих, що купили цю брошуру. Судова комісія, не займаючись змістом згаданої брошури та згаданим списком, відіслала знайдені примірники і список до крайового суду у Львові.

Я роздобув один примірник цього ж твору, який складається з двох частин. Перша — байдужого змісту, друга — [що] дає досить яскраве визначення бориславських відносин, а саме експлуатацію ро-

бітників на користь власників копалень, тобто капіталістів, безперечно дотикається соціалізму.

Підкреслюю, однак, що на обкладинці цієї брошури виразно зазначено, що вона є передруком з українського літературного журналу "Друг", — і дійсно це оповідання вміщене в тому ж журналі починаючи з першого номера від 8 січня 1877 р.

Безсумнівно, обов'язковий примірник цього журналу не був конфіскований ц. к. державною прокуратурою. Отже, треба думати, зміст повісті "Борислав" признаний нешкідливим.

Який би не був результат дальшого судового слідства проти Франка, можу, однак, запевнити, що учні тутешньої гімназії не пройнялися духом згубного соціалізму, а конфіденціальна розмова, яку я обережно вів про це з директором, римо-католицьким катехитом і одним професором тутешньої гімназії, впевнили мене в моїй думці.

Нарешті підкреслюю, що, судячи з переліку тих, які купили згадану брошуру, знайдену судовою комісією у Погорецького, є більше підстав припускати, що тут йдеться про те, щоб Франко міг отримати матеріальний прибуток, якого він, як постійно бідна людина, не має.

Такий стан справ зараз, на мою думку, однак і надалі матиму цю справу на увазі".

Намісництво було не задоволене звітом дрогобицького старости і опісля ще не раз нагадуватиме йому про його політичну недалекоглядність, особливо тоді, коли потрібно буде встановити цілодобовий пильний нагляд за Франком у Нагуєвичах після другого арешту.

7 липня 1877 року комісією Стрийського повітового суду у складі повітового судді Мафанського та практиканта Яцковського був допитаний і Лев Шанковський, парох у Дулібах (Там само, ф. 152, оп. 2, спр. 14400, арк. 32—33).

Подібних розпоряджень щодо допитів, ревізій та звітів про виконану роботу багато. Вони зберігаються у фондах ЦДІА у Львові, і більшість з них ще й досі не введена в науковий обіг та чекає свого дослідника.

Подібні свідчення абсолютно нічого до справи про існування таємного соціалістичного товариства та ширення соціалістичних ідей не додавали. Це розуміли не тільки судді... І тоді на допомогу прийшли москвофіли, "товариші" Івана Франка по навчанню та членству в "Академическом кружке", зокрема двадцятирічний Володимир Курбас, який походив із села Хлопівка Гусятинського повіту, студент першого року філософського факультету, греко-католицького обряду, неодружений. Ось його свідчення, записані 4 липня 1877 року (Там само, ф. 152, оп. 2, спр. 14399, арк. 1—9):

“Від 19 квітня 1874 р. товариство “[Академічний] кружок” почало видавати журнал “Друг” з науковою метою, зокрема для плекання української мови і літератури на місцевому, так званому червоноруському діалекті, подібному до того, на якому видається газета “Слово”. У цьому напрямку діяли спільно члени товариства майже до кінця 1875 р.

Тоді почали дбати деякі члени [товариства], а саме: Михайло Павлик, Іван Франко, Олекса Зофійовський, про те, щоб ввести до товариства багатьох нових членів, і при їх допомозі добилися того, щоб давніх членів президії товариства “[Академічний] кружок” і комітету редакції “Друг” було усунено, а на їх місце вже від лютого 1876 р. вибирались їхні прихильники.

Від того часу в товаристві “[Академічний] кружок” відбулися такі зміни: в розмовах і в усій поведінці підтримувалась малоруська, тобто українська мова. Цією мовою почали писати статті в журналі “Друг”. Крім того, я помітив, читаючи “Друга”, що цей журнал набув іншого напрямку, а саме: у формі повістей та інших статей зверталась увага селян і робітників на те, як їх пригнічують і експлуатують пани, священники і капіталісти. Я вважаю, що ці соціалістичні тенденції, як я теоретично прийшов до висновку, прямують до перевороту суспільного ладу шляхом зрівняння станів і майна.

З лютого 1876 р., коли журнал “Друг” почав видаватися у цьому дусі, до редакційного комітету “Друга” входили Михайло Павлик, Іван Франко, пізніше Іван Белей — студент філософського факультету, Андрій Павлич — студент юридичного факультету, Іван Мандичевський, Горбачевський — студент, Турула — теолог-екстерніст та інші. Також і до президії товариства ввійшли прибічники тієї ж партії, а саме: О. Зофійовський — юрист, Іван Франко, Михайло Павлик, Володимир Лукич Левицький — юрист, Юліан Дольницький — студент філософії, Леонід Заклинський — студент філософії, який з січня 1877 р. був головою товариства, а точніше з листопада 1876 р., і найбільше з усіх агітував, щоб вибори у товаристві “[Академічний] кружок” і у редакції “Друг” провести, як він хоче.

Що стосується листування, яке вела редакція “Друга”, не можу нічого докладніше розповісти, бо я не належав до партії, яка називалась українофільською, тобто малоруською. Все редакційне листування отримував той, хто кожного разу був уповноважений редакційним комітетом, тобто звичайно адміністратор або редактор “Друга”, а саме — до січня 1877 р. Володимир Лукич Левицький, пізніше Іван Мандичевський; я ж того листування ніколи не читав.

Додаю тільки, що, мабуть, у травні або на початку червня забрали з редакції “Друга” одну шафу з книжками, до якої члени товариства

“[Академічний] кружок” звичайно не мали доступу і в якій нібито була бібліотека товариства “Дружній лихвар”. Які там були книжки — не знаю. В календарі за цей рік, виданому редакцією “Друга”, читав я між оголошеннями, що в редакції, вірніше в адміністрації, “Друга” можна купити книжки “Про бідність”, “Парова машина” та інші, наскільки мені відомо, соціалістичного напрямку, розповсюдження яких заборонено, з чого можна здогадуватися, що в редакції або адміністрації “Друга” були раніше книжки, а може, й листування, що стосуються соціалізму. Про це нічого більше не можу сказати.

Однак думаю, що Антін Завалкевич, теперішній господар товариства, Петро Каплун, один з найстаріших членів, і Йосип Марків з редакції “Слова”, знайомий з численними членами “[Академічного] кружка”, можливо, зможуть дати якісь конкретніші пояснення в цій справі. Нарешті додаю і те, що видавання “Друга” від 19 травня 1877 р. припинилося через непорозуміння партій у поглядах на справу [видання]”.

На радість слідчих молодий студент філософії дав потрібні докази і виявив дивовижну обізнаність у справах, в яких не брав участі. Зрозуміло, що для підтвердження думки про те, що соціалісти насильно захопили “Друг” і перетворили його в офіційний орган своєї шкідливої течії, потрібно було зізнання більш “авторитетних” діячів, а не таких юних, як Володимир Курбас. Тут прислужився Петро Каплун, один з найстаріших членів “Академічного кружка”; свої послуги запропонував також студент Політехніки Іван Нановський, 29 літ, греко-католик, родом з Висоцька Вижнього. 8 липня 1877 року він дав “згідно з своїм сумлінням” показання, “нічого не затаївши”, і, якщо треба, підтвердить їх клятвою на Біблії (Там само, ф. 152, оп. 2, спр. 14401, арк. 25—27):

“До 2. Вже від 1871 або 1872 года естем членом товариства “Кружок академічеський”, знаю про ті дії його. Отож скажу, що насамперед були всі члени в згоді і поступали по статуті. Цілею нашою було науку спирати і товариська забава, а вживалисьмо язик руський, який уживаний в газеті “Слово”, то є — який прийнятий в літературі галицькій. І в тім язичу писано теж часописьмо “Друг”, котре “Кружок академічеський” від априля 1874 р. видавав. Керунок “Друга” був у той час чисто науковий і літерацький, і так було аж до октобрія 1875 году, коли Антон Дольницький, в порозумінні з Олексієм Зофійовським, роздвоїли в товаристві справи так, що нові вибори до виділу товариства спровадили, котрі ся 6 фебруарія 1876 года одбули.

При тих виборах увійшли до виділу “Кружка” Олексій Зофійовський, як председатель (презес), Володимир Лукич Левицький, як місто-

предсідатель, а як члени: Іван Франко, Михаїл Павлик і інші, всі належачі до партії так званої "українці".

Той новий виділ постановив також комітет редакційний "Друга", до котрого ввійшли: Павлик, Франко, Антон Дольницький і інші, котрі вже зачали писати язиком так званим українським і зачали артикули в "Друзі" уміщувати, в котрих нам видалася тенденція соціалістична.

Пізніше ввійшли до виділу товариства і до комітету редакційного Леонід Заклинський, Іван Белей, Андрій Павлиш, Іван Мандичевський, і керунок соціалістичний щораз ясніше проявлявся в "Друзі", так вже в № 18, з 27 вересня 1876 года, уже ясно написано, що книжки заказані, тенденції соціалістичної, "Про бідність", "Правда" і "Парова машина" в адміністрації "Друга" купити можна.

В той час провадив адміністрацію "Друга" Володимир Лукич Левицький.

У № 21, 14 падолиста 1876 р., уже прийняла нова партія кружка під президентурою Антона Дольницького членом почесним товариства "Кружок" Драгоманова. В тому самому номері уміщена відозва інтернаціоналізму італійського, дуже соціалістична, з припискою автора чи редакції, аби то ту відозву у нас розширяли і що "Друг" в тому керунку більше писати буде.

В № 1, 8 січня 1877 года, є артикул з написом "Опознаймося" Драгоманова, в котрім автор взиває до суспільної праці і між іншими річми вказує той же дорогу до цілі, хоча б прийшло відірватися від панства російського і австро-угорського і то не бесідою, але ділом".

Цього всього виявилось недостатньо, щоб скласти (Франко казав — склемежити) обвинувачувальний акт, і було вирішено підслати до Франка в камеру провокатора. Так, принаймні, вважає все франкознавство. Ним виявився тридцятирічний кухар Кароль Скаміна, поляк, родом із Загір'я, який за крадіжку дістав три роки тюрми. Завдяки його зізнанням відомо, що ще в липні 1877 року Іван Франко був у камері № 45, куди його посадили відразу після арешту. Ніхто з дослідників не займався особою Скаміни, і сьогодні важко встановити, що ж насправді говорив Іван Франко Каролу Скаміні, який на суді відіграв вирішальну роль. Перші свідчення він склав 19 липня 1877 року Крігсайзену та Равському (Там само, ф. 152, оп. 2, спр. 14396, арк. 1—5). "Кароль Скаміна, — твердить протокол допиту, — сам повідомив слідчій комісії, що має щось важливе сказати судові". Привели його, отже, із слідчого арешту, попередили, щоб говорив щирю правду. Він свідчить:

"У камері № 45 разом зі мною приблизно 3 тижні ув'язнений якийсь Іван Франко. Він бачив, що по інтелігенції я стою трохи вище

від інших, і звертався у розмовах до мене і між іншими байдужими справами розказував мені такі речі, що, на мою думку, не можуть бути дозволені, а саме: Іван Франко говорив, що усе суспільство в державі треба порівняти з копицею сіна. Найнижча і найширша верства — це селяни і сільські господарі, вищі і чим раз вужчі верстви займають ремісники і міщани, далі йде військо, а найвищу й найвужчу верству займають пани, священники, суди і всякі установи, які мають у своїх руках владу. Далі говорив Іван Франко, що тому у світі діється не так, як треба, що над широкою підставою панує вузький вершок і гнітить її. Однак люди вже близько 100 років працюють над тим, щоб цей порядок змінити і з цією метою ці люди навчають інших, особливо нижчі верстви, гуртуючи собі навіть військо, яке в основному складається з селян. За допомогою його і селян [вони] вдаряють на міста, винищать в містах і по селах всіх панів, попів і урядників, і вся земля, всі фабрики і маєтки мають бути рівно розділені між людьми, які мають називатися громадянами, щоб кожний працював і мав користь для себе з своєї праці. Франко говорив, що якщо б командири не хотіли йти з солдатами, то це тільки коштувало б фунт свинцю. Франко також говорив, що релігія і все, чому священники навчають, є неправдою, подружжя — зовсім не потрібне, бо хто ж міг би йому заборонити, коли б він хотів спати з своєю сестрою.

Франко говорив, що коли земля і маєтки будуть розділені між людьми і громадянами, то зможуть мільйони краще жити як зараз і, щоб до того довести, є тут, у Відні, а також у цілому світі товариства певних людей. Тут, у Львові, головою цього товариства є якийсь Заклинський, а Франко і багато інших арештовані за ту саму справу, тільки ще не знають, чи їх відішлють до Відня, чи їхніх товаришів спровадять з Відня сюди.

Франко далі говорив, що та наука, яку він назвав, у нас в країні вже широко розповсюджена якимись громадами в міських і сільських школах, і навіть жінки поширюють цю науку між народом, і що тут друкуються також книжки з такою наукою, з яких декілька назвав мені, а саме: "Люди", "Капітал і праця", "Парова машина", "Конституція" і газета "Слово". Франко говорив, що цю науку поширює по селах якийсь професор Василович на російському або буковинському кордоні, якийсь недавно висвячений священник Тимусь, якийсь священник з Дрогобича, до якого їздив Франко.

Інших осіб і місць не назвав, але сказав, що їхні люди переодягаються і ходять по фабриках, де навчають тому ж самому робітників, вкінці Франко також додав, що в нас справа соціалізму назріє найдалі за 15 років або і скоріше, і тоді народ з військом виріже панів, попів, урядників і євреїв і поділить всю землю і майно між собою.

Більше не пригадую собі, що мені наговорив Франко, додав тільки, що є 4 голови, які керують справою соціалізму. Якийсь Драхоман і Ястжембський в Швейцарії, крім того, один у Берліні й один у Парижі, але забув я, як називаються.

Наприкінці говорив мені Франко, що в тутешньому "Народному домі", в приміщенні української гімназії, яка є там, на горіщі між старими речами повинна бути, мабуть, скриня якогось Павлика з листами і літературою й якщо б це виявилось, всі вони пропали б. Більше не говорив Франко ні про скриню, ні про місце цієї схованки.

Після прочитання:

Прочитані мені свідчення так написані, як я говорив, однак прошу, щоб я не мусив ставати на очну ставку, бо потім боявся б сам за себе. Кароль Скаміна.

На цьому закінчено і підписано протокол, а свідок знову повернувся до слідчого арешту. У цьому протоколі зізнання Кароля Скаміни записані не тільки правдиво за змістом, але тако дослівно. Крігсайзен, Равський".

Напередодні складання оскаржувального акту Кароля Скаміну привели із в'язниці і "допитали", попередивши про покарання згідно з § 119 кримінального процесу за неправдиві покази (Там само, ф. 152, оп. 2, спр. 14396, арк. 5—6). Кароль Скаміна нічого нового вже сказати не зміг.

"Коли спів'язень, — свідчив він, — Іван Франко в липні ц. р. розказував мені про те, що я зізнав у протоколі від 19 липня ц. р., були у камері № 45, крім мене і Івана Франка, ще три ув'язнені селяни-українці. Іван Франко розказував мені про все те звичайним голосом, тобто так, що присутні в камері три інші арештовані вільно могли чути голос Івана Франка. Однак тому, що ці три арештовані говорили тільки по-українськи і, мабуть, не розуміли Франка, який говорив до мене по-польськи, вони не тільки ніколи не втручались у розмову Івана Франка, але, як мені здається, навіть не звертали уваги на нього.

Нарешті додаю, що ці три арештовані вже, мабуть, вийшли з в'язниці, і не пам'ятаю, як називалися. Я не помітив, щоб Іван Франко говорив з ким-небудь з них окремо. Після мого допиту 19 липня ц. р. Іван Франко вже й до мене не говорив, хоча ще з два тижні жив я з ним у камері. Франко догадувався, мабуть, що я доніс на нього, тому втратив до мене довір'я".

Ще раз запропонувала свої послуги поліція.

"Конфіденційним шляхом, — писав цісарсько-королівський радник уряду і директор поліції Густановський (Там само, ф. 663, оп. 1, спр. 109, арк. 237—239), — отримав я деякі подробиці, що торкаються соціалістично-революційної пропаганди в Росії, копію яких подаю

світлій ц. к. державній прокуратурі до відома в зв'язку з процесами тутешніх соціалістів.

Хоч ув'язнений Іван Франко, як і Павлик, є у найближчих стосунках з Драгомановим, а посередньо, можливо, з "Женевською секцією пропаганди", нема, однак, достатньої підстави до рішучого твердження, що згаданий у доданій копії Франк є однією і тією ж особою з ув'язненим Франком.

Власноручний підпис Френка (Франка), якого розшуковують, є на доданому бланку, який забрали у Паночіні, про що говориться у вищезгаданій копії рапорту київської жандармерії.

Дозволю собі при цьому звернути увагу світлої ц. к. державної прокуратури на додану книжку, в якій є рукописи Франка, забрані під час обшуку в його помешканні 7 ц. м.

В ній на першій сторінці, вірніше на самому початку, а також на початку третьої сторінки є таємні знаки, з яких деякі подібні до знаків, поданих у доданій копії.

Крім того, знайдено під час згаданого обшуку доданий рукопис, який закликає до праці для журналу "Пчола" і вийшов з рук Драгоманова, а також його 308 брошур під заголовком "Турки внутренние и внешние", які Франко поширював через розповсюджувача літератури Станіслава Пребендовського, що живе по вул. Ткацькій, № 6.

Брошури ці додаю разом з донесенням, що Пребендовський не мав уповноваження, передбаченого законом про пресу, на розповсюдження по місту книжок.

Ц. к. радник уряду і директор поліції Тустановський.
Львів, 20 VII 1877 р.

Резолюція державного прокурора: "Передаю вельможному пану слідчому судді на місці до справи Михайла Котурницького і товаришів про злочин за § 285 карного закону з проханням терміново допитати Станіслава Пребендовського, як обвинуваченого в порушенні § 23 закону про пресу. З. Бялоскурський.

Львів, 22 VII 1877 р."

Слідство, проведене фахівцями, показало, що І. Франко є Іваном Франком, а не Френком.

"Нарешті скінчилося слідство, — напише Іван Франко у спогадах про Остапа Терлецького, — дня 10 жовтня прокуратор виготовив акт оскарження, де головним доказовим матеріалом були листи Драгоманова, а головним злочином — соціалістичні переконання та "niedozwolone stosunki" з тим же Драгомановим. Випущений ще перед тим на вільну стопу Ів. Мандичевський через свого адвоката д-ра Попеля протес-

тував против акту оскарження до вищого суду. Вищий суд зажадав усього матеріалу, добутого слідством, а ми, не випущені на вільну стопу, сиділи далі в в'язниці. В кінці вищий суд відкинув зажалення Мандичевського; тоді випущено на вільну стопу й Павлика, лишились у арешті лише Котурницький, я і Терлецький, сей останній невважаючи на те, що його хвороба в тюрмі страшно погіршилась; він у казні мав не раз 2—3 епілептичні напади на день. Яка була причина тої нелюдської жорстокості — держати хорого чоловіка ще три зайві місяці в арешті, — сього ніхто, мабуть, не зміркує”.

Розділ XII

СУД

На початку жовтня цісарсько-королівська державна прокуратура у Львові, очолювана прокурором Каролем Лідлем, а також цілим “гноном заступників” прокурора — Людвіком Бялоскурским-Габданком, Євгеніушем Зборовським, Павлом Сімоновичем, Леонтином Голинським, доктором прав Едвардом Ваухом і Леоном Прокоповичем, склала обвинувачувальний акт, чи, як його називав Іван Франко, — акт оскарження. Його оригінал не зберігся, до наших днів дійшли тільки засвідчені літографовані копії, одна з яких зберігається у ЦДІА у Львові (ф. 152, оп. 2, спр. 14416, арк. 16–25), а друга — у відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (ф. 3, спр. 215, арк. 203–209).

Прокуратура оскаржувала перед Львівським крайовим карним судом (що був трибуналом першої інстанції для міста Львова і передмість; його очолював доктор права Корнель Гарнавський, його заступником був Йозеф Пйонтковський, крім них до складу суду входили 28 радників, два секретарі, 21 ад'юнкт, до 50 різних посадовців, у тому числі 29 канцеляристів, дев'ять лікарів, двоє душпастирів, 27 возьних, 24 в'язничні дозорці, сім помічників тюремних доглядачів та один кат) “нижчеіменованих”, тому що:

1. Михайло Котурницький, він же, фальшиво, Станіслав Барабаш, якого згідно з § 175, частина 2, і § 180 карного процесу, треба далі тримати у слідчій в'язниці, як іноземець намагався приєднати в австрійській державі членів до таємного закордонного соціалістичного товариства, чим учинив проступок участі в таємних товариствах за § 285, § 293 “б” карного закону, що підлягає покаранню за § 294 карного закону, та що ув'язнені:
2. Михайло Павлик, студент 3 курсу філософії Львівського університету,
3. Іван Франко, студент 2 курсу філософії Львівського університету,

4. Остап Терлецький, службовець ц. к. університетської бібліотеки у Відні,

з яких Івана Франка та Остапа Терлецького, згідно з § 175, частини 2 і 4, § 180 карного процесу, треба задержати у слідчій в'язниці, є членами таємного закордонного соціалістичного товариства, вели листування з цим товариством і старались приєднати членів до цього ж товариства, чим учинили проступок участі у таємних товариствах за § 285, § 287 "б", "ц", "д" карного закону, що підлягає покаранню за § 288 карного закону, залишені на волі:

5. Іван Мандичевський, студент 4 курсу Львівського університету,

6. Фелікс Сельський, студент медицини Віденського університету, є членами таємного закордонного соціалістичного товариства і підтримували з цим товариством листування, чим учинили проступок за § 285, § 287 "ц", "д" карного закону, що підлягає покаранню за § 288 карного закону,

залишена на волі:

7. Анна Павлик, дочка Івана і Марії Павликів, селян з Монастириська, є членом таємного соціалістичного товариства, чим учинила проступок за § 285, § 287 "б", "ц" карного закону, що підлягає покаранню за § 288 карного закону".

Прокуратура вважала за потрібне розширити головну розправу і до вказаних звинувачень додати інші, зокрема проти Михайла Котурницького за порушення § 320 "е" карного закону (обвинувачений прописався в ц. к. дирекції поліції під фальшивим прізвиськом Станіслава Барабаша), а також проти Івана Франка і Станіслава Пребендовського за порушення § 23 закону про пресу. Не маючи дозволу від органів безпеки, вони продавали брошуру Драгоманова "Турки внутренне и внешние", а Франко ще й збірку "Баляди і розкази".

Окремою постановою прокуратура винесла рішення про те, щоб на засідання суду викликати за свідка Кароля Скаміну, який відбував покарання в місцевій в'язниці, а також перекладача Василевського (у спогадах про Остапа Терлецького Іван Франко писав, що Василевський ледве читає і говорить по-українськи). Що ж до Кароля Скаміни, то Іван Франко ніде ніколи не обмовився й словом, чи був він провокатором, чи справді Іван Франко мав необережність говорити з ним про соціалізм.

Прокуратура рекомендувала прочитати на судовому засіданні звіти дирекції поліції № 721, 735, 738, 741, 755 від 12, 13, 14, 16, 18 червня

1877 р. з додатками (додатки 1, 4, 7, 11, 12, 13, 15), звіт ц. к. державної прокуратури з Відня № 7776 від 15 червня 1877 р., зізнання Болеслава Лімановського і листи, знайдені у нього, звіт ц. к. крайового суду у Відні № 23657, протокол обшуку помешкання (додатки 32 і 33), зізнання Володимира Курбаса, Антонія Завалкевича, Петра Каглуна, список книг, знайдених у Котурницького (додаток 38), зізнання Івана Нановського, лист Анни Павлик (додаток 47), зізнання Юрія Шмериковського і протокол обшуку (додаток 49), Миколи Антоневича і протокол обшуку (додаток 50), Михайла Рошкевича і протокол обшуку (додаток 53), священика Льва Шанковського і протокол обшуку (додаток 55), Льва Василевича і протокол обшуку (додаток 57), звіт ц.к. дирекції поліції № 884 від 12 липня 1877 р. без додатків (додаток 59), додатки до звіту ц. к. крайового суду у Відні (додаток 70), протоколи поліцейського слідства, протокол обшуку (додаток 74), протокол слідства ц. к. староства в Косові (додаток 76), звіт ц. к. дирекції поліції № 823 (додаток 77) з додатком 79 — свідчення Василя Лисанюка, Андрія Лисанюка, Каліни і Михайла Павликів, Федора Яремина з відповідними протоколами обшуку, звіт ц.к. староства в Косові № 71 від 20 липня 1877 р., зізнання Едмунда Бжезінського і його речові докази, звіт ц. к. президії намісництва № 238 з додатком (додаток 95) і № 244 з додатком (додаток 113), звіт ц. к. дирекції поліції № 1113 з додатком (додаток 122) і № 963 від 4 вересня 1877 р. з додатком; зізнання Михайла Балтаровича, листи і рукописи, знайдені в обвинувачених, а з листування Мелітона Бучинського — лист Андрія Н. від 10 вересня 1875 р. (№ 5), лист Михайла з датою — Відень, 14 VI 1876 р. (№ 14), лист Льва Заклинського з датою — Львів, 26 VI 1876 р. (№ 12, в щоденнику 140), акти на Сергія Ястжембського та інших, що стосуються проступку за § 285 карного закону (головна розправа 72), які треба додати до щоденника; лист Анни Павлик з датою — Косів, 6 грудня 1876 р. (додаток 32) і протоколи політичного слідства (додаток 52), протокол обшуку в Анни Павлик (додаток 59), вимагати свідчення про моральність, маетковий стан та реєстраційні картки.

Четвертий пункт акту рекомендував випустити на волю Михайла Павлика після подання зобов'язання, а також у визначений час розглянути справи проти Іполита Погорецького, Миколи Антоневича, Льва Шанковського, Льва Василевича за § 23 закону про пресу.

Справу Івана Белея, Льва Заклинського, Мелітона Бучинського, Олександра Заячківського, Івана Негребецького та інших, підозрюваних в участі у таємних товариствах "гімназійні громади" і "центральна студентська громада", відділити і вести далі як окремі процеси.

Ц. к. державна прокуратура заявила, що не бачить причин для дальшого переслідування Болеслава Лімановського, Едмунда Бжезінського і Олександра Заячківського за проступок, вказаний у § 285 карного закону, тобто за участь у таємних соціалістичних товариствах, але залишає за собою право далі переслідувати Олександра Заячківського за участь у "громадах".

Олександр Заячківський у процес потрапив, як потім жартували в семінарії, подібно, як потрапив у символ "Вірую" Понтій Пилат. В архівах зберігся опис його особи (Там само, ф. 152, оп. 2, спр. 14386, арк. 16). О. Заячківський мав 26 років, народився у Збаражі. Без особливих ускладнень йому вдалось принести до семінарії посвідку про те, що при ревізії у нього не виявлено жодної соціалістичної літератури; Олександра поновили в університеті та духовній семінарії, яку він закінчив, висвятився і довгі роки — аж до смерті — працював священиком у рідному Збаражі в церкві Воскресіння Христового, збудованій 1764 року. Заячківський не залишив жодних спогадів про Івана Франка. Після нього залишилося 12 листів до Івана Белея, написаних з 1885 до 1895 року, а також один лист до Літературно-наукового вісника. Листування з І. Франком та М. Павликом не збереглося, — і невідомо, чи було воно. Слухач теології був щирим з поліцією і зовсім не думав про наслідки своїх зізнань.

Болеслав Лімановський, як повідомила тодішня львівська преса, виїхав за кордон. Його проводжали зі сльозами на очах усі революціонери. Невдовзі Лімановський став засновником Польської соціалістичної партії і одним із найвідоміших політичних діячів.

"Акт оскарження, — як скаже Іван Франко, — починався мунументальними в своїй апіорності словами: *Wiadomą jest rzeczą że istnieje propaganda w celach socialistycznych, która szerząc zasady swe w szerokich kołach społeczeństwa, a nie będąc tolerowaną przez rządy, drogami tajnymi, a przedewszystkiem przez zawiązywanie tajnych stowarzyszeń zwolenników dla swych zasad jednać usiłuje. Wedle oznajmienia władz politycznych, wedle treści korespondencyi przytrzymanych u osób podejrzanych o krzewienie zasad socialistycznych zajmuje Michał Petrowicz Dragomanow, były profesor uniwersytetu kijowskiego, obecnie w Genewie przebywający, naczelne stanowisko w zagranicznym stowarzyszeniu socialistów, którego czynność obejmuje ludność małopolską od Dniepru aż po za Karpaty do Węgier; on też jest głównym i jedynym pośrednikiem między ruskimi socialistami w Ukrainie, a podobnemi w zawiązku będącymi żywiołami ludności ruskiej w Galicyi".* ("Відомо, що існує пропаганда з соціалістичною метою, яка, поширюючи свої принципи в широких колах суспільства, не визнавана властями,

намагається гуртувати прибічників своїх засад таємними шляхами, і на-самперед організацією підпільних товариств. Відповідно до заяви політичних властей про зміст переписки, яку відібрали у підозрюваних в поширенні соціалістичних ідей, Михайло Петрович Драгоманов, колишній професор Київського університету, що зараз перебуває у Женеві, займає провідне місце у закордонному об'єднанні соціалістів; його діяльність охоплює малоруське населення від Дніпра аж поза Карпати до Угорщини; він також є головним і єдиним посередником між українськими соціалістами на Україні і подібними ж стихійними [течіями], що зароджуються серед українського населення Галичини" — польськ.).

Ці рядки Іван Франко у спогадах "Д-р Остап Терлецький" прокоментував наступним чином:

"Та й годі! Ані слова теоретичного, ані історичного мотивування більше. Не знати, що було більше подивляти в тім засновку: чи логічну сміливість, з якою автор сього акту прийняв як "wiadome" те, що властиво повинен би був доказати, тобто існування тайного соціалістичного товариства українсько-руського з Драгомановим на чолі, чи його бездонну ігнорацію в справах соціалізму та й те його твердження, що соціалізм, не толерований урядами, мусить ширитися при помочі тайних товариств, висловлене десять літ по смерті Лассаля, п'ять літ по легальній соціалістичній агітації Обервіндера в Австрії, в хвилі, коли Бебель і Лібкнехт давно засідали в німецькім парламенті, а нові вибори завели туди 8 соціал-демократів, коли німецька соціальна демократія числила вже десятки своїх органів, що легально розходилися не лише в Німеччині, але і в Австрії".

Акт оскарження нагадав, що даний процес — не щось особливе, а лише продовження процесу, який проходив у березні проти Сергія Ястжембського, Олександра Черепакіна та Михайла Павлика. Історія нічого не навчила adeptів соціалізму. Драгоманов не покинув своїх старань, а лише прагнув їх розширити.

"В січні 1877 року, — продовжував акт оскарження, — з'явились його (Драгоманова — авт.) посланці з подібним дорученням у Львові, однак пильність органів безпеки припинила шкідливу діяльність у самому її зародку.

На цьому не закінчились, однак, старання Драгоманова. Дальшу діяльність від його імені продовжував Михайло Котурницький, який під фальшивим прізвиськом Станіслава Барабаша з'явився у Львові 31 травня цього року.

Це звернуло увагу ц.к. державної поліції тому, що Барабаш привіз із собою значний запас книг і підтримував зв'язки з Болеславом Ліма-

новським, який посвятив себе дослідженню суспільних наук, Августом Скерльом, особою, яка має вплив на тутешніх робітників, а також відвідував робітниче товариство "Вогнище".

Під час обшуку у Барабаша знайдено не тільки багато книжок і брошур комуністичного змісту, а й листи Драгоманова, які, безсумнівно, свідчать, що Барабаш, а насправді Михайло Котурницький, є посланцем Драгоманова для ведення соціалістичної пропаганди в Галичині.

Згадуючи про стан української соціальної справи в Галичині, Драгоманов у листі від 25 травня, як з принципу, так і з практичної точки зору, вважає за потрібне, щоб тут, у країні, почав проявлятися польський соціалізм, метою якого буде не відбудова старої Польщі з 1772 р., а організація польського селянина на польській землі в союзі з українськими соціалістами, які організують своїх селян на своїй землі.

Драгоманов тут має на думці активну пропаганду, тому що далі пише: "Якщо ви щось скажете, спочатку на вас посиляться вся інтелігенція..., але тоді вам треба в зовсім свіжі уми пускати тверде коріння. В кожному випадку українці будуть скося на вас дивитися і навіть будуть боятись приймати дрібні послуги".

А також доручає йому зустрітись з українською молоддю, зокрема: написати листа до студента Івана Мандичевського і призначити йому зустріч. Мандичевський вибере українця, якого потрібно.

У другому листі, без дати, і закритому конверті без адреси, якого, очевидно, Котурницький комусь повинен був вручити, Михайло Драгоманов згадує у вступі, що "цього листа вручить вам людина, яку тутешні мої приятелі вважають за вірну. Вона належить до гуртка російських соціалістів; а родом поляк, вихований на російській літературі і російському соціалізмі".

Переходячи до дорученої йому сфери діяльності, пише: "Лише тепер він з іншими збирається організувати подібне між поляками. Прийдеться їм зачепити і Галичину і там розпочати справу. Отже, вони і нас стосуються ближче, бо я йому та іншим тут сказав, що коли вони поставлять перед поляками соціальні питання, першим ділом буде поставити і цей принцип: польський соціалізм у Польщі, український — на Україні, щоб у нікого не було ні зерна сумніву, ніби вони хочуть відновити Польщу 1772 р., тільки соціалістичну". "Так я думаю, і ви будете держатись з ними, коли вони появляться з справою в Галичині".

Пізніше переходить до пропаганди між населенням, закликає адресата, щоб гурток зайнявся Буковиною і Угорщиною, бо на Буковині немає досі таких людей, які підтримували б журнал "Друг". З'ясовує потребу вислати когось спеціально до Чернівців, радить, щоб Франко

або особа, до якої писаний цей лист, відправилась до Сигота, там познайомилась з гімназійною молоддю, звідти [поїхала] до Мукачева, а коли б була можливість, то і далі — до Ужгорода. Таку місію треба провести, не маючи з собою нічого компрометуючого, і старатись приєднати молодь.

Для цієї мети Драгоманов обіцяє навіть грошову допомогу.

З листів до Теодора Єфимовича, писаних (№ 23) перший і другий — без дати, третій — від 12 квітня 1877 р., четвертий — від 20 травня 1877 р., з двох листів з Лондона з підписом: "За редакцію "Вперед", — Роберт Дейл" — від 16 і 26 травня (№ 4 і № 5), хоча вони навмисне неясно стилізовані, можна також дізнатись, що власник їх, Котурницький, розвиває якусь таємничу діяльність, пов'язану з соціальним питанням, а проект програми соціально-революційного журналу (№ 34), що повинен видаватись, і відозва до українців "Золота Грамота" (№ 53) із закликом до бунту проти існуючого суспільного порядку в Російській державі (якої, однак, згідно зі слідством, Котурницький досі не розповсюджував), свідчать, що Котурницький є послідовником найбільш крайніх комуністичних принципів.

Після обшуку, проведеного 9 червня ц[ього] р[оку], Михайла Котурницького ув'язнено.

Котурницькому тепер 30 років, він родом з Варшави, залишив країну після 1863 р. і перебував довгий час у Швейцарії, кілька разів був і в Росії. У травні ц. р. декілька днів перебував у Відні, звідки 30 травня ц. р. прибув до Львова.

Котурницький не заперечував, що є прихильником соціалістичних принципів, однак твердив, що поширював відповідну пропаганду тільки в російському царстві, а в межах австрійської держави не починав жодної недозволеної діяльності і діяв тут настільки, наскільки дозволяють закони, наприклад, закупував книжки в публічних книгарнях або займався виданням дозволених творів.

Котурницький також визнав, що дбав і про те, щоб і між тутешньою студентською молоддю розповсюджувати журнали і твори соціалістичного змісту і таким способом познайомити місцеву інтелігенцію з соціалістичними принципами.

У Відні мав зв'язок з Едмундом Бжезінським, Юзефом Завішею, у Львові — з Болеславом Лімановським, який перекладав йому польською мовою брошуру Лассаля "Робітничча програма", і Августом Скерлем, але не розпочинав жодної пропаганди.

Листи Драгоманова одержав від свого знайомого в Женеві для однієї особи у Львові, прізвища якої не хоче сказати.

Описаний вище стан справи, незважаючи на частково неправдоподібне пояснення [Котурницького], підтверджує, що Михайло Котурницький, справляючись з довіреною йому Драгомановим місією, робив спроби збирати членів до таємного товариства як у Відні, так і у Львові, однак його діяльність була припинена на самому початку. Оскільки з листування Котурницького виявилось, що тутешні студенти Іван Мандичевський, Іван Франко і Михайло Павлик мають тісний і підозрілий зв'язок з Драгомановим, ц. к. дирекція поліції дала розпорядження провести обшук квартири у двох перших і ув'язнила як Мандичевського, так і Франка і Павлика.

Дальшими діями розшуку органів безпеки був домашній обшук і ув'язнення студента медицини Віденського університету Фелікса Сельського, а також службовця університетської бібліотеки у Відні Остапа Терлецького як підозрюваних в заборонених зв'язках з Драгомановим чи з товариством соціалістів.

Тут треба згадати, що малоруська, тобто українофільська, партія у Львові, що виникла після 1860 р., спочатку займалася тільки плеканням мови і літератури — її представляли товариства "Просвіта" і "Дружній лихвар".

У 1873 р. Михайло Петрович Драгоманов відвідав на короткий час Відень, у 1875 р. він перебував близько півроку у Відні і підтримував тісні зв'язки з видатним членом українського товариства "Січ" у Відні Остапом Терлецьким.

У тому ж році Драгоманов був і у Львові, тут відвідав вищезгадані українські товариства.

Отже, приблизно від часу перебування Драгоманова у Львові й Відні, тобто від кінця 1875 р. або початку 1876 р., розпочався між деякими членами української партії певний соціально-демократичний рух. Партія ця, здобувши перевагу в товаристві "Академический кружок" на виборах 6 лютого 1876 р., стала керувати літературним журналом "Друг".

До редакційного комітету ввійшли також М. Павлик та І. Франко. Адміністрація цього журналу перейшла в руки Івана Мандичевського.

З цього часу "Друг" почав поміщати переважно статті соціалістичного змісту і навіть у № 18, від 27 вересня 1876 р., оголосив, що книжки "Про бідність" і "Парова машина", які проповідують комуністичні принципи, можна купити в адміністрації "Друга". Драгоманов з метою підтримки цієї тенденції "Друга" обіцяв цьому журналу 300 золотих ринських.

У зв'язку з таким поворотом справи деякі члени українофільської партії підтримують з Драгомановим постійні зв'язки, які переважно пахнуть соціалізмом.

Михайло Павлик, студент філософського факультету у Львові, був уже покараний вироком ц. к. Львівського крайового суду № 3187 від 20 березня 1877 р. за проступок за № 285, № 287 "д" карного закону, вчинений через листування з закордонним таємним соціалістичним товариством.

Павлик, вийшовши з в'язниці 21 березня цього ж року, не припинив своїх гідних покарання зв'язків з Драгомановим; в листі, відібраному у Котурницького (№ 2), Драгоманов згадує, де треба шукати Павлика, і гаряче цікавиться його процесом. Котурницький мав також адресу Павлика (№ 40), очевидно, для встановлення з ним зв'язків.

У листівці Павлика від 29 травня 1877 р., написаній до Івана Мандичевського (№ 3, листування Мандичевського), в листі, написаному 7 травня 1877 р. до Івана Франка (№ 1, листування Франка), є виразні свідчення, що Павлик і далі підтримував листування з Драгомановим про недозволені справи.

Записка Фелікса Сельського, знайдена між паперами Мандичевського (№ 3), в конверті, адресованому "Павликові або Франкові у Львові", сповіщає про прибуття до Львова Андрія Домонтовича, очевидно, агента Драгоманова, і закликає Павлика і Франка зустрітися з Домонтовичем у важливих справах.

На записці стоїть дата — Відень, 22 травня 1877 р. Лист Драгоманова від 8 червня 1877 р., написаний до Остапа Терлецького (№ 2, листування Сельського), підтверджує, що між ним і Павликом зв'язок не втратився. Слідство встановило, що Павлик намагався розпочати підозрілу агітацію серед народу. Так, у листі, написаному 24 травня до Івана Франка, який перебував у селі Лолині у священника Рошкевича, закликав його якнайточніше розвідати про становище робітників у тамтешній околиці і вплинути на дочок священника, щоб вони, зустрічаючись з народом, принаймні в свята і неділі, працювали у потрібному напрямку.

У цьому ж листі Павлик, згідно зі соціалістичними принципами, виступає як рішучий ворог шлюбу.

Як свідчать акти процесу проти Сергія Ястжембського і товаришів за проступок, вказаний у № 285 карного закону (щоденник 46, 52), вже на початку 1877 р. було зауважено агітацію серед селян в Монастирську, під Косовом, де жила родина Павлика. Слідство, проведене в цьому напрямку, не дало результатів, оскільки не зуміло вникнути в суть і мету цієї агітації.

Встановлено, однак, що Анна Павлик, яка підтримувала листування з братом Михайлом, відіграла в цьому головну роль.

З листа Анни Павлик до брата від 6 грудня 1876 р. можна довідатися, що вона таємно читає якісь книжки і братові листи селянам, що пройнята принципами зрівняння всіх станів і ненавистю до духівництва, що 5 осіб вже децю зрозуміли з прочитаних книжок і листів брата.

Анна Павлик, допитана 3 лютого 1877 р. в ц. к. Косівському старостві, зізналася, що Драгоманов обіцяв їй за посередництвом Михайла Павлика дати гроші на швейну машину. В цей час вона безплатно вчила 5 дівчат читати, шити і ткати.

Іноді вона відвідувала у Кутах знайому дівчину Марію Н., в якій не раз збиралося на навчання 10 або більше дівчат.

Ц. к. Косівське староство в своєму звіті № 68 від 18 липня 1877 р. (щоденник 76) на підставі поліцейського слідства вважає Анну Павлик знаряддям соціалістичної пропаганди, яку вона веде як між селянами, так і між дівчатами під виглядом навчання. Однак тому, що учасники суворо дотримуються таємниці, не можна здобути жодних інших відомостей.

Конфісковані листи Анни Павлик і Михайла Павлика підтверджують цю підозру. В поштовій листівці від 11 червня 1877 р. Михайло Павлик умовляє сестру, щоб до певного часу не писала йому більше ні про що, тільки про домашні справи і щоб тепер припинила діяльність, а яку — докладніше невідомо.

Анна Павлик у листі, мабуть, писаному неясно і метафорами навмисне, повідомляє брата про якусь таємничу діяльність і додає, що мати знищила під час обшуку дві поштові листівки, які він написав.

Цей лист потрапив у суд 19 липня 1877 р.

Таким чином, одночасно з обвинуваченням за § 287 "д" карного закону, Михайла Павлика обвинувачують у тому, що він є членом таємного товариства і намагається залучати до нього нових членів (§ 287 "б", "ц" карного закону), а Анна Павлик підлягає обвинуваченню за проступок за § 287 "б", "ц" карного закону.

Іван Франко, студент філософського факультету, член товариств "Просвіта" та "Академіческий кружок", співредактор "Друга", твердить, що познайомився з Драгомановим під час останнього перебування у Львові, однак крім літературних стосунків не мав з ним жодних інших зв'язків. Його близькими друзями є Михайло Павлик і Іван Мандичевський, тому що вони належать до редакції "Друга".

В іншому світлі характеризують діяльність Франка листи, знайдені в обвинувачених, і судове слідство.

Драгоманов, надаючи великого значення особі Франка, в листі, знайденому у Котурницького (№ 3), вказує на нього як на особу, яка повинна поїхати до Угорщини з метою агітації; далі вимагає від Франка доклад-

ного звіту про те, які книжки взяв від Чер-на (найбільш правдоподібно — Черепакіна, який в січні ц. р. був ув'язнений тут як агент Драгоманова) і що вислав до Чернівців, а якщо не вислав, то нехай напише, що треба прислати. Згадує також, що вислав Франкові 100 франків, і питає, скільки з них він дав адресатові.

Фелікс Сельський в листі, датованому — Відень, 22 травня 1877 р. і адресованому Франкові або Павликові, повідомляє про приїзд Андрія Домонтовича (агента Драгоманова) 24 травня ц. р. до Львова і закликає їх зустрітися з Домонтовичем.

У листі від 30 травня (№ 4) до Івана Мандичевського Сельський повідомляє, що Домонтович мав прибути за дорученням Драгоманова і що, крім питань, які стосуються до видання "Друга", повинен був довідатися про інші справи.

Вищезгаданий лист Михайла Павлика від 24 травня 1877 р. (№ 2, листування Франка), який закликає Франка до вивчення економічного становища і настрою робітників у Велдіжі для того, щоб ці дані були використані для соціалістичної пропаганди, викликає певність у тому, що Франко не чужий таємним соціалістичним товариствам. Проте це ще не кінець. Франко був настільки певний, що усно пропагував згубні соціалістичні погляди і намагався здобути прихильників.

Перебуваючи у в'язниці тутешнього суду, він зблизився із спів'язнем Каролем Скаміною і докладно розгорнув перед ним цілу систему крайнього комунізму, згадував про існуючі в країні цього роду таємні товариства, до яких сам належав, про агітацію робітників на фабриках і розповів, що Драгоманов є головним керівником цього руху.

На думку Скаміни, інші в'язні, що розмовляли тільки по-українськи, не могли розуміти Франка, який розповідав по-польськи, і навіть не звертали на нього уваги.

Незважаючи на те, що цей вчинок не містить злочину за § 65 "а" кримінального закону або проступку за § 305 кримінального закону, він переконливо доводить те, що Франко був членом таємного товариства і намагався приєднувати нових членів, а також вів листування з таємним товариством (§ 285, § 287 "б", "ц", "д" кримінального закону).

Іван Мандичевський, студент 4 курсу юридичного факультету, був у дружніх стосунках з Павликом і Франком, цими двома гарячими прихильниками соціалістичних ідей, і хоча виправдовувався, що не був ніколи в жодному контакті з Драгомановим і тільки після обшуку єдиний раз написав до нього [листа] з проханням, щоб у своїх листах не компрометував його, — підозрюється в проступку за § 285, § 287 "ц", "д" кримінального закону".

Справді, такий лист був, і його Михайло Павлик опублікував у згаданій "Переписці Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895)" (с. 218). "Ласкавий добродію, — писав Іван Мандичевський 10 червня 1877 року. — В інтересі правди і других людей сміюсь писати, щобисьте на все заштенували шкіру нас Русинів, і нас з Вашими тенденційними письмами більше не нападали. Хто просив Вас писати і висилати книжки якись Бог знає через яких пройдисвітів, котрим нічо не есть святе, лиш щоби всіх компрометувати.

Просимо Вас відчепитися від нас з Вашими тенденціями. Нам і так жити тяжко, а Ви ще і поліцію зсилаєте на нас"...

Не такі вже у Львові були наївні люди, не всі дивилися на Драгоманова засліпленими очима, як Михайло Павлик, якого друзі звинувачували в тому, що він все це робить за гроші, які висилає Драгоманов. Лист Мандичевського наводить на сумні роздуми і про участь Драгоманова в тім, що сталося...

На відповідь від Михайла Драгоманова не довелось довго чекати. "Ваш останній листок, — писав у відповідь Михайло Драгоманов 14.06.1877 року, — я получив. Простіть мені слово, але я Вам мушу сказати, що Ви, мабуть, на час очуміли, як писали його. Просите мене відчепитися від Русинів! Але Ви не всі Русини, — і прохати за них не маєте права, та до того я сам русин, так мені трудно відчепитись від самого себе. Могли би сте прохати, щоб я відчепивсь від Вашої особи, але, мабуть, що пригадаєте, що я встиг на п'ять Ваших листів одповісти двома (всі листи Драгоманова до Мандичевського і Мандичевського до Михайла Драгоманова Михайло Павлик опублікував у згаданому виданні — авт.), і не я перший "причепивсь" до Вас, а Ви до мене.

Врешті такі слова тут не до речі, бо ні Ви, ні я тим менше не обертались один до одного з ділами особистими, а писали про діла громадські і літературні. Як бачу і знаю, шкура Ваша од того не стратила нічого. Про свою шкуру я давно забув, а скільки на неї викинуто голок і болота хоч би і львівськими Соломонами, Ви самі більш мене можете знати. Колись може пізнаєте, що я чужу шкуру, навіть у Вас, більше шанував і боронив, ніж шанували і боронили там мою. — Помилитись я можу, але 1) я писав в Ваші кінці тільки до тих, хто сам до мене обертавсь, тільки об тім, об чім мене питали. 2) Писав по пошті те, що можна писати, а через людей — не "пройдисвітів", а таких, як, дай Боже, щоб і ми з Вами були на своїм полі такими 3) і через тих я б ніколи не писав, якби Ваші не ховались і не крутили, — а то питають ради, обіцяють що зробити, почнуть діло, підведуть мене почати, — та й сховаються і адреси докладної не дадуть!

По 2-му пункту раджу Вам розсудити, що ніхто як сами Ваші "руси-ни" винні, що у Вас навіть гріхом вважається літературна кореспонденція напр. хоть і зо мною, "москалемъ" і "соціалістомъ" (Соціалізм) в Австрії не заборонений, чули Ви про газ[ету] Gleichheit в Відні, а інтернаціоналом я не був і не єсм). Ви самі вменшили своєю полохливістю Ваші права конституційні. Та де там до конституції! Я і в Росії веду кореспонд[енцію] отверто по книгарським і науково-літерат. ділам!

По 3-му пункту розсудіть: ліпше одразу сказати, що Ви боїтесь навіть таких діл, як книжки узяти, котрі не заборонені у Вас судом, ні переписку вести з тими, хто у Вас пугалом став, ніж потім ховатись і підводити себе і других. Розумна обережливість часто іменно потребує смілости, а іменно полохливі тратять час виратуватись і ловляться! Хоч, скажу Вам, що і кара у Вас неабияка, як і піймається хто! Другий би про неї і не згадав. Та й кари Вам назначають за те, що боїтесь отверто признатись хоч і в тім, що Ви стоїте в кореспонденції зі мною зовсім невинні.

Я б цього усього Вам не писав, — та й взагалі не писав би Вам нічого після доказу дуже слабого виховання Вашого громадського, явленого Вашим листом. А позаяк з попередніх Ваших листів і з рекомендації людей порядних, Вас знаючих, видно, що Ви таки можете де об чому розсудити, — думав би я, що Ви і самі згодом би надумались на те саме, що я Вам пишу, встидались би свого листа і постарались би закрити його якими порядними ділами. Але тепер треба поспішатись, і з ділом, дійсно чужої шкури торкаючим, та ще й шкури тричі дорогої мені, — а обернутись мені скоро нікуди і ні до кого у Львові.

Зараз я прочитав в Слові, що "мали арештувати" П[авли]ка. Думайте собі, що хочете, а я П[авлик]ові на сей час і ніколи не радив дійсно революційних діл, як і в загалі всім Вашим — вже від того одного, що 1 1/2 чоловіка революції не зроблять. П[авлик]ові і всім Вашим ще багато треба вчитись і П[авлик]ові тим паче можна не поспішатись з практикою, бо в його голова дійсно міцна і щирість теж в наших сторонах не зовсім звичайна. Йому можна совітувати тепер тільки вчитись, — бо як він вивчиться, то діло сам собі знайде чесне, а не кар'єрне, шкурне. А щоб П[авлик] міг вчитись, треба йому здоровля і піддержки в житті. Я знаю Ваші галицькі і наші укр. звичаї, при котрих через атомізм і скупість одних і язикомельну гайливість других чоловік і з голоду вмере, поки допоможуть йому. Помогти П[авлик]ові, а особливо, коли він справді арештований, я вважаю своїм обов'язком особистим. Та біда, що я ось вже третій місяць добиваюсь адреси, під которою я б міг послати йому гроші. Молоді поховались, або пороз'їзжались. Старшим я не вірю, та вони, навіть вкравши з рук П[авлика] моїх книг на

500 рублів, сховались ще в перший арешт П[авлика] і не схотіли на-відатися до нього, подивитись, як він живе, — о чім я просив двох. Тоді 1 1/2 місяці мулив я і молодих, поки навідався один до П[авли]ка. Тепер Ваша адреса єсть одна тільки, яку я знаю з молодших у Львові. Я Вас прошу не ради себе, — підіть до П[авли]ка, де б він не був, опишіть мені його стан і здоровля і матеріальний в загалі і дайте йому, чи для нього грошей, скільки треба в мій кредит, — я зараз же вишлю Вам, як напишете. Коли б же, паче чаянія, Ви не могли добути грошей навіть на перші потреби, то пишіть мені зараз, по якому адресу вислати, — тільки вибірайте такого чоловіка, котрий би не поклав в свою кишеню, як це бува часто у Львові, — і в загалі не крутив, не брехав і не лякався. Бо інакше мені прийдеється посилати гроші директорові тюрми”.

В примітках до публікації цього листа Михайло Павлик писав: “Сю відповідь Ів. Мандичевському найшов я між паперами Драгоманова, в окремій коверті, вкупі з копіями листів Мандичевського до него, тай листом Мандичевського до Ц. Сельського. Приблизну дату 14.VI.1877. вставляю я. Чи післав коли Драгоманов Мандичевському сей лист, у переписі (він написаний на чисто) не знаю. Мабуть: ні”.

Такою була правда. Іван Мандичевський на слідстві стверджував, що він писав Михайлу Драгоманову єдиний раз — після обшуку, а в листі просив відчепитися від нього. Очевидно, коли б поліція мала той лист у себе, то справу з “соціалістами” можна було куди краще розгорнути, але так не сталося.

“У листі, — продовжував акт оскарження, — конфіскованому у Котурницького (№ 2), Драгоманов закликає адресата призначити зустріч Мандичевському, який покаже з українців кого потрібно, а також просить дати Мандичевському три примірники творів Чернишевського.

Зміст всього цього листа наводиться в абзаці, що стосується Котурницького.

Особа Котурницького чи особа, до якої був спрямований лист з проектом пропагандистської діяльності, яку потрібно було розпочати, зовсім не допускають правдоподібності, щоб йшлося лише про літературну діяльність, навпаки, треба думати, що це була справа, якою так гаряче займається Драгоманов.

У всякому разі цей лист вказує на листування, яке встановилося раніше між Мандичевським і Драгомановим. Його існування викриває листівка Павлика від 22 травня ц. р. до Мандичевського.

Це підтверджує також лист Драгоманова від 8 червня 1877 р. до Остапа Терлецького (№ 2, листування Сельського), в якому [Драгоманов] згадує, що одержав листа від Мандичевського, що вже писав до

нього, але ще раз напише, і схвалює думку, щоб Мандичевський поїхав до Києва для виправлення поганого [стану], бо кияни підвели.

Весь зміст листа не має нічого спільного з літературою, а відноситься до таємної пропаганди. Драгоманов у цьому листі лише раз пише повністю прізвище Мандичевського, а декілька разів зазначає його тільки початковою [літерою] "М" і кінцевою [літерою].

Не підлягає сумніву, що він пише про Мандичевського, тому що при Феліксі Сельському, який знав про цю таємну, гідну покарання агітацію, знайдено невідісланий лист з датою — Відень, 12 червня 1877 р., адресований до Мандичевського, в якому він посилає копію тих уривків листа Драгоманова, що стосуються особи Мандичевського, щоб "дати йому критику людини, для нас дуже щирої".

Наприкінці сам Фелікс Цасний зізнавав, що лист Драгоманова відноситься до особи Мандичевського.

Сельський, передаючи зміст листа, згадує, що Драгоманов, очевидно, не отримав їхніх пізніших листів, "бо нічого про них не згадує і нічого на них не відповідає".

Сельський підписався тут псевдонімом "Іван Бойчук" і просить [Мандичевського], щоб, коли цей лист дійде непошкоджений, писати до нього на цю саму адресу — до запитання, а рекомендованих листів взагалі щоб не вислав (очевидно, боявся обшуку), і обіцяв написати лише тоді, коли Мандичевський пришле йому свою адресу до запитання у Львові.

У листі від 30 травня 1877 р. до Мандичевського (№ 4) Сельський натякає на те, що у Відні існує таємне товариство, яке досі не налагодило листування з львівськими приятелями, від чого багато втрачає спільна справа.

Щоб запобігти лихові і для зв'язку між "віденськими і львівськими приятелями", віденські члени доручили йому ведення всього листування з Львовом. Він згадує тут про передбачене перебування Домонтовича у Львові і про якусь київську справу, яку зобов'язується налагодити. Закликає також до обережності в листуванні з Києвом і запитує про стан "Друга", про що зараз повинен повідомити Драгоманова.

У Сельського знайдено також інший лист Драгоманова, адресований Остапові Терлецькому, з датою — 22 січня 1877 р. (№ 3), в якому [він] обговорює невдалу справу Олександра Черепакіна і Михайла Павлика, яка сталася в січні ц. р., та докоряє відсутність в ній органічного зв'язку, побоюється поганих наслідків на Україні, якщо прочитають листи Черепакіна, і додає: "Може дістатись і вам, коли прочитають мій лист з обчисленнями" і далі: "Все мусить іти своєю дорогою —

треба навчитися і не дозволяти поводитися так поодиноці, від вас, віденців, буде багато залежати, а львів'яни тепер злякались. Павлика досі ніхто не відвідав... На листи про справи буду незабаром відповідати”.

Цей лист ясно свідчить про відношення Сельського і Остапа Терлецького до соціалістичних намірів.

Лист з датою — Київ, 2 березня 1877 р., з нечітким підписом (№ 6), і лист з датою — Харків, 17 квітня 1877 р., з підписом “К. Юр'їв” (№ 38, листування Сельського), підтверджують, що Сельський підтримує зв'язки з соціалістами навіть на Україні”.

Далі в акті йшлося про Остапа Терлецького:

“Остап Терлецький на судовому процесі заявив, що за переконаннями він є прибічником ідеї соціалізму, що він особисто знає Драгоманова, листується з ним виключно в питаннях української літератури, а щодо теорії соціалізму, то він займається соціалістичною пропагандою лише в літературі, що досі він писав дещо з цього питання, однак ще нічого не друкував. Терлецький повідомляє, що він видав у Відні за допомогою якогось Кістки написані ним брошури соціалістичного змісту: а) “Парова машина”, б) “Про бідність”, в) “Правда”, г) “Правдиве слово хлібороба до своїх земляків”. За останню брошуру він був притягнутий до суду присяжних у Відні за провину відповідно до § 302 і 305 карного кодексу, але від звинувачення був звільнений. Знайдені, однак, у його товариша Фелікса Сельського листи Драгоманова досить яскраво свідчать про те, що це листування містило не лише теоретичні погляди, але мало на меті й активну пропаганду. При обшуку у Мелітона Бучинського у Станіславі знайдено лист Андрія Н. від 10 вересня 1875 року, який свідчить, що Терлецький уже тоді, контактуючи з Драгомановим, не лише проїнявся згубними ідеями комуністів, але також і про те, що він задумувався про їхнє розповсюдження в народі. У такому плані слід тлумачити незакінчений лист Терлецького, лист Дениса Н. від 13 серпня 1875 р. у Відні, лист Капітана, даний у Києві 2 березня 1877 р., написаний до Терлецького, відповідно до яких Терлецький підтримує жваві і підозрілі стосунки з закордоном, а саме з Києвом, де соціально-революційний рух досяг великих розмірів. Відповідно до змісту листа Володимира Навроцького з датою “Жешув, 2 червня 1876 р.” Терлецький намагався залучити згаданого Навроцького до активної соціалістичної пропаганди. Отож, викладені тут обставини будять підозру, що і Фелікс Сельський, і Остап Терлецький є членами таємних соціалістичних організацій, що вони листуються із закордонними підпільними товариствами (§ 285, 287 чинного карного кодексу) і що останній також намагався залучити нових членів до таємного товариства”.

“Отсе й уся species facti (спеціальні факти — авт.)! — вигукне Франко. — Ані в листах Терлецького, ані в цілій величезній, у слідстві нагарбаній кореспонденції не знайшлося ані одного виразного натяку на яесь тайне товариство — дарма! По прокураторській теорії сам принцип соціалізму значить уже товариство, а що, як висловлявся прокуратор при розправі, тутешня власть нічого не знає про те товариство, то воно мусить бути тайним. В уяві прокуратора Київ являється страшним огнищем соціально-революційного руху, так як в уяві судії Крігсайзена петербурзькі “Отечественные записки” були революційним журналом, якого редакторів він велів би повісити. І хоч автор оскарження сам почував, що фактична основа оскарження круха і що властиво він оскаржує не за факти, а за “zgrabne zasady”, за те, що оскаржений “myslal”, то йому се було байдуже; досить, що все се “budzi podejrzenie”! І даремно Терлецький і інші оскаржені на розправі, признаючися до соціалізму, толкували легальність своїх поступків і зносин, даремно доказували, що спільність поглядів ще не значить тайного товариства, так як не творять його всі музиканти в оркестрі, хоч усі грають після однакового такту; даремно вказували на існування легальної соціалістичної преси й агітації навіть у Австрії; даремно доказували, що Драгоманов зовсім не голова товариства, що Київ зовсім не центр революції, що пропаганда соціалістичних ідей а супонована прокуратором “czynna propaganda” зовсім не те саме, що соціалістичні ідеї ширити вільно і т. ін.”.

“Отже, викладене обвинувачення є обґрунтованим”, — така була остання фраза акту звинувачення, який вперше мовою оригіналу частково опублікував Франко в спогадах “Д-р Остап Терлецький”, а українською мовою повністю акт вперше було опубліковано у виданні “Іван Франко. Документи і матеріали”, яке вийшло у видавництві “Наукова Думка” 1966 року в Києві. Його упорядниками були І. Бутич, Я. Дашкевич, О. Купчинський, А. Сісецький.

22 жовтня 1877 року обвинуваченого Івана Франка із слідчої в'язниці в кайданах було приведено до канцелярії Львівського крайового карного суду, де йому слідчий суддя Крігсайзен вручив акт оскарження за порушення § 285 і 287 в пункті “б”, “ц” та “д” карного закону Австро-Угорської імперії.

Згідно з процедурою було зафіксовано, як сприйняв акт обвинувачений (Там само, ф. 603, оп. 1, спр. 105, арк. 248, 252):

“Зачитаний мені зараз акт обвинувачення ц. к. прокуратури № 3921 від 10 жовтня 1877 р., спрямований проти мене [з обвинуваченням] у злочині за § 285 і § 287 “б”, “ц”, “д” карного закону, я зрозумів і підтверджую вручення його мені в письмовій формі. Заявляю, що задо-

вольняюсь цим тому, що не хочу продовжувати слідчого арешту, зрікаюся належного мені права протесту проти цього акта обвинувачення.

Що стосується вибору оборонця для головного судового розгляду, скажу про це у відповідний час. Іван Франко”.

2 січня Франка знову привели із в'язничної камери в кайданах і повідомили, що судовий розгляд його справи відбудеться 14 січня 1878 року (Там само, ф. 663, оп. 1, спр. 105, арк. 306—307), а також ознайомили з його правами.

Після цього, як твердить документ, Франко заявив: “Беру до відома оголошення про термін судового розгляду і не вимагаю виклику інших свідків, а також розслідування нових обставин. Одночасно прошу призначити мені оборонця з уряду. Іван Франко”.

Перед тим подібна процедура відбулась із М. Котурницьким, а опісля з О. Терлецьким.

Як повідомила львівська преса, зокрема газета “Правда” від 15(3) грудня 1877 року (№ 23), на звичайних загальних зборах академічного товариства “Дружній лихвар”, які відбулися 2 листопада, було обрано на наступний 1877/1878 навчальний рік управу в такому складі: К. Бобикевич (голова), І. Малиновський (заступник), В. Дідошак (касієр), К. Бандрівський (контролер), Г. Семенюк (секретар), функції Івана Франка перейняв О. Федорович, якого Франко навчав як репетитор та котрий був родичем тодішнього голови “Просвіти” Владислава Федоровича. На виділових було обрано М. Балторовича, Д. Гладиловича, К. Заклинського, І. Мійського, І. Рудницького, заступниками — І. Волянського, К. Руденського, І. Струтинського та А. Чайківського.

Аналогічні вибори відбулися і в “Академическом кружке” і, як повідомляло “Слово” від 25.10 (6.11.) 1877 року, “было избрано председателем г. Петра Стебельского, сл[ушателя] прав; містопредседателем г. Владимира Крыницкого, сл.прав, контролором г. Ореста Саломона, сл.прав, касієром Михаила Короля, сл. прав, бібліотекарем г. Льва Левицкого, сл.прав. Членами выдѣла избрано г.: Стефана Лабаша, сл[ушателя] техники, Юліана Илевича, сл.прав, Романа Бачинского, сл. прав, Андр. Грабовича, сл. прав, Святослава Шанковского, сл.прав, Антонія Старецкого, сл. философіи”.

...10 грудня впала Плевна і фортеця стала російською. Осман-баша капітулював. Російська армія взяла у полон 34 тисячі турків...

2-го за старим стилем, чи 14 січня за новим стилем розпочався судовий процес, який не обійшла увагою жодна із газет, що виходили в той час на території Галичини. Всі повідомлення з'являлися під назвами чи то “соціалісти”, чи “процес соціалістів”, і репортажі зі судових

засідань подавали на перших сторінках як найголовнішу подію часу. Репортажі були однакові не тільки за змістом, але й за формою. "В понеділок, — повідомляло, наприклад, "Слово" від 6 (21) січня 1878 року, — почалась пред обычным трибуналом суда окончательная расправа против семи молодых людей, вознамеривших распространяти в Галиции социалистическую пропаганду. Предводитель судейского трибунала сов. Будзыновский, представитель прокуратурии д-р Зборовский. Обвиненные: 1) Михаил (также Иван Станислав) Котурницкий, false Барабаш, русский подданный, 30 лет, ри[мо]-к[атолического] віроисповідання. В 1864 году (по польском мятежи) эмигрировал из России и пребывал в Мюнхені и Женеві; 2) Михаил Павлик, из Коссова, 24 лет, слушатель философского факультета во Львові, в марті мин.года приговоренный львовским судом карным за участие в тайных социалистических обществах; 3) Иван Франко, из дрогбыщкого, 21 лет, слушатель II года философского факультета на львовском университете и резервист 55 полка; 4) Остап Терлецкий, из коломыйского, 28 лет, амануензис при ц. к. віденьской университетской библиотеці, стоявший уже перед судом за издание коммунистических сочинений и признанный невиновным; 5) Иван Мандычевский, из Надворной, 24 лет, слушатель IV года юридического факультета во Львові; 6) Счастный Сельский, из стрийского, оконченный студент медицинского факультета, 25 лет, элев войсковый; 7) Анна Павлик, дочь селян Ивана и Марии Павлик, а сестра обвиненного Михаила Павлика, 22 лет.

Котурницкий, Франко и Терлецкий остаются в следственном аресте. Други обвиненные свободны. Защитник Мандычевского д-р Попель, а Франка д-р Жминковской. Други обвиненные не требовали защитников".

Далі кожна з газет переповідала акт оскарження підсудних, додаючи свої коментарі стосовно як і самого акту оскарження, так і обвинувачених. Зокрема, те ж "Слово" писало: "Прокуратурия обвиняет Котурницкого, что яко иностранец старался в Австриі собирать членов для иностранного общества социалистов и что ложно мельдовался в полиції под именем Стан. Барабаш. Павлика, Франка и Терлецкого обвиняет прокуратурия, что состоят членами заграничного общества социалистов, что стояли с обществом тем в корреспонденції и старались в Галиции приобрести ему членов. Мандычевского и Сельского обвиняет прокуратурия, что яко члены общества социалистов стояли с тим же в корреспонденції, а Анну Павлик, что старалась приобрести членов для того же общества и сама была членом того же. Кроме того обвиняет прокуратурия Ив. Франка и Стан. Пребендовского, бывше-

го наборщика во львовской типографіи им. Шевченка, что без уполномочения властей продавали запрещенную брошюру Драгоманова "Турки внутренне и внешне".

Преса загострювала увагу на експортуванні соціалізму з-за кордону, зокрема з Росії. У той час, коли весь слов'янський світ боровся проти тих "турок внешних", поляки пообіцяли прислати їм легіон, що мав складатися з 100 тисяч добровольців, однак зуміли набрати лише 27 легіонерів. Після поразки Туреччини польська преса використала "процес соціалістів", щоб вказати, що Росія не так несе визволення слов'янам, як експортує комунізм, страшніший і небезпечніший у стократ, ніж турецьке поневолення. Московфільська преса, зокрема газета "Слово", не дозволяла собі таких пасажів проти Росії, але накинулася на Драгоманова: "бывший профессор Киевского университета (удаленный за нигилистическую пропаганду), пребывающий временно в Женеве, в Швейцарии, занимает главное становище в иностранном обществе социалистов. Ему поручено распространять социалистическую пропаганду между малороссами от Днѣпра даже по-за Карпаты, в Венгрии. Тот же Драгоманов есть главным посредником между социалистами на Украинѣ и в Галиции. Переведенная в мартѣ мин. года во львовском судѣ росправа против М. Павлика, Сергія Ястжембского и Александра Черепакина выказала, что Драгоманов распространяет свое дѣйствие также на Галицию и что уже в январѣ мин. года эмисары его явились во Львовѣ, однако полициѣ удалось их схватити. Дальшую дѣятельность в том направлении принял Мих. (также Иван) Котурницкій, прибывший 31 мая мин. года во Львов под ложным названіем Стан. Барабаша. Барабаш привез с собою массу социалистических сочиненій и был в сношеніях с Б. Лимановским, бывшим сотрудником "Газеты Народовой", и Августом Скерлем, управителем типографіи той же газеты. При ревизіи в квартирі Барабаша нашла полициѣ, кромѣ коммунистических сочиненій, также письмо Драгоманова".

Всі газети привели видерті з контексту рядки з листів Драгоманова, які фактично стосувались проблем розширення журналу "Друг", але слідство робило все, щоб доказати, що той журнал є рупором соціалістичних ідей, і слова Драгоманова про способи розширення журналу на Угорщину чи Буковину трактувались як розширення та пропаганда соціалізму на дані території.

"Конфискованныи у Котурницкого, fals Барабаша, письма Драгоманова, — писало "Слово" № 4 від 11/23 січня 1878 року, — и коммунистические брошюры и книжки указуютъ, что он эмисар Драгоманова для распространенія социалистических принципов в Галиции. В письмі

Драгоманова от 25 мая 1877 года упоминается о состоянии малорусского социального вопроса в Галиции и высказывается необходимость, чтобы польский социализм начал в Галиции распространяться. Целью того социализма никоим образом не будет возстановление древней республики польской, а лишь организация польского крестьянина на польской земле в союзе с русскими социалистами, организующие своих селян на своей земле". Что Драгоманов думает здесь о действительной пропаганде, доказует следующая уступ того же самого письма: "Если вы что скажете, то сначала кинется на вас интеллигенция, но тогда вы должны в совсем свежий ум запускать твердые корни". Дальше поручает Драгоманов адресату войти в сношения с русскою молодежью, именно же написать к Ив. Мандычевскому письмо и определить ему день и место, где можно с ним сойтись. "Мандычевский укажет, кто необходимый из Русинов". В другом письме, рекомендуя Котурницкого, Драгоманов говорит, что отдатель письма считается друзьями его (Драгоманова) верным. "Он принадлежит к кружку русских социалистов, по происхождению же он Поляк, воспитанный на русской литературе и на русском социализме... Теперь он (Котурницкий) вместе с другими предпринимает меры, чтобы такое дело ввести между поляками, ... придется им затронуть и Галицию. Я так ему как и другим сказал, что современно с постановлением социальных вопросов перед поляками нужно поставить и тот принцип: Польский социализм в Польше, русский на Руси, чтобы у никого не было даже зерна сомнения". Дальше Драгоманов называет неизвестного адресата, чтобы кружок их занялся Буковиною и Венгриєю, ибо там до сих пор нет таких людей, как те, которые поддерживают газетку "Друг". Драгоманов советует выслать кого либо в специальной миссии в Черновцы. Также пишет он, чтобы Франко или адресат поехал в Сигет и познакомился с молодежью местной гимназии; из Сигета чтобы он с такою же целью отправился в Мукачев и по возможности также в Унгвар. Миссию ту следует предпринимать не имея с собою ничего компрометирующего и стараться приобрести молодежь. На цель ту Драгоманов обещает прислать деньги. Письма к Ф. Эфимовичу (псевдоним) и два письма из Лондона, подписанные Робертом Даль, именем редакции социалистического органа "Вперед", также не оставляют сомнения, что посещающий их Котурницкий занимается тайною социальною пропагандою. Из начерка программы для социального революционного письма и воззвания п. з. "Золотая Грамота", взывающего украинцев ризати духовенство, шляхту и чиновников, оказывается, что Котурницкий самый крайний коммунист. По предпринятой ревизии Котурницкого арестовано 9 июня. А так как из конфискованных у него писем Драгоманова было ясно, что

львовській університетській студентів: Іван Мандычевський, Іван Франко і Михайл Павлик стоять в тісних і підозрительних сношеннях с Драгомановим, то дирекція поліції предприняла также у них ревизию и арестовано их. Послiдствием их увязненiй была ревизия в квартирi Счастлиого Сельского, студента медицинского факультета в Вiднi и у Остапа Терлецкого, чиновника при университетской библиотекi в Вiднi. Обоих их также арестовано”.

Кожна газета обов'язково наводила тi мiсця зi звинувачувального акта, де йшлося про захоплення соціалістами журналу “Друг”, що теж сталося з намови М. Драгоманова, “которий посiтил” Галичину у 1873 і 1875 роках і зумів перетягнути в тих же роках на свою сторону Остапа Терлецкого. “С времени пребывания Драгоманова во Львовi и Вiднi, — коментувало “Слово”, — почалось между нiкоторыми членами украиннофильской партii соціально-демократическое движеніе. Приобрiвши перевiс в обществi “Академическiй кружок” партія та стала управляти литературным письмом “Друг”. В состав редакцiйного комитета “Друг” вошли между прочим Павлик и Франко, администрацiю же принял Мандычевскiй. С тiх пор став “Друг” помiщати стiтьи соціалистического содержания, а в н-рi от 27 сентября 1876 года обьявлено было в той газетцi, что запрещенные брошюры “Про бiднiсть” и “Паровая Машина” в чисто-коммунистическом направлении писаны, можно получить в администрацiи “Друга”. Для пособствования тiм тенденцiям Драгоманов обiщал доставляти “Другу” 300 зр. годичной субвенцiи.

Павлик, хотя приговоренный за сношения с Драгомановим, продолжал с ним корреспонденцiю, когда освобождено его из ареста. Крім того слідство выказало, что Павлик, выпущенный из ареста, старался распространяти якую-то активную пропаганду, ибо в письмi от 24 мая 1877 года, писанном из львовской главной больницы к Ивану Франку, пребывающему в ту пору у о. Рошкевича в Лолинi, взывает адресата: точно розузнати отношенія рабочих в той окрестности и влiяти на дочери священника, чтобы в “извiстном” направлении дiйствовали на простый народ. В том же письмi Павлик выступает яко рiшительный противник супружества, которого принципа придерживаются соціалисты.

Уже из актов процесса против Черепакина, Ястжембского и Павлика оказалось, что в началi 1877 года замiчено между селянами в Монастырку под Коссовом, где живет семейство Павлика, якую-то тайную агитацию и движеніе. В агитации той играла главную роль Анна Павлик, сестра обвиненного. В письмi Анни Павлик к брату Михайлу говорится, что она тайно читает селянам якiи-то книжки и письма, что перенята принципом сровненія всiх сословiй и ненавистью к духовен-

ству и что 5 селян уже немножко поняли из того, что она им читала. В протоколі Анна Павлик признала, что Драгоманов обіщав ей доставити фонд на покупку швейной машины. В письмі Мих. Павлика к Анні Павлик говорится, чтобы до нікоторого времени она залишила "известное" дійствие и не писала ему — лишь о домашних ділах.

Против Франка говорит еще и то обстоятельство, что, пребывая в слідстві, поучал приговоренного за злодійство арестанта Скамину о крайнем коммунизмі, вспоминал о существующих в краї тайных обществах коммунистов, которых членом есть также он, об агітаціях между рабочими в фабриках и о главном управленіи той пропаганды Драгомановым, Заклинским і "профессорами".

Что Мандычевскій также входит в состав социалистических тайных обществ, доказуют не лишь наведенные уступы из писем Драгоманова, но также письмо Драгоманова к Ост. Терлецкому, в котором сказано, что он (Драгоманов) получил от Мандычевского письмо и хвалит проект Манд. о поїзді в Кіев с цілю исправити зло, ибо "кіевляне завели".

При увязненіи Счастливого Сельского найдено письмо, адресованное к Мандычевскому, из которого видно, что в Відні есть тайное общество, не уладившее еще корреспонденціи с львовскими пріятелями с великим вредом для общего діла. Віденьскіи друзья поручили ему (Сельскому) вести свою корреспонденцію со Львовом. Сельскій предостерегает адресата, чтобы в корреспонденціях с Кіевом бил осторожный и спрашивает о состоянии газетки "Друг", о чем он безотлагательно должен сообщить Драгоманову. Письмо Драгоманова к Ост. Терлецкому обговаривает "неудавшееся діло Черепакина и Павлика" (процес против них) и боится злых послідствій на Україні, если письма Черепакина будут прочтены. "Теперь, — пишет Драгоманов, — на вас віденьских много будет зависити, так як львовскіи (приговором Павлика) напугались". Сельскій стоял также в корреспонденціи с кіевскими и харьковскими социалистами. — Остап Терлецкій издал в Відні 4 чисто-коммунистические брошюры, составленные яким-то "Кісткою". Заглавія тіх брошюр слідующіи: Парова Машина, Про Бідність, Правда и Слово правды хлібороба до своих/земляків. За послідною брошюру, в которой взывал народ хватати за косы и ножи и різати шляхту, духовенство и чиновников, Терлецкій поставлен был перед судом, однако признан невиновным, выказавши, что воззвание то касается малороссов на Україні. Из корреспонденцій Драгоманова оказуется, что цілю Терлецкого была активная пропаганда. Также хотел Терлецкій Влад. Навроцкого из Решова пріобрісти для активной пропаганды социалистической".

Дивно, але жодна з газет, що так старалась показати, які страшні хмари зависли над Галичиною, не вважала за потрібне ознайомити читачів з виступами підсудних. Усе було зроблено вельми скупо, майже схематично. Це прикро й через те, що стенограми на той час при карних процесах не велись.

Котурницький повідомив, що займався малоруською літературою, етнографією та філологією. Звідси його інтерес до Галичини. Так, він поширював соціалістичні ідеї, але не в Галичині, а в Росії. Мав на меті познайомити з ідеєю соціалізму і галичан, але цього задуму не зреалізував, і не бачить у тому чогось каригідного. У Відні мав зв'язки з Е. Бжезінським, Й. Завишею, а у Львові — з Б. Лімановським.

Іван Франко, зазначають газети, признається, що він є прихильником соціалізму, однак не входить до таємного соціалістичного товариства і ніколи й ніде не пропагував ідей соціалізму. З Драгомановим познайомився у Львові і спілкувався з ним лише на літературні теми. З Павликом і Мандичевським був у товариських стосунках, бо разом працювали у "Друзі". "Друг" справді був часописом без жодних тенденцій, але від того часу, як він, Франко, увійшов у редакцію, часопис прийняв реалістичний напрям. Що ж до збирання матеріалів про життя робітників у Велдіжі (про необхідність таких матеріалів писав у своєму листі М. Павлик), то це звичайна етнографічна робота, складовою частиною якої є дані про робітників, тобто скільки заробляють, як живуть, що їдять тощо. Ідею Павлика, що інституту шлюбу не повинно існувати, вважає фікцією. Щодо того, що Драгоманов радив йому поїхати на Буковину, то це також пов'язано зі збиранням народних оповідок та пісень. Це теж звичайна етнографічна робота, яку роблять всі етнографи на світі. Покази Скаміни не відповідають дійсності. Франко оповідав йому про французьку революцію та Паризьку комуну.

Михайло Павлик нагадав всечесному судові: навесні його вже судили за приналежність до таємного соціалістичного товариства. Соціалізм не має нічого спільного з комунізмом та нігілізмом. От в Німеччині видається понад 50 газет соціалістичного змісту і нікого за це не судять. В Австрії таких газет — десять. З Михайлом Драгомановим його пов'язують тільки питання літератури. Щодо його слів про поведінку дочок отця Рошкевича, то це його особистий погляд. А писав він той лист про дочок о. Рошкевича, бо йому здавалось, що вони більше думають про вбрання та забави, тож нехай займаються корисною працею: збирають етнографію. Що ж до його прохання до Франка, щоб у Велдіжі зібрати дані про робітників, також нема переступства закону: такі самі дані збирає міністерство.

Анна Павлик оповіла, що писала лист до брата і виповіла йому свої погляди на попів. Вона їх не любить, бо вони лицеміри. Проповідують Слово Боже, але служать не Богу, а своєму череву.

Іван Мандичевський заперечив свою приналежність до таємного товариства. Адміністрацією "Друга" він почав завідувати тільки в 1877 році. Перед цим нею завідував Володимир Левицький, а тому він, Мандичевський, не може нести жодної відповідальності за розпродаж книжок попередником. З Драгомановим розпочав кореспонденцію тільки тому, що хотів мати "Кобзаря" Тараса Шевченка, виданого Драгомановим у Празі 1876 року. Він відкинув всі закиди про зв'язок з М. Котурницьким, а щодо звинувачення, що мав їхати "для зв'язку" в Київ, сказав, що ця поїздка мала бути тільки в літературних цілях.

Заперечив свою приналежність до таємного товариства й Фелікс Сельський. Драгоманова знає особисто, але не кореспондував з ним. Це вже справа Драгоманова — чому він просив писати до нього листи під псевдонімом "Іван Бойчук". З Драгомановим мав справу виключно на літературному ґрунті.

Виступ Сельського перервала Анна Павлик, яка заявила, що судям треба обов'язково поміняти окуляри, бо ті, що в них на носач, є "відай, запогані", і тому їм у всьому вбачаються таємні товариства. За такий виступ Анні Павлик зроблено "упімнення", тобто попередження.

Газети доволі багато уваги приділили виступу Остапа Терлецького, який доводив, що соціалізм не є страшним для держави. Заявив також, що над ним за чотири брошури, видані у Відні, вже вівся судовий процес і його визнано невинним. З Драгомановим кореспондував з питань теорії соціалізму.

Далі суд приступив до переслуховування свідків. Найперше зачитано протоколи зізнань Каплуна, Курбаса та Нановського, які свідчили про те, що "Академічний кружок" та журнал "Друг" були захоплені "партією" Павлика та Франка насильно, щоб зробити журнал соціалістичним органом.

Велику увагу приділено свідченням Кароля Скаміни, який оповів судові, що саме говорив йому Франко про соціалізм: про вже відому копицю сіна, наверху якої самі пани, попи і чиновники, яких треба вирізати; про те, що народ повинен бути організований у громади, в яких має бути загальна власність та всі повинні трудитись; якщо будуть такі громади, то пани зникнуть. А з чиновниками та попами легко можна дати собі раду — вирізати; треба зробити, щоб на сторону соціалістів стало військо, а на офіцерів, які відмовляться, доста буде фунт свинцю; релігії не треба, супружества також не треба — ці абсурдні (так казав мало-

освічений кухар Кароль Скаміна) інституції зникнуть через 15 літ; в цілому світі йде боротьба за новий, справедливий лад; ідеї соціалізму розносять в Росії переодягнені жінки, а в нас ті ідеї розносять професори гімназій; а головою таємного товариства є Драгоманов, а у Львові якийсь Заклинський. Коли К. Скаміна почув про те, що принесе той соціалізм, то відразу попросився у слідчого судді Романа Крігсайзена на переслухання.

Іван Франко на звинувачення Скаміни сказав, що свідок сам не розуміє, що говорить. Він оповідав Скаміні про Паризьку комуни, бо той хотів про це знати. Леон Будзиновський запитав у Франка, звідки ж тоді малоосвічений Скаміна міг знати про Драгоманова. Іван Франко на поставлене питання не зміг відповісти.

Преса повідомляла, що у четвер 19 січня 1878 року в суді при закритих дверях читали "Золоту Грамоту", в якій іменем Гонти та Залізняка закликалось вирізувати панів. Михайло Котурницький твердить, що купив її в книжковій лавці. Мало що може купити собі в книжковій лавці людина!

У той же день було зачитано донесення львівської поліції про те, що Драгоманов і Далє входять у склад соціально-революційної закордонної партії, створивши там "русскую секцію", якою вони керують. У руках Драгоманова всі нитки пропаганди, він є єдиним посередником між закордонними і тутешнім краєм.

Михайло Павлик доніс до відома суду, що об'єднувати обидвох — Драгоманова та Далє — нема смислу, бо останній виступив проти позицій Драгоманова на сторінках часопису "Вперед".

Потім було зачитано донесення віденської поліції, що М. Котурницький є ніким іншим (їй це вдалось встановити конфіденційним шляхом) як спеціальним агентом інтернаціоналу польської та російської секції, якими керує в Швейцарії Михайло Драгоманов.

Зачитано лист якогось Андрія Н., який, ознайомившись із брошурами В. Кістки, тобто Остапа Терлецького, назвав соціалізм звичайною байкою чи мрією. Це утопія, яка ніколи не реалізується, а якщо й вдасться загнати людей у той соціалізм, то вони перейдуть у стан диких племен Америки і Африки. Нам треба сказати закордонним братам (так писав цей Андрій Н.): "Ви фантасти або люди без совісті, якщо для цілі політичної революції вживаєте ідею соціалізму, бо таким чином деморалізуєте народ".

Потім прокурор надав слово захисникам.

Відтак був зачитаний вирок. 21 січня 1878 року цісарсько-королівський Львівський крайовий суд під головуванням цісарсько-королів-

ського радника Леона Будзиновського, а також у присутності цісарсько-королівських радників Людвіка Бушака, приділеного до окружного суду в Самборі, Домініка Дрдацького, Франца Фінкеля та авскулянта Антонія Ольшевського як протоколіста (Іван Франко скаже пізніше: "Трибунал, зложений з одного кар'єриста і трьох духовних інвалідів") у зв'язку з поданням ц. к. прокуратурою як обвинувачувачем акта звинувачення від 10 жовтня 1877 року за номером 3921 Михайла Котурницького, Івана Франка, Михайла Павлика, Анни Павлик, Івана Мандичевського, Фелікса Сельського і Остапа Терлецького, а також Станіслава Пребендовського, який допустили до розгляду, незважаючи на протест Івана Мандичевського проти рішення ц. к. вищого крайового суду № 25192 від 27 листопада 1877 р., після проведення головної розправи від 14 до 24 січня 1878 р. згідно з розпорядженням № 14441 від 17 грудня 1877 р. у присутності заступника ц. к. державного прокурора Зборовського як обвинувача, а також обвинувачених, що перебувають у слідчій в'язниці, Михайла Котурницького, Івана Франка й Остапа Терлецького і вільних Михайла Павлика, Анни Павлик, Івана Мандичевського, Фелікса Сельського і Станіслава, а властиво Антона Пребендовського, оборонців — адвоката д-ра Попеля для Івана Мандичевського та адвоката д-ра Жмінковського для Івана Франка, на підставі пропозиції обвинувача визнати Михайла Котурницького, Івана Франка, Михайла Павлика, Анну Павлик, Івана Мандичевського, Фелікса Сельського і Остапа Терлецького винними у проступку участі в таємних товариствах за § 285, 287 карного закону, а вірніше за § 293 карного закону, крім цього, Михайла Котурницького — також у порушенні § 329 "е" карного закону, а Івана Франка і Станіслава Пребендовського — в порушенні § 23 закону про пресу і визначити покарання для Михайла Павлика, Івана Мандичевського, Фелікса Сельського, Остапа Терлецького і Анни Павлик згідно з § 288 карного закону, для Михайла Котурницького — згідно з § 294 карного закону, для Івана Франка — згідно з § 288 карного закону і § 23 закону про пресу, — вирішив Івана Франка, родом з Нагуевич, віком 21 рік, греко-католицького віросповідання, неодруженого, студента філософії Львівського університету, що належить до резерву ц. к. полку Гондрекур ("Слово" від 18 (30) жовтня 1877 року оповіло, що в цій касарні полку піхоти графа Gounderecourt (Гундеркурта — авт.), що на торговиці сіна у Львові, скочив минулого тижня в четвер з вікна I поверху рядовий воїн того полку, бо хотів покінчити з життям "від доброї служби", але тільки потовкся), досі не судимого, визнати винним у тому, що він є "членом таємного крайового товариства з соціалістичними цілями й намагався приєднати членів до цього

таємного крайового товариства і цим зробив вчинок, який веде до справжнього здійснення проступку участі у таємному товаристві за § 285 і 287 "б" карного закону, але оскільки виконання його задумів і цього вчинку не сталося тільки внаслідок перешкоди ззовні — вчинив проступок участі у таємному товаристві, здійснений за § 285 і 287 "ц" карного закону, і [спробу] проступку за § 8, 285 і 287 "б" карного закону, крім цього, винний у тому, що, не маючи дозволу від органів безпеки, передавав різним людям для продажу брошури Драгоманова "Турки внутренние и внешние" і видані ним брошурки "Баляди і розкази", чим здійснив порушення § 23 закону про пресу від 17 грудня 1862 р. ("Вісник державних законів", № 6)".

За ці вчинки Іван Франко засуджується, "згідно з § 288 карного закону з застосуванням § 266 карного закону на шість тижнів суворого арешту, а крім цього, згідно з § 267 карного закону і § 23 закону про пресу — на грошову кару — 3 золотих ринських австрійською валютою, або, у випадку несплатення, на 24 години арешту [...]".

Крім того засуджено всіх обвинувачених згідно з § 389 карного процесу на повернення коштів карного процесу. На підставі § 23 закону про пресу було вирішено конфіскувати всі видання, які безправно розповсюджували Іван Франко і Пребендовський і які були вилучені під час розповсюдження.

"II. Звільняються натомість на підставі § 259, абзац 3 карного процесу:

а) Іван Франко, Іван Мандичевський і Фелікс Сельський від обвинувачення в проступку участі в таємному товаристві за § 287 "д" карного закону, здійсненому нібито тим, що підтримували листування з крайовим таємним товариством з соціалістичними цілями".

Далі у вироку (Там само, ф. 663, оп. 1, спр. 105, арк. 338—341, 348, 352—354, 366—367, 369, 370), який у перекладі українською мовою вперше був опублікований у вже згадуваних "Документах і матеріалах" під № 44, с. 72—77, були наведені причини засудження. "Для суті, — пояснювалось, — проступку участі в таємному товаристві потрібно, згідно з § 285 і § 286 карного закону, сполучення або об'єднання більшої кількості осіб в таємне товариство, тобто таке, існування якого свідомо затаюється перед владою або існування якого хоча відоме, але його статут і порядки тримаються в таємниці або подаються фальшиво. — Наслідки розправи, а саме листи і кореспонденції обвинувачених, прочитані на розправі, переконливо довели, що між обвинуваченими існує певний зв'язок, бо в цих листах не обговорюються справи тих осіб, які пишуть, але в кожному листі є згадки про третіх осіб і навіть даються

доручення для виконання деяких дій іншим особам, а крім цього, виходить із змісту цих листів спільна мета тих, що пишуть, а саме: поширення соціалістичних переконань, які визнали всі обвинувачені. Звідси видно, що обвинувачені діяли разом і в порозумінні між собою з певною визначеною метою, і це саме становить організацію цих осіб.

Не входячи в те, чи існують такі організації і за кордоном, і чи там вони є відкритими чи таємними, вже існування зв'язку декількох осіб в австрійській державі та їхня спільна діяльність в певному визначеному напрямку вказує на існування такого товариства в межах австро-угорської держави, яке, крім цього, підтримувало зв'язки з закордоном, а особливо з Михайлом П. Драгомановим, який, якщо навіть не зважати на зміст звіту ц. к. дирекції поліції № 844 від 12 липня 1874 р., що змальовує його посередником між українськими соціалістами на Україні і тут, не лише сам глибоко захопився соціалістичними ідеями, як свідчать вилучені його листи, але займається заснуванням і навіть керівництвом товариства з такими самими цілями у межах австро-угорської держави. На це вказують його листи від 25 травня 1877 р. і без дати, відібрані від Михайла Котурницького, а також листи від 22 січня 1877 р. і 8 червня 1877 р., писані Драгомановим до Терлецького, а знайдені у Сельського.

Доказом того, що товариство в австро-угорській державі було таємним [є те], що існування цього товариства було свідомо затаєне від влади, що у затриманих листах вживалися або скорочення прізвищ, або подавалися відомості неясним способом, зрозумілим тільки довіреним (обвинувачені відмовились навіть дати пояснення про деяких осіб, згаданих у листах), і що в листах брали собі фальшиві прізвища, на які або отримували листи, або мали їх отримувати, як, наприклад, Котурницький під іменем Станіслава Барабаша, а Сельський під іменем Івана Бойчука".

На цій підставі суд зробив висновок про існування "крайового таємного товариства з соціалістичною метою", а тому визнає винними найперше М. Котурницького, який у вироку займав перші позиції, а відтак Івана Франка, злочин якого видно "із змісту листа, писаного М. Драгомановим і вилученого у М. Котурницького, без дати (№ 3 листів Котурницького), в якому той, хто пише, говорить про взаємини Франка з Черепакіним, засудженням у 1877 р. за проступок за § 285 і § 293 карного закону, і одночасно дає доручення, щоб Франко поїхав до Чернівців і до Угорщини з певною місією, бо тепер на Буковині немає таких людей, які підтримували б "Друга", щоб там познайомився з гімназистами, бо треба з'єднувати молодь і т. п., далі з листа Фелікса Сельського з Відня від 22 V 1877 р., забраного у Івана Мандичевського, в якому той, хто пише, повідомляє про приїзд Андрія Домонтовича, посла-

ного Драгомановим до Львова, й доручає, щоб Франко або Павлик побачилися з ним, бо він хотів би з ними поговорити про досить цікаві для них справи, а також з листа Михайла Павлика до Івана Франка в Лолин, писаного 24 травня 1877 р. про вивчення становища робітничого класу у Велдіжі, і з признання Івана Франка під час слідчого арешту в'язневі Каролеві Скаміні, що тут в краю засновані товариства з соціалістичною метою, у цих переконаннях він сам зізнався перед судом, чим зробив проступок участі в таємному товаристві за § 285 і § 287 "ц" карного закону.

Із зізнань Кароля Скаміні виходить також, що Іван Франко декілька разів з'ясовував йому принципи соціалізму переконливо і в дуже прихильному світлі. Цим шляхом намагався приєднати його в члени цього товариства, яке, згідно з його твердженням, нібито досить поширене. Його наміри не здійснилися в зв'язку з тим, що він не міг переконати Кароля Скаміну, отже, через перешкоди, незалежні від нього. Хоча Франко намагався послабити зізнання Кароля Скаміні твердженням, що Скаміна, не зрозумівши розмови з ним, представив її помилково, бо він оповідав йому тільки про французьку революцію і французьку комуну, але це твердження Франка не може бути взяте до уваги в зв'язку з рішучим зізнанням Скаміні, який заперечує розмову про французьку революцію і комуну, а називає прізвища осіб, які беруть участь у цьому процесі, про яких, зрештою, Скаміна не міг ні чути, ні знати.

Отже, на підставі цих певних і вірогідних зізнань Кароля Скаміні суд переконався, що Франко намагався приєднати членів до таємного крайового товариства і вже готовий був виконати вчинок, який веде до проступку, гідного покарання, і який не був виконаний тільки через зовнішню перешкоду, і таким чином здійснив згідно з § 8 карного закону спробу проступку за § 285 і 287 "б" карного закону.

Розправа показала далі, що Іван Франко, не маючи дозволу від влади безпеки, давав для продажу різним особам, а зокрема також неуповноваженому розповсюджувачеві Антону Пребендовському, брошури Драгоманова "Турки внутренние и внешние" і видані ним брошурки "Баяди і розкази", що Франко не заперечує і оправдовує себе тільки незнанням такої заборони. Але незнання правил і закону не ліквідує карність вчинку, а розповсюдження видань поза межами дозволених місць є порушенням § 23 закону про пресу, тому суд визнав винним Івана Франка також у порушенні закону про пресу".

Після цього було подане обґрунтування вироку М. Павликові, І. Мандичевському, О. Терлецькому, Ф. Сельському, А. Павлик, С. Пребендовському. Що ж до визначення покарання, то зазначалось: "Для

Івана Франка повинно бути визначене покарання згідно з § 288 карного закону — суворий арешт від 3 місяців до року і згідно з § 23 закону про пресу — грошова кара від 5 до 200 золотих ринських австрійською валютою. Тому що його вину збільшує збіг вчинків, що підлягають покаранню, і подвійна кваліфікація проступку за § 287 “б” і “ц” карного закону, але зменшує та обставина, що [він] не був досі судимий, молодого віку і довго вже сидить у слідчому арешті, суд, застосовуючи § 266 карного закону, визначив йому покарання — шість тижнів суворого арешту, а крім цього, згідно з § 267 карного закону і § 23 закону про пресу, засудив його на грошову кару — 5 злотих ринських австрійською валютою, а у випадку несплати — на 24 години арешту. Наприкінці суд вирішив на підставі § 23 закону про пресу конфіскувати всі видання, які незаконно поширювалися Іваном Франком і Антоном Пребендовським і які від них забрали під час розповсюдження”.

Іван Франко, Іван Мандичевський і Фелікс Сельський звільнялись від звинувачень в участі у “таємному товаристві за § 287 “д” карного закону, здійсненого нібито в той спосіб, що підтримували листування з таємним крайовим товариством із соціалістичною метою”, на підставі правила “за § 258, абзац 3 карного процесу, бо цих обвинувачених уже засуджено цим вироком за те, що є членами цього ж таємного крайового товариства, тому не можна їм робити такого ж закиду, що як члени вели листування чи з Драгомановим, чи з іншими членами цього таємного товариства і тому суд не бачить у цьому вчинку ознак окремого злочину за § 287 “д” карного закону”.

Вирок підписано Леоном Будзиновським.

Згідно з протоколом оголошення судового вироку (Там само, ф. 663, оп. 1, спр. 105, арк. 375—376) Іван Франко після прочитання йому вироку та оголошення йому його прав, зокрема щодо опротестування вироку, заявив: “Тепер рішуче протестую проти вироку тутешнього суду № 14441 від 21 січня 1878 року, який мені оголосили, повідомляю, [що подам] скаргу про недійсність вироку і одночасно прошу передати його моєму оборонцеві д-ру Жмінковському.

У зв’язку з цим, ухвала тутешнього суду, яку мені тепер оголосили про дальше затримання мене у слідчому арешті, дуже кривдить мене, бо я, маючи рідню в Нагуевичах, маю там точку опори і там міг би перебувати аж до того часу, поки вирок стане правомочним. Не можна боятися моєї втечі тому, що я є у військовому резерві і тому політичні власті мусять знати про кожну зміну мого перебування. Нарешті, мені здається це невідповідним, щоб я, засуджений лише на 6 тижнів суворого арешту, мусив декілька місяців чекати у в’язниці на правомочність вироку. Тому,

з цих причин, подаю скаргу проти оголошеної мені зараз ухвали тутешнього суду, якою відмовили моєму проханню випустити на волю. Прошу подати цю скаргу ц. к. вищому крайовому суду”.

Правдивість своїх слів засвідчив власноручним підписом. Правом подати скаргу скористались майже всі учасники процесу, які звернулись за справедливістю до касаційного суду у Відні. Зокрема 29 березня 1878 року подав скаргу Фелікс Цасний (Там само, ф. 152, оп. 1, спр. 14419, арк. 34–35), цього ж дня – Остап Терлецький (Там само, арк. 36–37), 9 квітня – Анна Павлик (Там само, арк. 44–45) і Михайло Павлик (Там само, арк. 46–48). Проте це нічого не змінило. Суд визнав вирок крайового суду у Львові. Перше своє рішення подавати скаргу Іван Франко відмінив, що зафіксовано протоколом від 21 січня 1877 року, і в цьому ж протоколі під попереднім записом зазначено: “Продовження 22 січня 1878 р. Звертається п. Іван Франко з слідчого арешту і заявляє таке. “Тепер після обміркування, заявляю, що оголошений мені вчора вирок, яким засуджено мене до покарання на 6 тижнів суворого арешту і штрафу 5 золотих ринських австрійською валютою, беззастережно приймаю. Відмовляюся від вчорашньої скарги про недійсність і апеляцію. Прошу тепер виконати покарання. Іван Франко”.

Завідувач в'язниці Р. Магіновський 23 січня 1878 року повідомив “світлий ц. к. суд” (Там само, ф. 152, оп. 2, спр. 14418, арк. 9), що “Іван Франко, засуджений вирокком тутешнього ц. к. крайового суду за проступок за § 285 і § 287 карного закону на шість тижнів суворого арешту, сьогодні, згідно з дорученням № 14441 від 22 січня 1878 р., розпочав відбувати свою кару в тутешній в'язниці”.

Російсько-турецька війна наближалась до кінця. Перемога Росії в ній була очевидна. Газети почали публікувати умови перемир'я турків з росіянами. Львів і Галичина були приголомшені звісткою про те, що у Львові справді велась агітація та вербування в польський легіон, який мав воювати на боці турків проти росіян. Суд, який відбувся 30 січня 1878 року, фактично виправдав винних, представивши їх мало не героями, які хотіли допомогти Австрії в боротьбі проти Росії, коли б та задумала загарбати Галичину.

7 лютого 1878 року несподівано помер Папа Пій IX (в світі Іоан-Марія граф Маєтан Ферреті), який стояв на чолі церкви з 8 серпня 1848 року. Він народився 13 травня 1792 року, був противником експансії Росії на Захід, а тому закликав Європу об'єднатись у цій війні. 20 лютого новим Папою став кардинал Печчі, що народився в Карпінетто 1810 року, а після обрання на Петровий престол був наречений Левом XIII.

3 березня 1878 року в містечку Сан-Стефано, що в 12 кілометрах від Константинополя, був підписаний мир, згідно з яким Болгарія отримувала незалежність. 13 червня 1878 року Берлінський конгрес розділив Болгарію на дві частини. Південна частина, так звана Східна Румелія, стала автономною турецькою провінцією. Правда, цей поділ завдяки дипломатії західних держав протривав до 1885 року — часу, коли вибухнуло чергове повстання проти турків і їх було прогнано, а Східна Румелія возз'єдналась з Болгарією.

Всі ці події, як не дивно, мали безпосередній вплив на судовий процес 21 січня 1878 року, і його чітко пояснив сам Іван Франко у згаданих тут спогадах "Д-р Остап Терлецький": "Може, дехто здивується, читаючи отсе оповідання про той перший у Галичині соціалістичний процес. Юридично беручи, був він цілковитою негациєю духа й букви закону. Але зрозуміти його можна лише на тлі тогочасних політичних відносин Австрії й становища Галичини. Централістичне, псевдоліберальне міністерство Ауерсперга, тяжко скомпрометоване корупційними процесами Офенгайма та т[ак] зв[аного] "Хабруса", доживало свого часу. Заносилося на зміну системи в Австрії. Чеські послани все ще держались абстиненції і не хотіли йти до віденського парламенту, та вже особистий приятель цісаря гр. Тааффе вів з ними таємні переговори, за яку ціну вони готові б були вернути до парламенту. Поляки також недавно з опозиції перейшли були на урядову сторону за ціну покликання одного з їх менерів до міністерства. Першим таким міністром "без теки" став Земялковський. Галицьким верховодам треба було якогось способу, аби зміцнити свої впливи в Австрії і свою владу в Галичині. Кожде народне зібрання у Львові, всякий хоч і як невинний об'яв незалежної думки представлявано як страшну конспірацію і ніколи не занедбувано вказати центральному правительству, що властиво лише польська шляхта в Галичині являється елементом вповні надійним і здібним до піддержування основ держави. Почалося гарячкове шукання конспіраторів; недавнє польське *liberum conspicio* (вільно конспіруюсь — авт.) знайшло собі противагу в *liberum denuntio* (вільно роблю донос — авт.) польської консервативної преси. Тут наскочила російсько-турецька війна. Російські війська йшли попри австрійську границю, а деякі воєнні знадоби вожено також галицькими залізницями до Румунії. Між польськими панами в Східній Галичині пішла чутка, що руські селяни тільки й ждуть приходу російського війська, щоб кинутися на двори. Переляк був загальний; панська преса домагалася мобілізації війська й обсадження границі, день у день доносила про російських агентів, що будімто об'їжджають руські села; жандармерія по провінції була в

руху, арештуючи кожного підозреного чужинця. Так був арештований російський історик Іловайський і німецький подорожник Остен-Сакен. Та надії на австрійську мобілізацію не сповнялися, і "Dziennik Polski" д[ня] 9 червня візав східногалицьких дідичів, "rozbawionych opieki wobec gospodarowania Moskali", щоб подумали про способи охорони й організувалися. Сього було досить для станьчиків, і ось дня 17 липня, того самого дня, коли у Львові почались арештування соціалістів, краківський "Czas" затрубив на алярм, що вся Східна Галичина перейнята соціалістичною пропагандою, проти якої польське обивательство повинно творити комітети безпечності. Намісник граф Альфред Потоцький як стій вирушив у Східну Галичину об'їздити повіти, щоб переконатися про стан краю. Арешти й ревізії серед русинів відразу показали консерватистам, проти кого звернути вістря. Шляхтич А. Созанський із Старого Кобла коло Самбора в меморіалі, висланім до львівського суду, домагався, щоб ув'язнених русинів якнайшвидше повішати. Та консерватисти вмiли ліпше використати сей сам собою маловажний епізод. Зроблено так, щоб ревізій по домах русинів було якнайбільше, щоб книжок та паперів у них забрати якнайбільше і щоб у центральній власті, а ще більше в цісарськiм бургу викликати враження, що вся Галицька Русь підточена соціалізмом, що всяке розширення прав руського народу, руського селянства грозить небезпекою державі, церкві, власності і що одинокою опорою тих святощів є польська шляхта. Ось чому арештованих треба було позасуджувати, ось для чого треба було скомпонувати велике тайне товариство з Драгомановим на чолі, з центрами в Києві, Львові, Відні та Женеві, товариство, про яке ані перед тим, ані потім ніхто не чув нічого. Самі поляки, майстри в конспіраціях та заговорах, сміялися з того концепту, хоча приймали його на віру зі слів прокуратора. "Pan Dragomanow, — писав "Dziennik Polski" по процесі в ч[ислі] 23 зр. 1878, — jest na polu spiskowania prostym dyletantem. Procesy lwowskie wykazały, że w jego robocie niema ani krzty planu i konsekwencyi, że dzisiaj nie wie, co jutro napisze, że jutro odwoła to, co dziś napisał" ("Пан Драгоманов... у питаннях змови є звичайним дилетантом. Львівські процеси показали, що в його роботі немає ані крихти плану і послідовності, що сьогодні він не знає, що напише завтра, що завтра він заперечить те, що написав сьогодні (польськ.)".

Про свій арешт Іван Франко залишить небагато спогадів. Хіба тільки "Як це сталося" та ще в автобіографічному листі до Драгоманова від 26 квітня 1890 року, який потім використає в передмові до збірки "В поті чола". Спогади ідентичні і мало чим відрізняються один від одного. "Одного гарного дня — це було прекрасного літа, саме 1877 ро-

ку, — мене заарештували і замкнули в в'язницю. Слідчий суддя допитував мене про соціалізм і нігілізм, як і про мої знайомства, звичайно, також про Драгоманова, який тоді жив у Женеві і якого я тільки раз особисто бачив, але зовсім не говорив з ним. Після шістьох місяців напруженого слідства прокурор за допомогою кількох уривків речень, вирваних з листів Драгоманова та інших обвинувачених — нас було більше, — утворив таємне товариство таким же простим, як і геніальним способом. "Відомо, — так починалося дослівно мотивування його обвинувачення, — що існує соціалістична пропаганда, а що уряди не терплять її, то вона діє через таємні товариства". Отже, досить, — думав обвинувач, — довести, що хтось є соціалістом, щоб його (eo ipso [в силу цього — авт.]) притягнути до суду за участь у таємному товаристві.

Ми, обвинувачені, могли до захриплення говорити, щоб доказати, що соціалізм — це доктрина, а не якийсь таємний союз, що соціалістична пропаганда діє в Німеччині і навіть в Австрії зовсім легально і що весь зібраний протягом місяців слідства проти нас матеріал не доводить найменшого сліду існування таємного союзу.

Все було марно. Наші судді знали про соціалізм ще менше, ніж прокурор, — бо усі вони займались наукою в університеті тільки ради хліба, не цікавились жодним соціальним питанням і по одержанні посади, певне, не прочитали жодної книги, крім романів! А крім того, ми, обвинувачені, були українці, крім одного поляка з Росії, який дав власне привід до процесу, а саме: пануюча польська каста мала саме тоді приховати справді існуючий польський таємний союз, заснований для вербування польського легіону, щоб допомогти туркам проти росіян, а еwentуально окупувати Галичину, щоб утворити тут польський національний уряд в разі, якби росіяни визнали це за добре. Нас засуджено — певне не дуже суворо — від шістьох тижнів до трьох місяців арешту, але цього було досить, щоб таких студентів філософії, як я, раз назавжди вибити з життєвого шляху. Пропала для мене надія дістати посаду гімназичного вчителя, пропала марно ціль моїх університетських студій. До того я не мав жодних засобів розпочати які-небудь інші студії, бо перестрашена процесом українська суспільність відвернулася від усіх засуджених, немов від зачумлених.

У в'язниці — не знаю, чому, — ставились до мене з особливою суворістю. Запхано мене до найгіршої камери, до злодіїв, убивць та інших звичайних злочинців. Шахраї і великосвітські пройдисвіти, що час від часу потрапляли до в'язниці і протратили багато грошей, мали найкращі камери, світло, послуги, різні привілеї, — це були справжні аристократи. Протягом дев'яти місяців, які провів у тюрмі, сидів я переваж-

но у великій камері, де перебувало 18—28 злочинців, де зимою ніколи вікно не зачинялося і де я, слабкий на груди, з бідою добився привілею спати під вікном. Таким чином уникнув я небезпеки вдихати вночі густе затхле повітря в його безперервній силі, але зате прокидався майже завжди з повним снігу волоссям на голові. Цьому відповідало й ставлення сторожі. Раз я почув себе хворим і десять днів поспіль просився до лікаря, але мене не допустили. Протягом перших трьох місяців свого ув'язнення я не одержав жодного листочка друкованого паперу. Тільки пізніше дістав я дозвіл одержувати книги.

Це була перша школа, яку я пройшов на дні галицького суспільства”.

Так Франко писав у спогаді “Як це сталося”.

Менше про це у листі до Михайла Драгоманова: “Безтолковий процес, котрий упав на мене, як серед вулиці цегла на голову, і котрий скінчився моїм засудженням, хоч у мене не було за душею й тіні того гріха, який мені закидували (ані тайних товариств, ані соціалізму; я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий), був для мене страшною і тяжкою пробою. Дев'ять місяців, пробутих в тюрмі, були для мене тортурою. Мене трактовано як звичайного злодія, посаджено між самих злодіїв та волоцюг, котрих бувало в одній камері зо мною по 14—18, перекидувано з камери до камери, при ненастанних ревізіях та придирках (се, бач, за те, що я “писав”, т.е. записував на случайно роздобутих карточках паперу случайно роздобутих олівцем пісні та приповідки з уст союзників або й свої вірші), а кілька тижнів я просидів в такій камері, що мала тільки одне вікно, а містила 12 людей, з котрих 8 спало на тапчані, а 4 — під тапчаном для браку місця. З протекції, для свіжого повітря, союзники відступили мені “найліпше” місце до снання — під вікном насупротив дверей; а що вікно задля задухи мусило бути день і ніч отворене і до дверей продувало, то я щоранка будився, маючи на голові повно снігу, навіяного з вікна”.

Які вірші Франко написав у тюрмі — невідомо. Може, ці поезії не збереглись, або автор переробив їх пізніше, проставивши нову дату написання. Уціліли лише ті записи, які ув'язнений робив на полях книжок. Їх йому дозволяли мати, дозволяли також писати листи, які перевіряли і, якщо в них не було забороненого матеріалу, відсилали до адресата. Скільки листів написав Іван Франко у в'язниці — також невідомо. Вони втрачені, бо адресати не хотіли їх зберігати, наївно думаючи, що зміст цих листів невідомий поліції. Збереглося лише три листи. Один до Ярослава Рошкевича, який, очевидно, був присутній при арешті Івана Франка, та два листи до Івана Белея. Перший датований 22 вересня

1877 року. “Не знаю, — писав Іван Франко, — чи звісно тобі, що до мене вільно писати листи, — розуміється, щоб і слова в них не було про мою справу, а пан суддя, перечитавши, пришле мені. Я пишу до тебе нині з двоякою просьбою. Перша річ — книжки. Вчора я просив п[ана] презеса о позволення читати книжки, бо уперед, крім фахових, грецьких та латинських, мені не мож було читати ніяких других. П. презес позволив мені і обіцяв поговорити з п. суддею, і я надіюсь, що п. суддя бодай тепер не відмовить моїй просьбі. Для того прошу тебе як мож найскорше принести мені до канцелярії п. судді Писарева дві книжки: одну польську “Szkice z dziejów gasy”, а другу російську і також Е м і л я Золя дві повісті: одну по-польськи: “Karjera Rougonów”, а другу по-російськи: “Завоевание Плассана”...

Ті “Szkice z dziejów gasy” були польським перекладом статті Д. Писарева “Нариси з історії праці”, яка вийшла 1863 року. Невідомо, чи Ярослав Рошкевич виконав прохання Івана Франка і чи пан суддя дозволив ці книжки передати ув'язненому, але те, що крім підручників, тобто книг з латини та греки, Франко мав також інші, свідчать записувані на їхніх полях почуті від “соузників” пісні та приказки. Наприклад, у книжці Миколи Костомарова “Исторические монографии и исследования”, т. II, що вийшла в Санкт-Петербурзі 1872 року, були записані пісні від Михайла Теслюка зі села Батятичі Жовківського повіту. Від нього Франко записав коляду “Ой бувай здоров, гречний сподару” та пісні: “Там на горі дубина”, “Ой за ліс, милий, за ліс”, “Полюбилися двоє дітей сердечне”, “Ой дівчина на гриби ходила”, “Ой гук, мати, гук”, “Зелена ліщина, молода дівчина”, “Приснив ми ся сон дивненький”, “Ой пливіте, гуси, на биструю воду”, “Зелена ліщина-нонька і гай зелененький”, пісню про панщину “Добре було нашим батькам на Україні жити”, яку потім використав у статті “Критичні письма о галицькій інтелігенції”, опублікованій 1878 року у “Молоті”, “Прийшов сотник, прийшов війт”, “А в лузі калина весь луг прикрасила”, балади “Ой поїхав Васюнько на полювання”, “Ой у Львові на риночку”, “Ци ви, люде, чули о такій новині”, мелодію якої 1901 року записав Климент Квітка в Буркуті на Гуцульщині, жартівливі пісні “Через село гусак летів” та “Дивно ж мені, дивно”.

У тій же книжці М. Костомарова Франко записав декілька пісень від міщанина Кароля Францішкевича з Рогатина, котрий, напевне, сидів з ним в одній камері: прекрасну пісню “Жалі мої, жалі”, яку часто любив співати письменник (її мелодію від Франка під час його першої поїздки до Києва записав Микола Лисенко і надрукував її у четвертому випуску “Збірника українських пісень”, що вийшов 1886 року), “Ой

коло млина шумить дубина", текст якої Франко переслав Миколі Лисенку листом, а її мелодію записав 1901 року від Франка Климент Квітка. Така ж історія запису тексту і мелодії пісні "Ой чабане, чабане, чабане-небоже". Від К. Францішкевича Іван Франко навчився прекрасної пісні "Бескиде зелений, в три ряди саджений", мелодію якої записав Микола Лисенко від Франка в Києві 1885 року і також подав її у четвертому випуску свого збірника українських пісень. Записав композитор і баладу "Ей, вийшла, вийшла подолянка по воду", текст якої Франко навів у своїй студії "Жіноча неволя в руських піснях народних", опублікованій 1883 року; у цю студію увійшла також балада "Ой у ночі із півночі ще кури не піли". Мелодію її від Франка 1901 року записав К. Квітка.

Навіть від провокатора К. Скаміни Франко записав прекрасну пісню "Ой світи, місяченьку", текст якої потім надіслав Миколі Лисенкові.

Ці пісні, записані у львівській тюрмі, невдовзі будуть опубліковані в різних збірниках найчастіше під назвами, які ввів Філарет Колесса у збірнику "Улюблені пісні Івана Франка", що вийшов у Львові 1946 року. Підсумкове видання записаних Франком пісень здійснило видавництво "Каменяр", випустивши упорядкований О. Деєм збірник "Народні пісні в записах Івана Франка". Найповніше ж видання вийшло 1981 року у видавництві "Музична Україна".

Про долю сусідів І. Франка по камері нічого невідомо. Ними ніколи не цікавились ні дослідники, ні франкознавці.

Деякий час, особливо на початку арешту, Франко думав, що сталась якась помилка і він зуміє це довести, але для цього треба дістати гроші і внести їх під заставу. Невдовзі після арешту йому вдається переслати листа І. Белею. "До зложення кавці, — писав у листі, — за мене міг би (і мусить) причинитися мій вітчим, Гринь Гаврилик, газда в Нагуєвичях. Грунт (моя вітцівщина) може бути (крайньою ціною дешево) таксований на 400—500 зол. (як натепер, може, з будинками до 1000). Що би нестало, міг би доложити Рошк[евич]. Я хочу сам понаписувати листи до них, і то якнайшвидше — та лиш то біда, що насамперед треба, бодай про око, порадитися чи то до Крігсайзена, чи то до презеса. Може би, ти міг подати мені адрес д-ра Яцковського. Я поручив би Рошк[евичу] зайнятися цілою справою, с. є. порозумітися з вітчимом зглядом скількості ґрунтової такси і відтак порозумітися з Яцк[овським] зглядом подання. П[авли]к на Др[агоманова] не має надії і навіть не хоче його непокоїти, але з тим він дурень. Ту не час до делікатеси, а треба рятуватися як мож. Я вже нині мельдувався до суду, та що ж, не кликали. Біда з тим мельдуванням!"

Яцковський був батьком Франкового товариша по гімназії. Проте даремно Іван Франко покладав надію на допомогу вітчима, для якого ґрунт виявився дорожчим за пасерба. Даремно сподівався на допомогу отця Рошкевича, якого вважав своїм тестем.

Не приїхала до нього й Ольга. І Павлик знайшов привід вколоти Франка, коли до нього з Косова після арешту приїхала сестра: "А видите, моя сестра приїхала до мене, а ваша мила до вас ані ду-ду".

"Се дитинство, правда?" — шукає Франко підтримки у Івана Белея. Ольга приїде, бо як же інакше?

"Заразом напиши, — просить він у листі до Ярослава Рошкевича трохи пізніше, — з яких се причин твій батько так страшно загнівався на мене, що, будучи у Львові, навіть не хотів побачитися зі мною? Для мене видається такий гнів чимось таким, що не має найменшого сенсу, — бо і що ж се значить — гніватися на чоловіка в нещасті, — як коли б я сам собі то зробив, і то ще йому на збитки? Для того будь такий добрий і при найближчій спосібності напиши додому і донеси о. Рошкевичеві, що надіюсь його з донькою побачити на моїй розправі. Прошу тя конче написати се і відтак донести мені дословно відповідь: щоб я знав, чого маю держатися".

Кара була невелика. Найбільше отримав — напевно, щоб не викликати підозри — Михайло Котурницький (його справжнього прізвища тоді ніхто не знав). Він отримав три місяці арешту.

Перед самим судом була обрана нова лава присяжних і про її склад було оголошено у львівській пресі. До нового складу лави присяжних увійшли на основі лотереї: 1) Г. Соколь, власник контори вимірів; 2) Г. Сегеля, секретар поштового асекураційного товариства; 3) д-р І. Верещинський, член кредитового віділу; 4) Ф. Кнауер, дідич з Глинян; 5) А. Вінковський, дідич з Колоденців; 6) Л. Гродзінський, дідич з Глинська; 7) Н. Мюллер, купець; 8) В. Лясковський, власник дому; 9) В. Лукавський, власник дому; 10) А. Кінцлер, власник дому; 11) Ю. Топольницький, банківський чиновник; 12) Ф. Воєвідка, власник дому; 13) Р. Ржуховський, банківський чиновник; 14) Л. Чернецький, власник дому; 15) К. Токарський, власник дому; 16) Г. Фрейнд, власник торгового дому; 17) д-р Маєвський, адвокат; 18) д-р В. Нурковський, адвокат; 19) Венедикт Площанський, редактор "Слова"; 20) д-р І. Допупіль, дідич із Любелі; 21) д-р С. Сирський, професор університету; 22) І. Черник, власник дому; 23) Вл. Тебінка, чиновник кредитового товариства; 24) В. Свістерський, власник дому; 25) В. Лозовський, власник дому; 26) А. Людмерер, купець; 27) Г. Раух, власник парового млина в Сокалі; 28) А. Козловський,

купець; 29) Ю. Шаєр, купець; 30) д-р Е. Бюль, професор університету; 31) Е. Никорович, дідич із Ульвовки; 32) В. Яворський, власник дому; 33) С. Холоневський, архітектор; 34) Г. Глікселлі, власник дому; 35) д-р Вайс, адвокат; 36) Ш. Вейх, власник дому. Запасними присяжними були вибрані: 1) А. Устенський, власник дому; 2) д-р Рейшер, лікар; 3) Д. Зброжек, професор університету; 4) К. Гросс, лікар; 5) д-р К. Кройц, професор університету; 6) д-р Т. Шмигельський, адвокат; 7) д-р С. Німчинський, адвокат; 8) С. Мерер, торговець; 9) А. Олеховський, власник дому.

Нова каденція лави присяжних починалася 11 лютого за новим стилем. Усі присяжні щодо визнання вини "соціалістів" були одноставні у своєму рішенні і проголосували, як було потрібно судові, тому трибунал під головуванням Леона Будзиновського, на совісті якого лежить організація того суду та вироку, не мав проблеми з винесенням вердикту.

"Найменше значення мали ті карі для Сельського й Мандичевського: оба були люди заможні, — напише в спогадах про Остапа Терлецького Іван Франко, — надто один медик, а другий укінчений правник і майбутній адвокат, значить, оба не дбали про урядову службу й пішли далі своєю дорогою. Вибив із колії засуд Павлика й мене: ми були студенти філософії, числили на педагогічну кар'єру, а тепер мусили попроситися з нею і добиватися хліба наразі журналістикою. Я, щоправда, не покинув університетських студій, але трактував їх уже не як студії для хліба, а тільки шукав способів поповнити дійсно прогалини свого знання. Та найтяжче потерпів Терлецький. Він, чоловік старший (поверх 35 літ), зламаний хворобою, втративши свою посаду, притім без ніякого способу до життя, не здібний навіть до затишної публіцистичної роботи, а до того маючи на карку значні, як на його засоби, книгарські довги в Відні, знайшовся просто в розпучливим положенні"...

Будинки, в яких знаходилися в'язниця та суд, не збереглися. 1895 року на їх місці виросла нова будівля Крайового суду у Львові, на якій аж до приходу радянської влади красувався герб Австро-Угорської монархії. Пізніше тут знайшли притулок військова кафедра та секретні лабораторії Політехнічного інституту. Як за Австрії, так і пізніше за Польщі тут проводились найголосніші судові процеси. Тут відбувся відомий кукезівський процес, який ліг в основу повісті Івана Франка "Основи суспільності" і на якому Іван Франко був репортером від газети "Кур'єр Львовські". Тут відбувся процес мадам Вайс, яка торгувала дівчатами і тримала у Львові борделі. Іван Франко і на цьому процесі був репортером; дана справа лягла в основу повісті "Для домашнього вог-

нища". За Польщі в 1932 році тут були засуджені до повішення Василь Білас та Дмитро Данилишин. 1934 року у цьому ж будинку проходив процес над Степаном Бандерою. Вулиця, на якій знаходиться цей будинок, тепер носить ім'я князя Романа, тоді ж називалася іменем польського короля Стефана Баторія, а в радянський час — генерала Ватутіна.

В'язничне приміщення на початку ХХ століття було перебудоване тільки частково. Яка із кімнат служила камерою для Івана Франка, ніхто точно сказати не може. Цього, мабуть, ніколи і не намагались встановити.

5 березня 1878 року управитель карного дому цісарсько-королівського суду у Львові Міхал Магновскі рапортував "світлому ц. к. суду": "Повідомляю, що Івана Франка, засудженого вироком місцевого суду № 14441 від 21 січня 1878 р. за проступок участі в таємних організаціях на шість тижнів суворого арешту, звільнили сьогодні після відбуття цього покарання" (Там само, ф. 152, оп. 2, спр. 14419, арк. 14).

Розділ XIII

ВОЛЯ

Свій вихід на волю Іван Франко урочисто ознаймив віршем "Товаришам с тюрми":

Обриваються звільна всі пута,
Що в'язали нас з давним житем!..
З давних брудів і думка розкута —
Ожиємо, брати, ожием!

Ожиємо новим ми, повнішим
І любов'ю огрітим житем —
Через філі мутні і бурливі
До щасливих країв попливем.

Через філі нещастя і неволі,
Мимо бур, пересудів і зла
Попливем до країни святої!
Де братерство і щастя, й любва.

Ми ступаєм до бою нового
Не за царство тиранів-царів,
Ані тож за попів, ні за бога,
Не за панство неситих панів.

Наша ціль — людське щастя і воля,
Верх розуму над віров сліпов
І братерство велике, всесвітне,
Вольна праця і вольна любов!

Але твердо тра в бою стояти,
Не лякатись, що впав перший ряд,
Тра по трупах наперед ступати,
Но ні крок не вертатись назад.

Се ж послідня война! Се до бою
 Із звірством чоловіцтво стає,
 Се поборює правда неволю,
 "Царство боже" на землю се йде!

Не молітеся більше до бога:
 "Най явиться нам царство твоє!"
 Бо молитва слаба ту підмога,
 Де розумної праці лиш тре.

Не від бога те царство нам спаде,
 Не святі на руках го знесуть,
 Але власний наш ум го посаде,
 Сильна воля і спільний наш труд.

Дивовижний у своїй патетиці вірш, рівний "Вічному революціонерові", який Франко напише невдовзі. Цим віршем відкривався новий журнал "Громадський друг", що прийшов на зміну "Другу", який від самого початку рекламував себе як "часопись для особливо красавиць", а відтак, на думку цісарсько-королівського суду, став рупором соціалізму. Після першого арешту Михайла Павлика другий номер "Слова" за 1878 рік помістив заяву: "Тенденції и стремления, якіи "Друг" в последних номерах пропаговал, суть нам совсем чужіи, а даже и обществу, и делу русскому вредныи. Мненій подобных мы никогда не поделяли, а заявленіе сіе делаем потому, чтобы в будущем не думал никто, что "Друг" в 1876 и 1877 годах был органом нашим, т. е. общества "Академический кружок" и русской академической молодежи". На процесі представники цієї партії, припинивши видавництво "Друга" в травні 1878 року, хвалились, що "вкрутили той гидре голову". "Громадський друг" вже не збирався бути "лектурою для чтива" чи догоджати "красавицам". Своєю назвою він заявляв, що збирається служити тільки громаді, в якій бачить силу і майбутнє.

Вірш був підписаний псевдонімом Мирон^{***}. Цей вірш Іван Франко помістив у своїй збірці "Давне й нове", що була другим побільше-ним виданням збірки "Мій Ізмарагд", яка вийшла 1898 року. У розділі "Із злоби дня. Із тридцятиліття 1878—1907" збірки "Давне й нове", що вийшла як п'ятий том "Писань Івана Франка" у Львові 1911 року накладом Українсько-руської видавничої спілки, під тим віршем Іван Франко зазначив, що його "писано в початку 1878 р. у львівській в'язниці, друковано на чолі видання "Громадський друг" 1878, ст. 1—2

п[ід] з[аголовком] "Товаришам із тюрми". Вірш надруковано майже так, як в "Громадському друзі", з тими ж "збоями" та невинностями. У строфі "Верх розуму над віров сліпов" замінено "віру" на "освіту". Зроблено деякі стилістичні правки, зокрема прибрано слово "го", тобто "його". Проте капітальної переробки цей вірш зазнав уже у збірці "Із літ моєї молодості", яка вийшла у 1914 році і містила поезії 1874—1878 років:

ТОВАРИШАМ ІЗ ТЮРМИ

Обриваються звільна всі пута,
Що в'язали нас з давнім життем;
З давніх брудів і думка розкута —
Ожиємо, брати, ожием!

Ожиємо новим ми, повнішим
І любов'ю огритим життем;
Через хвилі мутні та бурхливі
До щасливих країв попливем.

Через хвилі нещастя і неволі,
Мимо бур, пересудів, обмов
Попливем до країни святої,
Де братерство, і згода, й любов.

Ми ступаєм до бою нового
Не за царство тиранів, царів,
Не за церков, попів, ані бога,
Ні за панство неситих панів.

Наша ціль — людське щастя і воля,
Розум владний без віри основ,
І братерство велике, всесвітне,
Вільна праця і вільна любов!

Треба твердо нам в бою стояти,
Не лякаться, що впав перший ряд,
Хоч по трупах наперед ступати,
Ні на крок не вертатися взад.

Се ж остання війна! Се до бою
 Чоловіцтво зі звірством стає,
 Се поборює воля неволю,
 "Царство боже" на землю зійде.
 Не моліться вже більше до бога:
 "Най явиться нам царство твоє!"
 Бо молитва — слаба там підмога,
 Де лиш розум і труд у пригоді стає.
 Не від бога те царство нам спаде,
 Не святі його з неба знесуть,
 Але власний наш розум посяде,
 Сильна воля і спільний наш труд.

"Товариші з тюрми" розбіглись між люди. Багатьом з них тюрма не пошкодила. Вона боляче вдарила лише по трьох учасниках отого "соціалістичного процесу": Михайлу Павлику, Івану Франку та Остапу Терлецькому. По останньому — як вважав Франко — особливо жорстко. "Вийшовши в початку марта 1878 р. з арешту по відсидженні кари, — писав Іван Франко у спогадах про Остапа Терлецького, — (я мусив відсидіти її зараз по розправі, бо хоч мені вільно було рекурсувати, але трибунал не захотів випустити мене на вільну стопу), я застав таку ситуацію: Павлик збирався видавати місячну часопись "Громадський друг" за підмогою Драгоманова, який на се видання віддав свою частку уваровської премії, уділеної йому за "Исторические песни малор[усского] народа". Я мав стати співробітником цього видання. Прошений був і Остап, та якось не потягав. Його, зрештою, в ту пору не було у Львові; зараз по розправі він виїхав до своєї родини в Назірну, відки вернув аж десь у цвітні або в маї. Побут його між рідними був важкий, нестерпний; усі надіялися від нього підмоги, а тепер він був найбільшій із них усіх, круглий пролетарій. Ми жили пару місяців разом: Павлик, його сестра Анна, Терлецький і я. Часто бувало так, що одного дня ми не знали, що їстимемо другого; з платою за помешкання опізнювалися часто; та найгірше боліло нас те, що вся руська суспільність з виїмком купки молодезі уникала нас як зачумлених. Ми опинилися в положенні банітів, викинутих із суспільності, і нервово роздрознення, відповідне до такого положення, знаходило вираз у нашій журналі, який номер за номером конфіскувала прокуратура. Остап держався збоку від нашої роботи. Він, оскільки знаю, був противний видаванню журналу так швидко, без доброго приготування, і ще перед моїм виходом із арешту перечився

про се з Павликом. Потім, коли журнал таки почав виходити, він обмежився на іронізуванні над "масою енергії", яку вкладали ми в се діло, а на просьби, щоб і він узяв часть роботи на себе, відповідав іронічно, що він "стара руїна". Та проте видно було, що безвихідне положення дуже мучило його".

Проте Остап Терлецький випадково зустрів на вулиці Владислава Федоровича, який був ще до того його благодійником, і той порадив йому поїхати до Відня і записатись на право, обіцяючи дати на цю справу гроші. "Відтепер Остап, — продовжує Іван Франко, — чув себе ліпше, жартував, брав участь у розмовах молодезі, що вечором сходилася до нашої квартири на третім поверсі при ул. Кляйнівській. Та до видавництва не хотів мішатися; між ним і Павликом був якийсь тихий антагонізм. Тільки коли Павлик пішов відсиджувати присуджений йому арешт і я сам пильнував видання останньої часті нашого органу, що вийшла п[ід] н[азвою] "Молот, галицько-українська збірка", я здужав намовити Остапа, щоб він написав розбір книжечки Платтера "Der Wucher in der Bukowina" ("Лихварство в Буковині" — авт.). Се була одинока його праця, поміщена в нашій тодішній виданні. Повість Павлика "Пропащий чоловік", уміщена там, знеохотила його зовсім до нього; в виведеній там фігурі Напуди він добачав карикатурне змалювання свого власного поступування в Відні в 1877 році; наскільки у д. Павлика справді була інтенція докорити боязливостю власне Терлецькому і наскільки він мав для сього підставу, не берусь судити".

Павлик про своє безвихідне становище відразу по виході з тюрми (був засуджений на місяць) написав Михайлу Драгоманову, і той порадив йому зайнятись журналістикою та видавати свій часопис, з прибутків якого й радив жити. На видання часопису обіцяв допомогу не тільки свою, а й росіян.

До Михайла Драгоманова звернувся й Іван Франко:

"Я від 5/III н[ового] с[тилю] на волі, сиджу у П[авли]ка. Мене не хотіли випустити на вільну ногу для рекурсу і тим змусили прийняти декрет. Не знаю, куди тепер кинутися і як продержатися. Я хотів з матеріалів, зібраних у тюрмі, написати обширнішу картину злодійського життя і послати її в московським переводі до якої російської часописі, — чень, би прийняли? Що Ви на те?"

Поки що я буду помагати П-ові видавати "Гром[адського] друга", і коби лиш яка-така підпора, ми би, чень, поставили го дещо трохи на ноги і довкола нього згруппували що талантливішого і живішого з молодезі. А не буде чим продержатися у Львові, то поїду на село і буду писав, що треба.

Чи не могли б Ви або хто там де видати збірник галицьких пісень з нотами? Ми необавці приладимо матеріал на досить обширну книжку.

Бувайте здорові!

Ваш Іван Франко”.

Цей лист уперше опублікував у другому томі “Переписки Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом” Михайло Павлик, бо він був дописаний І. Франком у кінці листа М. Павлика, на якому стояла дата “після 15 марта”. В примітці до публікації Павлик стверджує, що після слів “сиджу у П[авли]ка Франко написав “на ласкавім хлібі”, але на наполягання Павлика викреслив це, бо, як каже М. Павлик, — “мене вразила була ся дописка”. Жодних нарікань, жодних докорів. Через десять днів (у листі стоїть дата “перед 25.03.1878 року”) Михайло Павлик знову пише Драгоманову коротенький лист, і Франко знову дописує: “Мені небагато до Вас писати, бо й часу небагато. На нас двох поки що вся робота при П[ро]мадськ[им] др[узі]”. Я думав написати до “Вест-ника” Евр[опы]” обширну аналізу злодійського життя і тих вплив, які пруть наших людей до збродні. Але якось сили нема, “Voа Constrictor” (дальший шкіц “Борислава”) я ледве вчора вирвав із суду, треба ще перероблювати і кінчати. Якби вдалося, то пішлю це в Росію, не знаю тільки, чи мож слати по-малоруськи. Не знаю, про що буде Ваша стаття “Укр[аїна] і Галич[ина]”, а я хотів написати коротеньку “Історію українофільства в Галичині в 1876 і [18]77” і виказати, як посеред замішанини наших понять повставала нова партія. Може, виладжу до 3 номера.

Бувайте здорові.

Ваш Іван Франко”.

У листі від 26 квітня 1890 року Іван Франко напише: “Та не сама тюрма була для мене найтяжчою пробою: засуд кримінального суду, а особливо те, що я опісля застав на світі, сто раз тяжчий і несправедливіший засуд усеї суспільності, кинений на нас, страшенно болів мене. Мене викинено з “Просвіти”, заборонено приходити на “Бесіду” (бо д-р Шараневич, котрий пару разів побачив мене там, читаючи газети, настояв на тім, щоб мені конче заказати приходити туди, а то він виступить з товариства, і коли мені справді заказано, він таки виступив), а люди (з старших), котрі хотіли мати зо мною яке-небудь діло, видались зо мною тільки в секреті, що мене ще дужче принижувало”.

Те, що Франко відчував після виходу на волю, він чи не найкраще передав в оповіданні “Моя стріча з Олексою”, яке мало підзаголовок “Оповідання Мирона Сторожа”, а вперше було опубліковане в збірнику “Дзвін”, що почав виходити після закриття “Громадського друга”. “Я чоловік, — писав Іван Франко, — проклятий, ненависний, прогнаний

з-поміж "чесних", — одним словом, проскрибований. Се не значить, що, приміром, моя совість стає супротив мене або щось подібного, — ні, се значить тільки то, що люди "чесні" (коли хочете, можете звати їх "багатими", "сильними", "практичними", — се на одно вийде) випхнули мене з "чесного" і "порядного" товариства, т. є. попросту з-поміж себе. І зовсім справедливо! Мое ім'я враз із кількома іменами подібних до мене "во время оно" оббігало весь край, було пострахом усіх "мирних і вірноконституційних горожан", — з моїм іменем усі вони в'язали поняття перевороту, революції, різні. Правда, в той час, коли "спасителі існуючого порядку" підняли найстрашніший гвалт, я і мої товариші сиділи спокійно і смирно за тюремними ґратами та рахували дні короткого життя, страчені пусто та марно. Але возьмим, приміром, що діло зовсім так не діялось, що мені і моїм приятелям о переворотах та революціях і не снилося, — то що з того? Чи вже то одно, що я сидів у тюрмі, не вистачує, щоби навіки запл'ятати мене в очах "чесних" людей? Ба, але всевідуший і всемогутій суд справді признав мене винним, справді в моїм організмі добачив революційну жилку, в моїй крові дослідив краплю такої крові, котру французькі "спасителі порядку" забули пролити до остатку в р. 1872, в моїх очах доглянув іскру такого огню, котрий може запалювати дома "мирних горожан" не гірше нафти. Одним словом, — я оказався кругом винним на суді, — значить, погорда і прокляття "порядних" людей насупротив мене зовсім справедливі.

Я й зовсім не жалуюсь на те..."

Не жалується, бо, може, навіть легше йому стало, коли, вийшовши з тюрми, він почувся вільним, як птах, що вирвався з клітки, чи учень по закінченні шкільного року, у котрого в руках свідоцтво, а перед ним — надія на приємні вакації. "І я також пройшов курс науки "порядних людей", просидів поруч них довгі літа і получив вкінці свідоцтво, — правда, трошки не так написане, як звичайно, — але все-таки увільняюче мене від дальшого сидження на проклятій лаві. Я вийшов надвір, на свіжий воздух! У моїй голові кишіли нові мислі, нові враження, а з-посеред них чимраз сильніше визначувалися звуки сумної і щасливої пісні:

Обриваються звільна всі пута,
Що в'язали нас з давнім життям!

Я чув, бачив, знав з сильного биття серця, що се правда, що пута порвалися, що давнє життя пропало..."

Жити з почуттям відкинутого, чужого серед людей, ненависного їм було дуже важко. Перед ним два шляхи: або посипати голову попелом

та, роздерши останні "ризні", тобто останню сорочку, плакати, каються та просять у всякого "порядного" прощення "за страшну, хоть і несповнену провину", або ж плюнути на все, взяти на себе свій хрест і нести до кінця свого життя...

Він боявся їхати у свої рідні Нагуєвичі. Гринь Гаврилик не захотів заставити поле, щоб дати гроші під заставу і випустити його на волю хоч до суду. Ніхто з рідні не приїхав до нього. Ні брати, ні вуйки, ні тітки. Всі відвернулись...

Своє повернення в рідне село і зустрічі зі Сторожами Іван Франко вигадав. Він сам собі створив ілюзію повернення та виrozumіння, яке мав би мати. Мабуть, оповідання "Моя стріча з Олексою" було вкрай потрібне Іванові Франкові не стільки для того, щоб оповісти, як чується людина, яка безневинно відсиділа в тюрмі і, що гірше, що відчуває вона, коли від неї відвертаються люди, які теж розуміють, що вона стала жертвою чиеїсь політики, — скільки розповісти в популярній формі людям, отим простим Сторожам, за що його судили і що таке отой соціалізм, який від часу процесу Івана Франка та його товаришів кривавим маревом завис над Галичиною на десятки років.

Це оповідання вкрай важливе ще й тому, що висловлює думки Франка про соціалізм... Письменник уперше пише художній твір у формі бесіди, щоб доступніше подати широкому загалу ті чи інші політичні, економічні та філософські проблеми. І робить це вправно й успішно.

Від І. Франка відвернулись не тільки Львів, рідні Нагуєвичі, відвернувся і Лолін. Це його буквально збивало з ніг. Такого удару він не сподівався. Один Ярослав Рошкевич відвідував товариша у тюрмі, носив свіжу білизну, одяг, взуття, їжу... Більш ніхто.

Знаючи, як поставився до його арешту о. Михайло Рошкевич, Іван Франко відважився написати до нього листа тільки через місяць по виході з тюрми. "Всечесний отче! — писав він 2 квітня 1878 року. — По довгій боротьбі з самим собою рішився я писати до Вас — не щоб перепрашати Вас за що-небудь (перепрашати Вас я не маю за що), ані щоб усправедливлятися чи там толкуватися, бо я ні зглядом Вас, ні зглядом нікого нічо не завинив. Прикро мені се писати, та я, прецінь, думав, що тоті люди, що звалися моїми приятелями (і навіть в добрих днях се не раз доказували), піймуть і усправедливлять мене в нещасті. Я думав, що тоті приятелі, що колись обіщували мені поміч, — тепер не то, щоб мали помагати мені, того я не жадав, — а принаймні не схотять мені шкодити, не схотять чорнити мою честь перед людьми і перед суддями, — для чого? В якій цілі? Ти один, Господи, віси! Я так думав, — ну і ошибся! Нічо великого!

Але тут заходить друге питання, і воно іменно каже мені нині писати до Вас. Я Вашій доньці дав слово подружитися і жити з нею, коли буду міг мати яке-таке удержання. Думаю, що на панське життя, на міліони ані Ви, ані вона не числили, а, з другого боку, помимо того, що сталося, я можу мати надію на вдержжя, — а може, навіть іменно д л я того, що сталося. Значить, питання до Вас: чи Ви вважаєте наш зв'язок за перерваний, чи ні? Я не завдавав би Вам сього питання, в котрім більше має рішати Ваша дочка, як Ви, коли бим не думав собі, що Ви могли б знов на мене кидати ганьбу, що, от, збаламутив ми дівчину та й покинув. Може бути, Вас буде ще стримувати то, що я ніби "політично скомпрометований", — однако ж смію Вас упевнити, що се неправда — доказом того може бути й се, що мене на другий курс приймуть на університет. Отож після сього я ставлю ось яке питання до Вас: чи Ви хочете, щоб я удержував дальше зв'язь з Вашою донькою, чи ні? (Розуміється, друге питання, чи вона сього схоче, чи ні). Коли ні, то тоді, принаймі, я буду знати, що не я ламлю дане слово. А коли Ви не будете мати нічо против того, то я напишу Вам, які в мене шанси на найближчий час, і буду просив дозволити мені свобідно переписуватися з панною Ольгою.

З почитенієм Іван Франко".

Перед тим був лист до Ольги. Відразу по виході з тюрми і, очевидно, найперший. Його цікавило, чи вона після цього, що сталося, відвертається від нього, чи... "Ваш отець, — писав Іван Франко в цьому листі, — заховався так зглядом мене в процесі, що треба б не мати і іскорки людської честі, аби явитись в його дім; не згадую о тім, що коли я просив о Вашу руку, прирік мені помагати в кождім разі, не грішми, а добрим словом і протекцією. Я ніякої помочі від них не потребував, а як не раз і зарятували мене грішми, то часть віддавав-ем їх Славкові, а прочу часть уважаю за затягнений довг, котрий сплачу при першій спосібності, щоби не казали ще, що українець, соціаліст, приходив до їх дому жебрати. Я кажу тільки про друге. Ураза, яку зробили Вашому домові газети, самі знаєте, що зовсім не Павликів лист. Могло в моїх очах усправедливити, і то не зовсім, цілком пасивне, далеке заховання зглядом мене, але думаю, не давало ще права тим, що мені колись обіщували поміч, шкодити мені, ганьбити мене через третю особу, Федоровичку, в присутності судді називати мене варіятом, лінохом і безчесним чоловіком, а де кожде слово о мні сказане мало вагу і вплив на поліпшення або погіршення моєї і так незавидної долі. Думаю, що тим досить виясним, чому зносини з Вашими родичами уважаю розірвані і до Вас приїхати не можу. Правдивих приятелів в біді пізнавай; а хто з приятеля перекинувся в ворога, тот, значить, і вперед не був приятелем і не буде. Се,

однако ж, я не відношу до Вас, принаймні зовсім не рад би-м, щоби факти дали мені повід і о Вас щось подібного казати.

Тепер переходжу до головного питання: що нам робити? Пишу так для означення, що нашу приязнь уважаю зовсім такою, яка була перед розстанням нашим. Сли з Вашої сторони дещо змінилося, то напишіть щиро і одверто для того, що наш роман мусить іти не тою, що досі, дорогою і не може надалі обмежитися письмами і зітханнями — пора подумати о житті. Думайте і пишть. У мене є також план, правда, смілий і не легкий, для того хочу насамперед почути, що Ви гадаєте”.

Що відповіла Ольга на цей лист, невідомо. Лист від неї не зберігся, але з наступного листа, який датується приблизно квітнем 1878 року, довідуємось, що Ольга намагалась помирити його з батьками, про що свідчать такі слова: “А ргорос, Ви говорите, що будете старатися пере-єднати ме[не] і т. д., но, думаю, не потрібно, бо тяжко, щоби то до чого довело. Правда, через те не будем могли так часто видітися, але бачитися на спосіб можемо, як, де, коли, напишу пізніше. Властиво щодо “коли”, на котре Ви так нетерпеливо налягаєте, то скажу Вам, що швидко, може, ще в маю по святах. Питаєте, який мій план? А предці Ви вичерпали всі можливі способи, а мені остає вибирати одну з Ваших пропозицій, котру, ну, але о тім широко писати натепер завчасу, доки ще не маю нічого певного під руками, впрочім, надіюся, що винайду спосіб переговорити з Вами усно, а до того, чей, і осуцнення плану підійде вперед”.

Саме з листів до Ольги Рошкевич відомо дещо більше про життя Івана Франка на той час. “Я від виходу, — писав він у цьому листі до Ольги Рошкевич, — живу разом з Павликом, і, як на мене, доста добре. До вечора працюємо над видавництвом нової газети “Громадський друг”, котрого нумер вийде з початком свят. А се буде часопись обширніша всіх, які досі виходили в Галичині: щомісяця виходити буде книжками о 5—6 аркушах, в форматі трохи більшим, як “Вісник Європи”. Печатати буде ся зовсім радикальною правописсю, а за редакцію відповідає Павлик. Я думаю, що зможемо Вам вислати його, хоть не знаю, чи тато схотять приймати”.

В наступному листі до неї він повідомляв: “На 15 або 16 мая я приїду до Долини і відтам піду піхотою в Вашу околицю. Стоїть тільки тобі з Михайлиною вийти на spacer, і будем могли бачитися й поговорити де про що. Ти постарайся урядити так, щоби воно вийшло зовсім натурально. Виходить там на гору, де ми ходили на гриби і палили огні. Щодо дня, то я так ось розрахував. Приїду до Долини в суботу 12 і сей час піду на місце. Не буде вас, переночую і приїду в неділю. Як би-сте могли приходити щодень, так вечером або коли!”

Він мріяв про що зустріч. Під віршем, який має безпосереднє відношення до цієї події, стоїть дата — 1 травня:

Зближаєсь час, і з серцем, б'ючим в груди,
Я вирвуся, щоб бачити тебе,
Порвати пута фальші і облуди,
Що тисне нас і по душі скребе.
Пробить стіну, котрою людська злість
Нас, друже мій сердечний, розділила,
Не знаючи, що в наших серцях сила,
Котрої ржа упідлення не з'їсть.

Це, безумовно, інтимний момент вірша. Але молодий Франко не був би Франком, якщо б не побачив своєї проблеми на фоні загальних, вселюдських проблем:

Зближаєсь час, коли, подібно нам,
По довговічних боях, муках люди
Прокинуться, гнилий розмечуть срам,
Що їх давив, і щиро грудь до груди,
Уста до уст притиснуть, мов брати,
Приязним, щирим словом заговорять,
Позбувшись пут недумства, темноти,
І зависті, і людовладства, й горя.

Це перший вірш із знаменитої "Картки любові". Він побачив світ лише у 1881 році в шостому номері журналу "Світ", а відтак разом з іншими віршами увійшов до другого видання збірки "З вершин і низин", що вийшла у 1893 році. У першому виданні цих віршів не було. Видання було присвячене "моїй єдиній любій дружині" Ользі Франко з Хорунжинських...

Перший номер "Громадського друга" відкривався віршем Івана Франка "Товаришам із тюрми". Під ним за підписом "Іван Франко" йшов нарис "Патріотичні пориви". У 1887 році цей нарис польською мовою був надрукований у львівському тижневику "Ruch". Як твердить Франко, цей твір пізніше сплотив у нього "намір у ряді образків змалювати деякі типи та прояви з життя галицько-руської інтелігенції". Такі нариси Іван Франко написав, однак друкувати їх вже не мав можливості. Перед ним, проскрибованим, україномовна чи близька тій мові преса була закрита. Довелось чекати випадку, і такий випадок, як це завше бувало у Франковому житті, не забарився. Невдовзі Іван Франко

познайомився з польським письменником Миколою Бернацьким, відомим галицькій суспільності під псевдонімом Rodos, а також з власником польської книгарні Бартошевичем, який до того ж фінансував видавництво досить прогресивного щотижневика "Tydzień literacki, artystyczny, naukowy i społeczny". Незабаром Бартошевич та Бернацький отримали від Франка чотири нариси під спільним заголовком "Ruteńcy". Це були "Молода Русь", "Звичайний чоловік", "Знеохочений" і "Демократ". Перший із цих нарисів був опублікований у 57 номері тижневика, що вийшов 29 вересня 1878 року, "Звичайний чоловік" вийшов у наступному номері (6 жовтня 1878 року), а "Знеохочений" вийшов аж у 63 номері, 10 листопада 1878 року. З невідомих причин останній із нарисів — "Демократ" — не був надрукований і десь запропастився в редакції.

Нарис "Патріотичні пориви" був спеціально написаний для "Громадського друга", який мав яскраво виражене антипопівське спрямування. До попів мав свої претензії і Михайло Павлик, мала претензії і його сестра Анна. Вони вважали попів тими п'явками, що ссуть кров з народу і часто є причиною багатьох бід, яким можна було би зарадити, але не зараджено. Ті попи за церковні треби здирають з людини останню сорочку і не бояться пустити її по світу жебраком. Цей мотив звучить і в "Патріотичних поривах", які, як вже було сказано, ґрунтувалися на реальних фактах. На основі цього нарису Михайло Павлик написав оповідання "Юрко Куликів", головний герой якого став нещасним інвалідом на "війні за цесаря" 1866 року. Це було одне з оповідань Михайла Павлика про народ, писане народною мовою, і навіть розповідь ведеться в народній манері. Такі оповідання Михайло Павлик називав образками і вважав, що вони мають бути в арсеналі кожного початкуючого письменника, а тому так щиро радив писати такі образки Михайліні Рошкевич, яка виявила яскравий нахил до літературної праці. Проте оповідання Павлика "Юрко Куликів" було настільки переобтяжене діалектизмами, що в кінці журналу потрібно було дати невеликий "словарець" слів з їх поясненнями здебільшого німецькою мовою.

Важливе значення в даному часописі мала стаття "Що таке соціалізм д-ра Альб. Шефле", яка була надрукована без підпису. Цю статтю підготували до друку Іван Франко і Михайло Павлик. Про це Павлик згадує у коментарях до публікації свого листа до Михайла Драгоманова від 21.04.1878 року (з того часу він не включався в жодні видання). Це був переклад брошури відомого соціолога Альберта Шефле "Die Quintessenz des Socialismus". Vierte Auflage. Fuenfter Abdruck. Gotha 1878. ("Квінтесенція соціалізму". Четверте видання. П'ятий відбиток. Гота 1878. — нім.), котру рекомендував для журналу Михайло Драго-

манов, про що він писав у листі до Ф. Вовка від 29 квітня 1878 року: "Я порадив перевести Шефле через те, щоб його австрійцям пустити, щоб рот де кому закрити". Мовляв, у Австрії книжки соціалістичного змісту видаються, їх читають, їх автори займають високі адміністративні посади і їх не судять за ширення соціалістичних ідей, а в Галичині кидають за ґрати тих, хто лише цікавиться тими ідеями. Зрештою, друкуючи цю статтю, І. Франко та М. Павлик хотіли познайомити галицьку публіку з соціалізмом, оскільки "останніми часами у нас, — як писали в передмові, — багато було крику про соціалізм, але рідко в кого єсть докладна і ясна думка, що воно таке за звір". Дана публікація була фактично першим твором українською мовою, який оповів, "що таке соціалізм". Автор цього твору щедро опирався на "Капітал" К. Маркса.

Переклад брошури А. Шефле "Що таке соціалізм", очевидно, причинився до того, що того ж таки 1878 року Іван Франко написав польською мовою свою працю "Co jest socjalizm?" ("Що таке соціалізм?" — польськ.). Вона вийшла окремою брошурою без заголовка й без зазначення імені автора. Це було фактично популярне видання у формі питань та відповідей. Брошура налічувала 14 сторінок. Для замилення очей на ній було зазначено, що написана вона 8 серпня 1878 року в Липську (Лейпцигу — авт.), хоч насправді її надрукували у Львові. Книжечка стала великим раритетом. Українською мовою її переклав Михайло Возняк і опублікував у збірнику "Іван Франко", виданому "Книгоспілкою" у 1926 році (с. 153—163). Стаття М. Возняка про дану працю називалась "До соціалістичного світогляду Івана Франка". Текст цієї брошури М. Возняк подав і у своїй книзі "Нариси до світогляду Івана Франка", виданій у Львові 1955 року. Цю статтю Іван Франко в автобіографії називає "Катехізмом економічного соціалізму", очевидно, через оту форму подачі матеріалу у вигляді запитань та відповідей на них, як це прийнято в церковному катехізмі.

Не обійшовся часопис і без статті Михайла Драгоманова "Пригода д. Іловайського в Галичині", що мала підзаголовок "Маленька пригода із слов'янської патології". Як твердив М. Павлик, "страха ради рутенська" Михайло Драгоманов підписався під цією статтею буквами "К. В.", що мали означати Кирило Василенко. Це був передрук із січневого випуску журналу "Вестник Европы", з яким Іван Франко намагався співпрацювати після виходу з тюрми, оскільки розумів, що жодна газета чи журнал Галичини його друкувати не буде. "Вестнику Европы", який виходив під редакцією колишнього професора Петербурзького університету М. Стасіюлевича, Іван Франко пропонував цикл статей про Галичину, про "економічний стан тутешнього народу, його умственне дви-

женіє і все, що у нас робиться для його піддвиження". Проте в цьому виданні матеріали Івана Франка так і не були надруковані, а вийшли під назвою "Письма из Австрийской Украины" в № 52 та № 54 газети "Вольное слово" за 1882 рік.

Михайло Драгоманов у своїй статті намагався показати ту специфічну обстановку, яка склалась у Галичині і жертвою якої стали редактори "Друта", а за ними й інші. Те, що творилося у краю, М. Драгоманов проілюстрував на певному факті. У містечко Галич прибув д. Іловайський і хотів оглянути церкву та руїни замку, але його прийняли за російського шпіона, і це було роздуто у всіх газетах не тільки Галичини, але й Австрії. Полювання на "соціалістів" та експорт "комунізму" з Росії продовжувався і після першого "соціалістичного процесу". М. Драгоманов з того приводу писав: "Жаль, що і тут печать і общество наше показали, що вони не добре знають обставини і причини самого з'явища, а відси й конечно невідповідність способів, ужитих для усунення з'явища".

Після статті М. Драгоманова Іван Франко помістив свій переклад Генріха Гейне "Поступовий рак у Парижі".

Про те, що "Громадський друг" мав яскраво виражене антипопівське обличчя, свідчить і стаття "Дещо про релігійні секти на Україні", де йшлося зокрема про секту штундистів, яка була досить розповсюджена на Великій Україні через те, що її релігія базується "на основах братерства, рівності і свободи", тобто на тих основних засадах, які, на думку автора, найбільше подобаються українцеві, а ще тому, що нова віра виключає здиство попівства, яке коростоюросло на українському тілі. Стаття була підписана "Є. Б-в", тобто Євген Борисів. Це був єдиний українець, який на той час не побоявся підтримувати зв'язок з Галичиною і писати до "Громадського друга". Інші ж українці, точніше, члени старої київської "Громади", боялись підтримувати нове видання та писати до нього, зважаючи на недавній царський указ про заборону українського слова. Євгену Борисову (1853—1900), відомому українському статисти та етнографу, Іван Франко присвятив коротенькі спогади і вмістив їх як додаток до статті Михайла Комара (Михайла Федоровича Комарова) "Євген Борисів. Посмертна згадка", вперше надрукованої в "Літературно-науковому віснику" (кн. 8, 1900 р.). "Тоді я разом з М. Павликом, — писав Іван Франко, — редагував "Громадського друга", якого кожна книжка була конфіскована і який наслідком того в другій половині року виходив у формі альманахів "Дзвін" і "Молот". Є. Борисів дуже цікавився нашим ділом, написав для нашого видання статтю про чумацтво і кореспонденцію про секти і частенько розмовляв з нами про галицькі і українські діла. Він тоді був у Львові, а

після повороту його заслали до Якутська, звідкіль повернувся через три роки, цілком втративши здоров'я".

Від загальної тенденції часопису не відставала і "Хроніка", в якій було подано огляд німецької соціалістичної преси, зроблений Болеславом Лімановським, оповідь про новий російський журнал "Община", дані про процес 193 соціалістів у Росії, зібрані Михайлом Драгомановим (підпис у часопису М. Д.). У тому ж розділі Ціасний Сельський помістив критику на книжку В. Т. "Про жите", а Софрон Круть (псевдонім Феофана Олександровича Василювського, українського письменника і публіциста, котрий брав участь у національно-визвольній боротьбі сербів проти турецьких загарбників) помістив рецензію на книжку Мілана Мілічевича "Кнежевина Сербія". Питання війни проти турецького владарювання було актуальне в пресі, тому спогади учасника подій мали особливе значення. В дусі видання "Громадського друга" була і рецензія народовця Дмитра Тянячкєвича (Д... Т...) на книжку "Наші просвітні почини", видану "Просвітою" у 1878 році.

Новий часопис в основному був заповнений статтями та творами Івана Франка, Михайла Павлика та Михайла Драгоманова. "При таких складі редакції, як у нас, і при такій помочі, як ми маємо, — писав з цього приводу І. Франко М. Драгоманову під кінець квітня 1878 року, — журнал не тільки конче вийде односторонній, але швидко й зовсім перестане виходити зі зглядів фінансових. Ви знаєте більше-менше наш баланс і скажете, може: не треба було пориватися наразі до такого обширного і дорогого видавництва. На те ми відповімо, що ми самі стоїмо тут на льоді — що хвиля можуть прийти і не знать за яку чортову маму взяти нас до Іванової хати, а тоді й журналові капут; значить, нам хотілось би, так сказати, украсти того часу і паперу і видати якнайбільше в найкоротшій часі".

Видавався журнал за гроші М. Драгоманова, котрих, як він сам признавався, у нього "не було густо". На зачин післав 250 рублів, опісля додала ще 100 рублів його сестра Олена Пчілка. М. Драгоманов надіявся, що пришлють ще грошей із "Громади", але, як виявилось, надії були даремні. Не отримав журнал допомоги і у Відні. "Громадський друг" залишився сам на сам перед труднощами, і серед його прихильників почався, як писав Федір Вовк у листі до М. Драгоманова, "розкол". На думку М. Драгоманова, журнал спіткала типова українська хвороба: критикувати того, хто хоч трошки щось зробив, і зовсім не докладати зусиль, щоб покращити становище. "Аристократія П[авлика] + Фр[анка], — писав М. Драгоманов Ф. Вовку 29 квітня 1879 року після виходу "Громадського друга", — в тому, що вони написали

майже весь N (номер — авт.). Це те ж діло мужицьке. В чім же суперечка? Не вже ж в тім, що вони не послали усіх статей на перегляд у Відень, чи в Київ? А написав би С-ий свою статтю, написали б Ви, написав би Д-в, то і напечатали б. І вперед, певно, те ж буде. З-за чого тут розкол? Хай віденці пишуть увесь 3 N, то, певно, львівці будуть раднішчі, бо вони з ніг збилися за тюрмою та роботою”.

Про фінансові справи часопису Михайло Павлик оповів у коментарях до свого листа М. Драгоманову на початку квітня 1878 року (в “Переписці...” він надрукований на с. 293 другого тому): від квітня 1878 року до кінця року було одержано допомоги: “М. Драгоманов — 250, О. Косач — 100 руб., київська “Громада” — 333,32 руб., з Одеси — 200 руб.”. В загальному від “російських українців” прийшло 883 рублі 32 коп. З передплати та розпродажу — 100 гульденів.

За друкування (2 випуски “Громадського друга”, “Дзвону” та “Молота”) друкарні потрібно було заплатити 1000 гульденів. Друк 6 аркушів (об’єм журналу) при тиражі 600 примірників коштував 190 гульденів 50 крейцерів. Передплатників було 15 чоловік... За прислані гроші жили Михайло Павлик та Іван Франко, а також всі, хто опинився разом з ними на вулиці Кляйнівській (“Маленькій” — нім.) на піддашші, яке Іван Франко в листі до М. Драгоманова називав безлюдним островом, “куди ні птах не залетить, ні пошта не доходить, ні блоха не заскочить, ні вош не залізе”. За цей “острів” треба було платити 12 гульденів — не так за вигоди, які мали його льокатори, як за місце, бо воно справді було гарне. Побіч знаходився Єзуїтський парк, де в свята та неділі, коли не було посту, грав духовий оркестр і куди мамці з татами виводили своїх донь на променад. Назва вулиці походила від того, що вулиця й справді була дивовижно короткою і з’єднувала у верхній частині вулицю Сикстутську (зараз В. Дорошенка) з вулицею Ігнація Крашевського (зараз вулиця С. Крушельницької), і на ній було всього чотири будинки. Північно-східною стороною парк примикав до площі, на якій у той час знаходився Галицький сейм, опісля апеляційний суд, а в наш час — Національний університет імені Івана Франка. Теперішня назва вулиці — вулиця Каменярів. Оповідають, що, коли тут мешкав Іван Франко, вулиця тільки забруковувалася, й Іван Франко чув, як гримають молотки каменярів, що й навіяло йому поезію “Каменярі” (“Я бачив дивний сон”). Однак це легенда. В основі сеї теми, — пояснював Іван Франко, — лежали конкретні враження робітників, що товкли каміння на дорозі (пор. моє оповідання “Вугляр”), і оповідання про пробивання залізничного тунелю в Карпатах біля Дуклі. В поемці, як і слід у алегорії, не означено ані часу, ані місця, але цілу акцію представле-

но як сонне видіння. Вона написана навмисно дуже важким стилем, аби викликати зразу пригноблююче, а потім освобождаюче враження. Хоча ціле оповідання держане в першій особі (в формі "Я"), то, проте, воно не має автобіографічного характеру і його треба вважати поетичною фікцією і пластичною проекцією того настрою, який у ту пору переживав не тільки я сам, але, певно, й не один інший, хоч, може, й не відчуваючи його так живо".

Розуміючи, в якому напрямку розвивається часопис і яка доля його може чекати, Михайло Павлик та Іван Франко не тримали весь наклад в одному місці, а розмістили його в двох різних точках. Менша частина знаходилась у польських студентів Казимира Красуського (студент п'ятого семестру навчання філософського факультету, що мешкав на вулиці Краківській, № 19) та Станіслава Ожаровського, який, як твердить каталог на зимовий семестр 1877/1878 навчального року (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 551, арк. 15), мешкав на вулиці Панській, № 14. Саме на цей сховок натрапила поліція, забравши 92 часописи. Основна частина накладу знаходилась у зецера поляка Йозефа Шустера, який на початку 1879 року, як пише М. Павлик, застрелився. "Де дівся потому згаданий склад наших видань, — писав М. Павлик, — я не міг дізнатися".

На підставі §§ 489 і 493 карного уставу і § 37 уставу про пресу крайовий суд у карних справах за вірш "Товаришам з тюрми", в якому автор висміює засади і науку релігії "в державі правно узнаюї", а також за статтю "Пригоди д. Іловайського в Галичині", в якій є образа честі ЙОГО цісарської Величності, а також за "усилування автора споводувати в читаючої публіки ненависть і неприязнь до духовенства" весь наклад "Громадського друга" був конфіскований.

Як зустріла преса появу нового журналу, оповів наступний номер "Громадського друга".

Михайло Драгоманов розраховував, що "Громадський друг" протримається хоч би півроку, тобто його стане на шість номерів. "Я, признаюсь Вам, — писав І. Франко М. Драгоманову під кінець квітня 1878 року, — не надіюся й стільки. Мені бачиться, що поледве видамо й 2-й номер, а про третій і гадки нема. Передплатників у нас зо 15, котрі поплатили по 50 кр[ейцєрів] або по 1 гульд[єну] — 10 гульд. З Відня досі не прийшло нічо, помимо обіцянок, — впрочім, не багато ми й надіємся відтам. Щоб проломити дорогу, треба могти не тільки стояти на ногах, але ще й силуватися, — а "Гром[адський] др[уг]" навіть на ногах не вдержиться. На Україну ми не могли його послати задля київської погані: не знаємо й досі, що там з ким сталося, значить, і писати ніяково. Ті 200 фл[оринів], котрі Ви обіцяєте прислати, зовсім

не вистануть на другий н[оме]р, та й то ми просили б Вас присилати якнайскорше, бо друкарня не може ждати, та й і так уже криво дивиться на цю штуку і боїться втрати, коли б "Друг гром[адський]" лопнув. Тому-то конечно нам запитати Вас о раду, чи брести дальше на непевну, чи дотоканити другий н[оме]р і відтак оголосити, що "Др[уг] гр[омадський]" не виходить далі, чи що робити? Ми, будьте певні, не жebraли б ні у кого милостині, якби могли заробити самі на стільки, — ми все дали б на дороге і святе наше діло, але заробити ніяк не можна. Ми навіть не можемо старатися о місце дописувателів у деяких газетах, бо за нашим видавництвом нам не стає часу, а ще гірш, не стає сили. Я, правду сказавши, після Іванової хати і одного дня не спочив і ходжу тепер, немов приголомшений, — кілька слів годі склемезити. Просто розпука береться. А тут ще наші домашні шпіони слідять за кожним нашим кроком і псують послідні каплі доброго гумору. По місту казки дивовижні раз у раз: що вже нас арештували, то будуть арештувати, стережіться, то вішати будуть, то процес виточать за Hochverrat (державну зраду — нім.) і т. ін. Але все це дурниці, якби не викликало поганих наслідків з другого боку. Молодіж, котра досить радо горнеться до "Гром[адського] друга", взяли в крипи, грозять ексклюзіями та арештами всякому, хто з нами перестає, тягають по канцеляріях та допрошують, — ну, пекло, та й годі! І роби ж тут серед такого багна, не лайся, давай всесторонні програми, sei feinartig (будь делікатний — нім.)! А тут ще приходиться журитися щоденним хлібом, а властиво жити в тій щасливій надії, що за тиждень — за другий останемся без кусника хліба, без усього! З наших молодих ніхто нам не допоможе, бо всі бідні, — як бачите затим, круто приходиться народу ізраїльському! Я частенько починаю думати о самовбивстві, або о образі маєстату, за котру швидко засадять на довгі літа, "ідіже будет смрад велій і скрежет зубов". Ось наша перспектива, як той каже, веселенький пейзажик. Але жарти набік! Чи не ліпше б закинути видавництва і не наражувати друкарню на страти, коли нема надії вдержатися? Я не говорю це тому, що би-м стратив охоту до праці або віру, — ні, але я бачу, що воно не зайде далеко з такою роботою!"

Незважаючи на усі ці труднощі, другий номер "Громадського друга" за травень таки вийшов. На звороті обкладинки було надруковано рішення цісарсько-королівського крайового суду про ліквідацію першого числа часопису. Другий номер відкривався поезіями Івана Франка "Думка в тюрмі" ("За що мене в пута скували") та "Невольники", яка закінчується наступними рядками:

А в тім погадав я про сльози,
 Про тисячів, тисячів кров,
 Що лєся в рабів тих кишені
 Горющов ріков золотов.

І довго я мучивсь, глядючи
 На світ той, невольничий двір, —
 Кров стукала сильно о мозок,
 Неначе просилась на двір.

Кров стукає сильно о мозок,
 І чорнії мислі летять,
 Мов панські коляси блискучі
 По тім'ю в бігу торохтять.

Обидві поезії підписані "Мирон****". У виправленій та стилістично вдосконаленій редакції вірш увійшов у розділ "Наші чесноти" збірки "Із літ моєї молодості", що вийшла у Львові 1914 року.

Відтак без підпису було надруковано першу главу другої за рахунком і першої реалістичної повісті Івана Франка "Voа constrictor". Уперше про неї письменник згадував у листі до Михайла Драгоманова на початку квітня 1878 року. У подальшому листуванні Франко про цю повість не згадує, хоча вона друкується і в "Дзвоні", і в "Молоті". В 1905—1907 роках Іван Франко, переглядаючи доробок своєї юності, повернувся до роботи над цією повістю, внаслідок чого з'явилась її нова редакція, яка у 1907 році вийшла у Львові окремою книжкою. У 1884 році ця повість вийшла польською мовою у місячному додатку до часопису "Przegląd tygodniowy życia społecznego, literatury i sztuk pięknych" у перекладі Франкового товариша, пізніше відомого польського політичного діяча Фелікса Цчасного Дашинського. У 1897 році цю ж повість переклав чеською мовою Францішек Главачек, а у 1901 році німецькою мовою переклав К. Гельбіх і опублікував її в № 47 "Arbeiter Zeitung". У 1898 році В. Бонч-Бруевич зробив переклад російською мовою, але повість тоді не вийшла у світ через заборону цензури.

Повість "Voа constrictor" фактично передує знаменитому твору "Борислав сміється", який буде написаний через деякий час. Тут діють ті ж герої, тут описано той же шлях до збагачення. Без сумніву, за художніми якостями цю повість можна поставити значно вище повісті "Борислав сміється", що вже не раз доказувалось у франкознавстві, однак за ідейною спрямованістю "Борислав сміється" не мав собі рівних у робітничій тематичі ні в часи Франка, ні опісля.

Опублікував другий номер "Громадського друга" й "Ребенцукову Тетяну", яка спричинилась до арешту Михайла Павлика, його втечі до Драгоманова та закриття журналу.

Продовжуючи ознайомлювати читачів із проблемами соціалізму, журнал надрукував переклад брошури Фрідріха Альберта Лянге "Die Arbeiter Frage. Ihre Bedeutung fuer Gegenwart und Zukunft" ("Робітниче питання. Його значення для сучасності і майбутнього" — нім.), яка вийшла у Winterthur 1875 року під назвою "Питання робуче і його значінє на тепер і на будуче" за порадою, а, точніше, за наполяганням Михайла Драгоманова. Переклад здійснили М. Павлик та І. Франко.

Журнал також продовжував свою боротьбу з попівством. У даному випадку для цієї мети було обрано п'яту частину знаменитого твору Еміля Золя "Історія Ругон-Маккарів" під назвою "Провина абата Мурре". Уривок цієї частини повісті переклала для "Громадського друга" на прохання Івана Франка Ольга Рошкевич. Цей переклад був названий "Природа а церков". Передмову до цього перекладу написав Іван Франко. Софрон Круть продовжив публікацію "Війни слов'ян з турками". У "Хроніці" Іван Франко надрукував статтю "Життя і побут сучасного селянина на Україні і у Франції" на основі повісті Івана Нечуя-Левицького "Микола Джеря" та статті М. Ковшевича "Про побит мужиків у Франції", опублікованій у "Правді", у розділі "Часть літературно-наукова" за 1878 рік. Опісля дана стаття Івана Франка буде включена до 26 тому 50-томного зібрання його творів. У цьому ж розділі С. Круть закінчив публікацію своєї рецензії на книжку М. Мілевича "Кнежевина Сербия", а Є. Борисів помістив допис про самодурства російського уряду на Україні.

Розуміючи, що кар'єра "Громадського друга" закінчена, Михайло Павлик та Іван Франко задумують видавати таке неперіодичне видання, яке могло б обійти цензуру. "Ми придумали так, — писав М. Павлик М. Драгоманову 24 травня 1878 року, — щоб "Гр. Др." видавати як двумісячник, через що він не буде йти до цензури, бо в нас вважається періодичним виданням те, що виходить найменше раз у місяць, а двумісячник буде вважатися книжкою, котра тільки тоді б ішла до цензури, якби мала до 5 аркушів друку. Тоді ми будемо мати час на спряток (щоб сховати видання, — коментує у публікації листа ці слова М. Павлик у "Переписці...") 14 днів, а не дві години, як тепер. А коли б ще винайшли що, то ми й собі найдемо спосіб".

У житті І. Франка крім "Громадського друга" була ще Ольга Рошкевич, були листи до неї і від неї, які різними шляхами доходили до Лолина і з Лолина. "Зближався час" їхньої зустрічі. Та чи Ольга не

зрозуміла, яке місце мав на увазі Франко, чи він не зумів їй чітко пояснити, але вони так і не зустрілися. "Ходили ми, — писала у спогадах Михайлина Рошкевич, — але з Франком не здибались. Приходимо до хати, а мама виходить напроти нас перестрашена і каже: "Франко є, прийшов, може перед годиною". Тата не було на той час дома. Сестра з Франком розмовляла довший час... Коли тато повернувся, був страшно обурений, багато і довго з ним (Франком — авт.) говорив і рішуче жадав того, щоб він всякі заміри вважав за зірвані, і заявив йому, щоб більше не являвся в їх домі. Тато мій — чоловік деспотичний, безглядний. На другий день (12.05.1878 року — авт.) Франко від'їхав, а може, і пішки пішов до Долини. Для сестри були то тяжкі, сумні часи... І самого Франка мені було жаль".

Цю зустріч Франко опише у прекрасному сонеті, під яким поставить дату 10 мая 1878 року:

Плив гордо яструб в лазуровому морі,
Широко круг за кругом колесив,
А на горі в ожиданні і горі
Лежав я й лету яструба слідив.

Я ждав на ню, свою єдину зорю...
Мов яструб, бистро я сюди спішив,
Від рана жду, думками поле ору —
Нема голубки! Серце біль здушив.

Нема голубки! Тільки яструб в'ється!
Нема голубки! Дарма серце б'ється!
Вже ніч. В розпуці знов я геть пішов.
А за ліском на тій ж горі чекала
Вона, весь день на мене виглядала,
Тужила важко й плакала за мною.

Насправді так не було. Не дочекавшись в умовленому місці, Франко вирішив прийти до хати отця Рошкевича, де думав застати Ольгу. Що було далі, описала у своїх спогадах Михайлина.

14 червня, повернувшись до Львова, І. Франко написав Ользі листа. "Ласкава пані, — писав Іван Франко. — Письмо получил. З татком бачився, але досі не говорив нічого і не думаю, — впрочім, як самі того зажадають, то скажу то, що маю сказати. На університет записався і ходжу, хоть тільки для того, щоби як-небудь скінчити, бо й так воно з того нічо не вийде.

Живу досі з П[авли]ком і, бачиться, не швидко від нього випроваджуся, уже бодай з тої простої причини, що інакше нема відки жити. Ваша просьба чимскорше випровадитися, піддатися всім "татковим умовам", старатися о докторат і т. д. свідчить вправді о Вашім чутті, але воно мені видається трошки егоїстичне".

А відтак несподівано для Ольги напише: "Даруйте, що, може, загостро буду з Вами говорити, але рука моя дрожить, — то, що маю Вам сказати, мусить бути сказане, а чим борше, тим менше муки до нас обоїх. Випадки з сього року значно розчарували мя в моїх надіях, як воно, впрочім, і конечно мусило бути. Я стратив надію на становище і на певне утримання (розуміється, для себе я не бажав ні одного, ні другого, і для того мені сього зовсім не жаль). В останнім побуті в Лоліні достеріг я також і між нами деякі дисонанси, котрі ще ярче виступили в Вашім останнім письмі. Мені тяжко се говорити, але моя любов сама каже мені бути з Вами щирим. Я думаю, що ми не зовсім зійдемося характеристиками, і для того ліпше нам розстатись завчасу, не причиняючи одно другому лишнього горя. Мені тяжко розписуватися широко — желяю Вам більше щастя на будуще, ніж його зазнали зі мною. Хоть би не все проче, так мое необезпечене і безвихідне становище не дозволяє ми брати на совість нужду і безвихідність другої людини".

Він вирішив більше не мучити ні себе, ні Ольги. Тільки не знав, як це зробити. Врешті відважився повідомити про це Ярослава, брата Ольги. "Адже ти, — писав він у листі від 19 червня 1878 року, — чув не раз моє фантазування, знаєш, як я хотів уладити життя і т. д. Тим часом діло пішло не туди — надія одна за другою пропадала, відкриваючи за собою тільки чорний, поганий горизонт, униження, нужду, гризоту. А при тім всім мене гризла не тільки моя власна доля, скільки доля О[льги], — я цілими ночами не спав, та й ще перед другими мусив сміятися, жартувати, щоб не показати своєї слабості. І ось мені прийшла в голову думка — для д і л а, великого, святого діла, котрому я посвятив своє життя, відректися тої слабості, розірвати останню нитку, "що в'язала мя з давнім життям". Як розірвати? Подумавши, сам признаєш, що вибраний мною спосіб був єдиний, — впрочім, недавній час, коли й сам ти радив мені щось подібного: показати наглу зміну, неконсеквенцію, несправедливі закиди, — словом, показати себе самого малодушним, несправедливим, мізеракком. Я зробив сесю штуку, і ти признаєш, що з мого становища я не міг інакше зробити. Бо й до чого ж, впрочім, довше в'язатися? Становища ніякого я не получу, життя ні собі, ні їй не забезпечу, родичам гризоти ще більшої нароблю, а коли б вкінець і прийшло сполучення наше до

скутку, то боротьба за кавалок хліба серед загальних противностей швидко охолодить любов і надломить сили”.

Ольга ж думала, що причиною такої наглої зміни є Анна Павлик... Франко просив Ярослава, щоб він підкріплював у сестрі почуття, що вона Франкові не потрібна.

В очікуванні листа від Ольги Франко поїхав у Нагуєвичі. Вперше після виходу з тюрми. Нікому не писав, як зустріли того, про кого думали, що стане міністром або хоч професором у Львівському університеті. “Я був недавно в Нагуєвичях з П[авли]ком, — писав Ярославу Рошкевичу 19 липня 1878 року. — Сиділи-сьмо цілий тиждень, ходили на суніці та гриби, ловили рибу, були в Бориславі, словом, провели час “благопо-требно” і вернули “благополучно”. Тепер працюємо”.

Повернувшись, Франко отримав від Ольги відповідь на лист від 14 червня. Ольга відповіла, на диво, таким “сердечним і гарячим” листом, якого, як він сам заявив, ще ніколи не одержував від неї. Лист той також не зберігся, а про його зміст можна довідатись із Франкового листа до Ольги від 30 липня 1878 року, в якому він писав: “Прочитавши твої слова, з котрих кожде ласкало і упоювало мене втіхою, побачивши всю силу твого чуття помимо всяких противностей, навіть помимо того не зовсім гідного і розумного кроку, який я зробив у пориві смутку та сумніву, побачивши твою тверду надію на майбутнє, я став немов осуджений. І дійсно, чим заслужив я на таке привязане і чим можу его відплатити? Чим зможу піддержати твою надію, твою силу, коли в мене самого їх аж надто мало? Яким способом я зможу розпутати такі погані пута, котри ми обоє окручені і котрі спинюють нас від спільного щасливого життя?”

Пишучи про пута, Франко мав на увазі діяльність “народовецької” верхівки, яка в той час тримала все культурне життя Галичини у своїх руках і хотіла за всяку ціну зламати Франка — “Най не буде таким мудрим!”

Не знаючи, що порадити, Ольга пропонувала йому просто бути щасливим від того, що любить. Франко писав на те у відповідь: “Ти пишеш мені: “Пощо нам гризтися та турбувати одно одного? Хіба ми не можемо любитися й так? Любимося, поки молоді, поки кров гаряча!” Ох, як би я хотів, щоб се була правда, щоби можна було вік звікувати здалека одно від другого і весь вік вірно любитися платонічною любовою! Хто його знає, може, се й правда, може, другі можуть так жити, — я тільки о собі знаю, що не можу! Платонічна любов швидко навкучиться, іменно тому, що недостає їй того, чого іменно конче вимагає розумна, правдива любов, — зміни, яку приносить практичне життя, спільна боротьба за свої переконання, за своє існування! Такого життя, ураз із

коханою особою я бажаю, бо воно одно зможе розвинути любов правдиву, зможе платонічну любов зробити зовсім реальною, сильною, зробити елементом життя, таким конечним, як хліб або воздух. Я знаю, кохана Ольдю, що й ти не менше мене бажаєш такої любові і такого життя, — і се ще дужче мучить мене. Ох, сила никне, жар молодості гасне, гаряча кров стине поволі серед вічного, безплідного бажання, найкращі літа минають, літа, коли чоловік способен найживіше чути і любити!”

Проте дійсність жорстока і неблаганна, — “вона знає тільки одну раду: чекай!”

Далі Франко пише про те, чим займається, хвалить Ольжин переклад Золя, повідомляє, що Павлика осуджено на три місяці. Оскарження присуду відкинено. Доведеться сидіти три місяці в тюрмі. Анна Павлик виїхала назавжди до Косова. “Ти, чень, — питає, — спокійна “нащот неї”?”

На прохання Ольги приїхати до неї Франко відповідає: “Просиш мене, щоби-м приїхав. Добре, не можу ти того відмовити, бо й сам чую потребу побачити твоє кохане лице, стиснути тоту руку, котра готова підпирати мене в тім біднім, небезпечнім житті. Але коли я буду міг бути? Надіюся, що швидко, за тиждень, за два найдалі. Йде тільки о гроші на дорогу. Маю написати статтю про панславизм до польського журналу “Tydzień”, а одержані гроші оберну на поїздку. Перед тим напишу до Славка тільки просто число, котрого дня буду. Тепер сказівки. Я буду в Долині десь на другу годину і сей час піду з Д[оли]ни до Грабова, а відтам ід Лолину. Ви вийдете на spacer у Грабівський ліс, ну, і стрітимось. До того часу прощай!”

18 липня 1878 року Михайло Павлик повідомляє Михайла Драгоманова, що на видання наступного, третього, номера “Громадського друга” вже прийшло 200 рублів “через чоловіка, який був з Вами” та ще сто рублів “від приватної особи”.

Замість “Громадського друга”, щоб збити на деякий час з пантелику поліцію, яка й без того виношує, де захований наклад другого номера цього журналу, з’являється “Дзвін”. Цю назву придумав Павлик і на обкладинці “на зло врагам” гордо поставив своє прізвище: “Видав М. Павлик”.

Журнал продовжив друкування “Воа constrictor” з другої глави, пагінація сторінок залишилась такою, що було зрозуміло, що попередні частини можна знайти в “Громадському друзі” № 2. Продовжена була й публікація “Війни слов’ян з турками” Софрона Крутя.

У журналі з’явилась принципово нова рубрика “Вісті з України”. Такі вісті часопис друкував і в попередніх номерах, але в розділі “Хроніка”. В цій рубриці читач міг знайти відомості про найактуальніші про-

блеми життя українців у російській ярмизі. Допис "З Києва 1878 року" подав Федір Вовк, який скривався за підписом "S-o", тобто "Сірко". Є. Борисів подав відомості про учительські семінарії на Україні та про Міністерство освіти, а також про те, як зараз живеться українському хліборобові та українській університетській молоді.

12 травня Михайло Павлик доносив Михайлові Драгоманову: "№ 2 "Гр[омадського] др[уга]" вже вийшов, і знов конфіскований, хоть ми писали дуже оглядно. Треба мені написати щось такого, щоб мусли віддати мене самого під суд присяжних, так тоді я розкажу галицькі пресові порядки, а то вони винують тільки статті ("об'єктивне пресове поступованье") і протест нічо не помагає, бо вони сами розбирають его".

Бажання Михайла Павлика збулось — його судили судом присяжних у тому ж складі, що й перед тим. Судили за оповідання "Робенщуківа Тетяна", в якому автор, як писало радянське літературознавство, "гаряче виступив проти безправ'я жінки в родині й суспільстві і проти церкви, яка освячувала це безправ'я".

Мабуть, найвідомішою публікацією "Дзвону" була поезія Івана Франка "Каменярі", підписана "Мирон****". Опісля ця безсмертна поезія, що принесла Франкові друге ім'я — "Каменяр" чи "Великий Каменяр", була опублікована в першому виданні збірки "З вершин і низин", яка вийшла у 1887 році, а згодом була повторена у другому виданні. Цією поезією відкривається представлення Івана Франка в антології української лірики "Акорди", яка вийшла у Львові 1903 року.

Після "Каменярів" була надрукована наступна скандальна повість Михайла Павлика "Пропавший чоловік". "Вісті з Галичини" мали дуже цікаву преамбулу: "Нам, галицьким соціалістам, закидають, що ми без ніяких доказів кидаємось на всі вищі стани і т. д. Ми й самі знаємо, що без фактів нічо не покажемо, задля того і задумали зібрати всякі лихі і добрі факти, щоб дати докладний образ відносин нашого краю"... Часопис просив читачів присилати такі факти.

А далі часопис подавав факти про: здирства о. Онишкевича з села Коростович Рогатинського повіту, про о. Карачевського з Устя. Іван Франко, підписаний буквою "К", подав "два маленьких фактики" про отця В. Білінського з рідного села. Дісталось і "патріотам". Особливо отцю Г. з Підгаєцького повіту. Закінчувався опис "духовних справ" такою настановою: "Не штука то, доброді, за чужу криваву працю опраляти в золото книжки, говорити на зборах "Просвіти" про п'янство та лінивство народа, коли вам добре дієся. То не така ціль народовства! Ви любите не народ, а его працю. Ваш повіз вкритий, ваша реверенда єдвабна, а ваші парафіяни йдуть босі до Підгаєц серед теперішньої

слоти, — а то самі господарі! У вас обіди ситі, а парафіяни без куска хліба! “Ви любите на братові шкуру, а не душу, — тай лупите по закону!” — сказав неначе про вас Шевченко”.

У першій частині “Вістей з Галичини” розповідалося, який вплив має духовенство на економічний стан народу; у другій, написаній Іваном Франком, — як духовенство впливає на моральний стан. І знову згадувалися Нагуевичі, а відтак розповідалося про отця Павла Левицького з Ясениці Сільної, який спровадив у тамтешні околиці американську бульбу і з яким вперто воює громада. У третій частині йшлося про те, яке лихо несе народові жидівська короста. Далі було надруковане оповідання Івана Франка, записане в Нагуевичах, котре вже опісля ніколи не включалось у жодні зібрання творів письменника.

У цьому ж розділі Іван Франко помістив допис про Дрогобицьку гімназію, її колишніх викладачів та випускників і зміни, які там відбулися. Ця стаття також досі не включалась у жодні зібрання творів Івана Франка. Дебютував на сторінках часопису пізніший адвокат і приятель Івана Франка Андрій Кос статтею “Жите, доходи і бажання комарнянських ткачів”. Він підписався “Н. С.” Інформацію про “гаразди” оглядівської громади подав В. Білецький, підписаний “Х”. Дебютувала на сторінках “Дзвону” й сестра Михайла Павлика Анна статтею “Мої і людські гріхи, а панська та попівська правда”. Стаття оповідала про арешт Михайла Павлика та Анни Павлик та резонанс, викликаний цим арештом на Косівщині серед “панів та попів”, котрих вона органічно не переносила. Василь Стефаник, що познайомився з нею дещо пізніше, в автобіографії писав, яке сильне враження справила на нього ця жінка, яка “ані в бога не вірує, ані попів не признає, лиш хоче, щоби всі люди були однакі”. Анна Павлик продовжила друкувати цю статтю у драгоманівській женеvській “Громаді”.

Іван Франко з симпатією ставився до Анни Павлик, шанував її працю та діяльність. У 1880 році він написав вірш з посвятою Анні Павлик, але ніде його не опублікував. У цьому вірші він порівнював працю Анни Павлик з працею жниці, яка вийшла у поле “злоту пшениченьку полоти”, котру “дусить хопта люта”. Стримує жницю мати, стримують люди, щоб почекала, бо зарано ще, бо з півночі сунуть чорні хмари. А жниця їм відповідає:

“Я не боюся хмари-зливи!

Що мені вітер той бурхливий?

Я про ті тучі сміло-сміло

Буду робити чесне діло.

Нехай і повинь валом бухне,
Моя відвага не потухне,
Знесу я всяку злу долю
Та не покину працю в полю.
Робити буду без упину
І перестану, як загину”.

Ще один вірш — “Анні П.”, — присвячений сестрі Павлика, вперше був опублікований у збірці “З вершин і низин” 1893 року видання.

Анна була закохана у Франка. Про це Франко знав, знав і Михайло Павлик. Проте Іван Франко не міг прихилити до неї серце, хоч Павлик докоряв другові, що кращої дружини, ніж Анна, йому не знайти ніколи в світі. Вона так і не вийшла заміж і до самої смерті, яка приїшла 1928 року, продовжувала любити Івана Франка.

Стаття Анни Павлик співзвучна з оповіданням І. Франка “Моя стріча з Олексою”. І один, і другий автор розповідали про те, як їм велось у світі після виходу з арешту.

У розділі “Критика” Софрон Круть різко критикує книжку “Русско-турецкая Война”, що вийшла у 1878 році накладом “общества имени Михаила Качковского” і висловлювала типову точку зору москвофілів Галичини на національно-визвольну війну Балкан та роль у цій війні Росії.

Альманах “Дзвін” був наскрізь пройнятий намаганням викрити ненормальність тодішніх суспільних відносин на всіх рівнях суспільного життя. Михайло Павлик та Іван Франко вирішили воювати з опонентами виключно фактами, не даючи їм вільного простору для диспуту. Викривальна сила фактів була вражаючою, і тому зрозуміло, який резонанс викликав “Дзвін” і як тодішнє суспільство ставилося до його видавців. Часопис вперше підняв руку на те, що досі вважалося святим, починаючи від сім’ї, церкви і закінчуючи найвищими суспільними інстанціями. Не може не здивувати й майстерність і витонченість критики тогочасних суспільно-економічних відносин, якої до того завше бракувало галицькій журналістиці.

Незважаючи на незадоволення, викликане “Дзвоном”, Іван Франко намагається розширити коло кореспондентів і залучити нових. “Думаю, що, прочитавши “Вісті з Галичини” (в “Дзвоні” — авт.), — пише Іван Франко Ользі Рошкевич 14 серпня 1878 року, — будеш знати, в який спосіб писати для нас кореспонденції. Розуміється, о чім писати — се вже ваша річ, найліпше, якби-сте позаписували слово в слово оповідання деяких жінок про власне життя (Анни або др.), так само про господарювання їх, про бійки, одним словом, про тисячні дрібні факти щоденного

сільського життя. Записуйте, кілька мож, власними словами оповідаючих і все, без розбору, — най вам ніякий факт не видається пустим або маловажним: іменно не раз найменший факт, найменша фраза може бути цінним матеріалом до психології і судження о речах у люду.

Щодо статистичної табелі, то думаю, що вона сама собою досить ясна. Над кожною рубрикою є питання, на котре треба відповісти цифрою, наприклад, скільки душ в селі? Заглянути до метрики і зрахувати. Впрочім, се ліпше потраплять зробити хлопці. Крім того, як будемо бачитися, я скажу вам, котрі питання особливо важні і цікаві для нас і за котрими вже треба розпитувати по селі. Як котра дата буде не повна або тільки в приближенні подана, то треба й се занотувати.

Натепер, однако, головна річ кореспонденції — факти. Передовсім просив би-м о слідуючі речі: 1) Докладне оповідання про лолінську школу і лолінських професорів — се, може би, записав Олеськів, аби розпитав де в якого селянина. 2) Відпис таткових рахунків приходу і розходу — цілу книжечку. О яку там компрометацію не маєте що боятися, бо все ж таки ти Рошкевича донька, а я тебе люблю і не подам ім'я Рошкевича на поруганіє. Рахунки публікуються яко факт без назви осіб і місця, а певна річ, що ніхто не стане доправдуватися, бо се потягло би за собою не висказання імен, за котрі ручить редакція, а тільки скомпрометування того, хто би нам що-небудь закидував. Там тільки ми друкуємо імена, де кореспонденти самі того хотять. 3) Обширнішу хроніку сільських випадків в Лоліні — на ню зложитесь ви обі з Мінею. Там можуть бути різні розмови, оповідання про життя і т. д., щось подібного до Анниної хроніки "Мої й людські гріхи". Знаєш, се прехороша річ, а місцями навіть глибоко патетична. А спосіб писання чисто жіночий: логіка в кут, наглі скоки з факту на факт, а все навіане якимось дивним духом, котрого й означити годі".

Він чекає, коли тайком зустрінеться з Ольгою в Лоліні. Він мріє про майбутнє: "Ах, якими-то чарівними красками малювали ми собі не раз з П[авли]ком будуще життя на селі. Збереться нас кількох (П-к, я, Бандрівський, Полянський, Олеськів, Білецький, Озаркевичі, Дідицький, Мох, ще деякі), поженимося, закупимо на зложені гроші хороший кусень ґрунту і обширний фольварок і почнем господарити. Літом мужчини працюють з християнами в полі, жінки в городі та саду, а зимою студії, література, в разі потреби парами за чергою переносяться на якийсь час до Львова. Розуміється, Міню також втягали ми в тоту щасливу фамілію, так само Анну Павликівну. Чи буде що з того, хто знає! Пржеде всього треба грошей, а за них-то іменно дуже трудно. Але все-таки шкода би була, якби Міня вийшла за муж за якого-небудь стовпа Русі абощо".

Написати Ользі листа отак просто на папері неможливо. Отець Рошкевич веде строгий "надзор" за кореспонденцією, і листи, перш ніж потрапити до неї, потрапляють до нього. Сільський поштар Антін Шашкевич, син попереднього пароха о. Миколи Шашкевича, вправно приносить листи Івана Франка до батька, а листи Ольги до Франка з пошти приносить знову ж таки до отця Рошкевича.

Тому доводиться використовувати "кур'єрську" пошту. Листи привозить Ярослав або його товариш по гімназії Осип Олеськів. Останній є сином Луки Олеськіва, пароха Нової Скваряви на Жовківщині. Осип Олеськів був товаришем Ярослава Рошкевича, на чотири роки молодшим за Івана Франка. Він вчився з Ярославом Рошкевичем в Академічній гімназії і часто на запрошення Ярослава їздив у Лолін, чим і користувався Франко, передаючи Ользі листи чи посилаючи їй книжки з підкресленими буквами, з яких Ольга складала лист.

Після закінчення філософського факультету Львівського університету Осип Олеськів досліджував у селі Прошовій на Тернопільщині місцеві поклади пісковика, відтак працював у Дублянах у відомій рілльничій школі. Під час масової еміграції українських селян до Канади був одним із тих, хто намагався полегшити страждання тих селян. З цією метою влітку 1896 року він поїхав до Канади. Побачене описав у відомій праці "О еміграції". Брав участь у створенні комітету допомоги емігрантам. Довший час працював директором учительської семінарії в Сокалі. Замінив його на цьому посту ще один товариш Івана Франка Михайло Вагилевич — "пан Денис". Осипу Олеськіву не судився довгий вік. Він помер 18 жовтня 1903 року. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові...

Літні вакації 1879 року Іван Франко провів у Новій Скваряві у Осипа Олеськіва. Отець Лука Олеськів (у ряді документів — Лука Олещин — авт.) помер у 1901 році і спочиває на сільському цвинтарі Нової Скваряви. Йосипу (Осипу) Олеськіву та його дружині Йосипі (Осипі) Іван Франко присвятив оповідання "Місія", яке вперше було надруковане в літературно-науковому збірнику "Ватра", що вийшов у Стрию 1887 року. Посвята звучала так: "Посвящаю щирим друзям моїм Йосипу й Йосипі Олеськовим". Оповідання увійшло й до збірки "Місія. Чума. Казки й сатири", але там посвята була знята...

Нарешті настав час зустрічі з Ольгою... 20 серпня 1878 року Франко писав Ярославу Рошкевичу: "Нині, вівторок, полудне, власне получив лист з Л[олина]. Мій лист буде там завтра вечером, а в четвер вечером (22.08 — авт.), як буде погода, я виїду. Прошу тя донести о тім звісній особі — щодо місця згода. Якби не було погоди (а тут щось

заноситься на дощ), то виїду пізніше, на всякий спосіб що день зрана йдїть на гриби”.

Вечером 22 серпня Іван Франко, як було домовлено, приїхав до Долини, там заночував, а на другий день, 23 серпня зранку, вибрався в сторону Лолина, і у Грабівському лісі вони зустрілися.

Михайлина Рошкевич так згадує про це: “Рано він (Франко — авт.) вже був на умовленім місці. Олеськів, брат і сестра пішли, а брат ще перед тим, дуже рано заніс йому каву і булки, а вернувшись сказав, що є... Я раненько приспособила курят і приготувала те, що він любить... По обіді пішли ми вже всі в чотирьох... Франко здавався веселим, жартував... а як йому на душі було, то я вже тоді уміла відчуті... Були там майже до заходу сонця, і так, як нині, бачу його, як то ми, попрощавшись, пішли на право, а він, бідачисько, на ліво. Жаль мені тоді його було дуже і всі вертались ми мовчки, похнюплені. Видався мені таким бездомним і дійсно був ним”.

Повернувшись з цієї зустрічі, Іван Франко переночував у Долині з п'ятниці на суботу, вранці ще перечитував “ладканки” (весільні пісні) з Лолина, які записала Ольга, а ввечері виїхав до Львова. Що робив він цілий день (24 серпня) у Долині — невідомо. Вночі він приїхав до Львова і, діставшись зі станції додому, одразу, о 4 годині ночі, сів писати до Ольги листа, в якому повідомляв: “Саме що приїхав вечером до Львова, а тепер уже світає, а я ще не лягав спати. Правда, лежав я майже цілу дорогу в вагоні, але не спав ні цяті”.

Дуже хвалив у цьому листі зібрані Ольгою лолинські весільні пісні: “Ще в Долині в суботу рано читав твої ладканки, і ти не повіриш, як вони ми сподобалися... Це відколи слухаю та читаю народні пісні — вони ніколи не зробили на мене такого глибокого враження. Се, певно, тому, що перший раз лучається мені бачити одну групу пісень в цілості, і то ще в такій повній і багатій. Але кілька там пречудних образів попри дикій і напіввиробленій формі, кілька чуття, кілька геніальних порівнянь, кілька глибоко старинних споминок та окрушин, становлячих цінний матеріал соціологічний, етнологічний і мовний. А кілька здорових, ясних і правдиво людських поглядів на життя! З якою теплою оспівана доля жінчини перед шлюбом і по шлюбі! Якими широкими чертами змальований стан народа, бувший колись у глибокій старині! Мені слів не стає на похвалу тої епопеї селянського життя. Скоро буде мож, я видам ладканки осібною книжкою...”

Описавши своє перебування в Долині, Франко зауважить, що “після нашої стрічі любов моя вдесятеро зміцніла і ... тепер прибуло мені свіжих сил до дальшої праці”.

Згадуючи нічну подорож з Долини, писав: "Я цілу дорогу, лежачи на лавці і товчучи головою о дошку..., співав собі на нуту "Du hast Diamanten und Perlen" ("Маєш діаманти і перли" — авт.), — пісеньку, уложену поволі під час самого співу на взір гейнівських "благоглупостей", пісеньку, котру, яко corpus delicti (речовий доказ — авт.), посилаю тобі, бо тут мені вона однако не потрібна".

Ця пісенька починалася словами: "Ах, коб то я був музикантом"...

Це був останній приїзд Івана Франка в Лолин. Двері для нього в дім Рошкевичів уже були зачинені, а таємні зустрічі в околицях Лолина були ризиковні і могли принести Ользі багато прикростей, бо її батько встановив строгий контроль за всіма її діями.

У Львові на Франка чекав Михайло Павлик, який не відсидів "своє" за соціалістичний процес. Він вніс оскарження до вищого апеляційного суду у Відні і чекав на його рішення. Розгляд справи у Відні тривав довший час, який Павлик і використав, видаючи "Громадського друга", у другому номері якого він надрукував "Ребенцукову Тетяну", за що знову був поставлений перед судом, який визнав його винним в образі громадської честі та посяганні на супружество і засудив на шість місяців тюрми. Михайло Павлик вніс чергову скаргу в апеляційний суд. У той час (був початок вересня) повернулась перша скарга Михайла Павлика. Апеляційний суд визнав ухвалу Крайового суду правильною, що означало, що Михайло Павлик має відсидіти в тюрмі три місяці. Розпочату роботу над виданням альманаху, який Михайло Павлик назвав "Молот", Іван Франко вже продовжував сам. 8 вересня Михайло Павлик пішов у тюрму.

На "Ребенцукову Тетяну", яка викликала стільки обурення серед поштивої львівської публіки, Іван Франко відгукнувся віршем "Тетяна Ребенцукова", який був написаний 5 квітня 1880 року і вперше опублікований у другому виданні "З вершин і низин" 1893 року:

Старці і книжники грізно накинупсь

Каменувати тебе:

Всіх їх некритая, непідсолоджена

Правда по серці скребе.

Горе сердечнее, людське, великое,

Серць їх не ткнуло брудних;

Те лиш їх гніває, чом так без страху ти,

Прямо стаєш перед них?

Чом так покiрно, так тихо, так прямо ти
 Йдеш, куди серце веде,
 Йдеш не на розкоші, йдеш, хоч виразно ти
 Бачиш там горе блiде?

Чом ти їм совiсть і серце поставила
 Перед фальшивим лицем;
 Хочеш одверто, свобiдно те дiяти,
 Що вони дiють тихцем.

Чом не навчилась ти ніжностей, хитростей,
 Пiдлостей свiтських жiнок,
 Чом ти закинула мову їх, клятви їх,
 Пути звичаїв, думок?

Свiдчення про роботу над "Молотом" знаходимо лише в листах Iвана Франка до Ольги Рошкевич. Листуватися стає все важче, бо Ярослав Рошкевич, який був "кур'ером", пішов до вiйськової служби однорiчним охотником. Він записався на теологiю, але священником бути не хотiв.

Восьмого листопада Михайло Павлик вийшов iз в'язниці i вiдразу повiдомив про це М. Драгоманова листом, недвозначно заявивши, що нового строку за "Ребенщуківу Тетяну" вiдсиджувати в тюрмі не хоче, а тому вiйде до Драгоманова в Женеву. Павлик просив прислати йому грошей, якi потрібнi на дорогу, випуск "Молота" та прожиття. З пiддашся на Кляйнівській вулиці друзям довелося перебратися у пiвпiдвальне примiщення. Не було грошей на їжу, не те, щоб оплачувати хату.

"Молот", що вийшов у кiнці року, називався, як i "Дзвiн", "галицько-українською збiркою". На титульному листі зазначалося, що видав його Михайло Павлик. Журнал вiдкривався вiршем селянина Романа Гудзмана, пiдписаним "Р-н Г-н", у якому розповiдається про поневiрiння рекрута в австрiйському вiйську, знущання над ним та нарикання на важку жовнiарську долю (подiбнi нарикання децю ранiше висловлював Юрiй Федькович). Публiкуючи той вiрш, Iван Франко дав до нього наступний коментар: "Пiсня, котру тут подаю, зложена одним вояком, простим сiльським парубком. Я не важився її багато поправляти або перероблювати, бо артистична форма показуєсь мiзерною, гидкою прикрасою там, де сам простий, природний голос трафляє нам до серця.

Думаю, що кожний, прочитавши сесю жалiбно-гумористичну поему, пригадає собi її вiрці, пiсні народнi про бурлаку, наймита, приймака i пр.,

ті жанрові картини дивно досадного рисунку і теплого, хоть хмурного колориту. Подібні типові образи стрічаються, впрочім, рідко в нашій поезії, — прошу порівняти деякі слабі проби Федьковича (ненадрукована поема "Новобранчик" і др.)".

Тема рекрутчини, тема знуцання над галицьким хлопцем, рекрутом, за допомогою якого "татко-цісар" розширює межі своєї імперії, на сторінках часопису прозвучала дивовижно різко і вразила своєю актуальністю, адже щойно закінчилась чергова війна. Тема вразила й самого Івана Франка, і він відгукнувся на вірш селянина своїм віршем, який назвав "Гриць Турчин". Вірш був написаний 7 квітня 1880 року і надрукований у другому виданні збірки "З вершин і низин" 1893 року:

Муштруйся, рекруте-небоже,
Сльозми оружжя обливай!
Хились, корись, а тільки, брате,
Оружжя з рук не випускай!

Учись владати ним, учися
Стріляти цільно і в лице
Безстрашно смерті заглядати:
Важкого бою час іде.

Прийдесь за правду твердо стати
Хлоп в хлопа і плече в плече,
Прийдесь на ворога стріляти,
І кров рікою потече.

На віковічну неволю,
Пониження і гнет твердий,
На зло, що, наче гадь несити,
Ссе кров із людськості грудий,

Прийдесь стріляти й не одному
Життя покласти в боротьбі.
Учися ж, рекруте, хоч прикро
Не раз приходиться тобі!

Учись, щоб був ти сильним мужем,
Як засвітає день новий!
Учись, щоб в ряд ти став готовим,
Як крик роздасться бойовий!

Цей вірш, а точніше, уривки з нього, на диво спритно вміли використувати ті франкознавці, які доводили, що Франко був не тільки за "мирну" соціальну революцію, більш відому в літературі як "парламентська боротьба", а й припускав, що може бути й збройна боротьба і "прийдесь на ворога стріляти, і кров рікою потече"... Продовжуючи соціалістичний напрям часопису, збірка "Молот" публікує в перекладі Івана Франка розвідку Болеслава Лімановського (він недавно покинув Австрію і відбув у Швейцарію, про що сповіщала вся преса Галичини) про соціалістичних письменників XVIII століття Мореллі, Руссо і Маблі.

У збірці також було надруковано закінчення повісті Івана Франка "Воа constrictor", після якої йшов переклад "Пісні про сорочку" англійського поета Томаса Гуда. Ця пісня набула великої популярності серед англійських робітників, і тому Іван Франко переклав її українською мовою. Цей переклад опісля був надрукований у 12 томі 50-томного видання творів Івана Франка. Докінчив публікацію "Війни слов'ян з турками" й Софрон Круть.

Збірка містила і прекрасний вірш Михайла Старицького "До молодези", де є такі слова:

Най кат жене, а ви любіть
Свою окрадену родину, —
За неї сили до загину,
А навіть душу положіть.

Вірш аж ніяк не вписувався в соціалістичний часопис своїм закликом любити рідну батьківщину...

"Молот" містив чи не найбільше матеріалів самого Івана Франка, який використовував найрізноманітніші псевдоніми, щоб створити видимість "багатоавторства". Під "Двома критичними письмами о галицькій інтелігенції" він поставив свій правдивий підпис "Іван Франко". У листах Івана Франка, як і в листах до журналу "Друг" Михайла Драгоманова, дана принципова і відверта оцінка діяльності галицької інтелігенції. Франко ділив галицьку інтелігенцію на клерикально-обшєрусську, тобто москвофільську, та ліберально-народову, тобто народовців, які, починаючи від "відродження" 1848 року не дали "ані одного значного писателя, ані одного діяча на полі освіти, виховання, публіцистики", словом, цей напрям "не зродив нічо такого, що би могло свідчити о правдивім, здоровім життю інтелігенції", а дав цілий набір домашніх "пророків", "поборників", "отців народу", які, на думку Івана Франка, понагороджували себе титулами і дурили народ псевдонаукою і псевдо-

народолюбством, а поза очі називали той народ "мурґами" та "хамами". Було все, "крім здорової, свобідної думки, крім інтересу до дійсного життя". Що таке галицька інтелігенція, Франко показав на прикладі Юрія Федьковича, отого прибуди в інтелігентський світ, який, потрапивши в той світ, став мізерним наслідувачем Тараса Шевченка, втрапивши всю свою ориґінальність.

І народовці, і москвофіли основані на одному ґрунті, а різниця між ними формальна. Іван Франко називає цей ґрунт лібералізмом, "або радше буржуазним інстинктом, який зароджується в нашій інтелігенції". Він докладно пояснює, як виникав той лібералізм у Західній Європі і як він там закріпився. "Письмо друге" було присвячене галицькому лібералізму та його носіям, тобто духовенству, бо іншої інтелігенції у нас не було. Та й саме духовенство ділилось на сільське та міське, і в кожного було своє окреме життя і свій рівень розвитку, як громадянського, так і культурного.

Це період мертвоти, відсутності думки, верховодства церкви над суспільними справами в твердому переконанні, що саме церква наділена найвищою, не людською, а божою мудрістю. Новітній лібералізм, який оголосив "права людини", "свободу віри", "свободу думки і письма", був ворогом цієї церкви, і вона вела з ним найжорстокішу війну. Галичина повинна була чекати, коли сформується світська інтелігенція, з'являться світські письменники. Найтипівшим і найяскравішим прикладом тієї ситуації був Маркіян Шашкевич та альманах "Русалка Дністровая". Саме в цій статті Іван Франко, пишучи про значення "Русалки Дністрової", сказав слова, які повторюватиме кожен, хто говоритиме про наше національне відродження. Ті слова примусять врешті відшукати забуту могилу Маркіяна Шашкевича і перевезти прах великого Будителя до Львова.

Які висновки повинна зробити з цих "письм" інтелігенція? Висновок один — бути з народом, знати його, розуміти його, наближатись до нього, а не відгороджуватись від нього. У цьому і бачив дуже важливе завдання інтелігенції того часу Іван Франко, і те завдання залишалось актуальним і надалі.

Як і "Дзвін", "Молот" продовжив рубрику "Вісті з України", в якій Олена Пчілка оповіла про "Чиншову справу" (чиншовиками називались селяни в західних губерніях Росії, які платили панам, власникам землі, чинш за винайм ґрунту); про убогість українських хуторів на Полтавщині оповів Карпо Снігир; про голод у Росії, зокрема на Катеринославщині, повідомлялося в дописі "Е. У."

На сторінках "Молота" "фотографією" "Кума з кумою" дебютувала Михайлина Рошкевич. Її оповідь стосувалась Велдіжа, його око-

линь та життя тамтешнього населення. Наступна публікація належала перу Івана Франка. "Думу про Наума Безумовича" Іван Франко підписав старим псевдонімом "Джеджалик".

Була в "Молоті" й рубрика "Вісти з Галичини", де поміщено статтю Івана Франка "Ученицька бібліотека в Дрогобичи". В ній автор різко критикує ті книжки, які служать для "розвою" гімназистів Дрогобицької гімназії. Стаття підписана псевдонімом "Микита". Буквами "Н. С." Іван Франко підписав статті "Сільські робітники східної Галичини р. 1876", а також "Доходи і видатки вбогого сільського священника", написані на основі матеріалів, які дала йому Ольга Рошкевич, переписавши записну книжку видатків та прибутків свого батька. Буквами "Й. Д.", тобто "Йосиф Данилюк", підписана ще одна стаття Івана Франка "Зарібки і життя львівського зецера".

Збірка "Молот", як і попередні видання, продовжує аналізувати суспільні відносини в Галичині.

У "Молоті" Михайло Павлик закінчує публікацію свого "Пропащого чоловіка".

Збірник закінчується відомою статтею Івана Франка "Література, її завдання і найважливіші ціхи", де автор так визначає завдання літератури: "Література, так як і наука сьогочасна, повинна бути робітницею на полі людського поступу. Її тенденція і метод повинні бути наукові. Вона громадить і описує факти щоденного життя, вважаючи тільки на правду, не на естетичні правила, а разом аналізує їх і робить з них виводи, — се її науковий реалізм. Вона через те вказує хиби суспільного устрою там, де не все може добратися наука (в житті щоденнім, в розвитку психологічних страстей та намітностей людських), і старається будити охоту і силу в читателях до усунення тих хиб — се її поступова тенденція. Розуміється, се послідне вона може робити різними способами: то вліяючи на розум і переконання (реалісти французькі), то на чуття (Діккенс, Дженкінс і більша часть реалістів російських, так само і з наших Марко Вовчок і Федькович). Розуміється також, що вже само поняття "правди" вимагає, щоби в літературі змальовані були і всі національні окремішності даного народу, — а сама ціль літератури — служити народові — вимагає, щоби вона була для нього зрозумілою".

Згідно з рішенням ц. к. прокуратури "Молот" підлягав під конфіскацію за статтю Лімановського "Мореллі, Руссо і Маблі...", вірші М. Старицького "До молодежі" та "До Шевченка", повість М. Павлика "Пропащій чоловік" та допис "Лихва на Буковині".

З "Громадським другом" та його продовженнями у вигляді збірок "Дзвін" і "Молот" пов'язані й два окремих книжкових видання Івана

Франка, які вийшли у той час, — “Дума про Маледикта Плосколоба. Із старих паперів випорпав Джеджалик”, що побачила світ 1878 року в “Першій зв’язковій друкарні під зарядом А. Маньковського”, та “Дума про Наума Безумовича. Оден листок з історії рейстагу Джеджалика”, яка вийшла в цій же друкарні, але вже на початку 1879 року, а вперше була надрукована в “Молоті”.

Маледикт Плосколоб — редактор “Слова” і член лави присяжних, які виносили вердикт галицьким “соціалістам”, Венедикт Площанський. Серед інших персонажів цієї “Думи...” неважко впізнати посла Василя Ковалевського (“Міх Ковальський”), учителя Академічної гімназії Гната Тиховича (“Тиховича Мовчальського”). Наум Безумович — Іван Наумович, під впливом якого стали мосвофілами Михайло Павлик та Іван Франко. Митро Полита — це митрополит Йосиф Сембратович, отець Халява — настоятель собору Юра у Львові Михайло Малиновський. “Народний Дім” став у цій сатири “Народним Двором”...

Це була лише частинка тієї діяльності, яку розгорнув Іван Франко після виходу з тюрми і якою платив за своє ув’язнення та знищене особисте життя.

У листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року Іван Франко скаже: “Признати треба, що до видання такої часописі, як “Громадський друг” ми оба з Павликом були зовсім не приготовані, не мали ані достаточної підготовки теоретично-наукової, ані практичного знання нашого краю і людей. Старші народовці і попи нас цуралися, при нас стояла тільки горстка молодезі, тим часом, коли нам самим треба було ще багато вчитися”.

Розділ XIV

ЗНОВУ НАВЧАННЯ

І знову університет. Навчання в ньому тепер відійшло на другий план. Франко прекрасно розумів, що тюрма раз і назавжди перекреслила його педагогічну кар'єру. Згідно з законами ц. к. імперії людині, яка пройшла тюрму, було заборонено викладати в гімназії. А у своїх скромних мріях Франко розраховував саме на педагогічну кар'єру, незважаючи на те, що йому пророкували посаду міністра.

Зимовий семестр 1877/1878 навчального року для Франка пропав. Він просидів у тюрмі. Цього семестру на філософському факультеті навчалось 85 студентів. Кількість українців досягла найнижчого показника. Якщо в аналогічному семестрі 1874/1875 навчального року українців було 50 чоловік і від загальної кількості (146 студентів) вони склали 34%, то тепер українців було тільки 18 чоловік і склали вони 21%, тобто п'яту частину загальної кількості. П'ять відсотків склали євреї (їх було четверо, а в минулому семестрі — двоє) і 74% (65 чоловік) склали поляки. 27 чоловік записались на перший семестр, на другому семестрі навчалось чотири студенти, на третьому — 19, на четвертому — 1, на п'ятому, Франковому, курсі було 18 студентів, на шостому — 1, на сьомому — 12. Ще один слухач — Людвік Шуль, родом з Обарима, звільнений від оплати за навчання, який брав 200 золотих стипендії, — був на восьмому семестрі. На дев'ятому семестрі були Юліан Дольницький, син священика з Почап, Іван Малиновський, Томаш Гарлицький, Людвік Біркенмайєр. Усі вони були звільнені від оплати за навчання, отримували стипендії і готувались до наукової кар'єри.

Записався на навчання Адольф Бенедський, поляк, якому вже виповнилось 26 літ. Він походив з Тшесовки, його батько Людвік був офіціалом у Смільниці. Розпочинав навчання цього семестру і єврей Рубін Бірер, якому було 38 років. Він був родом зі Львова, жив на площі Голуховського. У майбутньому стане відомим доктором медицини.

Під номером шість у генеральному каталозі звичайних слухачів філософського факультету Львівського університету на зимовий семестр

1877/1878 навчального року (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 551) зафіксований двадцятирічний Владислав Боярський, родом із Заблотця Королівства Польського, греко-католик, сирота без батька. Його офіційним опікуном був отець Іван Боярський, священник у Гусятині.

Номер дванадцятий у каталозі мав також українець, львів'янин, син міщанина Костянтин Дмитрів. Після закінчення університету він довгий час буде працювати заступником учителя гімназії в Тарнові, а відтак стане професором ц. к. Вищої гімназії в Тернополі.

Поляк Броніслав Добжанський (№ 13) народився 1 серпня 1855 року в Журові. Був сиротою без батька, мав опікуна Маркела Німчевського зі Снятина. Рішенням університетського Сенату його звільнили від плати за навчання. За розпорядженням Крайової Шкільної Ради від 14 березня 1881 року, тобто відразу по закінченні університету, його прийняли на посаду заступника учителя в гімназії Франца Йосифа у Львові, а після успішної здачі кваліфікаційного екзамену 13 грудня 1886 року (українці допускались до такої здачі екзамену, пропрацювавши на посаді заступника учителя 15–20 літ) 9 липня 1887 року отримав посаду професора гімназії в Золочеві, відтак перебрався до Львова і став професором П'ятої гімназії, а згодом професором гімназії імені Франца Йосифа.

Олександр Федорович був родом із Гумніськ, де розпочинав своє душпастирство Маркіян Шашкевич і звідки ледве вибрався до Нестанич. Мав 21 рік. Його батько Йосиф працював священником Гумніськ. Олександр уважався убогим, а тому був звільнений від плати за навчання.

Цей семестр був першим для майбутнього відомого історика, професора Львівського університету, автора монографії про Львівський університет Людвіка Фінкеля. Він мав 19 років, його порядковий номер у каталозі — 18-ий, мешкав на Академічній, № 1, був родом з Бурштина, його батько Якуб на час навчання Людвіка був у Львові судовим радником. За навчання зобов'язаний був платити лише половину вартості.

25-им у каталозі був записаний Броніслав-Ромуальд Гжановський. Про нього зазначено, що він мав 18 років, мешкав у Львові на вулиці святого Войцеха, № 3, був родом з Тернополя. Після закінчення університету працював заступником учителя у Львівській гімназії Франца Йосифа, а невдовзі, як і слід було очікувати, став професором гімназії у Вадовицях.

Небагато відомо про долю Єжи-Томаша Алойзи Городиського (№ 30), що був родом з Циган, куди у 1895 році до отця Омеляна Глібовицького разом з сім'єю Іван Франко поїде на короткий відпочи-

нок, та Кароля Коберського, що мав 21 рік і був родом зі Львова. Обидва були поляками і обох звільнили від плати за навчання. Номер Коберського у каталозі — 31.

Тадеуш Копистинський (№ 33) мав 22 роки, був родом з Ма-рош-Людос, де народився 29 серпня 1856 року. 14 вересня 1881 року, відразу по закінченні університету, був призначений заступником учителя, а з 3 вересня 1898 року — головним учителем жіночої вчительської семінарії у Львові.

Михайло Козловський, один з небагатьох українців на курсі, був родом з Перемишля. Його батько Михайло займався адвокатською практикою в Перемишлі.

Невідома доля першокурсника Вітольда-Францішка Левицького із Золочева (№ 46).

Під номером 48 у каталозі зазначений Францішек Майхрович, майбутній директор гімназії в Дрогобичі, а з 1914 року — інспектор середніх шкіл Крайової Шкільної Ради. Він був поляком, мав 19 літ, походив з Калуша. Не мав батька, його офіційним опікуном був Йосиф Підгурський з Калуша. Від плати за навчання був звільнений. Починав викладацьку кар'єру в Сяноку, став доктором філософії, професором гімназій в Станіславові і Львові, а згодом — директором гімназії в Дрогобичі. Був людиною заслуженою і користувався увагою уряду, який за службу нагородив його багатьма відзнаками. Він не згадується ні в творах, ні в епістолярії Івана Франка.

Олександр-Казимир Малачинський (№ 49) обрав по закінченні університету кар'єру банківського службовця і пройшов шлях від ад'юнкта крайового банку Королівства Галіції і Лодомерії до віце-директора цього банку. На час вступу в університет мав 20 літ, був родом з Бродів, про професію батька Станіслава в каталозі не сказано нічого. Від плати за навчання був звільнений, отримував з фонду Гловінського стипендію 210 золотих.

Аркадій Малецький був сином священика з Відинова. З шематизмів про батька відомо, що був 1817 року народження, висвятився 1842 року і помер 13 липня 1897 року у Відинові, що належав до Снятинського деканату. Аркадій Малецький все своє життя пропрацював заступником учителя в гімназіях Станіславова та Коломиї, так ніколи і не ставши професором. На заваді була його національність — українець.

Гіполит Нейвірт (№ 57) був поляком. Походив з Соколова. Його батько працював ц. к. податковим надконтролером, що, очевидно, дозволяло не платити за навчання й отримувати стипендію. Деякий час після закінчення університету був заступником учителя у Четвертій гімназії

Львова, Ярослава, Другій гімназії в Кракові, Сяноку, де став професором. Помер 31 грудня 1906 року. На час вступу в університет мав 18 літ.

Близкучу адвокатську кар'єру зробив Казимир Павліковський (№ 61). Він спочатку вступив на філософський факультет, але невдовзі переписався на юридичний. На час вступу в університет мав 20 літ, був поляком, походив з Майдану, де батько Леандр був посесором маєтку, що дозволяло не платити за навчання сина, а також отримувати стипендію в розмірі 262 золотих і 50 крейцерів.

Зрадив філософію і єврей Лазар Шауер (№ 67), що мав 21 рік і був родом із Станіславова, де його батько Абрагам був купцем, що також дозволяло не платити за навчання сина. Лазар Шауер став доктором прав та власником адвокатської контори в Заліщиках.

Нічого невідомо про долю Йозефа Скжишовського (№ 71), родом з Добровиці, якому сповнився 21 рік, та Фердинанда Следзінського з Рогатина, якому було 19 літ. Обидва були поляками і обидва звільнені від плати за навчання наполовину.

Майбутній директор гімназії імені архикнягині Ельжбети в Самборі Йозеф Шафран (№ 76) був родом з Одріконя, де народився 2 лютого 1856 року. Мав свідоцтво убогості, а тому був звільнений від плати за навчання, а для того, щоб вижити у Львові, поступив "однорічним охотником" у військо і на час навчання жив у казармі Гохштайн. Після закінчення університету став заступником учителя в Перемишльській гімназії (з 23 березня 1881 року). 11 липня 1892 року Й. Шафран здав кваліфікаційний екзамен, і з 28 серпня того ж року став повним учителем гімназії святої Анни в Кракові, а згодом — професором у гімназіях Ряшева, Бохні. З 28 вересня 1904 року працював директором гімназії в Самборі.

З братів Заклинських, що походили з Маріамполя і опікуном яких був міщанин Станіславова Франц Зедельмайер, цього року першокурсником став Корнило Заклинський 1857 року народження. Пізніше він став відомим істориком школи К. Ліске. Радянська історіографія називала його не інакше, як "українським буржуазним істориком". Помер у 1884 році. На дослідження К. Заклинського досить часто посилався Іван Франко у своїх наукових працях.

19 літ мав на час вступу Ігнаци Закжевський, родом з Тернополя. Його порядковий номер у каталозі слухачів — 84. Батько його був бідним, а тому Ігнаци від плати за навчання був звільнений. За фах обрав собі фізику, після закінчення університету був на фізиці асистентом, після захисту докторської роботи став надзвичайним, а з часом і звичайним професором Львівського університету і директором фізичного інсти-

туту. Окрім того був скарбником Товариства природознавців імені Коперника у Львові та головою Товариства вищих шкіл.

Рудольф Зіппер (№ 85) мав 18 літ, був родом зі Львова, де його батько Едвард був спенсіонованим рахунковим офіціалом. Рудольф був звільнений від половини плати за навчання, брав добрі стипендії. Обрав кар'єру фінансового урядника, яку розпочав на посаді офіціала рахункового відділу намісництва і закінчив провідним ревізором того ж відділу.

Покинули цього семестру стаціонар і перейшли на заочну форму навчання товариші Івана Франка Антон Льоркевич, Станіслав Маєрський, Людвік Сало та Антін Старецький.

Щоби затриматись у Львові, не будучи притягненим до відповідальності як волоцюга, і мати можливість займатись роботою при видавництві часопису "Громадський друг", Іван Франко вирішив записатись слухачем університету на літній семестр 1878 навчального року. Для нього це був п'ятий семестр, для його друзів, з якими починав навчання, — шостий.

24 червня 1878 року Михайло Павлик інформував Михайла Драгоманова стосовно Франка. "Треба Вам знати, — писав він, — що Огоновський, як декан, не схотів увільнити Франка від оплати на університеті (його попередник не тільки увільнив мене, але й сам бігав по професорах, щоб усе пішло добре — зважте — поляк!), а тепер "Виділ Краєвий" спитався професорів, а властиве декана Огоновського, чи давати і надалі Ф[ранк]ови стипендіум, чи відняти?"

Звичайно, що Огоновський як патріот-українець (так, принаймні, вважав Михайло Павлик) виповівся за те, щоб стипендію Франкові зняти, і її зняли. Окрім того, з цього семестру Іван Франко як заможний слухач мав платити за навчання повністю. Омелян Огоновський опісля був категорично проти того, щоб Івана Франка зарахувати на восьмий семестр навчання у Львівському університеті перед аспірантурою у Відні, а також був категорично проти того, щоб Іван Франко "сідав до нього до докторату", а тому Франко був вимушений їхати за свої статки до Відня. Омелян Огоновський був дуже ображений, коли прочитав у Франкових писаннях, що того нудило від бездушних механічних викладів Омеляна Огоновського.

Іван Франко серед тодішніх слухачів був єдиним на п'ятому семестрі. Генеральний каталог слухачів філософського факультету Львівського університету на літній семестр 1878 навчального року (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 559) фіксує всього 80 студентів. Студенти попереднього першого семестру стали вже слухачами другого семестру, а сту-

денти Франкового курсу стали слухачами шостого семестру. Прийшов тільки один новий — Юліан Стефанович. Він записався на свій перший семестр. Йому було 19 літ, його порядковий номер у каталозі 67. Був українцем, жив на площі Юра, № 5, походив з Горпина. Його батько Петро був парохом у Кобаках. Отець Петро був 1831 року народження, 1855 року висвятився у священничий сан і помер у Кобаках 27 жовтня 1897 року.

Порядковий номер Івана Франка у каталозі 14. Зазначено, що має 22 роки, родом з Нагуєвич, живе на Кляйнівській, № 4. Цього семестру він записався на наступні предмети:

- 1) Історія нової філософії природи, 2 години в тиждень у доктора Ю. Охоровича;
- 2) Про сучасну психологію, 2 години в тиждень у доктора Ю. Охоровича;
- 3) Грецька і староримська метрики, 3 години в тиждень у доктора Цвіклінського;
- 4) "Аякс" Софокла, 4 години на тиждень у доктора Цвіклінського;
- 5) Семінар "Промови Лізія", 2 години на тиждень у доктора Цвіклінського;
- 6) Новий період руської літератури — 2 години на тиждень у професора Огоновського.

До Ю. Охоровича на "Історію нової філософії природи", крім Івана Франка, зголосилися: Людвік Фінкель (II семестр), Владислав Гампель (VI), Філарет Гладилович (IV), Єжи Городиський (II), Тадеуш Копистянський (II), Фелікс Костшевський (VIII), Глярій Козловський (II), Казимир Красуський (VI), Вінценз Кровчинський (VIII), Ян Кубішталь (VI), Вігольд Левицький (II), Станіслав Левицький (VI), Олександр Малачинський (II), Станіслав Шнайдер (VI), Фердинанд Следзінський (II), Людвік Шуль (II) та Рудольф Зубер (IV).

На курс "Про сучасну психологію", а точніше "Сучасна психологія Англії та Франції", записалися, крім Івана Франка, Владислав Гампель (VI семестр), Єжи Городиський (II), Тадеуш Копистянський (II), Фелікс Костшевський (VIII), Глярій Козловський (II), Вінценз Кровчинський (VII), Ян Кубішталь (VI), Леон Сапега (VI), Юліан Стефанович (I), Людвік Шуль (IX) та Омелян Вінтоняк (VI).

На курсах доктора Ю. Охоровича було 22 слухачі: 6 українців і 16 поляків. Іван Франко на даних курсах учився, в основному, зі своїми колишніми товаришами, які тепер обігнали його на один семестр.

До доктора Л. Цвіклінського на курс "Грецька та староримська метрики" (три години на тиждень) записалися, крім Івана Франка,

Владислав Боярський (II семестр), Броніслав Добжанський (II), Томаш Гарлицький (X), Броніслав Гжановський (II), Кароль Коберський (II), Францішек Майхрович (II), Іван Малиновський (X), Гіполит Нейвірт (II), Юзеф Ногай (VI), Юзеф Павловський (VI), Станіслав Шнайдер (VI), Едвард Струтинський (II) та Омелян Вінтоняк (VI).

На курс "Аякс" Софокла" записались Владислав Боярський (II семестр), Броніслав Добжанський (II), Юліан Дольницький (X), Семен Дозорців (VI), Томаш Гарлицький (X), Броніслав Гжановський (II), Кароль Коберський (II), Францішек Конарський (IV), Юліан Костецький (VIII), Антон Ляссон (VIII), Францішек Майхрович (II), Станіслав Шнайдер (VI) та Едвард Струтинський (II).

До Л. Цвіклінського, крім Івана Франка, на "грецький семінар" записалися: Владислав Боярський (II семестр), Броніслав Добжанський (II), Юліан Дольницький (X), Семен Дозорців (VI), Томаш Гарлицький (X), Броніслав Гжановський (II), Кароль Коберський (II), Францішек Конарський (IV), Юліан Костецький (VIII), Антон Ляссон (VIII), Францішек Майхрович (II), Гіполит Нейвірт (II), Юзеф Ногай (VI), Юзеф Павловський (VI), Станіслав Шнайдер (VI), Едвард Струтинський (II) та Омелян Вінтоняк (VI).

Усього на курси до доктора Л. Цвіклінського ходило 19 слухачів: 7 українців та 12 поляків.

Попри всі запевнення Івана Франка, що він ходив в університет тільки заради самоосвіти та поглиблення своїх знань, відвідування ним лекцій Л. Цвіклінського дає підстави думати, що він не тратить надії стати колись викладачем класичної філософії. Будучи учасником грецького семінару у професора Л. Цвіклінського, Іван Франко 1877 року написав реферат на тему "Лукіан і його епоха", який зберігся у фондах Львівського університету, що знаходиться в ДАЛО (ф. 26, оп. 2, спр. 507). Вперше українською мовою цю працю молодого Франка опублікував Йосип Кобів у виданні "Іван Франко. Статті і матеріали, зб. II", що вийшов у Львові у 1964 році. Опісля він був включений до 45 тому 50-томного видання творів Івана Франка. Безумовно, зміст реферату характеризує суспільно-політичні погляди та коло наукових інтересів Івана Франка. Зокрема, аналізуючи такі твори Лукіана, як "Розмова богів", "Розмова в царстві мертвих" та "Морські розмови", Іван Франко викладає свої думки щодо соціальної функції релігії та філософії в суспільстві, а також своє бачення деяких цінностей цивілізації, зокрема свободи.

На курс доктора Омеляна Огоновського (2 години на тиждень) записалися чотири слухачі: Іван Франко (V семестр), Філарет Глади-

лович (IV семестр), Юліан Стефанович (I семестр) та Корнило За-
клинський (I семестр).

Фреквенцію, тобто підтвердження про відвідування зазначених курсів, підтвердив 13 липня 1878 року О. Огоновський, що давало можливість Франкові записатись на наступний семестр навчання в університеті.

Як свідчить загальний каталог слухачів філософського відділу ц. к. Львівського університету на зимовий семестр 1878/1879 року (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 561), кількість слухачів у порівнянні з попереднім роком виросла і становила 94 — 65 з них були поляками (69,2%), 26 (27,5%) — українцями, 2 (2,2%) — євреями і 1 (1,1%) — німець.

Найбільше було слухачів на першому семестрі — 34, на другому було 2, на третьому — 19, на четвертому — 2, на п'ятому — 14, на Франковому (шостому) семестрі — 5 (Іван Франко, Валенти Гловинський, Броніслав Горчак, Сатурнін Квятковський та Станіслав Левицький), на сьомому — 13, на восьмому не було нікого, на дев'ятому — один (Константин Бобикевич).

Набір першокурсників був особливо цікавим. Під номером 1 у каталозі, який цього року вперше вівся виключно польською мовою (попередні роки — німецькою), значився Юзеф Бацьор: 23 роки, римо-католик, поляк (означення національності також уперше вводилось цього року, чого раніше не було), народився в селі Гольцова, батько Вавжинець — рільник в Гольцовій. У 1880-х роках Юзеф Бацьор був заступником учителя в Перемишльській гімназії.

Під номером другим значився син відомого фабриканта горілки та гарячих напیتків, зокрема "Монопольки", про "красоту" якої складалась у той час піснi, Леонард-Максиміліан Бачевський: 19 літ, римо-католик, поляк, жив на Ринку, № 31, родом зі Львова, батько Йозеф Адам Бачевський — купець і фабрикант у Львові. Пізніше син продовжив справу свого батька.

Під номером третім у каталозі значився першокурсник Вільгельм Бандровський: 19 літ, римо-католик, поляк, жив на вулиці Сакраменток, № 11, народжений в Шватц біля Інсбрука (Тироль), батько Сильвестр — кадастральний інспектор у Львові.

Під номером п'ятим був записаний Василь Білецький: 23 роки, греко-католик, русин, народжений у Руді Любидькій, сирота без батька, опікун Іван Путко — господар у Затилах. Через напівсирітство звільнений від оплати за навчання. Народився Василь Білецький 12 січня 1856 року, 12 січня 1883 року став заступником учителя в Академічній гімназії у Львові, учительські екзамени склав на диво швидко — 1 липня 1887 року — і почав працювати учителем у Тернопільській гімназії,

згодом перейшов до Самбора, де декретом від 1 серпня 1892 року був іменованій повним учителем, відтак повернувся до Львова уже професором Академічної гімназії. Був членом управи "Просвіти", мав урядові нагороди. В листі до Ольги Рошкевич від 14 серпня 1878 року Іван Франко назвав В. Білецького серед тих, з ким би він хотів жити на селі. Був одним з тих, хто писав та перекладав для "Громадського друга", "Дзвону" та "Молота". Пізніше стане редактором відомого дитячого журналу "Дзвінок", у котрому у 1890 році вперше буде опублікований "Лис Микита". Був чоловіком Марії Білінської (1864–1938 рр.), відомої громадської та педагогічної діячки, директорки першої української дівочої школи та Інституту святої Ольги у Львові. В епістолярній спадщині Франка залишили чималий слід і вона, і її сестра Ольга, скромна сільська вчителька, років життя якої, на жаль, наше франкознавство не знає. Ольга була не байдужою серцю Івана Франка, однак побратись доля їм не дозволила. Марія Білецька залишила прекрасні спогади про Івана Франка, які під назвою "Картина з життя Івана Франка" вперше були опубліковані в журналі "Назустріч", № 10, 1937 року. Ці спогади стосуються саме того періоду, про який ідеться у цьому розділі. Не збереглося жодного листа Івана Франка ні до Василя Білецького, ні до Марії, ні до Ольги Білінської. Поза увагою франкознавства залишилось сім листів Ольги Білінської до Івана Франка, писаних у 1899 та 1901 роках.

Невідомою є доля Октава Борковського. У каталозі під номером сім про нього знаходяться такі дані: 19 літ, римо-католик, поляк, родом з Добротвора, напівсирота, опікун Гнат Гаас був секретарем при магістраті в Новому Сончі.

Під № 9 значився Фердинанд Бостель: 18 літ, римо-католик, поляк, родом зі Львова, батько Бартоломей — теслярський майстер при складах артилерії у Львові. З 19 вересня 1887 року був заступником учителя в Другій львівській гімназії, відтак учителював в інших львівських гімназіях, аж поки не став директором Другої німецької гімназії. У жовтні 1909 року став радником уряду і був нагороджений вищими нагородами імперії.

Номер 15 — Леон Дольницький: 19 літ, греко-католик, русин, народився в селі Карсові, батька звали Августин. Більше в каталозі — жодних даних.

Сином священика Андрія Габла з Тирова Дольної (Сільної) був Іларіон Габла: русин, греко-католик, народився в Лісковатій Ліського повіту, яка була першим приходством батька, котрий народився у 1828 році, висвятився у 1855 році, священикував у Лісковатій, Ялині коло Сянока, Тираві Сільній, а з 1891 року — в Коросно, де й помер 16.08.1898 року.

Ларіон був звільнений від половини плати за навчання. Подальша доля його невідома. Його номер у каталозі — 20.

Під 21-им номером був записаний ще один син священника Аполлон Головацький, якому було 18 літ. Був греко-католиком за віросповіданням та русином за національністю. Народився в Криворівні. На час навчання Аполлона його батько був священником у Сухоставах. З незрозумілих причин син жив у Львові в монастирі святого Онуфрія на Жовківському передмісті.

Невідома доля і Станіслава Горецького, який записаний у каталозі під номером 25. Він мав 23 роки, був римо-католиком за віросповіданням та поляком за національністю. Народився у Велдіжі, через який не раз пролягала дорога Івана Франка до Лолина, не мав батька. Ним опікувалася мати Йосифа, яка була вдовицею.

Першокурсником цього навчального року був і Роман-Радослав Гутковський: 19 літ, римо-католик, поляк. Найцікавіше те, що мешкав у Львові в будинку 13 на вулиці Панській, тобто в тому самому будинку, де жила тітка Целіни Журовської, опісля Целіни Зигмунтовської, яка і мешкала у тої тітки. Гутковський був родом з Підгір'я, що під Краковом. Його батько Радослав був цісарсько-королівським поручником на пенсії, і тому Гутковський був звільнений від оплати за навчання. Згодом Роман-Радослав Гутковський працював на різних адміністративних посадах на колії Кароля Людвіка, а перед Першою світовою війною був інспектором і заступником начальника сьомого відділу, що відав кадрами колії.

Того року розпочинав навчання в університеті й відомий у майбутньому польський літературознавець Корнель Юліан Гек. Про нього каталог подає такі дані: 18 літ, римо-католик, поляк, живе у Львові на Хорунщині, № 7, родом зі Зборова, його опікуном є Людвік Вислоцький — ц. к. політичний ад'юнкт, від плати за навчання звільнений тільки наполовину. Юліан Гек народився у 1860 році, а помер у липні 1911 року, працював на викладацькій роботі в гімназіях Львова, Стрия, Кракова, був доктором філософії, однак у вищих учбових закладах не працював. Був істориком польської літератури, його найпомітніші наукові праці: монографія про Шимона Шимоновича, дослідження про Зиморовичів, фундаментальна розвідка про Грюнвальдську пісню "Богородиця", згадану в хроніці Я. Длугоша. Цю розвідку цинив Іван Франко і послався на неї у дискусії з Василем Щуратом, яка виникла у зв'язку з дослідженням цієї пісні. В каталозі Юліан Гек значився під номером 29.

Під номером 34 у каталозі значився Альфред Янер: 18 літ, римо-католик, поляк, родом зі Снятина. Його батько Фаустин Янер був ц. к.

радником крайового суду в Золочеві. Альфред Янер досить швидко став доктором філософії, працював у Четвертій гімназії Львова, згодом став крайовим інспектором шкіл та директором екзаменаційної комісії для народного учительства в Бучачі та Заліщиках.

Йосиф Карпінський (№ 35) мав на час вступу в університет 21 рік. Греко-католик, русин, родом з Дубецька, сирота без батька, звільнений від половини плати за навчання.

Під № 37 генеральний каталог фіксує Володимира Коцовського, одного з небагатьох, кого Іван Франко до кінця свого життя називав другом, якому вірив і котрий завжди був готовий допомогти. Він народився 10 вересня 1860 року в Отиневичах, де його батько Микола був священиком. Був доктором філософії. Від 24 березня 1889 року став заступником учителя в Академічній гімназії Львова, учительський екзамен склав 22 серпня 1895 року, повноправним учителем став 26 березня 1897 року, працював старшим учителем чоловічої, а згодом і жіночої учительських семінарій у Львові. З 1910 року — директор чоловічої учительської семінарії в Сокалі. Мав урядові нагороди за заслуги в царині освіти. Був одружений на сестрі Уляни Кравченко Валерії. В літературі виступав під псевдонімами "Голка" та "Корженко". У радянському літературознавстві мав ярлик літературознавця ліберально-буржуазного напрямку. І. Франко присвятив Володимирові Коцовському прекрасний вірш під назвою "Корженкові", що увійшов до другого видання збірки "З вершин і низин" у цикл "Знайомим і незнайомим":

Душно і хмарно,
Важко бурливий час!
Чи гинуть марно,
Щоб світ не знав о нас?
Йти в небезпечний бій
Чи гнутись плазом?
Друже сердечний мій,
Ходімо разом!

Щастя не ждімо,
Щастя не де, а в нас!
К сонцю спішімо,
Хоч його промінь згас, —
Вдень буде знов ясність
Чистим алмазом.
В правди і волі світ
Ходімо разом!

З гнетом і тьмою,
З розбратанням братів
Сміло до бою
До кінця наших днів,
За серця й совісті
Ясним показом
В збройній готовності
Ходімо разом!

Дата написання — 22 окт[обрія] 1882 [року].

Зберігся тільки один лист Франка до Коцювського, писаний 12 червня 1889 року. Він стосується з'ясування стосунків між обома, оскільки ці стосунки дещо зіпсувалися. Помер Володимир Коцювський у 1921 році, спогади про Франка почали збирати тільки до 10 річниці його смерті, а тому спогадів Володимира Коцювського про Івана Франка, які могли б бути найцікавішими, зважаючи на тонку спостережливість В. Коцювського, нема. Як в епістолярії, так і в творчості Франка Володимир Коцювський залишив помітний слід. Відомо 26 його листів до Івана Франка, які зберігаються у відділі рукописів та текстології Інституту ім. Т. Шевченка НАН України і досі не опубліковані.

Про долю Людвіка Левандовського, котрому на час вступу в університет було 24 роки (римо-католик, поляк) і який походив з Балігорода з Лемківщини, невідомо нічого.

Жодного сліду в творчій та епістолярній спадщині Івана Франка не залишив Міхал Лігінський: 18 літ, римо-католик, поляк, родом з Монастириськ; його тато Леопольд був лікарем у Бережанах. Після закінчення університету Міхал працював у чоловічій учительській семінарії Станіславова разом із колишнім учителем Франка Юліаном Турчинським, який там директорував, а відтак працював у гімназії св. Яцка в Кракові професором, а згодом став директором II-ої вищої реальної школи у Львові, був членом Товариства приятелів учнівської молоді ім. Генрика Сенкевича.

Педагогічну кар'єру після закінчення університету обрав і Тома Марковський (№ 53): 23 роки, римо-католик, поляк, родом зі Снятина. Заступником учителя став у 1881 році, однак учительські екзамени склав тільки 21 листопада 1902 року і від 1 вересня 1903 року працював повним учителем учительської семінарії в Станіславові, а з 1912 року — чоловічої учительської семінарії в місті Сокаль.

На перший курс поступив того року рідний брат Осипа Олеськіва Володимир. Він зафіксований у каталозі під номером 60. Мав 21 рік. Греко-католик, русин, народився в Кунині, де на той час його батько

Лука був парохом і куди не раз приїздив Іван Франко, бо дорога в Крехівський монастир вела через це село. Настоятель Крехова Юліан Зямба був людиною строгою, книжок видавати Франкові не хотів, тому Франко шукав до нього доріг за допомогою інших. Найзручніше було, коли в Кунині парохував Василь Загаєвич, також письменник, і тоді вже Франкові було легше користуватись крехівською бібліотекою. Володимир Олеськів, як і його брат Осип, спеціалізувався в біології. Франко швидко залучив його до співпраці у своєму журналі "Світ", де він помістив цікаву статтю "Як розвивалися погляди людські на звірів", написану в дусі еволюціонізму Дарвіна.

Еміль Пелікан (римо-католик, поляк), який мав у каталозі номер 63, був родом з Чернівців. Його опікуном був Адольф Роевер, елев інженерії при колії Кароля Людвіка. Як сирота був звільнений від оплати за навчання. Учительську кар'єру розпочав заступником учителя гімназії в Бродах, згодом став професором гімназії в Бучачі, директором учительської семінарії в Кросно, а перед Першою світовою війною — директором приватної п'ятикласної школи, сполученої з чотирикласною школою Амалії д'Енгель у Львові.

Еміль Петцольд (№ 64) був родом з Відня (римо-католик, поляк), мав 19 літ, батько його Антон працював інженером на колії Кароля Людвіка. Народився Еміль 26 лютого 1859 року, 31 січня 1889 року став заступником учителя в Самбірській гімназії імені архикнягині Ельжбети, згодом працював у гімназії Франца Йосифа у Львові. Був доктором філософії, учительський екзамен склав 3 червня 1903 року і з 1 вересня 1903 року почав працювати викладачем Львівської "промислівки", тобто промислової школи.

Нічого невідомо про долю Людвіка Скорецького (№ 68) та Леопольда Штейна (№ 72). Перший був римо-католиком і поляком, а другий — визнання аусбурзько-євангелістського і німцем за національність. Скорецький був сином селянина з Кривого, а про батька Леопольда відомо, що його звали Вільгельмом і він мешкав у Львові. У 80-х і на початку 90-х років Леопольд Штейн працював заступним учителем Другої вищої гімназії у Львові.

Кар'єра відомого вченого-палеонтолога судилась Вавжинцю Тайссере (римо-католик, поляк), який значився в каталозі під номером 76. Мав 18 літ, був родом із Кракова, його батько Генрик був колійовим інженером у Тернополі. Вавжинець Тайссере досить скоро після закінчення університету став доктором філософії, приват-доцентом, надзвичайним, відтак звичайним професором палеонтології Львівського університету та членом фізіографічної комісії Краківської академії наук.

Під номером 78 у генеральний каталог занесений Гнат Вахнянин, рідний брат Анатолія Вахнянина, відомого українського композитора та суспільно-політичного діяча. Дані про нього типові: греко-католик, русин, 20 літ, родом із Сеняви, де його батько Клемент був парохом. Вахнянин Клемент — по-латинськи Клеменс, а по-простому Клим — народився 1812 року. Після висвячення 1838 року був скерований на парафію в Сеняву і там пропрацював до самої смерті, яка сталась 14 січня 1893 року. Його син Гнат провчився на філософському факультеті тільки рік, а в наступному семестрі переписався на теологічний факультет. Львівський університет та духовну семінарію закінчив у 1883 році, прийшов помічним священиком на парафію до батька в Сеняву і пропрацював там до смерті, яка сталась 9 лютого 1904 року.

Генрик Вельовеїський (№ 80) при вступі на філософський факультет мав 18 літ, був вірмено-католицької віри, але поляком за національністю, родом зі Львова, а його батько Владислав був дідичем в Олейовій. У 1885 році став доктором філософії, відтак приват-доцентом ембріології і порівняльної анатомії Львівського університету, де працював до Першої світової війни. Був послом до віденського парламенту і навіть цісарсько-королівським підкоморієм. У віденському парламенті прославився тим, що разом з графом Л. Пінінським запропонував поправку до карного закону імперії, яка заборонила емігрувати за межі імперії, що викликало гірку іронію І. Франка в статті "Еміграційні агенти в Галичині", надрукованій німецькою мовою в "Die Zeit" № 15 за 1896 рік.

Йому ж, послу Вельовеїському, належить відома фраза про любов до русинів, з якої сміявся Іван Франко у своїх так званих афоризмах ("Декілька афоризмів у альбом "Ділу"), опублікованих у "Житті і Слові" (книга 3 за 1897 рік). "Посол Вельовеїський, — писав Іван Франко, — прилюдно заявляє, що любить русинів. Ну, кого такі пани люблять, того я з спокійним сумлінням можу не любити".

Хіміком судилось стати Павлу Віспеку (№ 83): 19 літ, римо-католик, поляк, родом з Коломиї, де його батько Петро мурував комини. Очевидно, його заробітки не були великими, тому Павел Віспек був звільнений від оплати за навчання, а опісля навіть отримував стипендію. У 80-их роках певний час працював асистентом хімічної лабораторії Львівського університету під керівництвом Броніслава Радзішевського.

Під номером 84 у каталозі значився Богдан Волос: 19 років, греко-католик, русин, родом з Любачева. Його батько на час вступу Богдана в університет був парохом у Яворові. Більше відомо про долю батька, ніж про долю сина. Антін Волос народився у 1830 році, висвятився у 1856 році; Любачів, де народився син Богдан, був його першою парафією. У

Яворові о. Антін Волос душпастирював з 1876 по 1879 рік, а відтак став парохом у Прилбичах, у маєтках Івана Шептицького, батька митрополита Андрея, де й упокоївся в Бозі 8 лютого 1907 року.

Один із братів Заклинських з Маріамполя Роман також став студентом першого курсу філософії Львівського університету. Мав 24 роки, народився 8 квітня 1854 року. Після закінчення університету працював учителем Львівської учительської семінарії, а після захисту докторської дисертації та здачі учительського екзамену 20 червня 1901 року з 1 вересня 1906 року став головним учителем чоловічої учительської семінарії у Станіславові. Роман Заклинський помер у 1931 році. На жаль, спогадів про Івана Франка не залишив. Листи Франка до Заклинського невідомі. 22 листи Романа Заклинського до Івана Франка, які зберігаються у фонді Франка, досі не опубліковані.

Р. Заклинський залишив помітний слід у творчості Івана Франка. Був відомим дослідником творчості Юрія Федьковича, а також "Слова о полку Ігоревім". На його дослідження "Пояснення одного темного місця в "Слові о полку Ігоревім", що вийшло окремим виданням у Львові у 1906 році (передрук з "Діла"), Іван Франко відгукнувся великою статтею (ЗНТШ, т. 71, кн. 3, 1906 р.).

Не обминув увагою Іван Франко творчість Р. Заклинського і в своєму "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року", відзначаючи такі його видання під патронатом "Просвіти", як "Географія Русі, часть перша, Русь галицька, Буковинська й Угорська, з картою", а також його публікації в "Газеті Шкільній", виданнях "Просвіти", а також у "Шкільній часописі". Р. Заклинський збирав матеріали про Лук'яна Кобилицю, але, на жаль, Іван Франко не міг скористатися тими матеріалами у своїй праці "Лук'ян Кобилиця (Епізод із історії Гуцульщини в першій половині ХІХ в., написав Іван Франко)", надрукованій у Записках Наукового Товариства ім. Шевченка (т. 49, кн. 5, 1902 р.).

Син Романа Заклинського Богдан (1886—1946) підтримував творчі зв'язки з Іваном Франком і на його прохання збирав потрібний Франкові для наукової роботи матеріал.

Богдан Заревич, син покійного Федора Заревича, письменника і культурного діяча, що стояв біля колиски нової української літератури з часу приходу в Галичину Тараса Шевченка, у генеральному каталозі студентів значився під номером 88. Мав 19 літ (греко-католик, русин), був родом з Якимова. В каталозі сказано, що його мати-вдова живе у Львові на вулиці Сакраменток, № 8. Доля Богдана Заревича невідома.

Русином і греко-католиком був Северин Зарицький (№ 89), який походив з Лісників, а його батько Модест був парохом у Жолчеві. Був

звільнений від половини плати за навчання. Народився Северин За-рицький 21 червня 1859 року, з 7 вересня 1887 року був заступником учителя в Коломийській гімназії, учительський екзамен склав ще 1 липня 1887 року. З 1 вересня 1891 року він став повним учителем, а згодом і професором Другої вищої гімназії в Перемишлі.

Відтак у списку йшов Вінценти Злоховський (№ 91). Мав 18 літ, був римо-католиком і поляком, походив з Живця, був сиротою, опікував-ся ним Якуб Баронч, власник готелю “Краківський” у Львові, від плати за навчання його не звільнили.

Завершував список першокурсників Яцек-Юзеф-Міхал Жиборський, який походив із Сушиці Рикової, а його мати Михаліна Жиборська жила в Рудках. Мав 19 літ, був римо-католиком і поляком.

З усіх тих, що поступали з Іваном Франком на перший курс, без пригод — вимушених і невимушених пропусків — дібрались до VII семестру тільки 11 чоловік, з них 8 поляків (К. Дідушицький, К. Год-фреїв, З. Гординський, К. Красуський, Б. Мієрка, Ю. Ногай, Ю. Пав-ловський, Я. Раєвський) та три українці (С. Дозорців, Г. Красицький та О. Вінтоняк).

Іван Франко, слухач шостого семестру, що продовжував, як і в попе-редньому семестрі, мешкати на Кляйнівській вулиці, мав номер запису 19. У даному семестрі він записався на такі курси:

- Виклад суспільної економії (6 год. на тиждень) у д-ра Л. Бі-лінського;
- Виклад психології (3 год. на тиждень) у д-ра Ю. Охоровича;
- Філософія фізики (1 год. на тиждень) у д-ра Ю. Охоровича;
- Філософські справи (1 год. на тиждень) у д-ра Ю. Охоровича;
- Критично-естетичні оцінки творів Шевченка (1 год. на тиж-день) у д-ра О. Огоновського.

У списку нема предметів, які б вказували, що Іван Франко все-таки не втратив надії стати педагогом і спеціалізуватись у класичних мовах, як це було видно з предметів, вибраних ним для відвідування у поперед-ньому семестрі. Очевидно, жорстока реальність позбавила його марних надій, і він вибрав предмети, які його цікавили.

Виклад суспільної економії (6 годин на тиждень у професора Л. Білінського) цікавив, крім Івана Франка, ще тільки одного слуха-ча — Казимира Красуського з сьомого семестру навчання, тобто док-тор Л. Білінський читав даний предмет протягом семестру тільки для двох студентів-філософів.

Значно більше слухачів мав доктор Ю. Охорович. На курс “Ви-клад психології” (3 години на тиждень) записалися Іван Франко

(VI семестр), Каетан Годфреїв (VII), Станіслав Горещький (I), Едвард Гофмоцький (V семестр), Здіслав Гординський (I семестр), Гілярій Козловський (III), Казимир Красуський (VII), Броніслав Мієрка (VII), Володимир Олеськів (I), Станіслав Озаровський (V), Фердинанд Следзінський (III), Вавжинець Тайссере (I), Корнель Заклинський (III) та Богдан Заревич. Усього 14 слухачів.

На "Філософію фізики" записались Костянтин Бобикевич (IX семестр), Іван Франко (VI), Каетан Годфреїв (VII), Едвард Гофмоцький (V), Гілярій Козловський (III), Казимир Красуський (VII), Станіслав Левицький (VI семестр, як і І. Франко), Броніслав Мієрка (VII), Володимир Олеськів (I), Фердинанд Следзінський (III), Вавжинець Тайссере (I), Станіслав Озаровський (V), Генрік Вельовейський (I), Павел Віспек (I), Богдан Волос (I), Роман Заклинський (I), Ігнаці Закжевський (III) та Богдан Заревич (I). Усього 18 слухачів.

На курс "філософських вправ" записалися Іван Франко (VI семестр), Каетан Годфреїв (VII), Станіслав Горещький (I), Казимир Красуський (VIII), Броніслав Мієрка (VII), Володимир Олеськів (I), Фердинанд Следзінський (III), Генрік Вельовейський (I), Богдан Волос (I) та Роман Заклинський (I). Всього 10 слухачів. Загалом на курси доктора Ю. Охоровича ходив 21 слухач: 9 русинів та 12 поляків.

До О. Огоновського на курс "Критично-естетична оцінка творів Шевченка" (одна година на тиждень) ходили Леон Дольницький (I семестр), Іван Франко (VI), Володимир Коцовський (I), Юліан Стефанович (I), Омелян Вінтоняк (VII) Роман Заклинський (I), Корнель Заклинський (III), Богдан Заревич (I) та Северин Зарицький (I). Всього 9 слухачів, усі русини.

Цього року фонди на стипендії для філософів були скупі. Факультет отримав п'ять стипендій, які виділили полякам.

Від плати за навчання було звільнено 24 поляки, 6 українців та одного єврея. Від половини плати звільнено 8 поляків, 7 українців і одного німця.

"Вчора, — писав Іван Франко Ользі Рошкевич 2 січня 1879 року, — на Новий рік, получив я твій лист у сам прикрий час. У нас трьох вчора не було і цента грошей і не було надії получить їх аж до другого місяця". Але є новини приємніші: закінчив писати політично-літературну комедію "Жаби" (цей твір не зберігся і ніде не був надрукований, бо, очевидно, не було де друкувати), де висміяні "до крайніх преділ" і В. Ільницький, і І. Шараневич, і О. Огоновський, і В. Барвінський, і О. Партицький, і В. Площанський — "наші літературні та професорські поваги". Ввечері читав друзям цю річ. Всі "сміялися до

розпуку". "Академический кружок" балу цього року не робить, значить, Ольга не приїде до Львова. Павлик чекає рекурсу з Відня, Остап Терлецький зібрався їхати додому.

Тільки тої радості, що листи від Ольги, її обіцянки приїхати до нього у Львів. Тільки її одній оповідає в листах, що робить, думає, планує. Страшне безгрош'я. Раніше було добре. Була стипендія. Тепер її нема. Появилась надія надрукуватись у "Правді" — і він відкладає початі роботи і пише "повістку зі свого шкільного життя", а Ользі Рошкевич у листі від 7—8 лютого 1879 року повідомляє, що з неї, тієї повістки, вона зможе дізнатися, яким "диким і поганим чоловіком" він був до знайомства з нею. Мова йде про оповідання "Оловець". Воно справді було надруковане в "Правді" № 12 за 1879 рік, але, щоб не драгувати публіку іменем Франка чи вже відомими його псевдонімами, підписане "Руслан".

В Остапа Терлецького страшна нужда. "Всюди горе, моя любцю, — пише в тому листі Ользі, — і, дивлячись на других, чоловік мимоволі питає себе: що, чи ще твоє лихо не найменше? Бо і що ж, чоловік здоров, сильний, до праці є охота, — ну, що не раз тужно, вкучно, не раз не стане дечого, — ах, та що се значить проти біди других!.."

Павлик, знаючи, що рекурс повернувся з Відня і йому доведеться відсиджувати за "Ребенщуківу Тетяну" шість місяців, за попередньою домовленістю та при фінансовій підтримці М. Драгоманова виїхав до Женеви. "Ще того самого дня, — повідомляв Іван Франко Ользі Рошкевич у листі 7—8 лютого 1879 р., — коли писав лист до тебе, виїхав до Женеви. Нині вже дісталисьмо книжки з Жен[ев], адресовані його рукою". Попередній лист до Ольги Іван Франко писав 16—17 січня. Про виїзд М. Павлика в його домі не знав ніхто. Поліції, яка прибігла з нагоди конфіскації "Наума Безумовича" і "Гриця Турчина", сказали, що Павлик поїхав у Косів, бо захворіла його сестра. "Гриця Турчина" конфісковано 8 лютого, а 9 лютого — "Думу про Наума Безумовича".

На місце М. Павлика поселився Кароль Бандрівський. "Нас тут тепер три, — повідомляв І. Франко Ольгу, яка продовжувала у своїх листах до нього підписуватися "Твоя наречена", — я, Т[ерлецький] і Бандрівський, правник з третього року, мій шкільний колега ще від 2 нормальної — єдиний, котрий від того часу лишився. Се чоловік дуже добрий, мислячий і тихий, також син бідних селян, не мав де жити, бо платити за нізащо, — ну, і живе у нас. Подумай собі, як він живе, коли, відколи приїхав по святах, не більше як 3 рази був на обіді! Все хліб та хліб, ще я часом куплю бриндзи, або що, і їмо разом. А я хоть і рад би заплатити за нього обід, та нема грошей!"

Ольга гостює у Руденських в Іваниківці і з ними приїде до Львова, а коли ті полягають спати, прилине до нього. Фіакром, вверх по Сикстутській на Кляйнівську. На тій вулиці, на скруті, його дім, де мешкає. Цілий день буде її виглядати. Треба тільки зуміти вирватись з-під опіки. На вулиці з нею не можна показуватись. Його багато хто знає, і "зараз би пішли всякі плітки і чортзна-що, а я того не хочу".

Вона була у нього, і були "хвилі правдивого органічного вдовolenня, полученого з удовolenням психічним, духовим, які трапляються рідко в житті людей". Про це щиро написав їй у листі, датованому близько 17—18 лютого, котрий і досі публікується через опис "отих хвиль" з купюрами та котрий потрапив через необережність Ольги в руки батькові. Батько оповів мамі про вчинок доні, мати вчинила скандал на ціле село... Ольга поки що в Іваниківці. Лист потрапить у руки батьків, коли вона приїде в Лолин. А поки що можна писати листи і снувати мрії про прийдешнє життя.

"У нас на університеті курс кінчиться позавтру, — пише Франко Ользі 13 березня 1879 року після повідомлення, що Анну Павлик заарештовано і вона сидить у Львові в арешті, — так що тепер я вже можу уважатися укінченим академіком. Терлецький радить мені записатися ще на один курс, щоби-м мав право сидіти у Львові. Думаю, що се не зле, тільки грошей дещо коштує".

З фінансами нічого не змінилося і на початку квітня. "Ось нині першого, — пише І. Франко Ользі 1 квітня 1879 року, — а у нас кругом біда — центів нема, ні за вікт, ні за станцію нема чим заплатити"...

Терлецький хоче їхати на село, але не має за що.

"Ти питаєшся, чи я вже записався на другий курс унів[ерситету]. Мушу тобі сказати, — пише Ользі 6 квітня, — що записи на другий курс зачнутья аж по святах (Великодніх — авт.), так що, значитья, се діло ще побачимо, як буде. Запис мій буде залежати від того, чи буду мав потрібних 13 гульд[енів]. Як не буде, то побачуся змушеним від їхати на весну і на літо до Наг[уевичів], бо тут не буде відки вдержатися. Впрочім, тепер уже я стараюсь відкрити яке, хоть маленьке джерело зарібку, щоб міг-ем бодай стільки грошей роздобути, скільки тре буде на поїздку до Відня і на перші потреби у військовій службі".

Службу потрібно відбути, ну а Відень... Він колись хотів учитись у Відні, але склалось так, що залишився у Львові. У Відні все склалось би інакше. Але все можна поправити. Можна записатись на правничий факультет тамтешнього університету. От тільки роздобути б грошей! "Тільки біда, — пише в тому листі Ользі, — що всяка власть, — запевно, для публічного і нашого безпеченства — раз у раз мішається в

наше життя. Ось і нині мусив-ем послідніх 3 гульдени заплатити в поліції яко кару за то, що Бандр[івський] переночував у мене кілька ночей незамельдований”.

Накльовується робота в “Правді” — вести літературно-наукову хроніку; просвітяни хочуть довірити йому переглянути театральний репертуар і знайти п'єси для його оновлення. Збирається перекласти “Короля Ліра”, бо бачив його на сцені. Приїжджав “славний італіянський актор Ернесто Россі” (1824–1896 рр.). “Що за грандіозна штука і що за майстерна гра!”

Пише про “премудрого школяра” Гриця (оповідання “Грицева шкільна наука” вдалось опублікувати тільки у 1883 році в “Ділі” (7/19 квітня) за підписом “Миرون”).

Ольга плаче, що тато тероризує її вдома. Треба ж так: доня зв'язалася з соціалістом, ославила його на всю округу, хто ж тепер її візьме?

Проте знайшлося кому взяти. До Ольги сватається алюмн, тобто випускник Львівської духовної семінарії, Володимир Озаркевич. Він — брат Наталії Кобринської і син відомого посла о. Івана Озаркевича. “Не бійся, — заспокоює Ольгу Іван Франко ще в листі від 7 квітня 1879 року, — не стану дораджувати тобі йти за нього, бо сам чую аж надто добре, що, стративши тебе, стратив би-м всяку опору в житті, всяку надію і пропав би-м, як пес на ярмарку”.

Тоді ж написав листа Володимир Озаркевичу, де чесно й відкрито розповів і про свої стосунки з Ольгою, і про свою безвихідь, “коли перед тобою нема будучності, а йно пустиня”. Проте... проте вибір за Ольгою. 16 квітня 1879 року Франко пише М. Павлику, що Ольга, напевно, скоро буде Ольгою Озаркевич.

Грошей і так нема, а тут ще пані Федорович вимагає повернути борг за помешкання.

Ні, він не записався на наступний семестр. Не було грошей, не мав спокою через Ольгу. Врешті з'ясувалось, що восени піде до війська і служитиме у Львові. З помешкання на літо вибрався. Тепер там житимуть Коси та Володимир Олеськів.

На початку червня пише Ользі листа, віддаючи свою долю в її руки: “Рішайся і будь переконана, що я все буду тебе любити, і вічно буду тобі вірний, і потрафлю для твого добра так само терпіти, як ти для мого”. Застерігав її, що його доля — “вітер в полі”, і невідомо, де його той вітер кине. Хай зважить, яка різниця між його долею і долею Володимира Озаркевича.

І в Остапа біда. В кінці червня Іван Франко повідомляє М. Павликові, що вуйко прогнав Остапа Терлецького з села, і “він сидить тут.

Задумав податися і записатися в Відні на право і жде, що з того буде". Владислав Федорович з с. Вікно обіцяв підтримку.

Про те, що тоді ж отримав листа від Ольги, М. Павлику не написав. Ольга зробила свій вибір. "Я не сумніваюсь о тім, — написав їй у відповідь, — з щирого серця бажаю ти щастя за всі ті муки, перенесені дома; тільки що ти говориш о моїм щасті, видається мені іронією. Наші шанси нерівні, ти щаслива вже тим, що можеш вибирати межі мужчинами чесними і розумними, а таких тепер уже досить, і з часом буде більше. Але мені нема вибору, я нікого [не маю], стративши тебе, я стратив надію на любов чесноі і розумної жінчини, а при тім такої, котра б могла зв'язати свою долю з моєю".

Поїхав до Бубнищ. Забутись хоч на хвилину. "Твої письма, — напише Ользі близько 6 липня перед виїздом до Бубнищ, — ... роз'яснили ми то, чого я вперед ніяк не міг виrozumіти, вони успокоїли мене, т. є. радше довели до повної резигнації, вказали ми, що для таких людей, як я, єдине щастя в житті — не надіятися щастя, такого щастя, якого достапують усі люди". І підпис в кінці листа: "Прощай, дорога приятелько", але — "Твій Іван".

Ні слова в листах про те, чому не записався на наступний семестр. Остап Терлецький радив добре. Шість семестрів було достатньо для тих, хто вибирав педагогічну кар'єру в гімназії. Тим, хто думав про науку, треба було провчитися сім семестрів (пізніше виявиться, що вісім).

На літній семестр 1879 року, як свідчить "Головний каталог слухачів філософського віділу в ц. к. Університеті Львівським" (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 560), записалось 86 слухачів. Зі "старої гвардії" слухачів з набору 1875/1876 навчального року на восьмий семестр записались поляки К. Дідушицький, К. Годфреїв, К. Красуський, Ю. Ногай, Ю. Павловський, Я. Раєвський та русин О. Вінтоняк.

Новим студентом філософського факультету став Йосиф Олеськів, молодший брат Володимира, греко-католик, русин. Перший семестр він слухав право, але згодом перейшов на філософію. Мав 19 літ, у Львові мешкав на Хорущині, № 3. Народився в Скваряві, батько Лука — парох Нової Скваряви. З "Шематизмів влади Королівства Галиції і Льодомерії" відомо, що став доктором філософії, асистентом ботаніки крайової вищої школи рільництва в Дублянах. З 1893 року працював старшим учителем у чоловічій учительській семінарії у Львові. Член екзаменаційних комісій, член Галицького господарчого товариства. Його порядковий номер у каталозі — 55.

Подібний демарш із права у філософію зробив і Василь Полянський, який учився разом з Ярославом Рошкевичем та Осипом Оле-

ськівим і опісля став товаришем Івана Франка. Греко-католик, русин. На той час йому було 19 літ. Народився в Перемишлі. Його батько Михайло був професором Академічної гімназії у Львові. Опісля Василь Полянський поїхав у Відень, де закінчив медицину, після чого виїхав до Сербії, де став військовим лікарем.

Студентом першого семестру став тоді й Стефан Жидівський, на адресу якого Ольга Рощкевич надсилає листи для І. Франка. Його порядковий номер у каталозі — 86. Мав 26 літ, був греко-католиком, русином. Жив у Львові на станції на Личаківській, № 5. Походив з Лелюхова, де його тато Данило був селянином. По закінченні університету працював заступником учителя П'ятої вищої гімназії у Львові.

Про те, як жилося Франкові після виходу на волю, він писав у автобіографічному листі до М. Драгоманова: "Я, впрочім, не покинув університету і користав головню з викладів д-ра Охоровича, котрий читав філософію, психологію, антропологію і преісторію. Пару курсів я працював у нього в семінарії, слухав також курс економії у проф. Білінського, бував на викладах римського права проф. Зрудловського, німецької літератури проф. Зауера, не покидаючи й викладів проф. Огоновського. По упадку "Гром[адського] друга", коли М. П[авли]к був змушений виїхати за границю, я почав разом з купкою молодезі видавати "Дрібну бібліотеку" і задумав було видавати часопись "Нова основа", та се не вдалось. Ще 1878 р. поклик з Відня до співробітництва в виданні "Слов'янського альманаху" заставив мене засісти до писання новел з життя народного; деякі з написаних тоді новел були друковані пізніше ("Мавка", "Муляр"), одна, надрукована в другім томі "Альманаху слов[янського]" (сконфіскованім), так і пропала, але тоді-таки я задумав в цілім циклі новел списати по змозі всі боки життя простого люду і інтелігенції: відносини економічні, освітні, правні, політичні і т. і. В р. 1879 я через посередництво д. Лімановського дістав доступ до польського журналу "Tydzień polski" і помістив тут невеличку статтю про Ем[ілія] Золя, а також три ескізи п. з. "Ruteńcy", де в сатиричний спосіб спортретував кілька фігур окружаючої мене інтелігенції руської. Кілька дальших ескізів з тої серії осталося недрукованих в портфелі редакції "Tygodnia", як також обширний розбір книжки д. Ау "Socjalizm jako objaw choroby społecznej". Рівночасно кінчив я деякі давніше позачинані роботи, особливо переклад поеми Гейне "Deutschland", "Фауста" Гете, "Каїна" Байрона, розпочав перекладувати Шеллі "Queen Mab".

Вперше про "Нову основу" І. Франко писав М. Павлику в листі з кінця червня 1879 року: "Наші люди розохочуються — рішили восени зачати видавати газету напрямку вже зовсім рішучого, хоч у границях

дозволених. Іде о те, щоб подати азбуку науки (економії і природи[и-чої]), притім повісті і критику. Газета має зватись "Нова основа" і перейняти прояснені новими добутками традиції "Друга". Правопис інтер-національна в такий спосіб, що редактор (Жидовський) від себе пише етимологією, а статті як хто напише, так і містяться, а пишуть усі, розу-міється, правописсю нашою... На початок обіцяно зложити звиш 150 р., і на вакаціях має збиратись передплата. Редактор звісний Вам, чоловік тихий, незнаний (що главное), розумний по-своєму і наш; у роботу комі-тету мішатися не буде".

Планував Іван Франко дуже багато. "...думаю, що зараз же зразу почне міститися систематичний виклад економії після Чернишевського і Маркса, хроніка наук природничих і відрубні розправи по спеціальним питанням (переводи), а з повістей або щось з Діккенса, або "Підліпня-ни" Решетникова".

Нічого з того не вийшло. Грошей не зібрали, Стефан Жидівський відмовився від посади редактора. Справа далі друкованої програми "До читаючої громади" не пішла. 30 липня 1879 року І. Франко повідомляв М. Павлика: "Жидовський залякався і сей час по виході в світ програму (котрий пустила поліція, підчеркнувши тільки червоно "принцип колекти-візму") зрікся з редакторства. Тепер два проекти: Тер[лецький] і Б[е-ле]ї радять залишити видавання до нового року і шукати редактора, а я раджу пити пиво, коли вже заварилося, і не розчаровувати людей, коли вже обіцялося газету, за котрою досі багато вже людей допитувалося в кни-гарнях (казав нині Ріхтер) і котрої домагається молодіж. Що з того вийде, побачимо далі. Жид[овський] показався слабим..."

Надії на підмогу з України були марними, остання згадка про "Нову основу" — в серпні 1880 року. Тепер уся увага І. Франка зосереди-лась на видавництві "Дрібної бібліотеки", про задум якої він писав ще в листі до М. Драгоманова 6 лютого 1877 року: "Я задумав іменно видавати бібліотеку найзнаменитших романів і повістей заграничних, пе-реведених на наше. Думка сея повстала у мене ще торік, я перепису-вався з деякими нашими людьми, — ну, і всі заохочували мя до того. Тепер лучає ми ся нагода добути *nervus tegum* (нерв справ — лат.), а іменно грошей, зол[отих] до 500, до чого дочисливши стипендіум 110, котре побираю, вийде 600 з окладом зол[отих]. Спосіб видавання, гадаю, найвідповідніший випусками, в 2 або й більше листів печ[атних] місяч-но. Печатаючи *petit'om* (старі, як пише ми один з провінції, не будуть читати, а ми молоді, в нас очі здорові), мож буде містити багато. На перший раз думаю видати "Мертвые души" Гоголя, відтак "Фромон син і старший Ріслер" А. Доде або що такого. Хибує нам переводчиків,

таких, котрі би владали язиком, хоть я думаю, що хоть переклади й не будуть ліпші, як "Що діяти?", аби лиш наші люди читали та розуміли, то воно своє зробить. Досі є готового матеріалу, може, з-на том дрібніших кусників (два "Паризькі письма" Е[міля] З[оля], "Свершок у закутті" Діккенса, хоть ще не ввесь, одна новела Ф. Кабальєро, дещо з Брет-Гарта і пр.). Під час свят я б взявся до "Мертвих душ", а може, ще хто знайдеться до Тургенева та Гончарова. Крім того, перекладеться на провінції Золя, перший том "Ругон-Маккарів" і Доде "Фромон". Таким робом, гадаю, мож би живо виробити собі на провінції хорошу публіку, бо таке видавництво приносило би двояку користь. Одно, що не було би "кафтолическим християнам" за що і на що гніватись, а друге, що все ж таки й гадки набрали би далеко реальнішого напрямку і погляду на життя. Може б, Ви могли знайти декого, хто би прийнявся перекладу Діккенса, Теккереєвої "Торговиці пустоти", "Жака" А[льфонса] Д[оде] або й Тургенева. У нас сил дуже мало. Академіки котрі й слухати не хтять про роботу, а котрі відпекуються своїми заняттями. Белей, що ще найліпше перекладає, не хоче нічо брати (тепер у "Друзі" буде його переклад "Виховання феодала" Еркмана-Шатріана), а в мене також усякої роботи гук. От я постягав деяких здібніших гімназістів і подавав їм: одному Ф. Кабальєро, другому "Ultimo" Шпільгагена, третьому Брет-Гарта, четвертому "Паризькі письма". Правда, їх роботу треба ще раз переробляти і переписувати, але, думаю, воно добре, як і вони будуть вправлятися. І ще одно погане діло — книжок годі достати. "Мертвих душ" нема, бачу, на всю Галичину й одного примірника, і я просив Гр[игорови]ча, щоби бодай що-то прислав із Києва. Побачу. Тургенева уже другий тиждень стараюся достати, та й відки? Від Площанського".

Не було грошей на видавництво, не було охочих перекладати, вже не кажучи про те, що не було авторів для написання оригінальних творів. Довелось комбінувати з того, що вже було готовим, чи готовилось до публікації в іншому виданні, але з певних причин не було надруковано. До редакційного комітету увійшли студенти, які були до того ж завантажені навчанням. До складу редакційного комітету, крім І. Франка та М. Павлика, увійшов й І. Белей, випускник Станіславівської гімназії, ровесник Івана Франка, який співпрацював з "Другом", де друкувався під псевдонімом Роман Розмарин, а пізніше з Іваном Франком видавав журнал "Світ". У 1884—1902 роках він був редактором "Діла" і, як твердить радянське франкознавство, "перейшов на буржуазно-націоналістичні позиції". По-різному складались їхні стосунки, але саме йому Іван Франко приписує ініціативу створення "Дрібної бібліотеки", а також її назву. В редакційний комітет увійшов і майбутній

відомий адвокат Євген Олесницький (1860–1917), який займався судовою справою про розподіл батьківського маєтку в Нагуевичах і став прообразом головного героя повісті “Перехресні стежки”. Входив у комітет і брат Володимира Озаркевича та Наталії Кобринської, в майбутньому відомий лікар, Євген Озаркевич (1861–1916). У дану серію мали увійти книжки, які б висвітлювали передові тенденції у суспільно-політичній та просвітницькій діяльності. Ті тенденції, ті твори у рідній літературі шукати було годі, тому доводилось зосередити увагу на перекладах.

Іван Франко, як завжди, взяв на себе найважче: діставати гроші на видавництво. Матеріальна скрута та борги за видавництво “Дрібної бібліотеки” доводили Івана Франка часом до відчайдушних вчинків. Для того, щоб покрити бодай частково борги, він погоджується на те, щоб друзі поїхали на весілля до Ольги Рошкевич і “вдерли добре попів та ляхів”. Зібрані гроші планувалось використати для видавництва.

Для того, щоб записатись на наступний семестр університету, у Франка не було 13,5 гульдена, а за “Дрібну бібліотеку” він мав на час випуску останньої книжки боргу 90 гульденів.

У “Дрібній бібліотеці” впродовж 1878–1880 років вийшло 14 означених маркою видавництва книжок, а також неозначена книжка Г. Іванова (Г. Успенського) “Війна за волю” (дані взяті з книги Б. Якимовича “Книга, просвіта, нація”, Львів, 1996 р.). Отже, всього вийшло 15 книжок. Першою з них, означеною маркою фірми “Дрібна бібліотека”, була повість Еркмана-Шатріана “Виховання феодала” і два його оповідання — “Бесідники нашого села” та “Добрі давні часи” у перекладі та коштом Івана Белея (Романа Розмарина). Книжка датується липнем 1878 року. У 1878 році вийшло ще дві книги з цієї серії. Під другим номером була надрукована праця М. Драгоманова “Література українська, проскрибована урядом російським”, що була єдиною оригінальною працею в даній серії. Цю доповідь М. Драгоманов зачитав на літературному конгресі в Парижі 1878 року. В ній ішлося про жорстокі утиски української культури з боку царського уряду. Згадана праця вперше дала Галичині можливість побачити реальний стан справ на Великій Україні і оцінити через цю ж призму діяння галицьких москвофілів, які ратують за царизм.

Третьою у видавництві вийшла книжка Е. Геккеля (1834–1919) “Відки і як взялися люди на землі”. Автор даної праці належав до популяризаторів учення Ч. Дарвіна, яким захопився й Іван Франко, і був прихильником соціального дарвінізму. У своїх працях він намагався дати відповідь на питання, яке опісля поставив і Франко у своїй праці “Що таке поступ”, — тобто “звідки взялася та страшна нерівність між

людьми, чи вона потрібна, чи мусить бути вічно або чи з неї можливий який вихід". Твори Дарвіна в Австрії не були заборонені, але відкрита пропаганда ідей дарвінізму, які суперечили усталеним думкам про походження життя, стривожило владу тим більше, що книгу переклав соціаліст Іван Франко. Тому не дивно, що 13 березня 1878 року, як повідомляв того ж дня Іван Франко Ользі Рощкевич у листі, поліція конфіскувала переклад. Саме з цієї книжки починаються проблеми з друкуванням. Оскільки книжка Геккеля німецькою мовою поширювалась без проблем, поліція почала чіплятись до друкарні.

Це видання було останнім у 1878 році. Першою книжкою даної серії 1879 року була "містерія в трьох діях" Гордона Байрона "Каїн" у перекладі Івана Франка. Від себе він додав "Замітку перекладача", в якій сформулював своє бачення Каїна, а в листі до М. Драгоманова від 20 березня 1889 року напише: "Він (Каїн — авт.) сидів мені в мозку ще від часу, коли я перекладавав Байронового "Каїна" і тільки торік я осилив якось жидівську легенду, домішавши до неї шматок легенди про Фауста, котрий з вершин Кавказу оглядав рай". Беззаперечним є те, що саме тоді у Франка виникла ідея написати свого "Каїна", що вдалось зробити тільки у 1888 році. У творі не могли не відбитись і особисті мотиви автора, особливо роздуми Івана Франка над постійними цькуваннями щодо нього, які не припинялись після його виходу з тюрми. Свою поему про Каїна І. Франко назвав "Смерть Каїна". Вона вийшла у Львові 1889 року окремим виданням у серії "Літературно-наукова бібліотека", книга 3.

До п'ятої книжки серії увійшли 17 поезій найвидатніших класиків європейської літератури: Й. Гете, М. Лермонтова, Г. Гайне, Т. Мура, П. Шеллі, Ф. Фрейліграта, Т. Гуда, Д. Штра, Г. Гервега. Називалась книжка "Думи і пісні найвизначніших європейських поетів. Вибрав і видав Іван Франко". Звичайно, добірка поезій у книжці не випадкова — кожний твір так чи інакше викриває характер соціальної системи.

Шостою книгою у серії були "Пчоли" Д. Писарева у перекладі В. Полянського. У передмові Іван Франко обґрунтовує видання цієї книжки так: "Хотячи в "Дрібній бібліотеці" познакомити нашу громаду з деякими важнішими працями російських критиків, ми вибрали на перший раз зоологічну розвідку "Пчоли", котру можна уважати взірцем подібної праці і в котрій автор зумів найвизначніші факти представити так цікаво і так наглядно, що нам здається, немов самі не тільки видимо, але й переживаємо все те, що діється в дивній пчолячій "державі". Не важко зрозуміти, що оповідаючи про пчіл, автор націлює читача задуматись над суспільством, в якому він жие".

І перша, і друга книжка не сподобалися М. Драгоманову ні змістом, ні правописом. Іван Франко мусив оправдовуватись. Книжки випускалися не за його гроші. "Пчоли", — повідомляв І. Франко М. Павлику у червні 1879 року, — нарobili тут розруху — люди, про котрих сього годі було подумати, почувають симпатію, другим починає відкидати..."

М. Драгоманов не схвалював друкування в даній серії творів Писарева та Добролюбова. На його думку, "писаревщина" не привчала людей до праці та самостійності, а твір Добролюбова "Значення авторитету у вихованні" написаний під московською цензурою і тому дуже завуальований, через що його важко зрозуміти. Він радив звернути більше уваги на західноєвропейську філософську думку, зокрема пропонував перекласти Лянге.

Проте під номером сім у серії вийшли два твори бельгійського економіста Еміля Лавле (Лавеле): "Власність ґрунтова і її історія", а також "Сільська община в Росії", що вийшла у тій же серії трошки пізніше під номером 11. Іван Франко, який переклав їх, мав необережність назвати автора тих книг знаменитим, за що М. Драгоманов збештав його у листі, повчаючи, що Лавле є далеко "не знаменитий". У передмові до сьомого випуску серії Іван Франко відзначає, "говорячи про власність ґрунтову, Лавле не говорить проти неї, а за нею, що він не жаден соціаліст ані комуніст, а простий чесний учений, котрий не боїться ясно й одверто висказати виводу, до якого конечно привели факти". Ця книжка перестрашила книгарів, і вони не захотіли нею торгувати. В листі до М. Павлика в листопаді 1879 року Іван Франко дає праці Лавле таку оцінку: "Стаття Лавеле про общину, хоть зовсім не блискуча, все ж таки коротко і зрозуміло резюмує то, що досі написано позитивного про общину, а в виводах Л[авеле] хилиється до колективізму, — значить не було причини нею помітуватись (як це робив Драгоманов — авт.), особливо зваживши, що се перша звістка в Галичині про общину, і книгарі тутешні її так перепудились, що ні за які гроші не хотять дати на виставу з другими книжками "Др. біб.". Коли М[ихайло] П[етрович] напише про общину окрему статтю, то ми приймем і надрукуємо її з великою подякою". Франко знав, що робив і чому друкував цю працю. "Отже, — доходить висновку у згаданій праці Б. Якимович, — друкування цих книг Лавле було продумане, обґрунтоване, а тому закиди окремих франкознавців начебто це було зроблено з огляду на цензуру, не оправдані (Вірник Д. Ф., Голубовська Є. А. "Економічні погляди І. Я. Франка. Київ. Вид-во Академії наук Української РСР. 1956). Спроба ж О. Дея ("Українська революційна демократична журналістика". К. 1959) пояснити видання творів Лавле в "Дрібній

бібліотеці" наявністю утопічних елементів у світогляді І. Франка та нечітким розумінням ним шляхів визволення селянства є надумана".

Еміль Золя цікавив Івана Франка своєю робітничою тематикою, тому і не дивно, що він вирішив опублікувати його в цій серії. До роботи над перекладом він залучив Ольгу Рошкевич, оскільки французькою сам добре на той час не володів. У листуванні Ольги та Івана Франка постійно йде мова про переклад Золя. Франко не забуває про нього навіть і тоді, коли вирішується його доля щодо майбутнього з Ольгою. Нарешті праця успішно завершилась і під номером вісім у серії "Дрібна бібліотека" вийшла книжка "Еміль Золя. Довбня. Повість з життя паризьких робітників. З французької перевела Ольга Рошкевич". Сюди увійшла перша і друга частини: "Прачка Жервеза" та "Сватання Купо". Книжка з'явилася десь на початку липня 1879 року, бо в листі до О. Рошкевич від 6 липня Іван Франко повідомляє, що "Довбня" має таки успіх, що її розхапують, і за два дні — о, річ нечувана в Рутенії — розібрали 50 примірників книжки. Друга частина "Довбні" (частина III) побачить світ у даній серії під номером 12.

До першої частини Іван Франко написав вступне слово, вказавши, що таких студій з життя робітничого люду досі у французькій літературі не було, а також вказав, що популярність твору в тому, що тут робітники з'явилися "перед очі просвітлених, інтелігентних та ситих буржуа в правдивій, не ідилічній і не романтичній одежі". Це була, на думку Франка, талановита та правдива оповідь письменника про життя робітників.

"Довбня" справді мала успіх, і доколичне з Лолином "панство" з тої причини навіть назвало Ольгу "Довбнею", через що вона дуже страждала і з чого сміявся Іван Франко. Ольга "дякувала" Іванові Франкові, що він таким чином ославив її... З метою дати читачеві сучасне наукове пояснення походження життя на землі, крім праці Е. Геккеля "Відки і як взялися люди на землі", Іван Франко в "Дрібній бібліотеці" під номером 9 видає працю Т. Г. Гекслі "Білковина" у своєму перекладі. У цій праці мова йде про білок як основу всього живого на землі. Книга побачила світ у липні-серпні 1879 року.

Публікуючи працю М. Добролюбова "Значення авторитету у вихованні" у перекладі Є. Олесницького, видавці були не без того, щоб показати й своє бачення авторитету, зазначивши, що в даній праці М. Добролюбов все-таки ставить питання дещо однобоко, вважаючи теперішній лад нормальним, із чим видавці не могли погодитись.

Тринадцятю книжкою "Дрібної бібліотеки" була праця німецького вченого Ганса Шеля "Суспільно-політичні стороництва в Німеччині". Як зазначалось на обкладинці, цю працю "з німецького перевели" І. М.

та І. Ф.", тобто Іван Мандичевський та Іван Франко. Ця праця у 1879 році була надрукована у газеті "Правда" (№ 6—7 та № 10—12) з коментарями В. Барвінського, опертими на аргументах А. Шеффле, одного з німецьких катедр-соціалістів. Найбільш цінним у цьому виданні було, безумовно, післяслово, в якому Іван Франко викладає свої погляди на соціалізм, позитивно оцінює сформульовану К. Марксом теорію додаткової вартості та, поділяючи в основному його економічні погляди, обіцяє в майбутньому розібрати Марксову теорію вартості.

У 1879 році в "Дрібній бібліотеці" вийшло одинадцять випусків. У 1880 році Іван Франко видав тільки одну книжку, якою "Дрібна бібліотека" закінчувала своє існування. Це було його оповідання "На дні", написане після другого арешту та закінчення навчання у Львівському університеті.

Багато творів так і не вдалось видати. Не побачили світу повість Е. Золя "Le Curée", над якою працювала О. Рошкевич, ескізи М. Помяловського у перекладі Олеськіва, "Отравленный дьякон" Г. Успенського у перекладі Є. Олесницького, "Фізіологічні письма Фохта" у перекладі В. Полянського, "Наше знання про природу" Гекслі у перекладі Олеськіва. Не вдалось надрукувати творів Лянге у перекладі М. Павлика. У планах залишилась "Буря" О. Островського.

А вони на час написання листа Івана Франка до Федора Вовка від 30 листопада 1879 року в "Дрібній бібліотеці" були широкі: "Для Дрібн[ої] бібл[іотеки]", крім перекладу "Довбні" Золя, у нас готові або готуються ось які кавалки, із Боля — "Попа і поступ в Іспанії"; із Леббока — "Початок релігії"; із Маркса — "Початок і зріст капіталістичної продукції" (передостанній розділ "Капіталу"); із Енгельса — "Початок і теорія соціалізму" (виїмки з найновішої праці "Herrn Eugens Dühring. Umwälzung der Wissenschaft" ("Пан Євген Дюрінг. Переворот у науці" — нім.); виїмки ті складають цілість — вихідна точка соціалістичної теорії, очерк поглядів школи утопістів, Оуена, Сен-Сімона і Фур'є, а в кінці прехороший очерк теорії Маркса о капіталістичній продукції — без полемічних заміток); Павликів переклад "Бурі" Островського (вона йде позавтра тут на сцену); "Основи суспільної економії" (компіляція з Чернишевського, Мілля і Маркса); ладиться переклад Дрепера "Боротьба релігії з наукою"; готові переклади першого і другого тому "Ругонів" Золя. Як бачите, статей досить готових, а між тим, як натепер, то годі навіть одну книжечку в 1 печ[атний] лист видати, — так усім тісно стало. Ждати приходиться аж до кінця марта, коли деякі з наших подістають стипендії та дещо зложать. Я тож не можу нічого робити, бо мушу впроголодь переводити мізерні комедії та

драми для театру по 10 гульд[енів] за штуку, з котрих і так відтягають ми половину за довг до друкарні, — та й того зарібку ненадовго стане, і тре звичайно два місяці ходити, заким приймуть одну штуку і рішаться заплатити. Я тут живу, як кажуть, зовсім “на позиці”.

На тім і кінчу. Будьте здорові! Ваш Іван”.

Нічого не вийшло і з планами, про які писав у листі до М. Павлика 10 лютого 1880 року: “Я тими часами два рази був слабій так, як не слабував від многих літ — ну, але тепер трохи подужав. У нас тут для “Дріб. біб.”, крім Вашої “Бурі”, приладжено до друку ось які штуки: Фрітца Шульце “Як виробилося поняття душі?”, Бокля “Попа і поступ в Іспанії”, Маркса “Початок і розвиток капіталістичної продукції”, Енгельса “Початок і основа соціалізму”. Тільки грошей дасть біг. Я тепер переводжу Шульце ряд статей з історії філософії: “Грецька філософія природи і її відносини до новішого природознавства”, “Християнство, його початок і відносини до природознавства”, “Природознавство в середніх віках”, “Бекон Веруламський, творець новішого реалізму” і вкінці “Кант і Дарвін”. Всі ті штуки становлять цілість, хоть зрозумілі й окремо, невеличкі (крім послідньої), а що головне, то критика думок філософічних, зводження всього на знання природи і еволюцію, — так що цілість Шульце вийде, по-моєму, далеко краща, як Ланге “Історія матеріалізму”, а щонайменше о четверо коротша”.

Крім легальної літератури Іван Франко і Михайло Павлик видають і нелегальну літературу, що стало можливим у зв'язку з налагодженням добрих стосунків із газетою “Ргаса” та відомим організатором робітничого руху в Галичині Антоном Маньковським (1837—1899), котрий з 1869 року був головою “Товариства взаємної допомоги львівських ремісників” та керівником страйку друкарів у Львові 1870 року. У 1875 році він став директором Першої спілкової друкарні у Львові.

“Тутешні робітники-зецери, — повідомляє Іван Франко Ольгу Рошкевич 18 грудня 1878 року, — вибрали мене на редактора (непідписаного) їх газети “Ргаса”, котру пішло тобі при спосібності. Редакторство моє (себто укладання, оброблювання і порядкування статей) почнеться від першого, т.е., від Нового року. “Ргаса” — газета маленька, виходить два рази на місяць по малого 1/2 аркуша. Я там міщу вже від якогось часу статтю “Nauka i jej stanowisko wobec klas pracujących”, котра, хоть, по правді, з наукового боку досить плоха, все-таки зацікавлює людей і дає їм який-такий образ нового наукового напрямку, чого не дасть ніяка церковно-моральна балаканка. Досі скінчив я загальну часть статті (I. Wstęp, II. Co to jest nauka? III. Podział nauki), а тепер буду мусив перебрати по порядку всі науки і виказати головні мислі кожної з них в

формі, приступній для робітників. Се буде робота не легка, але, роблена по дрібочку, вона, чень, доведе до чого-небудь. Крім того, тре буде в "Ргасу" громадити матеріал з життя, кореспонденції і обрахунки про життя робітницьке — ось і цілий програм мого редакторства.

Цікавий я, як тобі подобається "Katechizm socyalistyczny", котрий вийде сього тижня в Чикаго в Америці (я пророкую, видиш?). Скоро вийде, зашлю тобі в конверті".

"Катехизм соціалістичний", правда, вийшов не в Чикаго, а у Лейпцигу ("Липську"). Брошура "Що таке соціалізм" (так називають її насправді) була ніби перепусткою Івана Франка в редакцію газети, редактором якої він став. З 1 січня 1879 року газета виходить як "Двотижневик, присвячений справам працюючих кляс". "Nauka i jej stanowisko wobec klas pracujących" друкувалась у газеті № 7 від 1 жовтня, № 8 від 15 жовтня, № 9 від 1 листопада, № 11 від 1 грудня, № 12 від 15 грудня. Без підпису. Українською мовою під назвою "Наука і її становище щодо працюючих класів" була опублікована в 19-му томі двадцятитомного видання творів Івана Франка, відтак під назвою "Наука і її взаємини з працюючими класами" в 45-му томі 50-томного видання творів Івана Франка.

Ще того ж року в цій же газеті (№ 9 від 1 листопада) Іван Франко під підписом "а-а-о" написав кореспонденцію, присвячену солідарності, точніше, потребі солідарності робітничого руху.

У 1879 році "Ргаса" друкує декілька матеріалів Івана Франка: у № 1 від 1 січня — "Od wydawnictwa" ("Від видавництва"), де викладена програма газети, і "Solidarności" ("Солідарності") — про необхідність солідарності робітничого руху; у № 2 від 15 січня — "Co nas łączy, a co dzieli?" ("Що нас єднає, а що розділяє?"); у № 3 від 1 лютого — "Robotnicy i pracownicy" ("Робітники і працівники"), де говориться про різницю між поняттями "робітники" і "працюючі люди"; № 12 від 18 серпня — "Про способи введення солідарності в середовище робітничого класу та завдання газети в цьому" і "Czego my chcemy" ("Чого ми хочемо?"), де йдеться про те, що робітники прагнуть нового суспільного ладу, який поліпшив би їм умови життя. У № 8 від 18 квітня друкується розвідка "Stowarzyszenia robotnicze angielskie" ("Англійські робітничі товариства"), а у № 4 від 15 лютого навіть "Zasady matematyki" ("Основи математики") — аби робітник орієнтувався в рахунках та щоб його не надурювали, зокрема при нарахуванні відсотків.

Улітку 1878 року без зазначення прізвища автора, а тільки із зазначенням, що видав М. Ткаченко з верстатів "Первой общинной печати", під зарядом А. Маньковського виходить брошура "Мартовское

движение студентов Киевского университета 1878 года". Це була найгостріша книжка про свавілля російського уряду та його боротьбу з вільнодумством у Київському університеті, коли з нього було виключено майже чверть студентів.

Автором даної книжки був Іродіон Житецький, активний діяч "Громади" в Києві, студент університету, якого у березні 1878 року з університету відрахували. До її виходу в світ Франко доклав чимало зусиль. У листі від 21 серпня 1878 року він надіслав Драгоманову початок книги, а у вересні цього ж року Ольга Рошкевич отримала книжку повністю.

Другою підпільною книгою того часу був переклад з російської мови М. Павлика статті народника з Вінниччини Івана Ковальського "Рационализм на Юге России", яка була надрукована в "Отечественных записках" у 1878 році. У статті йлося про штунду, раціоналістську віру без попів, а тому за її видання ратував М. Павлик.

Навіть важко уявити, як при такій зайнятості Іван Франко міг учитись у Львівському університеті. Можливо, саме через ту зайнятість він і пропустив літній семестр 1879 року.

Літо 1879 року Франко провів у Новій Скваряві у своїх товаришів Володимира та Осипа Олеськівих. Лист до М. Павлика від 30 липня 1879 року свідчить, що був він у тому селі від 14 липня. "Благодать, — писав Іван Франко, — що трапилося найти чоловіка, де мож дармо перебути якийсь час (хоть під псевдонімом) і робити спокійно свою роботу. А крити своє ім'я мені не велика річ, хоть християнин (піп), у котрого я живу, дивується не раз на мою різку бесіду і починає вітрити соціаліста; щастя тільки, що він з пасивного типу — глина.

На селі я працюю регулярно і досить пильно — пишу щодня 5—6 сторін чверткових. Поки що займаюся ладженням підручника економії, зрозумілого для гімназистів, а то й для селян, котрі дещо читали, як н[а]пр., Кульчицький або хто. В підручнику тім мого нічо, але, взявши за підставу порядок Марковича, я переводжу уступи з Чернишевського, Мілля та Маркса, додаючи або викидаючи з Марковичевого зводу, що ми видається відповідним. Досі маю вже скінчену майже продукцію (звиш 8 арк[ушів] письма — 4 арк. друку). Сесь підручник я б думав друкувати по 2 картки в "Новій осн[ові]", а передрук робити своєю дорогою. Незадовго, може, сяду до писання п'ятої повісті бориславської, котра закінчить період історії Борислава до 1868, т. [є.] до великого пожару, після котрого уряд вмшався більше в бориславські діла і відносини уладилися інакше. На селі тепер збираю матеріали дуже цікаві, котрі, надіюсь, послужать темою образків, глибше тикаючих ладу суспільного, ніж бориславські. Але се — будучина".

Мова йде про "Борислав сміється", задум якого народився саме тут, у Скваряві Новій, де досі збереглася хата, в якій мешкав у це літо Іван Франко. Тут Франко обдумує план "Нової основи" і складає зміст першого номера.

А ще постійні думки про Ольгу... Вона вже повідомила йому, що невдовзі буде її весілля з Володимиром Озаркевичем. "Признатись тобі по правді, — писав до неї близько 14 вересня зі Львова, коли приїхав вже зі Скваряви Нової, — я за ті часи старався вибити собі з голови все, що тикалось тебе та нашого стосунку, і не раз лютився на Ол[еськіва], коли той вечорами починав заговорювати про Лолин. Я старавсь увесь затопитися в роботі, але бачив, що коли йде ми яка робота, то лиш механічна — переводити, компіювати, а взятися до повісті я не міг. Я старавсь переважно бути в полях, водах і лісах — ми волочилися з Ол[еськівим] то за грибами, то за рибами, то за хрущами, то чортзна за чим. З того скористав я лиш тільки, що-м трохи видужав з передвакційної слабості. Я справді мав кровоток, і то кілька раз, хоть не дуже потужний, — я не балакав о тім нікому, а лиш пішов до доктора — *strzeż się rap od nadmiernego wzruszenia, regularnie żyć, guszać się, wodę pić* (бережи себе, пане, від надмірного пережиття, жити регулярно, рухатися, пити воду — польськ.), — ще якісь там порошки чортівські дав, — ну, і я потроху віджив. Тепер мені нічо, тільки як троха придовше посиджу або полежу, то голова ми крутиться.

Але коли прийшов твій лист, то я, дурень дурний, зрадувався, й сам не знав, чого. В мене вступила якась глупа надія, що ось я, чень, побачу тебе, хоть здалека, коли прийдеш восени з мужем сюди, — ти, здається, прийдеш на його посвячення? Правда, се чуття дуже сантиментальне, нерозумне, — ну, але що ж робити, в кождім з нас сидить, хоть і що дій, частка первісної дикості і первісної глупості. Та й, крім тих надій, мене зрадувала твоя постанова працювати, де і як зможеш, для доброго діла, для люду. Се хорошо, так треба. А притім і самій учитися. Щодо директора, то не турбуйся. Олеськ[ів], правда, сесь рік не зможе приїхати, бо йде до війська, але на своїм весіллі ти пізнаєш Коса, чоловіка, котрого я вважаю найкращим (щодо характеру) і найспосібнішим з усіх моїх знайомих. Я вже говорив йому зглядом твоєї математики й фізики, ти можеш му також сказати. Але головна річ буде для тебе, як і для всіх нас, — після того простудіювати біологію і соціологію, до чого, впрочім "Нова основа" буде подавати поволі відповідні сказівки".

І ще: "Я тут стараюся виправити якнайбільше своїх людей на твоє весілля. Знаєш, може б, зробити таку штуку — на весіллі заладити складку на "Дрібну бібліотеку" та "Нову осн[ову]", здерти гостей, наскільки ся

дасть. Наші християни попруть такий внесок, тільки ваша вже там буде річ випхати когось першого, а вдерти добре старих попів та ляхів, як які будуть, — най хоч стільки з них буде хісна для блага людського”.

А ще — вістка про “Борислав сміється”, яку так часто використовують при згадці про виникнення його задуму: “Аж при самим кінці вакацій зачав я отсе писати свою повість до “Нової основи” “Борислав сміється”. Се буде роман трохи на обширнішу скалю від моїх попередніх повістей і побіч життя робітників бориславських представить також “нових людей” при роботі, — значить, представить не факт, а, так сказати, представить в розвитку то, що тепер існує в зароді. Чи вдасться мені така робота — не знаю, але я взявсь за неї сміло — тре буде трохи понатужитись, ну і, чень, дещо вийде. Головна річ — представити реально небувале серед бувалого і в окрасці бувалого. Для того-то я й відложив набік “Івася Новотного” до кращої пори”.

Весілля відбулось у Лоліні 14 вересня 1879 року. “Пол[янський], Славко, Коси, — писав Іван Франко 14 вересня 1879 року М. Павлику, — поїхали нині гурмою до Лол[ина] на весілля, котре саме нині має відбутися. Обіцяли зібрати там дещо грошей на “Нов[у] осн[ову]” — побачу, чи встатчуться в слові”. І ні слова більше.

Процес над Анною Павлик скінчився, і її звільнили. Вона залишилась на декілька днів у Львові. “Вона ночує, — повідомляв І. Франко Павлика того ж 14 вересня, — у одного християнина-поляка. Гроші на життя для неї ми поки що берем з того, що поскладано на “Нову осн[ову]”.

Ще в липні через безгрішша компанія з Кляйнівської, 4, перебралася з третього поверху “надолину в таку тісеньку щопку, що стіл, шафа і ліжко займають усе місце і що Т[ерлецький] спав на ліжку, а я на землі, так що для сестри не було місця” — про це Франко напише М. Павликові близько 10 жовтня 1879 року.

Олеськів пішов до війська. Коцовський також. Василь Полянський їде до Відня на медицину. Та й Вам, пане Павлик, варто повернутись з Женеві додому. Зрештою, як вважаєте.

З чого жив Іван Франко, трудно сказати. Книжки продавались поволі (у згаданому листі Франко навів список, яким тиражем книжки видавались у “Дрібній бібліотеці” і скільки ще не розпродалося).

Михайло Павлик з Женеві переконує Франка, що треба раз і назавжди забути Ольгу. Вона не достойна Франка. Інша справа — його сестра Анна. “Бувають такі хвили, — писав у відповідь Іван Франко 18 жовтня 1879 року, — коли мені здається, що й давня любов щезла ми зовсім з гадки, — і воно би було для мене велика благодать. А

часом то щось пече та коле, мов жаль; давніше — гостріше, тепер — менше. Як сама Ольга — не знаю”.

Він вирішив записатись на сьомий семестр. Можливо, тому, що не було куди подітись, а хотів затриматись у Львові. Не міг їхати до Нагуєвич, бо до кого? Він із часу виходу з тюрми був там взагалі тільки раз. Разом з Павликом. Щоб мати бодай якийсь утримання та дах над головою, вступив до війська. В 55 полк, який розквартирувався в казармах, що на Курковій біля базару, де продавали сіно. “Я, — повідомляв Павликові в листі, писаному десь коло 10 жовтня, — також з недовстачі утримання — вступив до війська і “зицирую” тепер так, що аж за десяту межу встидно. З мене alter (другий — лат.) Гриць Турчин і оферма, як се мож було надіятися. Цюпка з бібліотекою і речами осталась при нас — в ній ночує один з наших християн і платить половину (вся плата 5 р[инських] 25 кр[ейцерів]). Днями я приходжу і роботаю дещо, веду коректу “Дріб. бібл.”, переводжу і т. д.”

Ах, ще забув сказати Михайлові Павлику, що Ольга, тобто їмость Озаркевичева, на пам'ятку про своє весілля “прислала ми пачку карамельків. Правда, що гречно!” “Я, з свого боку, стараюсь зовсім не думати нічо о тім, та й, правду кажучи, не до того ми за вічними “Habt acht”, “In die Ballanz”, “Schultert” та “Doppelreihe rechts um!” (“Струнко”, “На руку”, “На плече”, “По четверо праворуч”, — нім.)”, — допише у листі від 18 жовтня.

На зимовий семестр 1879/1880 навчального року записався 101 слухач. Із них 71 (71 %) поляк, 23 (23 %) русини, євреїв було чотири (4 %) та один (1 %) німець. Стипендії отримали 15 чоловік: один євреї (6,7 %), три українці (20 %) і 11 поляків (73,3 %).

Від половини плати за навчання був звільнений 21 чоловік: два євреї (9,5 %), три українці (14,3 %) та шістьнадцять поляків (76,2 %). Повністю від оплати звільнили двох євреїв, шістьох українців та двадцятьох чотирьох поляків.

Ті, що були на п'ятому семестрі, коли Іван Франко був на шостому, тепер його дігнали і разом учились на сьомому. Його односеместровиками тепер були Генрик Бігеляйзен, Броніслав Чарнік, Валенти Гловінський, Юзеф Гоздецький, Людвік Годоли, Едвард Гофмокль, Францішек Конарський, Францішек Кучинський, Юзеф Лімбах, Владислав Менда, Вінценті Місьолек, Станіслав Ожаровський, Йозеф Пузина, Ян Конти Светницький, Антоні Вульк, Рудольф Зубер — 15 слухачів, з них 14 поляків і один греко-католик та русин — Іван Франко. В архіві, що спочиває в ДАЛО, у фонді стипендій прохання Івана Франка, аби йому поновили стипендію, не виявлено...

Зі старих співкурсників доучувались тільки двоє: Сатурнін Квятковський, який був звільнений від податку, і Казимир Красуський. Перший ходив на восьмий семестр, другий — на дев'ятий.

Нове поповнення нараховувало 34 чоловіки: 24 поляки (68 %), 7 русинів (21 %), два євреї (6 %) та один німець (3 %).

Під номером 4 в загальному каталозі слухачів філософського факультету (ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 561) значився Миколай Броніслав Блоцький: 25 літ, римо-католик, поляк, родом з Тулиголів, батько Рудольф — емерит. Від плати за навчання був звільнений.

П'ятий номер був у першокурсника Олександра Бочоня: 25 літ, римо-католик, поляк, родом зі Стрижева, опікун — секретар магістрату Кароль Відман. Звільнений від половини плати за навчання.

Гнат Борисевич значився у каталозі під номером вісім. Мав 18 літ, греко-католик, русин, походив з Тиряви Волоської. Від плати за навчання його звільнили. Про його батька Івана Борисевича, пароха у Кривчі над Сяном, відомо, що був 1831 року народження, висвятився 1857 року. Тирява Волоська, де народився його син Гнат, була першим місцем його душпастирства. Відтак 14 літ душпастирював у Пралківцях, а з 1875 року аж до смерті, яка сталася 6 серпня 1900 року, був парохом Кривчі. З коментарів до листа І. Франка І. Белеєві від початку жовтня 1881 року довідуємося, що на засіданні студентського історико-літературного гуртка, присвяченому пам'яті Т. Шевченка (березень 1881 року), Гнат Борисевич виступив з доповіддю, в якій аналізував праці про Шевченка О. Огоновського та Євгена Згарського (1834—1892), гімназійного вчителя, письменника, що в основному тримався "Правди". Про подальшу долю Гната Борисевича франкознавству нічого невідомо.

Невідома і доля Кароля Білини (№ 10). Мав 19 літ, був римо-католиком, поляком, походив із Кракова. Його батько Леон був ц. к. контролером дирекції крайового скарбу у Львові.

Доля вчителя судилася Леонарду-Мартину Холовецькому: 19 літ, римо-католик, родом з Чорткова, мати Ельжбета — вдова по уряднику. Звільнений від половини плати за навчання. Був учителем у гімназіях Тернополя, Ряшева, Станіславова, а відтак став доктором філософії, доцентом гігієни в Станіславові, членом екзаменаційних комісій для шкіл у Станіславові.

Опікуном Юзефа Чабанського (№ 12) був вірменський ксьондз при вірменській капітулі у Львові Каєтанович. Юзеф мав 18 літ, віросповідання був вірмено-католицького, за національністю — поляк, родом з Бережан. Від плати за навчання був звільнений наполовину. Згодом викладав у гімназіях Бродів, Ярослава та Коломиї.

Викладачем у гімназіях Нового Сонча та Станіславова судилось стати Каролу-Йозефу Чаудерні: 19 літ, римо-католик, поляк, батько Кароль був лікарем у Скалі. Очевидно, достатків у батька було мало, і на основі свідоцтва про вбогість Кароль-Йозеф був звільнений від половини плати за науку та наділений стипендією в 100 золотих. Його порядковий номер у каталозі — 14.

Разом із Франком у казармах 55 полку графа Гондреккура жив першокурсник Антоні Дзюніковський. Мав 20 літ, був римо-католиком, поляком, родом з Цвілова, його опікуном був дядько Францішек Дзюніковський, селянин з Язловець. Був звільнений від плати за навчання наполовину. Опісля став офіціалом рахункового відділу крайової дирекції скарбу у Львові.

Селянським сином був поляк Анджей Гонсьор (№ 23), що мав 22 роки і був родом з Репенника Біскупського, де його тато Ян був селянином. Як селянський, тобто заможний, син, не мав стипендії і не був звільнений від оплати за навчання бодай наполовину.

Станіслав Геллебрандт (19 літ, римо-католик, поляк) був родом зі Львова, опікувалась ним Амалия Геллебрандт, власниця реальності на вулиці Янівській. Опісля став касієром, а відтак директором повітової ощадної каси в Калуші.

Нічого невідомо про долю Альфреда Яцковського (№ 38) родом з Дрогобича (22 роки, римо-католик, поляк), батько якого займався продажем солі в Стебнику.

Римо-католик і поляк Мар'ян Ясінський (№ 40) мав 20 літ, його батько Петро був економом у Таврові. По яких світах його носило — невідомо. Перед Першою світовою війною він знову появився у Львові емеритованим підполковником, комендантом дому інвалідів, з повним "іконостасом" військових нагород на грудях.

Міхал Єзеніцький (№ 41) мав 20 літ, римо-католик, поляк, науку починав службою у війську на Цитаделі. Був сиротою, а його опікун Войтех Демчишин був дяком у Смільні. Народився 2 вересня 1859 року, з 1 жовтня 1885 року працював заступником учителя в Другій гімназії у Львові. Доктор філософії. Учительські екзамени склав 26 червня 1886 року, а з 21 липня 1888 року став повним учителем у Тернопільській гімназії, звідки переїхав до Львова, де був професором П'ятої гімназії та доцентом класичної філології Львівського університету; декретом від 17 лютого 1906 року був призначений директором Першої польської гімназії в Станіславові; був членом окружної Шкільної Ради.

Новобранець Ілля Кокорудз опісля став товаришем Івана Франка. Народився 31 липня 1857 року в Яворові, де його батько Теодор був

ремісником. 20 вересня 1879 року університетський Сенат надав йому стипендію в розмірі 300 золотих, а рішенням від 19 жовтня цього ж року він був повністю звільнений від плати за навчання. 27 червня 1885 року склав учительський екзамен, 20 вересня 1885 року став заступником учителя гімназії в Бродах; а 26 червня 1890 року — повним учителем гімназії в Станіславові; згодом був професором Академічної гімназії у Львові, а з 13 жовтня 1911 року — директором цієї ж гімназії та лектором Львівського університету з руської мови. Був членом контрольної комісії НТШ. Листи Івана Франка до І. Кокорудза невідомі. Збереглися шість листів І. Кокорудза до Івана Франка, які охоплюють період від 1886 до 1910 року. Це переважно запрошення на засідання секцій НТШ. Їх у другому випуску “Наукового вісника музею Івана Франка у Львові” опублікувала Катерина Зозуляк. Помер І. Кокорудз 2 червня 1933 року у Львові. У 1932 році він склав заповіт, записавши свій двоповерховий дім у Львові на стипендійну фундацію для студентів Високих шкіл імені Іллі та Іванни (дружини) Кокорудзів.

Юліан Козинський (№ 48) мав 22 роки, був греко-католиком і, відповідно, русином. Походив із Войцехович, де його батько Петро був парохом. На основі свідомства про вбогість Юліана звільнили від половини плати за навчання. Опісля він став гімназійним учителем у Бохні.

Батько Францішка Лізона (20 літ, римо-католик, поляк) Людвік був машиністом колії Кароля-Людвіка, але яка доля спіткала сина — невідомо. Його номер у каталозі — 55.

Абрагам Льовенгерц був мойсеєвого віросповідання, але за національністю — поляк. Так сказано у каталозі. Був родом зі Львова, його батько Маркус на час навчання сина в університеті не мав ніякого інтересу, а тому Абрагам був звільнений від половини плати за навчання.

Наступні слухачі заслуговують особливої уваги.

Під номером 60 зафіксований Іван Матіїв: 20 літ, греко-католик, русин. Родом з Іванівців. Батько Григорій — парох у Новиці. Іван Матіїв був учителем у чоловічій учительській семінарії в Тернополі, директором такого ж типу семінарії в Сокалі. На цій посаді його змінив Михайло Вагилевич — “пан Денис”, а Матіїв став крайовим шкільним інспектором, кавалером ордена Залізної Корони і директором екзаменаційної комісії для вчителів народних шкіл Станіславівщини.

Ангін Мазановський був сином священика Іоана з Конгресівки. Греко-католик, але поляк за національністю. Народився 22 серпня 1858 року. З 27 серпня 1891 року працював заступником учителя. 12 травня 1893 року склав учительські екзамени і декретом від 24 серпня цього ж року був призначений повним учителем гімназії в Підгір'ї, згодом працю-

вав професором Третьої краківської гімназії. У Кракові обіймав посаду директора приватної жіночої гімназії та був шкільним радником.

Майбутній поет Володимир Масляк зафіксований у каталозі під номером 62 (русин і греко-католик). Походив із Сарнок Середніх, де народився 14 вересня 1858 року. З 5 вересня 1888 року працює заступником учителя гімназії в Ясло; учительський екзамен склав 3 червня 1899 року і з 25 червня 1901 року став повним учителем Першої гімназії в Перемишлі, а згодом — професором гімназії в Бучачі. Звідти був відряджений до філії "Б" Академічної гімназії у Львові, де на той час заступником учителя працював Тарас Франко. Помер у 1924 році. І в творчості Івана Франка, і в його статтях про українську культуру, і в епістолярії знаходимо чимало згадок про В. Масляка, та оцінки його творчості здебільшого негативні. Листи Івана Франка до Масляка невідомі. У фонді Франка є три неопубліковані листи В. Масляка до Івана Франка. Охоплюють вони 1894—1904 роки.

Кароль-Хаїм Нахер (№ 66), батько якого Саломон був старшим кондуктором при колії Кароля-Людвіка у Львові, записаний у каталозі поляком мойсеевого віросповідання. Народився 1860 року в Ряшеві; кондуктор мало заробляв, і син був звільнений від плати за навчання. Став секретарем міської каси хворих у Львові.

Нічого невідомо про долю Людвіка Пшицецького (20 років, римо-католик, поляк), який походив з Кіралі Гельвеш (Угорщина). Його батько Владислав був презесом, тобто головою, повітового суду в Коломиї. В руках Пшицецького невдовзі опиниться доля Франка під час другого арешту.

Тадеуш Радзішевський (20 літ, римо-католик, поляк) був родом із Варшави. Його батько був лікарем у Регулах під Варшавою. В урядових шематизмах не фігурував, а тому його доля невідома.

З тієї самої причини нічого невідомо про Стефана Рамульда (20 літ, римо-католика, поляка) родом з Лішків, батько якого був селянином.

Під номером 77 у каталозі значиться Тадеуш Рибіцький. Мав 18 літ, був поляком і походив із Рогатина. Був звільнений від оплати за навчання тільки наполовину. Невдовзі закинув навчання на філософії і перейшов на право, після закінчення якого по щаблях кар'єри пройшов від практиканта ц. к. вищого крайового суду у Львові аж до судді. Перед Першою світовою війною став депутатом Львівської міської ради.

Родом із Буковини був русин Тит Тимінський (№ 85). Мав під час вступу в університет 21 рік. Його доля невідома.

Ян Умінович (№ 86) народився в Польському Королівстві, де його батько Антоні працював приватним офіціалом. Опісля Ян став асистентом рахункової палати Львівського магістрату.

Владислав Загорський, що у списку 95-тій, мав 19 літ, був римо-католиком і поляком, походив із Загорозна. Його батько Клеменс мав фільварок у Козельниках на околиці Львова. Владислав після університету став професором гімназії в Тарнові, згодом перебрався професорувати в Четверту гімназію Львова.

Список першокурсників цього семестру закінчував Францішек Жмудзінський, що мав 19 літ, був римо-католиком і поляком. Походив із Затора, був сиротою, опікуном його вважався Вінценти Хлебовський — крамар у Заложі. Жмудзінський працював в ощадкасі Львова, ад'юнктом I класу, старшим ревізором, членом надзірної ради ощадної каси та членом надзірної ради кредитової каси у Львові.

Іван Франко в даному каталозі (Там само, арк. 4) мав порядковий номер 21. Про нього подано наступні дані: 23 роки, греко-католик, русин, родом із Нагуєвич, опікун — Григорій Гавриляк (чомусь в університетських документах писали замість Гаврилик — Гавриляк), що є рільником у тому селі. Про місце проживання на час запису вказано, що Іван Франко проживає в касарнях 55 полку.

Він записався на курси:

- Енциклопедія педагогії (3 год. на тиждень) у д-ра Черкавського;
- Історія Польщі за панування Яна Казимира (2 год. на тиждень) у д-ра Гіршберга;
- Історія психології (2 год. на тиждень) у д-ра Охоровича;
- Про передісторичну людину (2 год. на тиждень) у д-ра Охоровича (цей курс називали ще курсом антропології);
- Філософські вправи (4 год. на тиждень) у д-ра Охоровича.

Фреквенцію про відвідування підтверджено 8 березня 1880 року.

На "Енциклопедію педагогіки" до професора Е. Черкавського записалися: Генрик Бігелійзен (VII семестр), Олександр Бочонь (I), Броніслав Чарнік (VII), Леон Дольницький (III), Антоні Дзюніковський (I), Людвік Фінкель (V), Іван Франко (VII), Броніслав Горчак (IX), Корнель Гек (III), Здіслав Гординський (III), Єжи Городиський (V), Тадеуш Копистинський (V), Богдан Мардиросевич (X), Броніслав Мієрка (IX), Вінценти Місьолек (VII), Гіполит Нейвірт (V), Йозеф Пузина (VII), Юліан Стефанович (V), Титус Тимінський (I), Антон Вільк (VII), Богдан Волос (III), Владислав Загорський (I), Корнель Заклинський (V), Богдан Заревич (III), Стефан Жидівський (II).

Усього 25 слухачів: 8 русинів і 17 поляків.

До д-ра Гіршберга (3 години на тиждень) на "Історію Польщі за панування Яна-Казимира" зголосилися: Генрик Бігелійзен (VII семестр), Октав Борковський (III), Фердинанд Бостель (III), Броніслав

Чарнік (VII), Антоні Дзюніковський (I), Людвік Фінкель (VII), Ярослав Головацький (IV), Броніслав Горчак (IX), Мар'ян Калиновський-Яблоновський (III), Володимир Коцовський (III), Францішек Кучинський (VII), Сатурнін Квятковський (VIII), Міхал Літинський (III), Богдан Мардиросевич (X), Владислав Менда (VII), Хаїм Нахер (I), Теодор Нахер (V), Еміль Пелікан (III), Людвік Пшисецький (I), Тадеуш Рибіцький (I), Ян Умінович (I), Северин Зарицький (III).

Усього записалося 22 слухачі: 16 поляків, 3 українці і 3 євреї.

До д-ра Охоровича на "Історію психології" (2 години на тиждень) у каталозі записані: Іван Франко (VII семестр), Глярій Габла (III), Володимир Коцовський (III), Ілля Кокорудз (I), Тадеуш Копистинський (V), Осип Олеськів (III), Еміль Петцольд (I), Людвік Пшисецький (I), Юліан Стефанович (V), Титус Тимінський (I), Богдан Волос, Корнило Заклинський (V), Богдан Заревич (IV), Северин Зарицький (III).

Усього 14 студентів: 11 українців і 3 поляки.

На курс "Про передісторичну людину" того ж професора Охоровича зареєструвалися: Іван Франко (VII), Глярій Габла (III), Володимир Коцовський (III), Володимир Масляк (I), Броніслав Мієрка (IX), Гіполит Нейвірт (V), Осип Олеськів (III), Еміль Петцольд (I), Людвік Пшисецький (I), Юліан Стефанович (V), Титус Тимінський (I), Богдан Волос (III), Роман Заклинський (V), Богдан Заревич (IV).

Разом 14 слухачів: 10 українців, 4 поляки.

На семінар "Філософські вправи", який вів Охорович, були записані: Іван Франко (VII), Глярій Габла (III), Ілля Кокорудз (I), Володимир Масляк (I), Осип Олеськів (III), Еміль Петцольд (I), Людвік Пшисецький (I), Юліан Стефанович (V), Титус Тимінський (I).

Усього 9 слухачів: 7 українців і 2 поляки.

Служба в армії невдовзі урвалася. 16 листопада 1879 року цісарсько-королівське резервне командування піхотного полку графа Гондрекюра, головна квартира якого містилася в Бережанах, винесло піхотинцеві Франку подяку за вірну і чесну службу і видало йому документ наступного змісту: "Ц. к. однорічний доброволець на державному утриманні Іван Франко, який народився у 1856 році в Нагуєвичах, в окрузі Дрогобич, краю Галичина, релігії греко-католицької, стану вільного, служив вірно і чесно в ц. к. піхотному полку графа Гондрекюра № 55 два роки дев'ять місяців і 10 днів як однорічний доброволець на державному утриманні."

Після того, як однорічного добровольця на державному утриманні Івана Франка, згідно з розпорядженням ц. к. генерального командування у Львові № 7356 від 7 листопада 1879 р. звільнено через безсумнівну нездатність далі відбувати військову службу, 16 листопада 1879 р.

його звільняють з частини кадрової армії. На підставі § 40 військового закону видається йому ця грамота.

Ернст Кодар, підполковник.

Бережани, 16 листопада 1879 р."

Цей документ, писаний рукою на друкованому бланку з військовими регаліями полку, сьогодні зберігається в Інституті літератури ім.Т. Шевченка НАН України, ф. 3, спр. 2417, арк. 2.

Про своє звільнення з війська Франко чи не першим повідомив Федора Вовка. "Не писав досі нічо до Вас, — писав Франко після 7 листопада 1879 року, — хоть і мав адреси від д. Сл., бо служив оце в війську. А тепер, вислужившись, не жартую, мене по 3,5 тижнях увільнили "за неспособностью" — пишу з просьбою. Д[обродій] Сл., будши тут ві Львові, говорив мені, що здалось би мені поїхати на схід, познакомитись з людьми і т. д. Тоді ще заперті були для мене ворота — я був несвобідний, бо належачим до військової служби у нас не радо видають паспорти. Але тепер діло стоїть ліпше — я свобідний. Оце вчора получив лист від д. Сл., що кнівські товариші жадають мого приїзду. Я й сам давно вже бажав такої подорожі, а тепер я й дуже рад, що буду міг її відбути, бо, задумавши від 1 січня 1880 видавати газету, хотів би-м запевнити її і матеріальну, і інтелектуальну піддержку з Укр[аїни], бодай на першій порі, доки сама не зможе вдержатись на своїх ногах. З Києва обіцяли гроші на їзду, і я оце написав туди, що приїду. Будьте ласка і Ви від себе написати туди — може, у вас безпечніші дороги, — щоб там не пеняли, а вершили діло якнайшвидше, або, може, й Ви могли від себе вислати стільки грошей, скільки було б потрібно на переїзд до Рум[унії], бо я хтів би конче побачитись і з Вами і загалом, з ким мож із товаришів, живучих в Рум[унії]. А відтам, може би, й на Вкраїну махнути. Також привіз би-м Вам книжки, котрі д. Сл. не взяв.

А друге діло — паспорт. На своє ім'я мені годі брати паспорт, бо се було б то само, що замельдуватися самому у всіх російських бюро поліційних. Ліпше було б, якби у вас там хто вистаравсь о паспорт румунський для чоловіка середнього зросту, ясноблонд, сиві очі, бесіда німецька й польська, заняття яке там-небудь (коммі абощо) і прислати мені. Будьте ласка конечно се зробити. Про те діло пишу й д. Сл. в Ясси. Пишіть і посилайте на адрес: Wohlgeborener Herr V. Hammerlein, Hörer der Philosophie an der Universität in Lemberg (Шановному добродію Б. Гаммерляйну, слухачу філософії Львівського університету — нім.).

Лист оплатіть, але не рекомендуйте.

Жду Вашої відповіді!

Ваш Ів. Франко".

Прізвище Б. Гаммерляйна в каталозі студентів філософського відділу не значиться. "Д. Сл." — це М. Сліпченко — один із псевдонімів Д. Мордовця (1830—1905).

Написав Іван Франко і до Михайла Павлика (близько 15 листопада): "Оце вже більш тижня, як я вийшов з війська, відслуживши цісареві з честю, і вигнаний з нечестю "aus dem Militärverbande" (з військового товариства — нім.), а ще й досі я не писав Вам нічого. Правду кажучи, не було й часу, бо перепроваджування на нову квартиру (Галицька, № 6, 3 поверх) забрало часу багато. І тепер ще я не зовсім упорався і для того пишу Вам коротенько лиш про тутешні новини. Мене з війська, як кажу, ізгнали силою засуду комісії суперарбітраційної ("Superarbitrationscommission", як ми написали в відлучці) і десь незадовго одержу "абшит". Це, здається ми, єдине щастя, яке ми в житті без власного старання спало, мов сніг на голову".

В листах Івана Франка зовсім відсутні якісь згадки про навчання в університеті. 23 лютого 1880 року, напередодні закінчення семестру, він писав до Федора Вовка: "Мені їхати на село конче приходиться — живу ж я досі чортзна за які гроші, і "Дрібну бібліотеку" в довг ввігнав, і заробити що-небудь годі, — так ліпше просидіти який час на селі, бодай за хату та за їду платити не прийдеш, а зробити мож буде що небудь і путнішого, ніж тут в місті вічної грижі.

Ми все тут ще всі живемо в тій надії, що нам швидше чи пізніше удасться закласти газету і бодай на перший раз зискати до сього підмогу з Укр[аїни]. Може бути, що се надія пуста — і так пише мені Павлик — що ви, мот, самі на свої гроші друкуйте. Та на чий ж, коли нас усього кількоро люда, та й то таких, що частенько піст держать і вічну тверезість. А якби була бодай на разі підмога, то, чень же, відтак найшлись би пренумерати. Я кажу, може бути, що думка про підмогу — ілюзія, але що ж діяти, коли тота ілюзія одна ще піддержує надію на газету. А поки газети нема, то й живішого руху ніщо надіятися. Тепер кождий учиться сам про себе, хто економію, хто антропологію і проч., і який же тут рух?"

Ще повідомляв: "Я буду в Коломийщині, і писати прямо до мене нікому не мож, бо там власть дуже пильна на той щот, — от Павликові сестри обі арестовані в Коломійі і сидять. Будучи тими днями в Коломійі, чень, зможу видітися з ними або бодай передати їм дещо грошей, хоть і у самого є тільки трохи, та й то позичених.

Якби хто приїздив сюди, то нехай навідається в ред[акцію] "Діла" до Ів. Белея і розпитає його, що треба і як би можна бачитися з деким другим. У нього тож і мій адрес буде, то можна в разі потреби написати й до мене.

Газет у мене нема ніяких, бо весь послідній час нікуди не бував і не получав нічо. Може, товариш опісля збере що-небудь і зашле Вам — я перекажу. Остап у Відні, записався, кажуть, на права, але як йому живеться, що робить і що думає, того не знаю, бо від свого виїзду і словечка не писав до мене. У Відні друкують II т. "Слов'янського альманаху" і хотять малоруський відділ зробити цікавішим, ніж торік. З статей, котрі будуть міститися, знаю тільки про одну — Драгом[анова] "Політико-економічні погляди в піснях народних". Я послав статист[ико]-економічну розвідку "Про громадські ґрунти в Галичині", а також огляд літерат[урний] "Галицька інтелігенція і галицька журналістика від 1848 до 1880 р.". Чи помістять що-небудь з того, не знаю. Я пишу під адресом: Jarosław Okónewski, Hörer der medizien, Wien, IX Alsergrund, Alte Gewehrfabrik (Ярослав Окуневський, слухач медицини, Відень IX дільниці, стара фабрика зброї — нім.). Пишіть і Ви так, а всередині лист до Остапа".

Додому не збирався.

У 1903 році для газети "Die Zeit" напише спогад під назвою "Wie ich dazu kam?" ("Як я цього досяг?" — нім.), який і буде надрукований у № 167. Українською мовою цю статтю-спогад надрукують у "Радянському літературознавстві" у 1940 році. Там будуть оті слова: "Я пристрасно прагнув знання, але одержав тільки мертвий крам, а його треба було проковтнути, якщо бажалося дістати цісарсько-королівську посаду. Студіювання ради хліба, а не науки — це було гасло тодішнього Львівського університету..."

І ще з того ж спогаду: "Львівський університет не був тоді ніякий світильник в царстві духа; що більше, його можна було б порівняти з закладом для культури безплідності in spiritualis".

Таким бачив університет Іван Франко, селянський син і українець, який повинен був відробити панщину за те, що селянська рука допомогла йому видряпатись, незважаючи ні на що, на ті висоти, де ясніли вселюдські ідеали. І де було світло...

В "Літературній газеті" № 2 від 10 січня 1940 року був опублікований Указ Президії Верховної Ради УРСР: "Задовольнити клопотання студентів та наукових працівників Львівського Державного Університету та громадських організацій міста Львова і присвоїти університету ім'я Івана Франка. Голова Президії Верховної Ради УРСР М. Гречуха. Секретар Президії Верховної Ради УРСР О. Межжерін. Київ, 8 січня 1940 р."

Проте для України університет і тоді не став світочем у царстві духа.

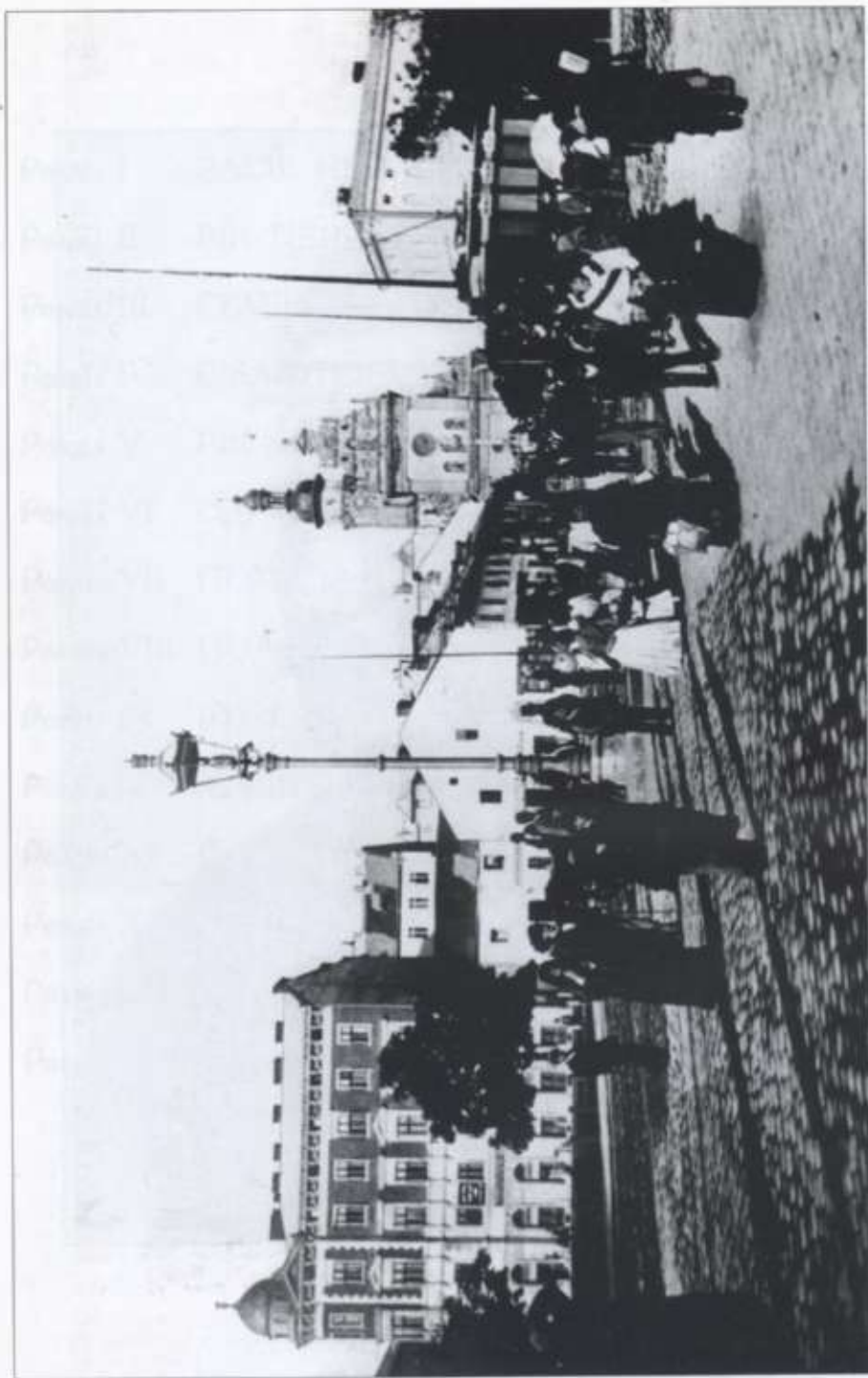
У 1991 році ректором Університету став син селянина на ім'я Іван Іван Вакарчук. Щоб розпочати історію Національного Університету.

ЗМІСТ

Розділ I	ЗАСІВ НЕНАВИСТИ	3
Розділ II	РІК ПЕРШИЙ	27
Розділ III	СЕМІНАРИ	47
Розділ IV	БІБЛІОТЕКА	74
Розділ V	РІК ДРУГИЙ І НАСТУПНІ	93
Розділ VI	ОДНОКУРСНИКИ	125
Розділ VII	ПЕРЕД БУНТОМ	167
Розділ VIII	ПОДОРОЖІ ТА НОВІ ЗНАЙОМСТВА	205
Розділ IX	БУНТ	239
Розділ X	АРЕШТ	276
Розділ XI	СЛІДСТВО	313
Розділ XII	СУД	348
Розділ XIII	ВОЛЯ	389
Розділ XIV	ЗНОВУ НАВЧАННЯ	426

Іван Франко. 1881 рік

Галицька площа. У центрі — "Бойківська кам'яниця", у якій 1876 року мешкав І. Франко

Будинок університету на вулиці св. Миколая. Початок XX ст.

Семинар проф. Ксаверія Ліске у 1880 році.
Стоять зліва направо: Броніслав Чарнік, Владислав Менда, Освальд Балцер, Людвік Фінкель,
Тадеуш Рибіцький; сидять зліва направо: Броніслав Горчак, Францішек Зих, проф. Ліске,
Богдан Мардиросевич, Генрик Бігс-Яйзен

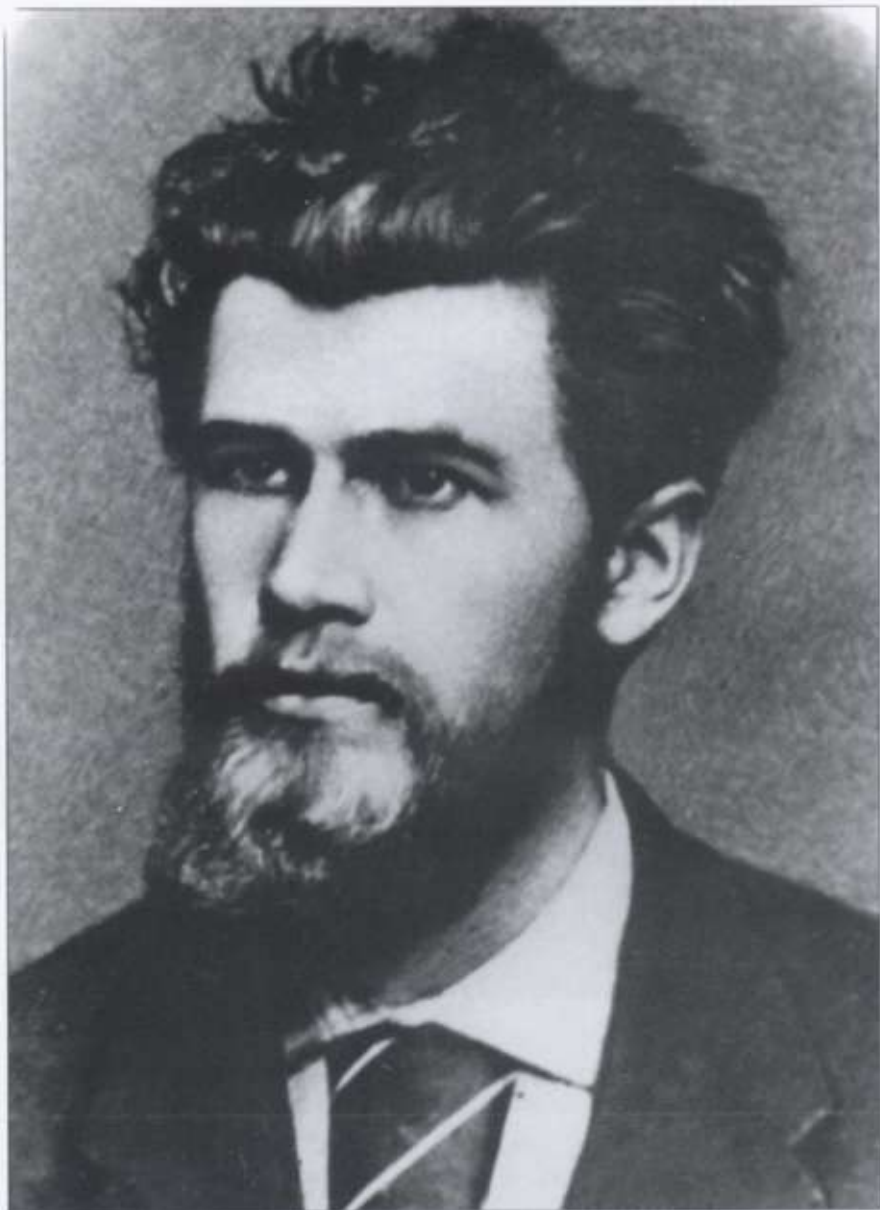
Професор Ксаверій Ліске

Професор Омелян Огоновський

Юзеф Лімбах

Остап Терлецький

Михайло Вагилевич. 1906 рік

жыл XIX Анна Павлик - 1911

Михайло Павлик

Ярослав Рошкевич

Осип Олеськів

Щасний Сельський

Иван Белей

Родился в д. Дубки, при. Дарованка, 19.

Члени Історичного товариства. 1906 рік

ЕСЕЇСТИЧНЕ ВИДАННЯ

Роман ГОРАК, Ярослав ГНАТІВ

ІВАН ФРАНКО

КНИГА ЧЕТВЕРТА
УНІВЕРСИТЕТ

Літературний редактор
Тереза Угрин

Технічний редактор
Надія Стахур

Здано на складання 17.10.2003. Підписано до друку 16.02.2004.
Формат 70×100/16. Папір офс. Офс. друк. Гарнітура Akademy.
Умовн. друк. арк. 38,1. Умовн. фарбо-відб. 39,8. Обл. вид. арк. 28,7.
Зам.

Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Дорошенка, 41.

